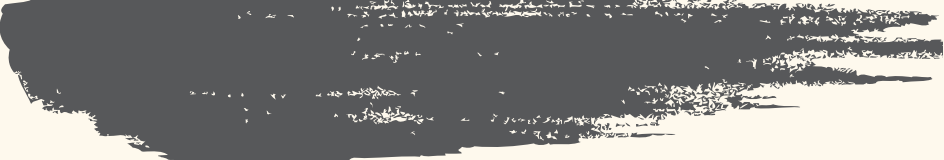

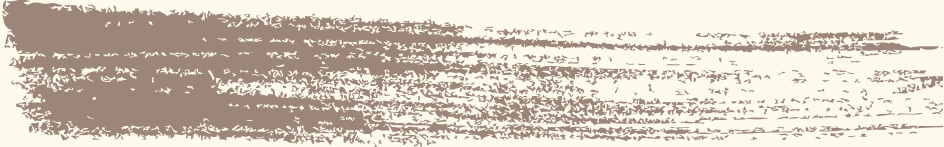

SPRICKOR I FASADEN

Ulrika Andersson / Anders Carlander / Elina Lindgren / Maria Oskarson (red)

Sprickor i fasaden

SOM-undersökningen 2017
SOM-rapport nr 72

Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren
och Maria Oskarson (red)

Redaktörer:

Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren och Maria Oskarson

© Författarna och SOM-institutet

Teknisk redaktör: Frida Tipple

Omslag: Dolling Tahko

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2018

ISBN: 978-91-89673-42-5

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--72-SE

INNEHÅLL

Förord	9
Sprickor i fasaden Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren och Maria Oskarson	11
TILLIT & INTEGRITET	
Missstroendets lokalisering i höglitarlandet Sverige Sören Holmberg och Bo Rothstein	43
Vem är positiv till insamling av användargenererad data på internet? Sara Leckner	55
Polariserat medieförtroende Ulrika Andersson och Lennart Weibull	71
Svenska folket allt mer positiva till övervakning Henrik Oscarsson och Frida Tipple	93
Offentlig verksamhet får sämre betyg Sören Holmberg	103
POLITIK & PARTIER	
Viktiga valfrågor i Sverige – från miljö till invandring Johan Martinsson och Marcus Weissenbilder	119
Kända och populära partiledare Dennis Andersson och Henrik Oscarsson	133
Äh, vem bryr sig om politik? Integrerade, skeptiska, lojala och alienerade i den svenska politiken Maria Oskarson	149
Svenska folkets önskestatsministrar och önskeregeringar 2017 Elisabeth Falk och Henrik Oscarsson	161

Älska din nästa! Partiernas sympatikapital inför 2018 års riksdagsval Henrik Oscarsson	177
---	-----

DIGITALA & TRADITIONELLA MEDIER

En komplicerad lokal medieekologi – Facebook den nya lokala offentligheten? Gunnar Nygren	195
---	-----

Det prasslar inte lika mycket om tidningsläsningen som förr Ulrika Andersson	213
---	-----

Biblioteket på samhälleberget Catarina Eriksson och Katarina Michnik	233
---	-----

Traditionell och digital bokläsning Lars Höglund och Eva Wahlström	249
---	-----

En digital palett Annika Bergström	265
---------------------------------------	-----

ENERGI & TEKNIK

Mer vindkraft – mer negativa eller positiva bedömningar? Per Hedberg	281
---	-----

Den svenska allmänhetens inställning till nanoteknik Simon Larsson och Åsa Boholm	293
--	-----

Är kärnkraftsfrågan på väg att avpolitiseras? Sören Holmberg	305
---	-----

OPINION & ATTITYDER

Är det skillnad på invandring och flyktinginvandring? Attityder till arbetskrafts- och flyktinginvandring i Sverige Elina Lindgren	317
--	-----

Svensk opinion och skolans omstrukturering: Om styrning, förtroende och bedömning av kvalitet Sverker Lindblad, Lennart Nilsson och Mårten Lindblad	337
---	-----

En ny gryning för försvaret? Svensk försvarspolitik i opinionsmässig medvind Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén	353
Svenska folket om välfärdsstatens omstrukturering Lennart Nilsson	363
Värderingsmönster bakom alkoholopinionen David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	377
Oförändrat motstånd mot flyktingmottagning men stärkt hotbild kring religion och svensk kultur Marie Demker	393
METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2017 Frida Tipple	409
BILAGOR	
Om författarna	421
SOM-institutets böcker	425

FÖRORD

Sprickor i fasaden är SOM-institutets 72:a forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2017 års nationella SOM-undersökning – den 32:a i ordningen. Undersökningen genomfördes som sex riksrepresentativa urval om vardera 3 400 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sex delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de delar också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under september och oktober 2017. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2017 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på www.som.gu.se/publicerat (SOM-rapport 2018:31).

I boken medverkar forskare från många olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt 25 kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2018

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet

Anders Carlander
Fil. dr
SOM-institutet

Elina Lindgren
Fil. dr
SOM-institutet

Maria Oskarson
Professor
Statsvetenskapliga institutionen

SPRICKOR I FASADEN

ULRIKA ANDERSSON, ANDERS CARLANDER,
ELINA LINDGREN OCH MARIA OSKARSON

Det råder på sina håll en oro och ett mörker i debatten och föreställningarna om samhällets tillstånd. Bilder målas av en värld av kollapsande system och spruckna fasader, där de folkvalda fattar beslut som utarmar människors trygghet och livsvillkor. Det talas om det förljugna etablissemanget, om politisk korrekthet som ödelägger och förstör. Andra ser hur antidemokratiska krafter, likt början av förra seklet, växer sig större och tar allt mer plats på gator och torg. Somliga beskriver en demokrati i kris, om obönhörligt växande sprickbildningar i samhällsbygget. Och i spåren av dessa skeenden berättas hur otrygghetens och rädslans landskap breder ut sig. Världen som vi en gång kände den tycks långsamt glida ur våra händer. Den välputsade fasaden spricker.

Samtidigt finns indikationer på att beskrivningen av samhällets förestående krackelering har chimäriska drag, en illusion framvuxen i en tid då det som tidigare varit etablerade normer och ideal på olika sätt utmanas och ifrågasätts. Kanhända är det så att samhällets palett skiftar i långt fler nyanser än mörkaste grått? Kanhända spirar det mitt ibland oss en värld fylld av möjligheter och förutsättningar för människor att leva, bo och utvecklas – tillsammans och sida vid sida? För i kontrast till bilden av samhällets rämnande grundvalar, kan skymtas skriftningar i den gemensamma värdegrunden i riktning mot ökad tolerans, öppenhet och jämlikhet. Kanske är dessa skiftningar tecken på att det förekommer en hel del sprickor också i föreställningen om den spruckna fasaden?

Sprickor i fasaden är den sjuttioandra forskarantologin från SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Titeln refererar till den sprickbildning i samhällsbygget som på olika håll har lyfts fram i den allmänna debatten. En del av de frågor som analyseras i boken påvisar också tydliga sprickor och polariseringstendenser – inte sällan i frågor som sträcker sig bortom den klassiska vänsterhögerdimensionen. Det är inte längre bara frågor som rör skatter, välfärdsstatens finansiering eller förhållandet mellan offentligt och privat som står för den största sprickbildningen. I många fall handlar det också om sociala och kulturella frågor som skapar skilje-linjer i befolkningen.

I detta första kapitel inleder vi våra analyser av den nationella SOM-undersökningen 2017 genom att syna några utvalda områden som på olika sätt målar bilden av fasader präglade av allt mer klyftor och exkludering, men som också uppvisar nyansrikedom och robusthet i den samhälleliga gemenskapen. Mer specifikt kommer vi att analysera bilden av vart det svenska samhället är på väg enligt

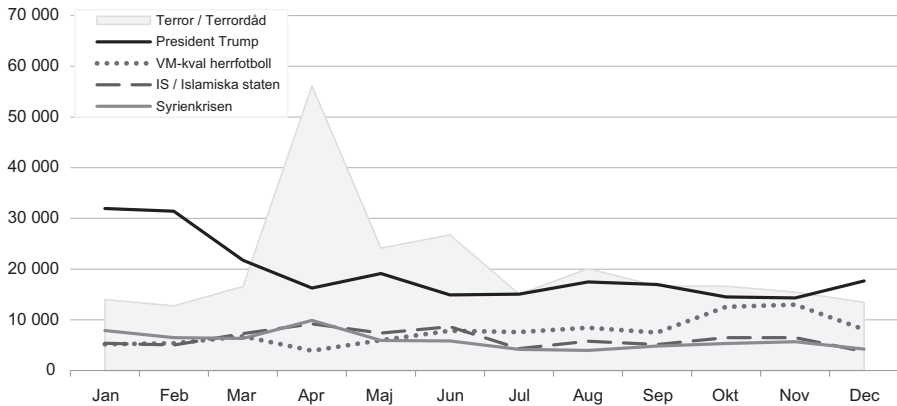
medborgarna, hur förtroendet för våra grundläggande samhällsinstitutioner ter sig samt vilka frågor som ligger högt på människors orosagenda. Samtliga områden är sådana som kan bidra med ökad förståelse för människors samhällssyn, politiska ställningstaganden, och bemötande av medmänniskor. I sammanhanget är tid en relevant faktor för att förstå hur fasaden genom åren har påverkats av väder och vind. Men innan vi påbörjar analyserna av samhällets strömningar, ska vi först resumera opinionsåret 2017 genom att studera vad svenska medier rapporterade om samt hur den svenska befolkningens användning av nyhetsmedier generellt såg ut. Det senare är också ett område som är präglad av sprickor, eller kanske snarare klyftor, mellan olika samhällsgrupper.

Opinionsåret 2017: Terror, Trump, VM-kval i fotboll, IS och Syrienkrisen

2017 blev på många sätt ett dramatiskt opinionsår. Det var året då terrorismen på allvar slog till mot Sverige. Många minns nog vad de gjorde eller var de var när de först fick höra nyheten om en lastbil som kört ner människor på Drottninggatan i Stockholm. Det som skedde var unikt i svensk samtidshistoria, samtidigt som händelsen kunde läggas till raden av terrordåd i Europa och i andra delar av världen. Enligt nyhetsdatabasen Medicarkivet (Retriever) publicerades det 249 000 artiklar som på ett eller annat sätt fokuserade på terror under 2017. I beräkningen ingår de 37 000 artiklar som skrevs om terrordådet på Drottninggatan, av vilka drygt hälften publicerades under april månad. Bortsett från den kraftiga uppgången i terrorbevakningen i april, har rapporteringen varit relativt konstant under året. Ett av skälen är de många terrordåd som drabbade städer runt om i Europa: Istanbul i början av januari, London i slutet av mars, S:t Petersburg och Stockholm i början av april, Manchester i maj, London i juni, Barcelona, Åbo och Bryssel i augusti. I oktober samma år drabbas också New York. Trots att antalet offer för den globala terrorismen totalt minskade, steg antalet offer såväl som antalet drabbade länder inom OECD (Global Terrorism Index, 2017).

Den enskilde person som dominerade nyhetsflödet under 2017 var USA:s nyvalda president Donald Trump. Den mest intensiva bevakningen ägde rum i början av året, i samband med och strax efter presidentens tillträde och handlade inte sällan om twittrande, upprepade rockader i presidentstaben och huruvida valet varit påverkat av ryska krafter. Andra händelser och frågor som med regelbundenhet präglade nyhetsflödet var VM-kvalet i herrfotboll, IS/Islamiska Staten och Syrienkrisen. Sett till händelser i svensk samhällskontext rapporterades under mer avgränsade perioder också om skandalen kring Transportstyrelsen, krisen inom Moderaterna, om förortsvåldet, tiggerifrågan och om det svenska kyrkovalet.

Figur 1 Årets mest omskrivna händelser i svenska medier, 2017 (antal artiklar)

Kommentar: I figuren redovisas de fem mest omskrivna ämnena i artiklar i svenska nyhetsmedier under 2017. Retriever-sökningarna är hämtade från Göteborgs universitets upphandlade tjänst för medieövervakning och inkluderar drygt 1 000 000 publicerade nyhetsartiklar automatkodade efter Retrievers egna kodscheman. Listan tas fram tillsammans med TT Nyhetsbyrån.

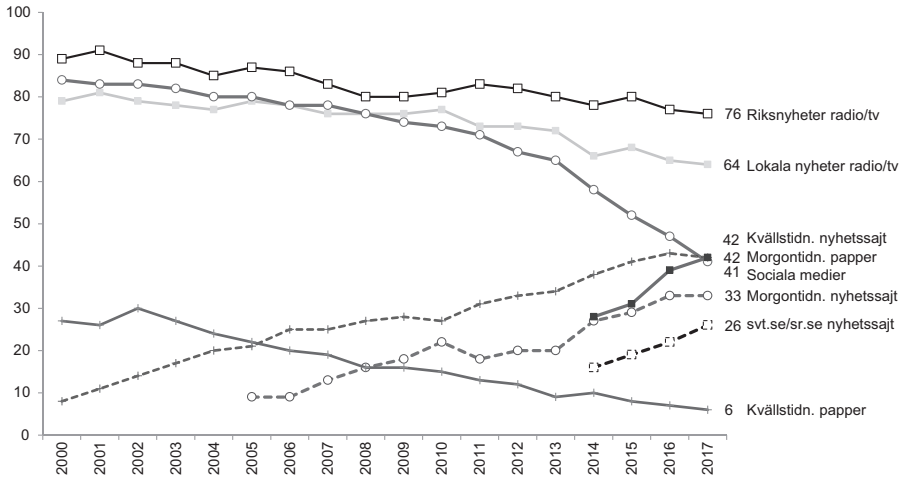
Källa: Mediearkivet, Retriever (bearbetningar).

Under SOM-undersökningarnas mest intensiva insamlingsperiod – i oktober månad – rådde samma frågemix i nyhetsflödet som för året som helhet, med fokus på terror, president Trump och herrfotbollens VM-kval. Runt månadsskiftet september-oktober fick Nordiska Motståndsrörelsens demonstration i samband med Bokmässan i Göteborg relativt stor uppmärksamhet i nyhetsbevakningen. Det skeende som dock kom att generera massiv medial uppmärksamhet under oktober och framför allt under november och december, var responsen på skådespelaren Alyssa Milanos uppmaning om att alla kvinnor som någon gång ofredats sexuellt skulle svara på hennes tweet med orden 'me too'. Det blev startskottet för #metoo-rörelsen, ett globalt upprop mot sexuella trakasserier och övergrepp. Frågor och händelser likt dessa kom inte bara att sätta stark prägel på svensk mediebevakning utan också på samhällsdebatten under 2017.

Beaktat den svenska befolkningens stora intresse för nyheter (Andersson, 2017) är det rimligt att utgå från att de flesta medborgare på ett eller annat sätt tagit del av de händelser och skeenden som rapporterats i medierna. På vilken plattform så har skett, varierar mellan olika grupper. Det finns tydliga klyftor i medianvändningen, framför allt mellan nyheter på papper och tablå och den digitala nyhetsanvändningen. En kort exposé över de senaste tjugo årens förändringar i svenskarnas nyhetsvanor visar hur de digitala plattformarnas landvinningar har blivit allt större, framför allt för medier med fokus på det tryckta ordet (figur 2). Nedgången i läsning av nyheter på papper har varit högst påtaglig under 2000-

talet, en förändring som går att läsa mer om i Ulrika Anderssons kapitel i den här antologin. Den digitala nyhetsanvändningens frammarsch har inte varit lika påtaglig inom radio och tv, även om användningen av bolagens nyhetssajter och nyhetsappar förvisso under de senaste åren har ökat kraftigt och sannolikt kommer att fortsätta öka även en tid framöver.

Figur 2 Nyhetsanvändning minst 3 dagar i veckan, 2000–2017 (procent)

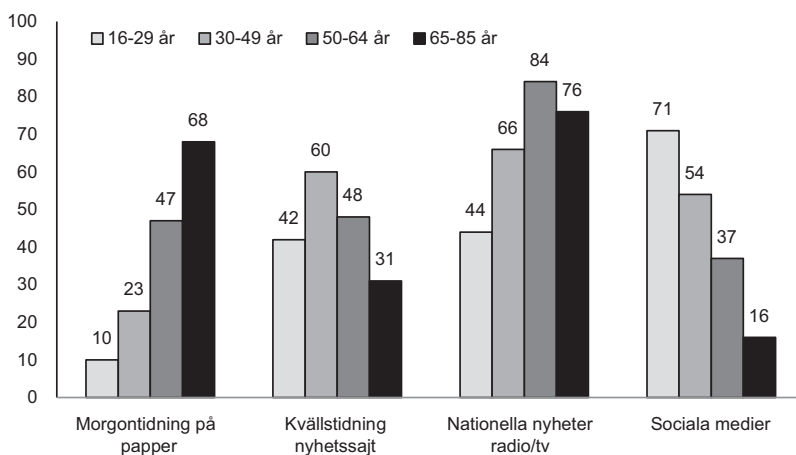
Kommentar: Figuren redogör för användning minst 3 dagar/vecka. Lokala nyheter i radio/tv = Sveriges Radio P4, SVT:s lokala nyhetssändningar samt fram till 2013 TV4:s lokalnyheter. Riksenheter = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna samt sedan 2015 nyheter i Sveriges Radio P3. Morgontidningar på papper inkluderar dagliga gratistidningar. Antalet svars personer 2017 var 10 775.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

Den plattform som på kort tid slagit igenom som en av 2010-talets centrala nyhetsdistributörer, är sociala medier. Fyra av fem svenskar i 2017 års nationella SOM-undersökning tar del av nyheter via sociala medier minst 3 av veckans dagar (en vidare analys av sociala och hyperlokala medier hittas i Gunnar Nygrens bidrag i antologin). Den kraftigt ökade läsningen av nyheter i sociala medier går på tvärs mot de farhågor om en växande andel nyhetsundvikare i befolkningen, som flera forskare har uttryckt (jfr Strömbäck, Shehata & Djerf-Pierre, 2012; Elvestad, Blekesaune & Aalberg, 2014). Sociala medier tycks snarare bidra till att öka nyhetsläsningen i grupper som generellt har ett lägre intresse för traditionella nyhetsmedier (Young, 2015; Andersson, 2017). Det gäller framför allt yngre, där sociala medier utgör den överlägset mest använda nyhetsdistributören (figur 3). Nyhetsvanorna hos yngre och äldre präglas av ett spegelvänt förhållande, där

sociala medier toppar som nyhetsdistributör hos unga och ligger i botten hos äldre. Omvänt är morgontidningen på papper begränsad i ungas nyhetsdiet, medan den är klart dominerande i det äldsta ålderssegmentet. Även om det alltid har funnits mer eller mindre skillnader mellan yngre och äldres nyhetsvanor (Westlund & Weibull, 2013), är det tydligt att det 2017 råder en markant generationsrelaterad digital spricka i samhället (se även Annika Bergströms kapitel om den digitala mediepaletten i den här antologin).

Figur 3 Användning av olika nyhetsplattformar minst 3 dagar i veckan i olika åldersgrupper, 2017 (procent)

Kommentar: Figuren redogör för användning minst 3 dagar/vecka. Nationella nyheter i radio/tv = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna samt Sveriges Radio P3. Morgontidningar på papper inkluderar dagliga gratistidningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

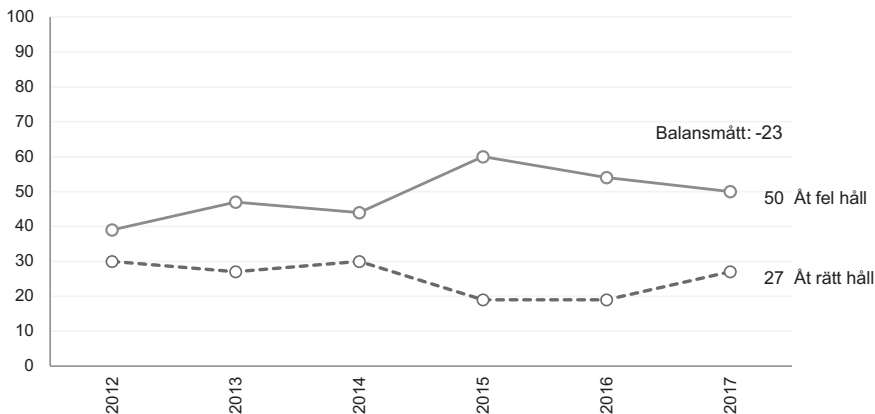
I samhällsdebatten har stundtals hävdats att sociala medier bidrar till filterbubblor där den information och de nyheter som den enskilde exponeras för, begränsas av algoritmer styrda av egna och av vänners aktiviteter (för en sammanfattning, se Truedson, 2018). Forskning pekar dock mot att ju bredare vänkretsen är på exempelvis Facebook, desto mer ökar nyhetsläsningen (Beam m.fl., 2017). Till sin karaktär är nyhetsläsning i sociala medier inte sällan mer slumpmässig, då nyheter kan dyka upp i flödet utan att individen aktivt har valt det (Madden m.fl., 2017; Jervelycke Belfrage & Bergström, 2018). Det innebär att den enskilde snarare tenderar att exponeras för ett bredare nyhetsutbud än om hen exempelvis hade läst en tryckt dagstidning. Å andra sidan är nyhetsinlagans informationstäthet sannolikt inte lika omfattande på sociala medier som i traditionella nyhetskanaler. I sammanhanget har farhågor höjts för att risken för att utsättas för fejkade nyheter och

propaganda ökar i sociala medier, då det inte är lika lätt att kontrollera avsändaren i det stora flöde som exempelvis sker på Facebook (Allcott & Gentzkow, 2017; Sunstein, 2018). Det gäller i synnerhet om individen inte har andra etablerade nyhetsmedier att ställa informationen mot. Det kan då i förlängningen få konsekvenser för medborgarnas möjlighet att utöva sina demokratiska rätt- och skyldigheter (Sunstein, 2018), en fråga som inte minst är aktuell inför de stundande valen där de bilder av Sverige som målas upp i sociala och traditionella nyhetskanaler kan få betydelse för hur människor väljer att lägga sin röst.

Det går åt fel håll – och åt rätt

Det finns en rad samhällsfrågor som på olika sätt ger indikationer på hur den svenska befolkningen ser på förhållandena i det egna landet. I den nationella SOM-undersökningen 2017 ställs frågan om åt vilket håll utvecklingen av det svenska samhället är på väg. Omkring var fjärde medborgare menar att Sverige för närvarande utvecklas i en gynnsam riktning, en andel som har ökat något mellan 2015 och 2017 (figur 4). Den dominerande uppfattningen är emellertid att det svenska samhället utvecklas åt fel håll. Även om andelen som instämmer i denna senare uppfattning har minskat under de senaste två åren, är det fortfarande hälften av respondenterna i den nationella SOM-undersökningen 2017 som är bekymrade över vart Sverige är på väg.

Figur 4 Bedömning av utvecklingen i Sverige, 2012–2017 (procent, balansmått)

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?' Svartalternativen är 'åt rätt håll', 'åt fel håll' samt 'ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmålet anger andelen som svarat 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll' och går mellan +100 (alla svara rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2017.

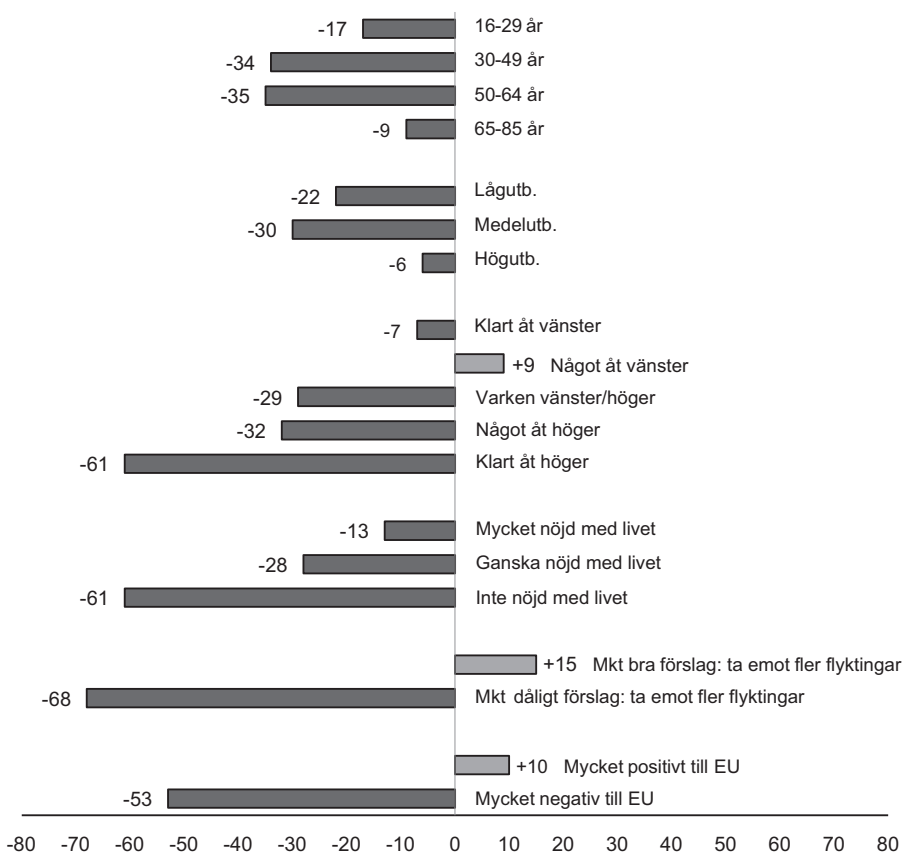
Det finns vissa variationer i olika samhällsgruppers bild av utvecklingen i Sverige, även om det i det flesta fall fortfarande är uppfattningen att landet är på väg åt fel håll som dominerar över uppfattningen att det går åt rätt håll. Sett till ålder har personer mellan 30–65 år den mest negativa åsiktsbalansen¹ på runt -35, medan äldre personer befinner sig närmare balanspunkten, om än på den negativa delen av skalan med ett värde på -9 (figur 5). De ungas åsiktsbalans ligger ungefär mittemellan medelålders och äldres. Det råder även viss skillnad i åsiktsbalans mellan låg- och medelutbildade respektive högutbildade, där de båda förra grupperna har en mer negativ bild av i vilken riktning Sverige utvecklas (-22 och -30) medan högutbildade präglas av en något mer jämn åsiktsbalans (-6). Ytterligare en faktor som har betydelse för bedömningen är i vilken utsträckning svarspersonerna är nöjda med livet. Fortfarande råder negativ åsiktsbalans, men skillnaderna är förhållandevis stora mellan dem som är mycket nöjda med livet (-13) och de som inte är särskilt eller inte alls nöjda med livet (-61). Den personliga livstillfredsställelsen spelar således, inte helt oväntat, stor roll för hur människor upplever sin omvärld. Huruvida det är situationen i samhället som bidrar till känslor av missnöjsamhet med livet eller om det är den personliga livssituationen som färgar glasögonen med vilka individen betraktar världen runtomkring må vara osagt.

Bedömningar av den pågående samhällsutvecklingen är tillsammans med framtidsbedömningar ofta politiska bedömningar, vilket även gäller här. Människor som ideologiskt placerar sig till vänster är inte fullt lika pessimistiska till utvecklingen i Sverige jämfört med människor som placerar sig till höger (figur 5). Det förhållandet gäller i synnerhet mellan personer som står något till vänster (+9) och personer som står klart till höger (-61). Partisympati redovisas inte i figuren, men det kan ändå nämnas att skillnaderna här är störst mellan S-sympatisörer (+10) och SD-sympatisörer (-80).

Kopplingen mellan politik och den upplevda riktningen i samhällsutvecklingen tydliggörs också i svarspersonernas inställning till olika politiska förslag. Bland dem som har fått uppge sin bild av hur det svenska samhället utvecklas, är det särskilt två sakfrågor som bidrar till sprickor i den gemensamma fasaden. Det gäller dels flyktingfrågan, vilket kanske inte är helt oväntat, dels inställningen till EU. I båda fallen gör människor som anser att det är ett bra förslag att Sverige tar emot fler flyktingar och människor som har en mycket positiv inställning till EU, en mer optimistisk bedömning av utvecklingen i Sverige. Opinionsbalansen når här värden om +15 respektive +10 (figur 5). Fortfarande är det en relativt stor andel i dessa grupper som menar att utvecklingen går åt fel håll, men den dominerande uppfattningen är ändå att samhället är på väg åt rätt håll.

Det håller däremot inte de som är skeptiska till ökad invandring eller EU-skeptiker rent generellt, med om. Bland dem som anser att det är ett mycket dåligt förslag att Sverige ska öka flyktingmottagandet är det en överväldigande majoritet som upplever att utvecklingen i Sverige går åt fel håll – åsiktsbalansen når här låga -68. Mönstret är likartat bland dem som är mest EU-kritiska, -53. Differensen till

Figur 5 *Bedömning av utvecklingen i Sverige, efter ålder, utbildning, ideologi, nöjdhet med livet och inställning till flyktingpolitik respektive EU, 2017 (balansmätt)*

Kommentar: Frågan löd 'Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?' Svartalternativen var 'åt rätt håll', 'åt fel håll' samt 'ingen uppfattning'. Balansmättet anger andelen som svarat 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll' och går mellan +100 (alla svara rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan. Fråga om nöjdhet med livet har svartalternativen 'mycket nöjd', 'ganska nöjd', 'inte särskilt nöjd' och 'inte alls nöjd'. I figuren har 'inte särskilt nöjd' och 'inte alls nöjd' slagits samman till alternativet 'inte nöjd med livet'. Förslaget om att ta emot fler flyktingar i Sverige har svartalternativen 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'ganska dåligt förslag' samt 'mycket dåligt förslag'. Figuren redogör för dem som har svarat mycket bra respektive mycket dåligt förslag. Frågan om allmän inställning till EU har svartalternativen 'mycket positiv', 'ganska positiv', 'varken positiv eller negativ', 'ganska negativ', 'mycket negativ' samt 'ingen uppfattning'. Figuren redogör för dem som har svarat mycket positiv eller mycket negativ. Signifikansnivån är $p < .01$ för alla grupper utom ålder, där $p < .06$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

deras motpoler – det vill säga ”invandringsfrämjare” och EU-positiva – når här 82 respektive 63 balanspunkter i den samlade bedömningen av samhällsutvecklingen. Här handlar det knappast om några mindre sprickor i fasaden.

En djupare analys av hur flyktingfrågan delar olika grupper i samhället finns i bokens kapitel om flyktingopinion, författat av Marie Demker, samt i Elina Lindgrens kapitel om huruvida det är skillnad på invandring och invandring – i betydelsen arbetskraftinvandring och flyktinginvandring. Andra analyser som också fokuserar på svensk samhällsopinion är Lennart Nilssons uppföljning av hur befolkningens syn på privatisering av välfärden har utvecklats över tid, samt Sverker Lindblad, Lennart Nilsson och Mårten Lindblads kapitel om opinionen kring skolans omstrukturering och Sören Holmbergs bidrag om svenska folkets bedömning av kvalitet i offentlig verksamhet.

Vidare granskas försvarsopinionen av Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén, medan opinionen kring alkoholkonsumtion och svensk alkoholpolitik analyseras av David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull. Svenskar- nas åsikter i olika energifrågor behandlas i två kapitel, där Per Hedberg i det ena bidraget analyserar befolkningens inställning till vindkraft och Sören Holmberg i det andra granskar om den svenska kärnkraftsopinionen möjligen är på väg att avpolitiseras. I antologin analyseras även inställningen till integritet och övervakning, dels i Sara Leckners kapitel om insamling av personlig data på internet, dels i Henrik Oscarsson och Frida Tipples bidrag om övervakning i offentlig miljöer.

Tillit och samhällsförtroendet

Tillit mellan människor är en viktig beståndsdel när det gäller att förklara både individuell och nationell framgång. Det är inte så konstigt. Tänk på det, vad innebär tillit till en annan person? Det innebär i realiteten en positiv övertygelse om framtiden gällande relationen till en eller flera personer där ett visst mått av risk och osäkerhet alltid förekommer (Boon & Holmes, 1991). Tillit är en frivillig men också selektiv mental process som varierar över olika sammanhang (Möllering, 2006). Det kan dels innebära att olika personer är olika benägna att lita på andra men också att det finns en viss systematik beroende på förutsättningar (Korsgaard, Brower & Lester, 2015; Riedl & Javor, 2012).

Över tid förefaller tillit konvergera till ett ekvilibrium (Glaeser m.fl., 2000; King-Casas m.fl., 2005) där en optimal nivå av tillit uppnås (Butler, Giuliano & Guiso, 2009). Är tilliten för hög riskerar man att bli lurad, är tilliten för låg riskerar man att gå miste om möjligheter. Tillit kan med andra ord vara ganska rationellt. Om många individer lever tillsammans och av olika anledningar interagerar, skapas i förlängningen en social överenskommelse om hur mycket man kan lita på varandra. Statsvetare brukar kalla det social tillit eller socialt kapital (Ostrom, 2000; Putnam, 2000) och kortfattat kan begreppet ofta översättas till den genomsnittliga nivån av tillit i ett land, region eller grupp. Internationellt mäts mellanmännisklig tillit

i de flesta länder genom att ställa frågan *'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'*²² till den breda allmänheten, vilket sedan 1996 också har gjorts i SOM-undersökningarna.

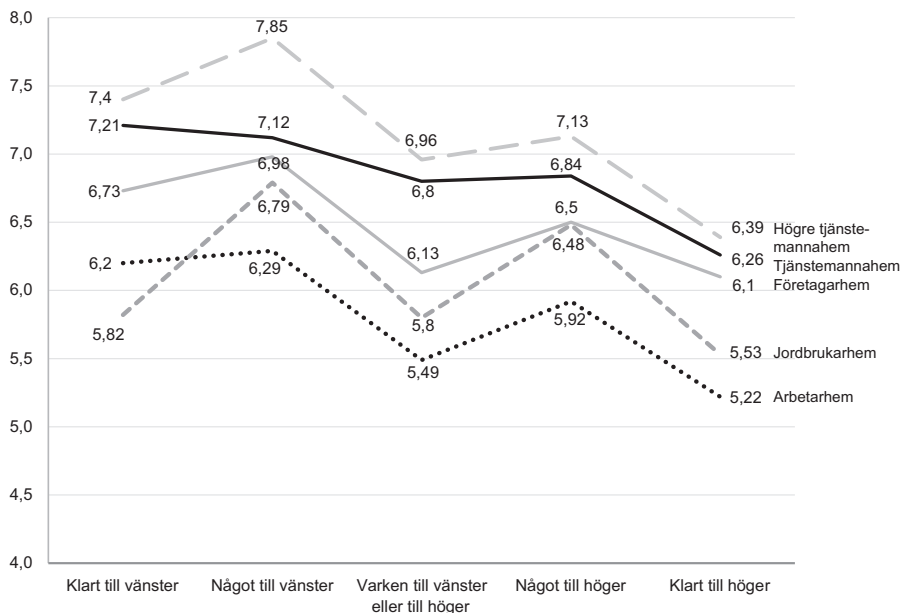
Det är viktigt att komma ihåg att storskaliga mänskliga beteenden ofta är orsakade av en mängd olika faktorer. Men mellanmänsklig tillit är relaterat till många fördelaktiga utfall, till exempel hälsa och välmående (Carl & Billari, 2014), ekonomisk utveckling (Zak & Knack, 2001), investeringsvilja (Guiso, Sapienza & Zingales, 2009), och högre grad av effektivitet på grund av lägre transaktionskostnader (se t.ex. Kenneth Arrows klassiska artikel från 1972). Resultaten från tillitsforskningen är robust och kan i regel replikeras i de flesta sammanhang.

Mellanmänsklig tillit är alltså stabilt över tid i Sverige. Det visar resultaten från 2017 års nationella SOM-undersökning. Det kan även konstateras att tilliten, i linje med tidigare forskning, är relaterat till både hur nöjd man är med livet³, men också med det allmänna hälsotillståndet.⁴ Sören Holmberg och Bo Rothstein skriver i sitt tillitskapitel i den här antologin att mellanmänsklig tillit också är en politisk skilje fråga som till viss del samvarierar med klasstillhörighet. Om vi tittar närmare på hur tillit skiljer sig åt beroende på människors politiska orientering, syns en tydlig tendens i att de som placerar sig själva till vänster generellt har en högre grad av tillit än de som placerar sig själva till höger (figur 6).

Samtidigt kan vi också se att de som placerar sig själva som något till vänster samt något till höger på skalan har en högre grad av tillit än de som placerar sig själva som klart till vänster, varken till vänster eller till höger, eller klart till höger. Varför människor som placerar sig på skalans ytterkanter är något mindre tillitsfulla än människor som placerar sig näst ytterst beror sannolikt på flera olika, samverkande faktorer. Rimligen ligger en del av förklaringen till den relativt lägre tilliten i en personlig upplevelse av att den egna bilden av samhället och politiska sakfrågor delas med en minoritet utan makt, eller möjlighet, att förändra.

Om vi dessutom analyserar hur tillit och politisk orientering skiljer sig åt beroende på subjektiv klasstillhörighet ser vi dels samma mönster mellan höger och vänster, dels också en ganska kraftig nivåskillnad mellan klasser. Mellan den högsta (högre tjänstemän som placerar sig något till vänster) och lägsta nivån (arbetare som placerar sig klart till höger) skiljer över två och ett halvt skalsteg. Vad som skiljer respektive grupp åt i termer av exempelvis grad av alienering och integrering, för att låna Maria Oskarsons terminologi (se hennes kapitel i denna antologi), är inte helt givet. Men en lägre grad av tillit innebär sannolikt ogynnsamma konsekvenser i termer av ett lägre deltagande i allt från pensionssparande till olika sociala aktiviteter samtidigt som det förmodligen också innebär en negativ inverkan på hälsa och välbefinnande, åtminstone i en del av grupperna.

Figur 6 Mellanmänsklig tillit, efter politisk orientering och subjektiv klasstillhörighet, 2017 (medelvärden)

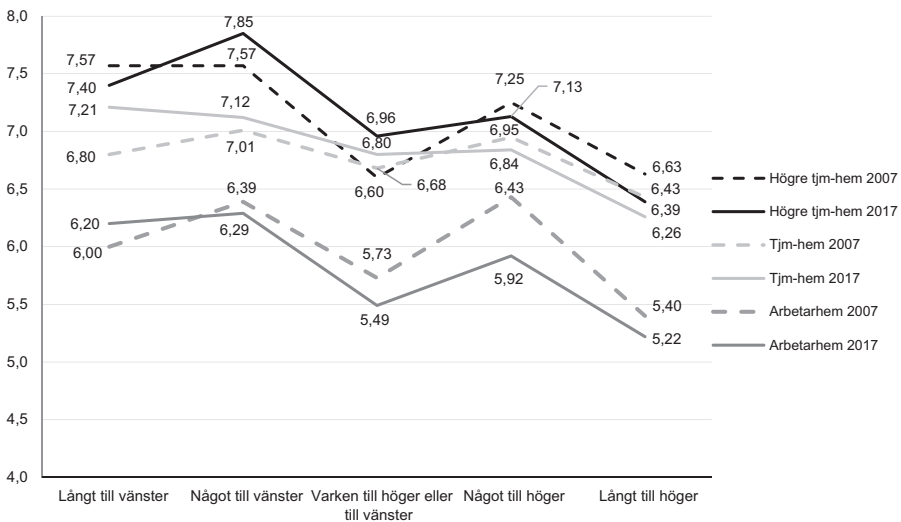
Kommentar: Figuren redovisar medelvärden baserat på variansanalys (ANOVA), där medelvärdesskillnader för de flesta grupper är statistiskt säkerställda på en 5-procentig signifikansnivå ($p < .05$). Mellanmänsklig tillit mäts på en 11-gradig skala med frågan 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?', där medelvärdet är 6,36, standardavvikelsen 2,23, med viss negativ skevhet (relativt fler högre värden). Politisk orientering mäts på en 5-gradig skala. Frågeformuleringen löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Subjektiv klasstillhörighet mäts med en 5-gradig skala. Frågan löd 'Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem respektive det hem du växte upp i, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?' Politisk orientering är i det närmaste perfekt normalfördelad (ungefär lika många till höger som vänster) medan subjektiv klasstillhörighet uppvisar en övervikt på arbetarhem respektive tjänstemannahem.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

En blick bakåt i tiden visar att mönstret såg ut på samma sätt även 2007 med högst tillit bland vänsterorienterade och lägst tillit bland högerorienterade, oavsett subjektiv klasstillhörighet, samt högre tillit bland dem som står något till vänster respektive något till höger jämfört med människor som placerar sig själva i någon av ytterkategorierna (figur 7). Det bör påpekas att inte samtliga subjektiva klasser redovisas i figuren, primärt beroende på lågt antal svarspersoner. De som ingår i analysen är människor som betraktar sig som boende i ett arbetarhem, tjänstemannahem respektive högre tjänstemannahem.

Även om det övergripande mönstret är detsamma 2007 som 2017, kan noteras en viss skillnad i medelvärden mellan de båda åren. Generellt gäller att människor som placerar sig långt till vänster ger uttryck för något högre mellanmänsklig tillit 2017 jämfört med 2007, dock undantaget högre tjänstemän (figur 7). Det omvända förhållandet kan noteras bland dem som placerar sig något åt höger alternativt långt åt höger. Här är tillitsnivån lägre 2017 än 2007, ett förhållande som gäller för samtliga av de jämförda grupperna. Huruvida det handlar om en faktisk minskning i tillitsnivån hos människor på högerkanten, kan inte besvaras enbart utifrån två mätpunkter. Givet att förtroendet för flera samhällsinstitutioner också har förändrats i samma riktning (se exempelvis Ulrika Andersson och Lennart Weibulls kapitel om förtroendet för nyhetsmedier i denna antologi), det vill säga att förtroendenivåerna ökar bland människor till vänster på den politiska skalan och minskar bland människor på högerkanten, är det inte helt orimligt att det handlar om en mer allmän förändring.

Figur 7 Mellanmänsklig tillit, efter politisk orientering och subjektiv klasstillhörighet, 2007 och 2017 (medelvärden)

Kommentar: Figuren redovisar medelvärden baserat på variansanalys (ANOVA), med signifikansnivå ($p < ,05$). Mellanmänsklig tillit mäts på en 11-gradig skala med frågan 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Politisk orientering mäts på en 5-gradig skala. Frågeformuleringen löd 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Subjektiv klasstillhörighet mäts med en 5-gradig skala. Frågan löd 'Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem respektive det hem du växte upp i, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?'

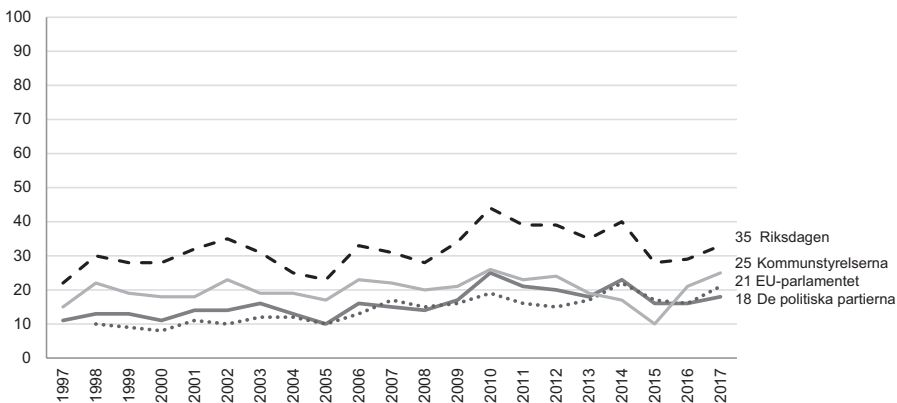
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007 och 2017.

Men det finns förstås också områden där människors tillit har förblivit intakt, eller rent av har stärkts, under de senaste åren. Det gäller exempelvis förtroendet för olika samhällsinstitutioner. Vi lämnar således analysen av den allmänna tilliten bakom oss och går över till att syna svenska folkets institutionsförtroende.

Likt tilliten till andra människor beror av olika faktorer, påverkas också förtroendet för samhällsinstitutioner av en rad olika omständigheter. Den viktigaste är vanligen vilken institution det handlar om, vilken betydelse människor upplever att institutionens verksamhet har både för samhället och för individen själv, samt hur denna verksamhet bedrivs (jmf Aronsson & Karlsson, 2001; Trägårdh, 2009). Forskning visar att förändringar i allmänhetens bild av hur kompetent institutionen är, tydligt påverkar graden av förtroendet. Detsamma gäller om det finns en viss värdegemenskap mellan individen och institutionen och om denna förändras, exempelvis politiskt, ideologiskt eller kulturellt (Holmberg & Weibull, 2017). Förtroendet för regeringen förändras exempelvis beroende på vilket eller vilka partier som sitter vid makten.

Den gemensamma nämnaren för en majoritet av de samhällsinstitutioner vars förtroende mäts i den nationella SOM-undersökningen, är att förtroendenivåerna har ökat sedan 2016. För de politiska institutionerna syns en uppgång för riksdagen, kommunstyrelserna och EU-parlamentet, såväl som för de politiska partierna (figur 8). Exempelvis ligger förtroendet för riksdagen 2017 på samma nivå som under valåret 2006. Förtroendet för kommunstyrelserna och EU-parlamentet är i stort uppe i toppnivåer liknande de som förekom under valåren 2006 och 2010 (kommunstyrelserna) respektive 2014 (EU-parlamentet). Det är sedan tidigare väl känt att förtroendeskattningarna, liksom nöjdheten med hur olika offentliga verksamheter fungerar, generellt ökar något i samband med valår (Oscarsson & Holmberg, 2013). I det här fallet kan vi dock konstatera att det generella samhällsförtroendet når höga nivåer redan året före det är dags att gå till valurnorna.

Människor som placerar sig till vänster på den politiska skalan har generellt något högre förtroende för riksdagen (45 procent) än människor som placerar sig i mitten alternativt till höger (28 procent). Andelen som saknar förtroende för riksdagen är dock relativt stor på högersidan, vilket för gruppen långt till höger resulterar i en negativ förtroendebalans (-16).⁵ Hos människor som placerar sig något till höger hamnar förtroendebalansen strax under balanspunkten (-5), medan den som placerar sig något till vänster alternativt långt till vänster är positiv (i båda fallen +30). Mönstret är likartat i förtroendet för de politiska partierna, även om procentdifferensen mellan vänster och höger inte är lika stor som i förtroendet för riksdagen. Andelen förtroendefulla i gruppen som står till vänster är i genomsnitt 25 procent jämfört med 15 procent i gruppen till höger. Sett till förtroendebalans befinner sig gruppen till vänster (klart/något till vänster) runt balanspunkten (-1), medan människor som står något till höger respektive långt till höger i huvudsak har lågt förtroendet (-22 respektive -37). Skillnaderna i förtroendenivåer i de olika grupperna är statistiskt signifikanta.

Figur 8 Förtroende för politiska institutioner, 1997–2017 (procent)

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' följt av alternativen i figuren. Svartalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Antal svarande var 3 504 år 2017.

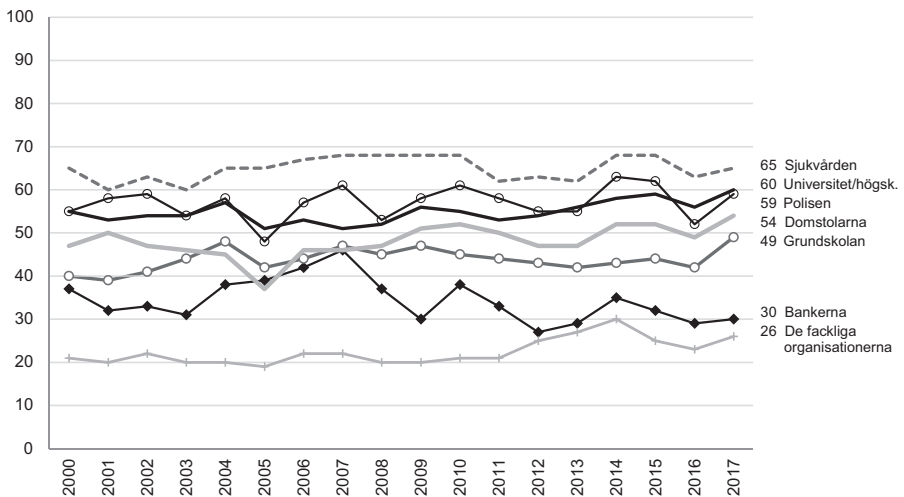
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997–2017.

En av de samhällsinstitutioner som i samband med 2016 års nationella SOM-undersökning upplevde en stor nedgång i förtroendet bland allmänheten, var den svenska Polismyndigheten. Nedgången var den största som hittills har uppmätts i samband med de årliga SOM-undersökningarna. Orsakerna till nedgången har inte varit helt givna, möjligen var det ett resultat av den kritiserade omorganisationen av Polisen som påbörjades 2015. Jämfört med resultaten från 2016 års SOM-undersökningar, har allmänhetens förtroende för Polisen återhämtat sig 2017 (figur 9). Möjligen har hanteringen av attentatet på Drottninggatan i Stockholm i april samma år haft viss betydelse i sammanhanget, då ett liknande mönster i förändringen mellan 2016 och 2017 kan noteras i förtroendet för den svenska Säkerhetspolisen/SÄPO (Weissenbilder & Andersson, 2018).

Rangordningen i svenskarnas förtroende för centrala samhällsfunktioner har under lång tid varit stabil. Sjukvården har toppat förtroendemätningarna i stort sett varje år under 2000-talet och når 2017 en andel om 65 procent förtroendefulla i befolkningen (figur 9). Sjukvården tillhör vanligen också ett av de områden som hamnar i toppen av människors dagordning när det gäller viktiga samhällsfrågor (se Johan Martinsson och Marcus Weissenbilders kapitel om viktiga valfrågor i den här antologin). När det gäller förtroendet för samhällsinstitutioner faller även universitet/högskolor och polisen väl ut hos medborgarna. Tillsammans med sjukvården kan dessa verksamheter beskrivas som ett slags tätgrupp i förtroendeligan, vilken följs av en mellangrupp bestående av de svenska domstolarna och grundskolan. Längre ner på skalan hittas bankerna och de fackliga organisationerna. I sin helhet

omfrågas 21 olika samhällsinstitutioner i den nationella SOM-undersökningen, varav ett urval presenterats här. Fler verksamheter finns analyserade i separata kapitel i boken, exempelvis Catarina Eriksson och Katarina Michniks granskning av förtroendet för svenska bibliotek och Ulrika Andersson och Lennart Weibulls analys av förtroendet för medieinstitutioner. Det senare kapitlet visar bland annat att det, trots ett övergripande stabilt förtroende för medier, förekommer stora sprickor under ytan.

Figur 9 Förtroende för olika samhällsinstitutioner, 2000–2017 (procent)

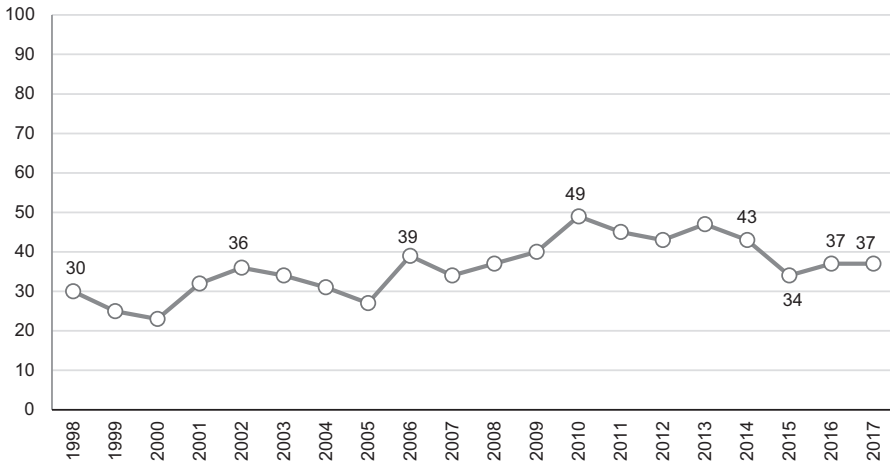
Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Antal svarande var 3 504 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

I SOM-institutets mätningar tillfrågas svarspersonerna även om sitt förtroende för politiker. Befolkningens förtroende har i det här fallet inte förändrats jämfört med föregående mättillfälle – det är drygt en tredjedel som uppger sig ha mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker år 2017 (figur 10). Andelen förtroendefulla är förvisso lägre än under åren då Fredrik Reinfeldts alliansregering hade makten i Rosenbad, men å andra sidan har förtroendet återhämtat sig något från nedgången 2015. Det råder vissa skillnader i förtroendenivå i olika samhällsgrupper, där äldre generellt är mer förtroendefulla än yngre (48 respektive 32 procent), personer ytterst till vänster på den politiska skalan har högre förtroende relativt personer längst till höger (57 respektive 23 procent). Sett till partipolitisk koppling,

har sympatisörer med Västerpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet högst förtroende (50–53 procent) medan 7 procent av Sverigedemokraterna har förtroende för politiker. Sympatisörer till de partier som ingått i Alliansen har i sin tur lägre förtroende jämfört med de röda-gröna-sympatisörerna: den genomsnittliga andelen förtroendefulla bland C-, L-, M- och KD-sympatisörer är 40 procent. Samtliga skillnader är statistiskt signifikanta.

Figur 10 Förtroende för svenska politiker, 1998–2017 (procent)

Kommentar: Frågan löd: 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?'. Svarsalternativen var 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'ganska litet förtroende' och 'mycket litet förtroende'. Figuren visar andel med mycket stort eller ganska stort förtroende. Beräkningen baseras på de personer som har besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2017.

Nivåerna för det allmänna politikerförtroendet förfaller dock variera beroende på vilka partier som sitter vid regeringsmakten. För perioden 2010–2013, här exemplifierat med siffror från 2011 års nationella SOM-undersökning (året efter omvalet av Alliansregeringen), kan noteras ett omvänt förhållande i vänsterhögerdimensionen, där personer till vänster har ett lägre förtroende för politiker jämfört med personer till höger. Bland individer som placerar sig själva klart till vänster hade 34 procent förtroende för politiker 2011, att jämföra med 67 procent av gruppen som placerar sig själva klart till höger. Sett till partisympati hade dock Sverigedemokraternas anhängare redan då lägst förtroende för politiker, 18 procent, följt av Västerpartiets anhängare med 28 procent förtroendefulla. Bland Allianspartiernas sympatisörer varierade andelarna mellan 54–62 procent och bland S-sympatisörerna hade 43 procent förtroende för svenska politiker.

Skillnaderna i partisympatisörernas förtroendenivåer 2011 och 2017 framträder ytterligare något tydligare när förtroendebalansen beräknas. Det visar sig då att de sympatisörer vars partier inte var i regeringsställning vid respektive undersökningstillfälle 2011 och 2017 har en negativ förtroendebalans, det vill säga andelen med lågt förtroende för svenska politiker är större än andelen med högt förtroende, medan sympatisörer med de regeringsbärande partierna har en positiv förtroendebalans. Värt att notera är dock att förtroendebalansen bland de regeringsbärande partiernas sympatisörer är klart positiv 2011, medan den ligger knappt över balanspunkten 2017. Att Socialdemokraterna och Miljöpartiet sitter i regeringen förefaller således inte ha samma tydliga påverkan på förtroendet för svenska politiker bland S- och MP-sympatisörer, som det hade bland C-, L-, M- och KD-sympatisörerna när Alliansen satt vid makten.

Tabell 1 Förtroende för svenska politiker, efter partisympati, 2011 och 2017 (balansmätt)

	2011	2017
	Regeringspartier	Regeringspartier
	M, C, FP/L, KD	S, MP
V-sympatisörer	-43	+0
S-sympatisörer	-20	+6
MP-sympatisörer	-8	+4
C-sympatisörer	+23	-5
FP/L-sympatisörer	+16	-16
M-sympatisörer	+11	-33
KD-sympatisörer	(+8)	-25
SD-sympatisörer	-64	-84

Kommentar: Frågan löd: 'Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?'. Svarsalternativen var 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'ganska litet förtroende' och 'mycket litet förtroende'. Balansmättet anger andelen som svarat stort förtroende minus andelen som svarat litet förtroende och går mellan +100 (alla har stort förtroende) och -100 (alla har litet förtroende). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan. Antal svarande bland KD sympatisörer är lågt 2011, 37 stycken, och resultatet redovisas därför inom parentes.

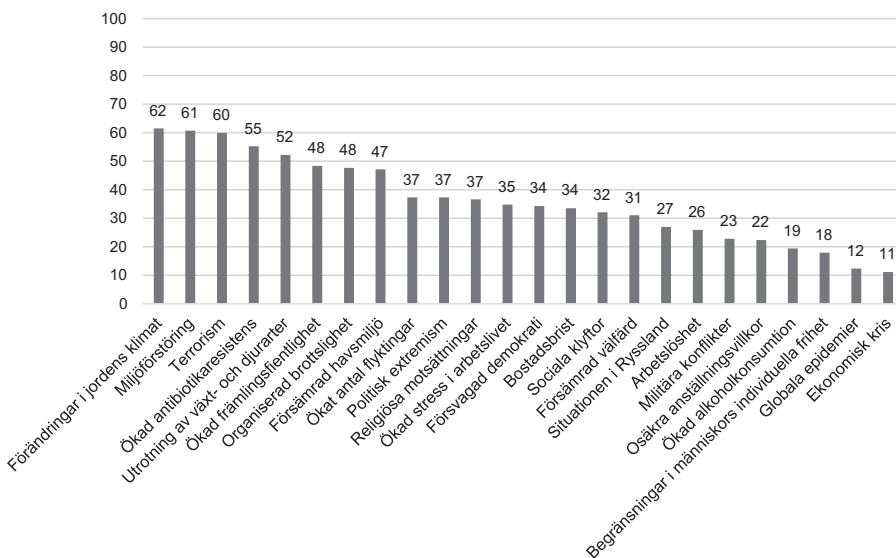
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011 och 2017.

För den som vill läsa mer om svenska väljare, politiker och partier, finns flera kapitel i boken på temat. Exempelvis skriver Dennis Andersson och Henrik Oscarsson om partiledarpopularitet och Elisabeth Falk analyserar tillsammans med Henrik Oscarsson hur svenska folkets önskereregningar ser ut inför valet 2018. Henrik Oscarsson gör också en djupdykning i frågan om de politiska partiernas sympatikapital.

Samhällsorns olika dimensioner

Ett annat sätt att få en bild av hur en befolkning upplever samhällsutvecklingen kan vara att studera vilka frågor som samhällets individer känner oro inför. I figur 11 presenteras ett antal samhällsfrågor på vilka de svarande i 2017 års SOM-undersökning fick ange hur oroliga de kände sig för inför framtiden. I figuren presenteras andelen som uppgav att de kände sig mycket oroliga för respektive fråga.

Figur 11 Samhällsoro bland svenska folket, 2017 (andel mycket oroliga)

Kommentar: Orosfrågorna ingick i en större fråga, där formuleringen löd: 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' Svarsalternativen var 'mycket oroande', 'ganska oroande', 'inte särskilt oroande' och 'inte alls oroande'. Andelen i procent av de svarande som angett alternativet "mycket oroande" är presenterade i figuren. Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbaserna. Antal svarande på de olika orosfrågorna varierar mellan 1 726 och 1 795.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Det framkommer här att de områden där den relativt största andelen svarande angett att de känner sig mycket oroliga i 2017-års SOM-undersökning till stor del rör klimatet – av de fem frågor där andelen mycket oroliga är störst rör hela tre stycken klimat- och miljö (förändringar i jordens klimat, miljöförstöring, och utrotning av växt- och djurarter). Utöver klimat- och miljöfrågor hamnar oro för terrorism och antibiotikaresistens på topp-fem listan över de frågor där andelen

mycket oroliga är störst (i samtliga fall är andelen mycket oroliga mellan 50–60 procent). Dessa resultat liknar resultaten från 2016 års SOM-mätning, där samtliga frågor (utom utrotning av växter och djurarter som inte mättes 2016) fanns med i toppen (se Solevid, 2017). Jämfört med 2016 års undersökning har dock andelen som uppger sig vara mycket oroliga i samtliga fall ökat i procent (mellan +6 och +14 procent 2017).

Utöver de fem-i-topp frågor där andelen mycket oroliga var som störst är det även en hög andel (omkring hälften) av de svarande som uppger att de är mycket oroliga för ökad främlingsfientlighet, organiserad brottslighet och försämrad havsmiljö. Omkring en tredjedel uppger att de är mycket oroliga för ökat antal flyktingar, politisk extremism, religiösa motsättningar, ökad stress i arbetslivet, försvagad demokrati, bostadsbrist, sociala klyftor och försämrad välfärd. En lägre andel, mellan en fjärdedel och en femtedel uppger att de är mycket oroliga för situationen i Ryssland, arbetslöshet, militära konflikter, osäkra anställningsvillkor, ökad alkoholkonsumtion och begränsningar i människors individuella frihet, och endast en tiondel uppger att de är mycket oroliga för globala epidemier och ekonomisk kris.

För att se om det finns några mönster i de svarandes oro för olika frågor – det vill säga om frågorna kan delas upp i olika ”orosdimensioner” – gör vi här en så kallad faktoranalys. Enkelt uttryckt hjälper faktoranalysen oss att se om det finns grupper av orosfrågor som hänger särskilt mycket ihop. Att dela upp frågorna i orosdimensioner gör att det blir enklare att på ett översiktligt sätt sedan undersöka om det finns individuella faktorer som kan förklara varför vissa människor är mer oroliga för vissa samhällsområden än andra.

Då orosfrågorna har varit uppdelade på två olika formulär (se metodbeskrivningen sist i boken) söker vi efter dimensioner bland frågorna som ställdes i respektive frågeformulär separat (se tabell 1 för de två frågebatterierna). Genom faktoranalyserna kan urskiljas fyra olika dimensioner (två dimensioner per frågebatteri). I den första dimensionen – vilken vi kallar *säkerhet, brott och konflikter* – ingår oro kring militära konflikter, politisk extremism, globala epidemier, organiserad brottslighet och religiösa motsättningar (tabell 2). Den andra dimensionen – vilken vi kallar *arbetsituation och klass* – innefattar oro kring ökad stress i arbetslivet, sociala klyftor och osäkra anställningsvillkor. Den tredje dimensionen – *miljö och rasism* – inkluderar frågor om förändringar i jordens klimat, miljöförstöring, ökad antibiotikaresistens, utrotning av växt- och djurarter samt ökad främlingsfientlighet. Den fjärde och sista dimensionen – *samhällesekonomi* – inkluderar oro för ökat antal flyktingar, försämrad välfärd och arbetslöshet.

Tabell 2 Dimensioner i svenskarnas oro, 2017 (andelen varians i de enskilda frågorna som förklaras av de övergripande dimensionerna)

Frågor formulär 1	Dimensioner		
	Säkerhet, brott och konflikter	Arbetsituation och klass	Antal svar
Organiserad brottslighet	.64		1 759
Politisk extremism	.67		1 727
Religiösa motsättningar	.57		1 735
Militära konflikter	.72		1 755
Globala epidemier	.64		1 726
Ökad stress i arbetslivet		.84	1 735
Sociala klyftor		.51	1 742
Osäkra anställningsvillkor		.86	1 735

Frågor formulär 2	Dimensioner		
	Miljö och rasism	Samhälls-ekonomi	Antal svar
Förändringar i jordens klimat	.81		1 775
Miljöförstöring	.83		1 795
Ökad antibiotikaresistens	.52		1 763
Utrotning av växt- och djurarter	.72		1 779
Ökad främlingsfientlighet	.52		1 767
Ökat antal flyktingar		.76	1 774
Försämrad välfärd		.64	1 759
Arbetslöshet		.52	1 779

Kommentar: Faktoranalys (PCA; varimax rotation). Alla fyra dimensionerna som redovisas har ett egenvärde (eigenvalue) högre än det konventionella gränsvärdet 1.0. I figuren redovisas hur varje enskild fråga som ingår i respektive orosdimension "laddar" på dimensionen (hur mycket av variansen i varje enskild fråga som kan förklaras av dimensionen). Alla variabler som ingår i dimensionerna har en faktorladdning som överstiger 0.5, vilket ligger väl över det konventionella gränsvärdet på 0.3. Frågor med lägre laddning på dimensionerna, och/eller som inte ingick i någon dimension med ett egenvärde högre än 1.0 är exkluderade i tabellen (i formulär 1 var dessa ekonomisk kris, begränsningar i människors individuella frihet och försämrade havsmiljö; i formulär 2 exkluderades frågor om försvagad demokrati, situationen i Ryssland, ökad alkoholkonsumtion, terrorism, och bostadsbrist). För formulering av orosfrågorna, se kommentarer till figur 11.

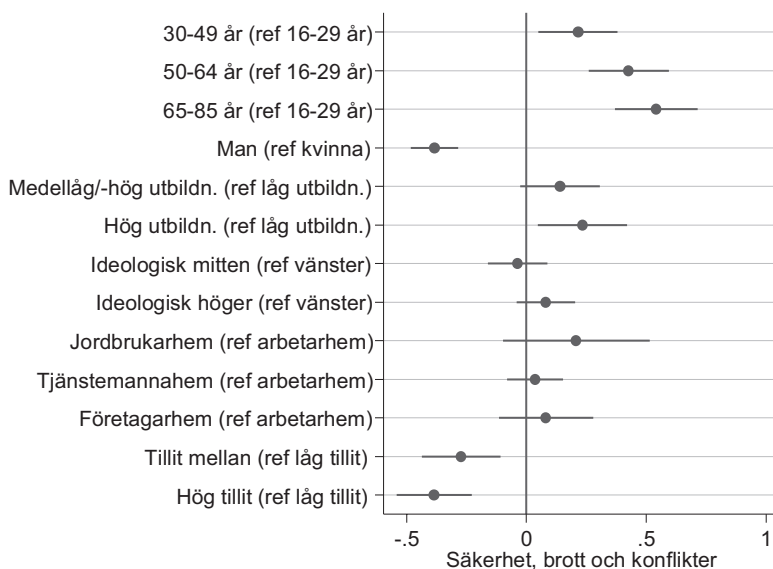
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Vilka är det då som oroar sig? Och är det olika individer som oroar sig för olika frågor? I figur 12 till 15 redovisas resultaten från multipla OLS-regressioner, med de fyra orosdimensionerna som framkom i faktoranalyserna (se tabell 2) som beroende variabler. Figuren presenterar effekten av att vara "man" jämfört med "kvinna", att vara i åldrarna "30–49 år", "50–64 år" och "65–85" år jämfört med

”16–29 år”, att ha ”medellåg/-hög utbildning” och ”hög utbildning” jämfört med ”låg utbildning”, att placera sig i ”mitten” eller till ”höger” (jämfört med ”vänster”) på den ideologiska vänster-höger skalan, att leva i ett ”jordbrukarhem”, ”tjänstemannahem” och ”företagarhem” jämfört med ett ”arbetarhem”, samt att ha en ”medellåg/-hög mellanmänsklig tillit” och ”hög mellanmänsklig tillit” jämfört med en ”låg mellanmänsklig tillit”.

I figur 12 redovisas effekten av att befinna sig i olika grupper när det gäller oro på dimensionen *säkerhet, brott och konflikter*. I figuren framkommer att äldre är mer oroliga än individer i åldrarna 16–29 år. Det framkommer också att kvinnor är relativt mer oroliga än män, högutbildade är mer oroliga än lågutbildade, och individer med en låg mellanmänsklig tillit är mer oroliga än individer med högre grad av tillit.

Figur 12 *Relativ oro för dimensionen ”säkerhet, brott och konflikter” i olika åldersgrupper, kön, utbildning, klass och mellanmänsklig tillit (betakoefficienter och konfidensintervall, negativa värden tyder på en lägre oro)*

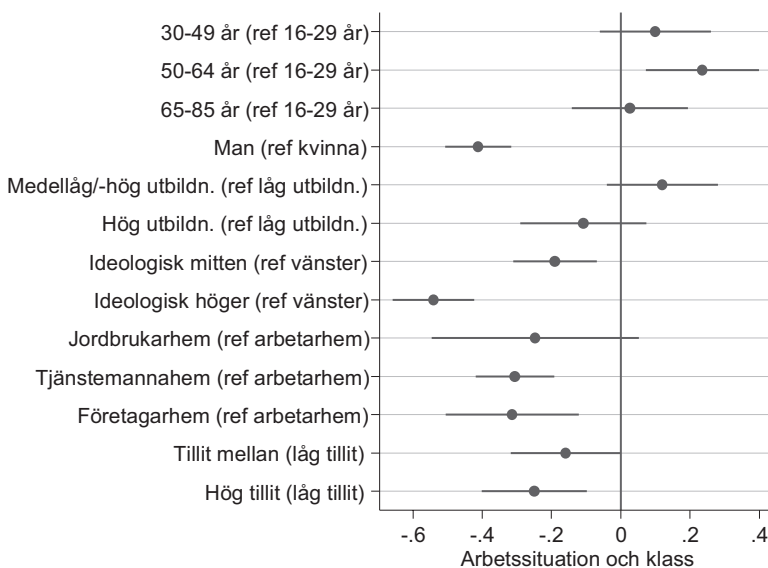
Kommentar: Multipel regressionsanalys (OLS). I figuren anges betakoefficienter och konfidensintervall (95 procentsnivå) på orosdimensionen ”säkerhet, brott och konflikter” för olika grupper av individer jämfört med en referensgrupp. För åldersgrupperna 30–49, 50–64 och 65–85 år, till exempel, är referensgruppen 16–29 år, för man är referensgruppen kvinna, och så vidare. Negativa värden (vänster sida om 0-linjen) indikerar lägre oro jämfört med referensgruppen, medan positiva värden (höger sida om 0-linjen) indikerar högre oro. Om konfidensintervallen korsar 0-linjen innebär det att en grupp inte skiljer sig från sin referensgrupp. I orosdimensionen ingick frågorna ”organiserad brottslighet”, ”politisk extremism”, ”religiösa motsättningar”, ”militära

konflikter", och "globala epidemier" (se tabell 2); för formulering av orosfrågorna, se kommentarer till figur 11. Utbildningsvariabeln bygger på frågan: 'Vilken skolutbildning har du? Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande'. Svaren var uppdelade på kategorier, som gick mellan 1 = 'ej fullgjort grundskola eller motsvarande obligatorisk skola' till 8 = 'studier vid/examen från forskarutbildning'. Variabeln är kodad till tre kategorier, där "låg utbildning" motsvarar högst grundskola eller motsvarande. "Medellåg-/hög utbildning" motsvarar eftergymnasial utbildning, som inte inkluderar universitets-/högskoleexamen. "Hög utbildning" motsvarar examen från högskola/universitet. Ideologisk vänster-högerplacering bygger på frågan: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' Deltagarna svarade på en 5-gradig skala, där 1 = 'klart till vänster', 2 = 'något till vänster', 3 = 'varken till vänster eller till höger', 4 = 'något till höger', 5 = 'klart till höger'. Frågan har kodats till tre kategorier, "vänster" (1,2), "mitten" (3) och "höger" (4,5). Klassvariabeln bygger på frågan: 'Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?' Svarkategorierna var 'arbetarhem', 'jordbrukarhem', 'tjänstemannahem', 'högre tjänstemannahem' och 'företagarhem'. I analyserna har kategorierna "tjänstemannahem" och "högre tjänstemannahem" slagits ihop till en kategori "tjänstemannahem". Mellanmänsklig tillit bygger på frågan: 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?' Svaren angavs på en 11-gradig skala, där 0 = 'det går inte att lita på människor i allmänhet' till 10 = 'det går att lita på människor i allmänhet'. Variabeln har kodats till tre kategorier; "låg tillit" (0,1,2,3), "tillit mellan" (4,5,6), "hög tillit" (7,8,9,10).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I figur 13 redovisas effekten av att befinna sig i olika grupper när det gäller oro på dimensionen *arbetssituation och klass*. Här visar det sig att, förutom kön (där kvinnor är mer oroliga), så har vänster-höger orientering, klass, och mellanmänsklig tillit en tydlig effekt. Individer som placerar sig till vänster på den ideologiska vänster-högerskalan är relativt mer oroliga än individer som placerar sig i mitten eller till höger, och individer som kommer från ett arbetarhem är relativt mer oroliga än individer som kommer från ett tjänstemanna- eller företagarhem. Det framkommer också att mellanmänsklig tillit spelar roll för graden av oro på den här dimensionen; individer med låg mellanmänsklig tillit är mer oroliga än individer med högre grader av tillit.

Figur 13 Relativ oro för dimensionen "arbetsituation och klass" i olika åldersgrupper, kön, utbildning, klass och mellanmännisklig tillit (betakoefficienter och konfidensintervall, negativa värden tyder på en lägre oro)

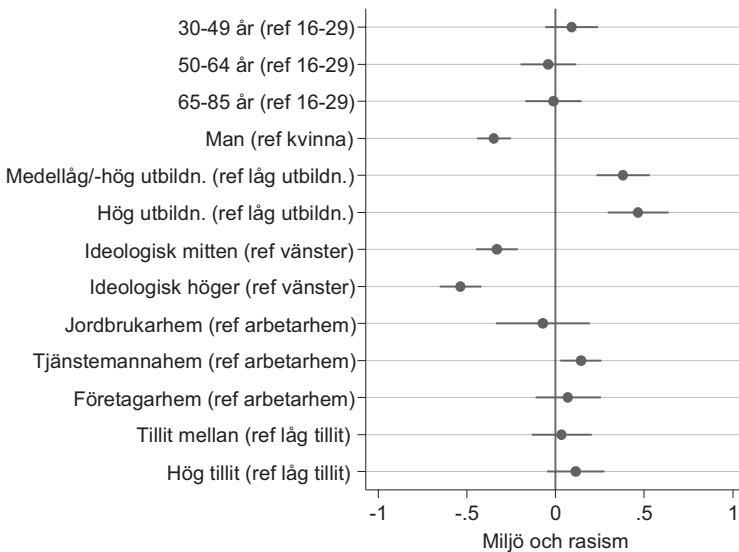

Kommentar: Multipel regressionsanalys (OLS). I figuren anges betakoefficienter och konfidensintervall (95 procentsnivå) på orosdimensionen "arbetsituation och klass" för olika grupper av individer jämfört med en referensgrupp. För åldersgrupperna 30–49, 50–64 och 65–85 år, till exempel, är referensgruppen 16–29 år, för man är referensgruppen kvinna, och så vidare. Negativa värden (vänster sida om 0-linjen) indikerar lägre oro jämfört med referensgruppen, medan positiva värden (höger sida om 0-linjen) indikerar högre oro. Om konfidensintervallen korsar 0-linjen innebär det att en grupp inte skiljer sig från sin referensgrupp. I orosdimensionen ingick frågorna "ökad stress i arbetslivet", "sociala klyftor", och "osäkra anställningsvillkor" (se tabell 2); för formulering av orosfrågorna, se kommentarer till figur 11. För formulering av bakgrundsfrågorna, se kommentarer till figur 12.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I figur 14 redovisas effekten av att befinna sig i olika grupper när det gäller oro på dimensionen *miljö och rasism*. Här visar det sig att kön, utbildning och vänster-höger orientering spelar roll. Kvinnor är mer oroliga än män, individer som placerar sig till vänster är mer oroliga än individer i mitten och till höger, och individer med medellåg/-hög och hög utbildning är mer oroliga än individer med låg utbildning. Det framkommer också att individer som kommer från ett tjänstemannahem är något mer oroliga än individer som kommer från ett arbetarhem.

Figur 14 Relativ oro för dimensionen "miljö och rasism" i olika åldersgrupper, kön, utbildning, klass och mellanmännisklig tillit (betakoefficienter och konfidensintervall, negativa värden tyder på en lägre oro)

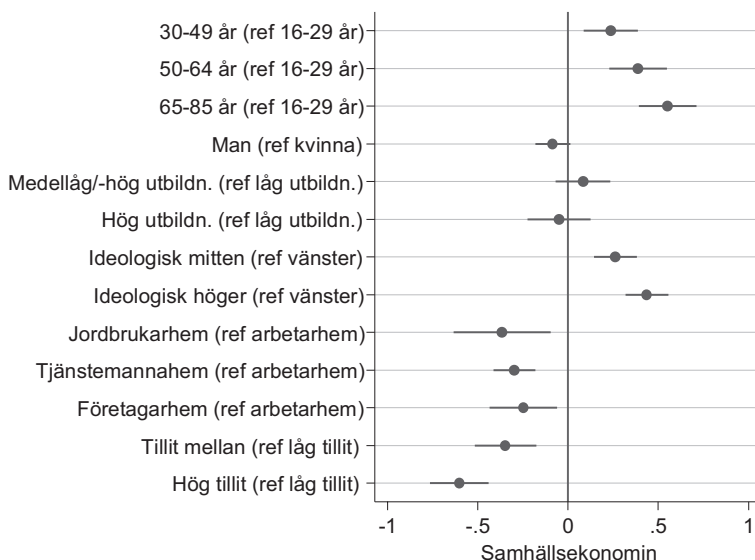
Kommentar: Multipel regressionsanalys (OLS). I figuren anges betakoefficienter och konfidensintervall (95 procentsnivå) på orosdimensionen "miljö och rasism" för olika grupper av individer jämfört med en referensgrupp. För åldersgrupperna 30–49, 50–64 och 65–85 år, till exempel, är referensgruppen 16–29 år, för män är referensgruppen kvinna, och så vidare. Negativa värden (vänster sida om 0-linjen) indikerar lägre oro jämfört med referensgruppen, medan positiva värden (höger sida om 0-linjen) indikerar högre oro. Om konfidensintervallen korsar 0-linjen innebär det att en grupp inte skiljer sig från sin referensgrupp. I orosdimensionen ingick frågorna "förändringar i jordens klimat", "miljöförstöring", "ökad antibiotikaresistens", "utrotning av växt- och djurarter", och "ökad främlingsfientlighet" (se tabell 2); för formulering av orosfrågorna, se kommentarer till figur 11. För formulering av bakgrundsfrågorna, se kommentarer till figur 12.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I figur 15 redovisas slutligen effekten av att befinna sig i olika grupper när det gäller oro på dimensionen *sambällsekonomi*. Liksom var fallet för orosdimensionen *arbetssituation och klass* framkommer här att kvinnor är mer oroliga än män, att individer med låg mellanmännisklig tillit är mer oroliga än individer med högre grader av tillit, och att individer som kommer från ett arbetarhem är relativt mer oroliga än individer som kommer från ett tjänstemanna- eller företagarhem. Också här verkar vänster-höger orientering spela en roll, men till skillnad från när oron gällde *arbetssituation och klass* är här individer som placerar sig till vänster *mindre* oroliga än individer som placerar sig i mitten och till höger om mitten. Vidare framkommer att ålder spelar en roll på den här orosdimensionen, där äldre åldersgrupper är mer oroliga än yngre (16–29 år).

Vi kan således se att det inte bara finns olika dimensioner i den svenska samhällsoron, utan att det också är olika grupper som utmärker sig inom ramen för respektive orosdimension.

Figur 15 *Relativ oro för dimensionen "samhällsekonomin" i olika åldersgrupper, kön, utbildning, klass och mellanmännslig tillit (betakoefficienter och konfidensintervall, negativa värden tyder på en lägre oro)*

Kommentar: Multipel regressionsanalys (OLS). I figuren anges betakoefficienter och konfidensintervall (95 procentsnivå) på orosdimensionen "samhällsekonomin" för olika grupper av individer jämfört med en referensgrupp. För åldersgrupperna 30–49, 50–64 och 65–85 år, till exempel, är referensgruppen 16–29 år, för man är referensgruppen kvinna, och så vidare. Negativa värden (vänster sida om 0-linjen) indikerar lägre oro jämfört med referensgruppen, medan positiva värden (höger sida om 0-linjen) indikerar högre oro. Om konfidensintervallen korsar 0-linjen innebär det att en grupp inte skiljer sig från sin referensgrupp. I orosdimensionen ingick frågorna "ökat antal flyktingar", "försämrad välfärd", och "arbetslöshet" (se tabell 2); för formulering av orosfrågorna, se kommentarer till figur 11. För formulering av bakgrundsfrågorna, se kommentarer till figur 12.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Några avslutande ord om den svenska samhällsopinionen

Årets antologi från SOM-institutet visar på en rad sprickor i det svenska samhället. De återfinns såväl när det gäller hur vi förhåller oss till varandra som i hur vi förhåller oss till nyheter och politik. Vi har under ett antal års tid kunnat se en ökad polarisering och politisering i samhället, och resultaten från 2017 års SOM-

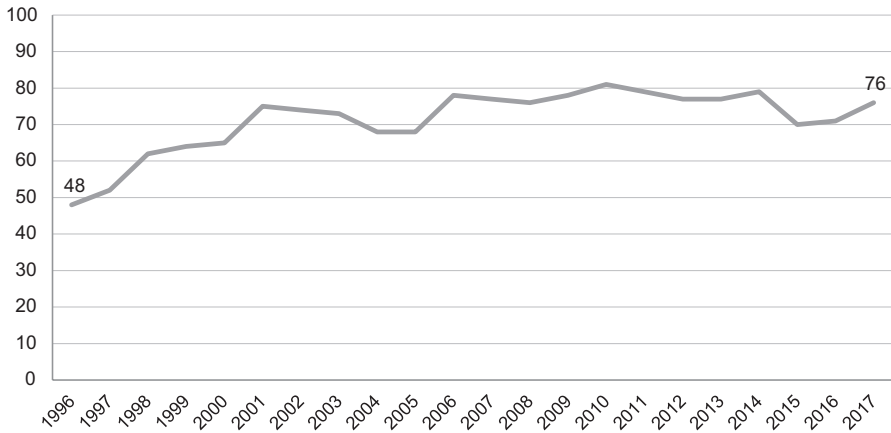
undersökning gör inget avsteg från den trenden. Vi ser tydliga skillnader mellan olika befolkningsgrupper i allt från nyhetsanvändning, förtroende och vanor till åsikter i konkreta politiska sakfrågor. Det finns tendenser till en ökad politisering i hur vi ser på samhället och även på medierna, säkerligen som en följd av den polariserade debatt som präglat Sverige under senare år.

Samtidigt ska inte skillnaderna överdrivas. I mångt och mycket präglas fortfarande många trender som redovisas i denna bok av en långtgående stabilitet. Svenska folkets vanor, intressen, förtroenden och sakfrågeåsikter har alltid varierat mellan olika grupper. Det är inte några helt nya skiljelinjer som framkommer i analyserna, utan det är i det stora hela samma gruppskillnader vi identifierar under medelvärdenas yta här som i tidigare analyser. Det är inte nya sprickor vi upptäckt, utan snarare att vissa av dem kanske blivit något större. Det är alltså inte en bild av ett sönderfallande Sverige som framkommer i 2017 års SOM-undersökning, men heller inte en bild av ett Utopia där alla är eniga och tillfreds. Som alltid är nyanserna flera, och tolkningen ligger till stor del i betraktarens öga.

Något som framkommer tydligt i många av kapitlen är att oro, hot och rädsla är mer centralt för svenskar än tidigare. Nyhetsrapporteringen dominerades av terrorism, krig och en helt ny typ av president i USA. Den politiska debatten handlar mer om oro för invandring, krav på lag och ordning och ökade resurser till såväl försvaret som polisen, än om framåtblickande visioner om ”det goda samhället”. Kanske är det detta som ligger bakom de pessimistiska uppfattningar om vilken riktning utvecklingen i Sverige har, som redovisades tidigare i kapitlet. Och att Sverige gått från att ha ett partisystem med två tydliga block och regeringsalternativ till ett tri-polärt partisystem där frågan om regeringsbildning blir alltmer öppen, bidrar kanske inte heller till känslor av stabilitet och trygghet.

I det perspektivet är det värt att peka på att vi också identifierat ett ökat förtroende för flera institutioner i samhället, i mångt och mycket ett ökat intresse för nyheter och vår omvärld och att faktiskt andelen som upplever att Sverige går åt rätt håll ökat och andelen som upplever att det går åt fel håll minskat. Kanske ska också det starka stödet för en block-överskridande regering som Henrik Oscarsson pekar på i sitt kapitel ses som ett uttryck för en tro att det faktiskt är dags att motverka en ökad sprickbildning. Och svenska folkets tilltro till den svenska demokratin har dessutom ökat, vilket framgår av figur 16. Minst nöjda med hur den svenska demokratin fungerade var vi faktiskt i mitten av 1990-talet. Sedan dess har det varit en uppåtgående trend som efter en liten minskning åren 2014–2015 nu ökat igen. Tre av fyra svenskar är faktiskt nöjda med hur den svenska demokratin fungerar!

Figur 16 Andel nöjda med hur den svenska demokratin fungerar, 1996–2017 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin i Sverige fungerar?'. Svartalternativen var 'mycket nöjd', 'ganska nöjd', 'inte särskilt nöjd' och 'inte alls nöjd'. I figuren redovisas andelen som svarat mycket nöjd eller ganska nöjd.

Källa: De nationella SOM-undersökningen 1996–2017.

De olika kapitlen i denna antologi ger tillsammans en mer nyanserad bild av sprickbildning i det svenska samhällsbygget än alarmistiska rapporter om ett sönderfallande samhälle. Först när vi ser och förstår de sprickor som finns har vi möjlighet att bedöma hur allvarliga de är och om de kan lagas. Först när vi erkänner att det finns skiljelinjer i samhället kan vi bemöta och kanske också respektera att människor har olika behov, intressen och oroshärdar. Därför eftersträvar vi att ge en bild med många nyanser, snarare än komma med entydiga påståenden och slutsatser.

Likaväl som det finns sprickor i det svenska samhällsbygget, finns det sprickor i alla eländesbeskrivningar om ett sönderfallande Sverige.

Noter

- ¹ Balansmättet anger andelen som uppgett svarsalternativet 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll'. Mättet går mellan +100 (alla svaret åt rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras utifrån samtliga som besvarat frågan.
- ² World Value Survey (www.worldvaluesurvey.org)
- ³ $r(10486) = .25, p < .001$.
- ⁴ $r(10502) = .26, p < .001$.

- ⁵ Balansmättet anger andelen med stort förtroende minus andelen med litet förtroende. Mättet går mellan +100 (alla har stort förtroende) och -100 (alla har litet eller inget förtroende). Beräkningen baseras utifrån samtliga som besvarat frågan.

Referenser

- Allcott, Hunt & Matthew Gentzkow (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–236. DOI: 10.1257/jep.31.2.211
- Andersson, Ulrika (2017). Digitala nyheter dominerar – men tidningsprenumerationen landar fortsatt i postlådan. I Lars Truedson (red) *Mediestudiers årsbok 2016/2017*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Aronsson, Gunnar & Jan Karlsson (2001, red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Arrow, Kenneth J. (1972). Gifts and exchanges. *Philosophy & Public Affairs*, 1(4), 343–362.
- Beam, Michael A., Jeffrey T. Child, Myiah J. Hutchens & Jay D. Hmielowski (2017). Context Collapse and Privacy Management: Diversity in Facebook Friends Increases Online News Reading and Sharing. *New Media & Society*. doi:10.1177/1461444817714790
- Boon, Susan D. & Holmes, John G. (1991). The dynamics of interpersonal trust: Resolving uncertainty in the face of risk. In R. A. Hinde & J. Groebel (Eds.) *Cooperation and Prosocial Behavior* (pp. 190–211). Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Jeffrey V., Paola Giuliano & Luigi Guiso (2016). The right amount of trust. *Journal of the European Economic Association*, 14(5), 1155–1180.
- Carl, Noah & Francesco C. Billari (2014). Generalized trust and intelligence in the United States. *PLoS ONE*, 9(3), 1–10.
- Elvestad, Eiri, Arild Blekesaune & Toril Aalberg (2014). The Polarized News Audience? A Longitudinal Study of News-Seekers and News-Avoiders in Europe. Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington DC, August 28–31, 2014.
- Glaeser, Edward L., David I. Laibson, José A. Scheinkman & Christine L. Soutter (2000). Measuring trust. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 811–846.
- Global Terrorism Index (2017). *Global Terrorism Index 2017. Measuring and understanding the impact of terrorism*. Sydney: Institute for Economics & Peace. <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf> [Besökt 2018-05-28]
- Guiso, Luigi, Paola Sapienza & Luigi Zingales (2009). Cultural bias in economic exchange? *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1095–1131.

- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jervelycke Belfrage, Maria & Annika Bergström (2017). News in Social Media. Incidental consumption and the role of opinion leaders. *Digital Journalism*, 6(5), 583–598. <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1423625>
- King-Casas, Brooks, Damon Tomlin, Cederic Anen, Colin F. Camerer, Steven R. Quartz & P. Read Montague (2005). Getting to know you: Reputation and trust in a two-person economic exchange. *Science*, 308(5718), 78-83.
- Korsgaard, Audrey M., Holly H. Brower & Scott W. Lester (2015). It isn't always mutual: A critical review of dyadic trust. *Journal of Management*, 41(1), 47-70.
- Madden, Mary, Amanda Lenhart & Claire Fontaine (2017). *How Youth Navigate the News Landscape*. Knight Foundation. <https://knightfoundation.org> [Besökt 2018-05-28]
- Möllering, Guido (2006). *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Shehata, Adam & Ingela Wadbring (2012). Allt fler står utanför nyhetsvärlden. I Henrik Oscarsson, Lennart Weibull & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet.
- Ostrom, Elinor (2000). Social capital: A fad or a fundamental concept. In P. Dasgupta & I. Serageldin (Eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (pp. 172–214). Washington, DC: The International Bank of Reconstruction and Development.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Riedl, René & Andrija Javor (2012). The biology of trust: Integrating evidence from genetics, endocrinology, and functional brain imaging. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 5(2), 63–91.
- Solevid, Maria (2017). Svensk samhällsoro. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red). *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2012). The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4), 414–435.
- Sunstein, Cass R. (2018). *#republic. Divided democracy in the age of social media*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Truedson, Lars (2018, red). *Fejk, filter och faktaresistens*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.

- Trägårdh, Lars (2009, red). *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.
- Weissenbilder, Marcus & Ulrika Andersson (2018). Förtroendet för Säkerhetspolisen. SOM-rapport 2018:2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Westlund, Oscar & Lennart Weibull (2013). Generation, life course and news media use in Sweden 1986–2011. *Northern Lights: Film & Media Studies*, 11 (1), 147–173.
- Young, Eric (2015). *How Millennials Get News: Inside the Habits of America's First Digital Generation*. Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research. American Press Institute.
- Zak, Paul J. & Stephen Knack (2001). Trust and growth. *The Economic Journal*, 111(470), 295–321.

Tillit
&
integritet

MISSTROENDETS LOKALISERING I HÖGLITARLANDET SVERIGE

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Det är för tidigt för alarmism. Men en liten varningssignal kanske behövs. Graden av mellanmännisklig tillit är fortsatt mycket hög i Sverige. Internationellt sett på toppnivå i hela världen. Dock, när det gäller tilliten i vissa sociala grupper ser resultaten inte lika ljusa ut. I flera välfärdspolitiskt utsatta grupper kan vi iakttä en minskande tillit till andra människor under 2000-talet. Det gäller bland arbetslösa, bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning och bland personer med sämre hälsa. En sådan utveckling höjer transaktionskostnaderna i samhället. I vissa politiska grupper är också tilliten klart lägre än bland svenskar i allmänhet – till exempel bland personer utan parti-sympati och bland sympatisörer till Sverigedemokraterna. Med tanke på att dessa politiska ”utanförgrupper” i dagens Sverige omfattar upp emot 25–30 procent av den vuxna befolkningen talar vi inte om en obetydlig minoritet. En liten varningsflagga alltså för att allt inte är gott och väl med den mellanmänniskliga tilliten i höglitarnas förlovade land.

Nordiska ministerrådet gav nyligen ut en rapport med titeln *Tillit – det nordiska guldlet*. Skälet till denna något annorlunda titel på en officiell rapport från detta organ för nordiskt samarbete var att man kommit till slutsatsen att den viktigaste orsaken till att de nordiska länderna toppar de flesta rankingslistor, där man jämför hur väl olika länder fungerar när det gäller att skapa goda levnadsvillkor, var den exceptionellt höga mellanmänniskliga tilliten. Andelen personer som misstror sina medmänniskor är ovanligt låg i de Nordiska länderna. Slutsatsen man drog var att det finns ”fog för att kalla de höga nivåerna av social tillit i Norden för ett nordiskt guld både för individer och för samhället” (Andreasson 2017, s.9).

Samhällsvetenskaplig forskning håller sig i allmänhet inte med axiom. Men tesen – eller bättre sanningen – att mellanmännisklig tillit bygger goda samhällen ligger bra till för att vara ett axiom. Om inte människor litat på varandra i ett samhälle fungerar det mesta sämre. Hög mellanmännisklig tillit – eller socialt kapital som det ibland benämns med forskarjargon – är ett smörjmedel som får allt att bli mindre tungrott och mindre kostsamt i ett samhälle. Alla beslut blir mer effektiva, smidigare och går fortare. Ekonomer brukar tala om att tillit sänker och misstro ökar transaktionskostnader. Om de flesta människor uppfattar att de flesta andra människor går att lita på kommer många fler för båda parter fördelaktiga transaktioner till stånd,

vilket inte bara gagnar parterna utan hela samhället (Uslaner, 2018; Fukuyama, 1995; Rothstein, 2005). Det kan handla om ekonomiska utbyten, men också om sociala, eller varför inte känslomässiga, förhållanden. Finns tilliten behövs inte så många advokater, färre dörrar behöver låsas och ett handslag kan ofta räcka.

Det är inte helt enkelt att begripa vad det är människor egentligen svarar på när de uppger om de anser att andra människor i allmänhet är att lita på. En tanke är att när människor svarar på denna fråga så levererar de en uppfattning om den allmänna moraliska standarden i det samhället de lever i (Uslaner, 2002). Om man uppfattar att den moraliska halten i samhället är låg, kommer de flesta att iakttäta stor försiktighet när det gäller mellanhavanden med människor som de inte känner. Om man emellertid har motsatt uppfattning, t ex i form av att människor man inte känner väl likväl oftast agerar efter principer som ärlighet och pålitlighet, kommer man i större utsträckning våga samarbeta också med dessa människor. Hög social tillit blir med detta synsätt också avgörande för ett samhälles förmåga att framgångsrikt kunna åstadkomma kollektiva nyttigheter, som ett rättssamhälle, fungerande välfärdssystem, miljöåtgärder eller ett värnpliktsbaserat försvar (Svallfors, 2013; Rothstein m fl., 2012; Levi, 1998; Povitkina, 2018). Nyttigheter av detta slag brukar finansieras via skatter. Om medborgare inte litar på att de flesta andra betalar sina skatter – eller uppfattar att många agerar ”fripassagerare” och kanske också missbrukar de kollektiva systemen – minskar villigheten att ställa upp och betala de nödvändiga skatterna (Charron & Rothstein, 2018). En ond spiral av bristande tillit kan dras igång som undergräver både solidariteten och betalningsviljan i ett samhälle (Fehr & Fischbacher, 2005; Dahlström m fl., 2013; Harring, 2014). För att undvika att så sker, krävs någorlunda hög och beständig mellanmännisklig tillit. Enkelt uttryckt: Människor skall tro gott om varandra. Om människor tvärtom börjar tro att de flesta andra är ohederliga fuskare bådär det inte väl för möjligheterna att skapa det goda samhället.

Men välsignelsen med en hög genomsnittlig tillit minskar om det i ett samhälle finns mindre grupper med en tydligt lägre tillit. ”Guldet” kan, som det heter i visan, ”bli till sand”.¹ Om olika socialt och politiskt relevanta grupper utmärks av klart lägre tillitsnivåer kan det på sikt skapa problem inte bara för de aktuella grupperna utan också för hela samhället. Låg tillit blir som grus i maskineriet. Samhällstjänster som inbegriper låglitande grupper riskerar att bli mindre effektiva, allt tar längre tid och utbyten som i grunden är positiva för båda parter blir mer kostsamma eller uteblir. Det kan i sin tur leda till en fortsatt nedåtgående spiral som ytterligare försvagar den mellanmänniskliga tilliten.

Det idealt bästa är således om gruppkillnader i mellanmännisklig tillit är så små som möjligt. Samt naturligtvis också att den genomsnittliga sociala tilliten befinner sig på en hög nivå. Kvinnor och män, äldre och yngre, invandrare och inrikes födda, förvärvsarbetande och arbetslösa, friska och sjuka, olika partiers väljare, personer med olika ideologiska målsättningar – alla bör de normativt och i de bästa av alla världar ha en hög och en någorlunda likartad nivå på den mellanmänniskliga tilliten.

Dessutom, över tid skall den höga tilliten bestå, och eventuella gruppskillnader helst minska – och i vilket fall inte öka.

En över hela samhället jämn, stabil och hög social tillit är vad vi normativt vill ha. I ett internationellt perspektiv är detta ett tufft mål – genomsnittet för världens länder ligger under trettio procent som uppger att de anser att människor i allmänhet är att lita på och i många länder har det skett en klar nedgång (Larsen, 2013; Sønderskov & Dinesen, 2014; Uslaner, 2018). Frågan är om dessa förhoppningar är uppfyllda i dagens Sverige.

Sedan tidigare vet vi att svenska folket är klart mer tillitsfullt än befolkningen i de flest andra länder. Den mellanmännsliga tilliten är bland den högsta i hela världen. Svenskar – tillsammans med övriga nordbor – uppfattar i mycket hög grad att andra människor i allmänhet går att lita på. Jämförande studier som gjorts av World Value Survey och QoG-institutet visar på dramatiskt stora skillnader i social tillit mellan olika länder. I Skandinavien uppger över 60 procent av befolkningen att man kan lita på andra människor. Motsvarande andel håller sig kring 40 procent i länder som Kanada, USA och Tyskland, under 30 procent i medelhavsländer och än lägre i flera länder i Östeuropa och på Balkan. I nyare demokratier och i auktoritära system finner vi inte sällan riktigt låga uppskattningar av den mellanmännsliga tilliten med nivåer kring 10 procent i länder som Malaysia, Zimbabwe, Filippinerna, Brasilien, Peru, Colombia (Uslaner, 2018). Vid QoG-institutet² som kapitlets båda författare är verksamma inom, har omfattande opinionsundersökningar gjorts med innevånare i Europas cirka 200 regioner, där frågan om mellanmännslig tillit ställts. Den högsta siffran på andelen som uppger sig lita på andra människor – 80 procent – återfinns i Köpenhamnsregionen. Den lägsta siffran som uppmättes var i en region i Slovakien – åtta procent. Vi pratar alltså om en tiofaldig skillnad i graden av social tillit inom Europa (Charron & Rothstein, 2018).

Men den internationellt mycket höga nivån på mellanmännslig tillit i Sverige är inte så hög att det inte kan finnas mindre grupper med en tydligt lägre nivå. Det är just vad vi har funnit när vi i tidigare analyser har studerat resultaten från de nationella SOM-undersökningarna (Holmberg & Rothstein, 2015; 2017). För flera små men välfärdspolitiskt utsatta grupper som arbetslösa, personer med subjektivt bedömd dålig hälsa och utrikes födda har exempelvis nivån på den mellanmännsliga tilliten visat sig vara klart lägre än genomsnittet i Sverige. Detsamma har gällt för yrkesgruppen arbetare samt för yngre personer. I några av dessa grupper har dessutom tilliten minskat något över tid. Resultat likt dessa har indikerat att ett mer fragmentiserat samhälle med större skillnader mellan höglitare och låglitare är på väg att växa fram i Sverige. Det är en bild som har förstärkts ytterligare i takt med att en specifik politisk gruppering kommit att utmärka sig med en påtagligt lägre mellanmännslig tillit – sympatisörer med Sverigedemokraterna.

Även om alarmism är ett alldeles för starkt ord att använda i sammanhanget, är resultaten så pass iögonfallande att det finns fog för oss att pröva dem ännu en gång. Frågan är om vi kan kumulativt replikera dem när vi nu har tillgång till resultat

från ytterligare två nationella SOM-undersökningar från åren 2016 och 2017? Vår normativa grundhypotes är att den sociala tilliten i Sverige skall vara hög, stabil och jämnt spridd. I våra tidigare analyser har vi dock funnit början till vissa sprickor i fasaden, framförallt när det gäller stabiliteten i vissa samhällsgrupper men också i hur jämnt fördelad tilliten är i olika grupper. Den höga genomsnittsnivån på tilliten har hittills däremot inte visat tecken på att försvagas. Så länge som det gjorts undersökningar på området har Sverige alltid haft en av världens högsta nivåer på den mellanmännsliga tilliten. Vi förväntar oss därför att finna en fortsättning på det resultatet när vi nu närmare skärskådar resultaten från 2016 och 2017 års nationella SOM-undersökningar. Det är vår normativa förhoppning men också vår empiriskt grundade hypotes.

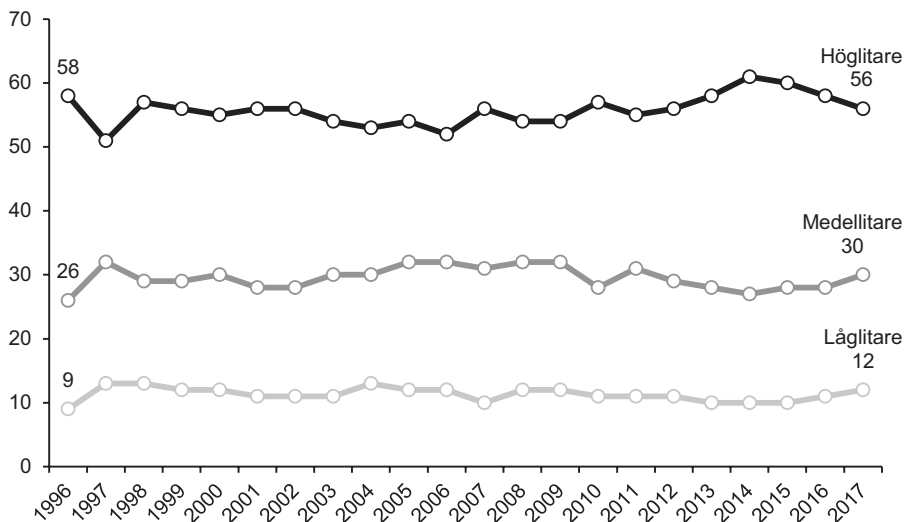
Svenskar är fortfarande mycket tillitsfulla

Tillitsnivån är fortfarande i allt väsentligt stabilt hög i Sverige. En tendens till nedgång som i länder som USA, Spanien och Sydafrika kan inte iakttas (Holmberg & Rothstein, 2017). Men inte heller någon uppgång. Om något kan en liten försvagning noteras i de tre senaste nationella SOM-undersökningarna; en nedgång från en extra hög nivå valåret 2014. Resultaten sammanfattas i figur 1.

I de nationella SOM-undersökningarna mäts den mellanmännsliga tilliten på en elvgradig skala mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Enkätspörsmålet inleds med följande fråga: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?" I enlighet med en klassificering som Bo Rothstein (1997) utformat, delas de svarande in i tre grupper – låglitare (svarar 0–3 på skalan), mellanlitare (4–6) och höglitare (7–10).

Flertalet svenskar har ända sedan mätningarnas början i mitten av 1990-talet kunnat klassificeras som höglitare. Andelen har hållit sig kring 55–61 procent. I den senaste mätningen 2017 är utfallet 56 procent, något lägre än rekordresultatet 61 procent valåret 2014. Vid det första undersökningstillfället år 1996 var andelen höglitare 58 procent.

De mer ljumma mellanlitarna är färre, mellan 27–30 procent genom åren. Minst vanliga är låglitarna med andelar mellan 9–12 procent under de senaste tjugo åren. Den senaste undersökningen från 2017 uppvisar den hittills högsta andelen låglitare (12 procent). Mycket lite har dock förändrats över tid. Stabilitet råder. Med den lilla brasklappen att höglitarna 2017 är något färre än för två-tre år sedan och att låglitarna är något fler än vid tidigare undersökningstillfällen – ett resultat som går i linje med den förändringstenden som kunnat skönjas i tidigare studier (Holmberg & Rothstein, 2015; 2017). Var denna förändring så småningom kommer att landa går än så länge bara att spekulera i. När en lavin går, börjar den först röra på sig mycket långsamt, därför är SOM-institutets tillitsmätningar viktiga att följa även framöver.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit, 1996–2017 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (*Det går inte att lita på människor i allmänhet*) och 10 (*Det går att lita på människor i allmänhet*). Låglitare svarar 0–3 på skalan, mellanlitare 4–6 och höglitare 7–10. De som inte svarat (mellan 2–6 procent beroende på undersökningsår) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2017.

Men tydliga gruppkillnader i tillit finns – och ökar över tid

Den normativa förhoppningen om små skillnader i tillit mellan olika samhällsgrupper uppfylls inte. Resultaten för flera viktiga grupper uppvisar visserligen mycket begränsade skillnader i tillitsnivå – två exempel är kvinnor och män som i allt väsentligt har samma höga grad av social tillit, och människor som bor på landsbygd, i städer eller i storstäder, där storstadsbor toppar men skillnaden till landsbygdsbor är relativt liten. Men för flera andra socialgrupper är skillnaderna större – unga (16–29 år) avviker med en klart lägre tillit, liksom lågutbildade, arbetare och invandrare från något land utanför Norden. I dessa grupper är andelen höglitare cirka 45 procent, jämfört med snittet på 56 procent i befolkningen som helhet. I några ytterligare grupper är tilliten ännu lägre. Det gäller grupper som är socialt utsatta och därför extra beroende av välfärdssamhället. Tre exempel är arbetslösa, människor med dålig hälsa och personer med sjuk- respektive aktivitetsersättning. Den genomsnittliga andelen höglitare är här endast kring 30–35 procent (se tabell 1).³

Det resultatet kan jämföras med vilka tillitsnivåer de grupper har som hyser mest tillit till sina medmänniskor. Där återfinns högre tjänstemän med en andel

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmännslig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2017 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44
30–49 år	64	59	57	58	60	61	63	61	60	57
50–65 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60
65+	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58
i Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58
i Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43
utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34
Subjektiv hälsa:										
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66

Kommentar: Frågan lyder: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (*Det går inte att lita på människor i allmänhet*) och 10 (*Det går att lita på människor i allmänhet*). Resultaten visar andel höglitare, det vill säga de som svarar alternativ 7–10 på skalan. Totalt antal svarpersoner per år 1996–2017: 1 779, 3 562, 6 305, 3 257, 5 005, 6 866, 8 249, 9 828 samt 10 812.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2017.

höglitare på 71 procent, högutbildade med 70 procent och människor med den subjektivt bedömda bästa hälsan med 66 procent. Sociala klasskillnader avspeglar sig i tilliten. Högre klasser har högre tillit. Vålbefinnande spelar också en roll. Friska litar mer på andra människor än sjuka. Personer som är nöjda med sina liv är oftare höglitare jämfört med personer som är mindre nöjda.⁴

De för vissa grupper förhållandevis stora skillnaderna i tillit är inte ett positivt resultat för Sverige. Den genomsnittligt höga tilliten döljer inte obetydliga skillnader mellan olika samhällsgrupper, där flera socialt utsatta grupper sticker ut med en klart lägre tillit.

Detta något dystra resultat blir inte mindre dystert när vi ser på hur tilliten har förändrats över tid i olika samhällsgrupper. I de flesta fall kan vi enbart iaktta små förändringar – några få procentenheters upp- eller nedgång i andelen höglitare mellan 1996 och 2017. Det gäller för kvinnor och män, för medelålders och äldre, för tjänstemän och företagare, för boende på landsbygd och i storstäder, för invandrare och personer uppväxta i Sverige, för förvärvsarbetande och för personer med en bra hälsa. Men denna stabilitet återfinns inte i alla grupper. I några samhällsgrupper kan vi se tydliga nedgångar över tid. Det gäller främst bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning, där andelen höglitare minskat med 13 procentenheter mellan 1996 och 2017. En liknande nedgång finner vi bland arbetslösa (-11) och bland personer med dålig hälsa (-13). Tecken till försvagad tillit återfinns också bland unga (-7), bland arbetare (-8) och bland låg- och medellågutbildade (-8 respektive -10).

När det gäller tillitsskillnader mellan olika politiska grupper är de i de flesta fall beskedliga. Och det är mycket tillfredställande, eftersom det vore smått förödande för samhället om potentiellt betydelsefulla ideologiska eller partipolitiska grupper verkade i Sverige med en låg tillit till andra människor. Andelen höglitare bland personer till vänster eller till höger är exempelvis ungefär lika stor, dock något större till vänster sedan regeringsskiftet 2014. Samma grundläggande likhet i graden av tillit kan iakttas bland de olika partiernas väljargrupper, men med ett viktigt undantag. Sverigedemokraternas sympatisörer hyser klart lägre tillit till sina medmänniskor. Bland SD-anhängare är andelen höglitare endast 37 procent 2017. För övriga partier är motsvarande andel över 50 procent med MP-sympatisörer i topp med 67 procent. De stora partiernas sympatisörer omfattar 60 procent (S) respektive 57 procent (M) höglitare (se tabell 2). Feministiskt Initiativs väljare är som de flesta väljare när det gäller tillit. De har en mellanmännisklig tillit ungefär som genomsnittet i befolkningen (55 procent).

Det är Sverigedemokraternas sympatisörer som skiljer ut sig med en låg social tillit. De är dock inte helt ensamma. Andelen höglitare är också förhållandevis låg bland personer som stödjer något "övrigt parti" och bland personer helt utan partipreferens (kring 40 procent). Politiskt sett är den mellanmänniskliga tilliten i Sverige som lägst bland personer utanför det etablerade politiska systemet och bland väljare som sympatiserar med ett anti-etablissemangsparti som Sverigedemokraterna. Tillsammans utgör dessa grupper inte längre en liten minoritet i Sverige. De omfattar idag kanske upp emot 25–30 procent av den vuxna befolkningen.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2017 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56
Antal svarande	1779	3561	6305	3606	3257	5005	6866	8249	9828	10812
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64	67	62
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65	66	64
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50	49	48
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66	64	61
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58	55	50
V	61	51	54	50	51	63	62	63	65	64
S	61	56	57	55	53	52	59	61	60	60
MP	53	55	49	53	67	65	70	69	70	67
C	60	67	58	55	54	59	72	70	68	68
FP/L	70	78	66	60	64	67	73	73	73	67
KD	66	59	56	56	55	63	66	67	71	54
M	62	60	57	57	59	62	66	66	63	57
SD	-	-	-	-	28	34	40	39	37	37
FI	-	-	-	-	-	-	68	60	71	55
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40	36	43
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39	47	41

Kommentar: Frågan lyder: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (*Det går inte att lita på människor i allmänhet*) och 10 (*Det går att lita på människor i allmänhet*). Resultaten visar andel höglitare, det vill säga de som svarar 7–10 på skalan, i ett urval av de nationella SOM-undersökningarna. Svarspersonernas vänster–högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati (=bästa parti). Totalt antal svarspersoner per år 1996–2017 är 1 779, 3 562, 6 305, 3 257, 5 005, 6 866, 8 249, 9 828 samt 10 812. Antal svarspersoner för minsta parti (FI) är ca 200 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2017.

Dock, sett över tid går inte den sociala tilliten entydigt ned i dessa grupper. Det är ett positivt tecken. När det gäller Sverigedemokraternas sympatisörer kan vi tvärtom spåra en viss uppgång i tilliten de senaste tio åren. En möjlig förklaring till detta är att andelen personer som stödjer partiet vuxit vilket innebär att också personer som inte uppfattar sig tillhöra någon politisk ytterkant nu också stödjer partiet.

Det kan finnas många skäl till att personer som befinner sig i samhällets marginal – arbetslösa, människor med dålig hälsa och personer med sjuk-/aktivitetsersättning – har lägre tillit. En hypotes som också fått empiriskt stöd har att göra med vilken typ av samhällsinstitutioner olika grupper kommer i kontakt med. Personer som tillhör de ovan nämnda grupperna kan antas ofta vara i kontakt med offentliga institutioner som har som uppgift att göra en individuell *behovsprövning* av vilka

specifika insatser som samhället skall ställa upp med för att bistå dem. Det kan röra sig om vilken typ av arbete man skall anses tvingad att acceptera utan att förlora sin arbetslöshetsersättning. Det kan röra sig om vilken typ av sjukdomstillstånd som ska ge rätten till sjukersättning eller förtidspension. Det kan handla om vilken typ av utbildning eller subventioner som en arbetslös behöver för att få ett arbete (Kumlin & Rothstein, 2005; Rothstein & Uslaner, 2005). Denna typ av åtgärder innebär att mycket avgörs av de offentliga tjänstemännens bedömningar från fall till fall eftersom det är synnerligen svårt att skriva entydiga lagar och förordningar om hur dessa problem skall hanteras. Denna typ av åtgärder skiljer sig mycket från den typ av insatser som benämns universella, det vill säga som tilldelas efter generella regler utan särskild behovsprövning av det enskilda fallets situation (Rothstein, 1998). Exempel på sådana offentliga universella program är barnbidragen, pensionerna och den allmänna skolan. De nordiska ländernas välfärdspolitik är inte bara mer omfattande än de flesta andra länders utan också mer utformad efter principen om universalism (Rothstein, 2015).

Ett problem när det gäller de behovsprövade programmen är rättvisa. När varje fall skall bedömas efter sina specifika förhållanden kan det lätt uppstå stora skillnader i besluten. Dessa skillnader kan i och för sig vara fullt legitima sett utifrån målet med den beslutade politiken, men de kan likväl av de enskilda upplevas som djupt orättvisa (Kumlin & Stadelmann-Steffen, 2014). Till detta kommer att behovsprövningen i sig, där man inte sällan behöver gå in på mycket personliga förhållanden, kan upplevas som kränkande och också stigmatiserande. Vad som visats empiriskt är att människor som ofta är i kontakt med behovsprövande offentliga åtgärdsprogram i betydligt lägre grad uppger sig lita på andra människor. Denna effekt finns kvar även när man kontrollerat för inkomst, utbildning, arbetslöshet, politiskt intresse, att vara nöjd med livet och var man befinner sig på den politiska vänster-högskalan (Kumlin & Rothstein, 2005). Sammantaget gör detta att personer som regelbundet blir föremål för behovsprövning kommer att lita mindre, inte bara på samhällets institutioner utan också på ”andra människor i allmänhet”. Forskning baserad på data från Danmark där man genom panelstudier kunnat följa personer över lång tid stödjer denna tolkning, nämligen att förtroende för samhällets institutioner är en viktig orsak bakom förtroende för andra människor (Sønderskov & Dinesen, 2016). Vad gäller personer som stödjer Sverigedemokraterna eller gruppen ”övrige partier” vet vi sedan tidigare att deras förtroende för offentliga institutioner tenderar att vara lågt, vilket således spelar roll för gruppens mellanmännsliga tillit.

Inget alarm men...

Den normativt förankrade hypotesen att allt är gott och väl i Sverige när det gäller mellanmännslig tillit har *inte* fått ett odelat positivt stöd i våra empiriska prövningar. Graden av tillit är internationellt sett alltför mycket hög i Sverige. Den

svaga nedgång vi kan spåra de senaste två-tre åren är från en extra hög nivå valåret 2014. Sverige är alltså fortsatt i allt väsentligt ett mycket tydligt höglitarland. Så långt allt väl.

Men när det gäller resultaten i olika samhällsgrupper och förändringar över tid är bilden inte riktigt lika rosafärgad. För flera välfärdspolitiskt exponerade och utsatta grupper avviker graden av mellanmänsklig tillit på ett inte obetydligt sätt åt det lägre hållet. Och i vissa fall minskar dessutom tilliten över tid. Det gäller för personer med dålig hälsa, för arbetslösa och för människor med sjuk-/aktivitetsersättning. Lägre tillitsnivåer kan också noteras för unga, för arbetare och för invandrare från utanför Norden. Ett mönster av ett mer uppdelat och fragmentiserat samhälle avtecknar sig.

Ett liknande mönster kan också iakttas när det gäller vissa politiska grupper. ”Utanförgrupper” bestående av personer utan partisympatier eller med sympatier för partier som ligger under spärrgränsen, uppvisar en klart lägre grad av social tillit än genomsnittssvensken. Men den låga tilliten är ett signum inte enbart för dessa grupper. Den är också kännetecknande för anhängare till Sverigedemokraterna. SD-väljare skiljer sig tydligt från övriga partiets väljare i det att deras tillit till andra människor är klart lägre.

Tillsammans utgör de nämnda grupperna en stor minoritet i dagens Sverige – kanske upp emot en tredjedel av valmanskåren. Vi talar inte längre om en obetydlig minoritet. Istället måste vi konstatera att Sverige idag har en stor minoritet medborgare som förenas av en låg tilltro till sina medmänniskor och av att de inte stödjer det etablerade Sveriges partier, alternativt sympatiserar med etablerade partier som säger sig kritisera det politiska etablissemanget. Det är en alldeles för stor minoritet för att vi skall kunna säga att allt är gott och väl med den mellanmänskliga tilliten i Sverige. Allt är inte som vi skulle vilja önska när vi ser under det vackra täckelset. Ännu inte så illa kanske att något större alarm behöver slås, men ändå.

Noter

- ¹ ”Guldet blev till sand” är en sång skriven av Björn Ulvaeus och Benny Andersson till musikalerna *Kristina från Duvemåla*.
- ² The Quality of Government Institute at University of Gothenburg – se www.qog.pol.gu.se
- ³ Av framställningsmässiga skäl har vi valt att koncentrera oss på andelen höglitare i olika grupper. Det gör ingen skillnad om vi istället hade fokuserat på andelen låglitare eller studerat balansmått eller medeltal. Slutsatserna blir desamma. I resultatredovisningarna har vi dessutom valt att begränsa oss till några få år för perioden 1996–2014. Det är inget som påverkar våra slutsatser. En mer fullständig resultatredovisning återfinns en SOM-rapport av Rothstein, Holmberg och Weissenbilder 2018.

- ⁴ Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2017 för personer med olika grad av nöjdhet med det liv de lever är följande: Mycket nöjd=67 procent höglitare, ganska nöjd=53 procent, Inte särskilt nöjd=30 procent och inte alls nöjd=22 procent. Andelen svarande i de fyra grupperna av nöjdhet är Mycket nöjd 39 procent, Ganska nöjd 54 procent, Inte särskilt nöjd 6 procent och Inte alls nöjd 1 procent. Andelen personer som *inte* är nöjda med sina liv och har en mycket låg mellanmänsklig tillit är således en liten minoritet om 7 procent.

Referenser

- Andreasson, Ulf (2017). *Tillit – det nordiska guldet*. Rapport till Nordiska ministerrådet. Köpenhamn: NME.
- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2018). Regions of Trust and Distrust: How Good Institutions Can Foster Social Cohesion. I U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim & T. Persson (red) *Bridging the Prosperity Gap in the EU: The Social Challenge Ahead*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Dahlström, Carl, Johannes Lindvall & Bo Rothstein (2013). Corruption, Bureaucratic Failure and Social Policy Priorities. *Political Studies* 61 (3):523-42.
- Fehr, Ernst & Urs Fischbacher (2005). The Economics of Strong Reciprocity. I H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd & E. Fehr (red) *Moral Sentiments and Material Interests. The Foundations for Cooperation in Economic Life*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Fukuyama, Francis (1995). *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Harring, Niklas (2014). Corruption, inequalities and the perceived effectiveness of economic pro-environmental policy instruments: A European cross-national study. *Environmental Science & Policy* 39:119-28.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2015). Högt mellanmänsklig tillit i Sverige men inte bland alla. I A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2017). Trusting other people. *Journal of Public Affairs* 17 (1-2).
- Kumlin, Staffan & Bo Rothstein (2005). Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions. *Comparative Political Studies* 38 (4):339-65.
- Kumlin, Staffan & Isabelle Stadelmann-Steffen (2014). *How welfare states shape the democratic public: policy feedback, participation, voting and attitudes*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Larsen, Christian Albrekt (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: Oxford University Press.
- Levi, Margaret (1998). *Consent, Dissent, and Patriotism*. New York: Cambridge University Press.

- Povitkina, Marina (2018). *Necessary but not Sustainable? The Limits of Democracy in Achieving Environmental Sustainability*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (1998). *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo (2005). *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo (2015). The Moral, Economic, and Political Logic of the Swedish Welfare State. I J. Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, Bo, Marcus Samanni & Jan Teorell (2012). Explaining the welfare state: power resources vs. the Quality of Government. *European Political Science Review* 4 (1):1-28.
- Rothstein, Bo & Eric M. Uslaner (2005). All for All. Equality, Corruption and Social Trust. *World Politics* 58 (3):41-73.
- Rothstein, Bo, Sören Holmberg & Marcus Weissenbilder (2018). Mellanmänsklig tillit 1986–2017. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Svallfors, Stefan (2013). Government quality, egalitarianism, and attitudes to taxes and social spending: a European comparison. *European Political Science Review (online preview)* 5 (3):363-80.
- Sønderskov, Kim M. & Peter T. Dinesen (2016). Trusting the State, Trusting Each Other? The Effect of Institutional Trust on Social Trust. *Political Behavior* 38 (1):179-202.
- Sønderskov, Kim M. & Peter T. Dinesen (2014). Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust Over the Past 30 Years. *European Sociological Review* 30 (6):782-95.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. (red) (2018). *The Oxford Handbook on Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.

VEM ÄR POSITIV TILL INSAMLING AV ANVÄNDARGENERERAD DATA PÅ INTERNET?

SARA LECKNER

Sammanfattning

Olika aktörer registrerar i allt högre uträkning vårt beteende när vi använder deras tjänster på internet, på gott och ont. Det har aktualiserat användarnas inställning till hanteringen av personliga data och personlig integritet. Detta kapitel undersöker svenskarnas attityd till registrering av personliga data för kommersiella syften och vilka bakgrundsfaktorer och mediekontexter som kan förklara denna inställning. Analysen visar att majoriteten av svenskarna är negativa till företagets insamling, en uppfattning som hållit sig relativt konstant de senaste tre åren. Men användares kunskap om var och när företag samlar in data har betydelse; de med högre kunskap gör i större utsträckning aktiva val för att kunna surfa anonymt, men är samtidigt mer positiva till registrering. Vidare skiljer sig attityden till insamling i olika kommersiella mediasammanhang mellan de som är positiva och gemene man. Kunskap om integritet och medieteknik, liksom vissa sociodemografiska faktorer, tycks därmed vara viktiga faktorer för att förklara attityden till registrering av personliga data på nätet.

Under våren 2018 inträffade två viktiga händelser som aktualiserade registrering och hantering av användargenererad data på nätet. Dels uppdragades det att Cambridge Analytica, ett tredjepartsföretag till Facebook, använt otillbörliga metoder för att samla in miljontals Facebook-användares personliga information med syfte att påverka utgången av amerikanska valet 2016. Dels trädde den nya dataskyddsförordningen (GDPR) i kraft, en lag som ger samma regler i alla de europeiska länderna för hantering av personuppgifter och som sannolikt kommer utökas med skärpt integritetsskydd för elektroniska kommunikationstjänster (EU-kommissionen, 2017). Dessa händelser uppmärksammar grunden för det som har kommit att kallas ”övervakningsekonomin” (t.ex. Fuchs, 2017). Det vill säga; priset individen betalar för de tjänster som olika aktörer erbjuder på nätet är med beteededata och dessa data registreras hela tiden, oavsett om individen producerar egna inlägg på Facebook eller bara besöker en nyhetssajt.

Företag vars affärsmodeller bygger på användargenererad data började på allvar dyka upp under 2000-talet och de (och deras tredjeparter) har registrerat data sedan dess, med allt mer avancerade tekniker. Men det är inte bara Facebook och andra mediejättar som samlar in beteededata. På en vanlig svensk nyhetssajt kan mer än 50 olika aktörer spåra en användares beteende (dataskydd.NET, 2015).

Med ökad användning av internet och tilltagande betydelse av beteendedata för kommersiella syften, har hantering av personliga data fått allt mer uppmärksamhet under senare år. Ur ett bredare perspektiv handlar uppmärksamheten – ställd på sin spets med skandaler som Cambridge Analytica och utveckling av hårdare lagar som GDPR – om olika internetaktörers, framför allt kommersiella företags, potentiellt integritetskränkande hantering av människors personliga information. Det vill säga, hot mot individens möjlighet eller rätt att bestämma till vem och när spridning och användning av information som relaterar till den enskilda individen ska ske (t.ex. Tavani, 2008; Solove, 2008). Många studier visar att den oklara hanteringen av personliga data har gjort användare oroliga för missbruk och integritetskränkande användning (EU-kommissionen, 2015; Kshetri, 2014; Lilley m.fl., 2012; Pew, 2014; Smith m.fl., 2011). Samtidigt verkar oron inte ha lett till några större förändringar i människors internetbeteende (Christensen & Jansson, 2015; Debatin m.fl., 2009; Light & McGrath, 2010; Martin m.fl., 2015). Snarare har internetanvändningen ökat globalt. Detta glapp mellan attityd och faktiskt beteende, det vill säga att man är oroad för integritetsintrång men fortsätter att använda tjänster på nätet utan att i någon större utsträckning skydda sig, brukar benämnas *integritetsparadoxen* (t.ex. Barth & de Jong, 2017; Taddicken, 2013). Exempelvis uppgav hälften av svenskarna att de hade lågt förtroende för Facebook veckorna efter Cambridge Analytica-skandalen och var tredje svensk övervägde att stänga ner sitt Facebook-konto (Novus, 2018). Men enligt Facebooks kvartalsrapport ökade istället antalet användare globalt med 13 procent under perioden jämfört med året innan (t.ex. Facebook, 2018). Här tycks alltså finnas behov av fler analyser som kan förklara användarnas attityder och beteende i relation till internetanvändning. I det här kapitlet undersöks svenskarnas attityd till insamling av personliga data för kommersiella syften och vilka bakgrundsfaktorer och mediekontexter som kan förklara denna inställning.

Integritetsparadoxen

Varför betar sig människor paradoxalt på nätet? Viljan att dela data kan beskrivas som en mer eller mindre medveten avvägning mellan risk och nytta; individen värderar vad denne får för sin information mot det som potentiellt riskeras, och handlar i enlighet med det (t.ex. Smith m.fl., 2011). Men denna kalkyl är inte helt rättvisande därför att människor vid vissa tillfällen inte gör någon riskbedömning alls (Barth & de Jong, 2017), värderar de förväntade fördelarna högre än riskerna (Lee m.fl., 2013) eller anser sig inte ha något annat val än att gå med på riskerna (Hargittai & Marwick, 2016). Det finns således ett glapp mellan attityd och beteende (t.ex. Dienlin & Trepte, 2015). Kunskap har visat sig ha stor betydelse för om attityd omsätts till beteende (t.ex. Fabrigar m.fl., 2006). Det har föreslagits att många användare inte vet när de potentiellt är utsatta för integritetshot, inte vet hur de ska skydda sig och att de inte läser villkor och användarpolicys (Boyd

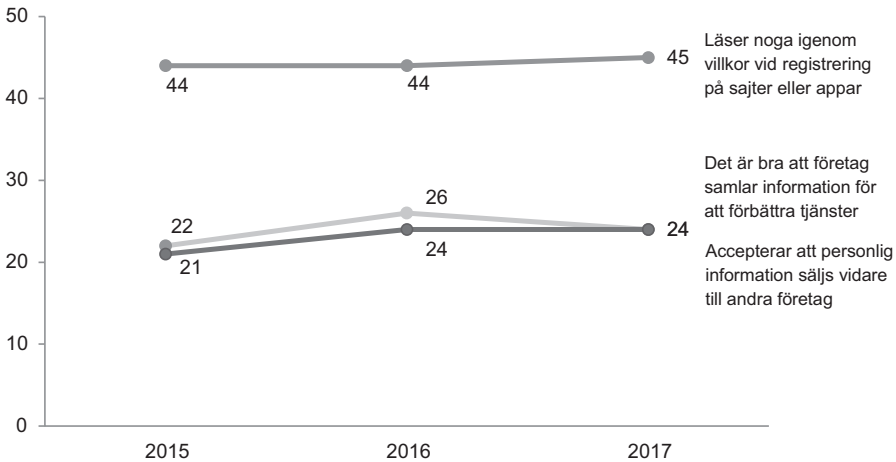
& Hargittai, 2010; Debatin m.fl., 2009, Findahl, 2014; Martin m.fl., 2015). Då baseras attityden till stor del på intuition eller sekundär information (Dienlin & Trepte, 2015; Malhotra m.fl., 2004). Även om det kan ge upphov till autentiska åsikter kan det vara otillräckligt för att påverka det faktiska beteendet, då personlig erfarenhet är viktig för att bygga hållbara attityder (Dienlin & Trepte, 2015). Attityder som baseras på en högre kunskapsnivå är sannolikt också mer stabila tills de omsätts i beteende (Fabrigar m.fl., 2006). Människors åsikter kan följaktligen i stor utsträckning återspegla den allmänna opinionen snarare än vara baserade på personliga erfarenheter eller kunskap. Massmedia är exempelvis en aktör som har stort inflytande för bildandet av attityder och har de senaste åren ofta fokuserat på integritetsrisker snarare än fördelarna med att dela data (t.ex. Teutsch & Niemann, 2016; von Pape m.fl., 2017). Inställningen till att dela data är inte heller konstant utan i vissa sammanhang – exempelvis olika informationstyper, aktörer eller överföringsprinciper – anses det mer eller mindre viktigt att skydda sin integritet eller ger olika värde att ge upp den (t.ex. Nissenbaum, 2015; Taddicken, 2013). Att dela information med en vän på Facebook bedöms exempelvis i förhållande till andra normer än att dela samma information med ett kommersiellt företag (Fuchs, 2017). Därutöver tillkommer påverkan av karaktäristiken hos den enskilde individen, exempelvis socio-demografiska faktorer och internetvana. Varför eller varför inte människor delar sina data är alltså relativt komplext och har gett upphov till motsägelsefulla resultat. Det är därför viktigt att fortsätta att undersöka vilka faktorer som påverkar attityder och beteende på internet, speciellt då det finns all anledning att tro att internetanvändarnas inställning kan påverkas över tid.

Svenskarnas inställning till insamling av beteendedata

Trots att företagens insamling av beteendedata på många sätt gagnar användaren – ju mer information företaget har lagrat om sina kunder, desto relevanter, effektivare och träffsäkrare tjänster kan de erbjuda, vilket ökar värdet för den enskilde individen – visar 2017 års SOM-undersökning att det är få svenskar som är positiva till att olika internetaktörer samlar in och använder deras beteendedata. Det är bara en fjärdedel (24 procent) av svenskarna som helt eller delvis instämmer i att det är bra att företagen samlar in information i syfte att förbättra de tjänster de erbjuder, jämfört med 59 procent som är negativa till detta. Likaså är 61 procent negativa till att företag säljer vidare personliga data, exempelvis till annonsörer eller andra kommersiella aktörer, jämfört med 24 procent som helt eller delvis accepterar det. Som nämns ovan handlar det generellt om att människor är oroad över att de inte har någon kontroll över sina data och att deras data kan komma att användas i andra sammanhang än de ursprungligen delades i, exempelvis att tredje part ska få tillgång till deras personliga information. Det är dock sannolikt att denna oro i viss mån är befogad. Ett exempel är de tredjeparts-kakor som många aktörer använder sig av på sina sajter. Det är små textfiler som lagras på användarens dator

och som samlar in data om individens beteende till andra aktörer än den som erbjuder tjänsten. Kakor från olika sajter kan sedan kopplas ihop och generera en omfattande bild av en individs beteende och preferenser (Alverén, 2012). Detta kan ge upphov till att data sprids utan att användaren upplever sig ha kontroll över situationen, och enligt en amerikansk studie sprider nio utav tio sajter information om användaren som denne inte är medveten om (Libert, 2015).

Figur 1 *Inställning till företagens insamling av personliga data, 2015–2017 (andel som instämmer, procent)*

Kommentar: Påståendena lyder: 'Det är bra att företag samlar information om mina internetvanor för att förbättra de tjänster jag använder' och 'Jag accepterar att den information som företag som samlar in om mig på nätet säljs vidare till andra företag' och 'Jag läser noga igenom villkor när jag registrerar mig på sajter eller appar'. Svartalternativen är: 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer knappast' och 'stämmer inte alls', samt 'ingen uppfattning'. I figuren visas andelen som svarat 'stämmer helt' och 'stämmer delvis'. Totala antalet svar varierar mellan 1 580 och 1 739.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015–2017.

Jämför man med tidigare års SOM-mätningar kan man konstatera att svenskarnas inställning till insamling av personliga data inte ändrats nämnvärt under de senaste tre åren¹ (se Appelgren & Leckner, 2016; Leckner, 2018), och det är först i nästa års SOM-undersökning vi kan se om Cambridge Analytica-skandalen haft någon effekt på denna inställning. Mellan 2015 och 2016 skedde en mindre, men signifikant, attitydförändring där svenskarna blev något mer positiva till att företagen samlade in data för att förbättra sina tjänster, liksom till vidareförsäljning av data till tredje part. Men 2017 har förtroendet procentuellt minskat igen eller ligger kvar på samma nivå sedan 2016 (figur 1). Dock visar förändringen inga signifikanta skillnader ($p > .05$). Det innebär att svenskarna trots allt inte har ändrat åsikt i

frågorna sedan förra året. Den lilla signifikanta ökningen sedan 2015 skulle kunna innebära att svenskarna långsamt blir mer trygga i sin användning av internet till följd av ökad integrering av tekniken i vardagen, då icke-naturaliserade teknologier i högre utsträckning ses som mer riskabla (Jansson, 2010). Men det är trots allt fortfarande nästan tre gånger så många svenskar som anser att fördelarna med att företagen registrerar deras internetvanor *inte* överväger nackdelarna.

Svenskarnas kunskap om och åtgärder för integritet på nätet

Om nu svenskarna överlag är negativa till att dela data, vilken kunskap har de om hur data samlas in och i vilken mån skyddar de sin integritet på nätet? Det är logiskt att anta att ju starkare en individs oro är för ett företags insamlingsmetoder, desto troligare är det att individen antar ett risk-reducerande beteende (t.ex. Youn, 2009). Men det tycks inte överensstämma med resultaten från 2017 års SOM-undersökning. Hälften av svenskarna anser att de inte har kunskap om i vilka sammanhang företag samlar in data. Ungefär samma andel (49 procent) uppger att de inte heller gör några aktiva val för att kunna surfa anonymt. Det är nästan dubbelt så många som de som anser sig ha kunskap och som aktivt skyddar sin integritet (båda 29 procent). Den senare är en signifikant minskning från förra året, då 31 procent svarade att de gjorde aktiva val för att kunna surfa anonymt. Anledningen till denna minskning är svårt att svara på och här krävs det fler mätningar för att se om det är en trend. Men även här skulle det kunna hänga ihop med att användarna känner sig tryggare i sin användning av internet. Cirka 20 procent, av vilka två tredjedelar består av frekventa internetanvändare, anger att de inte har någon åsikt i frågorna. Det är möjligt att även dessa personer saknar kunskap om företagets insamling och inte aktivt gör något för att skydda sig. Andelen som inte instämmer är därför troligen större än vad resultaten faktiskt visar.

Men till skillnad mot frånvaron av vidtagna åtgärder för att kunna surfa anonymt, har ett negativt ställningstagande påverkat svenskarnas läsning av de villkor som beskriver vad företagen gör med insamlad användardata. Det är 2017 något fler (45 procent) som instämmer i att de noga läser igenom villkor vid registrering på sajter eller appar, än de som inte gör det (40 procent). Till skillnad från mätningarna 2015–2016 som inte visade någon skillnad, är det 2017 en signifikant, om än liten, ökning av andelen som läser villkor jämfört med förra året (se figur 1). Resultatet skiljer sig från andra studier som visat att användare ofta samtycker utan att läsa villkor digitalt (t.ex. Alverén, 2012; Bechmann, 2014; Mai, 2016). I Eurobarometern 2015 angav exempelvis bara en av fem att de läste sekretesspolicy (EU-kommissionen, 2015). Detta skulle kunna vara ett mognadstecken som antyder en vilja att öka kontrollen över den personliga integriteten.

Resultaten från SOM-undersökningen 2017 visar alltså på ett visst motsägelsefullt beteende; relativt få gör aktiva val för att kunna surfa anonymt, men desto

fler läser villkor vid registrering på sajter eller appar. Kanske är det så att det krävs mindre (teknisk) kunskap att läsa villkor än att installera viruskydd eller rensa datorns cacheminne; att svenskarna faktiskt börjat fundera över sin personliga integritet, men att majoriteten fortfarande inte vet hur dessa åtgärder kan vidtas? Emellertid pekar resultaten i det stora hela mot att svenskarna praktiserar integritetsparadoxen; trots en överlag negativ attityd till företagens insamling – som varit rimligt konstant senaste åren – anger majoriteten att de inte har kunskap eller skyddar sig mot integritetsintrång. Samtidigt använde 92 procent av svenskarna 2017 internet minst en gång i veckan, en ökning med två procent från året innan (se SOM-undersökningen 2016).

Kunskap – om integritets- och säkerhetsinställningar och datainsamlingens syften – har föreslagits vara en viktig faktor för att förklara minskad oron för integritetsmissbruk (Jai & King, 2016; Leon m.fl., 2013; Malhotra m.fl., 2004; Youn, 2009). I 2017 års SOM-mätning har sambanden mellan inställningen till företags insamling av personliga data och användarnas kunskap och aktiva åtgärder för att skydda sin integritet därför undersökts². Resultaten visar att det finns ett förhållandevis starkt samband mellan att ha god kunskap om insamling och att acceptera att information säljs vidare till andra företag ($\rho=,433$, $p<,01$), liksom till att det är bra att företag samlar in personlig information för att förbättra tjänster ($\rho=,455$, $p<,01$). Kunskap tycks alltså inverka till en positiv inställning till insamling av data för olika syften. God kunskap om i vilka sammanhang företag samlar in data och att göra aktiva val för att surfa anonymt korrelerar också jämförelsevis starkt ($\rho=,531$, $p<,01$), vilket kan tolkas att personer med hög kunskap vet hur de ska skydda sig och gör aktiva val för detta. Däremot är sambandet mellan att ha god kunskap och noga läsa igenom villkor vid registrering på sajter eller appar något svagare ($\rho=,311$, $p<,01$). Resultaten från 2017 års SOM-undersökning indikerar alltså att det finns samband mellan kunskap och attityd, i enlighet med tidigare studier.

Inställning till insamling av personliga data i relation till olika grupper

Inställningen till företagets insamling av personliga data kan skilja sig mellan olika befolkningsgrupper och några potentiella förklaringsfaktorer har därför jämförts (tabell 1). I 2017 års SOM-undersökning är två av de starkaste ålder och utbildning (se tau-c i tabell 1). Till skillnad från tidigare studier, där ålder inte visat sig ha någon större påverkan (t.ex. Bergström, 2015; Findahl, 2014; Taddicken, 2013) förefaller yngre personer i denna undersökning vara mindre oroad över ofrivilligt delande än äldre. De är mer positiva till insamling för olika syften, har högre kunskap om den, samt skyddar sin integritet i större utsträckning; procentuellt mer än dubbelt så många i gruppen 16–29 år jämfört med 65–85. Detta överensstämmer med tidigare forskning som pekat på att yngre är bättre på

att använda sekretessinställningar och tekniska funktioner på nätet (Blank m.fl., 2014; Marwick & Boyd, 2014). Det är förvisso 20 procent fler 65–85-åringar som noga läser villkor, men skillnaden är inte tillräckligt stor för att den ska vara signifikant. De som inte har någon uppfattning (ej visat i tabell 3) tillhör övervägande den äldsta åldersgruppen. Vad gäller utbildningsnivå och attityd till insamling visar tidigare forskning på motstridiga resultat; de med lägre utbildning har visat sig vara både mer (t.ex. Bergström, 2014) och mindre (t.ex. Blank m.fl., 2014) oroad för integritetsmissbruk. Tabell 1 visar att de med lägre utbildning i mindre utsträckning instämmer i påståendena, framför allt de med lägst utbildning. Störst skillnad mellan hög-låg utbildning återfinns för påståendena att ha god kunskap och att göra aktiva val ($\tau\text{-}c = -,201^{***}$ och $-,168^{***}$). Liksom för ålder finns stora signifikanta skillnader hos de som inte har någon uppfattning, där lågutbildade utgör den övervägande andelen (differens ca 40 procentenheter). Kön och bostadsort visar svagare, men överlag signifikanta förklaringsbetydelser för huruvida människor instämmer med påståendena om företagets insamling, till skillnad mot tidigare studier (t.ex. Bergström, 2014; Findahl, 2014; Regan m.fl., 2013). Män instämmer i högre uträkning i påståendena än kvinnor, framför allt vad gäller att ha god kunskap och göra aktiva val. En viss parallell kan dras till att män tycks vara mer riskbenägna än kvinnor på nätet (Fogel & Nehmad, 2009; Youn, 2009). Vad gäller bostadsort tenderar de som bor i storstäderna att instämma i påståendena i högre uträkning än de som bor på landsbygden. Men användningsfrekvensen av internet är också lägre på landsbygden jämfört med storstäderna. Utmärkande är att ett motsatt samband finns för huruvida man noga läser villkor när man registrerar sig på sajter eller appar. Nästan dubbelt så många (52 procent) som bor på landsbygden instämmer i påståendet jämfört med de som bor i storstäderna (27 procent).

I tidigare SOM-undersökningar har tillit till andra människor visat sig vara en viktig faktor för att förklara oro för integritetsmissbruk, där personer med en stark tilltro till andra människor i mindre utsträckning har visat sig oroad (Bergström, 2014). I SOM-undersökningen 2017 är denna faktor av mindre betydelse. Även om resultatet visar signifikanta negativa samband för hög tillit och insamling för att förbättra tjänster, sälja data vidare och ha god kunskap, handlar det om svaga samband ($\tau\text{-}c = -,069^{**}$ – $-,046^*$). Ännu svagare förklaringsfaktor är politisk ideologi. Endast påståendet om insamling för att förbättra tjänster visar ett svagt signifikant negativt samband ($\tau\text{-}c = -,045^{**}$); åtta procent fler politiskt till höger instämmer jämfört med de till vänster. Det har viss bäring på tidigare SOM-undersökningar som visat att personer till höger har en något mer okritisk hållning till övervakning (Bjereld & Oscarsson, 2009; 2013). Men det överensstämmer inte med resultat som visat att de politiskt till vänster upplever en större oro för missbruk vid användning av internetjänster (Bergström, 2014).

**Tabell 1 Inställning till insamling av personliga data i olika grupper, 2017
(andel som instämmer, procent och tau-c)**

	Läser villkor noga vid registrering på sajter eller appar	Accepterar att personlig information säljs till andra företag	Bra att företag samlar in infor- mation för att förbättra tjänster	Har god kun- skap om när företag samlar information	Gör aktiva val för att kunna surfa surfa anonymt
Samtliga	45	24	24	29	29
Kön					
Kvinnor	49	23	23	24	24
Män	44	26	24	34	34
Kendall's Tau-c	,014	-,057*	-,052*	-,136***	-,164***
Ålder					
16–29	26	34	36	36	39
30–49	45	33	30	35	37
50–64	56	22	21	32	29
65–85	46	13	14	17	15
Kendall's Tau-c	-,025	,226***	,265***	,239***	,284***
Utbildning					
Låg	40	23	15	13	17
Medellåg	46	23	29	28	29
Medelhög	45	23	24	35	32
Hög	47	31	23	35	31
Kendall's Tau-c	-,074**	-,168***	-,126***	-,201***	-,168***
Bostadsort					
Ren landsbygd	52	20	24	29	25
Mindre tätort	49	22	23	28	27
Stad eller större tätort	45	24	23	29	29
Sthlm, Gbg, Malmö	27	30	27	33	34
Kendall's Tau-c	,055**	-,044*	-,028	-,044*	-,063**
Tillit till andra människor					
Låg	49	21	21	29	31
Medel	50	20	25	28	29
Hög	32	27	24	30	29
Kendall's Tau-c	,035	-,069**	-,052*	-,046*	-,022
Politiskt ideologi					
Vänster	48	29	20	20	31
Varken väster eller höger	44	17	22	22	24
Höger	35	29	28	28	33
Kendall's Tau-c	,017	-,015	-,045**	-,001	-,012
Internetanvändning					
Mer än en gång i veckan/dagligen	48	27	26	32	32
Minst en gång i veckan	38	6	4	11	6
Mer sällan/aldrig	13	3	4	1	3
Kendall's Tau-c	,168***	,181***	,196***	,207***	,211***
Medietillgång					
Låg	7	5	3	2	2
Medel	52	20	21	23	22
Hög	45	29	27	35	34
Kendall's Tau-c	-,122***	-,190***	-,196***	-,229***	-,243***

Kommentar: Påståendena lyder 'Det är bra att företag samlar information om mina internetvanor för att förbättra de tjänster jag använder', 'Jag accepterar att den information som företag samlar in om mig på nätet säljs vidare till andra företag', 'Jag har god kunskap om i vilka sammanhang företag samlar in information om mina internetvanor', 'Jag gör aktiva val för att kunna

surfa anonymt' och 'Jag läser noga igenom villkor när jag registrerar mig på sajter eller appar'. Svartalternativen är: 'stämmer helt', 'stämmer delvis', 'stämmer knappast' och 'stämmer inte alls', samt 'ingen uppfattning'. Tabellen redovisar andelen som svarat 'stämmer helt' och 'stämmer delvis'. Politisk ideologi är en femgradig skala: 'klart till vänster', 'något till vänster', 'varken till väster eller till höger', 'något till höger', och 'klart till höger', som lagts ihop till en tregradig skala. Internetanvändning är en sjugradig skala: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 mån', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan', och 'dagligen', som lagts ihop till en tregradig skala. Medietillgång är ett index av tillgången på en eller flera av medierna dator, internet, mobiltelefon, surfplatta, och mediaspelare (t.ex. Apple-tv eller Chromecast). Tillgång innebär Hög=4-5 medier, Medel=3-2 medier, Låg=1-0 medier. Sambanden har testats genom Kendall's Tau-c. Måtten går från -1 till +1 och anger sambandets styrka och riktning. -1 innebär ett perfekt negativt samband, +1 ett perfekt positivt samband, 0 att statistiskt samband saknas. * $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$. Det totala antalet svar varierar mellan 1 697–1 739.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Starkare förklaringsfaktorer i 2017 års SOM-undersökning är då internetanvändning och tillgång till medieteknik. Båda visar signifikanta samband för att de som är högfrekventa internetanvändare liksom de som har ett högt medieteknikinnehav i högre grad instämmer i påståendena om företagets insamling (ca 30 procentenheters differens mellan hög–låg). Störst procentuell skillnad är det för påståendena om god kunskap och om man gör aktiva val för att skydda sig. Det överensstämmer med tesen om att kunskap och vana ökar utsikten till att ha en positiv attityd till insamling. Hög internetanvändning (t.ex. Bergström, 2014; Youn, 2009) och medieteknikinnehav (Appelgren & Leckner, 2016) har tidigare också visat samband med att vara mindre oroad för integritetskränkningar på nätet.

Inverkan av kontext för inställningen till insamling av personliga data

För att undersöka om sammanhanget där företagen samlar in data påverkar svenskarnas inställning har 2017 års SOM-undersökning mätt fem vanliga kontexter på nätet: fyra mediekontexter: nyheter (ex. svd.se), sociala medier (ex. Facebook), sökmotorer (ex. Google) och filmtjänster (ex. Netflix), och som jämförelse en icke-kommersiell kontext: myndigheter (ex. försäkringskassan.se). Frågan som ställdes var vilken inställning människor har till att aktörer inom dessa kontexter registrerar deras beteende när de använder företagets internetjänster. Resultatet visar att svenskarna är överlag negativa till insamling av personliga data också när det gäller kontext (tabell 2). Jämfört med 2016 har svenskarna procentuellt sett till och med blivit något mer negativa till insamling i vissa kontexter³. Men skillnaderna är inte statistiskt säkerställda ($p > ,05$), vilket innebär att åsikterna trots allt är konstanta sedan förra året. Men 2017 års SOM-mätningar visar att *hur* negativ man är beror på kontext. Svenskarna är betydligt mindre negativa till att myndigheter registrerar deras data jämfört med att kommersiella medieföretag gör det (tabell 2). Mest negativa är människor till nyhetsföretagets insamling när de läser eller tittar på aktörernas nyhetstjänster – balansmättet mellan de som är positiva och de som är negativa är -42. Marginellt mindre negativa är svenskarna

till registrering när de använder sociala medier (balansmätt -41), ytterligare något mindre negativa vid användandet av sökmotorer (balansmätt -30) och framför allt vid tittandet på filmtjänster (balansmätt -14). I viss mån sammanfaller inställningen med det förtroende svenskarna har för respektive aktör. Förtroendet till myndigheter är högre än till medieföretag (Leckner, 2018) och lägst förtroende har exempelvis den sociala nätverkssajten Facebook enligt 2017 års SOM-undersökning, det vill säga till och med innan skandalen med Cambridge Analytica. Det handlar alltså om att de normer, villkor och begränsningar under vilken registreringen äger rum inte anses tillfredställande (Nissenbaum, 2015), men inte är samma sak som att man använder tjänsten eller inte. Då spelar andra faktorer in som huruvida vänner och bekanta använder tjänsten (Bechmann, 2014), erfarenhet av tidigare köp eller prenumeration (t.ex. Chellappa & Sin, 2005; Jai & King, 2016; Leon m.fl., 2013) eller hur tydliga företaget är med hur uppgifterna kommer att användas (Jai & King, 2016; Leon m.fl., 2013).

Tabell 2 *Inställning till insamling av personliga data vid användning av olika aktörers internetjänster, 2017 (procent)*

	Mycket positiv	Ganska positiv	Varken negativ eller positiv	Ganska negativ	Mycket negativ	Ej aktuellt	Balansmätt	Summa	Antal svar
Myndigheter	6	20	34	13	15	12	-2	100	1 731
Nyheter	1	6	25	22	27	19	-42	100	1 728
Sökmotorer	3	12	29	22	23	11	-30	100	1 730
Sociala medier	1	7	23	21	28	20	-41	100	1 729
Filmtjänster	4	12	22	12	18	32	-14	100	1 723

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din inställning till att följande aktörer registrerar vad du gör när du använder deras internetjänster?'. Följt av de fem typerna av kontexter/aktörer. Svartalternativen består av en fem-gradig skala från 'mycket positiv' till 'mycket negativ', plus alternativet 'ej aktuellt', redovisad i sin helhet i tabellen. Balansmättet mellan -100 och +100 anger andelen som svarat 'mycket/ganska positiv' minus andelen som svarat 'mycket/ganska negativ'. -100 innebär att samtliga anser det är negativt och +100 att samtliga anser att det är positivt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Tittar vi på hur starkt sambandet⁴ är mellan de som är positiva eller negativa till företagets insamling av data i olika sammanhang och hur de förhåller sig till olika påståenden om insamling av data, ser vi, kanske föga förvånande, att personer som är positiva till företagets insamling av data i olika mediekontexter, också är positiva till att data används för olika syften oavsett kontext (tabell 3). Mer intressant är kanhända i vilket sammanhang detta anses mest positivt. I motsats till alla svaranden (tabell 2), är de som är positiva mest så till nyhetsföretagets registreringar av data, följt av sökmotorer, sociala medier och filmtjänster, för utveckling av deras tjänster.

Tabell 3 Oddsden att de som är positiva till fem olika aktörers insamling av personliga data instämmer till olika typer av påståenden kring insamling (ojusterade oddskvoter, OR)

	Typ av aktör	Myndigheter		Nyheter		Sökmotorer		Sociala medier		Filmtjänster	
		OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]	OR [CI]
Oddsquot (OR), [95% Konfidensintervall (CI)]											
Läser villkor noqa vid registrering på sajter eller appar	Stämmer:	.898 [.668-1,206]	1,093 [.705-1,695]	.951 [.685-1,319]	.965 [.629-1,481]	.577** [.416-.801]					
	Stämmer inte: (ref)										
Accepterar att information säljs till andra företag	Stämmer:	2,444*** [1,756-3,401]	3,390*** [2,165-2,430]	3,725*** [2,639-5,256]	2,737*** [1,774-4,224]	2,919*** [2,060-4,136]					
	Stämmer inte: (ref)										
Bra att företag samlar in information för att förbättra tjänster	Stämmer:	4,092*** [2,853-5,871]	8,669*** [5,389-13,945]	7,257*** [5,024-10,483]	6,968*** [4,430-10,958]	5,569*** [3,769-8,171]					
	Stämmer inte: (ref)										
Har god kunskap om när företag samlar information	Stämmer:	1,467* [1,083-1,987]	1,842** [1,185-2,863]	1,386* [.995-1,932]	1,712** [1,116-2,620]	1,718** [1,237-2,386]					
	Stämmer inte: (ref)										
Gör aktiva val för att kunna surfa anonymt	Stämmer:	1,211 [.896-1,638]	1,638* [1,055-2,546]	1,385* [.995-1,928]	1,222 [.795-1,878]	1,758** [1,265-2,439]					
	Stämmer inte: (ref)										

Kommentar. Frågan för de beroende variablerna lyder "Vilken är din inställning till att följande aktörer registrerar vad du gör när du använder deras internetjänster?" följt av de olika mediekontexterna som redovisas i tabellen. Svartaltemativen består av en fem-gradig skala från "mycket positiv" till "mycket negativ", plus alternativet "ej aktuellt" har dikotomiserats till 'positiv'=1, 'negativ'=0 (referens). Påståendena (oberoende variablerna) redovisas i tabellen. Svartaltemativen är en fyrgadig skala från 'stämmer helt' till 'stämmer inte alls', samt 'ingen uppfattning'. Svartaltemativen har dikotomiserats till Stämme=1, Stämmer inte=0 (referens). Tabellen visar ojusterade oddskvoter för de som är positiva till de fem olika aktörernas insamling och som instämmer i de olika påståendena om insamling som redovisas i tabellen. OR < 1 innebär att en positiv inställning minskar oddsden att instämma (i.e. "svara nej") i påståendena, OR=1 innebär att en positiv inställning inte påverkar oddsden att instämma, och OR > 1 innebär att en positiv inställning ökar oddsden att instämma (i.e. "svara ja"). *p<.05, **p<.01, ***p<.001. Andelen svar varierar mellan 634–782.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Minst gynnsam anses registrering via myndigheternas tjänster vara. De svenskar som är positiva till insamling av personliga data i olika kontexter tycks alltså ha lite annorlunda preferenser än svenskarna överlag (se tabell 2). De som är positiva bedömer troligen i högre utsträckning att delad beteendedata kan ge dem fördelar i form av effektivare tjänster och mer träffsäkert innehåll; mest för kontexter som handlar om informations- och kunskapsbyggande, och något mindre för de som är mer ren underhållning. En förklaring till att inställningen till myndigheters registrering skiljer sig åt mellan tabell två och tre kan vara att svenskarna litat mer på myndigheternas hantering av personliga data än på medieföretagens, men de som är positiva ser inte samma nytta med myndigheternas insamling jämfört med de kommersiella medieföretagens. Är man positiv har alltså troligen fördelarna med att dela ansetts överväga nackdelarna, som exempelvis integritetsmissbruk. Men i likhet med som har setts tidigare i resultaten utmärker sig de som är positiva med att ha högre kunskap om när och hur data samlas in, än de som är negativa. De skyddar också aktivt sin integritet i högre utsträckning, men bara i vissa kontexter (nyheter, sökmotorer och filmtjänster). Filmtjänster är den kontext där det enligt resultatet är högst sannolikhet att de som är positiva gör aktiva val för att surfa anonymt, men också den (enda) kontext där de läser villkor mindre noga än de som är negativa när de registrerar sig på sådana sajter eller appar. För övriga kontexter är det ingen skillnad mellan de som är positiva och de som är negativa. Detta visar, som nämnts tidigare, på ett visst motsägelsefullt beteende, med skillnaden att de som är positiva visar motsatt beteende jämfört med svenskarna generellt, av vilka få gör aktiva val för att kunna surfa anonymt, men desto fler läser villkor noga.

Diskussion och slutsats

För att återknyta till inledningen så är Cambridge Analytica varken första eller sista gången vi kommer att se integritetsproblematik vid kommersiell användning av beteendedata. Digital teknologi skapar fantastiska innovationsmöjligheter – både för företag och konsumenter – men innebär också en gråzon för vad som är lagligt, och om inte annat, etiskt möjligt, när lagstiftningen inte hänger med den snabba teknikutvecklingen och företag utnyttjar användarnas okunskap om integritet. Altman (1975), en av föregångarna inom integritetsteori, menar att den ideala nivån av personlig integritet har uppnåtts när individens behov av social interaktion och självutlämnande ligger i linje med behovet av integritet. Problemet är bara att många användare enligt resultaten inte är medvetna om vilket behov av skydd de har och när de potentiellt är utsatta för integritetshot. Baserat på resultaten från 2017 års SOM-undersökning skapar denna okunskap osäkerhet och en negativ attityd till kommersiell registrering av data. Även om resultaten också tyder på att svenskarna ändå använder internet och företagets tjänster, kan ett bristande förtroende leda till att användare avvaktar med köp eller låter bli att testa nya tjänster. Kort sagt; bristande förtroende riskerar att hindra innovation. Internetaktörer behöver tydligare

visa på vilket sätt den är värdefull för konsumenterna, så att konsumenterna kan göra informerade val. För resultaten från 2017 års SOM-undersökning indikerar att de som är positiva till företagets insamling karaktäriseras av *att ha* kunskap om när företag registrerar data, men skyddar också sin integritet. En ökad trygghet – som kommer av vana, frekvent användning och kunskap – kring datainsamling tycks alltså påverka hur positiv man är, oberoende av sammanhanget där data samlas in. Det finns således all anledning att tro att internetanvändarnas inställning kan påverkas över tid. Särskilt då människor tenderar att bli mer positivt inställda till en nyare teknologi när den har blivit mer integrerad i vardagen (Jansson, 2010). Det vill säga, när teknologin visat sig vara till nytta, blivit en vana, och individen har fått mer kunskap om hur den fungerar (Leckner, 2007). Huruvida detta, skandalen kring Cambridge Analytica och införandet av GDPR har haft någon effekt på svenskarna inställning under 2018, återstår att se i nästa års SOM-undersökning.

Noter

- ¹ Alla jämförelser mellan år 2015–2017 är gjorda genom Mann-Whitney U Test, ett icke-parametriskt test som identifierar skillnader i en variabel mellan två oberoende grupper.
- ² Spearmans rangkorrelation har använts, ett mått för icke-parametrisk data som undersöker sambandet mellan två rangordnade observationsserier. Måtten kan variera mellan +1 och -1. Ju närmare 1 desto starkare samband. Antal svar varierar mellan 1 721–1 739.
- ³ Mättes även 2015 men formuleringen på frågan ändrades 2016. Av den anledningen är resultaten inte jämförbara för 2015.
- ⁴ Logistisk regression användes. Se kommentarer i tabell 3 för bakgrunden till beräkningen.

Referenser

- Alverén, Fredrik (2012). *Såld på nätet: priset du betalar för gratis*. Stockholm: Ordfront.
- Altman, Irwin (1975). *The environment and social behavior: Privacy, personal space, territory, crowding*. Monterey: Cole Publications.
- Appelgren, Ester & Leckner, Sara (2016). ”Att dela eller inte dela: internetanvändarnas inställning till insamling av personliga data”, i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red), *Ekvilibrיום*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Barth, Susanne & de Jong, Menno (2017). ”The privacy paradox – Investigating discrepancies between expressed privacy concerns and actual online behavior: A systematic literature review”, *Telematics and Informatics*, 34(2017): 1038–1058.

- Bechmann, Anne (2014). "Non-informed consent cultures: Privacy policies and app contracts on Facebook", *Journal of Media Business Studies*, 11(1): 21–38.
- Bergström, Annika (2014). "Personlig integritet på nätet", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Oscarsson, Henrik (2009). "Folket och FRA", i Lennart Weibull & Sören Holmberg (red), *Svensk höst*. SOM-rapport nr. 46. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Oscarsson, Henrik (2014). "Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Boyd, danah & Hargittai, Eszter (2010). "Facebook privacy settings: Who cares?", *First Monday*, 15(8).
- Chellappa, Ramnath, K. & Sin, Raymond, G. (2005). "Personalization versus Privacy: An empirical examination of the online consumer's dilemma", *Information Technology Management*, 6(2&3): 181–202.
- Christensen, Miyase & Jansson, André (2015). *Cosmopolitanism and the Media: Cartographies of Change*, New York: Palgrave MacMillan.
- dataskydd.NET (2015). *Integritet och privatliv är grundläggande mänskliga rättigheter*, <http://dataskydd.net/>
- Dienlin, Tobias & Trepte, Sabine (2015). "Is the privacy paradox a relic of the past? An in-depth analysis of privacy attitudes and privacy behaviors", *European Journal of Social Psychology*, 45(3): 285–297.
- Debatin, Bernhard, Lovejoy, Jennette, Horn, Ann-Kathrin & Hughes, Brittany (2009). "Facebook and Online Privacy: Attitudes, Behaviors, and Unintended Consequences", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(1): 83–108.
- EU-kommissionen (2015). *Data protection, Special Eurobarometer 431*, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurvey-Detail/yearFrom/2015/yearTo/2017/surveyKy/2075>
- EU-kommissionen (2017). *Skärpt integritetsskydd för alla elektroniska kommunikationstjänster och uppdatering av EU-institutionernas dataskyddsregler*, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-16_sv.htm
- Fabrigar, Leandre, R., Petty, Richard. E., Smith, Steven M., & Crites Jr, Stephen. L. (2006). "Understanding knowledge effects on attitude-behavior consistency: The role of relevance, complexity, and amount of knowledge". *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(4): 556–577.
- Facebook (2018). *Facebook Reports First Quarter 2018 Results*, <https://investor.fb.com/investor-news/press-release-details/2018/Facebook-Reports-First-Quarter-2018-Results/default.aspx>
- Findahl, Olle (2014). *Svenskarna och internet 2014*. .SE

- Fogel, Joshua & Nehmad, Elham (2009). "Internet social network communities: Risk raking, trust, and privacy concerns", *Computers in Human Behavior*, 25(1): 153–160.
- Fuchs, Christian (2017). *Social Media: A Critical Introduction*, 2nd ed., London: Sage.
- Hargittai, Eszter & Marwick, Alice (2016). "'What can I really do?' Explaining the privacy paradox with online apathy," *International Journal of Communication*, 10: 3737–3757.
- Jansson, Andréé (2010). "Integritetsrisker och nya medier", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Nordiskt ljus: trettiosju kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jai, Tun-Min & King, Nancy J. (2016). "Privacy versus reward: Do loyalty program increase consumers' willingness to share personal information with third-party advertisers and data brokers?", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 28: 296–303.
- Kshetri, Nir (2014). "Big data's impact on privacy, security and consumer welfare", *Telecommunications Policy*, 38(11): 1134–1145.
- Leckner, Sara (2007). *Is the medium the message? The impact of digital media on the newspaper concept*. Doktorsavhandling, 2007:17, Skolan för Datalogi och Kommunikation, Avd. Medieteknik och Grafisk Produktion, Kungliga Tekniska högskolan.
- Leckner, Sara (2018). "Sceptics and supporters of corporate use of behavioural data: Attitudes towards informational privacy and Internet surveillance in Sweden", *Northern Lights*, 16: 113–133.
- Lee, Haein, Park, Hyejin & Kim, Jinwoo (2013). "Why do people share their context information on Social Network Services? A qualitative study and an experimental study on users' behavior of balancing perceived benefit and risk", *International Journal of Human-Computer Studies*, 71(9): 862–877.
- Leon, Pedro Giovanni, Ur, Blase, Wang, Yang, Sleeper, Manya, Balebako, Rebecca, Shay, Richard, Bauer, Lujo, Christodorescu, Mihai & Cranor, Lorrie Faith (2013). "What matters to users? Factors that affect users' willingness to share information with online advertisers", *Symposium on Usable Privacy and Security (SOUPS) 2013*, Newcastle, 24–26 July.
- Libert, Timotyhy (2015). "Exposing the Hidden Web: An Analysis of Third-Party HTTP Requests on One Million Websites", *International Journal of Communication*, 9(2015): 3544–3561.
- Light, Ben & McGrath, Kathy (2010). "Ethics and social networking sites: A disclosive analysis of Facebook", *Information, Technology and People*, 23(4): 290–311.
- Lilley, Stephen, Grodzinsky, Frances S. & Gumbus, Andra (2012). "Revealing the commercialized and compliant Facebook user", *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 10(2): 82–92.

- Mai, Jens-Erik (2016). "Three models of privacy: New perspectives on informational privacy", *Nordicom Review*, 37: 171–175.
- Malhotra, Naresh, Kim, Sung & Agarwal, James (2004). "Internet Users' Information Privacy Concerns (IUIPC): The construct, the scale, and a causal model", *Information Systems Research*, 15(4): 336–355.
- Martin, Shelton, Rainie, Lee & Madden Mary (2015). *Americans' Privacy Strategies Post-Snowden*. Pew Research Center, <http://www.pewinternet.org/2015/03/16/Americans-Privacy-Strategies-Post-Snowden/>
- Marwick, Alice & boyd, danah (2014). "Networked privacy: How teenagers negotiate context in social media", *New Media & Society*, 16(7): 1051–1067.
- Narayanaswamy, Ravi & McGrath, Leanne (2014). "A Holistic Study of Privacy in Social Networking Sites", *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 17(1): 71–85.
- Nissenbaum, Helen (2015). "Respecting context to protect privacy: Why meaning matters", *Science and Engineering Ethics*, (online 2015): 1–22.
- Novus (2018). "Undersökning: Var tredje svensk överväger att lämna Facebook", *Dagens industri*, 28 mars, <https://www.di.se/nyheter/undersokning-var-tredje-svensk-overvager-att-lamna-facebook/>
- Pew (2014). *Public Perceptions of Privacy and Security in the Post-Snowden Era*, <http://www.pewinternet.org/2014/11/12/public-privacy-perceptions/>
- Regan, Priscilla M., FitzGerald, Gerald & Balint, Peter (2013). "Generational views of information privacy?", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 26(1&2): 81–99.
- Smith, Jeff, H., Dinev, Tamara & Xu, Heng (2011). "Information privacy research: An interdisciplinary review", *MIS Quarterly*, 35(4): 989–1015.
- Solove, Daniel (2008). *Understanding Privacy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taddicken, Monika (2013). "The 'Privacy Paradox' in the Social Web: The Impact of Privacy Concerns, Individual Characteristics, and Perceived Social Relevance on Different forms of Self-Disclosure", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(2014): 248–273.
- Tavani, Herman, T. (2008). "Informational privacy: Concepts, theories, and controversies", in K. E. Himma & H. T. Tavani (eds), *The Handbook of Information and Computer Ethics*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Teutsch, Doris & Niemann, Julia (2016). "Social network sites as a threat to users' self-determination and security: A framing analysis of German newspapers", *The Journal of International Communication*, 22(1): 22–41.
- Youn, Seounmi (2009). "Determinants of Online Privacy Concern and Its Influence on Privacy Protection Behaviors Among Young Adolescents", *The Journal of Consumer Affairs*, 43(3): 389–418.

POLARISERAT MEDIEFÖRTROENDE

ULRIKA ANDERSSON OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Det här kapitlet fokuserar på den övergripande frågan hur stort förtroende människor har för medierna och hur förtroendet har förändrats över tid. Resultatet pekar mot fortsatt stabila förtroendenivåer med avseende på medier som institutioner och som organisationer, åtminstone på övergripande nivå. Störst är förtroendet för radio-tv, då specifikt för public servicemedierna. Lågst är förtroendet för kvällstidningarna. Under ytan kan dock skönjas en successiv polarisering i förtroendet för de traditionella medierna, framför allt för public service. Å ena sidan har det skett en åldersförskjutning, där förtroendet bland de yngre har minskat samtidigt som det har ökat något bland de äldre. Å andra sidan har de partipolitiska skillnaderna i synen på förtroendet ökat, där förtroendet bland dem som betraktar sig som ideologiskt till höger har minskat.

Den som har följt debatten om mediernas förtroende under de senaste åren har förmodligen hört en rad olika röster som å ena sidan hävdar att förtroendet för de stora medierna rasar, å andra sidan betonar att förtroendet är fortsatt högt och stabilt. Möjligen kan det upplevas något brydsamt, då det handlar om tämligen disparata verklighetsbeskrivningar. Den första beskrivningen av det allmänna medieförtroendet, den om mediernas förtroendekris, tar inte sällan sin utgångspunkt i den kritik och misstro mot de stora medierna som florerat i sociala medier – kritik som många gånger har politiska undertoner. Medier med lång historia tenderar i sammanhanget att vara särskilt utsatta för kritiska uppfattningar. Trots en påfallande stabilitet i det långsiktiga förtroendet för medier förefaller det således bubbla något under ytan, åtminstone i vissa samhällsgrupper, i vilka det går att skönja rörelser i riktning mot försvagat förtroende. Följande kapitel avser därför studera den svenska allmänhetens förtroende för medier, närmare bestämt vilket förtroende den svenska allmänheten har för medier som samhällsinstitutioner, exempelvis deras roll i opinionsbildningen, och som organisationer, exempelvis deras sätt att fungera som företag, och hur detta förtroende har förändrats över tid. För att placera förtroendet för medier i ett vidare sammanhang, inleder vi dock med en bakåtblick i mediehistorien.

Politik och medier har alltid hängt samman

Svenska medier har alltid haft en politisk förankring. Den svenska dagspressen har varit präglad av sin partipolitiska tradition. Ända fram till mitten av 1970-talet

fanns det i flertalet städer tidningar med olika partifärg inte bara på ledarsidorna utan även på nyhetsplats. Partianknytning uppfattades som naturlig och påverkade människors val av tidning liksom deras syn på dagspressen (SOU 1975:78; Weibull, 1983; Hallin & Mancini, 2004). Marknadskoncentrationen under 1980-talet kom att radikalt ändra förutsättningarna. Professionell journalistisk var ett måste för dagstidningar som sökte en bred läsekrets, vilket emellertid inte hindrade att den politiska traditionen kunde finnas kvar i ledare och kommentarer, liksom i allmänhetens föreställningar (jfr Weibull m.fl., 2018).

För radion föregicks inrättandet av Radiotjänst under tidigt 1920-tal av några inledande år av politiska diskussioner. Bolaget, som kom att ägas av den samlade dagspressen och radioindustrin under teknisk kontroll av Telegrafverket, fick ensamrätt på svensk radio. Innehållet skulle präglas av opartiskhet och saklighet. Det ansågs fungera väl, även om det då och då förekom politisk kritik mot vissa inslag i sändningarna (Hadenius, 1998). När televisionen etablerades på 1950-talet fick den samma regelsystem, nu inom ramen för det nya radio-tv-bolaget Sveriges Radio. Under 1960- och 1970-talen förekom ofta politisk kritik mot både organisation och innehåll, medan allmänheten överlag hade en positiv inställning till verksamheten (Djerf-Pierre & Weibull, 2001; Asp, 2017).

De två nedslagen i mediehistorien sätter synen på dagens medier i en vidare belysning. Det har således visat sig att radio-tv som samhällsinstitution traditionellt har haft ett högre förtroende än dagspressen bland allmänheten, något som sannolikt kan föras tillbaka till tidningars förhållande till politiken. Dagspressens framväxt har varit kopplad till partipolitik, medan radio-tv traditionellt har betraktats mer som en offentlig organisation präglad av saklighet och opartiskhet (Holmberg & Weibull, 2017). Upprepade studier har visat på allmänhetens stora förtroende för public service.¹ I en studie från 2011 framkom ett starkt stöd för public service-profilen (Weibull, 2012).

Samtidigt är det uppenbart att mediernas – både dagspressens och etermediernas – ställning i samhället kraftigt förändrats under de senaste decennierna. Från att ha varit ett relativt sammanhållet system av å ena sidan dagspress och å andra sidan radio-tv har mediemarknaden splittrats upp allt mer. Utvecklingen av kommersiell radio och tv har framför allt medfört att underhållningsutbudet ökat. Men när det gäller opinionsbildning är den sannolikt största förändringen de sociala mediernas snabba expansion. Där de traditionella medierna tidigare var mer eller mindre tongivande i nyhetsvärderingen bidrar sociala medier i ökande grad med motbilder till de traditionella mediernas nyhetsbevakning (Weibull m.fl., 2018).

Konsekvensen av de förändrade villkoren är en ökad debatt om de traditionella medierna och inte sällan ett ifrågasättande av deras centrala ställning (Andersson & Weibull, 2017). Sådan kritik som främst har sitt ursprung i sociala medier förekommer inte bara i Sverige utan är ett internationellt fenomen. Det är särskilt public servicemedierna som, i egenskap av offentligt reglerade och finansierade

medier, möter kritik (Asp, 2017). En analys av europeiska förhållanden har pekat på att kritiken gäller både regelsystem, nyhetsvärdering, finansiering och organisation (Horz, 2018). I Schweiz fick exempelvis kritiker till stånd en folkomröstning 2018, där medborgarna fick ta ställning till ett förslag om att avveckla public servicemedierna. Förslaget fick dock inte stöd bland de röstande.²

Att public service har en stark ställning bland svenskar i allmänhet har inte hindrat återkommande kritik mot nyhetsbevakningen. En kritik har varit att de traditionella medierna inte ger hela nyhetsbilden (Andersson, 2017). Det har inte sällan funnits en politisk underton. Sociala medier har kritiserat ”medieetablissemanget” för att, som man menar, vissa ämnen mörkas. En effekt av debatten är att det skapats en osäkerhet om nyhetsbevakningen. Debatten har bland annat handlat om förekomsten av ”fake news”, och det har diskuterats om man överhuvudtaget kan lita på mediernas nyhetsbevakning. Det är dock viktigt att tillfoga att det inte bara handlar om en debatt om olika mediers sätt att fungera utan kritiken är också uttryck för populistiska och nationalistiska strömningar inom politiken (Müller, 2016; jfr Lindroth, 2016). Den fråga vi ställt oss är hur dessa förändringar av mediasystem och politik har påverkat människors syn på medierna och deras innehåll.

Utgångspunkten för vår belysning av synen på medierna är att studera hur människors förtroende för de traditionella medierna – dagspress, radio och tv – har utvecklats under det senaste decenniet. Frågan är de traditionella medierna fortsätter att behålla sitt stora förtroende eller om den politiska kritiken har påverkat allmänhetens bedömningar av medierna och deras innehåll. Särskilt intressant är att belysa synen på public servicemedierna, eftersom dessa ofta varit en måltavla för kritiken. Även om vi lagt tonvikten på den politiska faktorn går det inte att bortse från att även demografiska och sociala faktorer har en självständig betydelse för allmänhetens mediebedömningar. Vi kommer därför att även analysera hur dessa samspelar med de politiska faktorerna.

Analysen bygger på de långsiktiga studier av medieförtroende som genomförts inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna (Holmberg & Weibull, 2017; Andersson & Weibull, 2017). Från tidigare analyser vet vi att det finns tendenser att medierna är mer omstridda idag än bara för några år sedan (Andersson m.fl., 2017; Weibull, 2017). Vår utgångspunkt är dock att vidga perspektivet och i analysen göra en huvudskillnad mellan medier som *institutioner* i samhället och medier som *organisationer*. De två perspektiven hänger givetvis samman, men vår tanke är att en sådan ”nivågruppering” av mediasystemet kan utvinna mer kunskap om vad som utmärker människors medieförtroende och därigenom bidra till förståelsen för hur förtroendet har utvecklats i Sverige.

För att få en bild av förändringens kraft har vi satt vårt fokus på demografiska, sociala och politiska faktorer. Samma typ av analys genomförs när det gäller synen på medierna som institutioner och som organisationer. För institutionsanalysen finns det möjlighet att genom den nationella SOM-undersökningen följa en lång

tidsperiod av årliga mätningar, medan mätperioden för synen på medierna som organisationer är kortare (jfr Andersson, 2017).

Förtroendet för medier som institutioner

Institutionsförtroende bygger samhällen. Ett samhälle där människor har ett någorlunda högt förtroende för de bärande institutionerna fungerar effektivare och förutsätter mindre kontroll. I verkligheten är bilden inte lika enkel. Människors förtroende för olika samhällsinstitutioner påverkas av många olika omständigheter. Den viktigaste av dessa är vilken institution det är fråga om, vad som utmärker dess verksamhet och vilken betydelse människor tillskriver institutionen både för samhället och för sig själv. Institutionernas kompetens, integritet, empati, transparens, värdegemenskap och närhet är faktorer som har betydelse för hur en institution värderas (Aronsson & Karlsson, 2001).

Förtroendet för det svenska samhällets centrala institutioner har i den nationella SOM-undersökningen mätts sedan starten 1986. Det handlar om bland andra sociala institutioner (sjukvården, grundskolan), politiska (regering, riksdag), juridiska (domstolarna), ekonomiska (bankerna, storföretagen) och kunskapsinstitutioner (universitet och högskolor). Två av institutionerna är medier: dagspressen och radio-tv (Holmberg & Weibull, 2010, 2015, 2017). Förtroendet för de enskilda institutionerna mäts på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende med mittalternativet varken stort eller litet förtroende. Det finns inget explicit alternativ för ingen uppfattning.

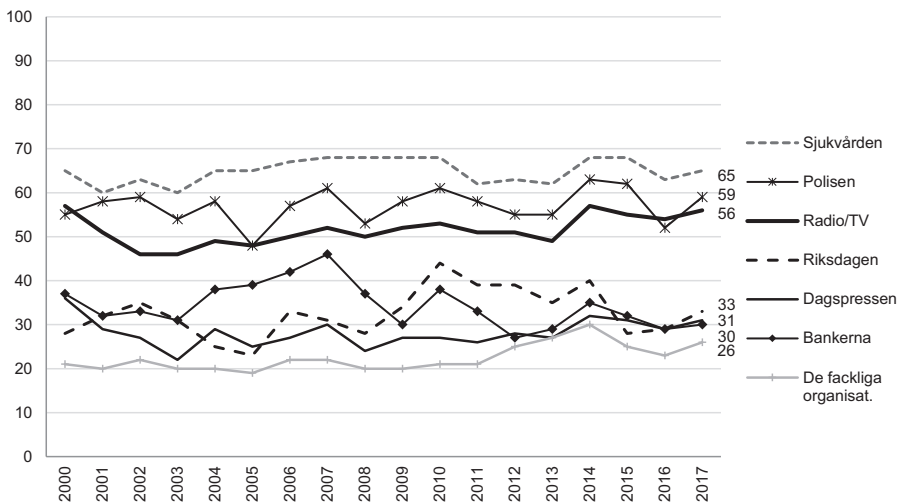
Den fråga som ställts är hur institutionerna *sköter sitt arbete*.³ Det handlar således inte om att värdera enskilda aktörer utan om att bedöma den samlade verksamheten. För medierna avses således förtroendet för radio-tv som institution i samhället, alltså inte enskilda public servicekanaler eller kommersiella kanaler, liksom frågan om bankerna avser banksystemet och inte olika typer av banker. Av metodstudier att döma är det inte alltid lätt för de svarande att hålla isär de två perspektiven, men svarsutfallet över åren tyder på att det ändå fungerat relativt bra.⁴

I figur 1 redovisar vi förtroendets utveckling för de två medieinstitutionerna radio-tv och dagspressen i jämförelse med ett urval andra samhällsinstitutioner: sjukvården, universiteten, riksdagen, bankerna och de fackliga organisationerna. Tanken är att de ska representera både olika verksamhetsområden och skilja sig åt i förtroende bland svenskarna. Den tidsperiod vi valt är de senaste två decennierna, alltså den period då det svenska mediesamhället i stor utsträckning förändrades – 2000–2017 (Weibull m. fl., 2018).⁵

När vi relaterar de två medieinstitutionerna till andra samhällsinstitutioner finner vi att både radio-tv och dagspressen ligger på en mellannivå. Förtroendet för radio-tv är dock samtliga år klart större än det är för dagspressen. I genomsnitt har omkring 50 procent stort förtroende för radio-tv, medan motsvarande andel för

dagspressen är omkring 30 procent. Det gör att radio-tv är i nivå med universitet och högskolor, medan dagspressens förtroende i stort sett ligger nära bankernas och riksdagens. Som nämndes i inledningen kan en förklaring till dagspressens lägre siffror vara att tidningar oftare uppfattas som partipolitiska, medan radio-tv, trots stora skillnader i utbudet sedan början av 1990-talet, fortfarande har karaktären av en offentlig organisation. Vi ska strax återkomma till den frågan.

Figur 1 *Institutionsförtroende för radio-tv och dagspressen samt fem andra samhällsinstitutioner, 2000–2017 (procent med mycket eller ganska stort förtroende)*

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Antal svarande var 3 270 år 2000 och 3 504 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

När det gäller förändringen över tid kännetecknas förtroendet för medieinstitutionerna av stor stabilitet. Också för övriga redovisade institutioner finns en viss grundläggande stabilitet. Människors förtroende för sjukvården och universitet och högskolor är genomgående högt medan det för både riksdagen och bankerna är klart lägre. Det hindrar inte att det finns, inte obetydliga, skillnader mellan enskilda år; exempelvis kännetecknas förtroendet för både radio-tv och dagspress av en nedgång i början av 00-talet och en uppgång efter 2010.⁶ Motsvarande mönster finns även för andra institutioner och bakom dem kan man anta påverkan av ekonomiska och politiska konjunkturer.⁷

Det finns skäl att anta att de två medieinstitutionerna framför allt förknippas med de traditionellt opinionsbildande medierna. En första iakttagelse är då att förtroendet för dem inte förändras på något dramatiskt sätt under de senaste två decennierna.⁸ Möjligen kunde förväntas att de skulle ha tappat sin centrala position, men resultatet visar snarast att de har fått ett svagt ökat förtroende de senaste åren, låt vara efter en period med något lägre förtroende. Det visar sig att även andelen med litet förtroende är stabil: under de senaste åren ligger andelen med lågt förtroende för radio/tv på drygt tio procent och för dagspress på knappt tio procent.

Även om de senaste decenniernas förändringar i samhälle och mediasystem således inte tycks ha påverkat nivån på institutionsförtroendet finns det relativt stora skillnader i förtroendet för de två medieinstitutionerna mellan olika grupper av svars personer (tabell 1a och 1b). De äldre har de flesta år större förtroende än de yngre för dagspress och radio-tv, och tjänstemän har överlag större förtroende än arbetare. Högutbildade har högre förtroende än lågutbildade för medieinstitutioner, liksom för flertalet samhällsinstitutioner. När det gäller politiska faktorer visar det sig att personer som anger att de står till vänster på den ideologiska skalan har högre förtroende för dagspress och radio-tv än personer på högerkanten.

Den största effekten finns när det gäller partisynpati. Jämförelsen visar här hur förtroendet för medierna, särskilt under de senaste åren, har en tydlig partipolitisk koppling. Den stärkta kopplingen mellan partipolitisk hemvist och medieförtroende innebär att avståndet mellan den grupp som har störst och den som har minst förtroende har ökat. I figur 2 redovisas för perioden 2000–2017 vilken utsträckning förtroendet för radio och tv respektive dagspress har samband med partisynpati. Måttet som där används för att sammanfatta sambandet partisynpati och medieförtroende kallas eta och kan variera mellan 0 och 1. Ett högt eta-värde indikerar att förtroendebedömningen är nära kopplad till individens partisynpati.

Medieförtroendets växande partipolitiserings sammanfaller tidsmässigt med Sverigedemokraternas inträde på den politiska arenan i Sverige, och det är Sverigedemokraternas sympatisörer som utgör en viktig förklaring till att mönstret ser ut som det gör. Dessa utmärks av ett väsentligt lägre förtroende för såväl radio och tv som för dagspress jämfört med övriga partiernas sympatisörer. Bland SD-sympatisörerna uppgav 17 procent att de hade förtroende för dagspress under 2017, medan 26 procent hade förtroende för radion/tv (tabell 1a och 1b). I befolkningen som helhet var motsvarande andelar 31 respektive 56 procent. Men den politiska faktorn framträder även i fråga om politisk ideologi. Personer som politiskt placerar sig klart till höger uppvisar ett minskat förtroende för radio/tv från omkring 50 procent till 2010 till 40 procent 2017, medan förtroendet bland personer klart till vänster under samma period ökade från drygt 50 till 67 procent. En motsvarande men svagare tendens finns i förtroendet för dagspress.

Tabell 1a Förtroende för dagspressen, 2000–2017 (procent med mycket eller ganska stort förtroende, eta-värden)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Samtliga	36	29	27	22	29	25	27	30	24	27	27	26	28	27	32	31	29	31
16–29 år	39	35	28	24	29	24	30	32	24	24	25	27	28	25	24	24	27	25
30–49 år	35	28	26	20	27	27	27	30	26	29	26	24	28	28	32	31	30	30
50–64 år	34	27	26	23	27	23	24	28	20	25	26	26	26	26	31	30	27	32
65–85 år	36	29	29	23	31	28	28	33	25	29	30	26	30	29	36	34	32	34
eta	0,01	0,05	0,04	0,06	0,06	0,06	0,03	0,04	0,05	0,07	0,06	0,04	0,06	0,07	0,09	0,10	0,09	0,10
Låg utb.	32	27	25	20	28	23	21	29	20	24	26	24	25	22	28	30	28	27
Medel utb.	34	29	25	21	26	23	25	28	23	23	25	23	26	24	28	26	24	27
Hög utb.	42	33	31	26	34	30	34	35	28	33	30	29	33	32	38	35	35	37
eta	0,06	0,04	0,04	0,04	0,05	0,06	0,10	0,03	0,05	0,08	0,05	0,04	0,04	0,07	0,10	0,08	0,08	0,11
Arbetarhem	32	27	26	20	25	21	22	27	22	24	27	22	26	23	25	24	24	24
Jordbrukare	31	28	19	22	27	29	27	36	14	26	19	24	22	34	25	26	34	28
Tjänstem.hem	40	33	29	24	31	29	31	34	27	30	28	29	31	31	39	35	34	38
Egen företagare	36	31	26	23	32	26	28	24	23	27	25	26	27	28	29	35	23	31
Eta	0,06	0,07	0,06	0,05	0,08	0,08	0,10	0,07	0,05	0,05	0,04	0,07	0,07	0,09	0,13	0,09	0,12	0,15
Klart t.vänster	29	24	28	19	27	19	23	30	22	26	27	25	31	28	35	32	30	40
Något t.vänster	36	32	27	21	29	24	27	31	26	30	30	27	29	30	34	35	36	36
Varken v./h.	31	26	26	20	25	22	23	26	21	23	23	23	23	23	26	26	23	25
Något t.höger	42	32	29	24	32	30	30	34	25	26	27	25	30	28	34	31	32	33
Klart t.höger	40	37	26	30	34	34	33	31	25	31	27	30	32	26	30	31	25	25
eta	0,10	0,07	0,03	0,06	0,07	0,09	0,08	0,07	0,06	0,07	0,06	0,04	0,06	0,08	0,09	0,09	0,12	0,15
V	32	24	22	16	24	15	28	26	22	21	41	19	28	28	31	31	30	36
S	35	29	27	22	27	23	24	30	24	28	28	25	30	26	34	32	34	33
MP	37	31	26	19	32	24	28	30	26	29	31	31	30	37	38	38	30	38
C	30	27	28	18	26	28	33	33	22	28	24	27	25	31	40	40	36	41
L	47	38	34	29	37	30	38	38	31	30	29	31	42	33	42	40	45	41
M	39	36	23	25	32	31	29	34	24	30	28	27	28	28	31	33	30	28
KD	38	28	26	22	23	24	24	23	25	21	22	18	26	23	33	32	27	28
SD	-	-	-	-	-	-	13	16	20	20	17	18	15	17	15	17	16	17
eta	0,07	0,11	0,08	0,10	0,10	0,10	0,11	0,09	0,10	0,09	0,12	0,11	0,14	0,16	0,20	0,24	0,27	0,26

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?': 'Dagspressen'. Svartalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Eta-värdet anger åsiktsspridningen inom grupper i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större polarisering. Minsta antal svarande på gruppnivå var 101 (jordbrukarhem) 2000 och 87 (jordbrukarhem) år 2017. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

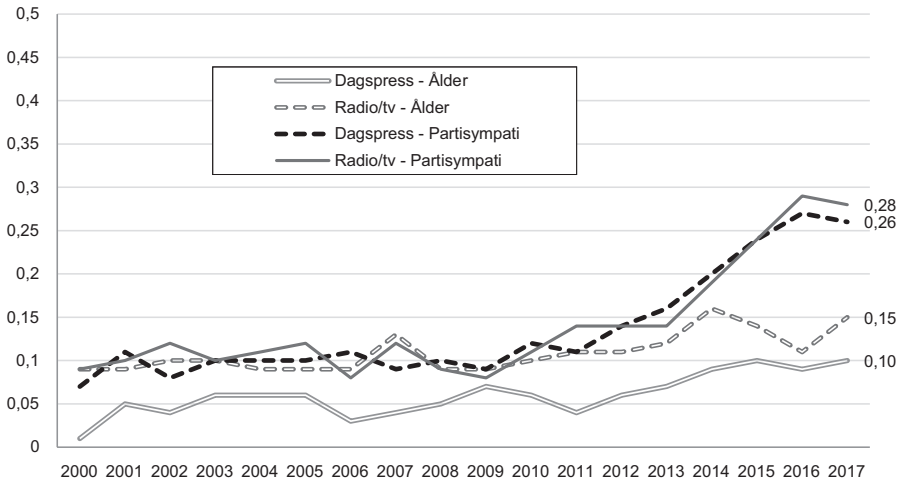
Tabell 1b Förtroende för radio och tv, 2000–2017 (procent med mycket eller ganska stort förtroende, eta-värden)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Samtliga	57	51	46	46	49	48	50	52	50	52	53	51	51	49	57	55	54	56
16–29 år	58	54	51	48	48	50	51	53	51	48	47	50	47	43	45	46	46	44
30–49 år	53	46	42	41	44	45	48	46	48	47	49	47	48	45	51	52	55	52
50–64 år	57	54	44	47	52	46	49	52	47	53	53	51	49	48	57	53	50	56
65 år – eta	61	51	51	51	54	54	54	57	53	59	61	60	60	57	67	63	61	66
	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,06	0,05	0,08	0,06	0,09	0,10	0,11	0,11	0,12	0,16	0,14	0,11	0,15
Låg utb.	59	51	49	49	54	52	52	55	49	55	56	55	52	49	56	55	57	57
Medel utb.	59	53	48	45	49	51	51	51	51	52	52	50	51	47	54	53	51	52
Hög utb.	52	47	41	44	45	48	49	49	49	49	52	51	52	50	60	59	58	59
eta	0,09	0,06	0,08	0,04	0,09	0,06	0,03	0,07	0,04	0,05	0,05	0,04	0,02	0,02	0,05	0,03	0,05	0,08
Arbetarhem	58	52	47	47	50	49	49	53	49	52	52	50	50	45	52	50	50	50
Jordbrukare	56	53	41	43	49	46	58	50	46	48	54	50	43	54	50	58	54	53
Tjm-hem	57	51	46	45	49	48	51	50	50	53	55	53	55	53	62	60	59	63
Egen ftg	55	50	42	44	46	49	45	50	52	48	49	47	46	44	53	53	47	52
Eta	0,04	0,04	0,06	0,03	0,03	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,04	0,05	0,07	0,09	0,11	0,07	0,10	0,14
Klart t.v.	58	52	49	48	48	47	55	56	53	50	56	52	57	54	64	60	60	67
Något t.v.	62	53	49	47	55	53	54	58	56	58	58	56	54	57	64	62	66	68
Varken v.h.	55	49	46	44	47	46	46	47	47	59	48	48	44	53	48	50	46	51
Något t.h.	57	51	45	45	49	47	52	51	53	51	55	50	54	49	58	56	57	55
Klart t.h.	53	48	38	50	46	51	46	46	56	49	49	52	52	43	52	52	47	40
eta	0,06	0,05	0,08	0,05	0,06	0,05	0,07	0,09	0,08	0,08	0,08	0,07	0,09	0,11	0,13	0,11	0,17	0,20
V	55	49	43	43	48	46	58	50	50	48	55	52	52	52	62	55	57	67
S	63	56	50	51	55	54	54	58	54	58	58	56	56	55	63	63	64	66
MP	55	41	48	52	48	41	48	47	51	53	55	54	50	56	57	58	60	60
C	59	55	49	41	45	54	54	50	49	52	54	63	55	49	63	68	60	63
L	59	54	51	47	51	48	54	55	55	57	55	51	61	52	67	70	68	63
M	55	52	36	45	48	50	47	50	46	51	53	51	52	47	55	57	55	51
KD	53	45	43	44	43	40	48	40	46	42	48	44	46	47	58	46	57	46
SD	-	-	-	-	-	-	42	45	44	49	38	37	38	34	37	38	35	37
eta	0,09	0,10	0,12	0,10	0,11	0,12	0,08	0,12	0,09	0,08	0,11	0,14	0,14	0,14	0,19	0,24	0,29	0,28

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete': 'Radio och tv'. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Eta-värdet anger åsiktsspridningen inom grupper i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större polarisering. Minsta antal svarande på gruppnivå var 101 (jordbrukarhem) 2000 och 87 (jordbrukarhem) år 2017. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

Figur 2 Förtroende för radio/tv och dagspressen efter ålder och partisympati, 2000–2017 (eta-värden)

Kommentar: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete': 'Radio och tv'. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Eta-värdet anger åsiktsspridningen mellan åldersgrupper samt mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större ålders- respektive partipolarisering.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

De partipolitiska faktorernas betydelse kan ställas mot förändringar i förtroendet för de två medieinstitutionerna efter ålder, social klass och utbildning. Det visar sig att även åldersfaktorn får större betydelse över tid för bedömningar av förtroendet för både dagspress och radio-tv (figur 2). Ökningen är visserligen klart mindre än för partifaktorn men ändå markant. I den ligger att framför allt yngre har ett mindre förtroende för de traditionella medierna: bland de yngsta har förtroendet för dagspressen under de drygt femton åren minskat från 39 till 25 procent, för radio-tv från 58 till 44 procent; bland de äldre har förtroendet för radio-tv ökat något och för dagspressen är förtroendet stabilt. Även social klass ökar i betydelse, medan utbildningsfaktorn uppvisar något mindre förändring, särskilt när det gäller förtroendet för radio/tv.

Den sammanfattande bilden av förtroendet för medierna som samhällsinstitutioner är att det skett en successiv polarisering av förtroendet. Övergripande sett ligger det genomsnittliga förtroendet på i stort sett samma nivå hela perioden, samtidigt som det under ytan skett inte obetydliga förskjutningar mellan olika grupper. Den politiska effekten är klart större än den demografiska men båda spelar roll. Vidare framgår att polariseringen i förtroendebedömningen är större för radio-tv än för

dagspressen. I fråga om de politiska faktorerna är tendensen att personer till höger tappar och personer till vänster ökar sitt förtroende, medan åldersfaktorn står för ett lägre förtroende bland de yngsta och en stabilitet bland de äldsta.

Det går också att jämföra förändringsmönstren för medieinstitutionerna med motsvarande mönster för andra institutioner. Det framgår då föga oväntat att den partipolitiska faktorn har en liten betydelse för allmänhetens förtroende för sjukvården, medan den är har ett klart samband med synen på riksdagen; förtroendet för bankerna intar en mellanställning. En analys av förändringen över tid visar relativt små förändringar. Det finns visserligen för några av samhällsinstitutionerna en svag tendens till ökad partipolitisk polarisering men det är huvudsakligen bara för bankerna som partipolitiserings av förtroendeskattningarna efter 2010 har ökat i ungefär samma omfattning som för radio/tv och dagspressen.

Förtroende för medierna som organisationer

Så långt har vi utgått från medierna som institutioner. Det betyder att dagspress och radio-tv bedömts som ett slags abstrakta funktioner i samhället. Samtidigt är det självklart att förtroendet för samhällets institutioner ytterst bygger på egna konkreta erfarenheter av existerande medieverksamheter. Det gör – som framhölls tidigare i kapitlet – att det ofta kan vara svårt att göra en institutionsbedömning, eftersom en svarsperson kan värdera enskilda tidningar eller radio-/tv-kanaler på helt olika sätt.

Det har därför varit naturligt att SOM-institutet också har ställt frågor i syfte att belysa allmänhetens syn på medier som organisationer. Den förtroendefråga som sedan 2010 har ställts inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna har tagit sikte på förtroendet för innehållet i olika medier. Frågan rymmer de största radio- och tv-kanalerna i Sverige, den största morgontidningen och de största kvällstidningarna. De mest spridda svenska medierna – lokala morgontidningar – inkluderades först 2014. I redovisningen har vi begränsat oss till förtroendemönstret för ett urval av dessa medier.⁹

Precis som för det övergripande förtroendet för medier som samhällsinstitutioner är förtroendenivåerna för enskilda medieorganisationer stabila över tid. Detsamma gäller också för rangordningen sinsemellan de olika medierna. Störst är förtroendet för public servicemediernas innehåll. Andelen förtroendefulla svenskar var 2017 drygt 70 procent för såväl Sveriges Television som Sveriges Radio. I jämförelse med övriga medier är andelen mycket hög (tabell 2). Trots mediemarknadens struktur-omvandling och de senaste årens allt flitigare debatt kring mediernas trovärdighet, har det starka förtroendet för det innehåll som förmedlas av public service hållit i sig. Public service kan beskrivas som ett slags tätgrupp i människors förtroende för svenska medieorganisationer. Sveriges Television är den medieorganisation som flest – 95 procent – svenskar har åsikter om.

**Tabell 2 Förtroende för innehållet i svenska nyhetsmedier, 2000–2017
(procent med mycket eller ganska stort förtroende)**

	2000	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sveriges Television	76	74	78	78	77	75	77	76	77	73
Sveriges Radio	73	72	73	73	73	70	-	72	74	71
TV4	69	65	55	56	52	48	59	52	53	54
Den lokala morgontidningen	67	65	-	-	-	-	57	66	55	52
Dagens Nyheter	-	-	43	44	40	43	43	44	46	44
Aftonbladet	-	-	23	22	20	18	17	23	24	23
Genomsnittligt antal svarspersoner	1 590	1 580	1 542	1 509	1 525	1 828	1 627	1 524	1 579	1 685

Kommentar: Frågan lyder 'Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?' Svarsalternativen är 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. För åren 2002 och 2006 ingick inte svarsalternativet 'ingen uppfattning', däremot 'tar aldrig del av medief'. Tabellen baseras på andelen som har uppgett att de har mycket stort alternativt ganska stort förtroende för innehållet i respektive mediebolag. 2014 ändrades tillfälligt ordningsföljden mellan de olika mediebolagen, vilket bland annat påverkade förtroendebedömningen för TV4. Ett streck (-) innebär att frågan inte ställdes det aktuella året.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

I en medieförtroendets mellangrupp finner vi TV4 tillsammans med morgontidningarna. Drygt 50 procent av befolkningen har mycket eller ganska stort förtroende för TV4. Lokala morgontidningen på orten ligger på samma nivå, medan drygt 40 procent hyser stort förtroende för storstadsmorgontidningen Dagens Nyheter (tabell 2). Nivåskillnaden mellan de båda morgontidningsgrupperna handlar till stor del om att färre människor tar del av de två senare: omkring 30 procent av svenskarna har ingen uppfattning om Dagens Nyheter och 20 procent har ingen uppfattning om den lokala morgontidningen – att jämföra med bara tio procent för TV4. Om vi begränsar oss till dem som har uppfattning åtnjuter både DN och den lokala morgontidningen något större förtroende än TV4. Det är således tydligt att förtroendet har samband med medievanan. Som exempel kan nämnas att 79 procent av dem som regelbundet läser Dagens Nyheter nyhetssajt (dn.se) har stort förtroende för tidningen, medan endast 34 procent av de svarspersoner som sällan eller aldrig läser dn.se har stort förtroende. Betydelsen av individens kännedom om den organisation eller verksamhet som omfrågas är således stor, ett mönster som har framträtt också i tidigare studier (se Andersson & Weibull, 2017).

Det finns slutligen en grupp av medier som kännetecknas av litet förtroende hos allmänheten. I denna hittas kvällstidningarna, här exemplifierad genom Aftonbladet. Liksom för övriga kvällstidningar är det fler människor som har litet förtroende för innehållet i Aftonbladet än som har stort förtroende. Knappt en fjärdedel, 23

procent har stort förtroende (tabell 2), medan andelen med litet förtroende är 33 procent. Bland de regelbundna läsarna av Aftonbladet på papper är det dock en övervikt för dem som har stort förtroende men mönstret gäller inte för användarna av Aftonbladets sajt. För övriga medier som ingår i jämförelsen – public service och morgontidningarna – är förhållandet det motsatta, det vill säga att andelen med stort förtroende överstiger andelen med litet förtroende.

Precis som i fråga om institutionsförtroendet varierar nivåerna på organisationsförtroendet efter vilken samhällsgrupp som är i fokus. För public servicemedierna Sveriges Television och Sveriges Radio framträder ett tydligt mönster med ett klart högre förtroende bland äldre, högutbildade, tjänstemän och personer som placerar sig till vänster på den politiska skalan, jämfört med förtroendenivåerna bland yngre, lågutbildade, arbetare och personer som placerar sig till höger på den politiska skalan (tabell 3). Tidsmässigt är jämförelsen här avgränsad till perioden 2010–2017, eftersom det var först 2010 som de flesta medieorganisationer inkluderades i mätningarna. De lokala morgontidningarna ingick först 2014, dock saknas möjlighet att analysera förtroendet för Sveriges Radio under detta år, därför har 2015 valts ut som mätpunkt tillsammans med 2010 respektive 2017.

Åldersrelaterade skillnader framträder också i förtroendet för lokala morgontidningar, där äldre har högre förtroende än yngre. För en storstadsmorgontidning som Dagens Nyheter är förhållandet dock det motsatta, då yngre i högre utsträckning än äldre hyser stort förtroende för tidningen. Skillnaderna mellan olika åldersgrupper är däremot inte lika påtagliga för Aftonbladet, och för TV4:s del finns knappast några skillnader alls mellan yngre och äldre. Överhuvudtaget är TV4 den medieorganisation där samstämmigheten mellan olika grupper störst, vilket sannolikt är en spegling av att det är den medieorganisation som når ut bredast till befolkningen i termer av användning i olika samhällsgrupper.

Ålderspolariseringen har – precis som vi sett i fråga om institutionsförtroendet – ökat under det senaste decenniet, främst genom de yngres ändrade vanor och synsätt. Det gäller särskilt Sveriges Television och TV4, där förtroendet bland de unga minskat. Bland personer i gruppen 16–29 år har andelen med stort förtroende för SVT minskat från 76 till 66 procent mellan 2010 och 2017, bland personer mellan 30 och 49 år från 80 till 72 procent. För TV4 är nedgången något mindre.

När det gäller Dagens Nyheter framträder även en tydlig socio-ekonomisk faktor i förtroendet. Skillnaderna är mycket påtagliga när det gäller utbildning och subjektiv klasstillhörighet. År 2017 uppger 17 procent av de lågutbildade att de har stort förtroende för Dagens Nyheter, vilket ska jämföras med 62 procent bland högutbildade (tabell 3). Bland personer i arbetarhem har 30 procent stort förtroende för tidningen, medan andelen med stort förtroende bland dem som bor i tjänstemannahem är nära nog dubbelt så stor, 59 procent. Förhållandet är emellertid inte nytt – även 2010 låg förtroendedifferenserna på i stort sett samma nivå.

Tabell 3 Förtroende för innehållet i svenska nyhetsmedier i olika samhällsgrupper, 2010, 2015 och 2017 (procent med mycket eller ganska stort förtroende, eta-värden)

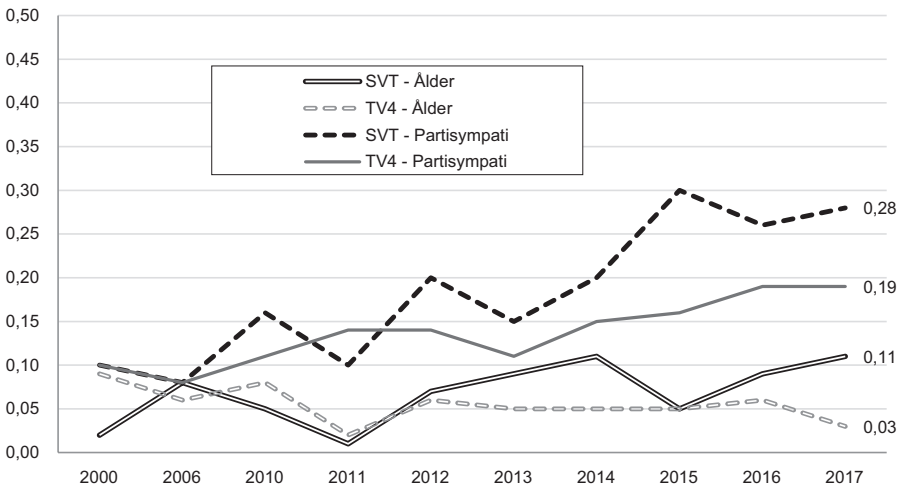
	Sveriges Television			Sveriges Radio			TV4			Lokal morgontidning			Dagens Nyheter			Aftonbladet		
	2010	2015	2017	2010	2015	2017	2010	2015	2017	2010	2015	2017	2010	2015	2017	2010	2015	2017
Samtliga	78	76	73	73	72	71	55	52	54	-	66	52	43	44	44	23	23	23
16-29 år	76	75	66	62	64	60	57	51	52	-	43	42	56	57	52	27	25	27
30-49 år	80	75	72	74	73	69	58	52	55	-	48	46	51	53	50	24	23	21
50-64 år	76	74	74	75	72	73	49	50	54	-	59	52	39	40	42	21	23	25
65-85 år	79	80	78	75	76	77	56	55	53	-	65	62	29	30	35	19	20	21
eta	0,05	0,05	0,11	0,10	0,07	0,10	0,08	0,05	0,03	-	0,13	0,11	0,26	0,28	0,22	0,18	0,18	0,13
Låg utb.	72	72	65	67	60	62	53	54	49	-	65	53	19	16	17	24	26	22
Medel utb.	75	73	69	67	68	65	56	54	54	-	54	52	42	36	35	27	26	26
Hög utb.	86	81	81	82	80	80	54	49	56	-	51	53	64	60	62	15	17	18
eta	0,13	0,13	0,16	0,13	0,20	0,19	0,01	0,06	0,05	-	0,07	0,02	0,36	0,38	0,36	0,08	0,11	0,12
Arbetarhem	74	72	64	65	65	60	56	53	51	-	53	52	29	28	30	30	27	25
Jordbrukare	69	63 (65)		65	65 (72)		42	56 (56)		-	60 (70)		29	21 (29)		15	19 (15)	
Tjm-hem	85	81	83	83	81	82	55	51	56	-	52	52	59	57	59	16	20	21
Egen ftg.	71	76	79	74	73	69	56	52	54	-	56	46	46	47	43	20	19	19
eta	0,12	0,17	0,18	0,15	0,19	0,23	0,05	0,03	0,07	-	0,08	0,09	0,28	0,26	0,28	0,15	0,06	0,08
Klart t.v.	86	82	83	75	78	81	52	46	49	-	51	56	40	46	53	33	30	34
Något t.v.	85	86	84	78	80	81	55	59	56	-	61	56	40	45	46	27	28	27
Varken eller	67	69	65	61	64	63	49	50	50	-	54	49	31	35	34	21	20	23
Något t.h.	81	76	78	77	75	75	58	52	59	-	52	53	55	50	55	20	19	18
Klart t.h.	79	71	60	77	72	60	59	51	52	-	57	48	47	48	39	13	19	20
eta	0,15	0,15	0,20	0,12	0,14	0,20	0,11	0,07	0,09	-	0,07	0,06	0,14	0,12	0,19	0,11	0,13	0,11
V	77	78	81	73	74	80	45	40	44	-	45	53	34	38	52	23	23	28
S	80	85	82	71	76	77	56	63	59	-	68	60	31	39	40	37	34	34
MP	85	86	80	76	81	74	52	49	52	-	47	46	57	66	70	15	18	22
C	78	87	83	81	89	85	59	61	65	-	70	60	45	51	59	16	22	13
L	85	87	82	81	87	80	47	53	61	-	61	52	58	71	61	16	13	16
M	79	82	80	75	80	75	59	58	64	-	57	52	40	56	53	17	23	23
KD	84	74	78	75	72	69	55	44	55	-	62	58	45	37	42	18	16	12
SD	52	48	46	48	43	47	55	36	36	-	38	38	17	19	21	22	16	18
eta	0,16	0,30	0,28	0,14	0,29	0,28	0,11	0,18	0,19	-	0,20	0,15	0,22	0,27	0,27	0,17	0,19	0,16

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?'. Svartalternativen är: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. Tabellen baseras på andelen som har uppgett att de har mycket stort alternativt ganska stort förtroende för innehållet i respektive mediebolag. Siffror inom parentes (-) innebär att antalet svarspersoner understigit 50 för gruppen. Eta-värdet anger åsiktspridningen inom grupper i relation till den totala åsiktspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större polarisering. Minsta antal svarspersoner på gruppnivå är 53 (jordbrukarhem) 2010, 52 (jordbrukarhem) 2015 samt 37 (jordbrukarhem) 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010, 2015 och 2017.

Den partipolitisering som vi under den senaste tioårsperioden har sett växa fram i förtroendet för radio-tv och dagspress som samhällsinstitutioner framträder också för medierna som organisationer. Det gäller i synnerhet för public service. Generellt har personer som anger att de står till höger eller i mitten på den politiska skalan lägre förtroende i jämförelse med personer som placerar sig själva till vänster. Att grupper som befinner sig i den ideologiska mitten har lägre förtroende för public service än personer till vänster respektive höger, är i sig ingen nyhet och reflekterar att många i gruppen allmänt har en mindre klar uppfattning. Det som däremot är nytt sedan några år är den ökande skillnaden i förtroendenivå mellan personer som står ideologiskt till vänster och personer som står ideologiskt till höger. För Sveriges Television har procentdifferensen mellan vänster- och högersympatisörer sedan 2010 gått från 3 till 23 – en ökning som framför allt beror på minskat förtroende bland individer som står längst till höger på den politiska skalan, men i viss mån också på att förtroendenivåerna har ökat något bland dem till vänster. Förändringsmönstret är i stort sett detsamma i fråga om Sveriges Radio.

Figur 3 Förtroende för Sveriges Television och TV4 efter ålder och partisympati, 2000–2017 (eta-värden)

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. Eta-värdet anger åsiktsspridningen mellan åldersgrupper samt mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större ålders- respektive partipolarisering.

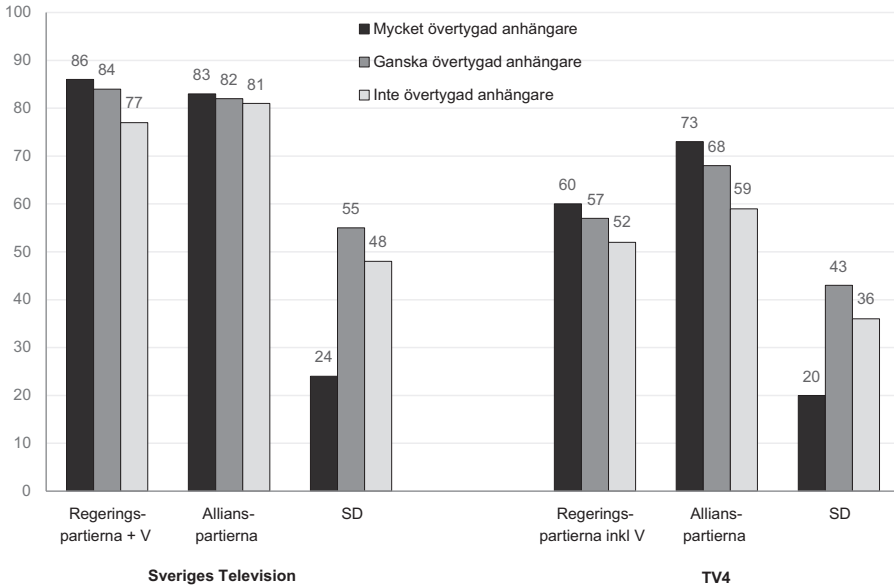
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2017.

Den största polariseringen i förtroendet för public service finns mellan de olika partiernas sympatisörer. Till skillnad från institutionsförtroendet för radio-tv, är den uppåtgående kurvan inte riktigt lika brant för Sveriges Television. Konkret innebär det att skillnaderna mellan olika partisympatisörer inte har ökat i samma takt som för radio-tv som samhällsinstitution. Det hindrar dock inte att polariseringen 2017 ligger på samma nivå (figur 3). Resultaten indikerar snarast att partipolitiseringen började redan 2010 för SVT:s del. Som jämförelsepunkt har även TV4 inkluderats i analysen, för att tydliggöra skillnaderna mellan de båda kanalerna. Förtroendet för TV4 har i förhållandevis låg grad karakteriserats av polarisering, oavsett om det har gällt ålder, klass eller ideologi. Under 00-talet var den partipolitiska polariseringen ungefär likartad för de båda kanalerna, men under 2010-talet har polariseringen ökat i högre utsträckning för Sveriges Television än för TV4. Det gäller också för polariseringen mellan olika åldersgrupper. Här är det dock rimligt att anta att förändringen för SVT hänger samman med en tydlig minskning av andelen yngre och medelålders som tar del av SVT:s utbud, medan TV4 står fortsatt stark i dessa åldersgrupper.

Utöver skillnaderna i förtroendebedomningar *mellan* olika partiers sympatisörer finns det även klara differenser bland sympatisörerna *inom* partierna. Om graden av partiengagemang tas i beaktande framträder 2017 betydande skillnader mellan de mycket övertygade anhängarna och de icke-övertygade anhängarna inom vissa partier (figur 4). Det bör sägas att de grupperingar av partisympatisörer som ingår i jämförelsen skiljer sig från den tidigare redovisningen, vilket beror på att antalet svars personer i de tre anhängargrupperna blir så små för de flesta partier att det inte är möjligt att dra några säkra slutsatser från resultatet. Därför har sympatisörer till de båda regeringspartierna S och MP här fått bilda en rödgrön grupp tillsammans med V-sympatisörer, liksom sympatisörerna till Allianspartierna – C, L, M, KD – behandlats som en grupp. Sverigedemokraternas sympatisörer är tillräckligt många, räknat i antal, för att en nedbrytning efter grad av partiövertygelse är möjlig att genomföra (se vidare kommentar i anslutning till figur 4).

Bland S-, MP- och V-sympatisörer är andelen med stort förtroende för Sveriges Television respektive TV4 som störst bland dem som säger sig vara mycket övertygade partianhängare och som minst bland dem som inte är övertygade partianhängare. I den förra gruppen är det exempelvis 86 procent som har stort förtroende för Sveriges Television, medan 77 procent i den senare gruppen har stort förtroende (figur 4). För TV4:s del är andelen med stort förtroende 60 respektive 52 procent i de båda grupperna. Däremellan ligger de partisympatisörer som säger sig vara ganska övertygade anhängare. Allianspartiernas sympatisörer är generellt mer förtroendefulla när det gäller TV4. Andelen med stort förtroende når samma nivå bland de icke övertygade partianhängarna bland Allianssympatisörerna som bland de mycket övertygade V-, S- och MP-sympatisörerna.

Figur 4 Förtroende för Sveriges Television och TV4 efter partisympati, 2017
(procent med mycket eller ganska stort förtroende)

Kommentar: Frågan löd: 'Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier?' följt av alternativen i figuren. Svarsalternativen var: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. Figuren redogör för andelen med mycket/ganska stort förtroende. Till regeringspartierna hör Socialdemokraterna och Miljöpartiet, till Allianspartierna hör Centerpartiet, Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna. Minsta antal svarspersoner är 50 (mycket övertygad anhängare till SD).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Den mest påtagliga skillnaden mellan övertygade respektive mindre övertygade partianhängares förtroende hittas bland Sverigedemokraternas sympatisörer.¹⁰ Med tanke på tidigare förändringsmönster kunde möjligen förväntas att de mycket övertygade SD-sympatisörerna skulle ha särskilt lågt förtroende för public service. Gruppen skiljer visserligen ut sig genom att ha ett betydligt lägre förtroende för public serviceföretagen än övriga partiers sympatisörer men bland de mycket SD-övertygade är förtroendet för Sveriges Radio och Sveriges Television ändå större än deras förtroende för andra medier. Andelen med stort förtroende för SVT är således 24 procent och för TV4 20 procent. Det kan också nämnas att 21 procent har stort förtroende för lokala morgontidningar, 16 procent för Dagens Nyheter och 13 procent för Aftonbladet. Det som utmärker de mycket SD-övertygade är således att de överlag har ett lågt medieförtroende, medan mönstret snarast är det omvända bland övriga partiers sympatisörer.

Det låga förtroendet i gruppen SD-sympatisörer härrör sannolikt dock inte enbart från en generell misstro mot medier som organisationer. Det är till viss del också kopplat till specifika bevakningsområden, där i synnerhet mediernas rapportering om brottslighet och invandringen når mycket lågt förtroende bland Sverigedemokraternas sympatisörer jämfört med övriga partisympatisörer – oavsett om de senare befinner sig till vänster eller till höger på den politiska skalan (Andersson, 2017, 2018). Här framträder snarast en koppling till det som beskrivs som GAL-TAN-skalan, en politisk indelningsdimension där frågor kopplade till traditionell vänster-högerideologi inte har samma tyngd utan åsiktsskillnaderna istället bryts efter en grön, alternativ, libertär (GAL) respektive en traditionell, auktoritär, nationalistisk (TAN) skiljelinje (Hooghe m.fl., 2002; jfr Ohlsson m.fl., 2016). Indelningen handlar i detta system om synen på statens roll i förhållande till sociala och kulturella värden, snarare än fördelningspolitiska värden. Med skilda synsätt på hur världen bör vara beskaffad respektive hur den upplevs fungera i realiteten, följer också olika synsätt på och förtroende för samhällsinstitutioner såväl som för andra samhällsaktörer. Det förklarar också i viss mån skillnader i förtroendet för mediernas nyhetsbevakning (jfr Andersson, 2018).

Bland mediekritiker är det således knappast mediestrukturen som står i centrum utan det innehåll som den producerar. Dock kan förtroendet för innehållet spilla över på organisationen såväl som institutionen, vilket vi ser exempel på hos Sverigedemokraternas sympatisörer, inte minst bland de mycket övertygade (Andersson, 2018). För SD-sympatisörerna handlar det således inte om synen på nyheter i allmänhet utan hur bevakningen ser ut på för dem viktiga områden. Ju mer bevakningen avviker från den egna verklighetsuppfattningen, desto mer påverkas förtroendet för de etablerade medierna. Därtill sammanfaller också det bristande förtroendet för medier med en djupare liggande och mycket utbredd, generaliserad, bristande tilltro – i vissa grupper även misstro – mot samhällseliter och samhällsinstitutioner (jfr Andersson m.fl., 2017; se även Maria Oskarsons kapitel i denna bok).

Det vi kan utläsa från analysen av förtroendet för medierna som organisationer bekräftar i huvudsak vad vi sett i fråga om förtroendet för dagspress och radio-tv som samhällsinstitutioner. Det som främst framträder är en ökad polarisering efter ålder och politisk sympati. Den samlade effekten är tydligast i förtroendet för televisionen men finns även för public serviceradion. För dagspressen handlar det främst om en långsiktig ålderssegregation, där bakgrunden ofta kan sökas i en minskande tidningsläsning bland yngre (Weibull m.fl., 2018).

Polariserade mediebedömningar

Den centrala frågan för vårt kapitel har varit i vilken utsträckning förändringar i massmediestrukturen och i samhället påverkat det svenska medieförtroendet, särskilt bedömningen av de traditionella medierna. Vi utgick från antagandet att framför

allt de sociala mediernas expansion skulle föra med sig ett ökat ifrågasättande av traditionell dagspress och radio-tv både som samhällsinstitutioner och medieorganisationer, men också att sociala och politiska faktorer i samhällsutvecklingen skulle påverka synen på medierna. Vad har då resultaten visat?

En första och möjligen något oväntad iakttagelse är den stora stabiliteten som kännetecknar svenskarnas medieförtroende. Oavsett om vi studerar medierna som samhällsinstitutioner eller medieorganisationer har det genomsnittliga förtroendet förändrats mycket lite under de senaste tio åren. Radio-tv som institution och public service som organisation har hela perioden åtnjutit ett stort förtroende. Det ligger i linje med vad vi vet om det i Sverige traditionellt stora förtroendet för offentliga verksamheter (Holmberg & Weibull, 2012). Visserligen finns det andra samhällsinstitutioner som har större förtroende, men det är ändå rimligt att betrakta förtroendet för radio-tv som till och med överraskande högt, inte minst med tanke på den debatt som förekommit. Det ligger även i linje med att publikintresset för public service-tv efter den betydande nedgången som var en följd av den kommersiella konkurrensen under de senaste tio åren stabiliserats och snarast ökat något (Asp, 2017).

Den andra iakttagelsen är att det trots allt har skett betydande förändringar i förtroendet. Det kan synas något motsägelsefullt mot bakgrund av talet om stabilitet. Men det vi på ytan ser som ett högt genomsnittligt förtroende döljer vissa långsiktiga förändringsmönster, främst i bedömningen av radio-tv. Å ena sidan har det skett en åldersförskjutning: förtroendet bland de yngre har minskat för de traditionella medierna, men nedgången har delvis kompenseras av ökat förtroende bland de äldre. Å andra sidan har de politiska skillnaderna i synen på förtroendet ökat: Sverigedemokraternas sympatisörer har minskat sitt förtroende, men personer som politiskt placerar sig till vänster har samtidigt ökat sitt förtroende. Skillnaderna i förtroendet mellan olika grupper av partisympatisörer är visserligen förhållandevis begränsade men samtidigt betydligt större än till exempel de ålders- och utbildningsrelaterade skillnader vi iakttagit i våra studier. Det som förefaller motverka snabba skiften är paradoxalt nog den traditionella mediestrukturen. Även grupper som är kritiska till de traditionella medierna är i stor utsträckning ändå hänvisade till dem: Sverigedemokraternas sympatisörer tar del av public servicetelevision nästan lika mycket som andra partiers sympatisörer, men de bedömer att innehållet inte på ett rimligt sätt speglar de områden och de frågor som de anser vara de viktigaste.

Medieförtroendet hos Sverigedemokraternas sympatisörer illustrerar en typ av konfliktlinje mellan medierna och dagens politik. Men när vi ska söka förklaringar till den längre utvecklingen är exemplet knappast tillräckligt. Där ligger det närmare till hands att tro att medieförtroendets förändring reflekterar vissa grundläggande mönster i samhällsutvecklingen som skapat politiska sprickor i mediefasaden genom att medierna haft svårt att hantera dem. De åldersmässiga,

socioekonomiska och politiska skillnaderna i samhället har ökat och det är naturligt att detta även påverkar synen på medierna och omvänt förstärker de sociala medierna dessa förändringsmönster. Visserligen är de traditionella nyhetsmedierna – de stora dagstidningarna och public service – fortsatt opinionsmässigt starka, men de är inte längre de lägereldar som alla samlas omkring och ökad social och politisk polarisering bidrar till att människor orienterar sig åt olika håll. Möjligen är därför det mest överraskande att förändringarna inte går snabbare. Samtidigt kan åldersskillnaderna i medieförtroende möjligen signalera en långsiktig förändring med en ny generation med minskat förtroende för traditionella medier.

Noter

- ¹ Inom ramen för SOM-institutets undersökningar finns det över tid en rad analyser av samhälls- och medieförtroende, bland andra Andersson (2017), Andersson & Weibull (2017), Elliot (1992, 1997), Elliot & Weibull (1987), Weibull (1999, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2014) och Weibull & Börjeson (1995).
- ² Mer information finns på <https://www.reuters.com/article/us-swiss-media/switzerland-vote-to-retain-license-fee-for-state-broadcaster-idUSKBN1G-G0KS>. Vid folkomröstningen röstade 71,6 procent nej (<http://www.zeit.de/kultur/2018-03/schweizer-laut-trendrechnung-gegen-abschaffung-der-rundfunkgebuehren>).
- ³ Frågan har ställts på en femgradig skala: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende'. När det i texten talas om stort förtroende avses vanligen mycket + ganska stort förtroende.
- ⁴ En experimentell metodstudie utförd av SOM-institutet 2017/18 pekar mot att det kan finnas svårigheter att förstå vad som är en samhällsinstitution. Exempelvis hade vissa personer svårt att föreställa sig radio/tv och dagspress som institutioner i samhället och ville hellre värdera förtroendet för olika tv-kanaler eller enskilda tidningar (Johansson, 2018).
- ⁵ För den som vill ha en bild av hur institutionsförtroendet utvecklats för hela perioden och för samtliga studerade institutioner i SOM-institutets årliga undersökning hänvisas till analyser redovisade i Holmberg & Weibull (2017) samt till Svenska trender (2018).
- ⁶ Om vi istället för andelen mycket+ganska stort förtroende bygger på ett balansmått och tar hänsyn till andelen med litet förtroende (ett balansmått går mellan +100 om alla har stort förtroende till -100 om alla har litet förtroende) blir kurvorna för medieinstitutionerna ännu mer stabila (Holmberg & Weibull, 2017).

- 7 Det senare mönstret blir särskilt tydligt i förtroende för bankerna och riksdagen. För den förra institutionen betyder nedgångar i samhällsekonomin ett minskat förtroende och för den senare innebär valåren klara uppgångar (Holmberg & Weibull, 2017).
- 8 Om vi granskar förtroendet för radio-tv i ett ännu längre perspektiv är det intressant att notera att framväxten av kommersiell tv och radio i början av 1990-talet inte påverkade allmänhetens förtroende (Holmberg & Weibull, 2017).
- 9 Som en jämförelsens redovisas här andelen stort förtroendet för övriga medieorganisationer 2017: TV3 14 procent, Kanal5 9 procent, Mix Megapol 9 procent, Radio Rix 9 procent, Expressen 17 procent, Svenska Dagbladet 40 procent.
- 10 Av Sverigedemokraternas sympatisörer i 2017 års undersökning (16 procent av de svarande) uppger sig 20 procent vara mycket övertygade anhängare, knappt 40 procent något övertygade och drygt 40 procent inte övertygade.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2018). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter, faktaresistens och fula troll*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (2017). Larmar och gör sig (Inledningskapitel). I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2017). Litar vi på medierna? I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Aronsson, Gunnar & Jan Karlsson (2001; red). *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Asp, Kent (2017). *Public service-TV – vårt offentliga rum*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Djerf-Pierre, Monika & Lennart Weibull (2001). *Spegla, granska, tolka. Svensk aktualitetsjournalistik i radio och tv under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Elliot, Maria (1992). Förtroendet på fallrepet. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Trendbrott?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Elliot, Maria (1997). *Förtroende för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet.

- Elliot, Maria & Lennart Weibull (1987). Förtroendet för press och etermedier. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *SOM-undersökningen 1987*. Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet 1988.
- Johansson, Johannes (2018) *Kognitiv analys av svar på enkätfrågor*. Arbetsrapport, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hadenius, Stig (1998). *Kampen om monopolet*. Stockholm: Prisma.
- Hallin, Daniel & Paolo Mancini (2004). *Comparing media systems: three models of media and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2010). Ljusare bild av samhällets institutioner. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012). Förtroendet för staten. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2015). Demokratins haloeffekt. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hooghe, Lisbet, Gary Marks & Carole J Wilson (2002). "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration." *Comparative Political Studies*, 35(8): 965-989.
- Horz, Christine (2018). Networking Citizens. Public Service Media and Audience Activism in Europe. I Gregory Ferrell Lowe, Hilde Van den Bulck, Karen Donders (reds) *Public Service Media in the Networked Society*. Göteborg: Nordicom.
- Lindroth, Bengt (2016). *Väljarnas hämnd: populism och nationalism i Norden*. Stockholm: Carlsson.
- Müller, Jan-Werner (2016). *Vad är populism?* Göteborg: Daidalos.
- Ohlsson, Jonas, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (2016) *Ekvilibrium*. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- SOU 1975:78 (1975). *Svensk press. Pressens funktioner i samhället*. Stockholm.
- Svenska Trender 1986–2017 (2018). Göteborg. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1983). *Svensk tidningsläsning*. Stockholm: Liber.
- Weibull, Lennart (1999). Vad menas med negativa nyheter? I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Weibull, Lennart (2003). Medieförtroende 1999–2002. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Fåfångans marknad*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2005). Synen på aktualitetsjournalistiken i TV. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009). Medieförtroendet och medieanvändning. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009). Medieförtroendets villkor. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2011). Medieförtroende och public service. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henric Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2012) Public service i radio och tv – en politisk fråga? I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2014). Medieförtroende i ett nytt medielandskap. Kapitel i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2017) Förtroende för politiker och tjänstemän. Kapitel i Ulrika Andersson (red) *Slutna rum och öppna landskap*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart & Britt Börjesson (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm: Tiden-SJF.
- Weibull, Lennart, Ingela Wadbring & Jonas Ohlsson (2018). Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens. Stockholm: Liber.

SVENSKA FOLKET ALLT MER POSITIVA TILL ÖVERVAKNING

HENRIK OSCARSSON OCH FRIDA TIPPLE

Sammanfattning

Vi analyserar utvecklingen av svenska folkets attityder till användning av olika tvångsmedel för att motverka hot mot den nationella säkerheten under perioden 2002–2017. Resultaten visar att svenska folket fortsatt ställer sig övervägande negativa till censur, mötesförbud och åsiktsregistrering och övervägande positiva till telefonavlyssning, övervakning av tele- och datatrafik, post- och paketkontroll och kameraövervakning. Sedan 2013 har befolkningens attityder till övervakning av olika slag blivit klart mer positiva. Tre fjärdedelar (73 procent) av befolkningen anser att kameraövervakning alltid bör kunna användas om den nationella säkerheten är hotad. Utvecklingen bekräftar att det har ägt rum en förskjutning i mer tillåtande riktning i opinionen när det gäller användandet av statliga tvångsmedel.

En klassisk politisk-filosofisk frågeställning är med vilka medel den demokratiska rättsstaten har rätt att skydda sig själv när dess existens är hotad. Hur stora inskränkningar av medborgares grundläggande fri- och rättigheter bör en demokratisk stat kunna genomföra – och under hur lång tid – utan att fördenskull förlora sin själ (Ekengren & Oscarsson, 2002)? Den demokratiska rättsstatens dilemma – ofta hänvisas till den danska demokratiteoretikern Alf Ross (1948) – har inspirerat till opinionsmätningar av vad medborgarna själva anser om användande av tvångsmedel när den nationella säkerheten är hotad.

Tvångsmedel är en gemensam beteckning för åtgärder en statlig myndighet under vissa omständigheter har laglig rätt att utföra och som inskränker en medborgares fri- och rättigheter. Det kan handla om till exempel frihetsberövanden, husrannsakan, telefonavlyssning, kameraövervakning eller beslagtalande av egendom. Historiskt, särskilt under beredskapstiden men även senare, har debatten om inskränkningarna i svenska medborgares fri- och rättigheter huvudsakligen handlat om censur, post- och paketkontroll och personkontroller med åsiktsregistrering. I mer modern tid har debatten handlat om statlig övervakning av tele- och datatrafik – en diskussion om balanspunkten mellan individers integritet och informationsteknologins möjligheter till övervakning som både skapat partiinterna konflikter och inneburit framgångar för nya partier som till exempel Piratpartier (Oscarsson & Persson, 2009).

I SOM-undersökningarna har vi vid tre olika tidigare tillfällen undersökt svenska folkets acceptans för användande av olika tvångsmedel (se t.ex. Ekengren & Oscarsson, 2003; Bjereld & Oscarsson, 2009). Frågorna har berört endast ett urval av tvångsmedel och har dessutom ställts i en specifik kontext, nämligen när den nationella säkerheten är hotad. Så sent som 2013 kunde Bjereld och Oscarsson (2014) konstatera ett minskat stöd i befolkningen för övervakning och tvångsmedel under perioden 2002–2013.

Sedan dess har opinionsklimatet i Sverige förändrats avsevärt. Det vet vi inte minst genom de återkommande SOM-undersökningarna. Frågor som rör nationell säkerhet, terrorism och brottsbekämpning har klättrat på dagordningen efter Rysslands annektering av Krimhalvön 2014, flyktingkrisen som följt i kölvattnet på kriget i Syrien 2015 och terrordådet på Drottninggatan i Stockholm våren 2017. Även skandalen på Transportstyrelsen som uppdagades under sommaren 2017 och de allt mer flitigt förekommande diskussionerna om nättroll, valsäkerhet och social mediapåverkan från utländska aktörer har lett till ett ökat fokus på säkerhetsfrågor och behovet av att rusta för att kunna bekämpa det demokratiska samhällets fiender. Tendensen att allt fler frågor som tidigare inte haft en tydlig koppling till säkerhet börjar debatteras ur ett säkerhetsperspektiv brukar ibland kallas för *säkerhetisering*.

Detta väldokumenterade perspektivskifte i opinionen ger oss anledning att förvänta oss en mer accepterande inställning till olika tvångsmedel bland svenska folket under hösten 2017 än vad som varit fallet tidigare. Oron för situationen i Ryssland, terrorism och brottslighet har ökat i Sverige sedan 2014 (Solevid, 2017). Sakområden som lag och ordning har blivit viktigare för väljarna. Partierna utvecklar och presenterar ny politik för ökad trygghet och brottsbekämpning.

En förhöjd känsla av ökad osäkerhet förväntas kunna skifta balansen i överväganden som berör medborgerliga fri- och rättigheter och acceptans för statliga tvångsmedel. Vår hypotes är helt enkelt att svenska folkets inställning till övervakning har blivit mer positiv 2017 jämfört med vid den senaste mätningen 2013.

Kraftigt ökad acceptans för övervakning

SOM-institutet har mätt svenska folkets inställning till användandet av olika tvångsmedel sedan 2002. Huvudidén med frågetekniken är att åstadkomma en situation där användandet av tvångsmedel balanseras mot nationella säkerhetsvärden: Frågeställningen gäller vilka metoder svenska folket anser bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet. Frågan har fyra svarsalternativ: ”bör alltid kunna användas”, ”bör kunna användas, men endast i undantagsfall”, ”bör aldrig kunna användas” och ”ingen uppfattning”.

I tabell 1 redovisar vi i detalj hur attityderna till olika tvångsmedel har utvecklats under perioden 2002–2017. Andelen som inte har någon uppfattning i frågorna har varit stabil under perioden och visar alltså inte tecken på varken ökad eller

Tabell 1 Svenska folkets inställning till olika tvångsmedel, 2002–2017 (procent)

Tvångsmedel	Bör alltid kunna användas	Bör kunna användas men endast i undantagsfall	Bör aldrig kunna användas	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svars-personer	Opinions balansens alltid-aldrig
Censur i press, radio och TV							
2002	9	28	55	8	100	1 674	-46
2008	6	23	63	8	100	1 547	-57
2013	5	21	64	10	100	1 646	-59
2017	5	21	63	11	100	1 718	-58
Förbud mot demonstrationer och möten							
2002	9	45	39	7	100	1 680	-30
2008	5	42	46	7	100	1 552	-41
2013	5	27	58	10	100	1 650	-53
2017	7	46	39	8	100	1 717	-32
Åsiktsregistrering							
2002	8	36	46	10	100	1 667	-38
2008	5	33	52	10	100	1 544	-47
2013	4	28	54	14	100	1 636	-50
2017	9	37	40	14	100	1 714	-31
Övervakning av all tele- och datatrafik till och från Sverige							
2008	18	54	21	7	100	1 558	-3
2013	12	53	24	11	100	1 657	-12
2017	26	51	13	10	100	1 732	+13
Telefonavlyssning							
2002	24	68	5	3	100	1 683	+19
2008	20	68	8	4	100	1 551	+12
2013	15	69	10	6	100	1 656	+5
2017	29	60	6	5	100	1 731	+23
Post- och paketkontroll							
2002	24	60	11	5	100	1 675	+13
2008	17	64	13	6	100	1 548	+4
2013	24	58	11	7	100	1 646	+13
2017	33	53	7	7	100	1 716	+26
Kameraövervakning av offentliga platser							
2002	47	46	4	3	100	1 692	+43
2008	60	34	3	3	100	1 558	+57
2013	57	37	2	4	100	1 658	+55
2017	73	23	1	3	100	1 742	+72

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilka av följande metoder tycker Du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?'. De olika tvångsmedlen har i tabellen rangordnats efter balansomättet för 2017. Opinionsbalansomättet beräknas genom att subtrahera andelen 'bör aldrig kunna användas' från procentandelen 'bör alltid kunna användas'. Procentbasen utgörs av samtliga svaranden.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002, 2008, 2013 och 2017.

minskad åsiktskristallisering. Den sjunkande andelen som väljer mittenalternativet ”...endast i undantagsfall” skvallrar möjligen om att det kan ha blivit lättare att ta ställning i frågorna över tid.

Den i särklass minst populära metoden att motverka nationella säkerhetshot är *censur i press, radio och tv* som har ett starkt negativt balansmått (-58) (se tabell 1). Det innebär att andelen som anser att metoden aldrig bör kunna användas är femtioåtta procentenheter större än andelen som anser att metoden alltid bör kunna användas. Två andra metoder som också samlar ett klart flertal negativa i befolkningen är *förbud mot demonstrationer och möten* (balansmått -32) och *åsiktsregistrering* (-31).

De andra tvångsmedlen som omfrågats ställer sig befolkningen övervägande positiv till. Det gäller övervakning av tele- och datatrafik (balansmått +13), *telefonavlyssning* (+23) och *post- och paketkontroll* (+26). Den i särklass mest populära metoden är *kameraövervakning av offentliga platser* (+72).

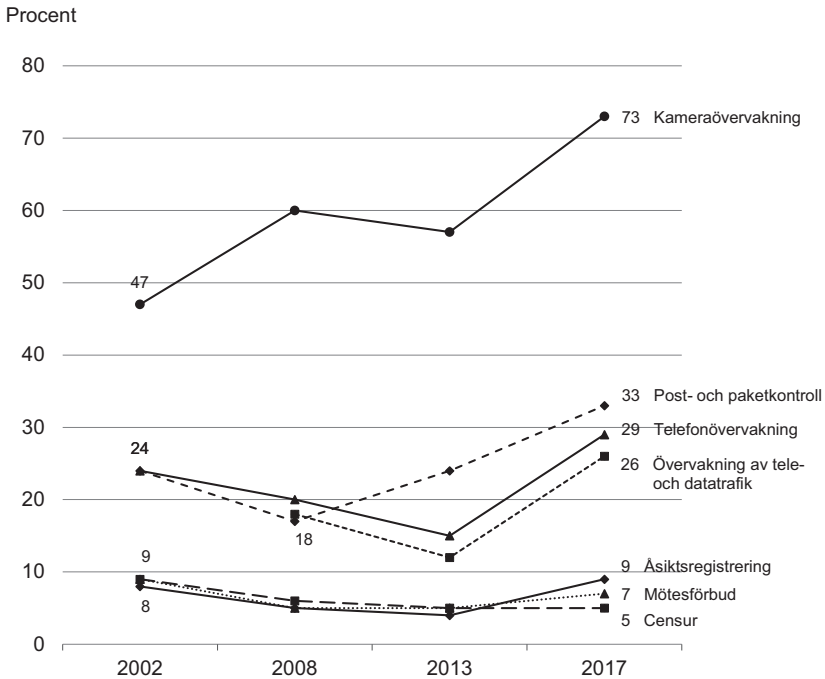
Vi konstaterar att samtliga indikatorer på inställning till tvångsmedelsanvändning utom censur har rört sig i en mer tillåtande riktning mellan 2013 och 2017 (se tabell 1). Och för fyra av sju tvångsmedel handlar det om ett nytt rekord för mätserien: acceptansen är större idag än vad den varit vid något tidigare tillfälle.

I figur 1 har vi sammanfattat opinionsutvecklingen när det gäller svenska folkets inställning till tvångsmedel. Resultaten visar hur andelen som anser att tvångsmedel ”alltid bör kunna användas” har förändrats under perioden 2002–2017. Resultaten visar att vår hypotes om växande acceptans mellan 2013 och 2017 får stöd när det gäller kameraövervakning, post- och paketkontroll, telefonövervakning och övervakning av tele- och datatrafik. Förändringarna mellan 2013 och 2017 är statistiskt säkerställda för alla tvångsmedel utom censur i press, radio och tv.¹

Vissa grupper är mer positiva till tvångsmedel än andra

Attityden till tvångsmedel skiftar mellan olika grupper i samhället vilket även tidigare studier baserat på SOM-data har visat (Bjereld & Oscarsson, 2014). Faktorer som kön, ålder, utbildning, politisk ideologi och partisympati påverkar i varierande grad inställningen till användning av tvångsmedel. I tabell 2 redovisar vi skillnader mellan befolkningsgrupper i form av balansmått. Balansmättet beräknas genom att subtrahera andelen som svarar ”bör aldrig kunna användas” från andelen som svarar ”bör alltid kunna användas”. Ett negativt balansmått (-) betyder opinionsövertikt för en restriktiv hållning till tvångsmedelsanvändning medan positiva balansmått (+) innebär en opinionsövertikt för en mer tillåtande och accepterande attityd.

Av tabell 2 framgår att det finns könsskillnader i inställning till tvångsmedel. Män tenderar att vara mer återhållsamma i sin inställning (se tabell 2). Telefonavlyssning är det enda tvångsmedlet där män är mer positivt inställda till än kvinnor. I övrigt är skillnaderna mellan könen som störst när det gäller censur och mötes- och demonstrationsförbud.

Figur 1 Andel som anser att tvångsmedel alltid bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet, 2002–2017 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilka av följande metoder tycker du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?'. Svarsalternativen är: 'bör alltid kunna användas', 'bör kunna användas men endast i undantagsfall', 'bör aldrig kunna användas' samt 'ingen uppfattning'. I figuren framgår den andel som svarat 'bör alltid kunna användas'. Alla svarsalternativ ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2008, 2013 och 2017.

Yngre personer (16–29 år) tenderar att vara mest återhållsamma i sin inställning när det gäller kameraövervakning (+57 jämfört med snittet på befolkningen +72), telefonavlyssning (-2 jämfört med snittet på +23) samt övervakning av tele- och datatrafik (-4 jämfört med +13). Vidare visar resultaten att de äldsta (65–85 år) är mest tillåtande jämfört med övriga när det gäller telefonavlyssning och övervakning av tele- och datatrafik. Även när det gäller censur och mötes- och demonstrationsförbud är de äldsta mindre negativa jämfört med övriga grupper. Däremot när det gäller åsiktsregistrering är de yngsta mindre restriktiva än personer mellan 30–85 år.

Vidare inverkar nivå på utbildning attityden till övervakning. Personer med låg utbildning är mer accepterande jämfört med de med en hög utbildningsnivå. Skillnaderna är som störst när det gäller censur (balansmått -35 respektive -73) och mötes- och demonstrationsförbud (balansmått -17 respektive -41).

Tabell 2 *Inställning till sju olika tvångsmedel i olika befolkningsgrupper, 2017 (balansmått)*

	Censur	Mötesförbud	Äsiktsregistrering	Övervakning av tele- och datatrafik	Telefonavlyssning	Post- och paketkontroll	Kameraövervakning
Samtliga	-58	-32	-31	+13	+23	+26	+72
Kön							
Kvinna	-48	-25	-30	+14	+19	+29	+74
Man	-69	-40	-33	+13	+27	+24	+72
Ålder							
16-29 år	-57	-35	-21	-4	-2	+23	+57
30-49 år	-63	-36	-33	+10	+19	+23	+68
50-64 år	-59	-33	-38	+16	+28	+26	+79
65-85 år	-51	-26	-30	+21	+35	+30	+79
Utbildning							
Låg	-35	-17	-23	+25	+36	+29	+77
Medellåg	-50	-31	-22	+11	+22	+29	+72
Medelhög	-59	-34	-36	+17	+24	+27	+72
Hög	-73	-41	-41	+7	+17	+19	+69
Ideologi							
Klart till vänster	-71	-38	-56	-7	+6	+14	+49
Något till vänster	-59	-32	-41	+5	+16	+22	+71
Varken vä eller hö	-42	-23	-24	+17	+22	+28	+71
Något till höger	-68	-40	-31	+18	+30	+26	+81
Klart till höger	-62	-36	-19	+25	+37	+36	+89
Parti							
Vänsterpartiet	-77	-41	-60	-15	+0	+8	+44
Socialdemokraterna	-50	-23	-36	+12	+20	+25	+73
Centerpartiet	-71	-37	-42	+8	+20	+22	+75
Liberalerna	-72	-41	-36	+13	+26	+24	+78
Moderaterna	-60	-35	-20	+19	+26	+31	+81
Kristdemokraterna	(-60)	(-34)	(-34)	(+27)	(+46)	(+24)	(+77)
Miljöpartiet	-48	-31	-32	+0	+5	+7	+62
Sverigedemokraterna	-53	-37	-17	+26	+39	+42	+84
Feministiskt initiativ	(-49)	(-26)	(-23)	(+13)	(+13)	(+19)	(+38)

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilka av följande metoder tycker du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?'. Svartalternativen är: 'bör alltid kunna användas', 'bör kunna användas men endast i undantagsfall', 'bör aldrig kunna användas' samt 'ingen uppfattning'. Opinionsbalansmättet beräknas genom att subtrahera andelen 'bör aldrig kunna användas' från procentandelen 'bör alltid kunna användas'. Antal svarspersoner totalt varierar mellan 1 714 och 1 742. Resultat i parentes bygger på svarsandelar där underlaget understiger 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Avseende politisk ideologi visar resultaten att personer med vänsterorientering är mer restriktiva i sin hållning medan de som ideologiskt anser befinna sig på högerkanten är mer tillåtande till tvångsmedel. Särskilt tydliga är skillnaderna avseende kameraövervakning: De som säger sig vara klart vänster har en opinionsbalans på +49 jämfört med +89 bland de som identifierar sig som ”klart till höger” på vänster-högerskalan. De ideologiska distinktionerna återspeglar sig även i parti-sympati: Vänsterpartiets sympatisörer tar tydligast ställning emot användning av tvångsmedel. Även Miljöpartiets sympatisörer är mer restriktiva i sin attityd jämfört med övriga. Bland de partianhängare som är klart mest positivt inställda till tvångsmedel återfinns Sverigedemokraternas. Men även Moderaterna, Liberalerna, Centerpartiet och Socialdemokraternas sympatisörer är mer tillåtande jämfört med Vänsterpartiet och Miljöpartiet när det gäller kameraövervakning, post-och paketkontroll och telefonavlyssning. Däremot finns det inga tydliga partipolitiska skiljelinjer när det kommer till de kanske mest integritetskränkande tvångsmedlen som censur och mötes- och demonstrationsförbud där till exempel Liberalernas, Centerpartiets och Vänsterpartiets anhängare har snarlika ställningstaganden med en hög grad av restriktivitet (-77, -71 respektive -72 för censur samt -41, -37 respektive -41 för mötesförbud).

Alla skillnader mellan olika grupper som kommenterats i texten är statistiskt säkerställda. Jämfört med hur skillnaderna mellan dessa grupper såg ut 2013 visar resultaten inga större förändringar för 2017. Förskjutningen i opinionen tycks vara generell. Förändringarna mot en mer generellt tillåtande attityd gällande tvångsmedel har inte varit nämnvärt större eller mindre i någon viss grupp.

Viktiga samhällsproblem och attityder till tvångsmedel

I vilken utsträckning är medborgarnas attityder till tvångsmedel ett resultat av ett övervägande mellan medborgerliga fri- och rättigheter å ena sidan och nationell säkerhet å den andra? Frågeinstrumentet är utformat för att försöka återskapa sådana överväganden. Men vet vi verkligen att respondenterna tänker så när de svarar? För att undersöka den saken behövs ytterligare analyser. En förväntan som följer av resonemanget är att personer som uttrycker en särskild oro eller uppfattar ett problem knutet till ämnen som lag och ordning eller nationell säkerhet ska vara mer benägna att acceptera användandet av tvångsmedel.

Vi har haft möjlighet att testa den här hypotesen sammanlagt fjorton gånger på data från 2017 års SOM-undersökning, tack vare data om vilka samhällsproblem som respondenterna själva spontant uppgett som viktiga. Konkret handlar hypotesen om att de som upplever samhällsfrågor inom kategorierna ”lag och ordning” respektive ”utrikes- och säkerhetspolitik” som särskilt viktiga i Sverige idag i högre utsträckning än andra anser att tvångsmedel alltid bör kunna användas. Resultaten av våra hypotestester redovisas i tabell 3 för sju tvångsmedel och två viktiga samhällsfrågor/problem.

Tabell 3 Andel som anser att tvångsmedel alltid bör kunna användas bland personer som anser/icke anser att lag och ordning respektive utrikes- och säkerhetspolitik tillhör de viktigaste samhällsproblemen, 2017 (proportioner, differenser)

	Kamera- övervakning	Telefon- avlyssning	Åsikts- registrering	Post- och paket- kontroll	Censur	Mötes- förbud	Övervakning av tele- och datatrafik
Har inte nämnt 'lag och ordning' som ett viktigt problem	0.72	0.27	0.09	0.31	0.05	0.07	0.24
Nämnt 'lag och ordning' som ett viktigt problem	0.86	0.39	0.08	0.38	0.05	0.10	0.34
Differens	-0.14***	-0.12***	+0.01	-0.07**	-0.00	-0.03*	-0.10***
Har inte nämnt 'utrikes- och säkerhetspolitik' som ett viktigt problem	0.74	0.28	0.09	0.32	0.05	0.07	0.25
Nämnt 'utrikes- och säkerhetspolitik' som ett viktigt problem	0.72	0.35	0.11	0.36	0.00	0.07	0.32
Differens	+0.02	-0.07	-0.02	-0.04	+0.05*	-0.00	-0.07

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilka av följande metoder tycker du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?'. Svarsalternativen är: 'bör alltid kunna användas', 'bör kunna användas men endast i undantagsfall', 'bör aldrig kunna användas' samt 'ingen uppfattning'. Frågan om samhällsproblem är en fritextfråga som lyder: 'Vilka eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?'. 'Ange högst tre frågor/samhällsproblem'. I tabellen redovisas de som anser att tvångsmedel alltid bör kunna användas mot om de nämnt lag och ordning som ett viktigt samhällsproblem eller ej. I kategorin lag och ordning ingår: våld, brottslighet, polisväsende, straff och påföljder, kriminalvård, ungdomsbrottslighet, kravaller, organiserad brottslighet, våld i hemmet, ekonomisk brottslighet, övervakningssamhället, skadegörelse, rättsväsende, barnporr och vapen. I kategorin utrikes- och säkerhetspolitik ingår: försvarspolitik/försvarsutgifter, vapenexport, bistånd, neutralitet, nato, militära utlandsinsatser, värnplikt/yrkesmilitär. Skillnaderna kan ta ett värde mellan -1 och 1. Ett hypotestest för skillnad mellan två proportioner har använts för att pröva skillnader mellan grupper som nämnt de olika frågeområdena som ett viktigt samhällsproblem. En signifikant negativ skillnad förkastar nollhypotesen och indikerar därmed att bland de som angett lag och ordning/utrikes- och säkerhetspolitik som ett viktigt samhällsproblem i högre utsträckning anser att tvångsmedel alltid bör kunna användas. Antal svarande är mellan 1 714-1 742. * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökning 2017.

I fem fall av sju får vår hypotes stöd när det gäller lag och ordning. Med andra ord: personer som upplever samhällsproblem inom lag- och ordning som särskilt betydelsefulla uppger också en mer tillåtande attityd till kameraövervakning, telefonavlyssning, post-och paketkontroll samt övervakning av tele- och datatrafik.

Mötes- och demonstrationsförbud visar en låg signifikant effekt, samt enbart 3 procentenheters differens. Störst skillnad ses för kameraövervakning (14 respektive 12 procentenheters differens). Däremot verkar sambandet mellan att anse lag och ordning som en särskilt viktig samhällsfråga och en mer tillåtande attityd till tvångsmedel inte gälla för saker som åsiktsregistrering och censur.

När det gäller samhällsproblem inom utrikes- och säkerhetspolitik får vår hypotes dock inget stöd. Enbart en enda signifikant skillnad återges i tabellen, en liten skillnad i attityden mot censur som dessutom går i motsatt riktning än den förväntade: individer som anser att utrikes- och säkerhetspolitik är en särskilt viktig samhällsfråga är mer restriktiva mot censur jämfört med andra. I övrigt ser vi att skillnaderna går i den riktning som hypotesen formulerar, däremot är distinktionerna alldeles för svaga för att ge några statistiskt säkerställda resultat.

Liberaliseringen som kom av sig

Sommaren 2008 hölls en infekterad omröstning i den svenska riksdagen om den så kallade FRA-lagen. Lagen gav Försvarets radioanstalt rätt att bedriva signalspanning på kabelburen trafik som passerar Sveriges gränser. Omröstningen föregicks av en intensiv debatt om grundläggande rättsstatliga principer, om medborgerliga fri- och rättigheter och om kontraktet mellan stat och medborgare. Debatten ledde till bloggbevåningar och partiinterna slitningar, en konflikt som så småningom kom att bidra till valframgångar för Piratpartiet i 2009 års Europaparlamentsval.

När man tar del av diskussionerna om stärkt integritetsskydd och utökade befogenheter för övervakning av tele- och datatrafik från perioden 2008–2009 är kontrasten mot dagens debatt slående. I rådande opinionsklimat lyser en liknande problematisering av dilemmat mellan ökad övervakning och värnande av individers integritet med sin frånvaro. Det är heller inte längre staten som är huvudfokus för integritetskränkande övervakning, utan snarare plattformstjänster som Facebook och Instagram. Den liberalisering av tvångsmedelsopinionen som ägde rum mellan 2002 och 2013 har kommit av sig. 2017 års SOM-undersökning visar att samtliga indikatorer för inställning till tvångsmedelsanvändning utom censur har rört sig i en mer tillåtande riktning mellan 2013 och 2017. Och för fyra av sju tvångsmedel är acceptansen större idag än vad den varit vid något tidigare tillfälle. Det ökade stödet för kameraövervakning är särskilt utmärkande. Strax efter Millennieskiftet ansåg ett mindre antal (47 procent) att kameraövervakning var acceptabelt som metod för att motverka hot mot den nationella säkerheten. Idag är ett klart flertal i befolkningen (73 procent) positiva till användande av kameraövervakning.

Not

¹ Den statistiska signifikansen testades med hjälp av kommandot `prtest` i Stata.

Referenser

- Bjereld, Ulf & Henrik Oscarsson (2009). Folket och FRA. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2009). *Svensk höst. SOM-rapport 46*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Bjereld, Ulf & Henrik Oscarsson (2014). Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel. I Bergström, Annika & Henrik Oscarsson, Red. (2014). *Mittfåra och marginal*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Ekgren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2002). *Det röda hotet. De militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960*. Lund, Nordic Academic Press.
- Ekgren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2003). Svenska folkets inställning till tvångsmedel. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2003). *Fåfångans marknad. SOM-rapport 33*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik & Mikael Persson (2009). Piratpartiets sympatisörer. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2009). *Svensk höst. SOM-rapport 46*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Ross, Alf (1948). *Varför demokrati?* Stockholm, Tidens Förlag.
- Solevid, Maria (2017). Vi måste ta människors oro på allvar. I Andersson, Ulrika, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson, Red. (2017). *Larmar och gör sig till. SOM-rapport 70*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

OFFENTLIG VERKSAMHET FÅR SÄMRE BETYG

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Bedömningen av hur svensk offentlig förvaltning fungerar har blivit mer negativ sedan 2010. Mest tappar Sjukvården, Äldreomsorgen och Polisen. Lägst ligger sedan tidigare Migrationsverket och Arbetsförmedlingen. Bedömningarna har blivit mer ideologiskt och partipolitiskt färgade. SD-sympatisörer är klart mest kritiska. Men skillnaderna i M- och S-väljares betyg ökar också, med M-väljare som mest negativa. Utvecklingen är normativt sett inte bra. Offentlig verksamhet skall kännetecknas av oväld, och uppfattas som kompetent och opartisk. Myndighetsverige bör reflektera, liksom de politiska partierna. Och varför inte också medierna som informations-spridare. Kanske behövs en offentlig utredning?

Offentlig verksamhet skall självklart ha en god kvalitet. I högtidliga sammanhang fastslås att förvaltningsmyndigheter skall beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saklighet och opartiskhet (*Regeringsformen* 1:9). För några år sedan specificerade Värdegrundsdelegationen mer precist vad det bör innebära för statlig verksamhet i Sverige (Ångström, 2014). Högsta standard är målet. Sex punkter urskildes. Offentliga verksamheter och anställda skall inte bara följa lagar och föreskrifter. Därutöver skall de också vara demokratiska, öppna för olika åsikter, sakliga, opartiska, respektfulla och inte minst serviceinriktade. Vackra men ack så krävande målsättningar – inte helt lätta att leva upp till.

I vilken utsträckning som svenska myndigheter *de facto* klarar av dessa mycket högt ställda krav vet vi inte. Några etablerade undersökningar finns inte. Myndighetsverige mäter inte sig självt, annat än mycket styckvis och delat. Och ingen annan gör det heller på ett systematiskt sätt. Om de tjugiga målsättningarna inte bara skall bli vackra men enbart tomma högtidliga ord, måste de preciseras och göras till föremål för samhällsliga mätningar. Offentliga Sverige kan inte bara tala om god kvalitet och hög standard. Mätningar och utvärderingar måste också till.

Och här är det avgörande att de många människorna involveras. Att myndighetschefer och politiker försöker utvärdera vad som görs är inte bortkastat. Likaså är revisionsverksamhet nödvändigt. Men det räcker inte. Inte heller räcker det att ”kunder” och brukare tillfrågas. En mycket bredare ansats behövs. En ansats som redan fanns formulerad i den romerska rätten, långt före införandet av demokrati. På klassiskt latin slogs fast: *Quod omnes tangit, ab omnibus tractari et approbari debet*. ”Det som berör alla måste övervägas och godkännas av alla.” På modern

svensk betyder det att alla berörda - alla medborgare - skall vara med och bedöma det som görs.

Allmänna val och väljarnas röst vart fjärde år är värdefullt som informationskälla, men det räcker absolut inte. Valutslag är ett oprecist mätinstrument som kan tolkas mycket olika. Val säger dessutom mycket lite om hur olika myndigheters verksamhet uppfattas. Tillfoga härtill att offentlig verksamhet sällan är marknadsbaserad. Användbara försäljningssiffror finns sällan att tillgå när verksamheter skall utvärderas.

Allt detta betyder att om vi vill veta vad medborgarna anser måste man på något sätt fråga dem. Tanken med representativ demokrati och delegering av utföraruppgifter till olika offentliga institutioner är att myndigheter skall tjäna folket. Och huruvida myndigheterna gör så till belåtenhet måste medborgarna vara med och säga sitt om. En mycket basal sanning i en demokrati kan det tyckas. Trots det, få om några systematiska medborgardialoger eller etablerade undersökningar av detta slag finns – internationellt eller i Sverige.

Dock, insikten att de många medborgarna måste involveras när offentlig verksamhet utvärderas finns sedan många år inom samhällsforskningen. Även inom myndighetssverige är insikten förkommande sedan några år. Det är bakgrunden till forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig verksamhet (KOV)*. Projektet påbörjades år 2010 som ett samarbete mellan SOM-institutet och Statskontoret (Johansson & Holmberg 2011). Målsättningen är att bygga upp långsiktiga mätserier kring hur olika myndigheter och kommunala/regionala verksamheter bedöms kvalitetsmässigt av svenska folket. Varje år studeras ett tiotal myndigheter/verksamheter, varav några har ingått i undersökningen vid flera tillfällen. Idén är att på längre sikt skapa användbara tidsserier för några av de viktigare myndigheterna/verksamheterna. I dagsläget har vi kännedom om hur svenska folket betygsätter kvaliteten hos tjugoen myndigheter och åtta verksamheter. I SOM-undersökningen 2017 ingår sju myndigheter och tre verksamheter.

När det gäller mätmetoder har vi eftersträvat enkla och lättförståeliga redskap. Vi har velat undvika instrument som sätter undersökningspersonernas personliga erfarenheter i centrum (nöjd-missnöjdfrågor), eller som fokuserar på det affektiva känslomässiga (förtroendefrågor). Därför använder vi istället mått som inriktar sig på det kognitiva och på vad som mer konkret görs. Det vi syftar till att mäta är människors bedömning av verksamhetskvalitet, det som i amerikansk forskning brukar benämnas *job performance*.

De bedömningsfrågor som vi använder har följande lydelse: "Hur anser Du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?" respektive "Hur tycker Du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?" De tillhörande svarsalternativen är sju. Fem där svarspersonerna får bedöma hur myndigheterna/verksamheterna sköter sig – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt till ganska eller mycket dåligt. Därtill finns

två svarsmöjligheter där man kan uppge att man ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller svara att man ”inte har någon uppfattning”.

Skälen till de två sistnämnda svarsalternativen är två. För det första, vill vi minimera ogenomtänkta slentrianikryssningar och rena gissningsvar. Kan eller vill man inte avge ett omdöme skall man inte ”tvingas” därtill. Flera av de myndigheter som ingår i undersökningen har inte någon masspublik eller stora mängder brukare. För dylika myndigheter är det förväntat att många medborgare inte känner till dem, och att andelen utan kännedom därför blir hög. Skäl nummer två är att människors grad av kännedom om olika offentliga verksamheter är en självständig och viktig frågeställning. I amerikansk forskning uppmärksammas *name recognition* som ett central fenomen i all kommunikation och utvärdering. På svenska kan vi tala om verksamhetskännedom. På marknadsspråk – hur känt är varumärket? Känner man inte till något är det svårt att göra en genomtänkt utvärdering.

Verksamhetskännedom

De flesta av de myndigheter vi hittills studerat i SOM-undersökningarna är förhållandevis välkända. I tabellerna 1 och 2 visas andelen svarande som satt betyg på de olika myndigheterna/verksamheterna. Dessa svarspersoner har *inte* uppgett att de ”inte känner till” eller ”inte har någon uppfattning”. De har erbjudits möjligheten att avstå från att avge ett omdöme, men inte tagit den. De har satt ett betyg och därmed antytt någon form av verksamhetskännedom.

Andelen personer som på detta sätt indikerar kännedom är med all säkerhet uppskattningar åt maximumhållet. Om alla som inte ställer upp och besvara SOM-enkäterna på något magiskt sätt skulle delta, skulle med all sannolikhet våra kännedomsestimat bli lägre. Men hur mycket lägre vet vi inte. Insikten att de uppmätta resultaten för verksamhetskännedomen är i överkant – en slags glädjemätningar – är viktig att vara medveten om. Dock, tror vi inte att överskattningarna på något systematiskt sätt snedvrider jämförelserna mellan de olika myndigheternas/verksamheternas kännedomssiffror.

Klart färre svarar ”känner inte till” än ”ingen uppfattning”. Genom att inkludera ingen uppfattning-svaren som en indikator på frånvaro av kännedom försöker vi minska graden av överskattning. Vad svaret ”ingen uppfattning” avslöjar är en ovilja att göra en bedömning – troligen i många fall därför att verksamhetskännedomen är bristfällig.

Polisen toppar listan över välkända myndigheter. Höga 95 procent av de svarande kan registreras för kännedom enligt vårt sätt att mäta. Undersökningsperioden är 2010–2017. Myndigheter/verksamheter som ingått i studierna fler än en gång redovisas enligt det högsta kännedomsresultatet. Nästan lika kända som Polisen är Skatteverket och Försäkringskassan – båda med kännedomsestimat på 87 procent.

I botten på kännedomslistan finner vi ett antal myndigheter med verksamhetskännedom bland färre än hälften av befolkningen. De är Statistiska centralbyrån

(SCB), som dock nästan når femtio procent (47 procent), och tre nyskapade verk – Energimarknadsinspektionen, Havs- och vattenmyndigheten och mest okänd, Forum för levande historia med låga 21 procent. Två andra nya myndigheter, Inspektionen för vård och omsorg (IVO) och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) klarar sig bättre i starten med kännedomsresultat på 59 respektive 54 procent.

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter 2010–2017 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Polisen	95
2. Skatteverket	87
3. Försäkringskassan	87
4. Migrationsverket	82
5. Skolverket	81
6. Trafikverket	80
7. Arbetsförmedlingen	79
8. Valmyndigheten	72
9. Livsmedelsverket	67
10. Naturvårdsverket	66
11. Pensionsmyndigheten	63
12. Socialstyrelsen	60
13. Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
14. Inspektionen för vård och omsorg (IVO)	59
15. Kronofogdemyndigheten	59
16. Konsumentverket	57
17. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	54
18. Riksrevisionsverket	52
19. Statistiska centralbyrån (SCB)	47
20. Energimarknadsinspektionen	34
21. Havs- och vattenmyndigheten	28
22. Forum för levande historia	21

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?'. Svarsalternativen är 'känner ej till myndigheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Tabellen visar andelen som satt betyg på de olika myndigheterna och *inte* uppgivit att de 'känner ej till myndigheten' eller 'ingen uppfattning'. För myndigheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomsresultat. Cirka 1 500–1 600 svarspersoner ingår i varje års mätning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

Tabell 2 Kända och mindre kända kommunala/regionala verksamheter 2010–2017 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Sjukvården	96
2. Renhållningen	94
3. Kollektivtrafiken	88
4. Räddningstjänsten	75
5. Äldreomsorgen	75
6. Grundskolan	74
7. Förskolan	62
8. Plan- och byggfrågor	62

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på tolvande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?' Svartalternativen är 'känner ej till verksamheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Tabellen visar andelen som satt betyg på de olika verksamheterna och inte uppgivit att de 'känner ej till verksamheten' eller 'ingen uppfattning'. För verksamheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomresultat. Cirka 1 500–1 600 svarspersoner ingår i varje års mätning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

De kommunala/regionala verksamheter vi haft med i undersökningarna är alla kända bland klara majoriteter av medborgarna. Sjukvården toppar föga överraskande med 96 procent, tätt följd av Renhållningen med 94 procent och Kollektivtrafiken med 88 procent. Förskolan och Plan- och Byggfrågor uppvisar lägst kännedomstal med i båda fallen 62 procent.

Resultaten för kännedomen är i de flesta fall mycket stabila över tid.¹ Få statistiskt säkra förändringar kan iakttas. En tydlig förändring i riktning av en ökad kännedom kan dock noteras. Det gäller Migrationsverket. I mätningen 2013 var graden av kännedom 71 procent. I de senaste undersökningarna 2016 och 2017 har kännedomen gått upp till 82 respektive 81 procent. Däremellan inträffade den stora flyktingströmmen hösten 2015, som placerade Migrationsverket i centrum för medieuppmärksamhet och debatt.

Verksamhetskvalitet

Ingen förändring i toppen. Skatteverket är fortfarande mycket uppskattat och nummer ett. Fogden som samlar in folkets pengar i högskattelandet Sverige får toppbetyg av medborgarna. Ett fantastiskt resultat. Hela 71 procent bland personer med en åsikt anser att Skatteverket sköter sin uppgift bra. Motsatt bedömning, att Skatteverket sköter sig dåligt, gör endast 6 procent. Det balanserade omdömet blir höga +65.

På platserna närmast efter Skatteverket kommer Statistiska centralbyrån och Polisen. Det här är viktiga resultat för Sverige. Mycket blir kostnadsbesparande och smidigt i ett samhälle om de institutioner som sköter insamling av skatter, av offentlig statistik och av förbrytare bedöms sköta sitt arbete bra. Det minskar alla transaktionskostnader och gör samhället mer effektivt.

En klar majoritet av de undersökta myndigheterna (8 av 22) kan uppvisa en positiv betygsbalans – fler medborgare tycker de gör ett bra arbete än som tvärtom tycker de gör dåligt ifrån sig (se tabell 3). Bland dessa arton inner vi ännu en fogde – Kronofogdemyndigheten. Det är uppenbart att svensk folket har ett gott förhållande till de två ledande myndigheter som tar deras pengar.

Tabell 3 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt 2010–2017 (betygsbalans och procent)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Skatteverket	71/6	+65
2. SCB	62/2	+60
3. Polisen	68/11	+57
4. Konsumentverket	59/8	+51
5. CSN	59/9	+50
6. Naturvårdsverket	57/9	+48
7. Trafikverket	58/12	+46
8. Valmyndigheten	56/10	+46
9. Kronofogdemyndigheten	54/9	+45
10. Riksrevisionsverket	49/7	+42
11. Livsmedelsverket	50/11	+39
12. Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
13. Pensionsmyndigheten	47/18	+29
14. MSB	44/17	+27
15. Forum för levande historia	38/11	+27
16. Socialstyrelsen	37/21	+16
17. Försäkringskassan	41/32	+9
18. Skolverket	30/27	+3
19. Inspektionen för vård och omsorg	30/39	-9
20. Energimarknadsinspektionen	18/36	-18
21. Migrationsverket	20/51	-31
22. Arbetsförmedlingen	17/52	-35

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?'. Svarsalternativen är 'känner ej till myndigheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Procenten har beräknats bland personer med kännedom om de olika myndigheterna. Betygsbalansen visar andelen med bra minus andelen dåligt och kan variera mellan -100 (samtliga svarar dåligt) och +100 (samtliga svarar bra). Högsta betygsbalans något undersökningsår redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

Längst ned i betygslistan återfinns fyra myndigheter med en övervägande negativ betygsbalans. I botten befinner sig Arbetsförmedlingen med resultatet -35. Nästan lika svagt betyg får Migrationsverket med -31. Också med minusbetyg hittar vi Energimarknadsinspektionen och Inspektionen för vård och omsorg - två nyetablerade myndigheter som inte startat i medvind.

Att två av välfärdssveriges absolut mest centrala myndigheter – Arbetsförmedlingen och Migrationsverket – får bottenbetyg av medborgarna är milt uttryckt inte bra. Negativa bedömningar leder till skepticism, tveksamhet, längre beslutstider och därmed högre transaktionskostnader. Inte bara arbetslösa och flyktingar drabbas. Hela samhället får känna av högre kostnader. Att dessutom andra viktiga välfärdsmyndigheter som Försäkringskassan och Skolverket ävenledes ligger lågt på betygslistan gör inte saken bättre.

De kommunala/regionala verksamheter som hittills undersökts har alla lyckats få betyg på den övervägande positiva sidan. Mest så Räddningstjänsten med rekordresultatet +84. Hela 85 procent tycker man sköter sig bra mot endast 1 procent som gör tummen ned. En bit därefter kommer Förskolan och Renhållningen med i båda fallen betyget +65. Något längre ned men med fortfarande starka siffror placerar sig Grundskolan (+50) och Sjukvården (+49). Minst positiv uppskattning röner Kollektivtrafiken, Äldreomsorgen respektive Plan- och byggfrågor. Dock, även här återfinns en övervikt för positiva betyg (se tabell 4).

Tabell 4 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter 2010–2017 (procent och betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Räddningstjänsten	85/1	+84
2. Förskolan	74/9	+65
3. Renhållningen	73/8	+65
4. Grundskolan	64/14	+50
5. Sjukvården	65/16	+49
6. Kollektivtrafiken	53/26	+27
7. Äldreomsorgen	47/26	+21
8. Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?' Svartalternativen är 'känner ej till verksamheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Procenten har beräknats bland personer som uppger kännedom om de olika verksamheterna. Betygsbalansen visar andelen med bra minus andelen dåligt och kan variera mellan -100 (samtliga svarar dåligt) och +100 (samtliga svarar bra). Högsta betygsbalans något undersökningsår redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

Många viktiga betyg på väg nedåt

Om vi inte kunde notera några större förändringar när det gäller olika myndigheters/verksamheters kännedom gäller bra nära det motsatta för betygen. För fjorton myndigheter/verksamheter kan uppskattningen av arbetet åren 2010/12 jämföras med utvärderingen 2015/17. I sex fall finner vi då ett förbättrat betyg – mest tydligt för CSN från ett medelhögt betyg 2010 och Havs- och vattenmyndigheten från en låg startnivå 2011. Övriga fyra myndigheter som fått förbättrade omdömen är Försäkringskassan från en bottennivå 2010 till en inte lika låg bottennivå 2017, Pensionsmyndigheten och Naturvårdsverket från medelnivåer och Skatteverket från en redan tidigare hög nivå.

Dock tappar de flesta av våra långtidsmätta myndigheter/verksamheter i uppskattning. Betygsbalansen försämras för åtta (Holmberg och Weissenbilder 2018). Tre fall uppvisar en mer begränsad nedgång – Migrationsverket med ett tapp på -4 enheter på vår betygsskala, Trafikverket med -8 och Skolverket med -11. Värre är betygsfallet för Grundskolan (-18), Arbetsförmedlingen (-21) och Polisen (-29) och allra värst för Äldreomsorgen (-34) och Sjukvården (-39).

Försiktigt uttryckt – att Polisen, Äldreomsorgen och Sjukvården är de verksamheter som under 2010-talet tappar mest i uppskattning bland svenska folket är inget bra tecken för den svenska rättsstaten eller för den svenska välfärdsstaten. Att Skolverket också uppvisar ett försvagat betyg understryker ytterligare att allt inte står rätt till.

Olika sociala grupper sätter betyg

Om oväld råder i myndighetssverige och verksamheten inte är politiserad skall idealt sett olika sociala samhällsgrupper vara någorlunda eniga i bedömningen av hur det fungerar. Kvinnor och män, unga och äldre, arbetare och övre medelklass, stadsbor och landsbygdsbor – alla skall de vara i huvudsak lika nöjda eller missnöjda med det offentliga. Eftersom likabehandlingsprincipen gäller för alla offentlig verksamhet bör utfallet vara att alla skall vara lika positiva eller lika negativa till den service de får.

I tabell 5 redovisas resultatet av en test av huruvida svenska offentliga verksamheter bedöms likartat i ett tjugofem olika sociala och demografiska grupper. Prövningen görs på ett jämförbart sätt med motsvarande tester tidigare år (Holmberg, 2015, 2016 och 2017). Totalt ingår tio myndigheter/verksamheter i testet år 2017. Resultaten visar den genomsnittliga betygsbalansen i de olika samhällsgrupperna. Teoretiskt kan utfallen variera mellan -100 (alla svarande ger ett negativt betyg) och +100 (alla ger ett positivt betyg) – ju högre positivt värde desto bättre betyg. I testet 2017 är det genomsnittliga utfallet +2 för samtliga svarande; nätt och jämt på plussidan med andra ord.

Tabell 5 Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/verksamheter i olika demografiska grupper 2017 (betygsbalans)

		2017
	Samtliga	+2
Kön	Kvinna	+3
	Man	+1
Ålder	16–29 år	-2
	30–49 år	+4
	50–64 år	+1
	65+ år	+3
Boendeort	Landsbygd	+0
	Tätort	+3
	Stad	+3
	Storstad	+1
Eget hem	Arbetshem	+1
	Tjänstemannahem	+4
	Högre tjänstemannahem	-1
	Företagare	-5
Fackförbund	LO	+3
	TCO	+1
	SACO	+6
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+3
	Medel utbildning	+1
	Hög utbildning	+2
Sektor	Statlig sektor	+5
	Kommunal/landsting	+4
	Privat sektor	+0
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+7
	Sjuk/aktivitetsersättning	+0

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?/ 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/ region eller kommun där du bor?' Svarsalternativen är 'känner ej till myndigheten/ verksamheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Betygsbalansen visar andelen med bra minus andelen dåligt och kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inklusive de som svarat 'Ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/ verksamheten'). Totalt ingår 10 myndigheter/verksamheter i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Om vi för tillfället bortser från det låga genomsnittliga betyget och istället ser på hur likartat olika verksamheter bedöms i skilda sociala grupper, klarar sig myndighetssverige mycket bra. Betygen i olika grupper skiljer sig mycket lite åt. Endast en grupp av totalt tjugosex i tabell 5 har ett bedömningsbetyg som avviker med mer än +/- 5 enheter från medeltalet för samtliga svarande. Den gruppen är företagare med det negativa snittbetyget -5. De allra flesta betyg håller sig kring 1–3 enheter från hela befolkningens genomsnitt, och är inte statistiskt signifikanta på en mätskala som kan variera mellan -100 till +100.

Även om de flesta gruppskillnader i bedömningarna är små, finns vissa mönster som återkommer genom åren. Bland de sociala grupper som tenderar att vara mer negativa än genomsnittet återfinns 50–64 åringar, boende på landsbygd, personer med mellanlåg utbildning, arbetare, företagare, personer verksamma i privat sektor och människor med sjuk-/aktivitetsersättning. Grupper som har en benägenhet att ge högre betyg åt myndighetssverige är yngre medelålders (30–49 år), boende i städer (dock ej storstäder), högre tjänstemän (undantagandes 2017), Saco-medlemmar och offentligt anställda.² Att den sistnämnda gruppen ger högre betyg än genomsnittssvensken är trösterikt för myndighetssverige. Om offentligt anställda bedömt hur offentlig verksamhet sköter sig mer negativt än personer som inte är inom offentlig sektor hade det varit illa. Men så är det alltså inte.

Kvinnor och män är inte med i uppräknningen. Det beror på att könsskillnaderna är mycket små när svensk offentlig förvaltning bedöms. Den lilla skillnad som finns har dock haft samma utseende under senare år – män är något mer negativa än kvinnor.

Olika partiers sympatisörer sätter alltmer olika betyg

Det offentliga skall i sin utövning vara politiskt oberoende och utan ideologiska kopplingar. Partipolitik skall inte färga av sig på hur stats- eller kommunaltjänstemän handlar eller fattar beslut. Opartiskhet och oförvitlighet är det som gäller. Idealt skall offentliga verksamheter tjänstgöra så att alla medborgare uppskattar vad som görs – och det oavsett politisk hemvist. Om någon politisk grupp är påtagligt mer nöjd eller missnöjd är det en indikation på att något inte är som i den bästa av världar. Inte per automatik nödvändigtvis något fel på den offentliga verksamheten. Den/de aktuella politiska grupperingarna kanske gör politiserade och föga evidensbaserade bedömningar. Men oavsett, bra är det inte. Offentlig förvaltning skall fungera neutralt och av alla uppfattas fungera neutralt. Partisk förvaltning och/eller politiserade och ideologiserade bedömningar i vissa grupper kan skapa stora problem och höja transaktionskostnaderna i samhället.

Om vi börjar med att se på hur människor med olika vänster-högerideologi betygsätter myndigheter/verksamheter har något hänt under senare år. I det alliansstyrda Sverige 2013 eller i det rödgrönt styrda Sverige 2015 bedöms kvaliteten på den offentliga byråkratin genomsnittligt sett på ett mycket likartat sätt. Vissa

mindre skillnader av politiskt slag är synliga. Vem som innehar regeringsmakten avspeglar sig något lite. Personer med lutning åt vänster är något mer positiva 2015 än 2013. För personer med lutning åt höger är resultatet det omvänd, något mer positiva 2013 är 2015.

I undersökningarna 2016 och 2017 har den ideologiska färgningen av bedömningarna blivit mycket tydligare. Personer med ideologisk hemvist till vänster är nu klart mer uppskattande av offentlig verksamhet än personer till höger. Vänsterpersoners snittbetyg på myndigheter/verksamheter 2017 är +11 mot endast -5 för högerpersoner, en skillnad på hela 16 enheter. Motsvarande skillnad var 13 enheter år 2016. Så sent som i mätningen 2015 var skillnaden enbart 1 enhet. Bedömningen av kvaliteten på svensk offentlig verksamhet har tydligt blivit mer färgad av politiserad ideologi. Vänster och höger är inte lika överens längre.³

Tabell 6 Olika partiers sympatisörer bedömer hur ett antal myndigheter/verksamheter sköter sin uppgift 2017 (procentandel bra/dåligt)

	Partisympati									
	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	FI	Samtliga
Myndigheter										
Arbetsförmedlingen	26/57	17/55	20/52	7/77	10/73	6/76	10/76	6/81	17/67	12/67
Försäkringskassan	24/50	36/36	36/33	25/48	32/39	19/50	28/45	19/63	14/52	28/45
Polisen	52/33	61/17	62/23	55/27	54/26	41/31	51/28	41/46	43/35	54/26
Skatteverket	74/6	69/5	70/9	73/4	74/1	61/14	74/6	56/16	67/10	67/7
Migrationsverket	19/60	22/44	25/45	14/64	17/55	19/75	13/67	4/80	9/73	16/59
Skolverket	36/31	40/21	38/28	23/32	33/33	22/57	23/47	12/54	50/31	29/36
MSB	46/10	53/9	56/13	47/17	36/27	59/14	39/16	35/30	55/9	45/17
Medeltal	40/35	43/27	44/29	35/38	37/36	32/45	34/41	25/53	36/40	36/37
Betygsbalans	+5	+16	+15	-3	+1	-13	-7	-28	-4	-1
Verksamheter										
Grundskolan	51/29	59/17	59/21	57/22	54/18	44/31	51/28	44/35	44/28	55/24
Sjukvården	40/41	52/28	64/21	55/31	51/38	30/48	45/35	35/46	36/56	47/35
Äldreomsorgen	26/52	40/37	44/30	35/42	24/46	19/64	32/42	24/62	19/44	32/45
Medeltal	39/41	50/27	56/24	49/32	43/34	31/48	43/35	34/48	33/43	44/35
Betygsbalans	-2	+23	+32	+17	+9	-17	+8	-14	-10	+9

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?/ 'Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/ region eller kommun där du bor?' Svartalternativen är 'känner ej till myndigheten/ verksamheten'; 'mycket bra'; 'ganska bra'; 'varken bra eller dåligt'; 'ganska dåligt'; 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Procenten är beräknad bland personer med uppgiven kännedom om myndigheterna/verksamheterna. Betygsbalansen visar andelen bra minus andelen dåligt och kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Antalet svarspersoner varierar mellan 1 000–1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I tabell 6 ges en mer detaljerad bild av hur olika partiers sympatisörer uppskattar hur olika myndigheter/verksamheter sköter sina uppgifter. Resultaten gäller undersökningen 2017. Utfallet illustrerar mycket tydligt att olika partiers anhängare gör klart skilda bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning sköter sig idag. Tidigare mindre bedömningsskillnader har vuxit och blivit klart påtagliga (se tabell 6).

När det gäller betygen på såväl myndigheter som kommunala/regionala verksamheter är de mycket mer positiva bland regeringspartiernas anhängare (S, MP) än bland sympatisörer till allianspartierna eller bland anhängare till FI och SD. Allra mest negativ i bedömningarna är sympatisörer till Sverigedemokraterna. Migrationsverket är den myndighet som SD-sympatisörer ger sämst betyg.

Precis som tidigare år får två av välfärdssveriges mest centrala myndigheter uppseendeväckande underbetyg av *samtliga* partiers väljare. Det svidande omdömet drabbar Arbetsförmedlingen och Migrationsverket. Inget partis väljare ger dem ett övervägande positivt betyg. De får klart underkänt i alla politiska läger. Att det är otillfredsställande är en alltför mild slutsats. Något bör, måste göras.

En närmare syn på hur sympatisörer till de tre största partierna (S, M och SD) har satt betyg genom åren tydliggör att myndighetsbedömningarna blivit klart mer partipolitiserade under senare år. Skillnaden i genomsnittsbedömningen av myndighetssverige mellan S- och M-sympatisörer var endast 2 enheter år 2013, fyra år senare 2017 har den ökat till 23 enheter. Motsvarande skillnad mellan S- och SD-anhängare ökar från 27 till 44 enheter under samma period. De mer positiva S-väljarna skiljer sig alltmer i bedömningarna från de mer negativa SD-väljarna och de i ökande grad negativa M-väljarna. Samtidigt som bedömningsavstånden mellan S-M respektive mellan S-SD ökar under perioden 2013-2017 förblir motsvarande avstånd i huvudsak detsamma mellan M-SD (från 19 till 21).⁴ Sveriges två regeringsbärande partier har idag sympatisörer som gör alltmer olika bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar. Det är bekymmersamt.

En utredning behövs

Oavsett vad som ligger bakom den ökande partipolitiseringsen av hur svensk offentlig förvaltning bedöms, finns anledning till rannsakan på flera håll. Myndighetssverige bör reflektera, liksom de politiska partierna. Och varför inte också medierna som informationsspridare och inte minst väljarna själva. Vad ligger bakom den tilltagande partisplittringen i betygen? Är de mer negativa bedömningarna under senare år berättigade? Vad ligger bakom att Sjukvården, Äldreomsorgen och Polisen tappar mest? Om Skatteverket kan få toppbetyg, varför inte också Arbetsförmedlingen, Skolverket och Försäkringskassan? Många frågor söker svar. Svar som kräver mycken forskning och analys, och förslag till förändringar. Kanske en offentlig utredning?

Noter

- ¹ Estimaterna för kännedom byggda på SOM-studien 2011 skall användas mycket varsamt. Resultaten det året drabbades av en kontexteffekt som sänkte kännedomen tillfälligt. Effekten beror på en något avvikande placering av våra enkätfrågor i SOM-formuläret år 2011 jämfört med tidigare och senare år.
- ² En mindre grupp som också ofta avger betyg över medeltalet är arbetslösa.
- ³ Människors vänster-högerideologi har mätts på en subjektiv självplaceringsskala. Snittbetygen beräknade på samma sätt som i tabell 5 är som följer för personer till vänster/varken eller/till höger: 2013 +12/+13/+16; 2014 +14/+15/+16; 2015 +12/+8/+11; 2016 +16/+4/+3; 2017 +11/+1/-5. Undersökta myndigheter/verksamheter är inte helt desamma genom åren.
- ⁴ Resultaten gäller snittsiffror för bedömningar av myndigheter. Bedömningsskillnaderna vad gäller snittsiffrorna för betygen på de kommunala/regionala verksamheterna är: 2013 S-M 5 enheter, 2017 15 enheter; 2013 S-SD 25 enheter, 2017 37 enheter; 2013 M-SD 20 enheter, 2017 22 enheter. Med andra ord, samma mönster i resultaten som för myndigheterna – ökande bedömningsavstånd mellan S-M respektive S-SD, i huvudsak stabila avstånd för M-SD.

Referenser

- Arkhed, Sofia och Holmberg, Sören 2015. *Svenska folkets bedömning av offentliga myndigheters verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2016. I Holmberg, Sören och Arkhed, Sofia *Svenska folket sätter betyg på offentlig verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2017. Offentlig verksamhet skall ha hög kvalitet. I Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2015. Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Weissenbilder, Marcus 2018. *Betyg på offentlig verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Johansson, Susanne och Holmberg, Sören 2011. Kvalitet i offentlig verksamhet. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet.
- Ångström, Lars 2014. *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda – grundläggande rättsliga principer*. Stockholm: Värdegrunddelegationen.

Politik
&
partier

VIKTIGA VALFRÅGOR I SVERIGE – FRÅN MILJÖ TILL INVANDRING

JOHAN MARTINSSON OCH MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning

Frågan om allmänhetens viktigaste samhällsproblem är en central del av den politiska debatten. Under valår, när partierna i ännu högre grad försöker tilltala väljarkåren, blir frågan av yttersta vikt för så väl partierna själva som för medierapporteringen. Fortfarande aktuella frågor som länge har dominerat dagordningen är sjukvården och skolan. På senare år har dock invandring/integration och även lag och ordning tagit plats på topplistan. I det här kapitlet analyserar vi vilka grupper av medborgarna som är mer troliga att nämna olika samhällsproblem i syfte att belysa viktiga skiljelinjer i samhället. Vår analys visar att den klassiska vänster-höger skalan i stor utsträckning strukturerar människors åsikter om vilka frågor som är viktigast, men att även köns- och åldersfaktorer har en viktig roll. Män nämner oftare invandring/integration samt lag och ordning, medan kvinnor oftare nämner sjukvård och skola/utbildning.

Vilka politiska frågor eller samhällsproblem är de viktigaste för de svenska väljarna? Denna enkla och rättframma fråga väcker ofta stort intresse på många håll. Såväl media som beslutsfattare och många andra ägnar ofta stor uppmärksamhet åt frågan. Den ställs i många opinionsundersökningar i de flesta länder världen över där det förekommer opinionsmätningar.

Anledningarna är flera. Det är central information för många aktörer att veta vilka problem eller politiska frågor medborgarna i ett land upplever som viktigast. Utan att ha koll på denna indikator på opinionsklimatet riskerar exempelvis partier att tappa väljarandelar om människor inte upplever att partierna bryr sig om deras frågor. Medier å sin sida riskerar att tappa publik om de inte upplevs belysa frågor som är angelägna för medborgarna.

Det är dock inte självklart att detta samband är enkelriktat. Vilka frågor politiska partier eller medieredaktioner väljer att lyfta fram påverkar naturligtvis även vilka frågor människor tycker är viktiga. Påverkan kan gå i båda riktningar mellan flera olika aktörer och grupper av aktörer (se t.ex. McCombs & Shaw, 1972; Cohen, 1995; McCombs, 2004). Vi ska heller inte glömma att samhällsutvecklingen i sig i vissa frågor där medborgarna har en direkt erfarenhet kan ha en egen separat effekt utan att medieras av massmedier eller politiska aktörer (Soroka, 2002). I detta kapitel behandlar vi dock inte kausaliteten mellan olika aktörer eller gruppers agenda, deras viktigaste frågor, utan fokuserar på allmänhetens prioriteringar.

Vilka frågor medborgarna tycker är viktiga kan även spela roll för deras partival i allmänna val till politiskt valda församlingar som till exempel det svenska riksdagsvalet. Ända sedan de brittiska statsvetarna Budge och Farlie (1983) lanserade det som då kallades saliency-teorin i början av 1980-talet (se även Holmberg 1981) har dagordningen ansetts spela roll för utfallet i politiska val. De partier som upplevs ha bäst politik i de viktigaste frågorna har nämligen en fördel framför partier som upplevs ha bäst politik i andra frågor som för tillfället inte ligger överst på väljarnas dagordning. Även senare forskning har gett belägg för att dagordningen spelar roll, om än inte alltid så stor roll (t.ex. van der Brug, 2004). Vilka frågor som är viktiga kan också avgöra i vilken utsträckning väljarna utkräver ansvar för en regerings resultat inom olika områden. Till exempel har tidigare forskning visat att när ekonomin är en viktig fråga för många, spelar väljarnas bedömningar av den ekonomiska utvecklingen en större roll för deras partival (Singer, 2010).

Föreliggande kapitel har främst ett deskriptivt syfte och tjänar till att kartlägga situationen inför riksdagsvalet 2018. De huvudsakliga frågeställningarna vi ska behandla är 1) vilka de viktigaste politiska frågorna och samhällsproblemen brukar vara för medborgarna under valåren, 2) hur läget ser ut inför nästa val och hur dagordningen bland medborgarna skiljer sig åt 2017 jämfört med det senaste valet, samt 3) vad som är kännetecknande för dem som anger olika frågor som viktiga.

Hur brukar väljarnas dagordning se ut i svenska val?

SOM-institutet har sedan 1987 ställt frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem i den nationella SOM-undersökningen. Frågan är en så kallad öppen fråga där frågeformuleringen lyder ”*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.*” Respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. Öppna frågor ställer hårda krav på kodningen av frågan till olika kategorier och SOM-institutet har med mångårig erfarenhet formulerat ett antal kategorier som i hög grad samlar de större problem som anges.¹ Frågans utformning ställer även höga krav på respondenterna eftersom inga möjliga svarsalternativ presenteras. Utifrån detta perspektiv är det anmärkningsvärt att så många som 84 procent av de som svarade på enkäten 2017 uppger minst ett samhällsproblem som svar på frågan. Det kan jämföras med 87 procent i den nationella SOM-undersökningen 1987. Med andra ord har andelen som väljer att besvara frågan legat mycket stabil över tid.

I en historisk tillbakablick har svenska valrörelser i allmänhet dominerats av sysselsättningsfrågan. I tabell 1 visas de tre politiska frågor eller samhällsproblem som omnämns av flest som ett av de viktigaste under samtliga valår sedan 1988, samt i det senaste årets undersökning 2017.

I tabellen ser vi att under inte mindre än fem av de åtta valåren 1988–2014 så har arbetsmarknads- och sysselsättningsfrågor toppat medborgarnas dagordning. Även sjukvården har haft stort utrymme under valåren. Frågan finns med på topp-tre-listan hela sex år av åtta med de ekonomiska krisåren 1991 och 1994 som

undantag. Från och med 1998 har även skola och utbildning haft en framträdande plats och funnits med på topp-tre under fem valår i rad 1998–2014.

Tabell 1 De tre viktigaste frågorna för befolkningen valåren 1988–2014 samt 2017

	1988	1991	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2017
1	Miljö	Arbetsmarknad	Arbetsmarknad	Arbetsmarknad	Sjukvård	Arbetsmarknad	Arbetsmarknad	Skola	Invandring
2	Sjukvård	Miljö	Ekonomi	Skola	Skola	Sjukvård	Sjukvård ¹	Sjukvård	Sjukvård
3	Sociala frågor	Ekonomi	Miljö	Sjukvård	Äldre-frågor	Skola	Skola ¹	Invandring	Skola

Kommentar: Tabellen visar de tre mest angivna samhällsproblemen under valår, baserat på frågan 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?', där respondenterna får uppge upp till tre samhällsproblem.¹ Sjukvård och skola hade samma procent i den nationella undersökningen 2010.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2017.

Både i början och i slutet av perioden 1988–2017 ser vi några intressanta undantag från det dominerande mönstret. I början ser vi att miljöfrågan hade en mycket framträdande plats och ligger på första plats med flest omnämmanden av alla frågor 1988 och på andra plats vid tidpunkten för 1991 års val. År 1994 har frågan sjunkit till tredje plats och efter detta år syns den inte till på topp-tre igen under perioden vi studerar här. Mot slutet av perioden ser vi istället ett annat skifte. Det är då invandrings- och integrationsfrågor gör entré i toppen av allmänhetens politiska dagordning. År 2014 når invandring för första gången en tredjeplats, och enligt den nationella SOM-undersökningen 2017 ligger den på första plats. För detaljerad information om samtliga samhällsproblem under varje enskilt år se Martinsson och Andersson (2018: 41).

Utöver de frågor som har diskuterats ovan, kvalar då och då äldreomsorgen in på topp-tre-listan. I övrigt är det just arbetsmarknad, skola och sjukvård som under perioden som helhet har varit de dominerande frågorna. I periodens början hade miljöfrågan en framträdande roll, vilken i närtid istället har ersatts av invandrings- och integrationsfrågor. Efter denna översiktliga historiska tillbakablick ska vi istället titta närmare på vad som utmärker medborgarnas dagordning 2017 och hur den har förändrats sedan det senaste riksdagsvalet år 2014.

Vad utmärker medborgarnas dagordning 2017?

Tittar vi närmare på vilka frågor medborgarna tycker är viktigast år 2017 så blir det tydligt att det är tre stora frågor som ligger i toppen av dagordningen:

invandring/integration, sjukvård och skola. Dessa tre utmärker sig med en klart högre procentandel som nämner dessa som en av de viktigaste frågorna (tabell 2). Invandringsfrågan toppar tabellen med hela 43 procent omnämmanden, trots att frågan nämndes av ännu fler 2015 och 2016. Efter detta följer sjukvården med 37 procent som nämner den, och sedan skola/utbildning med 30 procent. Alla dessa är frågor som tveklöst finns i den allmänna debattens centrum.

Andra frågor som under tidigare år har funnits med bland toppfrågorna (tabell 1) har nu en mer undanskymd plats. Detta gäller exempelvis arbetsmarknad och sysselsättning som år 2017 endast omnämns av 9 procent som ett av de viktigaste problemen (tabell 2). Inte heller miljöfrågor eller ekonomi som vid tiden för 90-talets början tveklöst tillhörde de viktigaste frågorna för väljarna finns längre på en central plats i samhällsdebatten. Miljöfrågor omnämns 2017 enbart av omkring en tiondel av befolkningen och ekonomi av så lite som 4 procent.

Tabell 2 Andel som anger olika frågor som viktigast 2014 och 2017 (procent)

	2014	2017	Differens
Invandring/integration	27	43	+16
Sjukvård	33	37	+4
Skola/utbildning	40	30	-10
Lag och ordning	4	17	+13
Sociala frågor/problem	12	15	+3
Äldre frågor	18	14	-4
Miljö/energi	12	10	-2
Arbetsmarknad	24	9	-15
Bostäder/byggnadsfrågor	3	5	+2
Demokrati/rättigheter	4	5	+1
Ekonomi	7	4	-3
Familjepolitik	3	3	0
Skatter	2	3	+1
Svensk utrikespolitik	4	3	-1
Styrelseskick/politik	2	2	0
Infrastruktur	2	1	-1
Offentlig service	2	1	-1
Moral/etik	1	1	0
Antal svarande	3 431	5 344	

Kommentar: Tabellen visar de tre mest angivna samhällsproblemen under valår, baserat på frågan "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?" där respondenterna får uppge upp till tre samhällsproblem. Kolumnen "differens" visar hur andelen har förändrats från 2014 till 2017 i procentenheter; celler som är markerade med en inramning indikerar frågor som har förändrats med minst 10 procentenheter uppåt eller nedåt mellan mätningarna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2017.

Undersöker vi nu istället de senaste årens trender och fokuserar på den kolumn i tabell 2 som visar hur andelen som nämner olika frågor som en av de viktigaste frågorna eller problemen har förändrats sedan förra valet år 2014 till den senaste undersökningen år 2017 så framträder en ganska tydlig bild. I stort sett ser vi att för de allra flesta frågor är andelen tämligen konstant mellan dessa år. De flesta frågor har bara förändrats ett fåtal procentenheter upp eller ned sedan 2014. Det finns dock ett fåtal, men mycket tydliga, undantag. Först och främst blir det tydligt att det finns två frågor som stiger hastigt på medborgarnas dagordning: invandring samt lag och ordning. Andelen som nämner invandring, integration och närallgande ämnen har ökat med 16 procentenheter de senaste tre åren. I själva verket hoppade frågan upp till hela 53 procent redan år 2015 (Martinsson & Andersson, 2018: 41) och har sedan dess alltså minskat något igen, men ligger fortfarande på första plats och är även jämfört med förra valet 2014 den fråga som ökat mest i viktighet bland befolkningen. Den andra trendande frågan är Lag och ordning med frågor som våld, brottslighet, polis och rättsväsendet i stort. För denna fråga har andelen som anger den som ett av de viktigaste samhällsproblemen ökat med hela 13 procentenheter från 4 till 17 procent.

Tabellen visar även att arbetsmarknad (inklusive sysselsättning/arbetslöshet) är den fråga som har minskat kraftigast, med 15 procentenheter nedåt sedan 2014. Även skola och utbildning minskar med så mycket som tio procentenheter. Trots detta är frågan fortfarande kvar på en tredje plats 2017 och tillhör tveklöst fortfarande toppfrågorna.

När vi senare i kapitlet belyser vilka demografiska, socio-ekonomiska och politiska skillnader det finns mellan personer som anger olika frågor som viktiga kommer vi att fokusera på de frågor som ligger i toppen av medborgarnas dagordning och de frågor som har stigit kraftigast på dagordningen sedan förra valet. Sammantaget ger detta fyra frågor: Invandring, sjukvård, skola samt lag och ordning.

Att frågan om viktigaste samhällsproblem ställs i ett öppet fält där respondenten själv skriver medför att de angivna svaren beskriver ett stort antal varierande problem formulerade på olika sätt. Frågorna som vi analyserar i detta kapitel består av grupperingar av relaterade samhällsproblem. Det är av högsta vikt att ha detta i åtanke vid tolkning av resultaten, då kategorierna inte nödvändigtvis är ett ställningstagande för eller emot en viss fråga. Kategorin ”invandring/integration” är en sådan kategori. Inom denna gruppering finns så väl omnämmanden av integration, immigration, invandring, som omnämmanden av rasism, främlingsfientlighet och rasism. Det är således en tämligen bred kategori och säger inte nödvändigtvis någonting om inställningen till invandring eller flyktingar. ”Sjukvård” är en något tydligare kategori, vilket omfattar bland annat vård, vårdköer, vårdavgifter och löner inom vården. Notera att tandvård inte innefattas i denna kategori. I kategorin ”skola/utbildning” återfinns samtliga utbildningsnivåer och även frågor om klasstorlekar, löner i skolan, lärarfrågor och dylikt. ”Lag och ordning” täcker ett antal relaterade frågor så som våld, brottslighet, polisen, ekonomisk brottslighet

och rättsväsendet. Det bör därmed upprepas att viss försiktighet bör tillämpas i försök att tolka svaren åt en viss riktning på frågan. Integration/invandring är kanske det tydligaste exemplet på detta där frågan innefattar så väl problem med invandring som oro över främlingsfientlighet.

Vem tycker att toppfrågorna är viktiga?

Det finns stora skillnader mellan olika grupper i det svenska samhället angående vilken fråga som anses viktigast. Följande avsnitt börjar med att redogöra för och analysera skillnaderna mellan olika grupper av partisympatisörer. Efter detta följer en analys där en större uppsättning demografiska faktorer används för att utöka förståelsen av vilka faktorer som predicerar att en individ anger ett visst samhällsproblem som viktigt. I syfte att genomföra en något överskådligare analys används i följande avsnitt enbart de fyra samhällsproblem vi tidigare definierade som de mest aktuella inför 2018 års val.

Tabell 3 Viktigste samhällsproblem efter partisynpati 2017 (procent)

	Invandring/ integration	Sjukvård	Skola/ utbildning	Lag och ordning	Antal
Samtliga	43	37	30	17	5 435
Vänsterpartiet	39	38	33	8	295
Socialdemokraterna	35	42	34	15	1 530
Miljöpartiet	30	27	29	10	203
Centerpartiet	40	47	41	17	627
Liberalerna	49	41	41	21	307
Kristdemokraterna	39	40	34	21	140
Moderaterna	50	31	29	20	810
Sverigedemokraterna	72	33	18	25	706
Feministiskt Initiativ	(44)	(32)	(18)	(5)	88
ETA	,26	,12	,16	,13	

Kommentar: Tabellen visar de tre mest angivna samhällsproblemen under valår, baserat på frågan 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?', där respondenterna får uppge upp till tre samhällsproblem. Tabellen redovisar andelen av partisympatisörer som har angett integration, sjukvård, skola/utbildning samt lag och ordning som viktigaste samhällsproblem. Frågan om parti lyder 'Vilket parti tycker du bäst om idag?', där respondenterna får ange ett av de listade nio partierna. Resultat inom parentes bygger på svarstal under 100 personer. ETA är ett sambandsmått som redovisar styrkan på relationen mellan två variabler, måttet varierar mellan 0 och 1 där en högre siffra anger ett starkare samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Frågan om partisynpati handlar i SOM-undersökningarna om vilket parti respondenterna tycker bäst om idag. När vi analyserar hur svaren på frågan om de viktigaste samhällsproblemen fördelar sig efter partisynpati blir ett antal skillnader

tydliga (tabell 3). I flera avseenden lägger sig respondenterna på en ideologiskt präglad linje som matchar den partierna ofta delas in i. Vid frågorna om invandring/integration samt lag och ordning, vilka ofta betraktas som två traditionella högerfrågor ligger allianspartiernas sympatisörer högre än de som sympatiserar med partierna på vänsterkanten. Bland de som sympatiserar med socialdemokraterna till exempel ligger frågan om sjukvård i topp istället för invandring/integration, och för vänsterpartisterna hamnar integration och sjukvården på i stort sett samma nivå. Skulle vi dessutom gräva djupare ned i vad kategorierna innehåller och vilken aspekt av frågorna som deltagarna anger som problematiska så skulle vi troligen få syn på ännu tydligare skillnader mellan partierna. Sådana analyser ryms dock inte inom föreliggande kapitel utan får anstå till framtida analyser.

Vi ser även många andra skillnader som att centerpartisterna är de som anser att sjukvården är viktigast och att sverigedemokraterna i lägst utsträckning anger skola/utbildning som en av de viktigaste frågorna. Alla parvisa skillnader mellan partier är inte statistiskt signifikanta då antalet svarande för mindre partier är lågt. Särskilt gäller detta skillnader mellan två mindre partier. Skillnader mellan större partier eller mellan ett mindre och ett större parti är i allmänhet signifikanta. Tabell 3 inkluderar även ett ETA-värde för varje fråga som visar styrkan i sambandet mellan partisympati och att ange en fråga som viktig eller inte. Sambandet visar sig då vara starkast för frågor om integration och invandring. Detta betyder alltså att den frågan är mer partipolariserad på väljarnivån än de andra frågorna; partisympati har större förklaringskraft för personers uppfattning om vilka frågor som är viktiga (och vice versa) när det gäller invandring och integration än för de andra tre frågorna.

För att få en helhetsbild av vilka faktorer som påverkar sannolikheten att nämna ett visst samhällsproblem använder vi en uppsättning logistiska regressionsanalyser, vilket lämpar sig när den beroende variabeln enbart kan anta två distinkta värden, i detta fall att ha nämnt frågan eller att inte ha nämnt den. Regressionsanalyser visar oss både styrkan i sambandet mellan en förklaringsfaktor och det fenomen vi studerar (i detta fall att nämna ett samhällsproblem som viktigt) och i vilken grad sambandet är statistiskt signifikant, samtidigt som analysen också på statistisk väg tar hänsyn till andra tänkbara förklaringsfaktorer och visar oss just den del som förklaras av varje enskild förklaringsfaktor under kontroll för de andra. Som oberoende variabler i analysen inkluderar vi kön, ålder, ideologisk vänsterhögersjälvlacering, utbildningsnivå, hushållsinkomst samt respondenternas boendoområde. Boendoområde refererar till huruvida respondenten bor på landsbygd, mindre tätort, större tätort eller i Stockholm/Göteborg/Malmö. I denna analys avgränsar vi även vårt urval av svarspersoner till enbart de som har angett minst ett samhällsproblem på den öppna frågan, d.v.s. 84 procent av hela urvalet. Skälet är att vi inte vill att skillnader i olika gruppers benägenhet att hoppa över att svara på denna fråga ska påverka resultaten för vilka faktorer som förklarar tendensen att nämna ett visst samhällsproblem.

De ovan nämnda beskrivna regressionsanalyserna redovisas i tabell 4. En tabell av detta slag ger visserligen en god inblick i vilka faktorer som under kontroll visar sig vara signifikanta, men logistiska regressionskoefficienter är svåra att tolka när det gäller vad de substantiellt betyder när det gäller hur olika grupper av medborgare ställer sig till ett visst samhällsproblem och hur stor betydelse olika förklaringsfaktorer har. Följande stycke redovisar i korthet resultaten från regressionerna, innan vi avslutar med att beskriva och analysera sannolikheterna för att specifika ”typpersoner” tycker olika frågor eller problem är viktiga. Resultateten i den avslutande delen bygger på så kallade predicerade sannolikheter vilka vi får fram baserat på resultaten från en logistisk regressionsmodell genom att sedan specificera värden på vissa i den logistiska regressionen ingående variabler och sätta resterande variabler i modellen vid deras medelvärde. Fördelen med predicerade sannolikheter är att det visar tydligare hur stor betydelse olika faktorer har enligt den estimerade modellen. Valet av exempel till den avslutande delen baseras på de variabler som visar sig signifikanta i tabell 4.

Utän att gå in på effektstorlekarna i tabell 4 är det noterbart att kön, ålder och ideologi har statistiskt signifikanta effekter på alla fyra samhällsproblem/politiska frågor vi undersöker. För inkomst och boendeområde är effekterna mer sporadiska och varierar mer mellan frågorna. Inkomst exempelvis saknar signifikanta effekter på sjukvård samt lag och ordning, och boendeområde har enbart effekter på invandring/integration.

Redovisat per samhällsproblem så har boende i en större stad, högre inkomstnivå och ideologisk självplacering till höger positiva effekter på att ange invandring/integration som viktigt. Ålder har en något negativ effekt, dock med svagare signifikansnivå. Även män är mer sannolika att nämna invandring/integration än kvinnor.

Lag och ordning skiljer sig i ett antal avseenden från de två välfärdsområdena och liknar mer invandring/integration på så sätt att män även är mer benägna att ange detta som ett problem och att människor till höger anger det i större utsträckning än människor till vänster. Vad gäller ålderseffekten så fungerar den dock tvärtom mot när det gäller invandring och det är istället de äldre som betraktar lag och ordning som ett viktigare problem än vad de unga gör.

Bland de två välfärdsområdena sjukvård och skola/utbildning ser det annorlunda ut, och de två områdena liknar varandra i stor utsträckning. Här är kvinnor och äldre mer benägna att ange dem. För båda frågorna finns tendenser att de på de ideologiska ytterkanterna åt så väl höger som vänster har lägre intresse av frågorna, dock med ibland lägre signifikansnivåer. Två tydliga skillnader mellan de två frågorna finns dock i att högutbildade och höginkomsttagare i större utsträckning tenderar att ange skola/utbildning som ett av de viktigaste samhällsproblemen, vilket inte gäller för sjukvården.

Tabell 4 Effekt av olika bakgrundsfaktorer på de viktigaste samhällsproblem 2017 (logistiska regressionskoefficienter)

	Invandring/ integration	Sjukvård	Skola/ utbildning	Lag och ordning
Man (kvinna ref.)	0,282 ***	-0,518 ***	-0,377 ***	0,239 ***
Ålder (19–29 år ref)				
30–49 år	0,006	0,530 ***	0,361 ***	0,531 ***
50–64 år	-0,192 *	0,798 ***	0,362 ***	0,680 ***
65–85 år	-0,203 *	0,992 ***	0,509 ***	0,938 ***
Utbildningsnivå (låg utbildning ref.)				
Medellåg	0,208 *	0,045	0,056	-0,106
Medelhög	0,197 *	0,116	0,242 *	-0,150
Hög	0,173	0,050	0,499 ***	-0,354 ***
Ideologi (varken vä, eller hö. ref.)				
Klart till vänster	-0,228 **	-0,197 *	-0,125	-0,798 ***
Något till vänster	-0,297 ***	0,180 **	0,179 *	-0,277 **
Något till höger	0,396 ***	0,098	0,028	0,224 **
Klart till höger	0,934 ***	-0,232 *	-0,380 ***	0,193
Hushållsinkomst (under 300 000 ref.)				
301–700 000	0,290 ***	0,104	0,290 ***	0,138
Över 700 000	0,304 ***	-0,080	0,535 ***	0,052
Boendeområde (landsbygd ref.)				
Mindre tätort	0,082	0,001	0,002	-0,007
Stad/större tätort	0,207 **	0,071	-0,075	0,126
Sthlm/Gbg/Malmö	0,280 **	-0,048	-0,118	0,171
Intercept	-0,915 ***	-0,264	-0,897 ***	-2,354 ***
N	4 132	4 132	4 132	4 132
Log likelihood	-2747	-2742	-2619	-1994
Pseudo R2	0,04	0,03	0,03	0,03

Kommentar: Resultatet redovisar fyra separata logistiska regressionsanalyser. Den beroende variabeln i varje modell bygger på frågan 'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?', där respondenterna kan uppge upp till tre problem. 'Ref' står för den referenskategori som används vid de oberoende variabelerna. Signifikansnivåerna som redovisas: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Hur stora är skillnaderna mellan olika grupper?

Som tidigare har nämnts så använder vi predicerade sannolikheter, baserade på regressionsmodellerna i tabell 4, för olika grupper, eller om man så vill, typfall av personer, för att analysera och bedöma hur stor betydelse de olika faktorerna har för hur troligt det är att medborgarna ska ange vissa politiska frågor eller samhällsproblem som ett av de viktigaste. Vi koncentrerar oss i denna analys på fyra förklaringsfaktorer: kön, ålder, ideologi och utbildning. Typfallen vi använder är alltså antingen en man eller en kvinna, ung (18–29 år) eller gammal (65–85 år), står klart till höger eller klart till vänster ideologiskt, och är antingen högutbildad (examen från högskola/universitet) eller lågutbildad (max grundskola el. motsvarande).

Om vi först tittar på ideologi så ser vi att den har en mycket kraftig effekt på sannolikheten att ange invandring och integration som en viktig fråga. En ung, lågutbildad man som står klart till höger har enligt modellen 73 procents sannolikhet att tycka invandring/integration är ett av de viktigaste problemen eller frågorna medan en ung, lågutbildad man som står klart till vänster istället har 46 procents sannolikhet att ange frågan som viktig, det vill säga en procentdifferens på hela 27 enheter. Differenserna, eller om man så vill effekterna, är ungefär av motsvarande storlek eller större inom andra grupper som exempelvis kvinnor och äldre, dock något lägre för högutbildade män, men fortfarande minst 20 procentenheter. Jämför vi med de andra samhällsfrågorna så ser vi tydligt att ideologi inte alls har en så pass stark effekt. Tittar vi på motsvarande unga, lågutbildade män klart till höger så är sannolikheten att ange sjukvården som viktig 18 procent, och om personen istället står klart till vänster 19 procent. Vi ser alltså inte alls någon nämnvärd effekt av ideologi för sjukvårdsfrågorna. För lag och ordning däremot kan vi se en tydligare betydelse av ideologi, men inte i klass med den för invandring och integration. Exempelvis så har en ung, lågutbildad man klart till höger 18 procents sannolikhet att ange lag och ordning som viktigt medan motsvarande person klart till vänster bara har 8 procents sannolikhet. Effekten är dock något större för äldre, där sannolikheterna för motsvarande personer istället förändras från 36 till 17 procent, vilket ger en differens på 19 procentenheter.

Likt ideologi har även ålder en stor påverkan på sannolikheten att ange ett visst samhällsproblem. Effekten varierar visserligen i storlek över de fyra olika samhällsproblemen, men det är tydligt att generationer skiljer sig åt kring hur viktiga olika samhällsfrågor anses. För äldre är skola/utbildning, lag och ordning samt sjukvård mycket viktigare än för unga, medan unga har högre sannolikhet att ange integration och invandring som samhällsproblem. Störst skillnader finner vi kring frågan om sjukvård, där en ung lågutbildad kvinna klart till vänster har 28 procents sannolikhet att ange frågan som ett samhällsproblem, medan en äldre kvinna med samma karaktärsdrag har 53 procents sannolikhet att ange frågan, en differens på 25 procentenheter. Liknande effekter finns på frågan om skola/utbildning, där

äldre oavsett andra karaktärsdrag i snitt har 10 procentenheters högre sannolikhet att ange frågan som viktig. Även vid frågan om lag och ordning finns denna trend. Visserligen påverkar ideologi skillnaderna starkt, men unga klart till höger har i snitt 15 procentenheters lägre sannolikhet att ange lag och ordning medan vänstersympatisörer har 8 procentenheters lägre sannolikhet. Det är endast frågan om integration och invandring som unga har en högre sannolikhet att ange som samhällsproblem, effekterna här är dock relativt små. Oavsett övriga karaktärsdrag har unga mellan 5 och 6 procentenheters högre sannolikhet att ange denna fråga.

Sett till statistisk signifikans är kön den klart tydligaste bidragande faktorn till att ange ett visst samhällsproblem. Enligt den ovan angivna modellen har en ung lågutbildad man som står klart till höger 73 procents sannolikhet att ange integration, medan en ung lågutbildad kvinna har 67 procents sannolikhet att ange frågan som viktig. De sex procentenheter som skiljer de två fallen är i det närmaste representativt för skillnaden mellan olika grupperna i frågan om integration. Bland äldre högutbildade män klart till vänster är sannolikheten att ange integration 45 procentenheter, med samma grupp kvinnor vid 38 procents sannolikhet. I jämförelse med till exempel ideologi har kön liknande styrka på effekten över samtliga av de fyra samhällsproblemen. För samhällsproblemet sjukvård har kvinnor i snitt 10 procentenheter högre sannolikhet och för skola/utbildning cirka 6 procentenheter. I frågan om lag och ordning, likt integration, har män högre sannolikhet att ange problemet. Effekten här är dock ganska liten, med skillnader runt 4 procentenheter. Skillnaderna mellan grupperna är, till skillnad från vad som gäller för till exempel inkomst, statistiskt signifikant i samtliga fall. Genomgången ovan av predicerade sannolikheter för olika grupper visar oss dock att det endast är i frågan om sjukvården som dessa skillnader mellan könen är substantiellt kännbara och relativt stora. Störst skillnad syns mellan äldre män och kvinnor i frågan om sjukvård där sannolikheten att ange problemet, oavsett ideologi och utbildningsnivå, är 11–14 procentenheter högre för kvinnor. För att exemplifiera så har äldre lågutbildade kvinnor klart till vänster 53 procents sannolikhet att ange sjukvård som samhällsproblem, medan män i samma grupp har 39 procents sannolikhet att ange detta område.

Bland de fyra bakgrundsvariabler vi analyserar i detta stycke har utbildning klart svagast effekt. Skillnader finns mellan de olika grupperna, för frågan om integration är högutbildade i genomsnitt 4 procentenheter mer sannolika att ange problemet och i frågan om sjukvården är skillnaden enbart 1 procentenhet och klart försumbar. För skola/utbildning är skillnaderna något större, högutbildade är i genomsnitt 10 procentenheter mer troliga att ange detta problem. Enbart i frågan om lag och ordning är det större sannolikhet att lågutbildade anger problemet. Skillnaderna är i flertalet fall relativt låga, mellan 4–8 procentenheter, speciellt bland äldre går det dock att se hur utbildningsnivå påverkar. En äldre man som är klart till höger med låg utbildning har 36 procents sannolikhet att ange lag och ordning som problem, medan en äldre man klart till höger med hög utbildning har 28 procents

sannolikhet att ange problemet. En tydlig effekt går därmed att isolera kring att äldre med låg och hög utbildning skiljer sig i frågan om lag och ordning.

Sammanfattningsvis så ser vi att den typiska personen som är mest sannolikhet att tycka invandring och integrationsfrågor är viktiga är en ung man som står klart till höger, har hög inkomst och bor i en större stad. De som tycker Lag och ordning är viktigast liknar profilen för invandring men uppvisar också vissa skillnader. Den typiska personen där är istället en äldre man som står klart till höger och saknar högre utbildning. Vad gäller sjukvården så är den typiske medborgaren som prioriterar detta område istället en äldre kvinna som står till vänster, och för skola och utbildning gäller samma grupptillhörigheter men med tillägget att den mest typiska personen som tycker skolan är viktig är även höginkomsttagare och högutbildad. Den starkaste gruppskillnaden vi ser är den efter ideologi när det gäller invandringsfrågan, men i andra frågor som exempelvis sjukvården har ålder också en mycket tydlig effekt och i mindre utsträckning även kön.

Avslutande diskussion

Traditionellt brukar svenska valrörelser präglas av frågor om arbetsmarknad och välfärd och föras i klassiska vänster-höger termer. Sedan valet 2014 har dock arbetsmarknadsfrågorna, huvudsakligen sysselsättning, sjunkit undan kraftigt och istället har frågor knutna till invandring och integration stigit hastigt på dagordningen. De senaste åren har även frågor om lag och ordning börjat stiga. Vi går därmed mot en ovanlig valrörelse i svensk politik där diskussionen till stor del kan komma att handla om frågor vi inte är lika vana att se som toppfrågorna.

Vi ser även vissa skillnader mellan de olika partiernas sympatisörer när det gäller vilka frågor de tycker är de viktigaste. Av de fyra toppfrågorna är det invandring/integration som är mest partipolariserad i nuläget då allianspartierna och sverigedemokraternas sympatisörer i större utsträckning tycker dessa problem är ett av de viktigaste. I viss mån ser vi ett liknande mönster för lag och ordningsfrågor, men där är skillnaderna mellan partierna mindre stora. För sjukvården och skola/utbildning ser vi däremot inte samma blockskiljande mönster.

När vi har tittat närmare på vad som karakteriserar väljare som tycker de olika frågorna är viktiga blir det också tydligt att det är olika faktorer som spelar störst roll för de olika frågorna. Den enskilt starkaste effekten vi ser är vänster-högerideologins påverkan på sannolikheten att ange invandring/integration som ett av de viktigaste problemen. Men vi finner även substantiellt kännbara effekter av såväl ålder som kön i andra frågor som sjukvård och utbildning. Dagordningen är inte bara till stora delar relativt ny när vi står på randen till 2018 års valrörelse, det finns även kännbara splittringar i väljarkåren angående vilka frågor som är de viktigaste. Även om vilka frågor som ligger i toppen kan förena breda grupper så finns tydliga effekter av både politiska uppfattningar och demografiska faktorer

på vilka frågor en väljare tycker är viktigast i Sverige idag. Invandring/integration samt lag och ordning, som är de två nya toppfrågorna som stiger på dagordningen, är i större utsträckning frågor som engagerar män som ideologiskt står till höger. Det är alltså denna som är mest trolig att lyssna extra noga på vad partierna har att säga i dessa frågor i höstens valrörelse.

Not

- ¹ SOM-institutet har sedan 1987 årligen ställt frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem i den nationella SOM-undersökningen. Frågeformuleringen har förblivit helt oförändrad och lyder: ”*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.*” Svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. Öppna frågor ställer hårda krav på kodningen av frågan till olika kategorier och SOM-institutet har utvecklat en väl beprövad kodningsmall med tydliga kriterier för olika möjliga samhällsproblem som kan beskrivas av respondenterna. Kodningen resulterar i slutet av bearbetningen i ett tjugotal övergripande kategorier, så kallade huvudkategorier, och ett större antal underkategorier. Detta syftar till att ge oss en klarare bild av svenska folkets viktigaste samhällsproblem som de själva uttrycker dem utan att vi väljer ut ett antal frågor och problem bland vilka de får säga vilket de tycker är viktigast. Viktigt att poängtera i sammanhanget är att vi i kapitlets analyser inte lägger någon värdering i den ordning respondenterna skriver ned sina svar i. De upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga, oavsett ordningsföljden.

Referenser

- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: Allen & Unwin.
- Cohen, Jeffrey E. (1995). Presidential Rhetoric and the Public Agenda. *American Journal of Political Science* 39(1): 87-107.
- Holmberg, Sören (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Liber Förlag.
- Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika (2018). ”Svenska trender 1986-2017. SOM-rapport 2018:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- McCombs, Maxwell E. (2004). *Setting the agenda: the mass media and public opinion*. Oxford: Polity.
- McCombs, Maxwell E. & Donald L. Shaw (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly* 36(1): 176-187.
- Singer, Matthew M. (2010). Who Says 'It's the Economy'? Cross-National and Cross-Individual Variation in the Salience of Economic Performance. *Comparative Political Studies*, 44(3): 284-312.

- Soroka, Stuart N. (2002). Issue Attributes and Agenda-Setting by Media, the Public, and Policymakers in Canada. *International Journal of Public Opinion Research*, 14(3): 264-285.
- van der Brug, Wouter (2004). Issue ownership and party choice. *Electoral Studies*, 23(2): 209-233.

KÄNDA OCH POPULÄRA PARTILEDARE

DENNIS ANDERSSON OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

En akilleshäl för den svenska valdemokratin är den låga och sjunkande kännedomen om centrala frontfigurer och kandidater. Denna brist gäller dock inte partiledarna. De åtnjuter i allmänhet ett närmast kompakt kändisskap. Vid partiledarskiftet kan kännedomen tillfälligt vara lägre men den förbättras snabbt, framför allt om de får uppträda i samband med val. Hösten 2017 var partiledarna allmänt kända i hela befolkningen med undantag av den helt nyvalda moderatledaren Ulf Kristersson. Han var dock mer känd i sin första mätning (75 procent) än vad Fredrik Reinfeldt var i sin förstämätning (66 procent). Av partiledarna är Annie Lööf och Stefan Löfven de enda som får ett genomsnittligt betyg över noll på SOM-institutets ogillar-gillarskala från -50 till +50. Bland de egna sympatisörerna är Annie Lööf och Jonas Sjöstedt de mest populära ledarna.

Betydelsen av politiska partiers ledare är ett ständigt återkommande trätoämne inom statsvetenskaplig forskning (Curtice & Holmberg, 2005; Karvonen, 2010). Pågår det en personifiering av politiken där betydelsen av ledare ökar över tid? Hur mycket betyder partiledarna för partiers ideologiska inriktning och för väljarnas partival i olika politiska system? Är det så att partiledare kommer och går och partier består? Eller kan partiledarskiftet generera ideologisk förändring och vända valvindarna för sina partier?

En snabb slagkraftig sammanfattning av kunskapsläget låter sig knappast göras: Frågan om partiledareffekter är komplicerad. Det finns gott om variation mellan länder, mellan partier och mellan val inom länder när det gäller partiledarnas betydelse på såväl kort som lång sikt (Oscarsson & Holmberg, 2013). De kort-siktiga partiledareffekterna i samband med nationella val tenderar att vara klart mindre i partiorienterade flerpartisystem där partier konkurrerar främst genom att manövrera ideologiskt och klart högre i politiska kulturer där enskilda kandidater och företrädare står i förgrunden (Curtice & Holmberg, 2005; Karvonen, 2010; Bjerling, 2013; Blais, Schmitt & Aarts, 2013; Ohr & Oscarsson, 2013).

Frågan om partiledareffektens existens, storlek och utveckling över tid är ett tacksamt ämne för mer forskning. För att komma vidare i diskussioner om under vilka omständigheter partiledare är betydelsefulla för sina partiers inriktning och elektoral fram- och motgångar krävs som alltid en fortsatt och idog systematisk insamling av grundläggande data om partiledares kännedom och popularitet. I det här kapitlet sammanställer vi de senaste data från de nationella SOM-undersök-

ningarna om partiledarnas kändisskap och popularitet. Det ger oss en möjlighet att beskriva utgångsläget och grundförutsättningarna för eventuella partiledareffekter i det kommande valet.

Vi inleder kapitlet med en analys av hur väljarnas kännedom om, och attityder till partiernas ledare utvecklats över tid. Inför 2018 års val har vi en av de mer erfarna uppsättningarna partiledare vi haft inför ett val. Alla ledare utom nyblivne ledaren Ulf Kristersson och KD-ledaren Ebba Busch Thor har varit med relativt länge och med åtminstone ett val bakom sig.

I kapitlets andra del går vi vidare och undersöker systematiskt förändringar av partiledarnas popularitet både i befolkningen som helhet och bland de egna sympatisörerna. Finns det redan nu några partiledare som kan sägas vara positiva röstmagneter eller belastningar för sitt parti? Hur stark är den interna uppslutningen bakom partiledaren – bland partiets egna sympatisörer och anhängare – inför valet 2018?

Partiledarkännedom hösten 2017

I 2017 års SOM-undersökning fick respondenterna betygsätta ledare och språkrör för de åtta riksdagspartierna samt för Feministiskt initiativ som har representation i Europaparlamentet. Eftersom det visade sig att Moderaterna under tidig höst 2017 var mitt uppe i ett partiledarskifte valde vi att mäta sympatierna för *både* Anna Kinberg Batra – som formellt fortfarande var M-ledare när SOM-undersökningen inleddes – *och* hennes efterträdare Ulf Kristersson.

Partiledarskiftet för Moderaterna var påbörjat när fältarbetet för SOM-undersökningarna 2017 drog igång. Fredagen den 25 augusti deklarerade Anna Kinberg Batra sin avgång vid en presskonferens. Spekulationer om vem som skulle bli hennes efterträdare pågick under helgen 26–27 augusti. På måndagen stod det klart att Moderaternas ekonomisk-politiska talesman Ulf Kristersson var en av de främsta huvudkandidaterna. Eftersom trycksättningen av SOM-undersökningarnas enkäter var planerad till måndagen den 28 augusti var det nödvändigt för undersökningsledarna att fatta ett beslut om vilka ledare som skulle ingå i 2017 års SOM-mätning utan att ha kännedom om vem som skulle bli ny ledare för Moderaterna. Lösningen blev att genomföra en sistamätning av Anna Kinberg Batra och till listan av politiska företrädare lägga till två ytterligare personer – valet föll då på finansminister Magdalena Andersson och moderaternas ekonomisk-politiska talesman Ulf Kristersson. Kristersson valdes formellt till moderatledare först vid partiets extrastämma den 1 oktober 2017. Det betyder att omkring 42,5 procent av respondenterna SOM-undersökningen 2017 besvarade enkäten innan det formella partiledarskiftet (se metodredovisningen längst bak i denna volym).

Hur kända är då våra partiledare bland de svenska väljarna? Den ogillar-gillarskala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) som används i SOM-undersökningarna är utrustad med svarsalternativet ”personen okänd för mig”. Det möjliggör studier

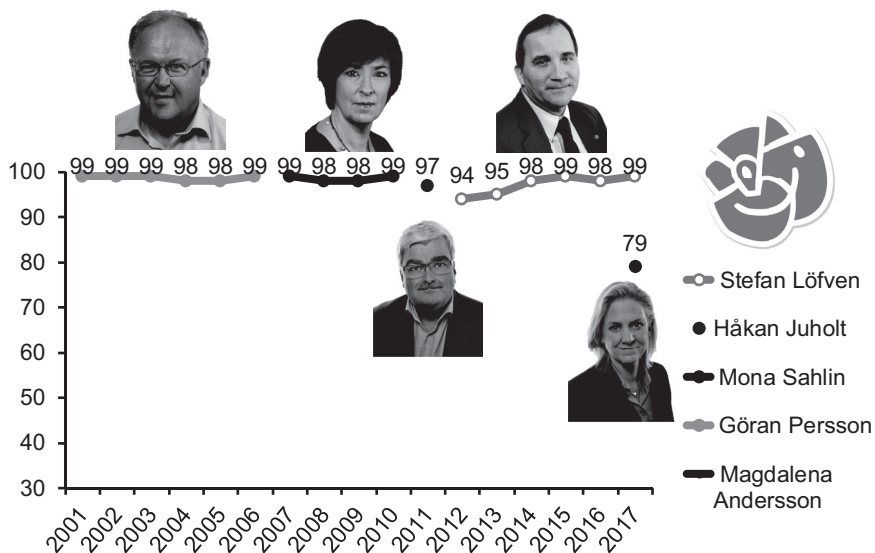
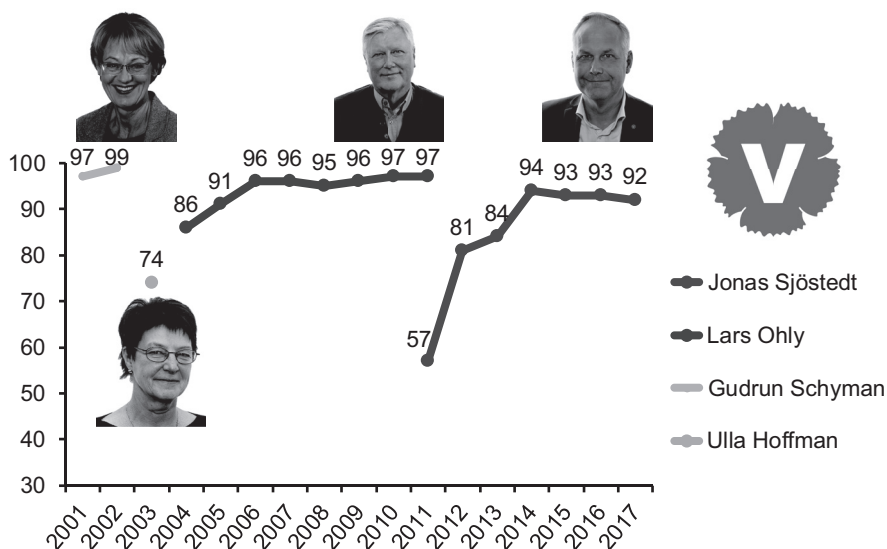
av hur kända olika partiledare är och hur kännedomen utvecklas över tid (Oscarsson, 2008) (se figur 1). Tidigare analyser har kunnat visa att de flesta partiledare är utomordentligt välkända särskilt efter att de för första gången uppträtt i valsammanhang. Statsminister Stefan Löfven var mest känd 2017 med 99 procent, tätt följt av de andra etablerade partiernas ledare (mellan 92-98 procent). Även Gudrun Schyman är som FI-ledare nästan lika känd 2017 (96 procent) som när hon var partiledare för Vänsterpartiet 2002 (99 procent).

Den tillträdande moderatledaren Ulf Kristersson var okänd för var fjärde respondent i SOM-undersökningen 2017 (25 procent). För att vara en förstamätning är det dock inte en anmärkningsvärt hög andel som aktivt kryssat att de inte känner till honom. Tidigare statsministern och moderatledaren Fredrik Reinfeldt hade i sin förstamätning från 2003 en högre andel som inte kände till honom (33 procent) trots att Reinfeldt vid tillträdet hade varit ekonomisk-politisk talesman för Moderaterna sedan valet 2002 (Oscarsson, 2014). Kristerssons kändisskap 2017 är alltså högre än vad Reinfeldts var 2003 (75 mot 67 procent), vilket möjligen kan förstås med bakgrund mot att SOM-undersökningen gick i fält under ett turbulent partiledarskifte.

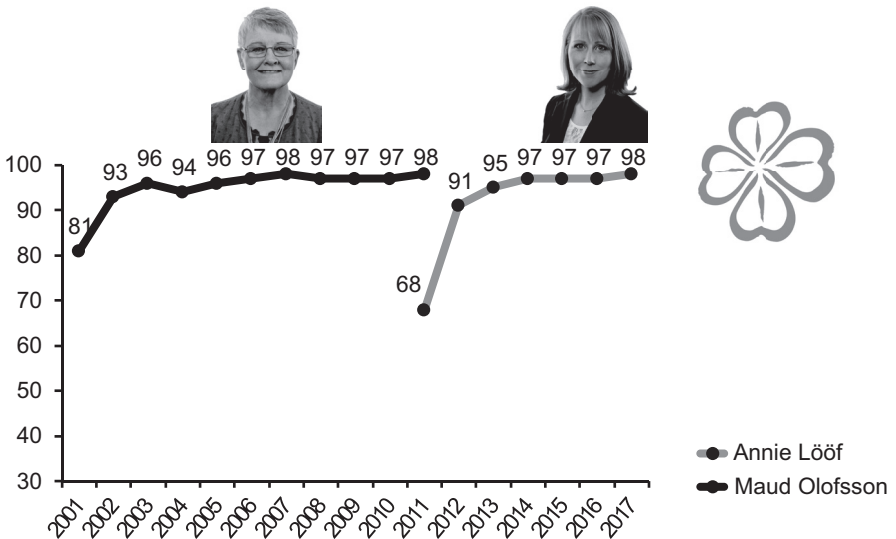
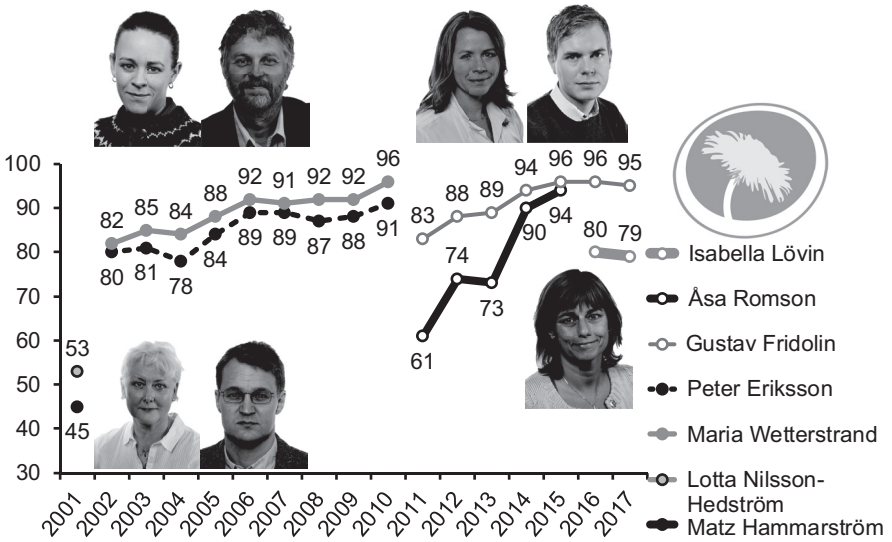
För att balansera listan av personer valde vi att också mäta finansminister Magdalena Andersson. Hon var något mer känd än Kristersson i september-oktober 2017. Tjugo procent svarade att Andersson var ”okänd för mig”. Trots att Andersson inte är partiledare är hon i egenskap av statsråd lika känd som ett av miljöpartiets språkrör, Isabella Lövin; båda är kända av 79 procent av de svarande i SOM-undersökningen 2017.

Analyserna av partiledarnas popularitet över tid visar att den person som varit allra mest okänd – i själva verket ett rekord i de här sammanhangen – är Miljöpartiets språkrör Matz Hammarström. Hammarström valdes till språkrör på Miljöpartiets kongress i Vadstena 2000 och blev omvald 2001. Femtiofem procent uppgav i undersökningen att de inte kände till vem Hammarström var. Med andra ord var hans kännedomssiffra 45 procent – den lägsta vi uppmätt. Strax efter Hammarström, i denna bottenlista finner vi FI:s språkrör som hann lämna sitt uppdrag medan SOM-enkäterna trycktes, nämligen Victoria Kawesa (48 procent).

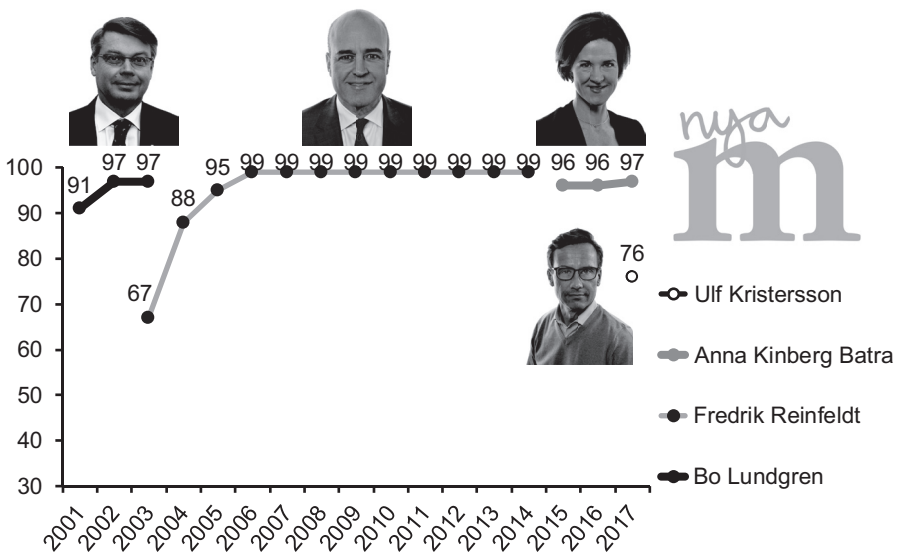
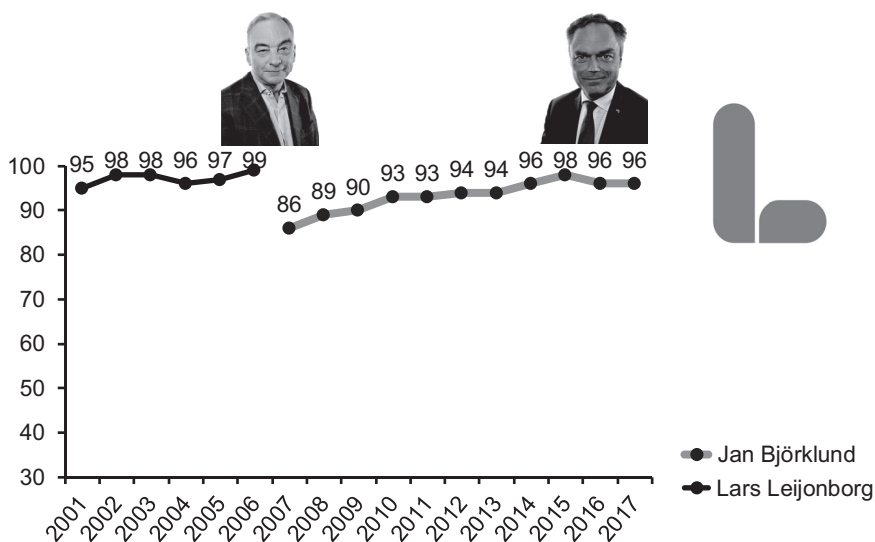
Figur 1 Hur kända är partiledarna? Andel som känner till partiernas ledare 2001–2017 (procent)

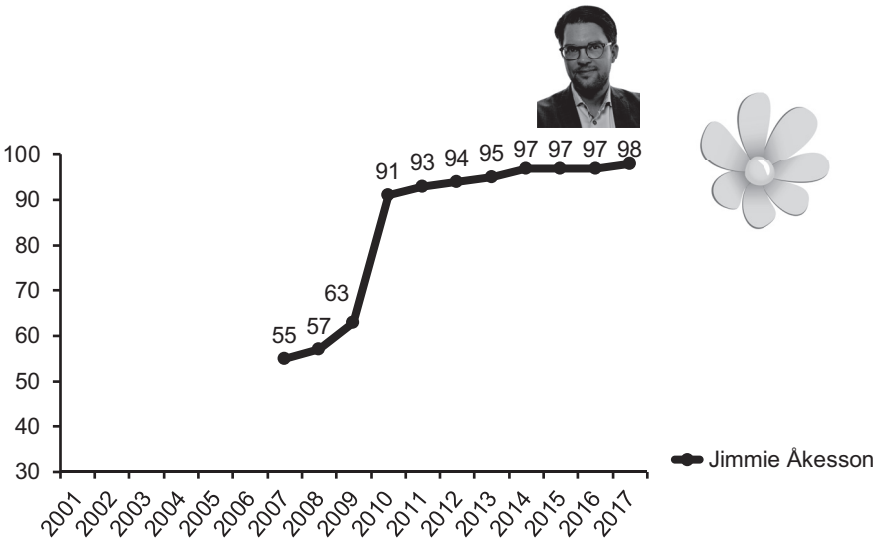
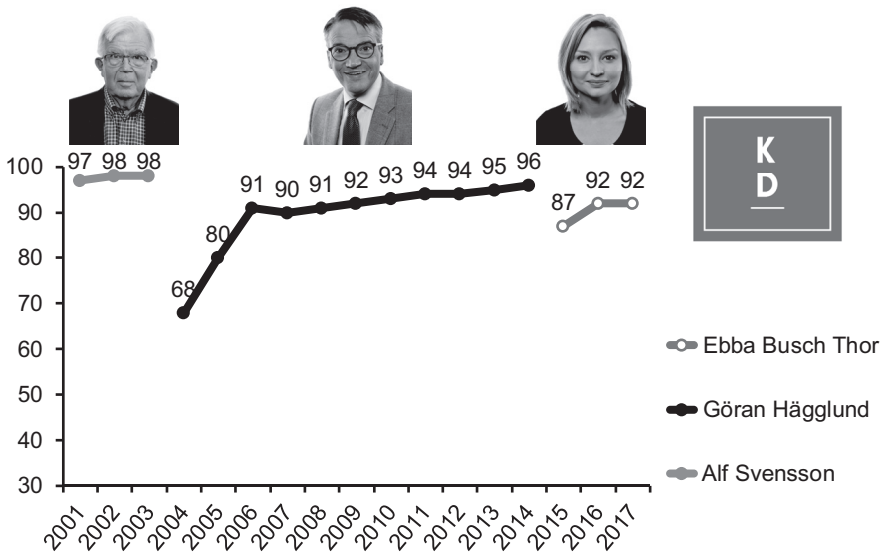
Figur 1 (forts.)

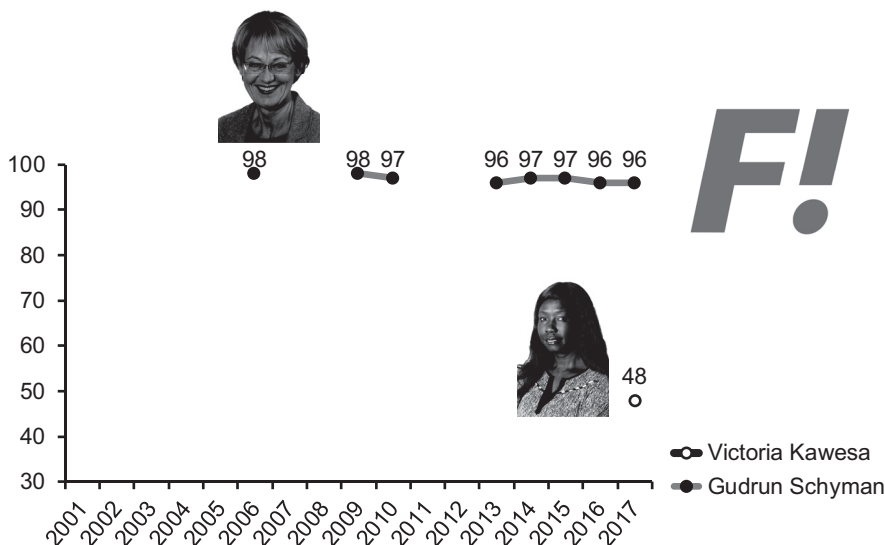
Figur 1 (forts.)

Figur 1 (forts.)

Figur 1 (forts.)

Kommentar: I SOM-undersökningarna används en elvgradig ogillar-gillarskala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) för att mäta väljarnas kännedom om partiledarna och populära de är. Bredvid skalan finns en kryssruta 'personen okänd för mig' som används av de svarspersoner som saknar möjligheter att ge en popularitetspoäng. De som uppger att personen är okänd för dem räknas till gruppen som inte känner till ledaren ifråga. Följaktligen förväntas alla som ger en sympatipoäng vara bekant med ledaren. Eftersom det ofta finns en ovilja bland respondenter att erkänna okunskaper är vårt mått på kändisskap sannolikt överskattningar. Politiskt intresserade och högutbildade som odlar självbilden av att vara allmänpolitiskt värorienterade kan förväntas rapportera en högre partiledarkännedom än vad de i själva verket har.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2017.

I tidigare analyser av partiledarkännedom har vi dragit slutsatsen att Socialdemokratiska ledare och personer som tidigare har varit statsråd tenderar att vara mycket kända i befolkningen redan vid sin förstämätning, medan andra partiers nykomlingar på partiledarposten ofta börjar svagare och behöver ett val för att bli allmänt kända (Oscarsson, 2008). Nya fakta i målet bjuder på en bekräftelse (fallet Kristersson) och en motsägelse (fallet Kinberg-Batra). Trots att båda ledarna för det största oppositionspartiet hade framskjutna positioner som ekonomisk-politiska talesmän är Kristersson alltså klart mindre känd än Anna Kinberg Batra vid sin förstämätning, trots att Kristersson var föremål för stor mediebevakning i samband med undersökningens genomförande (Kinberg Batra hade tio månader på jobbet när hennes förstämätning gjordes) och trots att Kristersson faktiskt hade fem års erfarenhet som socialförsäkringsminister i ryggsäcken. I fallet Kristersson hjälpte alltså inte ministertiden för att göra honom känd. I Kinberg Batras fall

behövdes inget val för att hon skulle nå kännedomssiffror nära 100 procent. Fler fall av partiledarskiften behöver till för att bilden ska klarna av vilka faktorer som är utslagsgivande.

Partiledarnas popularitet bland samtliga och de egna sympatisörerna

Att vara känd är oftast men inte alltid en förutsättning för att bli populär (Holmberg, 2012). Om man framgångsrikt ska föra i land ett resonemang att partiledare har haft en oberoende direkt betydelse för människors val av parti är det dock en klar uppförsbacke att partiledarna inte nödvändigtvis är allmänt kända.

Ett sätt att närma sig frågeställningen om vilka förutsättningar det finns för att faktorer som partiledarpopularitet ska kunna spela roll är att närstudera och följa hur populära partiledarna är bland väljarna som helhet och hur populära de är bland sina egna partisympatisörer. I tabell 1 redovisas partiledarnas popularitetssiffror för befolkningen som helhet och för de egna partisympatisörerna. Populariteten redovisas som ett medelvärde som mäts på en ogillar-gillarskala som här varierar mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler. För att mäta partisympatisörers inställning till partiledarna har vi använt oss av frågan om vilket parti som den svarande tycker bäst om.

Populärast bland samtliga väljare 2017 är Centerpartiets Annie Lööf med ett medelvärde på +6. Efter Annie Lööf finner vi den socialdemokratiska statsministern Stefan Löfven som är något mindre populär med en medeltalssiffra på +4. Tredjeplatsen 2017 delas av Liberalernas Jan Björklund och Moderaternas Ulf Kristersson med medeltalssiffra 0. Avståndet mellan första- och tredjeplatsen är inte tillräckligt stort för att vara statistiskt signifikant. Vänsterpartiets Jonas Sjöstedt hamnar på en fjärdeplats med medeltalet -5, tätt följd av Kristdemokraternas Ebba Busch Thor och Moderaternas (dåvarande partiledare) Anna Kindberg Batra som båda har ett medeltal av -7. Miljöpartiets ena språkrör, Isabella Lövin (-8) slår sin språkrörskollega Gustav Fridolin (-9) med ett 1 medeltalspoäng. Feministiskt Initiativs ena partiledare Gudrun Schyman får en popularitets poäng på -12 av den sammanlagda väljarkåren. Näst sist i denna mätning kommer Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson, som får den samlade popularitetssiffran -16. Allra sist 2017 kommer Feministiskt initiativs andra partiledare Victoria Kawesa med -17 sympatipoäng.

Mest populär bland samtliga respondenter under perioden 2011–2017 är den förre moderate statsministern Fredrik Reinfeldt som landar på hela +12 sympatipoäng både 2011 och valåret 2014. Minst populär under samma period är Jimmie Åkesson som uppnår sina lägsta popularitetssiffror (-27) 2011.

Stefan Löfven hade en stark förstamätning med +10 – helt i nivå med populära Fredrik Reinfeldt – men föll tillbaka under nollpunkten i samband med höstarna 2015 och 2016. I mätningen från 2017 har Löfven tagit sig över nollpunkten på ogillar-gillarskalan och noterar +4.

Tabell 1 Hur populära är partiledarna? Sympatipoäng för partiernas ledare bland samtliga och bland de egna sympatisörerna 2011–2017 (medeltal)

	Bland samtliga							Bland egna partiets sympatisörer						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Annie Lööf (C)	+2	-8	-9	-2	+1	+1	+6	+19	+17	+21	+30	+32	+29	+35
Stefan Löfven (S)	-	+10	+9	+5	-2	-4	+4	-	+28	+30	+29	+27	+23	+29
Ulf Kristersson (M)	-	-	-	-	-	-	+0	-	-	-	-	-	-	+17
Jan Björklund (FP)	-1	-2	-2	-2	-3	-4	0	+23	+23	+17	+23	+24	+15	+20
Jonas Sjöstedt (V)	-1	+1	-2	-3	-5	-7	-5	+19	+34	+36	+35	+38	+32	+36
Ebba Busch Thor (KD)	-	-	-	-	-8	-10	-7	-	-	-	-	+25	+22	+26
Anna Kinberg Batra (M)	-	-	-	-	-2	+2	-7	-	-	-	-	+21	+26	+11
Isabella Lövin (MP)	-	-	-	-	-	-8	-8	-	-	-	-	-	+12	+15
Gustav Fridolin (MP)	+4	+4	+5	+4	-5	-12	-9	+22	+19	+23	+27	+24	+14	+20
Gudrun Schyman (FI)	-	-	-4	-7	-7	-12	-12	-	-	*	+42	+32	+32	+27
Jimmie Åkesson (SD)	-27	-22	-20	-21	-19	-19	-16	+29	+25	+32	+33	+34	+30	+33
Victoria Kawesa (FI)	-	-	-	-	-	-	-17	-	-	-	-	-	-	+13
Fredrik Reinfeldt (M)	+12	+10	+8	+12	-	-	-	+37	+36	+37	+41	-	-	-
Göran Hågglund (KD)	-3	-3	-3	+0	-	-	-	+26	+24	+33	+32	-	-	-
Håkan Juholt (S)	-3	-	-	-	-	-	-	+19	-	-	-	-	-	-
Maud Olofsson (C)	-4	-	-	-	-	-	-	+22	-	-	-	-	-	-
Anna Troberg (PP)	-5	-9	-7	-	-	-	-	*	*	*	-	-	-	-
Lars Ohly (V)	-10	-	-	-	-	-	-	+21	-	-	-	-	-	-
Åsa Romson (MP)	+0	-1	-0	-3	-16	-	-	+15	+13	+15	+19	+8	-	-

Kommentar: Frågan lyder: 'Om du skulle använda samma skala för några partiledare och andra ledande politiker var skulle du placera?... och lyder direkt efter frågan 'Var skulle du placera de olika partierna på nedanstående skala?' Frågan besvaras på en elvgradig ogillar-gillarskala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler. Bredvid skalan finns en kryssruta 'personen okänd för mig' som används av de svarspersoner som saknar möjligheter att ge en popularitetspoäng. I tabellen redovisas ogillar-gillarskalan mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar) uttryckt i medeltal. Partisympati har mätts med frågan: 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Resultaten gäller för de svarspersoner som besvarat frågan. Piratpartiet har för få sympatisörer i undersökningen för att vi skall kunna redovisa deras uppskattning av partiledaren Anna Troberg. Detsamma gäller Gudrun Schyman och FI 2013. Bland sex FI-anhängare 2013 för Gudrun Schyman medelpopulariteten +42. En asterisk (*) markerar för få svarspersoner för att kunna redovisas.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011–2017.

Att vara impopulär bland samtliga väljare betyder inte nödvändigtvis att en partiledare är impopulär bland de egna väljarna. Att vara omtyckt bland egna partisympatisörer är något av en förutsättning för att framgångsrikt kunna ena partiet och fungera som företrädare för partiets politik i samband med ett val. Därför redovisar vi också hur populära partiledarna är bland sina egna sympatisörer i tabell 1.

Ett bra exempel på en ledare som är impopulär bland samtliga väljare men högst populär bland egna sympatisörer är Jonas Sjöstedt. Bland samtliga väljare placerar han sig på en femteplats, men hans sympatisörers inställning till honom gör att han kniper förstaplatsen bland partiledarna med +36 sympatipoäng. Sjöstedt skuggas av Annie Lööf som också innehade förstaplatsen i popularitet bland samtliga (+35 sympatipoäng bland C-sympatisörer). På tredje plats kommer Jimmie Åkesson, som var väldigt impopulär bland samtliga, men som bland SD-sympatisörer får den höga siffran +33. Stefan Löfven kommer upp i +29 sympatipoäng och strax efter honom med +27 kommer Gudrun Schyman vilket ger henne en femteplats. Sjätteplatsen ägs 2017 av Ebba Busch Thor som får +26 och på en delad sjundeplats kommer Jan Björklund (+20) och Gustav Fridolin (+20). Moderaternas, då ännu ej tillträdde, partiledare får av sina egna partisympatisörer +17 poäng vilket ger Ulf Kristersson en åttondeplats. Resultaten visar att Isabella Lövin är mer populär bland samtliga väljare än sin språkrörskollega är, men inom partiet är hon något mindre populär än Fridolin och Lövin får +15 sympatipoäng. Näst sist på listan över populariteten bland de egna partisympatisörerna finner vi Victoria Kawesa, hon landar på +13 poäng. Sist på listan hittar vi den nu före detta moderata partiledaren Anna Kindberg Batra, hon innehar sistaplatsen med +11 sympatipoäng bland M-sympatisörerna. Även i den här rangordningen gäller att avstånden i genomsnittliga sympatipoäng mellan de olika ledarna i de flesta fall inte är tillräckligt stora för att vara statistiskt signifikanta.

Den partiledare som tar hem förstapriset i att vara populärast bland de egna sympatisörerna under hela den undersökta perioden 2011–2017 är Gudrun Schyman med sympatipoängen +42 (2014). Sistaplatsen under samma period innehas av Miljöpartiets före detta språkrör Åsa Romson med +8 sympatipoäng året 2015.

Partiledare som är populärare än sitt eget parti

I det här sammanhanget genomför vi inte några mer avancerade analyser av partiledareffekter (Boije & Oleskog Tryggvason, 2015; Oscarsson & Holmberg, 2016). Intresset för partiledareffekter är främst associerade med korttidseffekter i samband med valen. Men vi kan använda data från 2017 års undersökning för att analysera de olika ledarnas potentiella dragkraft för sitt parti. Jämförelserna handlar om popularitetsavståndet mellan partiet och partiledaren. En del ledare är populärare än sitt parti. Andra ledare är mindre populära än sitt parti. I den följande analysen fokuserar vi på partiledarna som dragplåster, magneter, tillgångar, flöten för sina egna partier, särskilt andelen av samtliga väljare och egna anhängare som tycker bättre om ledaren än partiet.

I tabell 2 finner vi en redogörelse för hur mycket mer populär partiledaren är än sitt parti först i hela väljarkåren och därefter bland de egna partisympatisörerna. Bland samtliga väljare 2017 ligger vänsterledaren Jonas Sjöstedt i topp (36) vad gäller att vara mer populär än sitt eget parti. Han är tätt följd av Gudrun Schyman (34). På tredjeplats kommer Centerpartiets Annie Lööf in på 31 procent. Därefter

återfinns Miljöpartiets andra språkrör Isabella Lövin och Kristdemokraternas ledare Ebba Busch Thor där 30 procent tycker om dessa två partiledare mer än ledarnas partier. Tjugonio procent tycker mer om Jimmie Åkesson än de tycker om hans parti Sverigedemokraterna, vilket placerar Jimmie på en femteplats. På delad sjätteplats finns vi Moderaternas Ulf Kristersson, Liberalernas Jan Björklund och Miljöpartiets Gustav Fridolin och 26 procent av väljarkåren tycker mer om dessa partiledare än deras respektive partier.

Sist på listan hittar vi den före detta Moderatledaren Anna Kinberg Batra som alltså värderats lägst (17) i jämförelse med sitt parti än någon av de andra partiledarna. Näst sist finner vi statsminister Stefan Löfven (22) följt av Feministiskt initiativs Victoria Kawesa (23), som avgick från sin post i september 2017.

Tabell 2 Andel väljare som värderar partiledaren högre än partiet på en ogillar-gillarskala, bland samtliga och bland partianhängare 2011–2017 (procent)

	Bland samtliga							Bland egna partiets sympatisörer						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Annie Lööf (C)	31	19	20	24	27	28	31	13	8	13	21	33	30	39
Stefan Löfven (S)	-	33	25	21	18	18	22	-	19	14	11	7	10	14
Ulf Kristersson (M)	-	-	-	-	-	-	26	-	-	-	-	-	-	7
Jan Björklund (FP)	24	26	24	22	21	20	26	9	16	8	10	9	11	14
Jonas Sjöstedt (V)	44	42	41	39	38	37	36	12	24	21	28	18	25	20
Ebba Busch Thor (KD)	-	-	-	-	24	25	30	-	-	-	-	9	3	18
Anna Kinberg Batra (M)	-	-	-	-	17	19	17	-	-	-	-	6	11	5
Isabella Lövin (MP)	-	-	-	-	-	36	30	-	-	-	-	-	14	5
Gustav Fridolin (MP)	23	27	29	29	34	23	26	11	11	16	9	15	4	4
Gudrun Schyman (FI)	-	-	45	36	37	33	34	-	-	*	19	22	21	22
Jimmie Åkesson (SD)	21	24	25	25	21	24	29	12	13	14	15	21	19	18
Victoria Kawesa (FI)	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	-	-	-	*
Fredrik Reinfeldt (M)	40	41	39	47	-	-	-	28	29	31	34	-	-	-
Göran Hägglund (KD)	37	38	32	38	-	-	-	10	14	14	17	-	-	-
Håkan Juholt (S)	15	-	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-
Maud Olofsson (C)	23	-	-	-	-	-	-	14	-	-	-	-	-	-
Anna Troberg (PP)	41	32	30	-	-	-	-	*	*	*	-	-	-	-
Lars Ohly (V)	27	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-
Åsa Romson (MP)	15	18	18	18	12	-	-	3	6	4	5	2	-	-

Kommentar: Frågan lyder: 'Om du skulle använda samma skala för några partiledare och andra ledande politiker var skulle du placera?...och lyder direkt efter frågan 'Var skulle du placera de olika partierna på nedanstående skala?' Tabellen visar andelen som ger partiledaren en högre sympatipoäng än partiet på en elvgradiga ogillar-gillarskalan från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Som anhängare räknas de som svarat att de tycker bäst om partiet och svarat ja på frågan om de betraktar sig som anhängare av partiet. En asterisk (*) markerar för få svars personer för att kunna redovisas.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011–2017.

Bland de egna sympatisörerna ser vi att fyra av tio Centerpartisympatisörer (39 procent) värderar sin ledare Annie Lööf högre än vad de värderar partiet. Det betyder förstås, omvänt, att sex av tio C-sympatisörer *inte* poängsätter Lööf högre än partiet.

Förhållandevis långt efter men på en andra plats finner vi FI-ledaren Gudrun Schyman: 22 procent av FI-anhängarna tycker alltså bättre om henne än om partiet. På tredje plats finner vi Jonas Sjöstedt: 20 procent av Vänstersympatisörerna tycker bättre om Sjöstedt än om partiet. Vad gäller Kristdemokrater och Sverigedemokrater, som ligger på en delad fjärdeplats, tycker 18 procent av respektive grupp av sympatisörer mer om sina partiledare än sina partier. Av Stefan Löfvens och Jan Björklunds partisympatisörer är det 14 procent som tycker att de båda ledarna är bättre än sina respektive partier, vilket placerar dem på en femteplats. Sju procent av moderata sympatisörer värderar Ulf Kristersson högre än Moderaterna och Kristersson hamnar i denna lista på en sjätteplats. Näst sist på listan hittar vi Isabella Lövin och Anna Kindberg Batra, som båda har 5 procent av sina sympatisörer som värderar dem högre än deras partier. Sist hittar vi Gustav Fridolin som bland sina sympatisörer har 4 procent som värderar honom högre än Miljöpartiet.¹

Förutsättningar för partiledareffekter i 2018 års val

Analyserna av partiledarnas dagsform vad gäller kännedom och popularitet har erbjudit en viktig jämförelsepunkt – hösten 2017 – för framtida studier av ledareffekter i samband med 2018 års val. Vilka partiledare som kommer att vara en tillgång för sina partier och vilka som inte är det kommer även fortsättningsvis vara en het frågeställning både inom den internationella väljarbeteendeforskningen och i samhällsdebatten.

Kommentariatet och den allmänna visdomen fäster allt som oftast stor uppmärksamhet på partiledarnas prestationer i samband med valrörelserna. Det är partiledarna som är partiernas främsta företrädare i debatter, dueller, utfrågningar. Affischer, filmer, broschyrer och annat kampanjmaterial vill framställa ledarna och dess politiskt relevanta egenskaper i så ljus dager som möjligt. Trots det har valforskarna ofta svårt att isolera effekter av ledarna under valrörelserna. En förklaring till de ofta mycket små direkta effekterna av ledarpopularitet i valforskarnas modeller är att en stor del av de potentiella partiledareffekterna när det väl blivit dags för valrörelse redan sedan länge har blivit internaliserade i väljarnas antipatier eller sympatier för partierna. Vi vet från panelanalyser att sympatier för partiet har en starkare tendens att ”färga av sig” på ledarpopularitet än omvänt (se Oscarsson & Holmberg, 2016). I valrörelsens larm är det svårt att isolera effekter av budbäraren (partiledaren) från budskapet (partiets politiska program). Ändå finns förstås enskilda exempel på tydliga partiledareffekter, som Bengt Westerberg 1985, Alf Svensson och Gudrun Schyman 1998 och Fredrik Reinfeldt 2006. Men för det mesta inte. På systemnivå är det fortfarande en rätt öppen fråga huruvida partiledareffekterna blir större över tid (Oscarsson & Holmberg, 2016).

Inför 2018 års val består partiledarbuketten av idel välkända personer. Vid tidpunkten för SOM-undersökningen 2017 var endast Ulf Kristersson fortfarande helt ny för väljarkåren men kan förväntas bli allmänt känd inför valet 2018, inte minst på grund av att han är en av två huvudkandidater till statsministerposten. Kristerssons potential som draglok för sitt parti är inte särskilt väl mätt i just den här undersökningen på grund av de speciella omständigheterna – därför bedömer vi att jämförelser med t ex Stefan Löfven blir orättvisa och bör undvikas. Annat är det med mer välkända ledare som Jonas Sjöstedt, Annie Lööf och Gudrun Schyman – enligt analyserna är det dessa ledare som tydligast kan förväntas vara potentiella dragplåster för sina respektive partier i kraft av en stark ställning internt och en stark popularitet i valmanskåren som helhet. Jämför vi populariteten för dessa ledare 2017 med motsvarande mätning 2013 – ett år före det förra riksdagsvalet – har Annie Lööf ett klart bättre utgångsläge, Sjöstedt ungefär likadant och Schyman ett något sämre utgångsläge (jfr tabell 2).

Samtidigt vet vi från tidigare analyser av partiledareffekter i Sverige (Oscarsson & Holmberg, 2016) att väljarnas höga betyg på ledare inte nödvändigtvis behöver betyda att partiet ens kommer att övervägas för röstning; så fort ideologiska avstånd mellan väljare och partier tillförs som faktor bleknar betydelsen av ledarpopularitet. I slutskedet av en valrörelse blir partiledaren en av många kriterier för beslutsfattande främst för väljare som befinner sig i partiets absoluta närhet i det ideologiska rummet. Ideologisk närhet är en nödvändig förutsättning för att väljare ska använda partiledaren som en utslagsgivande faktor i sina röstningskalkyler.

Not

¹ Bland sympatisörer återfinns vi inte Victoria Kawesa då antalet svarande är för få (15 stycken).

Referenser

- Bjerling, Johannes (2013). *The Personalisation of Swedish Politics. Party Leaders in the Election Coverage 1979-2010*. University of Gothenburg, Department of Journalism, Media and Communication.
- Blais, André, Hermann Schmitt & Kees Aarts (2013). *Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Boije, Edvin & Per Oleskog Tryggvason (2015). Partiledareffekter i 2014 års riksdagsval. I Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson, Red. (2015). *Fragment*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Curtice, John & Sören Holmberg (2005). Party Leaders and Party Choice. I Thomasen, Jacques, Red. (2005). *The European Voter*. Oxford, Oxford University Press.

- Holmberg, Sören (2012). Mer känd, men inte mer uppskattad. I Bergström, Annika & Jonas Ohlsson, Red. (2012). *Medborgarna om välfärden*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Karvonen, Lauri (2010). *The Personalisation of Politics. A study of Parliamentary Democracies*. London, ECPR Press.
- Ohr, Dieter & Henrik Oscarsson (2013). Leader Traits, Leader Image and Vote Choice. I Aarts, Cees, André Blais & Hermann Schmitt, Red. (2013). *Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Oscarsson, Henrik (2008). Partiledarkännedom. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2008). *Skilda världar. SOM-rapport 44*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik (2014). Partiledarnas ställning. I Bergström, Annika & Henrik Oscarsson, Red. (2014). *Mitfåra och marginal*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). Leader effects on the Vote. I Aarts, Cees, André Blais & Hermann Schmitt, Red. (2013). *Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm, Wolters Kluwer.

ÄH, VEM BRYR SIG OM POLITIK?

INTEGRERADE, SKEPTISKA, LOJALA OCH ALIENERADE I DEN SVENSKA POLITIKEN

MARIA OSKARSON

Sammanfattning

Människors olika förhållningssätt spelar roll för hur den representativa demokratin fungerar. Om de som är engagerade och integrerade i politiken systematiskt skiljer sig åt från dem som inte är det, riskerar grupper ställas utanför politiken. Utifrån en typologi baserad på kombinationen av politiskt förtroende och politiskt intresse urskiljs de integrerade, de lojala, de skeptiska och de alienerade som fyra grupper med kvalitativt olika förhållningssätt till politik. Kapitlet visar att dessa grupper tydligt skiljer sig åt i såväl socialt som politiskt hänseende, men också att det kan ha skett en politisk mobilisering av de alienerade.

Svensk demokrati mår bra! Det har varit slutsatsen av en rad undersökningar under senare år som redovisat stigande nivåer av politiskt intresse, förtroende och valdeltagande (Oscarsson & Holmberg, 2016). Kraftigt polariserade debatter, blockpolitikens tredelning samt diskussioner kring olika regeringsalternativ har sannolikt bidragit till att fler känner att politik är något viktigt och väsentligt. Trots dessa positiva trender finns det tecken på sprickor i den politiska fasaden. Det finns de som inte upplever politik och demokrati som något att engagera sig i, kanske inte något som berör dem själva. Det handlar om människor som kanske slår av TV:n när det blir nyheter eller debattprogram, som suckar eller drar sig undan när det blir samtal om politik i lunchrummet med ett lakoniskt ”Äh, vem bryr sig”. Detta kapitel berör just olika förhållningssätt till politik, och hur detta hänger samman med frågor om politisk representation och inkludering. Kapitlet tar en normativ utgångspunkt i att demokrati bygger på allas möjligheter att delta och att göra sin röst hörd, och att en förutsättning för detta är att man har åtminstone ett visst mått av engagemang och intresse.

Diskussioner om minskat politiskt förtroende har varit någon av en trend i många västliga demokratier under de senaste decennierna. Ofta ses minskat politiskt förtroende som uttryck för en sund skepsis från alltmer kunniga och välinformerade medborgare, och därmed inte nödvändigtvis något negativt (Dalton, 2004; Norris, 2011). Under senare år har emellertid denna slutsats börjat ifrågasättas.

Allt mer fokus riktats mot grupper som inte är, eller upplever sig vara, delaktiga i det politiska livet. Det har kommit en rad böcker och forskningsrapporter som

handlar om ett utbrett missnöje med, och även ointresse för, politik (Achen & Bartels, 2016; Dassonneville & Hooghe, 2016; Hay, 2007). Detta missnöje har satts i samband med senaste årens val i exempelvis USA, Frankrike och Storbritannien. Denna diskussion har också inneburit en slags ”revival” om en debatt om politisk alienation som framförallt var central för några decennier sedan. I en aktuell forskningsöversikt urskiljer de australiensiska statsvetarna Gerry Stoker och Mark Evans olika teoretiska dimensioner i vad som gemensamt ofta kallas politisk alienation (Stoker & Evans, 2014). Utifrån den tidigare forskningen urskiljer de *politisk maktlöshet, upplevd politisk normlöshet, meningslöshet, isolering och upplevd uteslutning* som olika aspekter av det som gemensamt kan benämnas politisk alienation (Finifter, 1970; Seeman, 1959). Snarare än att här försöka mäta dessa dimensioner eller begrepp direkt (vilket i vissa fall är mycket oklart hur) är det centrala argumentet i detta kapitel att vi genom att kombinera människors politiska förtroende och deras politiska intresse kan urskilja fyra kvalitativt olika sätt att förhålla sig till politik, där så väl de ”skeptiska kritikerna” i Dalton’s och Norris arbeten som de ”politiskt alienerade” kan ringas in. På så sätt studeras inte de olika dimensionerna i alienationsbegreppet i sig, utan snarast dess samlade uttryck.

Att vara intresserad av politik är en sak.¹ Att ha förtroende för de politiska aktörerna och institutionerna är en annan. Att vara intresserad innebär inte automatiskt att man hyser förtroende för det politiska systemet och dess aktörer, lika lite som att det alltid är så att de som inte är intresserade har lågt förtroende. Däremot, hur dessa olika förhållningssätt kombineras är ett tydligt uttryck för individens förhållningssätt till samhällets politiska sfär. Den person som varken är intresserad av politik, eller har något politiskt förtroende, kan sägas stå utanför politiken. Han eller hon söker ingen information om politiska frågor, och skulle hon ändå nås av någon information så litar hon ändå inte på budbäraren. Just kombinationen av lågt intresse och lågt politiskt förtroende kan därmed sägas utgöra demokratins svagaste grupp. Däremot är de som är politiskt intresserade och dessutom hyser förtroende något av demokratins stöttepelare väl integrerade i den politiska sfären. Politiskt intresse och politiskt förtroende är alltså två olika aspekter av medborgarnas relation till politik men som när de kombineras skapar fyra kvalitativt olika förhållningssätt till politik – alienation, skepticism, lojalitet och integration. I figur 1 presenteras en typologi över dessa olika förhållningssätt till politik, baserade just på kombinationen av politiskt intresse och politiskt förtroende².

Figur 1 En typologi för förhållningssätt till politik

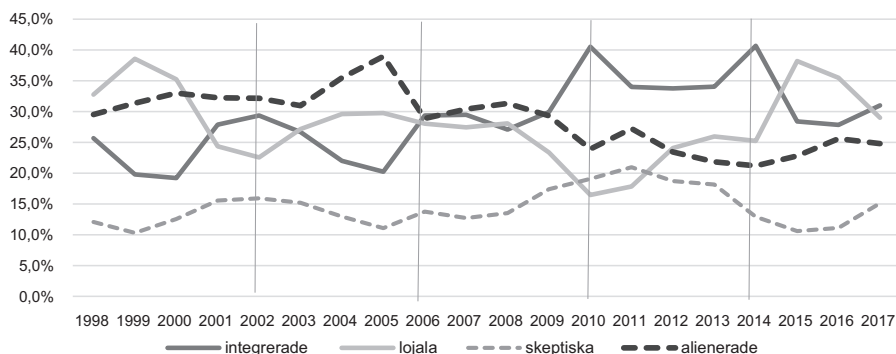
		Politiskt intresse	
		Högt	Lågt
Politiskt förtroende	Högt	Integrerade	Lojala
	Lågt	Skeptiska	Alienerade

De som varken är politiskt intresserade eller hyser förtroende benämns här ”alienerade”, och ser sig knappast som en del av samhällets ”politiska sfär”. Gruppen som har lågt politiskt intresse men högt förtroende för den politiska sfären kallas här för ”lojala”. Denna grupp kan sägas överlåta politiken till politikerna, och litar på att de sköter sig. De kan alltså sägas vara lojala med det politiska systemet. Gruppen med högt politiskt intresse och lågt förtroende är å andra sidan kritiska medborgare, som håller god koll på politiken men inte hyser någon tillit. Dessa kallas här ”skeptiska” men kan kanske ses som något av demokratins vakthundar som kan antas slå larm om något missköts. De ”integrerade” avslutningsvis är i någon mening de politiska systembärarna. De är intresserade av politik, och har förtroende för politiker och det politiska systemet. De utgör den kategori som i högst utsträckning kan förväntas engagera sig politiskt mer långsiktigt. Just hur intresse för politik och politiskt förtroende hänger samman antas alltså spela en stor roll för relationen mellan individen och den politiska sfären. Argumentet här är att just kombinationen av dessa två förhållningssätt till politik säger något väsentligt om hur individen förhåller sig till den politiska sfären som inte fångas in om vi ser till intresse och förtroende separat.³ Om dessa förhållningssätt hänger samman med systematiska skillnader avseende sociala och politiska faktorer finns en risk att framförallt de som här klassificeras som alienerade inte blir hörda eller representerade politiskt. I det följande så redovisas därför såväl fördelning av de olika förhållningssätten i olika socio-ekonomiska och demografiska grupper, samt hur förhållningssätten hänger samman med politiska åsikter, ideologisk placering och partisympati. Även om fokus i detta kapitel ligger vid 2017 års SOM-undersökning ser vi också till hur dessa olika förhållningssätt fördelat sig ända tillbaka till 1998, vilket är så länge de relevanta frågorna ställts i SOM-undersökningarna.

För att konstruera denna typologi i SOM-undersökningarna kombineras ett index för politiskt förtroende med en fråga om hur pass intresserad man är av politik. Index för politiskt förtroende är ett additivt index baserat på frågorna om förtroende för regering, riksdag, partier och politiker. Det kan invändas att förtroende för regeringen i tidigare studier visat sig hänga nära samman med om man sympatiserar med något av regeringspartierna, men det gäller egentligen samtliga aspekter av politiskt förtroende här då de korrelerar starkt med varandra.⁴ Att politiskt förtroende påverkas av vilka som innehar regeringsmakten är kanske ganska självklart, då vi inte efterfrågar förtroende för själva det politiska systemet utan just för de olika aktörerna och institutionerna (Esaiasson, 2011; Newton & Zmerli, 2011). För konstruktion av typologin har detta index dikotomiserats vid medelvärdet. Politiskt intresse är mätt med den enkla standardfrågan om hur pass intresserad man är av politik och där svarskategorierna mycket och ganska intresserad kombinerats till intresserad och svarskategorierna inte särskilt och inte alls slagits samman till ”inte intresserad”. Utifrån dessa båda dikotoma variabler har typologin i figur 1 konstruerats. I SOM-undersökningen 2017 (formulär 1) fördelar sig respondenterna så att 31 procent kategoriseras som integrerade, 29 procent

som lojala, 15 procent som skeptiska samt 25 procent som alienerade. Andelen alienerade har faktiskt minskat under senare år i och med den ökade mobilisering i Sverige som togs upp inledningsvis. Figur 2 visar trender i fördelningen mellan de olika förhållningssätten till politik sedan 1998.

Figur 2 Fyra olika förhållningssätt till politik, 1998–2017 (procent)

Kommentar: Figuren redovisar andel av respondenterna i respektive kategori. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Lojala avser högt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse; Skeptiska avser dem med lågt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse. Antalet respondenter varierar mellan 1 416 år 2012 och 1 667 år 2003. De vertikala linjerna markerar valår.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998–2017.

Figur 2 visar fördelningen mellan de fyra kategorierna sedan 1998. Som synes är det inte något helt stabilt mönster då såväl politiskt förtroende som politiskt intresse varierar mellan olika år. Om vi bortser från mer kortsiktiga svängningar är det möjligt att urskilja några generella trender. Andelen integrerade, som alltså förenar högt politiskt intresse med ett högt politiskt förtroende, visar en uppåtgående tendens fram till och med 2014, medan de lojala med lågt politiskt intresse men högt förtroende snarast visar den motsatta tendensen, även om denna grupp andel ökade mellan 2010 och 2015. Andelen skeptiska med högt intresse men lågt förtroende har under hela perioden varit den minsta gruppen sånär som några år runt 2010. Andelen alienerade avslutningsvis visar en svagt nedåtgående trend fram till 2014, när en svag ökning av gruppens andel kan anas. Variationerna mellan åren hänger naturligtvis delvis samman med den politiska utvecklingen. I figuren är valåren markerade med en vertikal linje och vi kan notera att valåren förefaller ha en mobiliserande effekt, då andelen integrerade ökar i samband med samtliga valår. Eftersom andelen lojala visar i princip den motsatta tendensen kan vi anta att det främst är det politiska intresset bland dem med högt förtroende som sti-

muleras. När det däremot gäller kategorierna skeptiska respektive alienerade finns ingen lika tydlig valårseffekt utan snarare mer långsiktiga trender.

Tidigare studier har visat förhållandevis tydliga samband mellan dessa olika förhållningssätt till politik och socio-ekonomisk position. Detta mönster består även i 2017 års undersökning. Tabell 1 visar på skillnaderna i dessa förhållningssätt till politik i olika sociala grupper.

Tabell 1 Förhållningssätt till politik i olika grupper, 2017 (procent)

	Integrerade	Lojala	Skeptiska	Alienerade	Summa	Antal
SAMTLIGA	31	29	15	25	100	1612
Kvinna	29	25	19	27	100	851
Man	34	33	11	22	100	757
16–29 år	22	28	20	30	100	264
30–49 år	28	26	16	30	100	452
50–64 år	32	27	16	25	100	438
65–85 år	39	34	10	17	100	458
Låg utbildning	28	24	16	32	100	236
Medellåg utbildning	24	26	18	32	100	448
Medelhög utbildning	27	34	12	26	100	358
Hög utbildning	41	30	14	15	100	545
Ren landsbygd	27	30	14	28	100	202
Mindre tätort	27	25	17	30	100	332
Stad eller större tätort	33	29	14	23	100	775
Stockholm, Göteborg, Malmö	30	34	16	20	100	274
Förvärvsarbetande	30	28	16	26	100	841
Pensionär	38	35	11	16	100	447
Utanför arbetsmarknaden	18	28	13	41	100	87
Studerande	27	22	26	25	100	126
Högre tjänstemän	39	31	13	17	100	695
Mellan tjänstemän	27	26	19	27	100	442
Arbetare	24	27	13	37	100	224
Småföretagare	22	34	12	33	100	83
Max 300 000 i hushållsinkomst	27	27	18	28	100	304
301 000–700 000 i hushållsinkomst	32	29	14	25	100	713
Mer än 700 000 i hushållsinkomst	35	30	15	20	100	486
Född i Sverige	31	30	14	24	100	1377
Född i Europa utom Sverige	32	23	17	28	100	94
Född i land utanför Europa	33	11	27	29	100	55

Kommentar: Tabellen redovisar andel av respondenterna i respektive kategori. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Lojala avser högt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse; Skeptiska avser dem med lågt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Andelen alienerade är markant högre än andelen integrerade bland unga, bland dem med lägre utbildning, utanför storstäderna, bland arbetare och småföretagare och för dem som står utanför arbetsmarknaden (arbetslösa, i arbetsmarknadsutbildning samt med sjuk- eller aktivitetsersättning. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att andelen alienerade är högst i svagare eller mer utsatta socio-ekonomisk positioner medan de integrerade återfinns framförallt bland de mer resursstarka grupperna. En central aspekt av olika förhållningssätt till politik är att det hänger samman med mediekonsumtion (Strömbäck, 2015; Strömbäck & Shehata, 2010). De alienerade tar i lägre grad del av nyheter eftersom de inte har något intresse av politik, och skulle de ändå nås av politiska nyheter så litar de inte på budbärarna eftersom de inte hyser politiskt förtroende. Det är med andra ord människor som i begränsad utsträckning tar del av det politiska samtalet så som det kanaliseras via media. I tabell 2 redovisas olika aspekter av medianvändning och medieförtroende bland respondenter med olika förhållningssätt till politik.

Tabell 2 Förhållningssätt till politik och nyhetskonsumtion, 2017 (procent)

	Morgontidning	Ekonyheter	Aktuellt/Rapport	TV4-nyheter	Förtroende för dagspress	Förtroende för radio/tv
Integrerade	46	49	73	54	48	75
Lojala	43	46	69	54	25	43
Skeptiska	32	26	53	48	34	61
Alienerade	29	22	49	50	13	39
Skillnad integrerade-alienerade	+17	+27	+24	+4	+35	+36
Antal	1612	1364	1524	1482	1598	1601

Kommentar: Tabellen redovisar andel av respondenterna i respektive kategori. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Lojala avser högt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse; Skeptiska avser dem med lågt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse. Nyhetskonsumtion avser minst 3 dagar i veckan. Förtroende avser mycket eller ganska stort förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Tabell 2 visar tydliga skillnader mellan de olika kategorierna. Om vi jämför mediekonsumtion respektive medieförtroende mellan dem som kategoriserats som integrerade och de alienerade är skillnaderna betydande. Endast TV4-nyheterna sticker ut genom att inte visa på några större skillnader mellan dem med olika förhållningssätt till politik, något som ligger i linje med tidigare studier om social position och mediekonsumtion (se vidare Ulrika Anderssons respektive Ulrika Anderssons och Lennart Weibulls kapitel i denna bok).

En ytterligare aspekt av de olika förhållningssätten till politik är om de också hänger samman med politiska attityder. Som diskuterades inledningsvis innebär ett samband mellan hur man förhåller sig till politik och politiska åsikter att det kan leda till en situation där vissa typer av åsikter inte representeras i den politiska debatten eller av de politiska partierna. En sådan situation kan ge upphov till grogrund för nya typer av politiska rörelser eftersom de enda som kan förväntas ”nä fram” och tillmätas förtroende från de alienerade är aktörer som inte är etablerade på den politiska scenen (eftersom de har man inget intresse av eller förtroende för). Om däremot de olika förhållningssätten inte visar några skillnader avseende politiska preferenser är ändå de alienerade representerade politiskt av dem som förhåller sig till politik på ett mer inkluderat sätt. Det handlar med andra ord om hur väl representerade olika grupper är inom politiken. I tabell 3 nedan redovisas andelen positiva till några centrala olika sakpolitiska förslag, och i figur 3 visas vänster-högerplacering för de olika kategorierna.

Tabell 3 Andel positiva till politiska förslag, 2017 (andel mycket+ganska positiva)

	Integrerade	Lojala	Skeptiska	Alienerade	Skillnad integrerade-alienerade
Minska inkomstskillnaderna	76	54	69	57	+19
Ta emot färre flyktingar	38	69	44	63	-25
Satsa mer på ett miljövänligt samhälle	90	77	85	77	+13
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	17	31	18	20	-3
Lägsta antal	493	462	237	388	

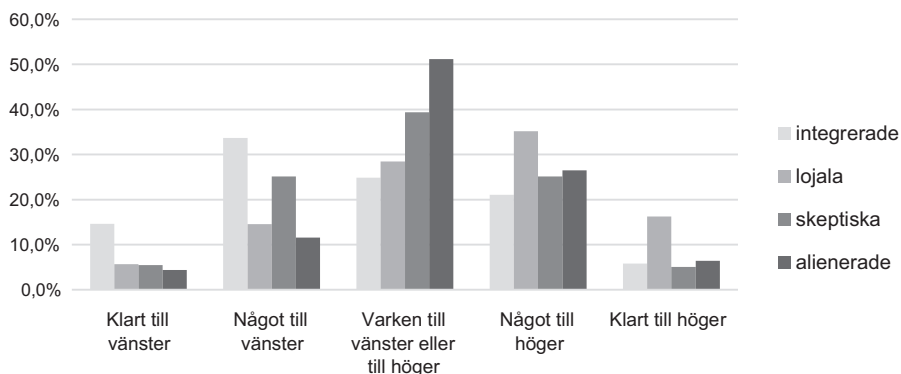
Kommentar: Tabellen redovisar andel av respondenterna som är mycket eller ganska positiva till de politiska förslag som framgår av tabellen. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Lojala avser högt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse; Skeptiska avser dem med lågt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I tabell 3 framgår vissa tydliga åsiktsskillnader mellan dem med olika förhållningssätt till politik. Tydligast skillnad finns avseende hur stor andel som är positiva till att minska flyktigmottagandet, där integrerade är betydligt mer negativa och alienerade mer positiva (balansmått -25). Men även avseende förslaget att ”Minska inkomstskillnaderna” och ”Satsa på ett miljövänligt samhälle”. Endast privatiseringsfrågan visar försumbara skillnader. I figur 3 visas vänster-högerplacering och även

här finns ganska tydliga skillnader. De alienerade återfinns främst mer till höger politiskt än framförallt de integrerade, men den största skillnaden finns mellan grupperna när det gäller andelen som placerar sig ”varken till vänster eller höger”. Om man skulle anknyta det mönster som kan skönjas i tabell 3 och figur 3 till diskussionen om politikens olika dimensioner, förefaller de olika förhållningssätten till politik i högre grad tangera den så kallade GAL-TAN-skalan än den mer traditionella vänster-högerskalan, även om detta inte helt kan fastställas utifrån de frågor som fanns i SOM-data. De alienerade förefaller mer skeptiska till invandring och miljöpolitik än framförallt de integrerade, vilket är typiska GAL-TAN-frågor (Bakker, 2012). Att de också är mer positiva till att minska inkomstskillnaderna än vad de integrerade är tyder på en vänster-position i traditionella fördelningsfrågor.

Figur 3 Vänster-högerplacering bland väljare med olika förhållningssätt till politik, 2017 (procent)

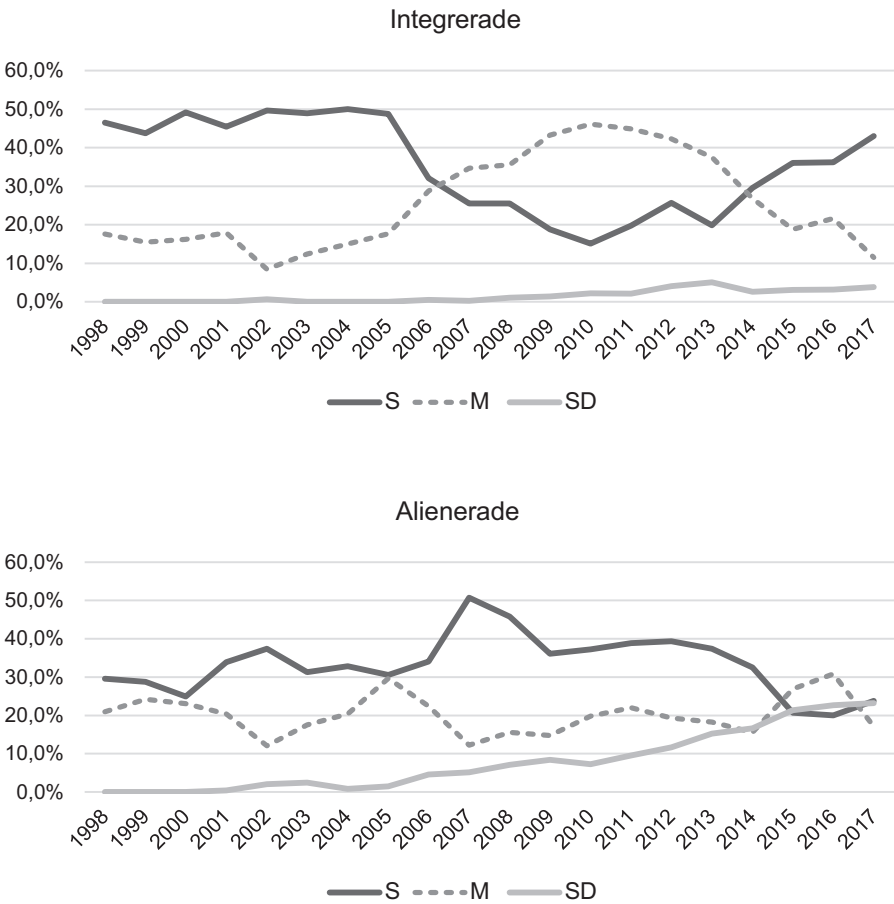

Kommentar: Frågan lyder: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Svarsalternativen framgår av figuren. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Lojala avser högt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse; Skeptiska avser dem med lågt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse. Antal svarande är 1 588.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Detta är återigen ett resultat som ligger i linje med tidigare analyser (Oskarson, 2011). GAL-TAN dimensionen har en tydlig koppling till det som nu börjar bli en etablerad andra konfliktdimension i svensk politik, vid sidan av vänster-höger. Det återspeglas också i figurer 4 som visar sympati för något av de idag tre största partierna – Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna – bland integrerade och alienerade ända sedan 1998.

Figur 4 Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraternas sympatier bland integrerade respektive alienerade, 1998–2017 (procent)

Kommentar: Partisympati mäts med frågan: 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Integrerade avser kombinationen högt politiskt förtroende och högt politiskt intresse; Alienerade avser kombinationen lågt politiskt förtroende och lågt politiskt intresse. Figuren baseras på mellan 309 och 643 respondenter för de integrerade och mellan 327 och 527 alienerade.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998–2017.

Av figur 4 framgår tydligt att bland de integrerade är det, precis som vi kan förvänta oss, regeringspartiet som är det starkaste, med ett tydligt skifte under alliansåren först 2006 då Moderaterna övertog statsministerposten från Socialdemokraterna, och motsvarande 2014 då Socialdemokraterna åter blev regeringsbärande parti.

Sverigedemokraternas stöd bland de integrerade är mycket lågt även under de senaste åren. Bland de alienerade å andra sidan har Sverigedemokraterna ett ganska kontinuerligt ökande stöd, och i SOM-undersökningen 2017 hade Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna lika stort stöd, 23 procent. Från perioden från 2010 och framåt har Socialdemokraternas stöd från gruppen alienerade ganska kontinuerligt minskat, medan Moderaternas stöd i gruppen ligger ganska jämt utom vid två ”toppar” 2005 och 2016.

Naturligtvis är mönstret i figur 4 relativt. Vilket förhållningssätt man hyser påverkas av politiska faktorer såsom vilka som för tillfället innehar regeringsmakten. På samma sätt är det inte möjligt att helt entydigt säga att Sverigedemokraternas framgång beror på att det finns en inte oansenlig kategori människor som inte riktigt nåtts av de etablerade partierna. Det kan också vara så att sympati för Sverigedemokraterna leder till ett minskat politiskt intresse och minskat politiskt förtroende då politik representerar ”etablissemanget”. Samtidigt framkom i figur 2 att andelen alienerade var som högst år 2005, vilket är året innan Sverigedemokraterna etablerade sig i det svenska partisystemet på lokal nivå och blev allmänt känt. Detta kan peka på att en faktor bakom Sverigedemokraternas ökade sympatistöd under det senaste decenniet är att de mobiliserat och kanske även representerat grupper som annars inte hörts i den politiska debatten, på samma sätt som diskuterats med framväxten av populistisk-nationalistiska partier runt om i västvärlden. Sprickor i den svenska demokratiska fasaden har funnits länge men nu blivit mer synliga på den politiska arenan och det finns indikationer på att nya sprickor i fundamenten också kan skönjas.

Noter

- ¹ Detta avsnitt är hämtat från Oskarson, Maria. 2011. ”Det (o)jämlika politiska medborgarskapet – politisk alienation vs politisk integration”. I *Lycksalighetens ö*, Sören Holmberg, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- ² Liknande typologier för medborgarnas förhållningssätt har presenterats tidigare, t.ex har grupperna fribytare, passiva, partiaktiva och vaneröstare analyserats utifrån utifrån politiskt intresse och partiidentifikation i en rad böcker från det svenska valforskningsprogrammet, se t.ex Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg. 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts juridik. Denna typologi är tidigare analyserad i Oskarson, Maria. 2007. ”Social Risk, Policy Dissatisfaction, and Political Alienation: A Comparison of Six European Countries.” I *The Political Sociology of the Welfare State. Institutions, Social Cleavages and Orientations.*, Stefan Svallfors (red). Stanford: Stanford University Press, Oskarson, Maria. 2014. ”Social Risk, Political Disenchantment and Welfare State De-commodification in Eder, Christina,

Ingvill Mochmann & Markus Quandt (red).” In *Political Trust and Disenchantment with Politics: Comparative Perspectives from around the Globe*. Christina Eder, Ingvill Mochmann och Markus Quandt (red). Leiden: Brill Academic Publishers.

- ³ För en mer ingående diskussion om politiskt förtroende respektive politiskt intresse, se Oskarson, Maria, 2011. ”Det (o)jämlika politiska medborgarskapet – politisk alienation vs politisk integration”. I *Lycksalighetens ö*, Sören Holmberg, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- ⁴ Cronbach’s alpha för förtroendeindexet är 0.85 och blir inte högre om någon av de ingående frågorna utesluts. För indexet har samtliga variabler normerats så att 1 avser mycket högt förtroende och 5 mycket lågt förtroende, vilket också är ytterpunkterna för förtroende-indexet.

Referenser

- Achen, Christopher H. och Larry M. Bartels (2016). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.
- Bakker, Ryan, Catherine de Vries, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Gary Marks, Jonathan Polk, Jan Rovny, Marco Steenbergen, Milada Vachudova (2012). ”*Measuring Party Positions in Europe: The Chapel Hill Expert Survey Trend File 1999–2010*.” Party Politics. Published online 29 November 2012 DOI: 10.1177/1354068812462931
- Dalton, Russell J (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dassonneville, Ruth och Marc Hooghe (2016). ”Indifference and alienation: Diverging dimensions of electoral dealignment in Europe”. *Acta Politica*:1-23.
- Esaiasson, Peter (2011). ”Electoral losers revisited – How citizens react to defeat at the ballot box.” *Electoral Studies* 30:102-113.
- Finifter, Ada W (1970). ”Dimensions of Political Alienation.” *American Political Science Review* 64(2):389–410.
- Hay, Colin (2007). *Why We Hate Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Newton, Ken och Sonja Zmerli (2011). ”Three forms of trust and their association.” *European Political Science Review* 3(2):169-200.
- Norris, Pippa (2011). *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (2008). *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

- Oskarson, Maria (2007). "Social Risk, Policy Dissatisfaction, and Political Alienation: A Comparison of Six European Countries." I Stefan Svallfors (red) *The Political Sociology of the Welfare State. Institutions, Social Cleavages and Orientations*. Stanford: Stanford University Press.
- Oskarson, Maria (2011). "Det (o)jämlika politiska medborgarskapet – politisk alienation vs politisk integration" i Sören Holmberg, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria (2014). "Social Risk, Political Disenchantment and Welfare State De-commodification. I Christina Eder, Ingvill Mochmann och Markus Quandt (red) *Political Trust and Disenchantment with Politics: Comparative Perspectives from around the Globe*". Leiden: Brill Academic Publishers.
- Seeman, Melvin (1959). "On the Meaning of Alienation." *American Sociological Review* 24:783-791.
- Stoker, Gerry och Mark Evans (2014). "The 'Democracy-Politics Paradox'. The Dynamics of Political Alienation." *Democratic Theory* 1(2):26-36.
- Strömbäck, Jesper (2015). "Demokratien och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?". Stockholm: Regeringskansliet.
- Strömbäck, Jesper och Adam Shehata (2010). "Media malaise or a virtuous circle? Exploring the causal relationships between news media exposure, political news attention and political interest." *European Journal of Political Research* 49:575-597.

SVENSKA FOLKETS ÖNSKESTATSMINISTRAR OCH ÖNSKEREGERINGAR 2017

ELISABETH FALK OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

I Sverige väljer vi partier, inte regeringar. Väljare behöver ha god tillgång till uppgifter om partiernas styrkeförhållanden och koalitionspreferenser för att självständigt kunna bedöma hur sannolikt det är att olika regeringar kan bildas efter ett val. Men för att kunna rösta rationellt i regeringsfrågan behöver väljarna också ha egna önskemål om utfallet av en regeringsbildningsprocess: vem önskar de ska få uppdraget att bilda regering? Och vilka partier önskar de ska ingå i regeringen? I det här kapitlet genomför vi en analys av svenska folkets önskeregeringar och önskestatsminister inför valet 2018. Resultaten visar att 39 procent av svenskarna önskar sig en blocköverskridande regering – en klart större andel än de som önskar sig en rödgrön regering (10 procent) eller Alliansregering (13 procent). Stefan Löfven samlar ihop störst stöd när det gäller svenska folkets önskestatsminister (36 procent) följt av Annie Lööf (18 procent), Jimmie Åkesson (9 procent) och Ulf Kristersson (7 procent).

Har väljare stabila och strukturerade attityder om vilka partier de önskar ska ingå i framtida regeringar? Hur påverkas dessa attityder av partiernas koalitions signaler och inbördes styrkeförhållanden? Och låter väljare sina strategiska bedömningar av regeringsfrågan väga in i sina röstningskalkyler när de slutligen bestämmer sig för vilket parti de ska rösta på?

Frågeställningar av den här typen ligger ofta till grund för en spekulativ spelorienterad diskussion om vad som står på spel i valen och om utfallet av regeringsförhandlingar efter valet. Men det är djupt problematiskt att reducera ned problematiken till ren *politainment* – politik som underhållning – eller till spelteori (Riegert & Collins, 2016). För rationella väljare som genom sitt agerande vid valurnorna vill minimera avståndet mellan de egna ideologiska preferenserna och den förda regeringspolitiken efter valet (jfr Downs, 1957) är regeringsfrågan inte något lekfullt sällskapsspel. Partiernas koalitions signaler, regeringsduglighet, inbördes ideologiska avstånd och styrkeförhållanden är tvärtom avgörande att kunna ta hänsyn till om väljare ska kunna agera rationellt.

I det här kapitlet har vi möjlighet att närma oss svaren på några av de inledande frågeställningarna. Med hjälp av SOM-undersökningen 2017 kan vi visa att ja, den svenska väljarkåren har tydliga och väl strukturerade önskemål om vilka partier de vill ska ingå i en regering – önskemål som förefaller ta hänsyn till politiska realiteter

såsom partiers inbördes ideologiska avstånd och storlek. Vi visar också att blocköverskridande regeringar är den i särklass vanligaste önskeregeringen bland svenska folket hösten 2017. Hela 39 procent av de svarande i SOM-undersökningen önskar sig en blocköverskridande regering – en klart större andel än de som önskar sig en rödgrön regering (10 procent) eller Alliansregering (13 procent). Vi visar också att väljarnas önskningar är strukturerade i första hand efter ideologisk närhet till andra partier med utgångspunkt från vänster-högerorientering. Mittenpartier som Socialdemokraterna och Centerpartiet är de vanligaste förekommande partierna i befolkningens önskeregering inför 2018 års val.

Partiers koalitionssignaler i flerpartisystem

Aktuell statsvetenskaplig valforskning intresserar sig allt mer för hur partiers koalitionssignaler före valet tar utrymme i valrörelserna och utövar påverkan på väljare i deras överväganden (Bowler, Karp & Donovan, 2010; Duch; May & Armstrong 2010). Även om strategiska överväganden i regeringsfrågan länge varit en del av spatiala valteoretiska modeller (Downs, 1957) blir empiriska undersökningar allt vanligare. André Blais m.fl. (2016) konstaterar att väljare tar troligheten för en specifik möjlig koalitionsbildning efter valet i beaktande när de går till val. Detta kan alltså resultera i att individer väljer att *inte* rösta på partiet man främst föredrar utan istället väljer att lägga sin röst på ett annat parti med tanke på den koalitionsbildning man ser framför sig efter valet. Med andra ord menar Blais m.fl. (2016) att individer inte enbart tar partireferens i beaktande när hen lägger sin röst på ett parti utan snarare på möjlig koalitionsbildning efter valet. Även Thomas Gschwend m.fl. (2017) har betonat att information om partiers avsikter att bilda koalitioner eller ingå partisamarbeten efter ett val kan spela en avgörande roll för hur väljare röstar. Utifrån surveyexperiment hävdar även de att koalitionsintentioner från partier kan ha en så pass stor inverkan på en väljares röstningsbeslut att det medför ett systematiskt övervägande för en väljares val av parti (Gschwend m.fl., 2017).

I flerpartisystem som det svenska får regeringsfrågan en allt mer framskjuten position. Det gäller särskilt om bevakningen av politiken är spelorienterad eller om det finns stora paripartier – djupt ogillade partier – som andra partier inte önskar samarbeta med över huvud taget. I en sådan situation finns starka incitament för partier att redan före valet – även långt före valrörelserna – meddela eller tydliggöra eventuella koalitionsbildningar (*pre-electoral coalition signals*). Gschwend m.fl. (2017) menar att diskussioner om koalitionssignaler underlättar för väljare – inte minst i ett flerpartisystem såsom Sverige – för att hjälpa dem att orientera sig bland en mängd möjliga olika kombinationer och kunna identifiera framtida regeringsinnehavare. Det kan ge en bild av en framtida regering även i valsystem med proportionella val som inte på ett lika naturligt sätt som ett valsystem med majoritetsval som genererar en tydligare bild av framtida regering. Det kan också vara relevant utifrån anledningen att påminna väljare om att en regering oftast består av flera partier. Med andra ord kan tecken på en framtida koalition göra

det tydligare för väljaren att när man lägger sin röst på ett parti lägger man också indirekt sin röst på en framtida regeringskoalition (Gschwend m.fl., 2017).

När det gäller små partier och strategiskt röstande anser Gschwend m.fl. (2017) att ”sympatisörer till mindre partier är mer troliga att rösta strategiskt utifrån koalitionsbildning” (Gschwend, Meffert & Stoetzer, 2017:644, egen översättning). Om en väljare lägger sin röst på ett litet parti eller inte tenderar att till viss del bero på om det specifika partiet ifråga i opinionsmätningarna ser ut att hamna under eller över riksdagsspärren. Om partiet är med i en koalition eller inte har även visat sig påverka om väljaren lägger sin röst på ett litet parti eller inte. Chanserna för att en röstberättigad väljer att lägga sin röst på ett litet parti ökar om partiet ligger strax under riksdagsspärren och ingår i en uttalad koalition. Samtidigt minskar sannolikheten för att en väljare lägger sin röst på ett litet parti strax under riksdagsspärren om partiet inte ingår i en på förhand uttalad koalition (Fredén, 2017).

Den växande litteraturen på området visar att väljare i flerpartisystem är beroende av god information om partiernas signaler om framtida samarbeten. I det här sammanhanget har vi inte möjlighet att studera väljarnas perceptioner av vilka koalitions signaler som partierna sänder, och heller inte hur de bedömer sannolikheten för att olika koalitioner realiserar efter valet. Istället närstuderas en av de viktiga komponenterna i sammanhanget: de svenska väljarnas preferenser i fråga om regeringsbildare och om vilka partier som väljaren önskar ska ingå i en framtida regering.

Svenska folkets önskeregeringar

I SOM-undersökningen 2017 upprepade vi den intervjufråga om önskade regeringspartier som historiskt har använts i de svenska valundersökningarna sedan 1968.¹ Frågan är ställd helt öppet och svarspersonerna förväntas skriva ned vilka partier de önskar ska ingå i en regering efter valet. I SOM-undersökningarnas tappning lyder frågan ”*Vilket eller vilka partier skulle du vilja ha med i regeringen efter riksdagsvalet i september 2018? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.*” I likhet med tidigare resultat från de svenska Valundersökningarna var det en mycket klar majoritet av de svarande i SOM 2017 som hade en uppfattning om en framtida regering: hela 88 procent uppgav något fritextsvar. Vi vet från tidigare analyser att önskningarna om framtida regeringar blir en blandning av preferens och rimlighet. Väljarna tycks inte ägna sig åt ohämmat önsketänkande. De jämför sina önskingar med verkliga förhållanden (Blais m. fl. 2016; Oscarsson & Holmberg 2016:163). Ett slags bevis för att väljarna inser nödvändigheten av att det behövs fler än ett parti för att bilda en fungerande regering är den låga andelen som endast har sitt bästa parti som enda regeringsparti: 12 procent.

Eftersom de svarande i undersökningen inte erbjuds några färdiga regeringsalternativ utan förväntas plocka ihop sin helt egna regering blir också antalet unika kombinationer av önskeregeringar mycket stort. En stark individualisering kombinerat med ett stort antal partier leder till en stor variation i önskemålen.

Antalet unika kombinationer av önskeregeringar i vårt empiriska material är hela 277 kombinationer. Som kuriosita i sammanhanget ingår i genomsnitt 3,2 partier i svenska folkets olika önskeregeringar.²

I tabell 1 redovisas de långsiktiga förändringarna av väljarnas önskeregeringar med hjälp av fyra huvudkategorier. Den första kategorin (a) är en *socialdemokratisk enpartiregering* – en önskeregering som i slutet av 1960-talet samlade 36 procent av väljarna. Utvecklingen över tid är dramatisk med ett kraftigt fall i andelen väljare som önskar sig en ren S-regering. Vid förra valet 2014 var det bara fyra procent som önskade sig en sådan regering. Och inför 2017 är det alltså en historiskt liten andel – 6 procent – som önskar sig en S-regering.

Tabell 1 Svenska folkets önskeregeringar 1968–2017 (procent)

År	Social- demokratisk enpartiregering (a)	Borgerlig koalition (Alliansen) (b)	Rödgrön koalition (c)	Block- överskridande regering (d)
VU 1968	36	23	3	25
VU 1976	29	21	8	19
VU 1979	32	27	8	16
VU 1985	32	20	10	14
VU 1994	24	16	13	31
VU 1998	18	15	15	24
VU 2002	23	11	14	22
VU 2006	15	29	15	24
VU 2010	7	40	23	13
VU 2014	4	16	21	26
SOM 2017	6	13	10	39

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Svarsalternativen är V, S, C, L, M, KD, MP, SD, FI, *Annat parti* (fritextsvar) samt *Ingen uppfattning*. Resultaten för 1968-2014 kommer från Valundersökningarnas förvalsstudier. Enbart personer som besvarat den öppna frågan om önskeregering ingår i procentbasen. Andelen personer som ej besvarat den öppna frågan uppgår till mellan 6-18 procent i valundersökningarna 1968-2014 (6 procent 2014) och 12 procent i SOM-undersökningen 2017. I kategorin *borgerlig regering* ingår svar som nämner tre eller fyra olika borgerliga partier. I *Rödgrön-koalition* ingår svaren S/V, V/S/MP eller S/MP. *Blocköverskridande regering* innefattar svar där minst något borgerligt parti nämns tillsammans med V, S eller MP. Resultaten summerar inte till 100 procent därför att det även finns svarspersoner utanför socialdemokratin som önskar sig enpartiregeringar bestående av enbart det parti som man röstar på. Dessutom är alla alternativ där FI eller SD nämns i olika regeringskoalitioner, eller ensamma, inte medtagna i analysen. Antalet svarande i analyserna för 2017 är 3 205. I analysen av 2017 års SOM-data har vi valt att inte koda bort personer som var yngre än 18 år.

Källa: Valundersökningarnas förvalsstudier 1968–2014; Den nationella SOM undersökningen 2017.

Den andra kategorin är (b) en *borgerlig regering* bestående av de partier som sedan 2004 samarbetar som ”Allians för Sverige” – det vill säga en regering bestående av Centerpartiet, Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna. I samband med 2010 års val var detta svenskarnas vanligaste önskeregering. Toppnoteringen för Alliansen den gången var 40 procent. Men vid 2014 års val hade andelen som föredrog en Alliansregering minskat till bara 16 procent. SOM-undersökningen 2017 ger beskedet att denna andel inte har ökat under mandatperioden 2014-2018. Fortfarande är det bara drygt var tionde väljare – 13 procent – som plockar med minst tre av de fyra Allianspartierna i sin borgerliga önskeregering.

En renodlad *rödgrön regering* (c) – bestående av minst två partier från uppsättningen Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet – samlar inte heller särskilt stora skaror. Endast tio procent av de svarande i SOM-undersökningen 2017 plockar ihop en rödgrön önskeregering. Räknar man in även Feministiskt initiativ i en slags rödgrönrosa regering blir andelen klart större, 16 procent, vilket beror på att i princip alla som nämnt FI som en del av sin önskeregering också har inkluderat något eller några av de andra partierna S, MP och V.

Överraskningen är istället den osedvanligt starka uppslutningen bakom en d) *blocköverskridande regering* – det vill säga en önskeregering där väljarna tar med partier från både det rödgröna och alliansblocket. Visserligen är det fler teoretiskt möjliga kombinationer som kan hamna i denna kategori, men andelen – 39 procent – är ändå den högsta vi uppmätt under ett halvsekel av jämförbara mätningar. Fyra av tio svenskar önskar sig en blocköverskridande regering hösten 2017.

Antalet blocköverskridande kombinationer är många – hela 194 stycken – men på tio-i-topplistan ingår Socialdemokraterna i alla önskeregeringar (se tabell 2). Den i särklass vanligaste är en regering bestående av Socialdemokraterna, Centerpartiet och Liberalerna. Den samlar totalt 3,8 procent av svaren.

Tabell 2 De tio vanligaste blocköverskridande önskeregeringarna 2017 (procent)

1.	S-C-L	3,8
2.	S-C	2,1
3.	S-C-MP	1,7
4.	S-M	1,4
5.	S-C-L-MP	1,3
6.	V-S-C-L-M-KD-MP	1,2
7.	V-S-C-MP	1,1
8.	V-S-C	1,0
9.	S-C-M	0,9
10.	S-C-L-M	0,9

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Svartalternativen är V, S, C, L, M, KD, MP, SD, FI, *Annat parti* (fritextsvar) samt *Ingen uppfattning*. Antalet svarande på frågan är 3 205.³

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Spekulationerna i regeringsfrågan har varit vildvuxna under det gångna året. Flera av de regeringar som lanserats som intressanta samlar alla en mycket liten andel när vi frågar väljarna om sina önskeregeringar. En ”helkonservativ” regering bestående av Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna samlar endast 2 procent av de svarande. Stefan Löfvens ”drömregering” – en liberal mittenregering med Socialdemokraterna, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet – samlar endast 1 procent.

Sammanfattningsvis tar vi med oss tre huvudresultat från de inledande analyserna av väljarnas önskeregeringar. För det första har väljarna inga problem att uttrycka preferenser om vilka partier de vill ha med i regeringen. För det andra är kombinationerna av önskemålen många; det finns inte något alternativ som samlar mer än ungefär sju procent av väljarna bakom sig. För det tredje är det en rekordstor andel svenska väljare som önskar sig en regering bestående av partier hämtade från både det rödgröna blocket och alliansblocket: 39 procent vill ha en blocköverskridande regering.

Det finns struktur i väljarnas önsknings

En del av partierna förekommer flitigare tillsammans med varandra när väljarna får önska sig vilka partier som ska ingå i en framtida regering. En analys av strukturen i väljarnas önskemål om regeringens sammansättning visar knappast några stora överraskningar (se tabell 2). Precis som vi kan förvänta oss givet den internationella litteraturen om vilka faktorer som är centrala förklaringar till parlamentariskt samarbete (Plescia & Aichholzer, 2017) och koalitionsbildning (Bäck, 2003) så är det ideologiskt närstående grannar i partisystemet som ofta nämns tillsammans.

I tabell 3 redovisas hur ofta olika partier nämns tillsammans när väljarna sätter samman sina önskeregeringar. Exempelvis nämns Socialdemokraterna och Vänsterpartiet tillsammans i 26 procent av alla önskeregeringar. De två partier som oftast nämns tillsammans är dock två allianspartier: Centerpartiet och Liberalerna (33 procent). De partier som mest sällan förekommer i samma regering är SD och FI (1 procent).

Mönstret av kombinationer liknar en bytarmatrix: det är partier som står nära varandra ideologiskt som oftast förekommer tillsammans i svenska folkets önskeregeringar. Strukturen i preferenserna är mycket likartad den som framkommer i analyser av väljarnas näst bästa partier eller hur mycket de olika partisympatisörerna gillar varandras partier (se Oscarssons kapitel i denna volym).

Sverigedemokraterna nämns oftast i regeringar tillsammans med Moderaterna (15 procent) följt av Kristdemokraterna (8 procent). Feministiskt initiativ nämns huvudsakligen tillsammans med rödgröna partier, som Socialdemokraterna (11 procent), Miljöpartiet (10 procent) och Vänsterpartiet (10 procent).

Tabell 3 Svenska folkets önskeregeringar 2017: Andel som nämner ett parti ensamt, sammanlagt och tillsammans med andra partier (procent)

Parti i önskeregeringen	...nämns tillsammans med										Nämner partiet ensamt	Nämner partiet
	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI			
Vänsterpartiet	–										0	29
Socialdemokraterna	26	–									6	58
Centerpartiet	11	27	–								1	49
Liberalerna	8	19	33	–							0	40
Moderaterna	7	17	31	28	–						1	47
Kristdemokraterna	4	7	18	17	22	–					0	25
Miljöpartiet	16	26	16	12	12	6	–				0	31
Sverigedemokraterna	2	7	7	7	15	8	3	–			3	22
Feministiskt initiativ	10	11	5	4	5	2	10	1	–		0	14

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Svarsalternativen är V, S, C, L, M, KD, MP, SD, FI, *Annat parti* (fritextsvar) samt *Ingen uppfattning*. Procentbasen är de respondenter som svarat på frågan förutom de som uppgett *Ingen uppfattning* (88 procent; n=3 205). Kombinationer med övriga partier redovisas inte i tabellen. Längst till höger i tabellen visas andelen som nämnt en önskeregering bestående av ett enda parti respektive andelen som nämnt partiet som del av sin önskeregering. Resultaten har avrundats till heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Enligt svenska folket är det mest tolererade regeringspartiet – det vill säga partiet som oftast plockas med i olika önskeregeringar Socialdemokraterna, som totalt 58 procent av de svarande låter ingå i sin önskeregering. På andra plats återfinns mittenpartiet Centerpartiet med 49 procent. Först på tredje plats av önskade regeringspartier återfinns det största oppositionspartiet Moderaterna med 47 procent av svenska folket bakom sig. Drygt var femte svensk (22 procent) plockar med Sverigedemokraterna i sin önskeregering. På sistaplatsen av de partier som fanns med att kryssa återfinns Feministiskt initiativ med 14 procent omnämningen.

Vilka väljargrupper vill ha en blocköverskridande regering?

Trettionio procent av de svarande i SOM-undersökningen 2017 önskar sig alltså en blocköverskridande regering. Det är en rekordandel. Inte vid något tillfälle sedan 1979 har det funnits en högre andel som önskar en regering med partier från båda blocken. Följdfrågan är i vilka grupper i befolkningen som det finns starkast stöd för en blocköverskridande regering. I tabell 4 presenteras stödet för samma fyra kategorier av önskeregeringar som vi tidigare redovisat.

Tabell 4 Svenska folkets önsker regeringar 2017. Andel som önskar sig en socialdemokratisk regering, alliansregering, rödgrön regering och blocköverskridande regering i olika befolkningsgrupper (procent)

	Social- demokratisk regering	Borgerlig koalition	Rödgrön koalition	Block- överskridande regering
Samtliga (n=3205)	6	13	10	39
Kön				
Män (n=1568)	6	13	11	37
Kvinnor (n=1631)	7	12	9	42
Ålder				
16–29 år (n=450)	5	7	5	47
30–49 år (n=926)	5	12	9	40
50–75 år (n=1510)	7	13	12	37
76–85 år (n=319)	9	19	10	39
Utbildning				
Låg (n=482)	16	8	14	28
Medellåg (n=911)	6	10	10	38
Medelhög (n=745)	4	13	10	43
Hög (n=999)	3	18	8	45
Ideologisk identifikation				
Klart till vänster (n=391)	7	0	28	24
Något till vänster (n=700)	11	0	22	52
Varken till vänster eller till höger (n=909)	9	6	4	53
Något till höger (n=820)	1	31	0	34
Klart till höger (n=351)	1	26	0	11
Partisympati				
Vänsterpartiet (n=227)	1	0	29	22
Socialdemokraterna (n=1020)	19	0	22	51
Centerpartiet (n=414)	0	30	0	49
Liberalerna (n=192)	0	37	0	45
Moderaterna (n=485)	0	33	0	32
Kristdemokraterna (n=74)	0	46	0	26
Miljöpartiet (n=95)	1	1	15	53
Sverigedemokraterna (n=402)	0	1	0	12
Feministiskt initiativ (n=50)	0	0	0	42

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket eller vilka partier skulle Du helst vilja ha med i regeringen efter valet i år? Markera alla partier som du skulle vilja ha med i regeringen.' Svartalternativen är V, S, C, L, M, KD, MP, SD, FI, *Annat parti* (fritextsvar) samt *Ingen uppfattning*. I kategorin *borgerlig regering* ingår svar som nämner tre eller fyra olika borgerliga partier. I *Rödgrön-koalition* ingår svaren S/V, V/S/MP eller S/MP. *Blocköverskridande regering* innefattar svar där minst något borgerligt parti nämns tillsammans med V, S eller MP. Antalet svarande per kategori framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Resultaten visar att kvinnor och högtbildade ställer sig mer positiva till en blocköverskridande regering än vad män och lågutbildade gör (se tabell 4). Inte överraskande är det personer som själva identifierar sig på det politiska mittfältet – främst de som identifierar sig som stående i mitten (53 procent) eller något till vänster (52 procent) längs den femgradiga vänster-högerskalan – som är mest pigga på en blocköverskridande regering. Det är Socialdemokraternas och Centerpartiets sympatisörer som i störst utsträckning önskar sig blocköverskridande regeringar (51 respektive 49 procent). Även Liberalernas sympatisörer har en hög andel blocköverskridande regeringskombinationer bland sina önskningar (45 procent).

Intressant nog är blocköverskridande kombinationer vanligare än önskemål om en ren alliansregering bland Centerpartiets sympatisörer (49 mot 30 procent). Även bland Liberalernas och Moderaternas sympatisörer är det relativt stora andelar som ställer sig bakom olika blocköverskridande kombinationer (45 respektive 32 procent). Av Allianspartiernas sympatisörer är det endast bland Kristdemokraternas sympatisörer som det finns ett dominerande önskemål om en Alliansregering (46 procent).

Svenska folkets önskestatsministrar

Enligt regeringsformen föreligger inget hinder för talmannen att föreslå vilken svensk medborgare som helst till regeringsbildare efter ett val. I praktiken utformas talmannens förslag om vilken partiledare som får uppdraget att försöka bilda en regering i samråd och samtal med partiernas ledare. Någon annan person än en av partiledarna har i modern tid inte övervägts som statsminister.

Valet av statsminister är ett indirekt val. Väljarna i Sverige har inget direkt inflytande på vilken person som varje nyvald riksdag väljer att tolerera som regeringsbildare. Men i återkommande valundersökningar har vi ända sedan 1991 valt att fråga väljare om vem de önskar sig som statsminister. Resultaten från valen 1991–2014 visar att svenska väljare inte alltid har fått som de vill när det gäller valet av statsminister (se tabell 5). Vid valen 2002, 2006 och 2010 fick väljarna som de ville. Göran Persson var önskestatsminister 2002 och blev regeringsbildare 2002. Detsamma gäller för Fredrik Reinfeldt 2006 och 2010. Men vid 1991 års val önskade sig väljarna Ingvar Carlsson men fick Carl Bildt som statsminister. Sju år senare 1998 önskade sig folket Carl Bildt men fick Göran Persson (vid valet 1994 ställdes inte frågan om önskestatsminister). Även vid det senaste valet fick väljarna inte sin vilja igenom. År 2014 var det Fredrik Reinfeldt som var det vanligaste önskemålet som statsminister (41 procent). Men det var Stefan Löfven som bildade regering.

Tabell 5 Svenska väljares önskestatsminister 1991–2014 (procent)

Väljarnas önskestatsminister	Valår			Regeringsbildare
	1991	#1	Ingvar Carlsson (35 %)	
		#2	Carl Bildt (30 %)	
		#3	Bengt Westerberg (18 %)	
		#4	Alf Svensson (4 %)	
		#5	Olof Johansson (4 %)	
	1998	#1	Carl Bildt (41 %)	
		#2	Göran Persson (29 %)	
		#3	Gudrun Schyman (8 %)	
		#4	Mona Sahlin (7 %)	
		#5	Alf Svensson (5 %)	
		#6	Lennart Daléus (3 %)	
	2002	#1	Göran Persson (53 %)	
		#2	Alf Svensson (17 %)	
		#3	Bo Lundgren (8 %)	
		#4	Gudrun Schyman (6 %)	
		#5	Maud Olofsson (5 %)	
		#6	Lars Leijonborg (3 %)	
	2006	#1	Fredrik Reinfeldt (43 %)	
		#2	Göran Persson (30 %)	
		#3	Maud Olofsson (6 %)	
		#4	Margot Wallström (4 %)	
		#5	Maria Wetterstrand (3 %)	
		#6	Lars Leijonborg (3 %)	
	2010	#1	Fredrik Reinfeldt (57 %)	
		#2	Mona Sahlin (16 %)	
		#3	Maria Wetterstrand (11 %)	
	2014	#1	Fredrik Reinfeldt (41 %)	
		#2	Stefan Löfven (34 %)	
		#3	Jonas Sjöstedt (3 %)	
		#4	Gudrun Schyman (3 %)	
		#5	Gustav Fridolin (3 %)	
		#6	Margot Wallström (3 %)	

Kommentar: Resultaten har tidigare presenterats i Oscarsson & Holmberg (2016). Foton på önskestatsministrar och regeringsbildare är hämtade från riksdagen.se. Endast personer som uppgett ett namn på frågan om önskestatsminister (n=946; 52 procent av de som fått frågan) ingår i analysen. Frågan i valundersökningarna lyder: 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister efter valet?'

Källa: Valundersökningarna 1991–2014.

Vi återupprepade frågan om önskestatsminister i 2017 års SOM-undersökning. Av de som fick frågan valde 31 procent att inte skriva någonting. Och det var till slut bara 52 procent som var villiga att uppge ett namn. Femton procent svarade saker som ”ingen”, ”vet inte”, ”spelar ingen roll”. I redovisningen är procentbasen de som har uppgett ett namn (n=946).

Tabell 6 Svenska folkets önskestatsministrar 2017. Antal och andel omnämmanden (antal, procent)

Namn	Antal omnämmanden	Procent
Stefan Löfven	341	36.1
Annie Lööf	172	18.2
Jimmie Åkesson	87	9.2
Ulf Kristersson	69	7.3
Carl Bildt	42	4.4
Jonas Sjöstedt	30	3.2
Jan Björklund	30	3.2
Fredrik Reinfeldt	27	2.9
Margot Wallström	25	2.6
Gudrun Schyman	18	1.9
Ebba Busch Thor	11	1.2
Göran Persson	5	0.5
Anders Ygeman	4	0.4
Birgitta Ohlsson	4	0.4
Jan Eliasson	3	0.3
Mona Sahlin	3	0.3
Hanif Bali	3	0.3
Anna Kinberg Batra	3	0.3
Isabella Lövin	3	0.3
Maria Wetterstrand	3	0.3
Elisabeth Svantesson	2	0.2
Gustav Fridolin	2	0.2
Lars Ohly	1	0.1
Magdalena Andersson	1	0.1
Björn von Sydow	1	0.1
Maud Olofsson	1	0.1
Marit Paulsen	1	0.1
Robert Hannah	1	0.1
Pehr G. Gyllenhammar	1	0.1
Birger Schlaug	1	0.1
Robert Mathiasson	1	0.1

Kommentar: Frågan lyder: 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister i regeringen efter valet 2018?' Frågan besvaras med fritextsvar. Endast personer som uppgett ett namn på frågan om önskestatsminister (n=946; 52 procent av de som fått frågan) ingår i analysen. Namn som inte kunnat identifieras som någon aktiv politiker redovisas inte i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

SOM-undersökningen 2017 samlades in under en turbulent period när det gäller partiledarskiftet i Moderaterna. Att det största oppositionspartiet Moderaterna var inne i ett ledarskifte när SOM-undersökningen drog igång påverkade förstås mätningen av önskestatsminister på ett påtagligt sätt. Detta kunde dock inte förutses när undersökningen planerades (se Anderssons & Oscarssons kapitel om partiledarkännedom och partipopularitet i denna volym).

Av de nuvarande partiledarna var det Stefan Löfven som fick i särklass flest svar på frågan om önskestatsminister (36 procent) (se tabell 6). På andra plats återfinns vi Annie Lööf med 18 procent. Tredjeplatsen får Jimmie Åkesson med 9 procent. Moderaternas nyvalde ledare Ulf Kristersson erhöll 7 procent av svaren (den avgående Anna Kinberg Batra endast 0,3 procent). Jan Björklund samlade 3 procent av svaren, liksom Jonas Sjöstedt. Gudrun Schyman ville knappt 2 procent ha som statsminister efter valet. Ebba Busch Thor fick 1 procent av svaren. Miljöpartiets språkrör Gustav Fridolin och Isabella Lövin nämndes som önskestatsminister av 0,3 respektive 0,2 procent av de svarande.

Förutom de mer självklara statsministerkandidaterna – partiernas ledare – hamnade ett stort antal namn på listan över svenska folkets önskestatsminister. Leif GW Persson nämndes av tre personer, övriga av en person. Huvuddelen av namnen (13 stycken) är kändisar av olika slag, som till exempel Pia Sundhage, Özz Nûjen, Lottie Knutsson, Mikael Persbrandt, Vladimir Putin, Inga-Britt Ahlenius och Torbjörn Tännsjö.

I tabell 7 redovisas andelen som nämnt de fyra toppkandidaterna till statsministerposten bland samtliga och i olika befolkningsgrupper. Resultaten visar att Stefan Löfven är mest populär som statsministerkandidat bland de äldre medan Annie Lööf står starkast i den yngsta åldersgruppen. Ulf Kristersson och Jimmie Åkesson är båda klart populärare bland män än bland kvinnor. Stödet för Jimmie Åkesson och Stefan Löfven tenderar att vara starkare bland personer med låg utbildning än bland personer med hög utbildning. Annie Lööf har en avsevärt starkare ställning bland högutbildade än lågutbildade.

Korstabellerna med ideologisk identifikation visar ett förutsebart mönster. Stefan Löfven har sitt starkaste fäste bland personer som identifierar sig något till vänster längs den ideologiska vänster-högerskalan. Annie Lööf har sina främsta anhängare bland personer som står något till höger. Och Jimmie Åkesson och Ulf Kristersson har starkast stöd bland personer som står klart till höger på skalan.

Stefan Löfven har en starkare ställning bland de egna sympatisörerna (83 procent av S-sympatisörerna vill ha honom som statsminister) än motsvarande andelar för Annie Lööf (73 procent) och Jimmie Åkesson (68 procent). Ulf Kristerssons första önskestatsministermätning visar att han vid tiden för genomförandet av SOM-undersökningen 2017 hade en bit kvar vid till en anständig nivå bland de egna M-sympatisörerna (31 procent). Att ledaren för det största oppositionspartiet – som rimligen är en av de två hetaste kandidaterna till statsministerposten – inte når högre nivåer är förstås ett avvikande resultat som vi för upp på de särskilda omständigheternas konto.

Tabell 7 Svenska folkets önskestatsminister 2017 (procent)

	Stefan Löfven	Annie Lööf	Jimmie Åkesson	Ulf Kristersson
Samtliga (n=946)	36	18	9	7
Kön				
Män (n=505)	37	16	12	10
Kvinnor (n=437)	35	21	5	4
Ålder				
16–29 år (n=114)	17	27	11	7
30–49 år (n=273)	25	18	9	6
50–75 år (n=456)	43	16	9	9
76–85 år (n=103)	57	17	7	5
Utbildning				
Låg (n=159)	58	6	16	3
Medellåg (n=255)	35	18	14	7
Medelhög (n=207)	35	16	8	10
Hög (n=314)	25	26	3	8
Ideologisk identifikation				
Klart till vänster (n=136)	60	1	1	0
Något till vänster (n=215)	69	8	1	0
Varken till vänster eller till höger (n=224)	37	21	12	4
Något till höger (n=245)	7	35	11	15
Klart till höger (n=116)	6	16	24	21
Partisynpati				
Vänsterpartiet (n=72)	39	4	0	0
Socialdemokraterna (n=322)	83	4	0	0
Centerpartiet (n=147)	10	73	0	3
Liberalerna (n=47)	9	21	0	11
Moderaterna (n=131)	2	18	0	31
Kristdemokraterna (n=17)	0	24	0	18
Miljöpartiet (n=19)	37	5	0	0
Sverigedemokraterna (n=123)	2	0	68	7
Feministiskt initiativ (n=18)	11	11	0	0

Kommentar: Frågan lyder: 'Vem skulle du helst vilja ha som statsminister i regeringen efter valet 2018?' Frågan besvaras med fritextsvar. I analysen ingår endast de svarande som svarat någon person på frågan om önskestatsminister (endast 52 procent av de svarande). Notera det låga antalet svarande i en del redovisade grupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

En blocköverskridande regering med Stefan Löfven som statsminister?

Svaret på frågan om vad som är svenska folkets önskeregering och önskestatsminister hösten 2017 är mycket tydligt: En blocköverskridande regering med Stefan Löfven

som statsminister. Resultatet betyder inte nödvändigtvis att stödet för Löfven eller blocköverskridande regering är särskilt högt. I själva verket samlar den blocköverskridande önskeregeringen 39 procent. Och Löfven är önskestatsminister för 36 procent av befolkningen – båda skattningarna är långt ifrån en majoritet. Det är inte säkert att önskningarna representerar en tillräckligt stor andel av befolkningen för att en sådan regering ska vara tolererad av en riksdag.

Varför är stödet för en blocköverskridande regering så pass högt just nu? En orsak kan vara det parlamentariska läget: Sverige har under den senaste mandatperioden haft en svag regering – den fjärde svagaste under efterkrigstiden sett till riksdagsmandat. Det låsta parlamentariska läget där båda de traditionella blocken inte kan förväntas nå en riksdagsmajoritet har lett till en lång diskussion om hur Sverige ska kunna styras: Bilda regering är relativt lätt i Sverige – genomsnittstiden för regeringsbildning i Sverige under efterkrigstiden är blott sex dagar – medan svårigheten just nu handlar om att få en budget godkänd av en majoritet i Riksdagen (Lindvall m. fl. 2017). En annan förklaring till den höga andelen blocköverskridande preferenser i befolkningen skulle kunna vara att det i den offentliga debatten har talats allt mer om att det parlamentariska läget kräver ”okonventionella” partisamarbeten i riksdagen. En sökning i Mediearkivet på termen ”blocköverskridande” visar med all önskvärd tydlighet att diskussionerna om att bryta upp blockpolitiken och skapa nya regeringssamarbeten på nationell nivå har blivit vanligare i Sverige under de senaste tio åren. Mellan 2006 och 2017 har antalet träffar på blocköverskridande regering i svensk dagspress ökat från 1 031 till 8 690. Och utvecklingen är brant de senaste åren: Sedan 2013 har antalet träffar mer än tredubblats, från 2 757 till 8 690.

I det här sammanhanget har vi inte kunnat närma oss frågeställningar som har med effekter att göra: Vad spelar attityder om framtida regeringar och regeringsbildare för roll för väljarnas politiska beteende vid valurnorna? Men det behövs mer forskning om betydelsen av koalitions signaler och av den strategiska kontexten. Tack vare analyserna i det här kapitlet ligger vi väl till för en sådan fortsättning: Den systematiska kartläggningen av väljarnas preferenser i fråga om regeringsbildare och framtida regeringar lägger grunden för sådana analyser i samband med 2018 års val.

Noter

- ¹ Frågan om önskeregering ställs ibland även av andra opinionsinstitut, som t ex Sifo. Se t ex <https://www.slideshare.net/tnssifo/vem-vinner-och-vem-frsvinner-i-valet-2018>. Frågan om önskeregering ingår också i SVTs vallokalsundersökning i samband med valen.
- ² En regressionsanalys där vi kan ta hänsyn till många förklaringsfaktorer samtidigt visar att allt annat lika tenderar kvinnor, yngre, högutbildade och personer med svagt partihängarskap att nämna fler partier i sin önskeregering än män, äldre, lågutbildade och personer med starkt partihängarskap.

- ³ De tre vanligaste kombinationerna överhuvudtaget är en alliansregering (C-M-L-KD; 7,6 procent), en ren S-regering (6,4 procent), en röd regering (V-S; 4,5 procent). På femte plats följer den första blocköverskridande regeringen (S-C-L; 3,8 procent).

Referenser

- Blais, André, John H. Aldrich, Indridi H. Indridason & Renan Levine (2016). "Do Voters Vote For Government Coalitions?" *Party Politics* 12(6): 691-705.
- Bowler, Shaun, Jeffrey A. Karp & Todd Donovan (2010). "Strategic coalition voting: Evidence from New Zealand." *Electoral Studies* 29(3): 350-357.
- Bäck, Hanna (2003). "Explaining and predicting coalition outcomes: Conclusions from studying data on local coalitions." *European Journal of Political Research* 42(4): 441-472.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper & Row.
- Duch, Raymond M., Jeff May & David A. Armstrong (2010). "Coalition-directed Voting in Multiparty Democracies." *American Political Science Review* 104(4): 698-719.
- Fredén, Annika (2017). "Opinion Polls, Coalition Signals and Strategic Voting: Evidence from a Survey Experiment." *Scandinavian Political Studies* 40(3): 247-264.
- Gschwend, Thomas, Michael F. Meffert & Lukas F. Stoetzer (2017). "Weighting Parties and Coalitions: How Coalition Signals Influence Voting Behavior." *The Journal of Politics* 79(2): 642-655.
- Lindvall, Johannes, Hanna Bäck, Carl Dahlström, Elin Naurin & Jan Teorell (2017). *Samverkan och strid i den parlamentariska demokratin*. SNS Demokratirapport 2017. Stockholm, SNS Förlag.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm, Wolters Kluwer.
- Plescia, Carolina & Julian Aichholzer (2017). "On the nature of voters' coalition preferences." *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 27(3): 254-273.
- Riegert, Kristina & Sue Collins (2016). Politainment. (2016). *The International Encyclopedia of Political Communication*.

ÄLSKA DIN NÄSTA!

PARTIERNAS SYMPATIKAPITAL INFÖR 2018 ÅRS RIKSDAGSVAL

HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

Det svenska partisystemet befinner sig i en omstrukturering som sätter ljuset på förändringar av den grundläggande preferensstrukturen bland väljarna och på partiernas sammanlagda elektoral potential. I den statsvetenskapliga litteraturen har flera närbesläktade analysstrategier använts för att beskriva djupare liggande preferenser för politiska partier. I det här kapitlet appliceras dessa strategier på data från 2017 års SOM-undersökningar. Syftet är att närstudera partipreferenser i väljarkåren inför 2018 års val. Vilka partier tycker svenska folket om i andra hand? Vilka bakomliggande faktorer strukturerar människors fullständiga rangordningar av partierna från bästa till sämsta? Resultaten visar bland annat att Miljöpartiet har minskat och Centerpartiet ökat sitt sympatikapital bland väljarna under de senaste fem åren. Sverigedemokraterna är alltså illa omtyckta i nästan alla grupper av partisympatisörer men rör sig närmare framför allt Moderaterna och Kristdemokraterna i den politiska rymden. Strukturen i det svenska partisystemet förefaller mycket låst. Läget inför 2018 års val är mycket likartat läget inför 2014 års val.

Den dolda väljaropinionen. Så benämns ibland de partipreferenser som inte är direkt synliga i månatligen återkommande väljarbarometrar. Även om partiernas inbördes styrkeförhållanden och trender i röstningsintentioner är spännande att analysera räcker information om bästa parti inte särskilt långt om man behöver studera underströmmarna i opinionen lite närmare. Vilka partier tycker väljarna om i andra, tredje, fjärde hand? Vilka partier de tycker allra sämst om?

I det här kapitlet analyseras de grundläggande förutsättningarna för väljarströmmar och för partiernas väljarvinster och -förluster inför valrörelsen 2018. Med hjälp av data från den nationella SOM-undersökningen 2017 studeras inledningsvis vilka partier svenska folket tycker bäst om respektive näst bäst om, och hur kombinationer av första- och andrahandspreferenser ser ut. I ett andra steg kartläggs preferensstrukturen mer i detalj genom att undersöka väljarnas betygsättning av samtliga partier längs en ogillar-gillarskala. Slutligen genomförs en skalningsanalys i syfte att ge en bild av väljarnas syn på avstånd och dimensionalitet i det svenska partisystemet inför 2018 års val.

Svenska folkets andrapreferenser

En lång tradition av forskningsintresse för väljares andrahandsalternativ (Converse & Valen, 1971; van der Eijk, Niemöller & Eggen, 1981; Särilvik & Crewe, 1983; Granberg & Holmberg, 1988:222; Elklit & Tonsgaard 1989; Gallagher & Marsh 2011) innebär att det finns gott om underlag för analyser av den dolda väljaropinionen. Frågan om näst bästa parti har funnits med i de svenska Valundersökningarna ända sedan 1950-talet (Särilvik, 1970; Särilvik, 1976; Oscarsson & Holmberg, 2018) och ställs även i Statistiska centralbyråns regelbundet återkommande partisympatiundersökningar (SCB/PSU). I nationella SOM-undersökningar har frågan ”Vilket parti tycker du näst bäst om?” funnits med till och från sedan 1993. Den ställs alltid i direkt anslutning till frågan om vilket parti respondenterna tycker bäst om (se även Oleskog Tryggvason & Oscarsson, 2014).

I tabell 1 redovisas hur andrapreferenserna har varit fördelade under perioden 1993-2017. Svenska folkets vanligaste näst bästa parti vid varje tillfälle har markerats med en ram. Partier som befinner sig i mitten av partisystemet kan förväntas vara tolererade av många och därför nå höga andelar andrapreferenser. Så har det också varit längre tillbaka i tiden – under perioden 1956–1990 – då Centerpartiet och Folkpartiet turats om att vara det vanligaste andrahandsalternativet (Oscarsson & Holmberg, 2018). Sedan tjugofem år tillbaka är det dock inte längre någon huvudregel att det är mittenpartier som åtnjuter störst andrahandsstöd. Folkpartiet – numera Liberalerna – brukar ofta nämnas som ett exempel på ett vanligt förekommande andrahandsalternativ. Denna konventionella visdom från tiden med fempartisystem stämmer inte längre med empiriska observationer: Endast vid fem av de fjorton tillfällen vi ställt frågan om näst bästa parti i SOM-undersökningarna har Liberalerna varit det mest omtyckta partiet i andra hand. Istället har det varit stor dramatik på topplistan över svenska folkets andrahandspartier. Vänsterpartiet har exempelvis varit vanligast 4 gånger, Miljöpartiet 3 gånger och Kristdemokraterna 2 gånger. I huvudsak sammanfaller dessa tillfällen med perioder då partierna också varit starka i förstahandsopinionen.

I SOM-undersökningen 2017 är det för första gången sedan 1980-talet Centerpartiet som innehar förstaplatsen – 18 procent andrahandsympatier – tillsammans med Moderaterna när det gäller svenska folkets vanligaste näst bästa parti. Dessa väljare utgör ett inte obetydligt sympatikapital för dessa båda partier. Omsatt i antal röster handlar det om en dryg miljon potentiella C-väljare och ytterligare en dryg miljon potentiella M-väljare.

Kombinationer av första- och andrahandsympatier är intressanta av flera skäl, men främst för att de ger en bild av hur nära varandra olika partier står varandra i partisystemet och att de potentiellt kan skvallra om framtida väljarströmmar: Om och när partiers sympatisörer börjar se sig om efter alternativ är det deras näst bästa parti som blir vår bästa gissning till vilket parti de kommer att byta – något som också har bekräftats med hjälp av analyser av data från panelstudier (Oscarsson 1998; Oscarsson 2012).

Tabell 1 Svenska folkets näst bästa partier 1993–2017 (procent)

År	Näst bästa parti											Summa procent	Antal svarande
	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	NYD	FI	Övrigt		
1993	12	13	12	26	10	7	9	0	10	0	1	100	1 481
1994	17	14	11	21	10	7	15	0	4	0	1	100	1 412
1995	15	17	15	13	10	8	21	0	0	0	1	100	1 426
1996	14	16	15	18	10	11	14	0	0	0	2	100	1 372
1998	21	15	9	12	12	18	12	0	0	0	1	100	1 476
1999	19	15	9	13	12	19	12	0	0	0	1	100	1 348
2000	17	20	7	12	13	20	10	0	0	0	1	100	1 260
2001	20	16	13	12	13	17	8	0	0	0	1	100	1 441
2002	20	16	10	20	11	12	10	0	0	0	1	100	1 454
2005	14	12	13	24	14	9	11	0	0	0	3	100	1 409
2011	12	15	11	18	12	6	21	4	0	0	1	100	2 602
2013	13	17	8	16	12	7	19	6	0	0	2	100	2 813
2015	11	14	12	13	17	7	13	7	0	5	1	100	2 592
2017	11	14	18	13	18	5	9	7	0	3	2	100	2 908

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket parti tycker du näst bäst om?' och används som en följdfråga till frågan om bästa parti 'Vilket parti tycker du bäst om?'. I tidsserien ingår endast de svars personer som även har uppgett ett bästa parti. Personer som uppgett samma parti som bästa och näst bästa parti har uteslutits ur analyserna.

Källa: Nationella SOM-undersökningar 1993–2017.

I tabell 2 redovisar vi fördelningen av andrahandsympatier för varje grupp av partisympatisörer. Tabellen läses radvis och visar till att börja med vilka andrahandsalternativ som är vanligast bland Vänsterpartiets sympatisörer. Inte förvånande är det grannar i partisystemet som samlar störst andelar andrahandsympatier: Socialdemokraterna 53 procent, Feministiskt initiativ 21 procent och Miljöpartiet 14 procent.

De största väljarströmmarna under mandatperioden 2014-2018 har flutit från och till Moderaterna, huvudsakligen som ett svar på ideologiska positionstaganden i migrationspolitiken, ställningstaganden ifråga om ett tänkbart samarbete med Sverigedemokraterna (januari 2017) samt byte av partiledare (oktober 2017) (se Andersson & Oscarssons kapitel i denna volym). Enligt SOM-undersökningen 2017 hade en dryg tredjedel av Moderaternas sympatisörer Centerpartiet som sitt andrahandsparti (35 procent). Och bland Sverigedemokraternas sympatisörer uppgav närmare hälften (48 procent) att de tycker näst bäst om Moderaterna. Dessa partiets sympatisörer har alldeles klart ett ömsesidigt gillande av varandras partier som ger goda förutsättningar för fortsatta väljarströmmar partierna emellan.

Allianspartiernas sympatisörer har främst andra allianspartier som sina näst bästa partier. Centerpartiets sympatisörer har en förkärlek för Moderaterna (33

procent) och Liberalerna (29 procent). Liberalernas och Moderaternas sympatisörer hyser andrahandssympatier för främst Centerpartiet (40 respektive 35 procent). Kristdemokraternas sympatisörer gillar Moderaterna i andra hand (39 procent). De rödgröna partiernas sympatisörer uppvisar ett liknande mönster.

Tabell 2 Partisympatisörernas andrahandsalternativ 2017 (procent)

Bästa parti 2017	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI	Övriga	Summa procent	Röd-gröna	Alliansen	Antal svarande
Vänsterpartiet		53	5	1	0	0	14	3	21	3	100	67	6	196
Socialdemokraterna	30		22	9	11	1	17	7	3	0	100	47	43	892
Centerpartiet	1	21		29	33	5	6	3	1	1	100	28	67	394
Liberalerna	1	17	40		31	3	3	2	2	1	100	21	74	201
Moderaterna	0	10	35	26		7	4	16	1	1	100	14	68	511
Kristdemokraterna	2	6	20	13	39		1	17	0	2	100	9	72	84
Miljöpartiet	15	40	19	5	8	1		2	8	2	100	55	33	130
Sverigedemokraterna	3	14	7	5	48	14	2		0	7	100	19	74	403
Feministiskt initiativ	30	26	9	0	2	5	26	0		2	100	82	16	57
Övriga partier	15	17	5	3	15	5	8	20	12		100	40	28	40
Total	11	14	18	13	18	5	9	7	3	2	100	34	54	2 908

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilket parti tycker du näst bäst om?' och används som en följdfråga till frågan om bästa parti 'Vilket parti tycker du bäst om?'. Tabellen visar fördelningen av andrahandssympatierna hos respektive partis sympatisörer. De respondenter som uppgett samma parti som första- och andrapreferens har exkluderats ur analysen (n=205 vilket motsvarar närmare sju procent av de som svarat på frågorna om bästa och näst bästa parti). Kolumnen "Rödgröna" visar andelen hos respektive parti som har någondera V, S eller MP som näst bästa parti. Kolumn "Alliansen" visar andelen som har något av allianspartierna som näst bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

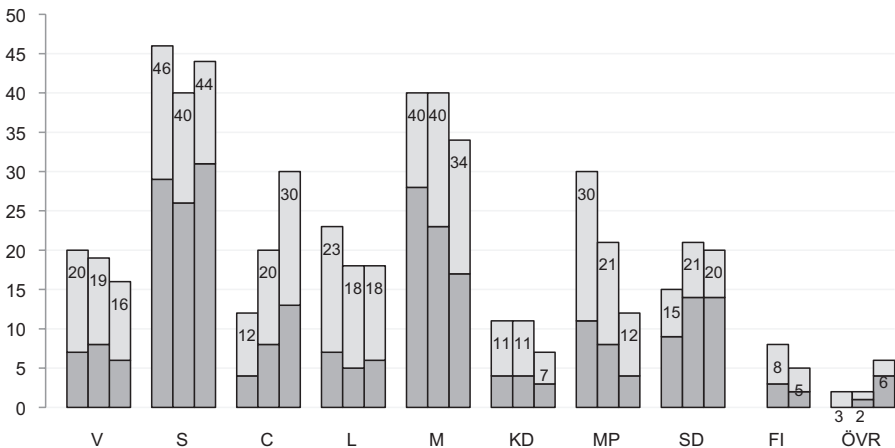
Vi har också räknat ihop hur stor andel andrapreferenser som tillfaller de rödgröna partierna respektive Allianspartierna. Resultaten i tabell 2 visar också på ett tydligt sätt att Feministiskt initiativs sympatisörer i huvudsak har rödgröna partier som näst bästa parti (82 procent) och att Sverigedemokraternas sympatisörer till största delen orienterar sina andrahandssympatier till de olika Allianspartierna (74 procent).

Med hjälp av uppgifter om första- och andrahandssympatier kan vi beräkna ett enkelt mått på partiets maximala elektoral potential (MEP) genom att helt enkelt summera andelen väljare som har ett parti som förstapreferens med andelen väljare som har partiet som andrapreferens. I den bästa av världar kommer ett parti i samband med ett val övertyga alla första- och andrahandssympatisörer att rösta på partiet. Summan av första- och andrapreferenserna representerar alltså den maximala utväxlingen av ett partis sympatikapital. Även om det förefaller osannolikt att ett parti vid något specifikt val eller på kort sikt skulle kunna växla

in hela sitt sympatikapital till röster ger MEP-talen oss ett slags opinionstak för de olika partierna.

I figur 1 redovisas partiernas maximala elektoral potential (MEP) i samband med de tre senaste mätillfällena 2013, 2015 och 2017 – för tidigare år hänvisas till Oleskog och Oscarsson (2014). Socialdemokraterna är alltså det parti som har den största elektoral potentialen: om alla som tycker om S i första eller andra hand skulle rösta på partiet skulle Socialdemokraterna kunna nå ett valresultat som är klart över 40 procent. Moderaterna återfinns på en klar andraplats 2017 med en elektoral potential på 34 procent.

Figur 1 Partiernas maximala elektoral potential (MEP) 2013, 2015 och 2017 (procent)

Kommentar: Partiernas maximala elektoral potential (MEP) beräknas genom att summera partiets andel av förstapreferenserna (bästa parti) med partiets andel av andrapreferenserna (näst bästa parti). Frågorna lyder: 'Vilket parti tycker du bäst om?' samt 'Vilket parti tycker du näst bäst om?'. Antalet svarande vid respektive undersökningstillfälle har varit följande: 2013 (n=2 813), 2015 (n=2 592), 2017 (n=2 908).

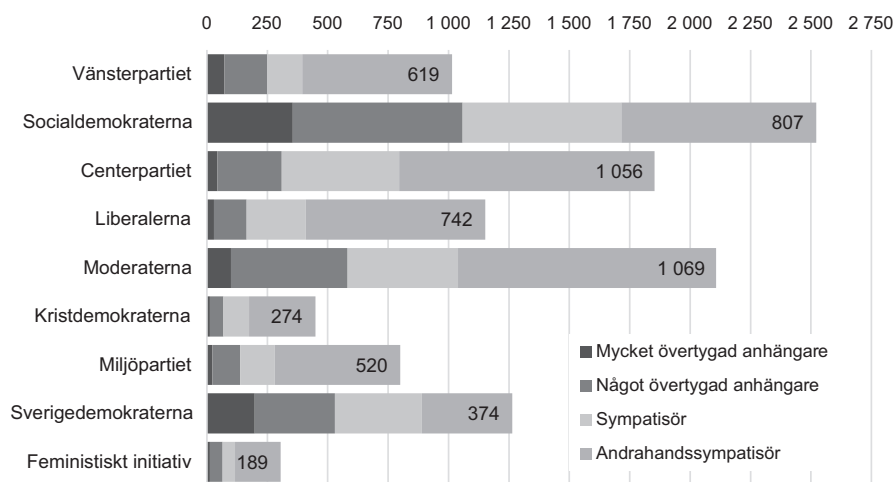
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2015 och 2017.

De partier som har förändrat sin maximala elektoral potential (MEP) mest under de senaste åren är Centerpartiet, vars MEP vuxit från 12 till 30 procent, och Miljöpartiet som sett sin elektoral potential krympa ihop från 30 till 12 procent. Mindre men ändå tydliga förändringar noteras för Vänsterpartiet (ned från 20 till 16 procent), Sverigedemokraterna (upp från 15 till 20 procent), Moderaterna (ned från 40 till 34 procent) och Liberalerna (ned från 23 till 18 procent). Av riksdagspartierna är det idag Kristdemokraterna som noterar det lägsta värdet: partiets elektoral potential är bara 7 procent 2017 – det lägsta som har uppmätts i SOM-undersökningarna under det kvartssekel som mätningarna av andrahands-

sympatier pågått. Feministiskt initiativ har en lägre MEP i 2017-mätningen än i 2015-mätningen (ned från 8 till 5 procent).

Med hjälp av uppgifter om styrkan i partisympatisörernas anhängarskap – det vill säga i vilken utsträckning de betraktar sig som mycket eller något övertygade partianhängare – kan vi ge en ännu mer detaljerad beskrivning av partiernas ställning i opinionen inför 2018 års val. I figur 2 har vi utifrån SOM-undersökningarna 2017 för varje parti beräknat storleken på fyra kategorier: 1) mycket övertygade anhängare, 2) något övertygade anhängare, 3) sympatisörer (tycker bäst om partiet men betraktar sig inte som anhängare) och 4) andrahandsympatisörer (tycker näst bäst om partiet).

Figur 2 *Partiernas anhängare, sympatisörer och andrahandsympatisörer 2017 (tusentals väljare)*

Kommentar: Frågan om bästa parti lyder: 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Uppföljningsfrågan om anhängarskap lyder 'Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?' med svarsalternativen 'mycket övertygad', 'något övertygad' och 'nej'. Frågan om näst bästa parti lyder: 'Vilket parti tycker du näst bäst om?'. Respondenter som inte besvarat samtliga tre frågor har uteslutits ur analysen. Skattningarna av tusentals röster bygger på antagande om ett valdeltagande omkring 85 procent och på Statistiska centralbyråns uppgifter om antalet röstberättigade (7 268 000) (n=2 944).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Procenttal blir lätt svårgreppbara eftersom även små tal i praktiken handlar om stora grupper av väljare. Ett sätt att få en bättre känsla för talen är att räkna om sympatikapitalet i tusentals väljare. För att passera fyraprocentspärren behöver ett parti ungefär 250 000 röster under förutsättning att valdeltagandet blir ungefär lika högt som i de senaste valen, alltså omkring 85 procent. Resultaten i figur 2 är

en tydlig illustration av hur stark partikonkurrensen för närvarande är i det svenska partisystemet: endast ett av partierna – Socialdemokraterna – har en inre hård kärna av mycket övertygade anhängare som överstiger den magiska 250 000-gränsen (359 000 väljare). Om vi räknar ihop de två kategorierna mycket och något övertygade anhängare – kärnväljarna! – är det faktiskt ändå bara fyra partier som har ett betryggande avstånd till fyra procent: Socialdemokraterna (1 068 000 kärnväljare), Centerpartiet (313 000 kärnväljare), Moderaterna (558 000 kärnväljare), och Sverigedemokraterna (535 000 kärnväljare).

Resultaten i figur 2 visar att både Miljöpartiet och Liberalerna är i högsta grad beroende av att även deras mjukare sympatisörer – det vill säga de som har partiet som bästa parti men som inte betraktar sig som anhängare – verkligen gör slag i saken och röstar på sitt favoritparti. I annat fall är det inte troligt att MP och L kan samla ihop mer än 250 000 röster och klara sig över fyra procentspärren. Kristdemokraterna behöver – sin vana trogen – även stöd från en god del av sina andrahandssympatisörer för att nå över spärrgränsen. Feministiskt initiativ, slutligen, är det parti som hösten 2017 hade den klart svagast elektoral potentialen. FI behöver en hundra procentig utdelning bland sina andrahandssympatisörer för att kunna vinna riksdagsrepresentation.

Hur mycket partiernas sympatisörer gillar varandras partier

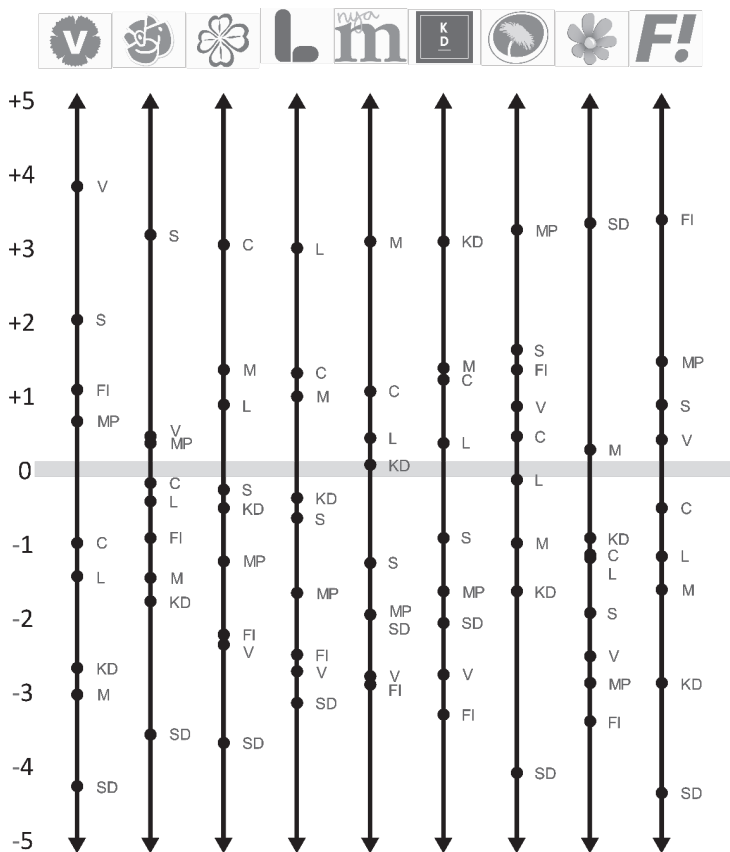
Den andra huvudstrategin för att analysera den djupare liggande preferensstrukturen i väljarkåren tar sin utgångspunkt i väljarnas betygsättning av partier och ledare på en elvagrading ogillar-gillarskala som löper från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Skalan har använts på det här sättet i Valundersökningar sedan 1979 och i SOM-undersökningar från 1986 (Oscarsson 2017). Skalan har använts i svenska Valundersökningar sedan 1968 och är inspirerad av de känslotermometrar som växte sig populära under 1960-talet i amerikanska valundersökningar (Särllvik 1970; Oscarsson 1998).

Det finns många fördelar med att analysera fullständiga data om preferensstrukturen i väljarkåren. När samtliga partier värderas erhålls nämligen information om väljarnas kompletta preferensordningar. Där ingår inte bara partier som tillhör de mest omtyckta eller de näst mest omtyckta, utan också de partier som gillas i tredje, fjärde, femte, sjätte, sjunde, åttonde och nionde hand. I en sådan samlad analys blir inte bara starka sympatier viktiga, utan även halvljuma sentiment och tydliga antipatier. Dessa evalueringar har konsekvenser inte bara för *individens* val av parti eller attityder till samarbeten mellan partier. På *aggregerad* nivå bär evalueringarna även viktig information om hur de politiska avstånden ser ut och utvecklas.

I figur 3 redovisas för varje grupp av partisympatisörer alla partiernas genomsnittliga placering längs en elvagrading ogillar-gillarskala. Resultaten presenteras för alla nio grupper av partisympatisörer, en för varje vertikal linje. I figuren är gruppernas genomsnittliga betyg av alla andra partier markerade med en prick. Resultaten för

Vänsterpartiets sympatisörer representeras av den vertikala linjen längst till vänster. Naturligt nog är det Vänsterpartiet som får bäst betyg av V-sympatisörerna, följt av Socialdemokraterna, Feministiskt initiativ och Miljöpartiet. Under nollpunkten, med genomsnittliga betyg på minussidan, återfinns i tur och ordning Centerpartiet, Liberalerna, Kristdemokraterna, Moderaterna och sist, Sverigedemokraterna. På motsvarande sätt visualiseras resultaten för de övriga åtta grupperna av partisympatisörer.

Figur 3 Partisympatisörernas värderingar av partierna längs en elvgradig ogillar-gillarskala 2017 (medeltal)

Kommentar: Figuren visar alla partisympatisörers genomsnittliga betyg för alla partier längs en sympatiskala från -5 ("ogillar starkt") till +5 ("gillar starkt"). Ett mittenalternativ används för skalans nollpunkt: 'varken gillar eller ogillar'. Antalet svarande för varje grupp av partisympatisörer varierar från n=461 (Socialdemokraterna) till n=28 (Feministiskt initiativ).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Precis som i analysen av kombinationer av första- och andrahandsympatier avslöjar figur 3 den tydliga blockuppdelningen mellan rödgrönrosa partier och allianspartier som är så kännetecknande för det svenska partisystemet just nu. Sympatisörer till rödgrönrosa partier sätter i regel positiva genomsnittsbetyg för samtliga rödgrönrosa partier. Enda undantaget är Socialdemokraternas sympatisörer som sätter minusbetyg på Feministiskt initiativ. Allianspartiernas sympatisörer å sin sida sätter plusbetyg på Allianspartier, med två undantag: Kristdemokraterna betygssätts på minussidan av Centerpartiets och Liberalernas sympatisörer.

Det finns tre fall som bryter ett perfekt blockmönster i partipreferensordningarna. Socialdemokraternas sympatisörer tycker bättre om C och L än vad de tycker om FI. Och Centerpartiets sympatisörer tycker bättre om Socialdemokraterna än Kristdemokraterna.

En jämförelse med motsvarande analys från 2016 (Oscarsson 2017) visar att det råder påtaglig stabilitet i den grundläggande preferensstrukturen i väljarkåren. Det starka ogillandet för Sverigedemokraterna är oförändrat. Beskrivningen av SD som ett pariaparti är fortfarande rimlig med tanke på att antipatierna är så starka i alla grupper av partisympatisörer utom bland SDs egna sympatisörer (givetvis!) och bland KD- och M-sympatisörer, där SD är ungefär lika ogillat som V, MP och FI.

Antipatierna från de övriga sju riksdagspartiernas sympatisörer är ”besvarade” i den meningen att även SD-sympatisörerna tenderar att ogilla alla andra partier starkt utom förstås sitt eget och Moderaterna, som lyckas kravla sig över nollpunkten i genomsnittlig sympatipoäng. Givet väljarströmmarna från Moderaterna till Sverigedemokraterna mellan 2010 och 2014 års val är det inte så märkligt (Oscarsson 2016). Sverigedemokraternas sympatisörer är dessutom den grupp av sympatisörer som har allra längst avstånd i genomsnittligt gillande till sin nummer två i preferensordningen.

Ömsesidiga sympatier som mått på partiaavstånd

Sympatier och antipatier för politiska partier kan analyseras på flera olika sätt för att beskriva avstånd mellan dem i ett ideologiskt rum. En stor del av den politiska diskussionen i Sverige handlar idag om regeringsfrågan: vilka partier ska kunna regera med vilka efter valet 2018? Partiers signaler till väljarna om hur de ska bygga parlamentariska samarbeten med andra partier kan förväntas bli centrala inslag i väljarnas egna röstningskalkyler (jfr Falk och Oscarssons kapitel i denna volym). I det här sammanhanget är det också spännande att analysera preferensdata i syfte att klargöra hur väl partiernas sympatisörer kan komma att reagera på signaler om samarbete. Hur ser mönstren av antipatier och sympatier ut på väljarmarknaden?

I tabell 3 har alla 36 teoretiskt möjliga partipar rangordnats efter partisympatisörernas ömsesidiga sympatier (ÖS) för varandras partier. Vårt mått på ömsesidigt gillande mellan två partier, låt oss kalla dem X och Y, beräknas genom att multiplicera genomsnittspoängen för parti X bland Y-sympatisörer med genomsnittspoängen

för parti Y bland X-sympatisörer. Måttet varierar mellan 0 (de två grupperna av partisympatisörer snittplaceras varandras partier på ”ogillar starkt”) och 100 (de två grupperna av partisympatisörer snittplaceras varandras partier på ”gillar starkt”).

Ömsesidig sympati (ÖS)

= *Genomsnittlig sympati för parti X bland Ysympatisörer*

× *Genomsnittlig sympati för parti Y bland Xsympatisörer*

Empiriskt är det stor spridning i ömsesidigt gillande. De två grupper av partisympatisörer som ogillar varandra mest är Sverigedemokraternas och Feministiskt initiativs sympatisörer med ett ömsesidigt gillande på 1,1 år 2017. På motsvarande sätt ser vi mycket starka antipatier mellan partisympatisörerna V-SD (ÖS=1,9), MP-SD (ÖS=2,0) och KD-FI (ÖS=3,7).

De starkaste ömsesidiga sympatierna hittar vi mellan Miljöpartiets och Feministiskt initiativs sympatisörer (ÖS=41,9). På fem-i-topplistan hittar vi också kombinationerna C-M (ÖS=39,4), V-S (ÖS=39,1), C-L (ÖS=37,8) och även de båda regeringspartiernas sympatisörer S-MP (ÖS=36,2). Det är uppenbart även i den här analysen att rödgrönrosa partier å ena sidan och allianspartier å den andra klustrar ihop sig som varandras favoriter. De tydliga mönstren gör att partikonkurrensen i det svenska partisystemet på en och samma gång kan beskrivas som förutsebar – det är lätt att gissa vilka partier som kommer byta väljare med varandra – och som oförutsebar – även mycket små förskjutningar i väljarnas preferenser, som till exempel byten över blockgränserna eller i trafiken mellan små partier, kan få stora konsekvenser för utfallet av riksdagsvalet 2018 och för den regeringsbildningsprocess som följer.

Korttidsförändringarna avslöjar inte några stora ideologiska närmanden eller fjärmanden när det gäller partiparens ömsesidiga gillande för varandras partier. Men resultaten i tabell 3 visar att den ömsesidiga ”kärleken” mellan MP och FI (+6,5), Socialdemokraterna och Centerpartiet (+5,9) och mellan Centerpartiet och Moderaterna (+4,8) har tillvuxit mellan 2016 och 2017 års SOM-undersökningar. De partipar som tappat mest i listan över ömsesidiga sympatier är Vänsterpartiet och Feministiskt initiativ (-7,9).

Att gilla ett parti är en nödvändig förutsättning – men ej tillräcklig – för att överväga att byta parti. Listan över ömsesidiga sympatier ger därmed en stor ledtråd när det gäller mellan vilka partier framtida väljarströmmar kommer att flyta och vilka partier som i första hand konkurrerar om samma väljare i valet 2018. Det är exempelvis relativt osannolikt att Sverigedemokraterna och Feministiskt initiativ skulle kämpa om samma väljare. Däremot är det troligt att det blir en desto tuffare dragkamp mellan de partipar som återfinns högt upp på listan. Resultaten bekräftar vad vi kunnat se i sentida analyser av väljarrörlighet, nämligen att det å ena sidan är Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ och å andra sidan Moderaterna, Centerpartiet, Kristdemokraterna och Liberalerna som konkurrerar

om varandras väljare. Inomblocksörligheten kommer att bli omfattande även i rörelserna 2014-2018 – vilket för en del av de små partierna kan betyda en kamp på liv och död, för andra småpartier en möjlighet till snabba framgångar.

Tabell 3 Partisympatisörernas ömsesidiga gillande av varandras partier 2016 och 2017 (ÖS-mått, förändring)

Rank	Partipar	2016	2017	diff	Rank	Partipar	2016	2017	diff
#1	MP-FI	35,3	41,9	+6,5	#21	M-MP	11,1	12,5	+1,4
#2	C-M	40,0	39,4	-0,7	#22	KD-SD	9,8	12,3	+2,5
#3	V-S	34,3	39,1	+4,8	#23	KD-MP	10,1	11,6	+1,4
#4	C-L	34,8	37,8	+3,0	#24	V-C	7,7	10,9	+3,2
#5	S-MP	34,7	36,2	+1,5	#25	L-FI	10,4	9,9	-0,5
#6	V-MP	33,9	33,8	-0,1	#26	V-L	6,9	8,3	+1,4
#7	V-FI	41,4	33,5	-7,9	#27	M-FI	6,8	7,3	+0,5
#8	L-M	36,8	33,3	-3,5	#28	L-SD	5,8	7,3	+1,5
#9	M-KD	29,2	33,0	+3,8	#29	V-KD	3,8	5,4	+1,6
#10	C-KD	28,0	28,4	+0,5	#30	C-SD	4,8	5,3	+0,5
#11	L-KD	21,4	25,4	+4,0	#31	S-SD	4,3	4,6	+0,3
#12	S-FI	26,1	24,6	-1,5	#32	V-M	4,0	4,5	+0,5
#13	S-C	17,5	23,4	+5,9	#33	KD-FI	5,5	3,7	-1,8
#14	C-MP	18,0	21,0	+3,1	#34	MP-SD	1,0	2,0	+1,0
#15	S-L	20,3	20,3	±0,0	#35	V-SD	0,8	1,9	+1,1
#16	M-SD	15,0	16,4	+1,4	#36	SD-FI	0,9	1,1	+0,2
#17	S-M	12,8	13,6	+0,9					
#18	S-KD	12,1	13,5	+1,4					
#19	L-MP	12,7	13,0	+0,3					
#20	C-FI	12,0	12,8	+0,8					

Kommentar: Partisympatisörers genomsnittliga sympatier för alla partier längs en sympatiskala från -5 ("ogillar starkt") till +5 ("gillar starkt") har först skalats om så att skalan löper från 0-10. Därefter har ÖS-måttet beräknats för varje partipar genom att multiplicera X-partisympatisörernas snittbetyg på parti Y med Y-partisympatisörernas snittbetyg på parti X. Exempel: År 2017 poängsatte Vänsterpartiets sympatisörer Miljöpartiet på 5,72 samtidigt som Miljöpartiets sympatisörer poängsatte Vänsterpartiet på 5,91. $\text{ÖS} = 5,72 \cdot 5,91 = 33,81$. Partiparen har rangordnats efter ÖS-måttet för 2017. Totalt sett har de ömsesidiga sympatierna blivit något större 2017 (snitt 18,0) än vad de var 2016 (snitt 16,9).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2016 och 2017.

En karta över det svenska partisystemet 2017

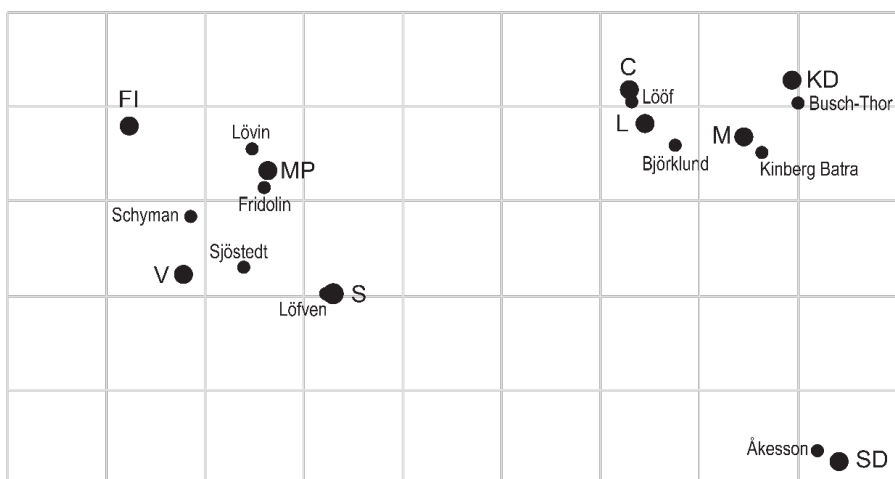
Väljarnas sympatier och antipatier för olika partier kan – om vi även inkluderar betygssättningen av partiledare och språkrör – analyseras framgångsrikt med hjälp av olika skalnings- och analystekniker. För att studera dimensionalitet och ideologiska avstånd använder vi oss av en så kallad multidimensionell skalningsanalys. Syftet med en sådan analys är att försöka sammanfatta strukturen i de preferensdata

vi redovisat i figur 3 med så få dimensioner som möjligt. Erfarenheten (Oscarsson 1998; Oscarsson 2017) visar att resultatet nästan alltid blir bäst om man ger dimensionsanalysen uppgiften att ta fram en tvådimensionell karta – det vill säga koordinater för de olika partierna längs två dimensioner som på ett så bra sätt som möjligt reproducerar partiernas inbördes avstånd. I det här fallet består grunddata av 1 037 svarandes poängsättning av nio partier och tio språkrör på ogillar-gillarskalan från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). På den karta som blir resultatet av skalningsanalysen representerar avstånden mellan partierna olika grader av antipati och sympati: punkter som ligger nära varandra representerar partier som ofta betygsätts på liknande sätt av samma grupper av väljare medan punkter som ligger långt ifrån varandra ofta betygsätts annorlunda av samma grupper av väljare.

Med tanke på vad vi redan lärt om strukturen i väljarnas partipreferenser kommer utfallet av skalningsanalysen knappast som någon överraskning. Väljarnas egen karta över partisystemet 2017 visar tre tydliga kluster av partier och ledare: de rödgröna partierna hamnar i kartans nordvästra del, allianspartierna till nordöst och Sverigedemokraterna i det sydöstra hörnet av kartan. Att rödgröna partier hamnar till vänster, allianspartier till höger och Sverigedemokraterna nedanför på kartan är förstas bekvämt men samtidigt frukten av en ren slump – statistikprogrammet som tar fram partiernas koordinater är förstas ingen kännare av svensk politik utan har endast tillgång till data om hur väljarna betygsatt partier och ledare på en ogillar-gillarskala. Det är endast avstånden mellan partierna som är betydelsebärande – vad den horisontella eller vertikala axeln representerar i form av ideologiska dimensioner är en fråga som lämnas till uttolkaren. Erfarenhetsmässigt brukar skalnings- och dimensionsanalyser av preferensdata dock kunna tolkas intuitivt. Modellpassningen och skalbarheten i preferensdata brukar vara så pass god att en sammanfattande bild ger en mycket träffsäker karta över den politiska rymden.

Skälet till att det behövs två dimensioner för att representera inbördes avstånd i det svenska partisystemet är att vänster-högerdimensionen inte längre räcker till för att beskriva och förklara den politiska utvecklingen. Strukturen i det svenska partisystemet beskrivs för närvarande bäst som tvådimensionellt: den klassiska vänster-högerdimensionen har fått sällskap av en andra dimension. Denna andra dimension handlar i huvudsak om skillnader i hur restriktiva respektive generösa partierna är när det gäller migrationspolitiken. Just denna karta, som bygger på evalueringar av partier längs en ogillar-gillarskala, visar strukturen i väljarnas antipatier och sympatier. Kartan visar med önskvärd tydlighet den starka tendensen att rödgröna partiernas sympatisörer gillar varandras partier, att allianspartiernas sympatisörer gillar varandras partier och att Sverigedemokraterna är starkt ogillade av andra partiernas sympatisörer. De kartor som tidigare gjorts för 2015 och 2016 års partisystem (se t ex Oscarsson 2017) är mycket lika den karta som presenteras i figur 4. Ser vi till inbördes avstånd kan vi dock se att SD befinner sig något närmare allianspartierna än de rödgröna partierna i kartan över 2017 års partisystem.

Figur 4 Den svenska partirymden 2017. Resultat från en multidimensionell skalningsanalys av väljarnas evalueringar av partier och ledare på en ogillar-gillarskala

Kommentar: För att kunna genomföra en multidimensionell skalningsanalys (MDS) behöver man först analysera data över hur mycket alla väljare ogillar respektive gillar partier och ledare. Det görs med en särskild procedur som kallas Line of Sight (LOS) (Rabinowitz 1976; Listhaug, Macdonald & Rabinowitz, 1990). Resultatet av LOS-proceduren – som är särskilt anpassad för att vara helt förenlig med teorierna bakom multidimensionell unfoldinganalys – är en närhetsmatris med ordinal information om alla inbördes avstånd mellan partier och ledare rangordnade från minsta till största avstånd. Närhetsmatrisen kan sedan analyseras effektivt med hjälp av klassisk icke-metrisk multidimensionell skalning (MDS) (Kruskal & Wish, 1978). För liknande analyser av det svenska partisystemets utveckling 1956–1996, se Oscarsson (1998), källan från vilken den övre kartan i figuren är hämtad. Ett passningsmått används för att avgöra hur god överensstämmelsen är mellan de ursprungliga avståndsmåtten i matrisen och de inbördes avstånden mellan partier och ledare på den färdiga kartan. En tvådimensionell lösning visar i det här fallet en mycket god passning (Badness of fit=.06). Punktkonfigurationen i figuren visar de inbördes avstånden mellan partier och väljare men detta resultat är i sig självt helt oberoende av vad x- och y-axeln representerar. För en liknande analys av 2014 och 2016 års partisystem, se Bergström m.fl. (2015) och Oscarsson (2017). Antalet respondenter i analysen är 1037. Passningsmålet för en tvådimensionell lösning, Badness of Fit = 0,12. Enligt Kruskals egen tumregel för passningsmålet är allt under .15 en acceptabel lösning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Även om SD och övriga partier kan sägas ha närmast sig varandra såväl sakpolitiskt som positionsmässigt, och även om den svenska regeringen sedan 2015 för en avsevärt mer restriktiv migrationspolitik än tidigare, så har det alltså ännu så länge inte betytt särskilt mycket för de känslomässiga avstånden till Sverigedemokraterna: fortfarande är SD så starkt ogillat av så många väljare att en skalningsanalys av ogillande och gillande placerar partiet alltjämt helt isolerat i en helt egen region av den politiska rymden. Om denna omständighet kommer att ändras till valet i

september 2018 eller om den grundläggande preferensstrukturen är mer seglivad återstår att se.

Två block och ett pariparti

I det här kapitlet har vi analyserat de grundläggande förutsättningarna för väljarströmmar och för partiers väljarvinster och -förluster inför valrörelsen 2018. Vi har studerat mönster i väljarnas näst bästa partier och i väljarnas betygsättningar av partier och ledare. De olika analysstrategierna bekräftar varandra när det gäller hur djupare liggande attityder till de politiska partierna är fördelade i befolkningen. Denna preferensstruktur sammanfattas väl av den avslutande skalnings- och dimensionsanalysen. Vi har två tydliga block i svensk politik bestående av de rödgröna partierna och allianspartierna och ett parti som fortfarande får betraktas som ett pariparti bland de andra partiernas sympatisörer. Antipatierna gentemot Sverigedemokraterna har relativt sett försvagats främst bland Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer, vilket innebär att SD tryckts längre ut till höger, närmare Allianspartierna, på våra kartor över det svenska partisystemet.

Strukturellt har alltså mycket litet hänt under den gångna mandatperioden när det gäller väljarnas partipreferenser. Läget är i de här avseendena mycket likartat det som rådde inför 2014 års val – senare döpt till ”Dödlägesvalet” – som följdes av regeringsskifte, nederlag för regeringen i budgetomröstningen, villkorat beslut om extraval och så småningom Decemberöverenskommelsen. I den dolda väljaropinionen finns relativt få strömningar – de tydligaste handlar om Centerpartiets långsamt växande elektoral potential och Miljöpartiets långsamt försvagade dito – strukturella förändringar som möjligen kan komma att växlas ut i ett valresultat som kan vara av betydelse för dessa enskilda partier. Det parlamentariska läget och den grundläggande konfliktstrukturen i partisystemet består och kommer att sätta det svenska parlamentariska systemet under fortsatt stress alldeles oavsett om rödgröna eller allianspartier blir största partikonstellation eller om enskilda små partier klarar spärren eller inte. Är Sverige redo för ”Dödlägesvalet 2”?

Referenser

- Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson, Maria Oskarson & Henrik Oscarsson, red. (2015). *Fragment. SOM-rapport 63*. Fragment. SOM-rapport 63. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Converse, Philip E. & Henry Valen (1971). ”Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting.” *Scandinavian Political Studies* 6: 107–152.
- Elklit, Jörgen & Ole Tonsgaard (1989). *To folketingsvalg*. Aarhus, Politica.
- Gallagher, Michael & Michael Marsh (2011). *How Ireland voted 2011. The full story of Ireland's earthquake election*. Basingstoke,, Palgrave Macmillan.

- Granberg, Donald & Sören Holmberg (1988). *The Political System Matters. Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kruskal, Joseph B. & Myron Wish (1978). *Multidimensional Scaling*. London, SAGE.
- Listhaug, Ola, Stuart Elaine Macdonald & George Rabinowitz (1990). "A Comparative Spatial Analysis of European Party Systems." *Scandinavian Political Studies* 13(3): 227–254.
- Oleskog Tryggvason, Per & Henrik Oscarsson (2014). Konsten att vinna andrahandssympatisörer. I Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (red) (2014). *Mittfåra & marginal* Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, Henrik (2012). Näst bästa partier. I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) (2012). *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik (2016). *Flytande väljare. Demokratistatistik rapport 21*. Stockholm, Statistiska centralbyrån.
- Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Andersson, Ulrika, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) (2017). *Larmar och gör sig till. SOM-rapport 70*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2018). *Swedish Voting Behavior 1956–2014. SNES Working report series 2018:1*. University of Gothenburg, Department of Political Science.
- Rabinowitz, George (1976). "A Procedure for Ordering Object Pairs Consistent with the Multidimensional Unfolding Model." *Psychometrika* 41(3): 349-373.
- Särnlvik, Bo (1970). *Electoral Behavior in the Swedish Multiparty System*. Göteborg University, Department of Political Science.
- Särnlvik, Bo (1976). *Mapping the Party Space: Distances, Evaluations and Ideological Perspectives: An Analysis Framework Applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964–1973*. World Congress of the International Political Science Association, Edinburgh.
- Särnlvik, Bo & Ivor Crewe (1983). *Decade of Dealignment. The Conservative Victory of 1979 and Electoral Trends in the 1970s*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Der Eijk, Cornelis, Broer Niemöller & A. Th. J. Eggen (1981). *Dutch Parliamentary Election Study 1981*. Amsterdam, Department of Political Science.

Digitala
&
traditionella medier

EN KOMPLICERAD LOKAL MEDIIEKOLOGI

FACEBOOK DEN NYA LOKALA OFFENTLIGHETEN?

GUNNAR NYGREN

Sammanfattning

Detta kapitel visar att användning av lokala medier förändras i snabb takt. Facebook har sedan 2015 gått förbi lokaltidningen som den *mest använda* plattformen för att hålla sig uppdaterad om vad som händer i det lokala samhället. Men de traditionella lokalmedierna – SVTs och Sveriges Radios lokala och regionala nyheter och den prenumererade lokaltidningen anses av publiken fortfarande vara *viktigast*. Mer lokala medier som gratistidningar och lokala nyhetssajter fyller upp där dagstidningar saknar lokalredaktioner. Resultatet blir ett komplext system där olika typer av lokala medier och plattformar kompletterar varandra, ett hybridsystem där gamla och nya lokala medier lever sida vid sida.

När planerna på att lägga ner BB på sjukhuset i Sollefteå läckte ut hösten 2015, så blev det upptakten till en uppslitande strid i Västernorrland. Motståndet organiserades genom den öppna Facebookgruppen ”Sollefteå & Örnsköldsvik Framtidens akutsjukhus” som snabbt fick många medlemmar och hög aktivitet – när striden var som mest intensiv våren 2017 hade gruppen närmare 15 000 medlemmar och det lades ut i genomsnitt ett 60-tal inlägg per dag. I Facebookgruppen lades det ut länkar till alla medier som skrev om frågan, men framför allt blev den en plats där aktioner kunde organiseras och motståndarna kunde kanalisera sina känslor. De lokala tidningarna skrev om BB-striden, och även dessa gav i huvudsak utrymme åt kritiken mot förslaget. Artiklar länkades i Facebookgruppen, och de lokala journalisterna använde gruppen för att leta källor och idéer till nya artiklar. Men utöver detta gav Facebookgruppen en plattform för alla motståndare att bekräfta och stärka det gemensamma engagemanget (Nordlund & Kramsjö, 2017).

Denna lokala Facebookgrupp är ett exempel på den nya lokala medieekologin. Traditionella lokala medier som dagstidningar och nya plattformar som Facebook är invädda i varandra. Samtidigt förändras relationerna mellan olika typer av lokala medieplattformar när allt färre läser traditionella lokaltidningar och fler får större delen av sina lokala nyheter via Facebook eller gratistidningar.

Syftet med detta kapitel är att följa upp de strukturella förändringarna i de lokala medieekologierna med en analys av förändringar i människors användning av lokala medier. Det gäller särskilt den nya och fortfarande växande plattformen Facebook – vilken roll spelar denna i relation till de traditionella lokalmedierna?

Men det gäller också vilken roll hyperlokala medier (mer lokala än traditionella lokaltidningar) som gratistidningar och lokala nyhetssajter får när dagstidningarna blir mer regionala? Kapitlet utgår från fyra frågor – (1) vilka lokala medier används mest, (2) vilka skillnader finns det i lokal medieanvändning beroende på om det finns en redaktionell närvaro i lokalsamhället eller inte (3) vilka lokala medier anser människor är viktigast för att hålla sig orienterad om det lokala samhället och (4) vilka funktioner har lokala Facebookgrupper i den dagliga medieanvändningen?

Medier som ett ekologiskt system

Medier kan analyseras som ekologiska system. Sådana studier fokuserar inte på enskilda medier utan på hur systemet som helhet fungerar, t ex vilka typer av aktörer som finns inom systemet och hur de relaterar till varandra. De mediala ekosystemen kan studeras både utifrån ett *producentperspektiv* (var nyheter produceras och hur de rör sig inom systemet) och utifrån ett *användarperspektiv* (hur människor kombinerar användning av olika typer av medier i skilda syften). Utifrån ett *samhällsperspektiv* handlar det också om hur lokala identiteter utvecklas, om basen för en gemensam offentlighet och om medier som en del av den demokratiska infrastrukturen (Nygren, 2016b; Coleman m fl, 2016; Peters & Broersma, 2017).

Begreppet medieekologi har använts inom medieforskning de senaste åren, främst i USA (Anderson, 2016). Utgångspunkten är att medieutvecklingen handlar om ett komplext system. Betydelsen av nya medier och ny teknologi kan bara förstås utifrån hur hela systemet påverkas av förändringen. När nya ”arter” tar plats inom systemet, så påverkas alla typer av medier när balansen mellan medieformer förändras. Begreppet användes först av medieforskaren Neil Postman på 1960-talet för att beskriva medierna som en del av människors livsmiljö. På senare år har begreppet använts i en mer begränsad betydelse – för att beskriva själva mediasystemet och relationen mellan medieformer, hur detta system bidrar till samhällets behov och demokratin (Scolari, 2012). I USA har det gjorts studier av medieekologier i storstäder som Baltimore och Philadelphia, studier av nyhetsflöden mellan olika medietyper som till exempel traditionella dagstidningar i relation till digitala plattformar (Anderson, 2009; PEW, 2010). I andra studier av lokala medieekologier har också medieanvändningen analyserats. Tre olika typer av samhällen i New Jersey studerades 2015 utifrån såväl mediernas infrastruktur, nyhetsproduktionen och journalistikens roll i samhället. Resultaten visar stora skillnader mellan olika typer av samhällen, både när det gäller den lokala nyhetsproduktionen och vilken roll medierna spelar i lokalsamhället (Napoli m fl, 2015).

Ett annat projekt i staden Leeds i Storbritannien visar hur medieutvecklingen påverkar den lokala medieekologin som får drag av ett ”hybridsystem” som kombinerar nya och gamla medier. Bloggar, lokala webbsajter och sociala medier spelar en allt viktigare roll i den lokala medieekologin. Men de ersätter inte traditionella medier som dagstidningar och lokala nyheter i public service, istället blir de digitala

plattformarna ett komplement tillsammans med de gamla medieformerna (Coleman m fl, 2016). Fortfarande har ”gammelmedia” en nyckelroll genom att de står för större delen av produktionen av nyheter, för en professionell journalistisk granskning, enligt en dansk undersökning (Nielsen, 2015). Lokaltidningen är enligt denna studie ett ”keystone media” även om läsningen minskar, en grundläggande medieform som står för den största delen av nyhetsproduktionen.

Lokala medieekologier i Sverige

De lokala medieekologierna har förändrats i Sverige de senaste åren. Det gäller både mediestrukturen och de lokala mediernas innehåll:

Lokala mediestrukturer: Inom dagspressen har ägarkoncentrationen gått snabbt, och idag kontrollerar de åtta största ägargrupperna 89 procent av den samlade upplagan (Ohlsson, 2016). Nästan hälften av alla lokala redaktioner har lagts ner sedan 2004, och antalet lokaljournalister har minskat med 30–40 procent. Den dagliga produktionen centraliseras inom mediekoncernerna med gemensamma webbdeskar och redigering av tidningarna. Samtidigt har de ännu mer lokala medierna, s k ”hyperlokala medier” blivit fler – antalet gratistidningar har fördubblats sedan början av 2000-talet och det fanns 2016 ca 300 lokala gratistidningar där två tredjedelar utkommer varje vecka. Dessutom har det vuxit fram ett hundratal lokala fristående nyhetssajter, och det har blivit något fler prenumererade veckotidningar med lokal karaktär. Public service har kunnat behålla sina resurser och i viss mån öka dem när ny teknik införts, t ex har SVT öppnat nya redaktioner i storstadsområdena (Nygren m.fl., 2017).

Det lokala medieinnehållet: Det lokala medieinnehållet produceras till större utsträckning på distans, och en större del blir gemensamt mellan olika titlar inom koncernerna. Innehållsstudier visar kraftigt minskad lokal bevakning när lokalredaktioner läggs ner, och innehållet blir mer beroende av officiella källor som polisen och kommunens informatörer. Bevakningen blir mindre kritisk och debatten försvinner från lokaltidningen (Hellekant Rowe & Karlsson, 2017; Nygren m.fl., 2017).

Vad betyder dessa strukturella förändringar för medieanvändningen? Tidigare år har frågor om benägenhet att prenumerera på den lokala dagstidningen funnits med i SOM-enkäten, och resultaten visar att bara en av fem skulle vara villiga att fortsätta prenumerera även om mängden lokala nyheter minskade (Weibull, 2015). Frågan är om detta nu har fått genomslag i medieanvändningen?

I 2015 års nationella SOM-undersökning ställdes för första gången frågor om både den totala användningen av olika typer av lokala medier inklusive sociala medier som Facebook samt om hur människor värderar olika typer av lokala medier – hur viktiga olika lokala medier är för att man ska kunna hålla sig orienterad om det lokala samhället (Nygren & Leckner, 2016). I 2017 års nationella SOM-undersökning följdes detta upp med samma frågor samt en fråga om varför

människor använder lokala grupper på sociala medier som Facebook. Resultaten visar tydliga förändringar på två år.

Traditionella lokala medier tappar – Facebook ökar

Medieanvändning är invävt i människors dagliga rutiner, och därför visar mätningar av medieanvändning ofta en påfallande stabilitet. Det tar tid att förändra vanor, men när de väl förändras så blir skiftet tydligt. Frågan är om inte den lokala medieanvändningen är inne i ett sådant skifte de senaste åren. SOM-undersökningarna 2015 och 2017 visar tydliga minskningar för de traditionella medierna, samtidigt som sociala medier som Facebook blivit mer använda än dagstidningar (tabell 1 och 2).

Tabell 1 Regelbunden användning av lokala medier 2015 och 2017 (procentandel minst 3 dagar/vecka)

	2015	2017	Differens	Antal svar
SVTs lokala nyheter	61	50	-11	10 812
Facebook (t ex lokala grupper)	41	46	+5	1 827
Sveriges Radio P4	50	43	-7	10 812
Morgontidning på papper	57	41	-16	10 812
Lokal gratistidning	33	33	0	1 828
Lokal morgontidnings nyhetssajt	25	22	-3	10 812
Andra sociala medier (t ex lokala bloggar)	14	15	+1	1 827
Annan lokal nyhetssajt	8	8	0	10 812
Twitter	5	6	+1	1 827
Kommunens hemsida	6	6	0	1 827

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?'; 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?'; 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?'; 'Hur ofta brukar du läsa eller titta i: Annan lokal gratistidning?'; 'Hur ofta använder du följande för att hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?'. Svarskalan är sexgradig från 'dagligen' till 'aldrig' förutom frågan om lokal gratistidning som hade en femgradig skala från 'minst 5 dagar/vecka' till 'aldrig'. Med regelbunden avses användning minst 3 dagar/vecka, utom för lokal gratistidning som innebär minst 1 dag/vecka. Differensen avser skillnaden mellan 2015 och 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2017.

Dagstidningarna på papper är de stora förlorarna. På två år har andelen regelbundna läsare (minst 3 dagar/vecka) minskat från 57 till 41 procent. Förhoppningen hos tidningshusen är att läsarna ska gå över till digitala plattformar (webb och mobil). Men även denna regelbundna läsning (minst 3 dagar/vecka) har minskat något från

25 till 22 procent (tabell 1). En åldersanalys ger ännu mer alarmerande signaler. I de för annonsörer viktiga åldersgrupperna 30–49 år och 50–64 har andelen läsare rasat med 17 procentenheter på två år (tabell 2). Idag är det bara 23 procent av alla mellan 30–49 år som regelbundet läser en lokal prenumererad papperstidning. Kärngruppen finns än så länge bland dem över 65 år där 67 procent är regelbundna läsare. En tröst för lokaltidningen är att nätläsningen i åldrarna mellan 30–64 år är stabil, minskningen ligger på de yngsta och de äldsta som kanske läser mer sällan på grund av tidningarnas krav på betalning och inloggning. Fortfarande är det nästan dubbelt så många som regelbundet läser lokaltidningen på papper som på nät totalt sett. Men i åldersgruppen 30–49 är nu nätläsningen dominerande – men mest genom att papperstidningen minskar än genom att nätläsningen ökar (se även Ulrika Anderssons kapitel i samma volym).

Tabell 2 Regelbunden användning av lokala medier 2015 och 2017 i olika åldersgrupper (procentandel minst 3 dagar/vecka)

	16-29 år		30-49 år		50-64 år		65-85 år	
	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017
SVTs lokala nyheter	22	19	38	30	72	59	91	79
Facebook (t ex lokala grupper)	66	61	57	59	38	46	16	27
Sveriges Radio P4	16	14	36	31	61	51	73	63
Morgontidning på papper	20	10	40	23	64	47	81	67
Lokal gratistidning	14	12	31	35	34	36	46	40
Lokal morgontidnings nyhetssajt	18	15	25	26	27	26	25	18
Andra sociala medier (t ex lokala bloggar)	32	24	18	17	10	10	4	8
Annan lokal nyhetssajt	9	10	9	11	9	8	6	5
Twitter	14	15	5	6	4	5	1	2
Kommunens hemsida	3	6	9	5	7	8	5	5
Minsta antal svar	229	276	433	534	369	478	419	539

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?'; 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?'; 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?'; 'Hur ofta brukar du läsa eller titta i: Annan lokal gratistidning'; 'Hur ofta använder du följande för att hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?' Svarskalan är sexgradig från 'dagligen' till 'aldrig' förutom frågan om lokal gratistidning som hade en femgradig skala från 'minst 5 dagar/veckan' till 'aldrig'. Med regelbunden avses användning minst 3 dagar/veckan, utom för lokal gratistidning som innebär minst 1 dag/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2017.

Även public service har svårt att behålla den lokala publiken. För Sveriges Radios P4-kanaler minskar andelen regelbundna lyssnare från 50 till 43 procent mellan 2015 och 2017 (tabell 1). Störst bortfall är det bland de äldre med 10 procentenheter färre lyssnare. Men fortfarande är publiken betydligt större bland de äldre, 63 procent av pensionärerna lyssnar på P4, jämfört med 31 procent bland de mellan 30–49 år (tabell 2). För SVTs lokala nyheter är minskningen något större, totalt sett 11 procentenheter. För SVT är mönstret detsamma som för Sveriges Radio med den största minskningen bland de äldre, men tyngdpunkten av tittare finns fortfarande bland dem över 50 år.

De hyperlokala medierna har en mer stabil publik. Gratistidningarnas publik är oförändrad på 33 procent regelbundna läsare, och de noterar en tydlig ökning i gruppen mellan 30–49 år som överger de betalda dagstidningarna (tabell 1 och 2). I grupperna under 50 år är det nu fler som regelbundet läser en lokal gratistidning (en gång i veckan) än som läser en dagstidning (3 dagar/vecka). Fristående lokala nyhetssajter ligger oförändrat på en låg siffra, åtta procent. Några exempel är Sydärkenytt som bevakar Kumla och närliggande område, Bjuvsnytt som bevakar kommunen med samma namn och Frilagt Hässleholm som står för en granskande lokaljournalistik på orten. Men dessa finns bara i ca var tredje kommun, och de nationella siffrorna blir därför låga.

De övriga digitala plattformarna visar vissa öknings. Kommunens hemsida och användning av Twitter för att följa det lokala har ganska små och oförändrade publik. Även andra plattformar som t ex lokala bloggar är oförändrade (tabell 1). I särklass störst är Facebook där frågan preciseras till att gälla olika typer av lokala grupper. Men även det sammanlagda flödet på den egna Facebooksidan med en blandning av vänner, grupper man är med i och sidor man gillat finns troligen med när människor svarar på frågan. SOM-undersökningen 2017 visar en ökning med fem procentenheter till 46 procent som använder Facebook minst tre dagar i veckan för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället. Störst är ökningen bland de äldre, 8 respektive 11 procentenheter fler i grupperna över 50 år. I åldersgrupperna upp till 50 år är det dubbelt så många (eller mer) som använder Facebook för att följa det lokala samhället, än som använder de traditionella lokala medierna (tabell 2).

Olika mönster i medieekologier

Det finns klara skillnader i de lokala medieekologierna i olika delar av landet. I tidigare SOM-undersökningar har det synts tydliga skillnader mellan storstäder och medelstora städer/landsbygd när det gäller lokal medieanvändning (Nygren & Leckner, 2016). I storstäderna ligger läsningen av prenumererade tidningar betydligt lägre än i resten av landet, och även lyssningen på Sveriges Radios lokala kanaler är betydligt lägre (tabell 3). På landsbygd och i mindre tätorter finns de gamla mönstren kvar med högre läsning av papperstidningar. Användningen av digitala

plattformar har varit något mindre, kanske beroende på sämre tekniska förutsättningar (färre har snabba bredband) och en äldre åldersstruktur i befolkningen.

Samma skillnader syns i 2017 års SOM-undersökning. Men skillnaderna har dock inte blivit större, istället är de generella förändringarna nästan lika stora i alla typer av områden. Papperstidningarna och public service minskar lika mycket i storstäder som i ren landsbygd och användningen av Facebook för att hålla koll på det lokala samhället ökar också lika mycket, mellan 3–7 procentenheter i alla delar av landet (tabell 3).

Lokala gratistidningar ökar något i mindre och större tätorter, medan läsningen minskar något i storstäderna. Det betyder att de stora trenderna är lika starka i alla delar av landet. Skillnaderna kvarstår mellan stad och land.

Tabell 3 Medieanvändning på olika typer av boendeorter 2015 och 2017 (procentandel minst 3 dagar/vecka)

	Ren landsbygd		Mindre tätort		Stad eller större tätort		Stockholm, Göteborg, Malmö	
	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017
SVTs lokala nyheter	62	51	63	51	61	52	56	46
Facebook (t ex lokala grupper)	36	41	43	47	41	48	43	46
Sveriges radio P4	62	55	59	45	47	42	41	33
Morgontidning på papper	60	43	60	43	57	42	49	33
Lokal gratistidning	28	28	29	26	36	39	35	31
Lokal morgontidnings nyhetssajt	25	22	26	23	26	24	18	16
Andra sociala medier (t ex lokala bloggar)	11	10	14	18	14	15	15	16
Annan lokal nyhetssajt	7	7	10	9	9	9	7	7
Twitter								
Kommunens hemsida	6	5	5	6	7	6	4	5
Minsta antal svar	191	265	284	351	693	865	252	291

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?'; 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?'; 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?'; 'Hur ofta brukar du läsa eller titta i: Annan lokal gratistidning'; 'Hur ofta använder du följande för att hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?'. Svarskalan är sexgradig från 'dagligen' till 'aldrig' förutom frågan om lokal gratistidning som hade en femgradig skala från 'minst 5 dagar/veckan' till 'aldrig'. Med regelbunden avses användning minst 3 dagar/veckan, utom för lokal gratistidning som innebär minst 1 dag/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2017.

Högre andel tidningsläsare på orter med lokalredaktioner

En fördjupande analys visar tydligt att det har betydelse för den lokala medieanvändningen om det finns en lokalredaktion för dagstidning eller public service i kommunen eller inte. Resultaten från 2017 års SOM-undersökning har analyserats utifrån en kartläggning av den redaktionella närvaron i landets kommuner som gjordes 2016–2017¹. Graden av redaktionell närvaro delades in i tre kategorier – kommuner där det finns huvudredaktioner för dagstidningar och/eller för public service, kommuner där det finns en eller flera lokalredaktioner för dessa medier och kommuner som saknar redaktionell närvaro av dagstidningar och public service. Drygt hälften av alla svarspersoner (59 procent) bor inom kommuner med huvudredaktion för någon dagstidning och/eller public service (tabell 4). 19 procent bor i kommuner med lokalredaktioner och 22 procent i kommuner som saknar redaktionell närvaro av dagstidningar och public service.

Tabell 4 *Medieanvändning i kommuner med olika grad av redaktionell närvaro av dagstidning och public service 2017 (procentandel minst 3 dagar/vecka)*

	Kommuner med huvudredaktioner	Kommuner med lokalredaktioner	Kommuner utan redaktionell närvaro
SVTs lokala nyheter	50	52	50
Facebook (t ex lokala grupper)	46	49	45
Sveriges Radio P4	41	48	44
Morgontidning på papper	41	45	35
Lokal gratistidning	31	28	45
Lokal morgontidnings nyhetssajt	24	23	16
Annan lokal nyhetssajt	9	8	7
Andra sociala medier (t ex lokala bloggar)	15	17	14
Twitter	6	6	5
Kommunens hemsida	6	6	4
Procentandel av svaren (N=10 812)	59	19	22

Kommentar: Frågorna lyder 'Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?'; 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?'; 'Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?'; 'Hur ofta brukar du läsa eller titta i: Annan lokal gratistidning?'; 'Hur ofta använder du följande för att hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?'. Svarskalan är sexgradig från 'dagligen' till 'aldrig' förutom frågan om lokal gratistidning som hade en femgradig skala från 'minst 5 dagar/veckan' till 'aldrig'. Med regelbunden avses användning minst 3 dagar/veckan, utom för lokal gratistidning som innebär minst 1 dag/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Jämförelsen visar en tydlig koppling mellan redaktionell närvaro och läsning av prenumererade dagstidningar. På orter där det inte finns någon lokalredaktion är den regelbundna läsningen av både papperstidning och lokaltidningens nyhetssajt betydligt lägre, upp till 10 procentenheter, relativt läsningen på orter med redaktionell närvaro (tabell 4). Detta kompenseras dock delvis av att läsningen av gratistidningar är betydligt större – när det inte finns någon daglig lokaltidning närvarande i samhället, så tar den veckoutgivna gratistidningen dess plats och läsningen av gratistidningar är betydligt högre. Andra medieformer som Sveriges Radio P4, SVT och sociala medier som Facebook används lika mycket överallt, oavsett om det finns lokala redaktioner eller inte. Inte heller kommunens hemsida eller lokala nyhetssajter kompenserar den lägre nivån på tidningsläsning där det saknas lokalredaktioner.

Extra tydligt är detta i Stockholmsregionen, där de prenumererade dagstidningarna i stort sett saknar bevakning av större delen av regionen (Nygren, 2005). Istället är det två kedjor av gratistidningar, Mitt i och Direktpress, som axlat rollen som den lokala tidningen med 20–30 lokala editioner vardera runt om i regionen. Men även om Stockholmsregionen tas bort ur analysen, så kvarstår skillnaden i läsning av dagstidningar på orter med och utan lokalredaktion. På orter utanför Stockholm med lokalredaktion ligger den regelbundna läsningen på 46 procent, men om lokalredaktion saknas sjunker den till 38 procent. För gratistidningar är det tvärtom – andelen regelbundna läsare av gratistidningar är högre där det inte finns lokala redaktioner för de prenumererade tidningarna.

Detta visar att mediestrukturen har betydelse för den lokala medieanvändningen. När den dagliga prenumererade tidningen inte finns närvarande i det lokala samhället, så tappar den också en stor del av läsarna. Istället tar gratistidningar dess plats – med betydligt mindre resurser och vanligen bara en gång i veckan. Det verkar alltså som att en lokal gratistidning som ges ut en gång i veckan upplevs som ett bättre alternativ än en dyr daglig regional tidning som sällan berättar något om det lokala.

Traditionella lokalmedier anses fortfarande vara viktigast

Även om medieanvändningen förändras snabbt, anser många människor fortfarande att de traditionella lokala och regionala medierna är viktigast för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället. Public service (SVT och Sveriges Radio P4) anses som de viktigaste medierna, även om SVTs lokala nyheter sjunkit något i anseende (tabell 5). Morgontidningen på papper har blivit betydligt mindre viktig, en minskning med 11 procentenheter och det är nu mindre än hälften som anger att den är viktig för dem (47 procent). Men lokaltidningens nyhetssajt är däremot lika viktig för människor 2017 som den var två år innan.

De hyperlokala medierna ligger betydligt under dessa, och deras viktighet är också oförändrad (tabell 5). På samma nivå ligger Facebook med dess olika typer av lokala

grupper. Facebook *används* betydligt oftare av människor än lokaltidningen, även om lokaltidningen fortfarande är *viktigare* för fler människor. 35 procent anger att Facebook är mycket eller ganska viktig för dem, jämfört med 47 och 44 procent för lokaltidningens plattformar (papper och nyhetssajt).

Tabell 5 Andel som anser medier viktiga för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället 2015 och 2017 (procent)

	2015	2017	Differens
Morgontidning på papper	58	47	-11
Lokal morgontidnings nyhetssajt	44	44	0
Anna lokal nyhetssajt	27	28	+1
Lokal gratistidning	39	36	-3
Sveriges Radio P4	55	55	0
SVTs lokala nyheter	75	69	-6
Facebook (t ex lokala grupper)	32	35	+3
Twitter	5	6	+1
Andra sociala medier (t ex lokala bloggar)	13	12	-1
Kommunens hemsida	30	30	0
Antal svar	1 597	1 827	

Kommentar: Frågan lyder 'Hur viktiga är följande medier för att du ska hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?'. Svarsskalan är fyrgradig från 'mycket viktig' till 'inte alls viktig'. I tabellen redovisas andelen som svarat 'mycket viktig' och 'ganska viktig'. Differensen avser skillnaden mellan 2015 och 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2017.

Människors uppskattning av traditionella medier kan tolkas som att dessa bär på ett förtroendekapital, på att de ger något som Facebook och hyperlokala medier inte gör. Det visar också att människors värdering av olika slags lokala medier förändras långsammare än deras faktiska användning. Men även värderingar kan ändras, det visar t ex den tydliga minskningen för morgontidningen på papper i "viktighetsligan". Denna minskning kan bero på att andra plattformar som Facebook blivit viktigare, men också på att den lokala dagstidningen förändrats i sitt innehåll och inte längre upplevs som så relevant för de lokala läsarna. På sikt innebär en minskad användning att dessa medier blir mindre viktiga för människor.

Facebook som den nya lokala medieplattformen

Den nationella SOM-undersökningen visar att Facebook får en allt större roll som lokal medieplattform. Den regelbundna användningen ökar, och är nu totalt sett

större än användningen av lokaltidningen i tryckt form och på nätet (tabell 1). Men vad gör människor på Facebook som tar över funktioner från de lokala medierna? Vilken roll spelar sociala medier såsom Facebook i det lokala livet? I en ny norsk studie har boende på två orter djupintervjuats om vad lokaltidningen och Facebook betyder för dem (Paulsen Lie, 2018). Intervjuerna visar att lokaltidningen och Facebook fyller delvis olika funktioner. Lokaltidningen skapar den känslomässiga anknytningen till orten, till det gemensamma i lokalsamhället medan Facebook är viktigare för anknytningen till människor, för att upprätthålla sociala relationer. Dessa funktioner glider också in i varandra: platsen består ju av sociala relationer och även i tidningen är det viktigt att läsaren känner igen sig. Samtidigt är de offentligheter som skapas på Facebook smalare och tidningen kan skapa bredare gemensamma referensramar som tillsammans skapar en lokal identitet.

I 2017 års nationella SOM-undersökning ingår sju olika typer av användning av sociala medier som Facebook, t ex hålla sig uppdaterade om vad som händer på orten och kommentera och diskutera lokala frågor (se tabell 6). I undersökningen är det 26 procent som säger att de inte använder sociala medier. De 74 procent som använder Facebook gör det på olika sätt. Det kan vara en *passiv* och medieliknande användning (att följa ett nyhetsflöde utan att själv bidra med innehåll), eller en mer *aktiv* användning med en egen produktion av innehåll.

De medieliknande och mer passiva funktionerna används relativt ofta. 35 procent av alla som svarat på undersökningen säger att de använder sociala medier minst tre dagar i veckan för att hålla sig uppdaterade om vad som händer på orten, 29 procent skaffar information om lokala evenemang och 24 procent klickar på länkar till nyheter i lokala medier (tabell 6). När det gäller andra typer av användning som innebär en mer aktiv roll och att användaren själv producerar och lägger in innehåll, så sker detta mer sällan. Men dessa typer av användning har ändå blivit vardag för många människor: 16 procent lägger ut egna bilder och texter minst varje vecka, 12 procent kommenterar och diskuterar lokala frågor varje vecka, 28 procent söker tips och hjälp varje vecka och 7 procent köper och säljer något privat varje vecka.

Det syns tydliga ålderskillnader i hur sociala medier används utifrån ett lokalt perspektiv. De äldre (som också ökat sin användning mest) har ett mer medieliknande mönster där den passiva användningen dominerar, medan de yngre åldersgrupperna i större grad kombinerar en passiv och aktiv användning (tabell 7). Det är betydligt fler av de yngsta som lägger ut egna bilder och texter i lokala grupper än bland de äldre. Men det är också tydligt att för yngre så är det vanligare att man möter nyheter från traditionella lokalmedier på Facebook, än genom mediernas egna kanaler. I den yngsta åldersgruppen under 30 år är det 40 procent som säger att de klickar på länkar till nyheter i lokala medier minst tre dagar i veckan, och även i gruppen mellan 30–49 år är det fler som använder nyhetslänkar i sociala medier än som vänder sig direkt till lokaltidningen på papper eller nät (jfr tabell 2).

Tabell 6 Hur ofta olika aktiviteter görs i lokala grupper i sociala medier (t ex Facebook) 2017 (procent)

	Dagligen	5–6 d/v	3–4 d/v	1–2 d/v	Mer sällan	Aldrig	Anv inte sociala medier	Summa
Håller mig uppdaterad om händelser i lokala samhället	20	7	8	10	15	14	26	100
Får information om lokala evenemang	14	7	8	13	21	12	26	100
Klickar på länkar till nyheter i lokala medier	7	7	10	15	20	16	26	100
Söker efter tips och hjälp	5	3	6	14	27	18	26	100
Lägger ut egna bilder och texter	2	2	3	9	32	16	26	100
Kommenterar och diskuterar lokala frågor	2	1	3	6	30	33	26	100
Köper och säljer saker privat	1	1	1	4	37	30	26	100

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta gör du följande i lokala grupper i sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)?'. Svartalternativen framgår av tabellen. Tabellen redogör för samtliga som har besvarat frågan, d.v.s. inklusive den andel på 26 procent som svarat att de inte använder sociala medier. Antal svarande är 1 827.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Tabell 7 Frekvens på aktiviteter i lokala grupper i sociala medier 2017 (procentandel minst 3 dagar/vecka)

	16–29 år	30–49 år	50–64 år	65–85 år
Håller mig uppdaterad om händelser i lokala samhället	46	45	35	21
Får information om lokala evenemang	44	35	27	15
Klickar på länkar till nyheter i lokala medier	40	29	22	12
Söker efter tips och hjälp	24	20	14	7
Lägger ut egna bilder och texter	16	10	6	2
Kommenterar och diskuterar lokala frågor	10	6	5	2
Köper och säljer saker privat	7	5	3	1
Använder inte sociala medier	7	13	27	48
Minsta antal svar	276	534	478	539

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta gör du följande i lokala grupper i sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)?'. Svarskalan är sexgradig från 'dagligen' till 'aldrig', samt 'använder inte sociala medier'. Antalet svar är 1 827, och den andel på 26 procent som svarat att de inte använder sociala medier ingår i basen för procentberäkningen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Samtidigt är det viktigt att se att det finns olika typer av lokala grupper på Facebook. En del av dessa är generellt inriktade, men de flesta har någon typ av nischinriktning. En kartläggning av lokala Facebookgrupper i fyra kommuner under 2017 (Nacka, Södertälje, Helsingborg och Gnesta) har påvisat olika typer av både öppna och slutna lokala Facebookgrupper (Martin & Skeppstedt, 2017; Heppling & Said, 2017):

- Gemensamma mötesplatser som t ex Gnesta tillsammans som har över 5000 medlemmar i en kommun med 11 000 invånare. Men denna typ av grupper finns mest i mindre samhällen, delar av kommuner och byar.
- Köp/sälj sajter för privatpersoner och specialsajter för jobbbannonser och lägenheter. Dessa är oftast de största i antalet medlemmar och aktivitet.
- Nostalgisajter av typ ”Du vet att du är från Helsingborg om du...”. Här läggs ut gamla bilder och minnen. De har ofta många medlemmar, men frekvensen på uppdateringar är ofta låg.
- Kampanj- och aktivistsajter som t ex för att bevara BB i Sollefteå eller mindre frågor som att bygga cykelbanor eller bevara kolonitradgårdar. Dessa grupper kan vara mycket aktiva under en kort tid, för att sedan passiviseras när frågan inte längre är aktuell.
- Föreningssajter för t ex idrott som fungerar som en sammanhållande plats och informationsförmedling och kan ha många aktiva medlemmar.

Till detta kommer sidor på Facebook som lokala aktörer håller uppdaterade mer eller mindre regelbundet – den lokala polisen, kommunens informationsverksamhet, politiska partier och lokala medier av olika slag som använder Facebook som plattform för distribution.

Sammantaget visar SOM-undersökningen att Facebook i allt större grad blir en slags lokal medieplattform som förenar olika typer av funktioner. Samma utveckling syns i Norge där en enkät hösten 2016 visade att Facebook blivit den helt dominerande plattformen för lokala nyheter, då nästan dubbelt så många dagligen använde Facebook för de lokala nyheterna jämfört med andelen som läste den lokala dagstidningen (Olsen m.fl., 2018). I den norska studien framgår att människor nu får många av de små nyheter som håller ihop lokalsamhället via Facebook – födelsedagar, lokala evenemang och diskussioner. Till detta kommer det faktum att Facebook tar över en stor del av de lokala annonsmarknaderna, vilket medför att plattformen även blir en kommersiell marknadsplats för lokalsamhället. 2016 stod Facebook och Google för 63 procent av den digitala reklamförsäljningen i Sverige, nästan 10 miljarder. Dagstidningarna stod för en knapp femtedel av denna summa (Ohlsson, 2017). Men samtidigt är det tydligt att de traditionella medierna och Facebook är invädda i varandra, då länkar till lokalmedier är en viktig del av det lokala innehållet på Facebook samtidigt som lokalmedier använder lokala Facebookgrupper för både idéer och research (Appelberg, 2018; Sörgård Olsen, 2018).

Sammanfattning: Ett lokalt hybrid-mediesystem?

Det diskuteras ibland om medietvecklingen är snabb eller långsam. Med regelbundna mellanrum har papperstidningens död utropats, redan i slutet av 1990-talet trodde ett konsultföretag i en rapport till Tidningsutgivarna att papperstidningen skulle vara borta runt 2010 och ersättas av nättidningar (Nygren & Zuiderveld, 2011). Förändringar tar ofta längre tid än vad man tror i olika typer av framtidsspaningar. En annan slutsats av 2017 års SOM-undersökning är (när det gäller lokala medier) att när förändringarna väl kommer, så blir det annorlunda än man trodde för 20 år sedan. Då fanns inte det vi idag kallar sociala medier – idag är det Facebook som tagit platsen som den mest använda plattformen för att följa det lokala samhället.

Samtidigt finns de gamla medierna kvar, och hittar nya platser i medieekologin. Lokaltidningen producerar fortfarande nyheter, men människor möter dem i allt större utsträckning som länkar på Facebook. Nya hyperlokala medier växer fram, gratistidningar som trycks på det papper som dömdes ut för 20 år sedan men som nu hittar nya platser i medieekologin. Public service behåller sin starka ställning, men nu också på nätet och i mobilernas appar som visar vägen till olika slags poddar (företeelser som inte fanns för 20 år sedan). Fram växer ett slags hybridssystem där nya och gamla medieformer lever sida vid sida, där nya medier inte ersätter de gamla men samtidigt förändrar förutsättningarna för alla typer av lokala medier (Chadwick, 2013; Hermida, 2016).

2017 års SOM-undersökning visar tydliga förändringar i de lokala medieekologierna sedan frågorna ställdes två år tidigare:

- Den regelbundna läsningen av lokala papperstidningar minskar snabbt. Det kompenseras inte av en ökad läsning av lokaltidningen på nätet, tvärtom syns en viss minskning bland de yngsta och de äldsta kanske beroende på att betalmodeller introducerats av tidningarna. Men trots den minskade läsningen, så anser människor fortfarande att den lokala tidningen (både papper och nät) är viktig för att man ska kunna hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället.
- Det finns betydligt färre regelbundna läsare av lokaltidningen (både papper och sajt) i kommuner där det inte finns lokalredaktioner. Istället är det fler som läser gratistidningar i dessa kommuner där de prenumererade tidningarna inte finns på plats. Totalt sett så är läsning av hyperlokala gratistidningar och lokala nyhetssajter oförändrad, de får en relativt sett viktigare roll när dagstidningar drar ner.
- Public service (SVTs lokala nyheter och Sveriges Radio P4) är de mest använda traditionella medierna i hela landet. De får något färre lyssnare/tittare, särskilt bland de äldre. Men fortfarande har de en profil med stark tyngdpunkt bland äldre grupper av användare.

- Facebook har växt till den mest använda plattformen för att hålla sig informerad om vad som händer i det lokala samhället. Lokala grupper på Facebook tar över en del av funktionerna från traditionella medier, men blir också en viktig plattform för att möta lokala nyheter producerade av lokalmedier: för åldersgrupperna under 50 år är det vanligare att man klickar på lokalnyheter på Facebook än att man går till de lokala mediernas egna sajter. Facebook blir en mediemiljö där de personliga nätverken och lokalsamhället möts, där man kan både få hjälp och uttrycka vad man känner, där man ser vad som är på gång i lokalsamhället och får de lokala nyheterna. Men Facebook producerar inget innehåll – det är fortfarande de traditionella lokalmedierna som står för den lokala journalistiken. Vare sig det är gamla dagstidningar eller nya hyperlokala gratistidningar och nyhetssajter.

Den globala och lokala makten i medieekologin

I dagens medieekologier är vi ständigt omgivna av ett nyhetsflöde, bara några knapptryck bort finns de senaste nyheterna på datorn eller i mobilen med nyhetsappar och uppdateringar i sociala medier (Hermida, 2016). Detta gäller också de lokala medieekologierna där journalistik, diskussioner och personliga relationer blandas i det dagliga flödet på Facebook och i olika typer av gratistidningar. Det lokala och det globala blandas i flödena, de sociala relationerna, nyheter och diskussioner om samhällsfrågor vävs samman. De traditionella medierna finns med i detta flöde, samtidigt som den direkta relationen till lokalmedier blir svagare när allt fler möter dessa mest som länkar på Facebook.

Traditionella lokalmedier har byggt sin legitimitet på att de har en viktig roll i det lokala samhället, både som samlingsplats och som oberoende granskare. För de sociala medieplattformarna saknas denna form av institutionell legitimitet, särskilt när det gäller deras roll som nyhetsplattform (Napoli, 2015). När Facebook hösten 2017 ändrade i sina algoritmer för att tona ner länkar till traditionella medier, så fattades beslutet i USA men får konsekvenser ända ner på kommunnivå i Sverige. Flera tidningar och sajter rapporterar kraftigt minskad trafik från Facebook sedan plattformen ändrade sina algoritmer i slutet av 2017 för att tona ner nyhetsmediers roll i användarnas flöden (Medievärlden 2018-02-02). Samtidigt försvinner en stor del av de annonsintäkter som varit en grundval för lokaljournalistiken i Sverige till jättar som Facebook och Google.

Facebook är ett exempel på hur makt i de lokala medieekologierna förskjuts mot det globala. För de lokala dagstidningarna har det samtidigt skett en maktförskjutning från det lokala till regionala mediekoncerner. Samtidigt får de hyperlokala medierna en allt viktigare roll – gratistidningar är betydligt mer lästa där dagstidningar drar sig tillbaka både i storstäder som Stockholm och i resten av landet. Men dagstidningar och public service är långt ifrån uträknade, även om användningen minskar så är de fortfarande de viktigaste för de flesta människor för att de ska kunna följa det lokala samhället.

Not

- ¹ Den senaste versionen av kartläggningen finns tillgänglig kommunvis på <http://mediestudier.se/kommunbevakning/>. 2016 års siffror finns även i Nygren m. fl., 2017.

Referenser

- Anderson, Chris W (2009). *Breaking Journalism Down: Work, Authority and Networking Local News 1997–2009*. New York: Columbia University.
- Anderson, Chris W (2016). News Ecosystems. I Witschge, Tamara, Andersson, C.W, Domingo, David & Hermida, Alfred (red) *The SAGE Handbook of Digital Journalism*. London: SAGE.
- Appelberg, Jonas (2018). *Gilla oss! – En studie av fyra svenska medieföretags arbete med sociala medier*. Sundsvall: Mittuniversitetet.
- Chadwick, Andrew (2013). *The hybrid media system*. Oxford: Oxford university press.
- Coleman, Stephen, Thumim, Nancy; Birchall, Chris; Firmstone, Julie; Moss, Giles; Parry, Katy; Stamper, Judith & Blumler, Jay G (2016). *The mediated city. The news in a postindustrial context*. London: Zed books.
- Hellekant Rowe, Erika & Karlsson, Michael (2017). Lokalredaktionens betydelse. Så påverkas den lokala bevakningen när journalister jobbar på distans. I Lars Truedson (red) *Mediestudiers årsbok – tillståndet för journalistiken 2016/2017*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Heppling, Elin & Said, Mohamed (2017). *Södertäljes förändrade medieekologi. En studie av Södertäljes mediestructur samt Länsstidningens innehåll 1997 och 2017*. Södertörns högskola, C-uppsats i journalistik.
- Hermida, Alfred (2016) Social Media and the News. I Witschge, Tamara, Andersson, C.W, Domingo, David & Hermida, Alfred (red) *The SAGE Handbook of Digital Journalism*. London: SAGE.
- Leckner, Sara & Nygren, Gunnar (2016). Det lokala och hyperlokala medielandskapet – nyhetspublicering utanför de etablerade medierna. I Lars Truedson (red) *Mediestudiers årsbok 2015/2016 – fokus på den lokala rapporteringen*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Martin, Tove & Skeppstedt, Lisa (2017). *Vilken roll spelar Facebook i den lokala journalistiken? En studie av Helsingborgs Dagblad, Lokaltidningen Helsingborg, SVT Nyheter Helsingborg och SR P4 Malmöhus*. Södertörns högskola, C-uppsats i journalistik.
- Medievärlden (2018). Nedladdat 2018-05-26: <https://www.medievarlden.se/2018/02/unts-nya-grepp-att-gora-journalistik-med-lasarna/>
- Napoli, Phil M (2015). Social media and the public interest: Governance of news platforms in the realm of individual and algorithmic gatekeeper. *Telecommunications Policy* 13 (9), 751–760.

- Napoli, Philip M; Stonbely, Sarah; McCollough, Kathleen & Renningen, Bryce (2015). *Assessing the Health of Local Journalism Ecosystems*. New Brunswick: Rutgers University. Downloaded 20180503. http://mpii.rutgers.edu/wp-content/uploads/sites/129/2015/06/Assessing-Local-Journalism_Final-Draft-6.23.15.pdf
- Nielsen, Rasmus Kleis (red, 2015). *Local journalism. The decline of newspapers and the rise of digital media*. London and New York: I.B. Tauris.
- Nordlund, Felicia & Kramsjö, Stina (2017). *Upp till kamp på Facebook! En komparativ studie om nedläggningen av Sollefteå BB i lokala medier och på Facebook*. Södertörns högskola, C-uppsats i journalistik.
- Nygren, Gunnar (2005). *Skilda medievärldar – lokal offentlighet och lokala medier i Stockholm*. Stockholm och Stehag: Brutus Östling Bokförlag Symposium.
- Nygren, Gunnar (2016). Medieekologi – ett helhetsperspektiv på medieutveckling. I *Människorna, medierna och marknaden* (SOU 2016:30). Forskningsantologi av Medieutredningen.
- Nygren, Gunnar & Zuiderveld, Maria (2011). *En himla många kanaler – flerkanalpublicering i svenska mediehus*. Göteborg: Nordicom.
- Nygren, Gunnar & Leckner, Sara (2016). Facebook och hyperlokalt i de lokala mediernas ekosystem. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborg: SOM-institutet.
- Nygren, Gunnar, Leckner, Sara & Tenor, Carina (2017). Hyperlocals and Legacy Media. Media ecologies in transition. *Nordicom Review* (ahead of print) DOI:10.1414/nor-2017-0419
- Ohlsson, Jonas (2016). *Den svenska mediemarknaden – ägare, företag, medier*. Göteborg: Nordicom.
- Ohlsson, Jonas (2017). Medielandskapets dataficering. I Lars Truedson (red) *Mediestudiers årsbok – tillståndet för journalistiken 2016/2017*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Olsen, Ragnhild, Mona Solvoll & Anne-Britt Gran (2018). *Digitalisering av lokal mediebruk*. Oslo: BI Centre for Creative Industries. Downloaded 20180517 from <https://www.bi.no/globalassets/forskning/centre-for-creative-industries/publications/digitalisering-av-lokal-mediebruk-versjon-2.pdf>
- Paulsen Lie, Malene (2018). Lokalavisen och Facebook – en studie av medier og lokaltilhørighet. I Birgit Røe Mathisen & Lisbeth Morlandstø (red) *Lokale medier. Samfunnsrolle, offentlighet og opinionsdanning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Peters, Chris & Broersmam, Marcel (red, 2017). *Rethinking journalism again. Societal role and public relevance in a digital age*. London and New York: Routledge.
- PEW – Project for excellence in Journalism (2010). *How News Happens – A study of the Ecosystem of One American City*. Nedladdat 20180503: <http://www.journalism.org/2010/01/11/how-news-happens/>
- Scolari, Carlos A (2012). Media Ecology: Exploring the Metaphor to Expand the Theory. *Communication Theory* 22(2012), 204-225.

- Sörgård Olsen, Karianne (2018). Lokajournalisten og Facebook – journalistiske profesjonsutfordringen på sosiale medier. I Birgit Røe Mathisen & Lisbeth Morlandstö (red) *Lokale medier. Samfunnsrolle, offentlighet og opinionsdanning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Weibull, Lennart (2015). Dagstidningsprenumeration igår, idag och imorgon. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet.

DET PRASSLAR INTE LIKA MYCKET OM TIDNINGSLÄSNINGEN SOM FÖRR

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Det fanns en tid när begreppet morgontidning var synonymt med en prasslig papperstidning som i gryningen levererades i brevlådan för att sedan ta plats på frukostbordet. Det var inte ovanligt att den hade ett sidformat av sådant mått att den, fullt utvecklad, täckte en ansevärd del av bordet. Det fanns också en tid när det ibland ringde på ytterdörren och någon frågade: ”vill du köpa kvällstidningen?” Det där händer förstås fortfarande. Men långt ifrån så ofta som förr. Bläddrandet har i många hem ersatts av skrollande och klickande. Tidningsformatet har krympt till några tums storlek. Samtidigt har denna den lilla tidningens innehåll blivit betydligt mer omfattande. Det är inte längre nödvändigt att hämta tidningen i brevlådan. Den går att läsa närsomhelst och varsomhelst. För den som vill. Och det vill ganska många. Andra föredrar den traditionella pappersvarianten. Det här kapitlet gör en genomlysning av hur läsningen av morgon- och kvällstidningar har förändrats under perioden 1986–2017.

I Sverige har den tryckta morgontidningen under lång tid fungerat som basen i människors dagliga nyhetsanvändning (Weibull 1983; Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018). I sin klassificering av olika mediesystem har forskare som Dan Hallin och Paolo Mancini (2004) beskrivit den svenska mediemarknaden som ett slags demokratisk korporativ modell, präglad av en stark dagspress. Mycket har dock hunnit hända sedan denna klassificering gjordes i början av 2000-talet. Det råder knappast någon tvekan om att tidningsläsningen, liksom nyhetsanvändningen i stort, ser tämligen annorlunda ut idag, inte minst i jämförelse med situationen för tjugo-trettio år sedan. Likaså är distinktionen mellan begrepp som *morgontidning* och *kvällstidning* långt ifrån lika självklara som tidigare, då exempelvis tidningarnas nyhetssajter uppdateras oavsett tid på dygnet.

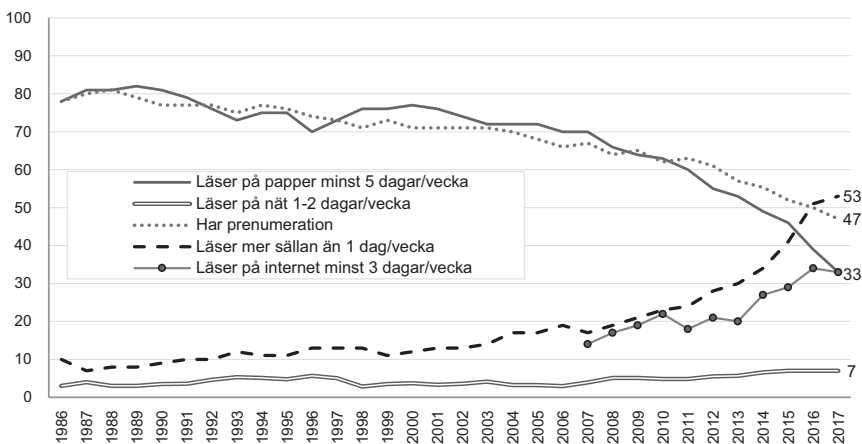
Forskningsprogrammet Dagspresskollegiet¹ vid Göteborgs universitet har sedan slutet av 1970-talet studerat människors läsvanor i syfte att förstå vilka faktorer är betydelsefulla för att förklara tidningsläsning samt hur läsningen förändras i samband med att nya medier introduceras (Bergström, Wadbring & Weibull, 2005). Kollegiets forskning har, då liksom nu, i stor utsträckning baserats på surveydata om den svenska befolkningens nyhetsvanor. Följande kapitel knyter an till denna tradition genom att analysera hur läs- och prenumerationsvanor ser ut år 2017 samt hur vanorna har förändrats under perioden 1986–2017. Centralt

för analysen är hur relationen mellan läsning på papper och läsning på webb har förändrats samt i vilken utsträckning traditionella förklaringsfaktorer såsom ålder, socioekonomisk bakgrund och samhällsintresse fortfarande är giltiga i en digital medieekologi. Kapitlet avslutas med en kortare diskussion om gränsdragningen mellan morgon- respektive kvällspress.

Prenumeration och läsning av morgontidning i knappt vartannat hem

Den prenumererade morgontidningen har historiskt haft en mycket stark position i det svenska samhället. Trots tillkomsten av nya medieformer och utvidgning av de redan befintliga under slutet av 1900-talet, klarade tidningarna att behålla den höga prenumerationsnivån bland allmänheten (Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018). Större delen av den svenska befolkningen, omkring 80 procent, hade under 1980- och 1990-talet en morgontidningsprenumeration i hushållet och de allra flesta läste också regelbundet någon morgontidning på papper (figur 1). Trots att 1990-talet präglades av finanskris, demografiska förändringar i befolkningsstrukturen, avreglering av etermediemarknaden och etablering av gratistidningar, förblev prenumerationen och läsningen av den tryckta morgontidningen förhållandevis opåverkad. Den stora förändringen kom istället några år in på 2000-talet. År 2007 bodde knappt 70 procent av respondenterna i den nationella SOM-undersökningen i ett hushåll med en morgontidningsprenumeration. Tio år senare, 2017, hade andelen prenumeranter sjunkit till 47 procent² (figur 1).

Figur 1 Läsning och prenumeration på morgontidningar 1986–2017 (procent)

Kommentar: Antal svar år 1986 var 1 607. År 2017 var antalet svar 5 444 (prenumeration), 10 775 (läsning på papper) respektive 10 812 (läsning på nät). Sedan 2016 finns digital prenumeration som specificerat svarsalternativ i frågan om hushållsprenumeration.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

Nedgången i prenumerationsbenägenheten har varit högst påtaglig under den senaste tioårsperioden. Trots att de flesta tidningar har breddat utbudet av prenumerationsalternativ förefaller det inte ha fått någon nämnvärd påverkan på prenumerationsbenägenheten, då den fortsätter att minska (figur 1). Möjligen är det dock på väg att förändras, då flera mediehus under senare delen av 2017 har sett en tydlig ökning av den digitala prenumerantbasen (Resumé, 2017; Dagens Nyheter, 2018). I befolkningen som helhet dominerar dock fortfarande den traditionella papperstidningsprenumerationen (jmf Andersson, 2017).

Prasslet från morgontidningen hörs allt mindre

Även om kurvan för den prenumererande morgontidningen sedan 1990-talet har präglats av en nedåtgående trend, har dess sluttning inte varit riktigt lika brant som för den regelbundna³ läsningen av morgontidningar på papper. I slutet av 1980-talet läste omkring 80 procent av befolkningen någon morgontidning minst 5 dagar i veckan. År 2007 låg andelen på cirka 70 procent, för att tio år senare, 2017, uppnå den hittills lägsta nivån sedan SOM-undersökningarnas mätningar påbörjades: 33 procent (figur 1). Det innebär att andelen som regelbundet läser någon morgontidning på papper har mer än halverats bara under den senaste tioårsperioden.

Den kraftiga nedgången har också medfört ett avbräck i den tydliga sammanflätning mellan prenumeration och läsning som under lång tid varit rådande. Det gäller framför allt efter 2010, då den regelbundna läsvanan har kommit att minska i snabbare takt än prenumerationsviljan. År 2010 var det strax över 60 procent som hade en prenumeration i hushållet respektive regelbundet läste någon morgontidning på papper. Därefter har klyftan successivt ökat och vid det senaste undersökningstillfället 2017 var differensen mellan prenumeration och regelbunden läsning 14 procentenheter, trots att tidningsprenumerationen sedan några år tillbaka också inkluderar den renodlat digitala prenumerationen.

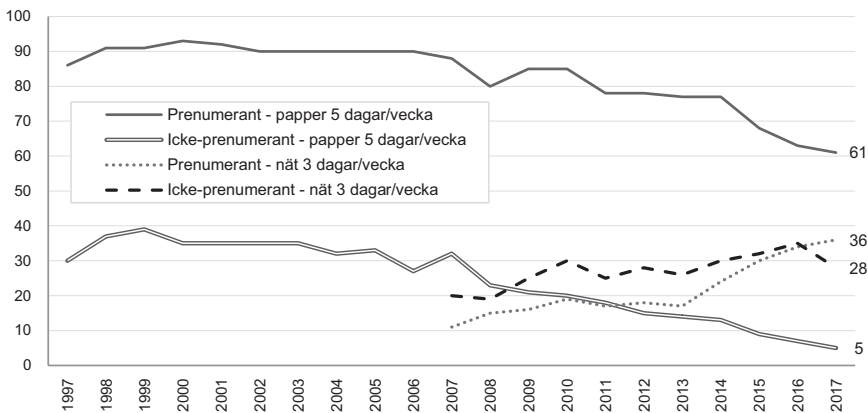
Parallellt med att den regelbundna läsningen av tidningar på papper har minskat, har också andelen sällan- eller icke-läsare kommit att öka kraftigt. Från mitten av 1980-talet och fram till 2000-talets första år var det ungefär var tionde person som inte läste någon papperstidning. 2010 hade andelen ökat till cirka var fjärde person. Därefter har ökningen av andelen sällan- eller icke-läsare varit mycket snabb och 2017 tillhörde drygt varannan person den grupp som inte läser morgontidningar på papper (figur 1). Samtidigt kan noteras att andelen lågfrekventa läsare har legat kvar på ungefär samma nivå under hela tidsperioden mellan 1986 och 2017.

Det faktum att den regelbundna läsningen av tidningar på papper har minskat i högre utsträckning än prenumerationsgraden hänger i viss utsträckning samman med den ökade användningen av nyhetssajter. För tio år sedan tog omkring var sjätte svensk regelbundet del av nyheter på tidningssajter, en andel som 2017 uppgick till var tredje individ (figur 1). Det innebär att andelen regelbundna läsare

av tidningssajter numera ligger på samma nivå som andelen regelbundna papperstidningsläsare. Det bör dock påpekas att måttet för regelbundenhet skiljer sig beroende på vilken publiceringsform det handlar om, där regelbunden läsning på papper avser 5–7 dagar per vecka och regelbunden läsning på nätet 3–7 dagar per vecka. Om samma mått för regelbundenhet skulle användas för tidningssajterna som för papperstidningen, hamnar den regelbundna läsningen av tidningarnas nyhetssajter på 22 procent. Sett ur detta perspektiv är det fortfarande papperstidningen som dominerar morgontidningsläsningen.

En jämförelse mellan läsvanor hos prenumeranter respektive icke-prenumeranter visar, som förväntat, att andelen regelbundna läsare ligger på en betydligt högre nivå bland prenumeranterna. Båda grupperna följer dock samma mönster när det gäller läsvanornas förändring under den senaste 20-årsperioden. Den regelbundna läsningen bland prenumeranter har sedan slutet av 1990-talet minskat från cirka 90 till 60 procent, medan läsningen bland icke-prenumeranter har minskat från cirka 35 till 5 procent (figur 2). När det gäller användning av tidningssajter har skillnaden i läsvanor däremot inte varit lika stor. Under perioden 2007–2014 var andelen regelbundna nättidningsläsare något högre bland icke-prenumeranterna men därefter har läsningen bland prenumeranterna ökat, möjligen som följd av den digitala tidningsprodukten numera vanligen ingår i som en del i den ordinarie papperstidningsprenumerationen samt att det också har skett en ökning av antalet renodlade digitala prenumerationer. År 2017 var den totala andelen regelbundna läsare av tidningar på papper och/eller nät 79 procent i den samlade prenumerantgruppen.

Figur 2 Läsning på papper och nät bland prenumeranter och icke-prenumeranter 1997–2017 (procent)

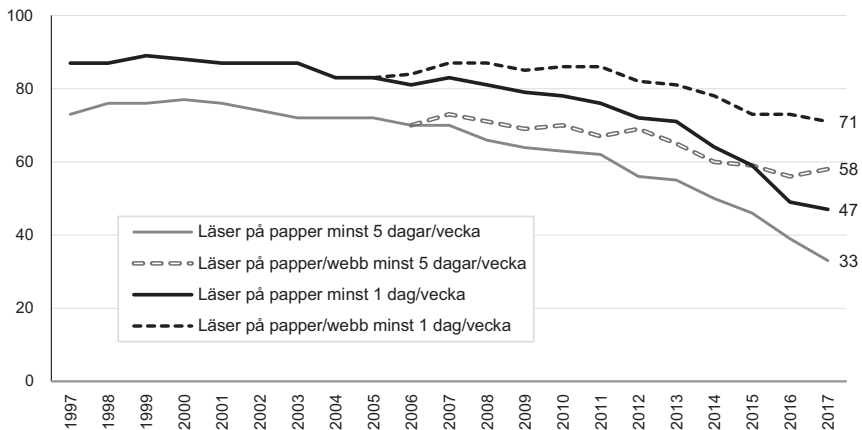

Kommentar: Antal svar år 1997 var 1 754. År 2017 var antalet svar 5 444. Sedan 2016 finns digital prenumerationsalternativ i frågan om hushållsprenumeration.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997–2017.

Äldre forskning har visat att skälen till att tryckta morgontidningar väljs bort oftast är kopplade till upplevd tidsbrist, kostnader och användning av andra medier (Poindexter, 1979; Lipschultz, 1987; Hedman, 2009). Det är rimligt att anta att faktorer som dessa också är en del av förklaringen till att den samlade läsningen av morgontidningar har minskat under 2010-talet, då i synnerhet valet att vända sig till andra medier för att få nyhetsbehovet tillgodosett. Men trots att läsningen av morgontidningar på papper successivt har minskat under 2000-talet, har tillskottet av den renodlade nättidningsläsningen under lång tid bidragit till att hålla kvar läsningen på ungefär samma nivå som tidigare (jmf Andersson, 2017). Det har framför allt gällt för läsning minst 1 dag per vecka, men i viss mån också för den regelbundna läsningen (figur 3). Under 2010-talet har dock nättidningsläsningen, trots att densamma har ökat, inte förmått fortsätta kompensera för den minskande papperstidningsläsningen. Runt år 2000 låg den totala läsningen (minst 1 dag/vecka) av papperstidningar på cirka 90 procent medan den regelbundna läsningen (minst 5 dagar/vecka) låg på strax över 75 procent. År 2007 låg den totala läsningen inklusive tillskottet av nättidningsläsning på strax under 90 procent medan den regelbundna läsningen inklusive nätet låg på strax under 75 procent. Detta ska jämföras med 2017 års nivåer då den totala läsningen uppnådde cirka 70 procent och den regelbundna läsningen 58 procent. I båda fallen handlar det om en minskning om cirka 20 procentenheter under den senaste tjuugoårsperioden, trots det positiva tillskott som den renodlade nättidningsläsningen bidrar med.

Figur 3 Nättidningarnas tillskott till den regelbundna morgontidningsläsningen 1997–2017 (procent)

Kommentar: I alternativet 'läsning på papper' ingår både de som enbart läser morgontidningen på papper och de som kombinerar läsning på papper och nät. Tillskottet av renodlade nättidningsläsare – avståndet mellan den heldragna och den streckade linjen – utgörs av dem som läser någon morgontidning på nätet men som aldrig läser tidningen på papper. Antal svar var 1 754 år 1997 samt 10 812 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997–2017.

Läsning av morgontidningar i olika samhällsgrupper

Forskningen har sedan länge studerat vilka egenskaper och förutsättningar som framförallt förklarar människors läsvanor (Sullivan, 2013; Andersson, 2014; Wadbring, 2015). Bland de förklaringsfaktorer som visat sig vara särskilt viktiga återfinns individens ålder, utbildningsnivå och subjektiv klasstillhörighet (Webster, Phalen & Lichty, 2006; Andersson, 2014), liksom graden av samhällsengagemang (Lauf, 2001; Edgerly m fl., 2017). Ett stort intresse för politik och samhällsfrågor har vanligen bidragit till en mer aktiv nyhetsanvändning, inte minst när det gäller hur frekvent individen tar del av nyheter (Strömbäck & Shehata, 2010). Vidare har forskning pekat mot att platsen där individen bor spelar roll för läsvanorna (Weibull, 1983).

Resultaten från de nationella SOM-undersökningarna visar att flera av dessa faktorer fortfarande är avgörande för att förklara människors vana att läsa morgontidningar på papper. Äldre läser exempelvis i högre utsträckning än yngre, personer med stort politiskt intresserade läser i högre utsträckning än personer med litet politiskt intresse, landsbygdsbor läser i högre utsträckning än storstadsbor, och personer som upplever sig bo i ett högre tjänstemannahem läser i högre utsträckning än personer som bor i arbetarhem (tabell 1).

På ett område har det dock skett en omväxling. Under 1980-talet och första halvan av 1990-talet var högutbildade något mer benägna att läsa morgontidningar jämfört med lågutbildade. Sedan 2009 har förhållandet dock varit det motsatta, vilket innebär att lågutbildade idag läser papperstidningar i högre utsträckning än högutbildade. En förklaring till förskjutningen ligger i att gruppen av lågutbildade numera präglas av en relativt hög andel äldre individer – med andra ord människor som vanligen tillhör morgontidningarnas mer trogna läsekrets. Bland gruppen av högutbildade återfinns i sin tur en högre andel unga vuxna och yngre medelålders, det vill säga de åldersgrupper som uppvisar lägst intresse för morgontidningar på papper.

Sett till förändringar över tid, har samtliga samhällsgrupper präglats av en ytterst påtaglig nedgång i andelen regelbundna läsare av morgontidning på papper mellan 1986–2017. Störst har nedgången varit bland 16–49-åringar, där minskningen omfattat mer än 60 procentenheter (tabell 1). Bland unga under 30 år har den regelbundna läsningen av morgontidningar på papper gått från 68 procent 1986 till 6 procent 2017. Det innebär att svenska morgontidningar sedan slutet av 1980-talet har förlorat nio av tio unga papperstidningsläsare. Bland 30–49-åringar handlar det under samma tidsperiod om en minskning från 81 till 15 procent regelbundna läsare.

Läsningen i den äldre delen av befolkningen har förvisso inte minskat i samma omfattning som bland yngre och medelålders, men också i denna grupp syns en tydlig förändring. 1986 uppgav 82 procent av de äldre i åldrarna 65 år och uppåt att de läste någon morgontidning på papper minst 5 dagar i veckan, en andel som

Tabell 1 Regelbunden morgontidningsläsning på papper i olika grupper 1986–2017 (procent)

	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Dif.
SAMTLIGA	78	81	81	76	75	70	76	77	74	72	70	66	63	62	56	55	50	46	39	33	-45
Kvinnor	77	80	82	75	77	68	76	77	75	71	71	68	64	62	56	54	51	46	39	33	-44
Män	79	82	79	77	73	71	75	75	73	72	70	65	63	62	56	55	50	47	39	33	-46
16–29 år	68	67	70	63	59	53	60	60	56	50	46	37	34	29	23	18	14	10	9	6	-62
30–49 år	81	84	83	78	75	68	74	73	70	68	65	61	59	54	45	43	33	28	20	15	-66
50–64 år	85	89	88	85	85	80	85	84	84	82	82	77	73	71	66	63	59	53	46	37	-48
65–85 år	82	88	84	80	85	82	85	87	85	84	83	83	81	81	76	77	75	74	66	61	-21
Lägutbildade	77	82	80	75	75	72	77	79	76	77	69	67	70	70	64	64	63	64	53	48	-29
Medelutbildade	78	77	80	74	72	68	71	73	72	70	68	65	63	58	54	52	48	41	38	30	-48
Högutbildade	85	89	83	81	83	73	83	80	79	74	76	68	64	63	56	53	48	47	37	34	-51
Arbetarhem	74	76	79	69	68	64	69	70	68	66	62	59	57	55	50	49	43	40	33	28	-46
Tjänstemannahem	83	84	86	81	83	78	83	82	81	77	78	72	69	67	61	59	56	49	43	37	-46
Högre tjm-hem	92	92	95	89	85	82	83	82	83	80	80	75	73	75	67	64	61	56	48	43	-49
Företagarhem1	78	84	80	82	77	73	80	80	76	79	75	68	67	70	65	60	56	55	46	40	-38
Ren landsbygd	78	80	78	76	71	68	77	76	71	71	70	66	64	60	56	54	52	49	42	35	-43
Mindre tätort	76	77	81	75	75	71	75	76	75	72	70	70	64	61	60	55	52	49	39	36	-40
Stad/större tätort	84	86	81	79	78	73	76	78	76	74	72	67	66	64	58	57	52	48	42	34	-50
Sthlm/Gbg/Malmö	73	78	81	72	79	68	78	74	72	71	70	62	58	59	50	49	44	39	32	27	-46
Inte alls pol. intr.	70	71	64	61	60	60	63	56	56	56	49	46	42	40	38	31	26	29	21	14	-56
Inte särsk. pol. intr.	76	80	78	73	71	68	72	75	72	69	65	63	61	58	53	52	46	42	35	29	-47
Ganska pol. intr.	82	82	86	79	79	74	79	82	79	77	76	72	69	67	61	59	54	50	43	38	-44
Mycket pol. intr.	84	89	84	81	78	74	87	82	80	80	80	74	69	73	67	61	56	52	45	39	-45

Kommentar: Frågan lyder: 'Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?' Svartalternativ är 'jag läser aldrig någon morgontidning på papper'; 'dagligen'; '5-6 dagar i veckan'; '3-4 dagar i veckan'; '1-2 dagar i veckan' samt 'mer sällan'. Siffrorna avser läsning av någon morgontidning på papper minst 5 dagar/vecka. ¹Inklusive jordbrukarhem. Antal svar 1986: samtliga 1 527, kvinnor 760, män 767, 16–29 år 423, 30–49 år 522, 50–64 år 342, 65–85 år 210, lågutb. 543, medelutb. 764, högutb. 202, arb.hem 808, tjm.hem 392, högre tjm.hem 149, fgt.hem 205, landsbygd 293, mindre tätort 621, stad/större tätort 487, Sthlm/Gbg/Malmö 196, inte alls pol. intr. 152, inte särskilt pol intr. 702, ganska pol. intr. 598, mycket pol. intr. 141. Antal svar 2017: samtliga 10 775, kvinnor 5 622, män 5 153, 16–29 år 1 631, 30–49 år 3 107, 50–64 år 2 748, 65–85 år 3 289, lågutb. 1 624, medelutb. 5 540, högutb. 3 304, arb.hem 4 184, tjm.hem 3 712, högre tjm.hem 979, fgt.hem 1 111, landsbygd 1 544, mindre tätort 2 040, stad/större tätort 5 273, Sthlm/Gbg/Malmö 1 670, inte alls pol. intr. 776, inte särskilt pol intr. 3 378, ganska pol. intr. 4 866, mycket pol. intr. 1 642. Samtliga förändringar över tid är signifikanta ($p < .01$) förutom för lågutbildade.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

2017 uppgick till 61 procent. Av de samhällsgrupper som jämförs i tabell 1 är det bara bland 65–85-åringar som en majoritet av individerna fortfarande tillhör skaran av regelbundna läsare. I övriga grupper för de regelbundna läsarna en alltmer tynande tillvaro. Tidigare analyser har visat att läsningen inte enbart är beroende av individens ålder, i bemärkelsen att yngre läser mindre ofta än äldre – läsningen minskar också inom olika ålderskohorter. Det gäller i synnerhet i de yngre kohorterna där det snarast råder fritt fall, men också i de allra äldsta ålderskohorterna (Wadbring & Bergström, 2017; Andersson & Wadbring, 2008).

Men trots den stora nedgången i läsningen av morgontidningar på papper, är prognosen för svenska morgontidningar långt ifrån lika dystera. Medan pappers-tidningen dalat, har intresset för tidningarnas nyhetssajter ökat betydligt. För tio år sedan, 2007, var det 14 procent av befolkningen som regelbundet läste någon morgontidning på internet. År 2017 hade andelen mer än fördubblats, till 33 procent (tabell 2). Till skillnad från läsningen av papperstidningar, ligger den procentuella förändringen över tid i läsning av tidningarnas nyhetssajter på en relativt likartad nivå i de olika befolkningsgrupperna. Det handlar i de flesta fall om en ökning runt 20 procentenheter. Undantag hittas dock bland individer som ger uttryck för ett mer begränsat politiskt intresse, där ökningen mätt i procentenheter är påtagligt lägre än för övriga grupper.

Men även om ökningen mätt i procentenheter har varit ungefär densamma oberoende av samhällsgrupp, råder det dock vissa skillnader mellan olika grupper sett till läsningens omfattning. Jämförelser visar då bland annat att en klart högre andel av gruppen högutbildade, 40 procent, regelbundet tar del av någon tidningssajt jämfört med 20 procent av gruppen lågutbildade (tabell 2). Vidare tar boende i högre tjänstemannahem oftare del av morgontidningar på nätet jämfört med boende i arbetarhem (45 respektive 27 procent) samtidigt som politiskt intresserade är mer frekventa webbtidningsläsare än personer med begränsat intresse för politik (47 respektive 17 procent). Mönstret känns igen från läsningen av morgontidningar på papper, med undantag för åldersfaktor, där läsningen av tidningssajterna ligger på en förhållandevis likartad nivå oavsett åldersgrupp.

För att kontrollera i vilken mån det har skett förändringar i de faktorer som huvudsakligen förklarar benägenheten att ta del av morgontidningar på papper respektive på nät, görs i tabell 3 en regressionsanalys. Bakgrundsfaktorerna är desamma oavsett vilken tidningsform det handlar om. Däremot skiljer sig tidsintervall. För läsning av morgontidning på papper utgår analysen från åren 1986 respektive 2017, det vill säga det första och senaste mättillfället för frågan. För läsning av morgontidningar på nätet utgår analysen i sin tur från åren 2007 och 2017, vilket också är det första respektive senaste mättillfället.

För morgontidningar på papper har ålder kommit att slå igenom som den klart viktigaste förklaringsfaktorn 2017 jämfört med 1986 (tabell 3). Vid det första mättillfället bidrog också utbildningsnivå och subjektiv klasstillhörighet till att förklara skillnader i morgontidningsläsningen, men dessa båda faktorerna har

Tabell 2 Regelbunden morgontidningsläsning på internet i olika grupper 2007–2017 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Dif.
SAMTLIGA	14	17	19	22	18	20	20	27	29	34	33	+19
Kvinnor	11	14	16	17	15	17	17	24	27	31	31	+20
Män	16	19	22	27	21	24	22	30	32	38	35	+19
15–29 år	16	19	23	28	23	23	21	30	31	32	29	+13
30–49 år	21	23	26	29	28	30	30	36	37	41	41	+20
50–64 år	12	16	16	21	16	19	19	26	31	36	36	+24
65–85 år	4	7	9	10	8	11	9	18	21	25	26	+22
Lågutbildade	5	8	8	10	6	7	7	13	16	21	20	+15
Medelutbildade	11	16	19	16	18	24	19	26	29	31	31	+20
Högutbildade	15	26	27	31	31	33	30	37	38	44	44	+29
Arbetarhem	8	11	14	19	13	16	15	21	23	29	27	+19
Tjänstemannahem	13	18	24	27	25	27	26	32	35	39	38	+25
Högre tjm-hem	26	36	27	27	30	32	29	39	39	45	45	+19
Företagarhem ¹	13	16	17	22	16	17	17	25	28	31	32	+19
Ren landsbygd	10	10	13	14	14	15	14	22	23	28	28	+18
Mindre tätort	6	11	15	18	13	15	16	22	25	29	29	+23
Stad/större tätort	15	19	19	24	19	22	20	28	31	35	35	+20
Sthlm/Gbg/Malmö	21	24	29	30	30	29	31	35	35	41	37	+16
Inte alls pol. intr.	10	10	11	15	11	11	12	15	12	15	17	+7
Inte särskilt pol. intr.	9	14	15	17	13	15	15	21	23	26	26	+15
Ganska pol. intr.	15	17	20	23	22	24	22	28	32	37	36	+21
Mycket pol. intr.	27	29	31	35	31	34	32	39	41	50	47	+20

Kommentar: Siffrorna avser läsning av någon morgontidning på internet minst 3 dagar/vecka.

¹Inklusive jordbrukarhem. Antal svar 2007: samtliga 1 768, kvinnor 912, män 857, 16–29 år 353, 30–49 år 528, 50–64 år 398, 65–85 år 390, lågutb. 426, medelutb. 908, högutb. 395, arb.hem 719, tjm.hem 457, högre tjm.hem 305, fgt.hem 177, landsbygd 247, mindre tätort 363, stad/större tätort 848, Sthlm/Gbg/Malmö 284, inte alls pol. intr. 161, inte särskilt pol intr. 670, ganska pol. intr. 705, mycket pol. intr. 186. Antal svar 2017: samtliga 10 812, kvinnor 5 643, män 5 169, 16–29 år 1 631, 30–49 år 3 108, 50–64 år 2 754, 65–85 år 3 319, lågutb. 1 635, medelutb. 5 557, högutb. 3 311, arb.hem 4 200, tjm.hem 3 721, högre tjm.hem 983, fgt.hem 1 114, landsbygd 1 552, mindre tätort 2 042, stad/större tätort 5 296, Sthlm/Gbg/Malmö 1 674, inte alls pol. intr. 780, inte särskilt pol intr. 3 387, ganska pol. intr. 4 885, mycket pol. intr. 1 647. Samtliga förändringar över tid är signifikanta ($p < .01$).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2017.

tre-tio år senare tappat i betydelse. När det gäller faktorer som vanligen förklarar användning av morgontidningarnas nyhetssajter visar analysen att betydelsen av ålder har tappat något i styrka mellan 2007–2017 (tabell 3). Betydelsen av utbildningsnivå kvarstår, likaså subjektiv klasstillhörighet, även om den senare är svagare än övriga förklaringsfaktorer i modellen. Den mest påtagliga förändringen rör politiskt intresse, där förhållandet är det omvända 2017 jämfört med 2007.

Tabell 3 Faktorer som förklarar morgontidningsläsning på papper och nät 1986, 2007 samt 2017 (regressionsanalys, standardiserade betakoefficienter)

	Läsning av morgontidning på papper		Läsning av morgontidning på nät	
	1986	2017	2007	2017
Ålder	0,16 ***	0,46 ***	-0,16 ***	-0,10 ***
Utbildningsnivå	0,12 ***	0,02	0,15 ***	0,14 ***
Subjektiv klass	0,12 ***	0,06 ***	0,08 *	0,06 ***
Politiskt intresse	-0,03	0,07 ***	-0,14 ***	0,16 ***
Förklarad varians (r^2)	0,06	0,23	0,10	0,08

Kommentar: I regressionsanalysen behandlas samtliga variabler som intervallskalor. Följande värden/skalsteg gäller: Ålder: löpande; Utbildningsnivå 1986: folkskola (1), enhetsskola (2), grundskola (3), yrkesskola (4), fackskola (5), tvåårigt gymnasium (6), folkhögskola (7), flickskola/realskola (8), tre-/fyraårigt gymnasium (9), högskola/universitet (10); Utbildningsnivå 2007/2017: ej fullgjord grundskola (1), grundskola (2), studier vid gymnasium/folkhögskola (3), examen från gymnasium/folkhögskola (4), eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet (5), studier vid högskola/universitet (6), examen från högskola/universitet (7), studier vid/examen från forskarutbildning (8); Subjektiv klass: arbetarhem (1), jordbrukarhem (2), företagarhus (3), tjänstemannahem (4), högre tjm-hem (5); Politiskt intresse: inte alls intr. (1), inte särskilt intr. (2), ganska intr. (3), mycket intr. (4). * $p < .05$ *** $p < .01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986, 2007 och 2017.

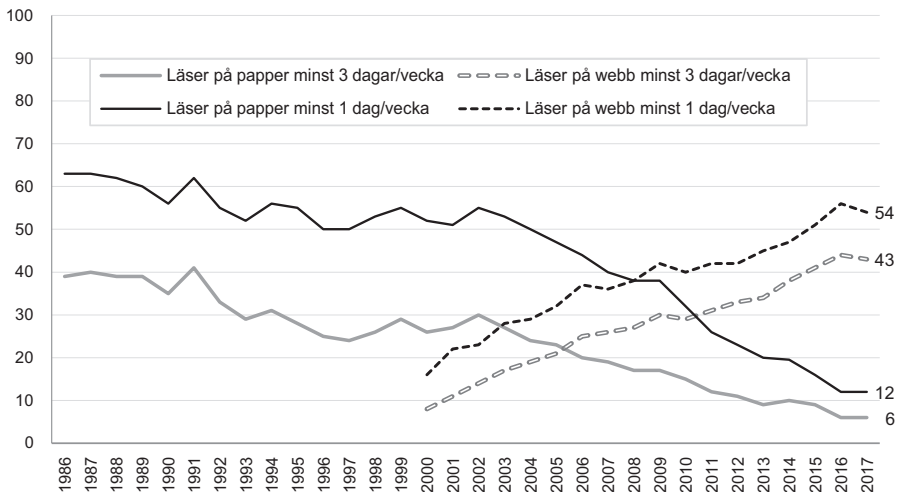
Kvällspressens nyhetssajter dominerar läsningen

Situationen för kvällspressen har sett något annorlunda ut jämfört med morgonpressen. Nedgången i kvällstidningarnas totala upplaga och läsningen av de tryckta tidningarna påbörjades redan under 1970-talet (Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018), men det var framför allt från 1990-talet och framåt som det stora tappet gjordes. En blick bakåt i tiden visar hur kvällstidningarna på papper kom att bli den stora förloraren i efterdyningarna av nittioalets ekonomiska krisår. Medan morgontidningarna initialt klarade sig förhållandevis väl genom de kritiska åren, drabbades kvällspressen av stora upplagenedgångar. Andelen regelbundna läsare sjönk under 1990-talet från 40 till cirka 25 procent (figur 4).

Att just kvällstidningarna drabbades särskilt hårt berodde till viss del på distributionssättet. Papperstidningarna såldes – och säljs fortfarande – i lösnummer istället för prenumerationer och har därför haft kravet på sig att locka läsare varje enskild dag. Detta förhållande har bidragit till att kvällstidningen på papper varit mer konjunkturkänslig och också känsligare för enskilda händelser i omvärlden jämfört med den prenumererade morgontidningen.

Den förändring som dock kommit att påverka kvällspressens pappersutgåvor mest är digitaliseringen. Även om det skedde en minskning av andelen kvällstidningsläsare under 1990-talet, är denna förändring på intet sätt i paritet med den nedgång som papperstidningarna upplevt under 2000-talet. Den regelbundna läsningen av kvällstidningar på papper har under den senare perioden minskat från cirka 30 till 6 procent (figur 4). Parallellt med denna nedgång har det dock skett en mycket kraftigt tillväxt i användningen av tidningarnas digitala nyhetsplattformar. Den stora brytpunkten inträffade 2005 då andelen regelbundna läsare av tidningssajterna nådde samma nivå som andelen regelbundna papperstidningsläsare. Från 2006 och framåt är det tidningssajterna som har dominerat läsningen.

Figur 4 Läsning av kvällstidningar på papper och webb 1986–2017 (procent)

Kommentar: Antal svar var 1 607 år 1986 och 10 812 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

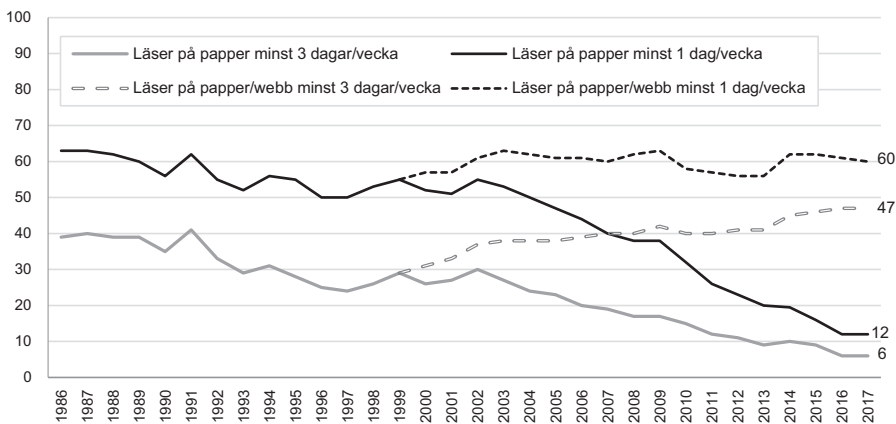
År 2017 var det 43 procent av befolkningen som regelbundet tog del av kvällstidningarnas nyhetssajter, en andel som ligger på ungefär samma nivå som läsningen av papperstidningen i slutet av 1980-talet. Förvisso förefaller det ha infallit en viss mättnad under det senaste året, då andelen nåttidningsläsare är en aning lägre 2017

jämfört med 2016. Samma tendens gäller för läsning av papperstidningen, vilken under de senaste två åren har varit oförändrad. Om det är ett tillfälligt trendavbrott eller inte, återstår att se i samband med kommande års mätningar.

Det kan i sammanhanget nämnas att det råder vissa skillnader i andelen regelbundna nättidningsläsare beroende på vilken tidningstitel som avses. Med 40 procents regelbundna läsare har *aftonbladet.se* ett tydligt försprång gentemot *expressen.se* (inklusive GT och *Kvällsposten*), där andelen regelbundna läsare uppgår till 22 procent. Större delen av dem som läser *expressen.se* tar också del av *aftonbladet.se*. Bland *aftonbladet.se*-läsarna är det däremot nästan hälften som aldrig, eller åtminstone mer sällan, tar del av *expressen.se*.

Till skillnad från morgontidningarna (se figur 3), har den regelbundna användningen av kvällspressens nyhetssajter under hela 2000-talet förmått bidra till att bibehålla och till och med öka den totala läsningen av kvällstidningar (figur 5). Tillskottet har till och med gjort att läsningen har ökat, vilket framgår av de streckade linjerna i figur 5. Skillnaden mellan papperstidningsläsningen – den heldragna linjen – och den streckade linjen, utgör här bidraget från den renodlade nättidningsläsningen. Som synes bidrog den digitala läsningen redan i början av 2000-talet till att höja läsvanorna till samma nivå som i slutet av 1980-talet. Och sedan 2015 har den totala läsningen legat på den hittills högsta nivån som uppmätts sedan de nationella SOM-undersökningarna introducerades runt mitten av 1980-talet. Givet dessa resultat förefaller de svenska kvällstidningarna ha lyckats mycket väl i sin anpassning och övergång från print till digital nyhetspublicering.

Figur 5 Nättidningarnas tillskott till den regelbundna kvällstidningsläsningen 1986–2017 (procent)

Kommentar: Antal svar var 1 607 år 1986 och 10 812 år 2017.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

Läsning av kvällstidningar i olika samhällsgrupper

Precis som för de svenska morgontidningarna har läsningen av kvällspress skiftat i omfattning beroende på vilken samhällsgrupp som beaktats. Mönstret för vilka grupper som framför allt tillhört gruppen av regelbundna läsare har dock skiljt sig åt mellan olika de båda tidningsformerna. Exempelvis hittades under senare delen av 1980-talet den största andelen regelbundna läsare av kvällspress på papper bland män, yngre och medelålders, låg- respektive medelutbildade och arbetare (tabell 4). Minst intresse för kvällstidningarna visade personer från högre tjänstemannahem, högutbildade samt äldre individer. Till skillnad från morgontidningsläsningen spelade inte individens samhällsengagemang fullt samma roll för benägenheten att ta del av kvällstidningen på papper.

I samband med nittiotalskrisen kom dock de inbördes differenserna i olika gruppers läsvanor att bli allt mer utsuddade, en förändring som för kvällspressen har fortsatt även under 2000-talet. Nedgången har skett med olika kraft bland olika grupper. Räknet i procentandelar har nedgången varit som störst bland unga, medelutbildade samt boende i storstadsregionerna, medan äldre och personer från högre tjänstemannahem har stått för den minsta förändringen (tabell 4).

De stora skillnaderna i minskningen av andelen regelbundna läsare i olika samhällsgrupper har bidragit till en utjämnade effekt på läsningen. Skillnaderna mellan olika gruppers läsfrekvens är numera mycket liten. I 2017 års SOM-undersökning är det i huvudsak två grupper som utmärker sig genom att i något högre utsträckning än övriga ta del av den tryckta kvällstidningen: äldre i pensionsåldern samt lågutbildade (tabell 4). I dessa båda grupper var det 11 respektive 13 procent som år 2017 regelbundet läste någon kvällstidning på papper. Det bör dock nämnas att de båda grupperna i relativt stor utsträckning sammanfaller med varandra då äldre vanligen har en lägre utbildningsnivå jämfört med övriga delen av den vuxna befolkningen.

Liksom för morgontidningarna är det således den äldre generationen som är mest benägna att ta del av papperstidningen, även om det för kvällspressens del handlar om en betydligt lägre andel. Men till skillnad från morgontidningarna är det inte kvällstidningen på papper som dominerar de äldres läsning – det är istället tidningssajterna, ett resultat som också gäller för övriga samhällsgrupper. Den grupp som är flitigast på att besöka kvällspressens nyhetssajter är 30–49-åringar. Bland dessa var det 2017 drygt hälften som regelbundet tog del av någon kvällstidning på nätet (tabell 5). I de flesta andra grupper var andelen regelbundna läsare mellan 40–48 procent.

Tabell 4 Regelbunden kvällstidningsläsning på papper i olika grupper 1986–2017 (procent)

	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Diff.
SAMTLIGA	39	39	35	33	31	25	26	26	30	24	20	17	15	12	11	9	10	9	6	6	-33
Kvinnor	33	36	33	30	28	22	22	23	26	23	19	13	13	11	10	8	9	9	6	6	-33
Män	45	42	37	36	34	28	30	29	35	26	22	20	19	13	12	11	10	10	7	7	-38
15–29 år	45	46	39	37	33	24	25	30	37	26	17	12	10	7	4	4	4	4	4	4	-41
30–49 år	40	43	35	34	34	28	2	27	30	23	20	14	11	7	6	5	5	4	4	3	-37
50–64 år	38	33	36	33	28	25	28	27	31	27	23	19	20	15	14	11	11	10	7	6	-32
65–85 år	27	23	29	23	25	18	23	19	23	22	20	20	21	16	17	15	15	16	11	11	-16
Lågutbildade	37	40	39	36	34	27	31	26	29	29	27	25	23	19	18	17	16	17	13	13	-24
Medelutbildade	46	41	38	35	35	28	29	31	36	27	23	19	17	12	12	11	10	9	6	6	-40
Högtbildade	23	31	21	22	19	17	15	19	22	16	11	8	9	7	6	4	5	5	3	3	-20
Arbetarhem	45	46	41	38	38	29	33	32	36	30	27	20	18	15	13	12	12	11	7	8	-37
Tjänstemannahem	39	38	34	29	30	23	22	24	28	19	17	17	15	6	7	6	7	7	4	4	-35
Högre tjm-hem	19	27	17	18	18	14	16	16	18	15	10	5	9	10	10	5	7	6	4	4	-15
Företagarhem ¹	35	30	32	31	25	24	23	27	27	24	22	21	18	11	11	10	11	12	7	8	-27
Ren landsbygd	27	29	29	30	25	21	25	24	24	21	23	14	13	12	10	9	8	8	5	6	-21
Mindre tätort	41	43	35	36	36	29	29	27	34	24	23	21	19	13	12	11	11	11	6	7	-34
Stad/större tätort	42	41	38	32	32	26	27	27	31	26	20	16	15	12	11	10	7	9	6	6	-36
Sthlm/Gbg/Malmö	45	37	35	30	24	19	21	23	29	23	16	12	14	8	9	7	5	7	6	5	-40
Inte alls pol. intr.	31	41	32	26	32	27	22	28	28	22	18	15	14	10	8	7	8	9	5	5	-26
Inte särskilt pol. intr.	40	38	35	32	29	24	25	26	31	24	20	16	17	12	10	9	9	8	6	6	-34
Ganska pol. intr.	40	39	35	35	32	25	26	24	30	25	21	17	15	12	12	10	10	9	6	7	-33
Mycket pol. intr.	39	45	37	35	36	27	27	30	31	24	20	19	16	13	13	10	11	10	6	7	-32

Kommentar: Siffrorna avser läsning av någon kvällstidning på papper minst 3 dagar/vecka.

¹Inklusive jordbrukarhem. Antal svar 1986: samtliga 1 527, kvinnor 760, män 767, 16–29 år 425, 30–49 år 529, 50–64 år 347, 65–85 år 211, lågutb. 551, medelutb. 769, högutb. 214, arb. hem 818, tjm.hem 392, högre tjm.hem 150, fgt.hem 205, landsbygd 298, mindre tätort 625, stad/större tätort 491, Sthlm/Gbg/Malmö 199, inte alls pol. intr. 153, inte särskilt pol intr. 708, ganska pol. intr. 604, mycket pol. intr. 143. Antal svar 2017: samtliga 10 812, kvinnor 5 643, män 5 169, 16–29 år 1 631, 30–49 år 3 108, 50–64 år 2 754, 65–85 år 3 319, lågutb. 1 635, medelutb. 5 557, högutb. 3 311, arb.hem 4 200, tjm.hem 3 721, högre tjm.hem 983, fgt.hem 1 114, landsbygd 1 552, mindre tätort 2 042, stad/större tätort 5 296, Sthlm/Gbg/Malmö 1 674, inte alls pol. intr. 780, inte särskilt pol intr. 3 387, ganska pol. intr. 4 885, mycket pol. intr. 1 647. Samtliga förändringar över tid är signifikanta ($p < .01$).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

Tabell 5 Regelbunden kvällstidningsläsning på internet i olika grupper 2005–2017 (procent)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Diff.
SAMTLIGA	21	25	26	27	28	27	31	33	34	38	41	44	44	+23
Kvinnor	18	21	22	24	25	24	28	30	31	35	40	43	42	+24
Män	24	29	28	31	31	30	34	35	38	41	43	47	45	+21
15–29 år	29	35	34	41	40	38	42	45	44	40	47	45	42	+13
30–49 år	29	34	36	38	38	39	45	44	48	51	55	52	54	+25
50–64 år	18	21	20	23	25	25	27	32	34	39	42	47	46	+28
65–85 år	5	7	7	8	9	9	13	14	17	21	24	29	31	+26
Lågutbildade	12	10	11	14	12	13	18	17	18	22	25	30	33	+21
Medelutbildade	24	29	28	31	31	33	35	37	38	42	46	48	48	+24
Högutbildade	15	31	32	33	33	32	34	36	36	41	42	45	43	+28
Arbetarhem	19	24	21	25	26	26	30	33	34	38	42	45	43	+24
Tjänstemannahem	25	27	27	31	33	32	36	37	38	41	45	46	46	+21
Högre tjänstemanhem	26	32	32	31	29	31	35	36	38	42	41	48	45	+19
Företagarhem1	11	16	21	26	20	20	22	25	28	33	34	40	40	+29
Ren landsbygd	13	16	20	19	19	18	22	24	29	33	34	37	36	+23
Mindre tätort	18	24	20	24	27	25	28	31	34	38	43	46	45	+27
Stad/större tätort	26	28	29	32	30	30	35	36	37	41	43	46	46	+20
Sthlm/Gbg/Malmö	19	29	23	29	31	32	32	33	35	41	40	36	43	+24
Inte alls pol. intr.	21	15	25	26	26	20	30	32	31	33	33	34	37	+16
Inte särskilt pol. intr.	18	24	24	27	28	27	31	33	37	39	41	44	43	+25
Ganska pol. intr.	22	26	25	28	28	27	31	33	34	37	42	46	44	+22
Mycket pol. intr.	30	32	31	29	28	33	34	34	35	42	43	47	45	+15

Kommentar: Siffrorna avser läsning av någon kvällstidning på internet minst 3 dagar/vecka. ¹Inklusive jordbrukarhem. Antal svar 2005: samtliga 1 775, kvinnor 925, män 850, 16–29 år 326, 30–49 år 570, 50–64 år 488, 65–85 år 374, lågutb. 441, medelutb. 778, högutb. 520, arb. hem 758, tjm.hem 473, högre tjm.hem 264, ftg.hem 172, landsbygd 279, mindre tätort 422, stad/större tätort 772, Sthlm/Gbg/Malmö 280, inte alls pol. intr. 162, inte särskilt pol intr. 702, ganska pol. intr. 704, mycket pol. intr. 187. Antal svar 2017: samtliga 10 812, kvinnor 5 643, män 5 169, 16–29 år 1 631, 30–49 år 3 108, 50–64 år 2 754, 65–85 år 3 319, lågutb. 1 635, medelutb. 5 557, högutb. 3 311, arb.hem 4 200, tjm.hem 3 721, högre tjm.hem 983, ftg.hem 1 114, landsbygd 1 552, mindre tätort 2 042, stad/större tätort 5 296, Sthlm/Gbg/Malmö 1 674, inte alls pol. intr. 780, inte särskilt pol intr. 3 387, ganska pol. intr. 4 885, mycket pol. intr. 1 647. Samtliga förändringar över tid är signifikanta ($p < .01$).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2017.

Liksom för morgontidningsläsningen kontrolleras här också för eventuella förändringar i faktorer som vanligen förklarar benägenheten att ta del av kvällstidningar på papper och nät. I regressionsanalysen är bakgrundsfaktorerna desamma oavsett vilket tidningsformat det handlar om (tabell 6). Däremot skiljer sig tidsintervallet. För papperstidningen avser analysen år 1986 och 2017 – det första och senaste mättilfället för frågan. För läsning av kvällspressens nyhetssajter avser analysen år 2005 och 2017, vilket också är det första respektive senaste mättilfället.

Liksom för morgontidningarnas nyhetssajter visar den avslutande regressionsanalysen att ålderns betydelse för benägenheten att ta del av kvällspress på *nätet* har tappat i styrka mellan 2005–2017, även om den fortfarande utgör den starkaste förklaringsfaktorn (tabell 6). Politiskt intresse hade också viss förklaringskraft 2005, men denna faktor har sedan dess minskat i betydelse och också ändrat riktning. När det gäller läsning av kvällstidningar på *papper* har såväl betydelsen av subjektiv klass och graden av politiskt intresse förlorat förklaringskraft. Åldersfaktorn är fortfarande betydelsefull, men förklaringskraften har ändrat riktning sedan mitten av 1980-talet. Då handlade det om att yngre var mer benägna att läsa kvällstidningar på papper, medan förhållandet istället är det omvända 2017.

Tabell 6 Faktorer som förklarar kvällstidningsläsning på papper och nät 1986, 2005 samt 2017 (regressionsanalys, standardiserade betakoefficienter)

	Läsning av kvällstidning på papper		Läsning av kvällstidning på nät	
	1986	2017	2005	2017
Ålder	-.16 ***	.15 ***	-.42 ***	-.20 ***
Utbildningsnivå	-.03	-.09 ***	.04	.01
Subjektiv klass	-.16 ***	-.07 ***	.09 **	.02 *
Politiskt intresse	-.11 ***	-.01 ***	-.11 ***	.05 ***
Förklarad varians (r ²)	.05	.04	.19	.04

Kommentar: I regressionsanalysen behandlas samtliga variabler som intervallskalor. Följande värden/skalsteg gäller: Ålder: löpande; Utbildningsnivå 1986: folkskola (1), enhetsskola (2), grundskola (3), yrkesskola (4), fackskola (5), tvåårigt gymnasium (6), folkhögskola (7), flickskola/realskola (8), tre-/fyraårigt gymnasium (9), högskola/universitet (10); Utbildningsnivå 2005/2017: ej fullgjord grundskola (1), grundskola (2), studier vid gymnasium/folkhögskola (3), examen från gymnasium/folkhögskola (4), eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet (5), studier vid högskola/universitet (6), examen från högskola/universitet (7), studier vid/examen från forskarutbildning (8); Subjektiv klass: arbetarhem (1), jordbrukarhem (2), företagarhus (3), tjänstemannahem (4), högre tjm-hem (5); Politiskt intresse: inte alls intr. (1), inte särskilt intr. (2), ganska intr. (3), mycket intr. (4). * $p < .10$ ** $p < .05$ *** $p < .01$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986, 2005 och 2017.

Tidningsläsning i en digital medieekologi – några slutord

Allt färre läser dagstidningar på papper. För de prenumererade morgontidningarna har andelen regelbundna läsare minskat i mycket rask takt under de senaste åren. Också prenumerationsbenägenheten minskar, även om den förändringen sker i ett något långsammare tempo jämfört med läsvanorna. Användningen av morgontidningarnas nyhetssajter har förvisso ökat i takt med att läsningen successivt förskjutits från papper till webb. Men trots tillskottet av nättidningsläsare, når läsningen av svenska morgontidningar inte upp till den höga nivå som kännetecknade 1980- och 1990-talen. Dessutom förefaller läsningen av tidningarnas nyhetssajter ha nått en plåtå, åtminstone tillfälligt. Även för kvällspressen kan skönjas en stabilisering i läsningen av nyhetssajterna, där andelen regelbundna läsare inte längre ökar. Papperstidningen har sedan länge förlorat kampen om läsarna till tidningssajterna, även om det fortfarande finns de som tar del av papperstidningen. Det senare gäller framför allt äldre individer. Det är också i denna grupp som morgontidning på papper fortfarande dominerar läsningen.

Resultaten visar också att flera av de förklaringsfaktorer som inom forskningen lyfts fram som centrala för att förstå skillnader i människors läsvanor, har förlorat i kraft eller ändrat riktning i samband med att digitala medier har vuxit sig allt starkare. Ålder spelar i dag större roll än tidigare för läsningen av papperstidningar, samtidigt som ålder har blivit något mindre betydelsefull för att förklara de digitala läsvanorna. Resultaten går i linje med tidigare studier där förändringar inom olika ålderskohorters läsvanor analyserats (Andersson & Wadbring, 2008; Wadbring & Bergström, 2017). Klass spelar inte längre samma roll för morgontidningen på papper som tidigare. Samhällsengagemang har däremot blivit en viktigare förklaringsfaktor för läsning av morgontidningar på papper. Även för kvällspressen på papper har betydelsen av klasstillhörighet minskat. Likaså har sambandet mellan individernas samhällsengagemang och deras läsning av kvällstidningar på papper och nät förlorat förklaringskraft. Tillgången till nyheter i digitala medier förefaller således ha jämnat ut en del av de skillnader mellan olika samhällsgrupper som tidigare kunnat skönjas.

I kapitlets inledning beskrevs hur de tryckta morgontidningarna traditionellt har utgjort fundamentet i svenskarnas läsning av dagstidningar. Det är en sanning som fortfarande gäller för den totala läsningen av morgontidningar på papper och nät. Marginalerna till kvällspressen tycks dock bli allt mindre, då kvällstidningsläsningen sakta men säkert har ökat samtidigt som morgontidningsläsningen går neråt.

Frågan är om det är rimligt att fortsätta tala i termer av morgontidningar och kvällstidningar? Oavsett tidningskategori publiceras de dygnet runt, åtminstone när det gäller nyhetssajterna. Den prenumererade morgontidningen kommer visserligen ut på morgonen, men oftast några timmar senare än på den tiden då de levererades i gryningen. Och den tryckta kvällspressen finns att tillgå redan under förmiddagen. Även på den här punkten har marginalerna, eller kanske snarare

skillnaderna, mellan morgontidningar och kvällstidningar minskat. Möjligen är det mer rimligt att använda begrepp som beskriver tidningarnas innehåll framför tidpunkten för deras utgivning – lokaltidningar, storstadstidningar och nationella tidningar. Samtidigt är begreppet tidning inte helt ultimata för att beskriva de tryckta tidningarnas nyhetssajter. Begreppet konnoterar onekligen till något annat än att skrolla och swipa. Det prasslar inte särskilt mycket om den sortens tidningsläsning.

Frågan om vilka begrepp som är mest lämpade att fungera som ersättare för morgon- och kvällstidningar i den digitala medieekologin är inte alldeles enkel att besvara. Det behöver förstås diskuteras mer noggrant inom forskningen såväl som branschen. Alldeles oavsett var en sådan diskussion skulle landa, är det dock tydligt att den digitala utvecklingen fortsätter bjuda på en hel del utmaningar.

Noter

- ¹ Dagspresskollegiet är ett forskningsprogram vid Göteborgs universitet som sedan 1979 bedriver forskning om medieanvändning med fokus på dagstidningar och dess publik. Basen i verksamheten är att följa vad som händer med människors medieanvändning över tid. Två huvudfrågor för kollegiets forskning är: 1) Vilka faktorer spelar roll för människors medieanvändning? och 2) Vilken betydelse har andra medier för människors tidningsläsning? Teoretiskt placerar sig Dagspresskollegiets forskning inom ramen för uses- and gratificationstraditionen. Se vidare https://jmg.gu.se/forskning/alla_projekt/dagspresskollegiet.
- ² Frågan om hushållsprenumeration förekom 2017 i två separata formulär (av totalt sex) och procentsatsen är därför beräknad som ett genomsnitt av svaren i respektive formulär.
- ³ Som regelbunden läsare räknas den som tar del av någon morgontidning på papper minst 5 dagar per vecka.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2014). *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt*. Sundsvall: Demicom.
- Andersson, Ulrika (2017). Digitala plattformar allt viktigare för nyhetspubliken – förutom när det gäller tidningsprenumeration. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika & Ingela Wadbring (2008). Användning av medier i förändringens tidevarv. I Håkan Hvitfelt & Gunnar Nygren (red) *På väg mot medievärlden 2020*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Annika, Ingela Wadbring & Lennart Weibull (2005). *Nypressat*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

- Dagens Nyheter (2018). DN:s vinst ökar – satsar mer på redaktionen. 2018-02-13. [Besökt 2018-04-24]
- Hallin, Daniel C. & Paolo Mancini (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, MA: Cambridge University Press
- Hedman, Ulrika (2009). ”Morgontidningen kostar för mycket”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lauf, Edmund (2001). Research Note: The Vanishing Young Reader. Socio-demographic Determinants of Newspaper Use as a Source of Political Information in Europe, 1980-98. *European Journal of Communication*, 16 (2), 233–243.
- Lipschultz, Jeremy Harris (1987). The Nonreader Problem: A Closer Look at Avoiding the Newspaper. *Newspaper Research Journal* 8, 59–69.
- Poindexter, Paula M. (1979). Daily Newspaper Non-Readers: Why They Don't Read. *Journalism Quarterly* 56, 764–70.
- Resumé (2017). ”Inom två år har DN fler digitala prenumeranter än på papper”. 2017-07-14. [Besökt 2018-04-04]
- Strömbäck, Jesper & Adam Shehata (2010). Media malaise or a virtuous circle? Exploring the causal relationships between news media exposure, political news attention and political interest. *European Journal of Political Research* 49 (5), 575-597. Doi: 10.1111/j.1475-6765-2009-01913.x
- Wadbring, Ingela (2015). Journalistikens publik. I Karlsson, Michael & Strömbäck, Jesper (red) *Journalistikhandboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wadbring, Ingela & Annika Bergström (2017). A local crisis or a print crisis? Local news use over three decades. *Journalism Studies* 18 (2), 175–190. Doi.org/10.1080/1461670X.2015.1042988
- Webster, James G., Patricia F. Phalen & Lawrence W. Lichty (2006). *Ratings Analysis. The Theory and Practice of Audience Research*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Weibull, Lennart, Ingela Wadbring & Jonas Ohlsson (2018). *Det svenska medielandskapet: traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Stockholm: Liber.
- Weibull, Lennart (1983). *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Liber.

BIBLIOTEKET PÅ SAMHÄLLEBERGET

CATARINA ERIKSSON OCH KATARINA MICHNIK

Sammanfattning

Bibliotekens utveckling och roll diskuteras i detta kapitel med hjälp av data om fysiska och digitala biblioteksbesök, syn på bibliotekens service och förtroende för bibliotek. Undersökningens data visar att det fortfarande är samma grupper som tidigare som besöker bibliotek, dvs. yngre, högutbildade och kvinnor. Enligt vissa tidigare studier finns ett samband mellan användning av bibliotek och användning av internet. Samtidigt finns studier som lyfter fram att andra informationsförmedlande digitala aktörers tjänster, som Wikipedia och Storytel, kan komma att prioriteras framför de digitala och analoga tjänster som biblioteken tillhandahåller. Eftersom användningen av digitala tjänster och medier ökar i vårt samhälle, studerar vi i detta kapitel hur valda delar av denna användning förhåller sig till fysiska biblioteksbesök. Resultaten från vår studie visar att bibliotekens service bedöms vara fortsatt god, däremot sjunker förtroendet för bibliotek, långsamt. Detta kan hänga samman med att det finns skäl att anta att bibliotekens legitimitet utmanas, vilket vi diskuterar i detta kapitel.

Enkäten som ligger till grund för SOM-undersökningens empiri görs ingen skillnad mellan olika bibliotekstyper. De offentliga svenska biblioteken omfattar bibliotek av olika typer som t.ex. folkbibliotek, skolbibliotek, högskolebibliotek och universitetsbibliotek (se Bibliotekslagen, SFS 2013:801). Den breda allmänheten associerar troligtvis ordet bibliotek med folkbibliotek då folkbibliotek är till för alla i samhället, finns i alla svenska kommuner och är därigenom den bibliotekstyp som är mest tillgänglig för gemene man. Med folkbibliotek menas exempelvis stadsbibliotek, stadsdelsbibliotek, filialbibliotek eller andra benämningar på kommunala bibliotek dit allmänheten har tillträde för att låna böcker och andra medier. När vi skriver om bibliotek i detta kapitel har vi därför folkbibliotek i tankarna.

I bibliotekslagen formuleras folkbibliotekens uppdrag. Här anges att folkbibliotek ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning samt främja litteratur, bildning, utbildning och övrig kulturell verksamhet (Bibliotekslagen, SFS 2013:801, §2). Vidare anges i bibliotekslagen att folkbibliotek har ett särskilt ansvar för läsning för olika åldrar där barn och ungdomar är en prioriterad grupp (Bibliotekslagen, §7, §8). Om läsning och bibliotek går att läsa i kapitlet av Höglund och Wahlström i denna volym.

Folkbiblioteken har vuxit fram parallellt med samhällsutvecklingen under 1900-talet och vilar på värden som demokrati och upplysning. Grunden för folkbibliotek har influerats av olika idéhistoriska strömningar, å ena sidan ett bildningsideal,

å andra sidan ett samhällsförbättrande ideal (jämför Hansson, 1998; Hansson, 2005). Även om dessa idéer har följt med folkbiblioteken under 1900-talet, har realiseringen av idéerna ändrats under det gångna århundradet. Ett exempel är idén om att folkbibliotek ska verka samhällsförbättrande genom att bidra till ett samhälles tillväxt och därmed ekonomiska utveckling. I början av 1900-talet sades detta kunna ske genom bildning. Tanken var att en bildad befolkning medverkar till att landet, här Sverige, blir mer konkurrenskraftigt på världsmarknaden (Palmgren, 1911). Idag består argumentet istället i att kulturinstitutioner, inklusive folkbibliotek, bidrar till att stadsmiljöer synliggörs och därigenom blir mer attraktiva för exempelvis turister (Carlsson, 2013; Frenander, 2012).

En återkommande fråga inom folkbiblioteksforskningen är hur folkbibliotek förhåller sig till rådande samhällsutveckling. Bland annat tas i dessa studier upp hur folkbibliotekens verksamheter har utvecklats i relation till den samtida informationstekniken, vilken har bestått av en utveckling av bland annat grammofofonen, via videon, till dagens digitala tekniker. Den nya tekniken har många gånger initialt betraktats som ett hot mot folkbibliotekens verksamheter genom att farhågor har funnits om att denna nya teknik skulle betraktas som mer relevant och därigenom minska folkbibliotekens betydelse. En återkommande fråga inom den mer nutida folkbiblioteksforskningen är hur framväxten av de digitala teknikerna kan komma att påverka folkbibliotekens tillstånd och vara. Medan en del studier menar att dessa tekniker kan prioriteras framför de fysiska folkbiblioteken (se t.ex. Choy, 2011), finns andra studier som visar på samband mellan användning av informationsförmedlande digitala aktörers tjänster och folkbibliotek (se t.ex. Vakkari, 2012). Hittills har nya tekniker och tjänster inkluderats på olika sätt i folkbibliotekens verksamheter istället för att utkonkurrera dessa (Hansson, 2010; Preer, 2006). I folkbiblioteksstudier finns många exempel på hur detta har skett. Heterogeniteten här är stor – de erbjudna digitala folkbibliotekstjänsterna är av olika slag och sträcker sig från att biblioteksanvändare kan få hjälp med den informationssökning som sker online (Sigler m.fl., 2011), via webbaserade läsecirklar (Balling, Alsted Henrichsen & Skouvig, 2008), till helt virtuella möten mellan bibliotekarier och användare i exempelvis *Second Life* (Mon, 2012).

Under decenniernas lopp har prioriteringen mellan olika aktiviteter, medier och målgrupper varierat. Idag finns en stor variation av aktiviteter vid svenska folkbibliotek. Dessa aktiviteter sträcker sig från babyrim och ramsor, via språkcaféer, till seniorsurf (Kungliga biblioteket, 2017a). Folkbibliotekens bestånd har vidare utvecklats genom att nya medier har inkluderats men också genom att annat än medier införlivats som t.ex. symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg (Michnik & Eriksson, 2014). En vidareutveckling av bibliotekskonceptet kan ses i så kallade verktygsbibliotek (Söderholm, 2016a; Söderholm, 2016b) - ett exempel i Sverige är stadsområdesbiblioteket Garaget i Malmö. Frågan om folkbibliotekens bestånd, om vad som ska inkluderas och vad som ska exkluderas har behandlats återkommande

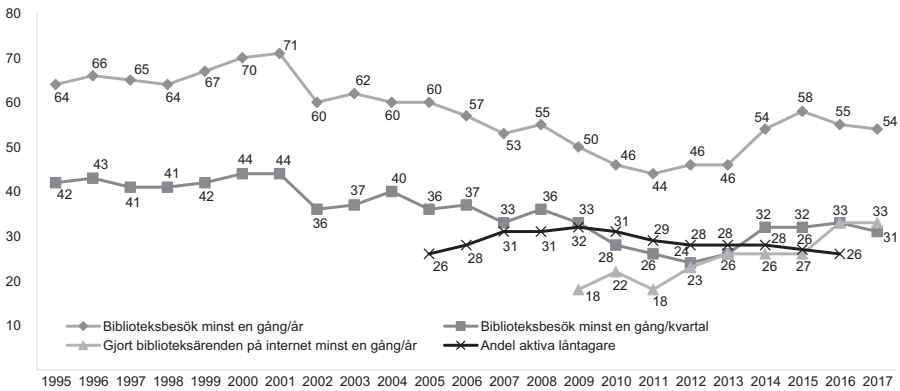
under de senaste åren i svensk dagspress, exempelvis i DN (Svensson, 2018) och i ETC Göteborg (Spaak, 2017).

Folkbibliotek används av olika grupper. Dessa varierar i fråga om ålder, utbildning och kön. Samtidigt finns forskning som visar att olika grupper använder folkbibliotek i olika utsträckning, småbarnsföräldrar använder exempelvis folkbibliotek i en högre utsträckning än tonåringar eller unga vuxna (se Jochumsen & Rasmussen, 2000). Vidare används folkbibliotek i olika syften såsom för studier, fritidsaktiviteter eller sociala aktiviteter. I både dagspress och i tidigare forskning uppmärksammas att dessa olika syften kan komma i konflikt med varandra: ett återkommande exempel är att folkbiblioteket som ett uppehållsrum eller en mötesplats i samhället inte alltid är förenligt med folkbiblioteket som studierum (Mosesson, 2018; Eriksson, Nordeborg & Michnik, 2013; Rasmussen, 2016). Forskning visar vidare att personer som inte använder folkbibliotek också har särskilda förväntningar på folkbibliotekens verksamheter. Dessa förväntningar kan skilja sig från användarnas. Exempelvis visar Evjen och Audunson (2009) att icke-användare förväntar sig ett mer traditionellt präglat folkbibliotek jämfört med användarna. Förmågan att kunna balansera olika aktiviteter och olika förväntningar på folkbibliotek, kan beskrivas som en stor utmaning för folkbibliotek. Men trots att förväntningarna på folkbibliotek ser olika ut, har allmänhetens förtroende för folkbibliotek länge varit högt. Det visar bland annat återkommande SOM-undersökningar (se Höglund, 2012; Höglund, 2017). Andra studier visar att det finns en allmän övertygelse om att folkbibliotek är en plats för alla i samhället (Vårheim, Steinmo & Ide, 2007). Innehållet i de studier som vi har presenterat i detta stycke visar att folkbibliotek uppenbarligen fyller en samhällsfunktion i människors medvetande. Därför ser vi det som värdefullt att studera folkbibliotek.

Trender för biblioteksbesök

Under de senaste två decennierna har det funnits en nedåtgående trend i fråga om fysiska biblioteksbesök (figur 1). Även om vissa år har avvikit från den presenterade trenden, är den totala rörelsen riktad mer neråt än uppåt. Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik bekräftar detta (Kungliga biblioteket, 2017a) och att de digitala biblioteksbesöken ökar (figur 1). Tidigare studier visar att nedladdningar av bland annat e-böcker ökar (Höglund, 2017; Kungliga biblioteket, 2017a), men denna utveckling uppväger inte att de fysiska besöken på folkbibliotek minskar (Kungliga biblioteket, 2017b). I figur 1 kompletteras värden från SOM-undersökningar med värden från Kommun- och landstingsdatabasen (Kolada) ifråga om andel aktiva låntagare. Dessa bygger på uppgifter hämtade från Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik (uppgifter om antal aktiva låntagare) respektive från Statistiska Centralbyrån (uppgift om antal invånare). Aktiva låntagare definieras i folkbiblioteksstatistiken som registrerade låntagare som har lånat minst ett lån under det gångna året.

Figur 1 Utvecklingen av fysiska biblioteksbesök, 1995–2017, biblioteksbesök via internet, 2009–2017, och andel aktiva låntagare, 2005–2017 (procent)

Kommentar: De två översta linjerna svarar på frågan: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. I frågan görs ingen distinktion mellan fysiska och digitala biblioteksbesök, men såsom frågan är utformad får man utgå från att det är fysiska biblioteksbesök som menas. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Alla svartalternativ ingår i procentbasen. N=5361. Linjen markerad med kryss är hämtad från Kommun- och landstingsdatabasen (Kolada), som i sin tur har hämtat värden från Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik respektive från Statistiska Centralbyrån. Den nedersta linjen svarar på frågan 'Hur ofta har du gjort följande på internet?': 'Gjort biblioteksärenden'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' och 'dagligen'. Alla svartalternativ ingår i procentbasen. N=1 655.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1995–2017; Kolada 2005–2017.

Om värdena för andel aktiva låntagare jämförs med värdena för andel besökare som besöker bibliotek minst en gång per år, framträder tydligt att människor gör mycket annat på bibliotek än lånar böcker. Här bör dock observeras att SOM-undersökningens respektive Kungliga bibliotekets data bygger på olika insamlingar. SOM-undersökningen bygger på självskattning medan Kungliga bibliotekets värden bygger på uppgifter som har lämnats av folkbiblioteksansvariga. Även om jämförelser därför bör ske med försiktighet, så finns en noterbar skillnad i figur 1.

Tidigare studier menar att bland annat det fysiska avståndet till bibliotek kan påverka frekvensen av besök (Höglund, 2010). Men vi ser det också som intressant att lyfta frågan hur bibliotekens upplevda relevans och legitimitet påverkas i ett alltmer digitaliserat samhälle. I takt med den digitala utvecklingen har nya kultur- och informationsverksamheter vuxit fram vid sidan av folkbiblioteken. Den unika ställning som folkbibliotek tidigare har haft som förmedlare av kultur och information delas nu av andra aktörer vilka kan komma att prioriteras framför folkbiblioteken.

Det finns tidigare studier som visar att traditionella bibliotekstjänster redan nu tillgodoses av andra aktörer än folkbibliotek. Tóth och Audunson (2012) lyfter fram att det finns webbsidor som erbjuder delar av den litteraturfrämjande funktion som tidigare dominerades av folkbibliotek. Vi har inte grund för att förklara den nedåtgående trenden vad gäller fysiska biblioteksbesök med att allt fler väljer andra aktörers tjänster framför folkbibliotekens, men det finns skäl att vidare undersöka relationen mellan användare och kultur- och informationsverksamheter och att rikta särskilt fokus mot hur förväntningar på och användning av folkbibliotek ser ut i ett digitaliserat samhälle.

När kultur- och informationsverksamheter studeras ser vi det vara viktigt att skilja på verksamheter som är uppbyggda kring en konsumentlogik respektive en medproducerande logik. Genom en stor del av 1900-talets teknologiska utveckling, som resulterade i bland annat grammofonens, TV:s och videons framväxt, utformades en kulturkonsumerande logik. Utmärkande för denna var att få kulturproducenter/kulturförmedlare skapade och distribuerade kulturprodukter till en bred kulturkonsumerande allmänhet. Folkbibliotek utvecklades under denna period och kan sägas ha utformats just i enlighet med denna logik; kärnan i folkbibliotekariens arbete har av tradition varit att en liten grupp (folkbibliotekarier) har samlat in, organiserat och förmedlat dokument, främst böcker, riktad till en bred grupp, till allmänheten i samhället. I och med den digitala utvecklingen har möjligheter till en medproducerande logik vuxit fram. Denna präglas av att allmänheten inte längre bara är kulturkonsumenter utan kan också delta som kulturproducenter, så kallade *prosumers* (Jochumsen, Rasmussen & Skot-Hansen, 2015; Lessig, 2008). Eftersom det enligt bibliotekslagen ingår i folkbibliotekens uppdrag att underlätta allmänhetens tillgång till och användning av kultur och information (se Bibliotekslagen, §2, §7), kan det ur ett folkbiblioteksperspektiv vara rimligt att lägga till information när övergången mellan de ovan beskrivna logikerna diskuteras. Det betyder att den ovan beskrivna utvecklingen har gått från en kultur- och informationskonsumerande logik till en kultur- och informationsmedproducerande logik. Denna utveckling kan identifieras på folkbibliotek genom att aktiviteter som bygger på en medproducerande logik är idag mer närvarande på folkbibliotek jämfört med tidigare (Jochumsen m. fl., 2012; 2015). Ett exempel här är att användare kan ha möjlighet till att delta aktivt i utformningen av folkbibliotekens verksamheter genom att vara med och utveckla ett folkbiblioteks utbud av tjänster och medier (Rasmussen, 2016). Eftersom dessa aktiviteter baseras på en annan logik (en kultur- och informationsmedproducerande logik) än den som folkbibliotek av tradition har varit uppbyggda kring (en kultur- och informationskonsumerande logik), kan denna beskrivna utveckling utmana kärnan i bibliotekariens arbete och därmed också den grund som folkbibliotek av tradition har vilat på (jämför Hansson, 2015).

Samband mellan biblioteksanvändning och internetanvändning

Genom en binär logistisk regressionsanalys har vi studerat om det finns ett samband mellan fysiska biblioteksbesök och användning av internettjänster. Konkret innebär det att vi har studerat huruvida oddsen för fysiska biblioteksbesök ökar med användning av internettjänster. Det finns tidigare studier som menar att det föreligger samband mellan användning av bibliotek och användning av internet (Vakkari, 2012). Samtidigt finns andra studier som visar att fysiska folkbibliotek kan betraktas som mindre relevanta när nya digitala kultur- och informationsverksamheter utvecklas (Choy, 2011; Kann-Christensen & Andersen, 2009). Vi vill poängtera att internetanvändning inte bör diskuteras som ett enhetligt begrepp. Blank och Grosej (2014) har identifierat 10 olika variationer av internetanvändning och skiljer bland annat på informationssökning, socialisering och underhållning. Därför har vi med stöd i insamlat SOM-material prövat samband mellan angivna fysiska biblioteksbesök och tre typer av internetanvändning: att ta del av nyheter eller nyhetstjänster, sökning efter information/fakta och användning av sociala medier.

Tabell 1 Samband mellan fysiska biblioteksbesök och internetanvändning genomförd som en binär logistisk regressionsanalys, 2017 (oddskvoten)

Variabel	β	SE	Oddskvoten (Exp β)
Sökt information	.637	.217	1.890***
Använt sociala medier	.246	.073	1.278***
Tagit del av nyheter	.383	.132	1.467***

Kommentar: Den beroende variabeln, 'Fysiska biblioteksbesök', bygger på svaren till frågan 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. I frågan görs ingen distinktion mellan fysiska och digitala biblioteksbesök, men såsom frågan är utformad får man utgå från att det är fysiska biblioteksbesök som menas. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Variabeln är binär, vilket innebär att de två värdena är 'Har inte besökt bibliotek under de senaste 12 månaderna' och 'Har besökt bibliotek minst en gång under de senaste 12 månaderna'. De oberoende variabelerna, 'Sökt information', 'Använt sociala medier' och 'Tagit del av nyheter', bygger på svaren till frågan 'Hur ofta har du gjort följande på internet?': 'Tagit del av nyheter/nyhetstjänster', 'Sökt information/fakta' och 'Använt sociala medier'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' och 'dagligen'. Variablerna är binära. SE står för standardfel. Oddskvoten (Exp β) anger förhållandet mellan oddsen i gruppen 'Fysiska biblioteksbesök' mot antingen 'Sökt information', 'Använt sociala medier' eller 'Tagit del av nyheter'. *** $p < 0.01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Den genomförda binära logistiska regressionsanalysen visar att det finns samband mellan angivna fysiska biblioteksbesök och informationssökning på internet.

Oddsens för fysiska biblioteksbesök är 1,9 gånger större bland den grupp som har svarat att de använder internet till att söka efter information/fakta än bland den grupp som har svarat att de inte använder internet på detta sätt. Motsvarande värde för sambandsprövningen mellan angivna fysiska biblioteksbesök och att ta del av nyheter eller nyhetstjänster på internet respektive använda sociala medier är 1,5 respektive 1,3. Detta innebär ett svagare samband än ovanstående.

Blank och Grosej (2014) förklarar informationssökning som "looking up facts or definitions and pursuing topics of interest" (s. 426). Denna användning kan sägas bygga på en konsumerande logik i betydelsen att användaren endast i begränsad utsträckning kan påverka informationen som eftersöks. Både själva förehavandet och logiken när det handlar om informationssökning på internet kan därmed sägas påminna om traditionell biblioteksanvändning. Användning av sociala medier å sin sida grundas i en medproducerande logik som är förekommande men än så länge inte dominerande i användningen av folkbibliotek. Även om den medproducerande logiken inte dominerar på folkbibliotek är den närvarande och har utvecklats under senare decennier (jämför Jochumsen m.fl., 2012; 2015). Detta är kopplat till utvecklingen av digital teknik men ett medproducerande deltagande på folkbibliotek ska varken likställas med eller sägas vara beroende av digital teknik. Ett medproducerande deltagande är möjligt i det fysiska biblioteksrummet genom att biblioteksbesökaren till exempel spelar in egen musik i folkbibliotekets studio (Rasmussen, 2016).

Fortfarande är det den konsumerande logiken som dominerar vid folkbibliotek. Vi förvånas därmed inte över att sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och informationssökning online är starkare än sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och användning av sociala medier. Däremot förvånas vi över att det prövade sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och att ta del av nyhetstjänster på internet inte är starkare, då vi betraktar även användning av nyhetstjänster som en tillämpning av den konsumerande logiken. Med denna utveckling i åtanke ser vi det som givande att upprepa sambandsprövningen mellan fysiska biblioteksbesök och användning av sociala medier i framtida SOM-undersökningar för att se hur detta samband kommer att påverkas om medproducerande aktiviteter fortsätter att öka på folkbibliotek.

Biblioteksanvändning i olika grupper

Biblioteksanvändning tenderar variera med utbildningsnivå, ålder, inkomst och kön – det har upprepade tidigare SOM-undersökningar visat (se t.ex. Höglund, 2017). Att yngre, högutbildade, personer med hög socioekonomisk status samt kvinnor använder bibliotek i högre utsträckning än andra grupper har varit känt sedan åtminstone 1950-talet (Berelson, 1949; Vakkari, 2012). Nedan presenterar vi data från årets SOM-undersökning.

Tabell 2 Fysiska biblioteksbesök fördelat på ålder och kön, 2017 (procent)

	16-29 år	30-49 år	50-64 år	65-85 år	Kvinna	Man	Annat
Ingen gång	38	38	54	52	39	55	36
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	26	29	22	18	24	22	36
Ofta	37	33	24	30	37	23	27
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativet 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Att en mindre andel män än kvinnor besöker folkbibliotek är en trend som håller i sig (jämför Höglund, 2017). En majoritet av de svarande som är 65-85 år uppger att de aldrig besöker bibliotek (tabell 2). Det kan bero på att folkbibliotek i stor utsträckning prioriterar verksamheter för barn och ungdomar. Enligt bibliotekslagen är barn och ungdomar en prioriterad grupp (se Bibliotekslagen, § 8). Detta synliggörs bland annat genom Kungliga Bibliotekets folkbiblioteksstatistik som visar att drygt 67 procent av de aktiviteter som har genomförts på svenska folkbibliotek under 2016 riktas till barn och unga (Kungliga biblioteket, 2017a).

Tabell 3 Fysiska biblioteksbesök utifrån hushållens totala inkomst respektive utbildningsnivå, 2017 (procent)

	Max 300.000	301.000-700.000	Mer än 700.000	Max grundskola	Max gymnasium eller folkhögskola	Eftergymnasial utbildning men inte examen från högskola/universitet	Examen från högskola/universitet
Ingen gång	46	48	43	68	54	41	32
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	19	23	28	14	24	25	26
Ofta	35	29	29	18	22	34	42
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativet 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Det finns ett framträdande samband mellan utbildningsnivå och antal folkbiblioteksbesök men inte mellan hushållens totala inkomst och antal folkbiblioteksbesök (tabell 3). Detta kan bero på att om folkbibliotek associeras bara med böcker, så kan personer som inte är bekväma med böcker och läsning eller inte ser sig själv som läsare välja att avstå från att besöka folkbiblioteket eller använda dess tjänster (jämför Kann-Christensen & Andersen, 2009). Möjligen kan det vara detta som slår igenom i det resultat som presenteras i tabell 3 där 68 procent med max grundskola som utbildningsnivå anger att de inte alls besöker bibliotek.

Vi har också studerat hur fysiska biblioteksbesök varierar i förhållande mellan olika geografiska hemvister såsom olikheter mellan stad och landsbygd.

Tabell 4 Fysiska biblioteksbesök fördelade på stad/land, 2017 (procent)

	Ren landsbygd	Mindre tätort	Stad/större tätort	Storstad
Ingen gång	59	50	43	40
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	20	22	24	25
Ofta	21	28	33	35
Totalt	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativet 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

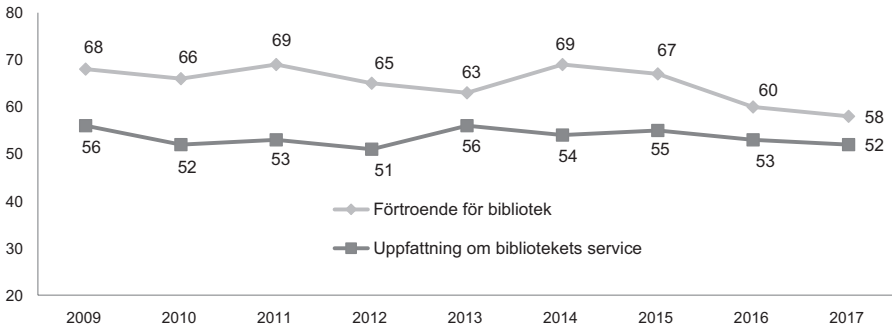
Resultatet förvånar oss inte då sannolikheten för längre avstånd och därmed större hinder för biblioteksbesök är högre inom kategorin *Ren landsbygd* jämfört med *Storstad* (tabell 4). Detta ligger i linje med tidigare SOM-undersökningar (se t.ex. Höglund, 2010; 2012; 2017). Det är dock vanligare inom alla geografiska hemvister att inte alls besöka bibliotek fysiskt än att ofta göra det.

Service och förtroendebedömning för bibliotek sett över tid

I likhet med Höglund (2017) ser vi en fortsatt nedåtgående trend av förtroende för folkbibliotek, även om utgångsläget för förtroendet fortfarande är högt (se figur 2).

Linjerna visar att det beskrivna förtroendet för bibliotek får högre värden än bibliotekens service men medan servicekurvan är relativt konstant, så är förtroendekurvan successivt nedåtgående (figur 2). Därmed visar resultatet att människor generellt sett är nöjda med den service som bibliotek tillhandahåller, samtidigt som, enligt vår tolkning, förtroendet för bibliotek minskar.

Figur 2 Andel med högt eller ganska högt förtroende för biblioteken, 2009–2017 (procent) och bedömningar av bibliotekens service, 2009–2017 (procent)

Kommentar: Den översta linjen svarar på frågan 'Ange också hur stort förtroende du har för följande': 'Biblioteken'. Det finns sex svarsalternativ: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. Den nedre linjen svarar på frågan 'Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor?'. Frågan har sex svarsalternativ: 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt', 'ganska dåligt' och 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Observera att i redovisning av tidigare SOM-undersökningar har förtroende för bibliotek respektive bibliotekens upplevda service presenterats både med och utan alternativet 'ingen uppfattning' inräknad i procentbasen. I årets redovisning presenteras resultatet med alternativet 'ingen uppfattning' inkluderat i procentbasen. Detta får som konsekvens att det ser ut som att det totala förtroendet för bibliotek och uppfattning om bibliotekens service har sjunkit märkbart jämfört med tidigare år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009–2017.

Både upplevd service och förtroende kan bero på vilka förväntningar man har. Tidigare forskning visar att det kan föreligga en diskrepans mellan vad folkbibliotek erbjuder och de förväntningar som finns på folkbibliotekens erbjudanden (Svensk biblioteksforening, 2011; Lindberg, 2012). Det kan förstås som att folkbibliotekarier och användare har olika förväntningar vad gäller vilka behov som folkbibliotek ska fylla och hur (jämfört Kronqvist-Berg, 2014; Lindberg, 2012). Användares förväntningar på folkbibliotek handlar i stor utsträckning om att folkbibliotek ska erbjuda traditionella bibliotekstjänster, såsom medieförsörjning genom bland annat utlån av tryckta böcker (Evjen & Audunson, 2009; Pors, 2010a), medan bibliotekarier kan ha en mindre traditionell syn på vilka verksamheter som folkbibliotek ska erbjuda. Tidigare studier visar att folkbibliotek kan erbjuda tjänster som ligger utanför de traditionella verksamheterna för att det finns ett behov av dessa tjänster i det rådande samhället (Veil & Bishop, 2014; Westbrook, 2015) och för att locka nya användare till folkbiblioteken (Lenstra, 2017; Pors, 2010b). Exempel på sådana tjänster är yoga (se Lenstra, 2017). Frågan är hur dessa erbjudna tjänster kan komma att påverka allmänhetens upplevelser av bibliotekens service

och förtroende för bibliotek. En möjlig förklaring är att när tjänster erbjuds som ligger utanför folkbibliotekens traditionella läs- och litteraturförmedlande verksamheter (jämför Jochumsen m. fl., 2012) kan det medföra att allmänheten upplever bibliotekens service i stor utsträckning som mycket bra eller ganska bra (se figur 2) därför att bredden på tjänsterna är stor och därmed kan många behov tillgodoses. Men om denna service inte erbjuds på ett sätt som motsvarar de mer traditionellt orienterade förväntningarna på ett folkbibliotek, kan konsekvensen bli att förtroendet sjunker.

Ovanstående har inspirerat oss att ställa frågor om folkbibliotekens legitimitet. Legitimitet kan förstås på olika sätt. Suchman (1995) skriver att legitimitet består av två dimensioner: legitimitet genom trovärdighet respektive legitimitet genom upplevd lämplighet. Vår tolkning av legitimitet genom trovärdighet är att ”om en organisation uppfattas som meningsfull och förutsägbar, om en organisation uppfattas erbjudas det som den förväntas erbjuda, om människor upplever att de förstår organisationen ifråga, kan organisationen komma att uppfattas som trovärdig” (Michnik, 2018, s. 45; jämför Suchman, 1995). Vår tolkning av legitimitet genom upplevd lämplighet är att en organisation betraktas som legitim om det finns ett upplevt behov av organisationen ifråga (jämför Suchman, 1995).

Dessa två dimensioner påverkar varandra men inte per automatik. Att en organisation upplevs som trovärdig innebär inte att den också betraktas som lämplig i det rådande sammanhanget. Och vice versa. När folkbibliotek erbjuder disparata verksamheter, kan dessa tjänster upplevas som behövda och lämpliga och därmed legitimitetsfrämjande. Men om dessa tjänster inte erbjuds på ett sätt som uppfattas som meningsfullt och förutsägbart, kan folkbibliotekens trovärdighet som folkbibliotek och därmed dess legitimitet utmanas. Ett sådant exempel är när folkbibliotek erbjuder symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg (Michnik & Eriksson, 2014). Dessa kan upplevas fylla behov i samhället, därigenom kan folkbibliotekens service anses fungera bra och folkbibliotek kan upplevas som lämpliga och legitima. Men om tillhandahållandet av symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg sker på ett sätt som upplevs som icke-adekvat, icke meningsfullt och icke förutsägbart till följd av exempelvis kompetensbrist och/eller brist på ekonomiska resurser eller icke infriade förväntningar, kan folkbibliotek samtidigt upplevas som icke-trovärdiga vilket kan utmana folkbibliotekens legitimitet (jämför Michnik, 2018).

Slutsatser

Resultatet av årets SOM-undersökning visar att mycket är sig likt sedan tidigare år. Det är samma grupper som besöker bibliotek, förtroende är fortfarande högt och servicen anses vara god. Samtidigt vill vi peka på att det finns en nedåtgående trend ifråga om uppgivet förtroende för bibliotek. Även om denna trend är svag och även om förtroendet är relativt sett fortsatt högt, finns det skäl att börja diskutera: A) Vad som har triggat igång den nedåtgående trenden? B) Vad man kan göra åt det?

och C) Bör man göra något åt det? Vi anser att det finns skäl att förmoda att den nedåtgående trenden har att göra med en utmanad legitimitet för folkbiblioteken i samhället. I tidigare presenterat resonemang i detta kapitel har vi utgått från en förståelse för legitimitet som bestående av två dimensioner: legitimitet genom trovärdighet respektive legitimitet genom upplevd lämplighet. Vi menar att när man talar om folkbibliotekens relevans bör denna förståelse av legitimitet användas då den visar att en och samma folkbiblioteksverksamhet kan vara legitimitetsfrämjande ur ett perspektiv och hämmande ur ett annat. När tjänster erbjuds som ligger utanför folkbibliotekens traditionella läs- och litteraturförmedlande verksamheter kan folkbibliotek upplevas som att de tillgodoser fler behov (jämför Michnik & Eriksson, 2014). Detta kan medföra att människor är nöjda med den service som erbjuds på bibliotek, vilket också SOM-undersökningens resultat visar. Men de behov som tillgodoses medverkar inte per automatik till uppfattningen om en förtroendeingivande biblioteksverksamhet. Om bibliotekstjänster erbjuds utan att tillräckliga resurser finns och om de erbjudna bibliotekstjänsterna ligger långt ifrån de gängse förväntningarna på hur folkbibliotek ska vara, kan förtroendet för folkbibliotek utmanas.

Å ena sidan måste folkbibliotek formas efter samhällsutvecklingen för att erbjuda en relevant service. Å andra sidan är frågan hur långt folkbibliotek kan förändras utan att förtroendet för folkbibliotek som folkbibliotek äventyras. Vi ser det som att folkbibliotek ställs inför en avvägning om i vilken utsträckning folkbibliotek kan utvecklas för att tillfredsställa dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov av folkbiblioteksverksamheter (jfr. den s.k. Brundtland-rapporten: World Commission on Environment and Development, 1987). Vilka behov är det som just folkbibliotek skall tillgodose? Vad vill samhället ha sina folkbibliotek till? Vem ställer förväntningarna och med vilka argument motiveras de? Hur mycket samhällsförändring tål biblioteket och hur mycket biblioteksförändring tål samhället?

Referenser

- Balling, Gitte, Alsted Henrichsen, Lise, & Skouvig, Laura (2008). Digital reading groups: Renewing the librarian image. *New Library World*, 109(1/2): 56-64.
- Berelson, Bernard (1949). *The Library's Public*. New York: Columbia University Press, NY.
- Bibliotekslag (2013:801). *Svensk Författningsamling*, 2013:801.
- Blank, Grant & Groselj, Darja (2014). Dimensions of Internet use: amount, variety and types. *Information, Communication & Society*, 17(4): 417-435.
- Carlsson, Hanna (2013). *Den nya stadens bibliotek: Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek*. Diss. Lund : Lunds universitet, 2013. Lund.

- Choy, Fatt Cheong (2011). From library stacks to library-in-a-pocket: Will users be around?. *Library Management*, 32(1/2): 62-72.
- Eriksson, Catarina, Michnik, Katarina & Nordeborg, Yoshiko (2013). The public library user and the charter tourist: two travellers, one analogy. *Information Research*, 18(3).
- Evjen, Sunniva & Audunson, Ragnar (2009). The complex library: Do the public's attitudes represent a barrier to institutional change in public libraries?. *New Library World*, 110(3-4): 161-174.
- Frenander, Anders (2012). Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912-2012. I A. Frenander & J. Lindberg (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år* (s. 15-88). Borås: Högskolan i Borås.
- Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*. (Licentiatavhandling, Göteborgs universitet, Borås, Skrifter från VALFRID, nr. 17).
- Hansson, Joacim (2005). *Det lokala folkbiblioteket: förändringar under hundra år*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Hansson, Joacim (2010). *Libraries and identity: The role of institutional self-image and identity in the emergence of new types of libraries*. Oxford: Chandos.
- Hansson, Joacim (2015). Documentality and legitimacy in future libraries – an analytic framework for initiated speculation. *New Library World*, Volume 116(1/2): 4-14.
- Höglund, Lars (2010). Bibliotek och demokratiska möten. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus. SOM-undersökningen 2009*. (S. 341-356). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars (2012). Bibliotek, sociala medier och digital delaktighet. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *I framtidens skugga: fyrtyotva kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2011* (s. 321-334). Göteborg: SOM-institutet.
- Höglund, Lars (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarsson (red), *Larmar och gör sig till. SOM-undersökningen 2016. SOM-rapport nr 70* (s. 329-341). Göteborg: SOM-institutet.
- Jochumsen, Henrik & Rasmussen, Casper Hvenegaard (2000). *Gör biblioteket en forskel?* (1. udg.) København: Danmarks Biblioteksforening.
- Jochumsen, Henrik, Rasmussen, Casper Hvenegaard & Skot-Hansen, Dorte (2012). The four spaces – a new model for the public library. *New Library World*, 113(11/12): 586-597.
- Jochumsen, Henrik, Skot-Hansen, Dorte & Rasmussen, Casper Hvenegaard (2015). Towards Culture 3.0 - Performative space in the public library. *International Journal of Cultural Policy*. 23(4): 512-524.
- Kann-Christensen, Nanna & Andersen, Jack (2009). Developing the library: Between efficiency, accountability and forms of recognition. *Journal of Documentation*, 65(2): 208-222.

- Kronqvist-Berg, Maria (2014). *Social media and public libraries: exploring information activities of library professionals and users*. (Doktorsavhandling, Åbo Universitet, Åbo).
- Kungliga biblioteket (2017a). *Tabeller*. Hämtad 2017-03-18 från http://biblioteksstatistik.blogg.kb.se/files/2017/05/Tabeller_Bibliotek_2016_slutversion.xls
- Kungliga biblioteket (2017b). *Bibliotek 2016*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Lenstra, Noah (2017). Movement-Based Programs in U.S. and Canadian Public Libraries: Evidence of Impacts from an Exploratory Survey. *Evidence Based Library and Information Practice*, 12(4): 214-232.
- Lessig, Lawrence (2008). *Remix: making art and commerce thrive in the hybrid economy*. New York: Penguin Press.
- Lindberg, Jenny (2012). Professionen tar form – teknik och genus i fokus. I A. Frenander & J. Lindberg (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år* (s. 217-270). Borås: Högskolan i Borås.
- Michnik, Katarina & Eriksson, Catarina (2014). Non-traditional library collections - in digital and other worlds, *Interlending & Document Supply*, 42 (4): 165-170.
- Michnik, Katarina (2018). *Samhällets allt-i-allo?: om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Diss. Borås: Högskolan i Borås, 2018. Borås.
- Mon, Lorri M. (2012). Professional avatars: librarians and educators in virtual worlds. *Journal of Documentation*, 68(3): 318-329.
- Mosesson, Måns (2018, 27 januari). När biblioteket i Åmål tog det drastiska beslutet att låsa dörren vände det. *Dagens Nyheter*.
- Palmgren, Valfrid (1911). *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*. Stockholm.
- Pors, Niels Ole (2010a). Burning platforms and melting icebergs. An exploratory analysis of present strategic challenges and cross-pressures in the public libraries. *Performance Measurement and Metrics*, 11(1): 9-24.
- Pors, Niels Ole (2010b). Citizen services and public libraries: an analysis of a new service in Danish public libraries. *New Library World*, 111(7/8): 263-272.
- Preer, Jean L. (2006). "Louder Please": Using Historical Research to Foster Professional Identity in LIS Students. *Libraries & the Cultural Record*, 41(4): 487-496.
- Rasmussen, Casper Hvenegaard (2016). The participatory public library: the Nordic experience. *New Library World*, 117(9/10), 546-556.
- Sigler, Katryn, Jaeger, Paul T., Bertot, Jon Carlo, McDermott, A.J., DeCoster, E.J. & Langa, Lesley A. (2011). The Role of Public Libraries, the Internet, and Economic Uncertainty. I A. Woodsworth (red), *Librarianship in Times of Crisis* (Advances in Librarianship, Volume 34) (s. 19-35). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Spaak, Martin (2017, 1 augusti). Låna symaskinen på biblioteket. *ETC Göteborg*.
- Suchman, Mark C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3): 571-610.

- Svensk biblioteksförning (2011). *Olika syn på saken: folkbiblioteket bland användare, icke-användare och personal*. Stockholm: Svensk biblioteksförning.
- Svensson, Per (2018, 1 februari). Slagborrar istället för böcker – biblioteken har ett identitetsproblem. *Dagens Nyheter*.
- Söderholm, Jonas (2016a). Borrowing tools from the public library. *Journal of Documentation*, 72(1): 140-155.
- Söderholm, Jonas (2016b). Tool lending librarianship. *Journal of Librarianship and Information Science*, 1-12.
- Tóth, Máté. & Audunson, Ragnar (2012). Websites for booklovers as meeting places. *Library Hi Tech*, 30(4): 655-672.
- Vakkari, Pertti (2012). Internet use increases the odds of using the public library. *Journal of Documentation*, 68(5): 618-638.
- Veil, Shari .R. & Bishop, Bradley Wade (2014). Opportunities and Challenges for Public Libraries to Enhance Community Resilience. *Risk Analysis*, 34(4): 721-734.
- Vårheim, Andreas, Steinmo, Sven & Ide, Eisaku (2008). Do libraries matter? Public libraries and the creation of social capital. *Journal of Documentation*, 64(6), 877-892.
- Westbrook, Lynn (2015). "I'm Not a Social Worker": An Information Service Model for Working with Patrons in Crisis. *The Library Quarterly*, 85(1): 6-25.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. [Nairobi]: [United Nations Environment Programme].

TRADITIONELL OCH DIGITAL BOKLÄSNING

LARS HÖGLUND OCH EVA WAHLSTRÖM

Sammanfattning

Bokbranschen förändras genom digitaliseringen och även om tryckta böcker dominerar kompletteras de alltmer av digitala böcker. SOM-undersökningen 2017 visar att fler läser e-böcker än tidigare. En flerårig plåtå i kurvan för spridningen av e-böcker tycks därmed vara över. Även de som lyssnar på digitala ljudböcker ökar något. Kapitlet behandlar även högläsning för barn under de senaste åren, där nivån ligger ganska högt, men liksom för bokläsning i allmänhet är skillnaderna stora både mellan män och kvinnor och mellan personer med olika utbildningsbakgrund. Även om digitaliseringen medför nya sätt att anskaffa böcker för läsning och lyssnande står sig den traditionella boken ganska väl som det dominerande formatet. Den mer regelbundna bokläsningen ser dock ut att minska något i flertalet åldersgrupper trots en ökning av det digitala läsandet.

Att kunna läsa olika typer av texter är en förutsättning för många aktiviteter i det moderna samhället och för personlig utveckling och utbildning. Den tryckta boken är det äldsta massmedium vi har och den har fortfarande en stark ställning, trots många nya medier och digitala alternativ. Att läsa tryckt text är dock inte det enda sättet att tillägna sig innehållet i böcker. Nya sätt att sprida och få tillgång till böcker i digital form tillkommer. Det digitalt baserade läsandet och lyssnandet når idag fler än tidigare och innebär både tillgång till böcker på nya sätt och utmaningar för en bokbransch stadd i förändring. Vad händer med bokanvändningen och vuxnas högläsning för barn i detta läge? Vi ser i detta kapitel såväl på den digitala läsningen i form av ljudböcker och e-böcker som på användningen av tryckta böcker och högläsning för barn under senare år.

Digitaliseringen påverkar alla aktörer i bokbranschen från författare, förlag, bibliotek och bokhandel till läsare, men förändringar av etablerade vanor tar ibland längre tid än man tror. Det finns en rad faktorer som kan främja eller hålla tillbaka ny teknik (Bergström m.fl., 2017; Winston, 1998). Digitala böcker ökar sin andel av bokmarknaden och bokbranschen drabbas av liknande förändringar som många andra branscher redan känner av som ett resultat av den fortgående digitaliseringen i samhället. Samtidigt dominerar fortfarande den traditionella tryckta boken och de nya digitala alternativen framstår ännu som ett komplement till tryckta böcker (jmf Bergström & Höglund, 2016).

Bokbranschens förändring innefattar såväl en tendens till minskning för den fysiska bokhandeln som en ökande försäljning av både tryckta och digitala böcker

via internet. Under 2017 var bokförsäljningen enligt ordinarie statistik oförändrad i kronor räknat och minskningen för den fysiska bokhandeln motsvaras i stora drag av en 5-procentig ökning för internethandeln. Den största förändringen gäller dock de relativt nya digitala abonnemangstjänster som inte ingår i den ordinarie statistiken från Svenska Bokhandlarföreningen och Svenska Förläggareföreningen. De digitala abonnemangstjänsterna från Bookbeat, Nextory och Storytel rapporterar närmare en fördubbling av försäljningen av e-böcker och en nära 50-procentig ökning för digitala ljudböcker under 2017 (Wikberg, 2018). Det bör dock här påpekas att volymerna ännu är begränsade i jämförelse med mer etablerade försäljningskanaler. Sammantaget beräknas den totala ökningen av bokförsäljningen i kronor, dvs både digitala och tryckta böcker, endast till drygt 4 procent, men sett till antalet exemplar uppskattas ökningen till 13 procent (Wikberg, 2018). Detta visar att nya spridningsformer och nya internetbaserade affärsmodeller ganska snabbt kan nå ut, men också att statistiken kan ha svårt att fånga förändringar som innefattar ny teknik och nya aktörer.

Vi fokuserar i detta kapitel på läsaktiviteter och olika sätt att ta del av skön- och facklitteratur. SOM-undersökningen 2017 omfattar ett slumpmässigt urval i den vuxna befolkningen men genom att vi också frågat om högläsning för barn får vi ett kompletterande barnperspektiv.

Hur ser då läsandet ut idag och vad händer med den tryckta boken när nya digitala möjligheter tillkommer? Introduktionen av e-böcker i Sverige ledde till en snabb ökning av antalet användare, särskilt efter 2010, men redan efter 2015 och 2016 kunde vi konstatera att spridningen verkade avstanna (Bergström & Höglund, 2016; Bergström & Höglund, 2017). En liknande avmattning har även konstaterats i USA och den kvarstår fortfarande (Perrin, 2018). Det var därför extra intressant att analysera den nya mätning som presenteras i detta kapitel. Vi tar nedan upp bokläsning av olika former i Sverige, därefter skillnader mellan olika gruppers läsning och i den sista delen högläsning för barn.

Bokläsning i olika former

Sedan länge finns en fråga i SOM-undersökningen om hur ofta man läst en bok de senaste 12 månaderna. Liknande frågor finns också i bland annat Nordicom's mediebarometer, som redovisar medieanvändningen årligen (Nordicom, 2017). Trots farhågor om minskande läsning bland unga visar denna statistik att det är en stor del av befolkningen som någorlunda regelbundet läser böcker. Sett över längre tid finns också en viss stabilitet i mätningarna både från SOM-institutet och Nordicom (Höglund, 2012). Biblioteken är en viktig förmedlare av litteratur där man sedan länge noterat en minskande tendens när det gäller utlåning av fack- och skönlitteratur till vuxna, medan utlåningen av barn och ungdomslitteratur varit stabil eller ökat. Biblioteken har också en central roll som förmedlare av e-böcker

och ljudböcker. Bibliotekens bestånd av e-boktitlar ökade från 2015 till 2016 med 34 procent, medan beståndet av fysiska medier minskade med tre procent (Kungliga biblioteket, 2017). Detta återspeglas också i utlåningen av fysiska medier som minskade med fyra procent, medan utlåningen av e-böcker ökade. Det finns således flera tydliga tecken på förändringar i läsvanorna.

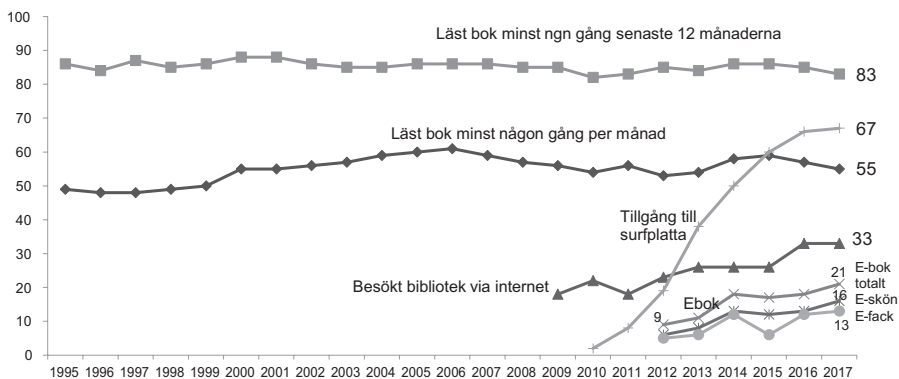
Stabiliteten i mätningar av andelen som läser böcker är påtaglig om man ser till utvecklingen över längre tid. I SOM-undersökningen finns en mindre uppgång i början av 2000-talet, vilken ser ut att motsvara en uppgång i utbud och försäljning av böcker efter en sänkning av bokmomsen 2002 (se figur 1 och 3). Under de senaste två åren kan man dock se en mindre nedgång även om det är svårt att bedöma små förändringar och en mindre felmarginal måste beaktas när vi ser på skillnader mellan enstaka år. Helhetsintrycket av bokläsningen sett över längre tid är att den länge varit förvånansvärt stabil, vilket konstaterats i flera sammanhang (se t.ex. Höglund, 2012).

Vad händer då med den digitala bokläsningen enligt 2017 års SOM-undersökning? Jo, spridningen av e-bokläsning ökar åter efter att den inledande snabba ökningen avtagit och andelen som läst e-böcker legat stabilt under perioden 2014–2016. Även andelen som lyssnat på digitala ljudböcker, som ligger något högre än e-böckerna, ökar i den senaste mätningen (se figur 1 och 4).

En översikt av bokläsningen totalt och digital läsning i form av e-böcker ges i figur 1. Där framgår också att förutsättningarna för digital läsning förbättrats väsentligt under senare år. Hela två tredjedelar av befolkningen mellan 16 och 85 år har nu tillgång till surfplatta i hushållet även om det individuella innehavet ligger lägre. E-bokläsningen ökar nu åter och främst ökar läsningen av skönlitterära e-böcker. Totalt uppger 21 procent att de läst minst någon e-bok under de senaste 12 månaderna. Biblioteksbesök via nätet ökade något redan i 2016 års mätning och ligger nu kvar på ungefär samma nivå. Var tredje svarande uppger sig ha gjort biblioteksbesök via internet under året, en eller flera gånger. Detta har ett nära samband med användningen av e-böcker, eftersom en majoritet av dem som läser e-böcker använder bibliotekets tjänster för att ladda ner e-böcker utan avgift. Andelen som använt ljudböcker ökar också, ungefär lika mycket som andelen läsare av e-böcker.

De som lyssnat på skönlitterär ljudbok ökade från 24 till 27 procent under det senaste året, medan de som lyssnat på facklitteratur ökade från 6 till 9 procent. Sammantaget uppger 28 procent att de lyssnat på någon form av ljudbok, vilket alltså är något högre än de 21 procent som läst någon e-bok under de senaste 12 månaderna (figur 4). Även om ökningen jämfört med året innan är liten ligger den i linje med förlagsstatistikens tydliga ökning för digitala böcker, e-böcker såväl som ljudböcker. Där tillskrivs denna ökning, som nämnts ovan, framförallt nya abonnemangstjänster och nya aktörer på marknaden (Wikberg, 2018).

Figur 1 Bokläsning minst någon gång per år och månad, tillgång till surfplattor, biblioteksbesök via Internet samt läsning av e-böcker, 1995–2017 (procent)

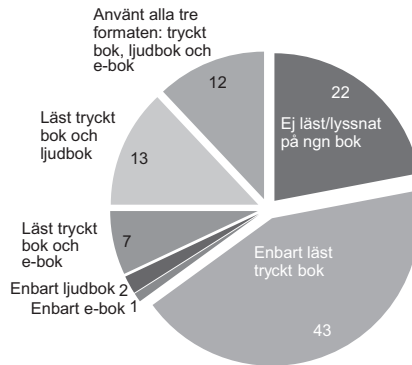
Kommentar: Frågan om bokläsning är formulerad: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?: 'läst bok'. Skalan är 7-gradig från ingen gång till flera gånger per vecka. Tillgång till surfplatta ingår i frågan: 'Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?': 'surfplatta'. Biblioteksbesök via internet: 'Hur ofta har du gjort något av följande på internet?': 'biblioteksärenden'. Skalan är även här 7-gradig. Läsning av e-bok respektive ljudbok bygger på frågan: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?' Tryckt bok, ljudbok och e-bok listas i frågan separat för skönlitteratur och facklitteratur. Samma 7-gradiga skala som ovan används. I diagrammet visas användning av e-bok totalt och för skön- och facklitteratur någon gång per år eller oftare. Ljudbok ingår inte i detta diagram men visas i figur 4. Antal svarande för total e-bokläsning är 1 679.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1995–2017.

Mot ett mer mångfacetterat sätt att tillägna sig böcker

Att det finns fler sätt att ta del av böcker än förr innebär att vi får mer varierade former för läsning. Vissa använder främst ett format, andra kombinerar tryckt och digital läsning på olika sätt. Vanligast är dock fortfarande att läsa tryckta böcker. Figur 2 visar att de som enbart läser tryckta böcker utgör 43 procent av de svarande, men att 13 procent kombinerar tryckta böcker och ljudböcker och 7 procent kombinerar tryckta böcker och e-böcker. Att enbart använda e-böcker eller ljudböcker är ännu relativt ovanligt och dessa står tillsammans för endast 3 procent av samtliga svarande. Trots att fler använder digitala böcker är det alltså ytterst få som valt bort den tryckta boken till förmån för digitala alternativ. En ganska stor grupp om 22 procent har inte använt någon bok i något av dessa format under de senaste 12 månaderna (figur 2).

Figur 2 Bokläsningens fördelning på olika format: tryck-, ljud- och e-böcker, 2017 (procent)

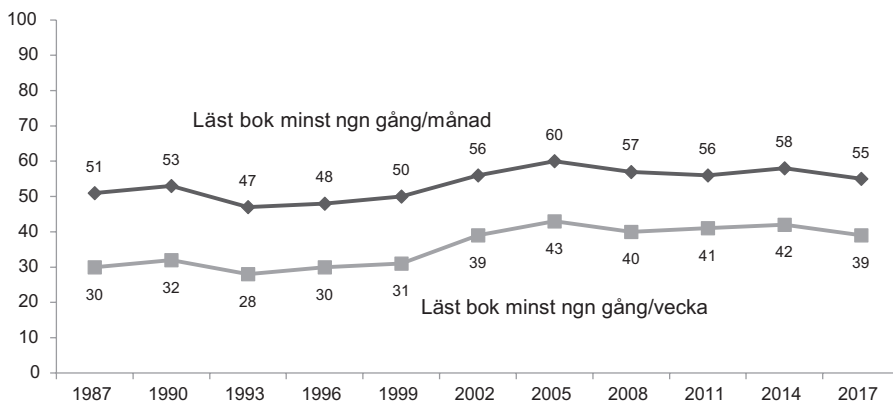
Kommentar: Läsningens fördelning på olika bokformat (procent). Andelen som läst/lyssnat minst någon gång under de senaste 12 månaderna. Kombinationen enbart ljudbok och e-bok visas ej då den är mindre än 1 procent. Antal svarande = 1 667.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Om man beräknar en kombination av de sex olika mätningarna av bokläsning i olika format får man ett alternativt mått på total bokläsning minst någon gång de senaste 12 månaderna som uppgår till 79 procent, vilket är något lägre än svaren på den enkla frågan ”läst bok”, där 83 procent säger sig ha gjort detta de senaste 12 månaderna (se figur 1). De många olika typerna av bokläsning innebär att den frågan har ett större internbortfall. Den ställdes dessutom till betydligt färre än den generella bokfrågan ”läst bok”, som ingick i samtliga sex undersökningsformulär hösten 2017.

Bokläsningens utveckling kan studeras med flera olika mått och olika tidsperspektiv. Om vi ser till den mer frekventa läsningen minst någon gång per månad eller per vecka över en längre tidsperiod kan man inte se någon dramatisk nedgång, trots en minskning den senaste 3-årsperioden (figur 3).

Bokläsningen blir mer sammansatt och komplicerad att mäta när boken återfinns i allt fler olika skepnader. Läsningen varierar också väsentligt beroende på vilken typ av böcker som avses och om man läser i samband med utbildning, arbete eller som förströelse. Sedan 2012 har en distinktion mellan skönlitteratur och facklitteratur gjorts i frågan om bokläsning. En större del av bokläsningen gäller skönlitteratur, som läses av betydligt fler än läsare av facklitteratur. Frågans konstruktion gör det också möjligt att kombinera olika typer av läsning till nya mått om man till exempel vill jämföra digital bokläsning med läsning av tryckta böcker eller om man vill jämföra ljudböcker och e-böcker.

Figur 3 Andel som minst någon gång per månad respektive vecka läst en bok, 1987–2017 (procent)

Kommentar: Data för 1987–2011 i 3-årsintervall. Frågan är formulerad: 'Hur ofta under de senaste 12 månaderna har du gjort följande?': 'läst bok'. Skalan har 7 svarsalternativ från ingen gång till flera gånger per vecka. Antal svarande varje år varierar från 1 532 (1987) till 10 566 (2017).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1987–2017.

Förutom detaljerade data om bokläsning i olika format kan man kombinera frågorna för att få fram sammanfattande mått, vilket gjorts i tabell 1 för total bokanvändning och total användning av tryckt bok, ljudbok och e-bok. Som framgår där är det cirka 40 procent som läser eller tar del av en bok en eller flera gånger per vecka 2017 (28 plus 12 procent), vilket väl motsvarar det värde som man får för den tidigare frågan "läst bok" minst någon gång per vecka som användes i figur 3, dvs. 39 procent. Ser man enbart till läsningen av tryckta böcker minst varje vecka uppgår denna till 33 procent (22 plus 11 procent), vilket visar att digital bokläsning ger ett tillskott utöver läsningen av tryckta böcker som nu är tydligt märkbart (tabell 1).

Digital bokläsning i Sverige och USA

Utbudet av böcker och speciellt nya format som e-böcker är givetvis mindre på den svenska än på den engelsk-språkiga marknaden. Den digitala läsningen, främst i form av e-böcker ökade tidigare i USA än i Sverige, men har även där drabbats av en stagnerande spridningstakt. Anledningen till detta torde bland annat ha samband med prisökningar från större förlag, men andelen som läser e-böcker är fortfarande större i USA där 26 procent uppger att de läst någon e-bok de senaste 12 månaderna jämfört med Sveriges 21 procent (Perrin, 2018). Den högre andelen användare av e-böcker i USA tillskrivs bland annat en tidig spridning av den speciella e-bokläsaren "Kindle" samt ett stort utbud av litteratur på nätet

bland annat från e-handeln ”Amazon”. Däremot ligger Sverige före när det gäller ljudböcker, som här använts av 28 procent de senaste 12 månaderna jämfört med endast 18 procent i USA (Perrin, 2018). Den totala bokkonsumtionen skiljer sig inte så mycket, men Sverige ligger något högre än USA, delvis beroende på att fler här också läser tryckta böcker. Jämförelser mellan olika undersökningar är i princip svåra att göra, men de frågor om läsande som ställs i de återkommande surveyundersökningarna som görs vid PEW Research Center är likartat formulerade som i SOM-undersökningen.

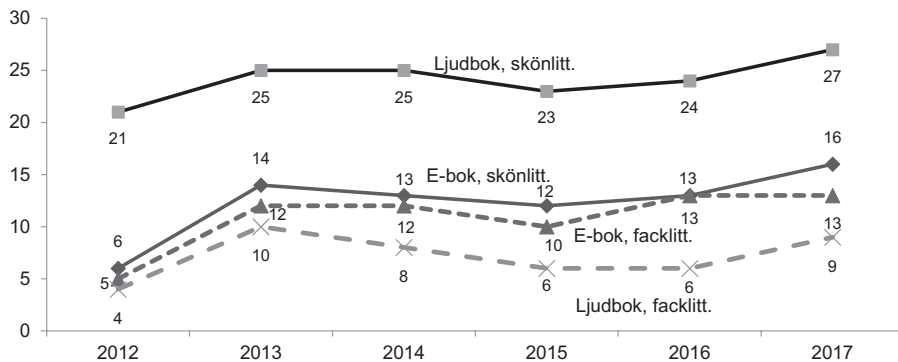
Tabell 1 Andel som läst tryckt bok, e-bok respektive lyssnat på ljudbok samt total bokläsning/boklyssnande de senaste 12 månaderna, 2017 (procent)

	Flera ggr/ vecka	Någon gång/ vecka	Någon gång/ månad	Någon gång/ kvartal	Någon gång senaste halvår	Någon gång senaste 12 mån.	Ingen gång	Summa procent	Minst någon gång/år (totalt)	Antal svar
Skönlitteratur, tryckt	19	9	10	11	8	11	32	100	68	1 784
Facklitteratur tryckt	8	9	13	9	7	12	42	100	58	1 748
Skönlitteratur, ljudbok	6	2	3	4	4	7	74	100	26	1 673
Facklitteratur, ljud	1	1	1	1	2	3	91	100	9	1 655
Skönlitteratur, e-bok	3	1	2	2	3	5	84	100	16	1 666
Facklitteratur, e-bok	2	2	2	2	2	3	87	100	13	1 518
Läst/lyssnat på någon bok (total)	28	11	14	10	7	9	21	100	79	1 617
Läst tryckt bok (total)	22	11	14	10	8	9	26	100	74	1 800
Lyssnat på ljudbok total	6	3	4	4	4	7	72	100	28	1 682
Läst e-bok	4	3	4	2	3	5	79	100	21	1 679

Kommentar: Läsning bygger på frågan: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?'. Tryckt bok, ljudbok och e-bok listas i frågan separat för skönlitteratur och facklitteratur. Den 7-gradiga skalan framgår i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Det digitala läsandet ökar i Sverige för både ljudböcker och e-böcker. I USA verkar ljudböcker öka framförallt i den senaste mätningen, medan total bokläsning är relativt stabil, omkring 74 procent – något som närmast kan jämföras med de 79 procent vi finner för Sverige om man kombinerar olika format (Perrin, 2018). Det ökade digitala läsandet och lyssnandet på böcker i Sverige under det senaste året framgår av figur 4.

Figur 4 Läsning av ljudböcker och e-böcker de senaste 12 månaderna, 2012–2017 (procent)

Kommentar: Frågan var formulerad: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?'. Skalan är 7-gradig från 'ingen gång' till 'flera gånger per vecka' och framgår av Tabell 1. Total läsning av skö- och facklitteratur minst någon gång per år 2017 är för e-böcker 21 procent och för ljudböcker 28 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2017.

Tre av fyra kurvor för digital läsning pekar alltså uppåt i den senaste SOM-undersökningen. Endast kurvan för e-böcker i form av facklitteratur visar samma som året innan. I USA är det dock främst ljudböcker som ökat det senaste året, medan e-böcker stått stilla eller till och med minskat något de senaste åren.

Bokläsning i olika grupper

Vilka är det då som läser tryckta respektive digitala böcker? Är skillnaden mellan olika grupper ungefär densamma eller olika för olika bokformat? Det visar sig att hittills uppvisar de digitala böckerna ett annat mönster än vad man finner för tryckta böcker. För digitala bokformat är till exempel könsskillnaderna mindre än för tryckta böcker och användningen mer uttalad bland yngre än äldre jämfört med tryckta böcker. Det är givetvis också stora skillnader när det gäller facklitteratur jämfört med skönlitteratur. Om vi ser till kön, utbildning, ålder och var man bor är skillnaderna i flera fall stora. Den välkända skillnaden mellan män och kvinnor när det gäller tryckt skönlitteratur märks alltså mindre när vi ser till de digitala bokformaten och facklitteratur, även om kvinnor nu ligger något högre även i dessa fall. Detta skiljer sig något från resultaten för några år sedan där män och kvinnor använde e-böcker i samma utsträckning. Den största skillnaden mellan män och kvinnor finner vi för tryckt skönlitteratur, där 29 procent av männen och hela 49 procent av kvinnorna läser minst någon gång per månad. I årets mätning syns också att kvinnor något oftare läser e-böcker och lyssnar på ljudböcker än

män, även om skillnaderna där är måttliga. Mycket stora skillnader finns också efter utbildningsnivå, där högutbildade läser mer än dem med lägre utbildning. Särskilt stora är skillnaderna för skönlitterära tryckta böcker, men också tydliga för ljud- och e-böcker samt facklitteratur. Ett undantag är facklitterära ljudböcker som relativt få använder. De digitala bokformaten används oftare av de yngre och medelålders grupperna. Påtagligt är också att andelen som läser skönlitteratur i olika format är betydligt högre i storstadsområdena, medan facklitteraturen uppvisar små skillnader efter boendeområde (tabell 2).

Tabell 2 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika grupper och format, 2017 (procent)

	Skönlitt tryckt	Skönlitt ljudbok	Skönlitt e-bok	Facklitt tryckt	Facklitt ljudbok	Facklitt e-bok
Samtliga	39	11	7	30	4	7
Kön						
Kvinnor	49	13	9	31	4	6
Män	29	9	5	29	3	7
Utbildning						
Låg	18	5	3	9	2	2
Medellåg	34	11	5	20	4	4
Medelhög	42	13	8	33	4	8
Hög	53	13	9	47	3	10
Ålder						
16-29 år	35	11	9	34	5	13
30-49 år	39	14	9	32	5	8
50-64 år	40	11	5	32	4	6
65-85 år	40	8	4	24	1	2
Boendeområde						
Ren landsbygd	33	9	8	27	2	4
Mindre tätort	28	11	5	26	5	6
Stad eller större tätort	42	11	6	31	3	7
Storstad (Sthlm, Gbg, Malmö)	50	14	10	36	4	7

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?'. Svarsalternativen är tryckt bok, ljudbok och e-bok uppdelat på 'skönlitterär bok' respektive 'fackbok'. Svarsskalan är sjugradig: 'flera gånger i veckan', 'någon gång i veckan', 'någon gång i månaden', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång senaste halvåret', 'någon gång senaste 12 månaderna' samt 'ingen gång'. Tabellen visar andelen som läst minst någon gång i månaden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Resultaten i tabell 2 kan jämföras med motsvarande data från den nationella SOM-undersökningen 2016 (se Bergström & Höglund, 2017). Totalt sett är

förändringarna små mellan 2016 och 2017, men ser man närmare på olika grupper finns en liten ökning för skönlitterära e-böcker och ljudböcker särskilt bland dem med medelhög eller hög utbildning, bland kvinnor, i åldersgrupperna under 50 år och i storstadsområdena. Den största skillnaden jämfört med 2016 är att andelen storstadsbor som uppger läsning av skönlitterära ljudböcker och e-böcker ökat det senaste året med cirka 5 procentenheter, från 9 till 14 för skönlitterära ljudböcker respektive från 5 till 10 procent för skönlitterära e-böcker. Detta kan innebära att förändringarna kommer tidigt i storstaden och på sikt sprider sig till övriga områden.

Skillnaderna mellan olika grupper blir än mer uttalade när vi kombinerar olika bakgrundsvariabler (se tabell 3). Exempelvis läser 25 procent av männen med låg till medellåg utbildning i åldern 16–49 år tryckt skönlitteratur minst någon gång per kvartal. Motsvarande andel för kvinnor med medelhög till hög utbildning i åldersgruppen 50–85 år är tre gånger så stor (76 procent). För digitala skönlitterära böcker är skillnaderna mindre (tabell 3).

Tabell 3 Läsning av skönlitteratur som tryckt bok, ljudbok och e-bok minst någon gång per kvartal efter utbildning, ålder och kön, 2017 (procent)

	Låg och medellåg utbildning				Hög- och medelhög utbildning			
	16–49 år		50–85 år		16–49 år		50–85 år	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Andel som läst skönlitt. tryckt bok	33	47	29	43	51	64	45	76
Andel som lyssnat på skönlitt. ljudbok	15	21	7	11	18	20	15	17
Andel som läst skönlitt. e-bok	12	9	2	4	8	14	6	13
Antal svar (för e-bok)	166	117	246	186	216	261	189	244

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?'. Svarsskalan är sjugradig: 'flera gånger i veckan', 'någon gång i veckan', 'någon gång i månaden', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång senaste halvåret', 'någon gång senaste 12 månaderna' samt 'ingen gång'. Svartalternativen 'någon gång i kvartalet', 'någon gång per månad', 'någon gång per vecka' och 'flera gånger per vecka' är sammanslagna. Siffrorna baserar sig på personer som svarat på respektive delfråga om användning av böcker (n = 1 737, 1 630 och 1 625).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Man kan reflektera över att traditionella skillnader när det gäller läsning som den mellan män och kvinnor inte syns så tydligt när vi ser på digitala former av boken

som ljudböcker och e-böcker. För den något yngre gruppen med låg–medellåg utbildning är könsskillnaden för läsning av e-böcker till och med motsatt den som gäller tryckta böcker. En möjlig förklaring när det gäller e-böcker är att yngre män oftare disponerar tekniska hjälpmedel som surfplattor, eller är mer intresserade av att prova ny teknik (Bergström m.fl. 2017). För ljudböcker gäller också att de lämpar sig väl för mindre läsvana och kanske i samband med arbete eller bilkörning. En hypotes är att användningen av olika bokformat med tiden blir lite mer lika, vilket man kan skönja i de senaste årens data för användning av e-böcker. Jämfört med året innan kan man således se en tendens till ökad digital läsning bland kvinnor i gruppen 16–49 år. En kanadensisk studie fann att bland dem som ofta köper och läser skönlitterära e-böcker fanns en liten högaktiv grupp som dominerades av medelålders kvinnor (Flood, 2016). En svag tendens till detta kan skönjas även här, vilket inte varit tydligt tidigare år. Det framgår av tabell 3 i denna rapport att bland högutbildade från 50 år och uppåt är andelen som läser skönlitterära e-böcker minst varje kvartal dubbelt så hög bland kvinnor (13 procent) som bland män (6 procent).

Högläsning för barn

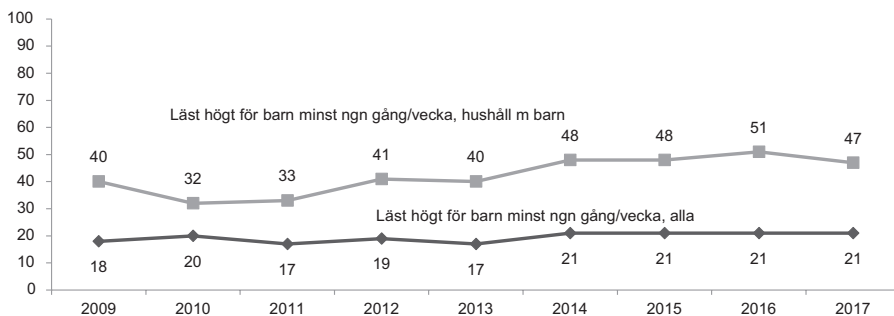
Ungas läsförmåga och läsförståelse har uppmärksammats under senare år bland annat då de internationella PISA-mätningarna visat sjunkande resultat för Sverige (även om den senaste mätningen ger ett något bättre resultat för svenska elevers läsförståelse än tidigare, Skolverket, 2017a; Skolverket, 2017b). Resultaten visar också att det råder stora skillnader beroende på socio-ekonomiska faktorer i båda dessa typer av undersökningar.

Att läsa högt för barn är vanligt, men varierar väsentligt mellan olika grupper, familjer och mellan män och kvinnor. Högläsningens betydelse för att lära sig omvandla muntligt tal till skriftligt språk tycks viktig och det finns goda skäl att studera hur frekvent högläsning är i olika samhällsgrupper. Den språkliga medvetenhet som krävs för att utveckla en fungerande läsförmåga kan uppstå spontant hos barn som växer upp i språkligt gynnsamma miljöer (Liberg, 1993), medan andra måste få extra stimulans för att språkutvecklingen ska bli gynnsam. Högläsning i hemmet och i skola/förskola är i detta sammanhang ett viktigt verktyg.

Samhället ställer idag stora krav på retorisk flexibilitet och för att kunna delta i det demokratiska samtalet förutsätts en utvecklad läs- och skrivförmåga. Internationella studier har visat en stark koppling mellan barns skolresultat och läs- och skrivmönster i hemmet (Frederickson & Petrides, 2008). Läsning och läsförståelse har en avgörande betydelse för hur barn kommer att kunna klara av och tillgodogöra sig skolans verksamhet. Lundberg (2006) framhåller att läsförståelse tycks vara viktigt om man vill förutsäga skolframgång. Långt innan skolan och den egna läsförmågan kan barns språkutveckling stimuleras genom högläsning (Wade & Moore, 1998).

En stor del av alla småbarnsföräldrar i Sverige läser också högt för sina barn. Sett över längre tid ser utvecklingen relativt positiv ut, men det senaste året kan man se en mindre nedgång (figur 5).

Figur 5 Andel som läst högt för barn någon gång/vecka eller oftare, 2009–2017 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: 'Har du under de senaste 12 månaderna läst högt ur bok/tidning för något barn?'. Från och med 2012 ingår frågan som ett item i frågan om aktiviteter de senaste 12 månaderna. Före 2012 ställdes frågan separat. 2010 avviker definitionen av barnhushåll. Antal svar 2017 är 1 503, varav 1 118 i hushåll med barn.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Man kan dock notera att det finns en ganska stor grupp som inte läser högt för barnen (figur 5). Exakt hur stor gruppen som läser, respektive inte läser, högt för barnen beror på hur vi avgränsar vilka barnfamiljer som beaktas. Om vi enbart ser till dem med barn i åldern 0–6 år är det till exempel hälften av männen med låg-medelhög utbildning och en femtedel bland kvinnor med hög utbildning som inte läser högt för barn flera gånger per vecka.

Det är även intressant att studera om olika grupper fortsätter att läsa högt för sina barn även efter det att barnen själva torde kunna läsa. Den största skillnaden i högläsning efter utbildning återfinns för barn i åldern 0–3 år, men också när barnen är äldre är högläsningen väsentligt vanligare bland högutbildade (se tabell 4). Kanske är det inte bara vanligare att högutbildade läser för barnen utan också att de börjar tidigare och fortsätter längre upp i barnens ålder.

Kvinnor läser högt för barnen betydligt oftare än män. Ser vi till både kön och utbildningsnivå kan man se att skillnaderna mellan män och kvinnor är stora både bland låg- och högutbildade. Sammantaget ger kön och utbildning upphov till mycket stora skillnader. Andelen högutbildade kvinnor som läser högt för barn flera gånger per vecka är här 2,5 gånger så stor som för män med låg-medelhög utbildning (tabell 5).

Tabell 4 Andel som läst högt för barn flera gånger per vecka efter barnens ålder och svarandes utbildning, 2017 (procent)

Barnens ålder: Utbildning:	0–3 år		4–7 år		7–15 år	
	Låg/medel	Hög	Låg/medel	Hög	Låg/medel	Hög
Läst högt för barn flera ggr/vecka	54	77	59	74	23	39
Antal svarande	164	128	135	113	411	216

Kommentar: Observera att här avses läsning flera gånger per vecka till skillnad från i figur 5, där även läsning någon gång per vecka ingår. Undersökningen har tre svarsalternativ för att markera om man har barn i åldern 0 till 3 år, 4 till 6 år respektive 7 till 15 år. 'Låg/medel' avser låg-medelhög utbildning och 'Hög' utbildning avser här universitetsutbildning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Tabell 5 Läst högt för barn flera gånger per vecka efter kön och utbildning, 2017 (procent)

Utbildning: Kön:	Låg-medelhög		Hög	
	Man	Kvinna	Man	Kvinna
Andel som läst högt för barn flera ggr/ vecka	20	33	34	51
Antal svar (1098)	361	327	154	256

Kommentar: Svarande som bor i hushåll med ett eller flera barn. 'Hög' utbildning avser här universitetsutbildning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Även när det gäller högläsning kan läsvanorna komma att ändras genom digitaliseringen. Under de senaste åren har det blivit vanligare att barnen lyssnar på högläsning via nätet och/eller ser barnfilmer på surfplatta. Att närmare analysera effekterna av den utvecklingen framstår som angeläget.

Slutsatser

Digitaliseringen har nått bokbranschen och läsmönstren ändras nu synligt, men kanske inte så dramatiskt som många trodde för några år sedan. Den tryckta boken, som används av tre fjärdedelar av befolkningen dominerar fortfarande och sannolikt under lång tid framåt, vilket diskuteras i boken *Books on screens* (Bergström m.fl., 2017). Allt fler, närmare en tredjedel av de svarande, kombinerar dock olika bokformat för läsning och lyssnande. E-böckernas spridning såg tidigare ut

att stagnera i en flerårig plåtå, men ökar nu åter. De har använts av omkring en femtedel av de svarande under de senaste 12 månaderna. Såväl e-bokens förnyade spridning som ökningen för ljudböcker kan enligt Wikberg (2018) tydligt kopplas till nya aktörer och affärsmodeller, vilket tyder på att det behövs innovationer som ger ett väsentligt mervärde för en rimlig kostnad innan man tar till sig ny teknik. Den ökade spridningen av ljudböcker återspeglas i resultatet att hela 28 procent uppger att de lyssnat på ljudbok minst någon gång de senaste 12 månaderna (tabell 1). De allra flesta av dem som använt e-böcker och ljudböcker har också ofta läst tryckta böcker, varför den digitala läsningen framstår som ett komplement till tryckta böcker. Endast några få procent har enbart läst digitala böcker de senaste 12 månaderna.

När det gäller högläsning för barn är skillnaderna likartade som då vi ser till egen bokläsning. Även om många barnfamiljer läser högt för barnen är skillnaderna stora efter utbildning och kön. Även bland högutbildade är det väsentligt fler kvinnor än män som läser högt för barn varje vecka.

Läsningen av böcker är totalt sett relativt stabil över tid, men ojämnt fördelad mellan män och kvinnor och mellan olika socio-ekonomiska grupper. Detta är i sig en utmaning eftersom kraven på läs- och skrivförmåga och utbildning tenderar att öka i samhället i stort. Såväl den mindre nedgång i bokläsningen som i högläsningen för barn som vi här noterat jämfört med året innan blir därför viktig att följa upp i nästa mätning. Det är dock intressant att de nya digitala bokformaten i flera fall uppvisar mindre skillnader mellan män och kvinnor och mellan olika utbildningsnivåer än vad som är fallet för tryckta böcker, främst tryckt skönlitteratur. I vilken mån detta kommer att bestå är också angeläget att följa framöver.

Referenser

- Bergström, Annika, Höglund, Lars, Maceviciute, Elena, Nilsson, Kersti, Wallin, Birgitta and Wilson, Tom (2017). *Books on screens: players in the Swedish e-book market*. Göteborg: Nordicom.
- Bergström, Annika och Höglund, Lars (2016). E-bokens spridning saktar in. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium* (s. 419–429). SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Flood, Alison (2016). Digital reading driven by older women, study claims. *The Guardian*. Hämtad 2016-04-15 från: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/digital-reading-driven-by-older-women-study-claims>
- Frederickson, Norah och Pertrides K.V. (2008). Ethnic, gender, and socio-economic group differences in academic performance and secondary school selection: a longitudinal analysis. *Learning and Individual Differences*, v18 no 2, pp 144–151.
- Höglund, Lars och Bergström, Annika (2017). E-bokens plåtå bekräftas. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. (s. 317–328). SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.

- Höglund, Lars (2012). Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala media. I *Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi*, Red Ulla Carlsson och Jenny Johannisson (SOU 2012:10). Kulturdepartementet: Litteraturutredningen (Ku 2011:04), s 45–93.
- Kungliga biblioteket (2017). *Bibliotek 2016*. Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Liberg, Caroline (1993). *Hur barn lär sig läsa och skriva*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundberg, Ingvar (2006). Early child development as related to reading acquisition. *European Review* 14, 65–79.
- Nordicom (2017). *Mediebarometern 2017*. www.nordicom.gu.se.
- Perrin, Andrew (2018). Nearly one in five Americans now listen to audio-books. Pew Research Center. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/03/08/nearly-one-in-five-americans-now-listen-to-audiobooks/>
- Skolverket (2017a) *PIRLS 2016. Läsförmågan hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Internationella Studier: Rapport 463.
- Skolverket (2017b) *PIRLS 2016. Den digitala läsförmågan hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Internationella Studier: Rapport 464.
- Wade, Barry och Moore, Maggie (1996). Home Activities: "The Advent of Literacy". *European Early Childhood Education Research Journal* vol. 4:2 s. 63–76.
- Winston, Brian (1998). *Media, technology and society. A history: from the telegraph to the Internet*. London: Routledge.
- Wikberg, Erik (2018). *Boken 2018 – marknaden, trender och analyser*. Rapport från Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen.

EN DIGITAL PALETT

ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Tillgången till internet är god i svenska hushåll. Däremot skiljer sig användningen åt, vilket ger digitala klyftor i samhället där vissa är mer uppkopplade mot nätet än andra. Detta kan få implikationer på människors samhällsdeltagande och på tillgången till olika slags utbud, tjänster och service. De äldsta medborgarna står i stor utsträckning utan internet, och de äldre som är online har en långt mindre varierad och frekvent användning än yngre. Det är också betydligt vanligare att vara frekvent inom olika internetområden om man har ett socialt umgänge. Samtidigt kan inför valåret konstateras att partiers och politikernas hemsidor röner måttligt intresse bland medborgarna och att det framför allt är de politiskt intresserade som använder dessa sidor.

Sedan internet gjordes tillgängligt för allmänheten i början av 1990-talet har det, precis som så många andra medier, varit ojämnt distribuerad i samhället. Tillgången och användningen skiljer sig mellan olika länder i världen, mellan olika regioner i ett land och mellan olika individer i en region, ett förhållande som skapar digitala klyftor (Hargittai & Hinnant, 2008; Norris, 2001; Tsatsou, 2011). Klyftorna följer vanligen upprepade mönster och går igen för varje ny internetapplikation (jfr. Rogers, 2003).

Skillnaderna i tillgång och användning får större betydelse i takt med att den digitala tekniken invaderar allt fler sektorer i samhället. Mycket internationell forskning pekar på samband mellan socialt utanförskap och graden av digitalt engagemang. Grupper som tidigare haft begränsad tillgång till olika typer av information, och därmed kan betraktas som informationssvaga, har i tidigare studier visat sig bli ytterligare marginaliserade i takt med att digital kompetens får allt större betydelse (Hargittai & Hinnant, 2008; van Deursen & van Dijk, 2011; van Dijk, 2005). Skillnader i tillgång och användning kan också ha implikationer för människors vardag. Vissa digitala aktiviteter genererar exempelvis större chanser i arbetsliv och utbildning än andra, vilket i sin tur kan påverka individers möjligheter till karriär, inkomst och deltagande (van Deursen & van Dijk, 2014).

Det här kapitlet fokuserar tillgången av internet och digitala applikationer i Sverige från mitten av 1990-talet fram till 2017. Utgångspunkten är internetanvändning, och inkluderar såväl generell användningsfrekvens av nätet som hur olika användningsområden blivit en del av internetvardagen. Centrala frågeställningar är i vilka samhällsgrupper det framför allt går att skönja digitala klyftor, liksom hur dessa skillnader har förändrats över tid. SOM-institutets långa tids-

serier möjliggör statistiska analyser över drygt två decennier för ett brett spektra av användningsområden. Med anledning av det stundande valet 2018 granskas också i vilken utsträckning medborgarna väljer att besöka partiers och politikers hemsidor. Kapitlet är en uppdatering av de tidsserier som presenterats i tidigare forskarantologier från SOM-institutet (Bergström, 2013; 2015a).

Att förstå tillägnelse av digitala medier

Digitala klyftor definierades initialt som skillnaden mellan människor som hade eller inte hade tillgång till teknik för att komma ut på nätet. Med ökad spridning av internet och med utvecklingen av innehåll och tjänster på nätet har digitala klyftor i allt högre grad kommit att handla om skillnader i kompetenser att använda digitala applikationer (van Deursen & van Dijk, 2011). I olika närliggande teorier om vad det är som gör att människor anammar ny teknik i olika takt eller väljer att stå utanför betonas funktioner hos innovationen, som att den upplevs användbar och relativt förtjänstfull, och också faktorer relaterade till användningen, som att innovationen upplevs enkel att använda (se t.ex. Rogers, 2003; Davis, 1989; Venkatesh m.fl., 2012)

Det är inte ovanligt att det finns en övertro på faktorer hos själva innovationen. Det är lätt att glömma att vi influeras av trender och förändringar i samhället och att vi ingår i sociala sammanhang som på olika sätt kan inverka på om vi väljer att tillägna oss en viss typ av medieteknik eller applikation, eller om vi hellre låter bli (Bouwman & Van Der Duin, 2007; Winston, 1998).

Tilläggnelsen av innovationer som internet och internetapplikationer är starkt relaterad till socioekonomiska faktorer. En av de viktigaste när det gäller internetanvändning har visat sig vara ålder, så till vida att unga människor har varit överrepresenterade tidigt i spridningsskedet, också när det gäller bredden i användning och komplexiteten i den. Forskningen har över tid också identifierat vissa könsskillnader: kvinnor har varit mindre benägna än män att använda internet, och har haft en smalare användning och delvis andra intresseområden på nätet än män (se Helsper, 2010, för en översikt).

Initialt var ekonomiska resurser viktiga för om man använde internet eller inte (Haddon, 2000; Katz & Rice, 2002), och det är rimligt att anta att den privata ekonomin har fortsatt betydelse när det gäller investeringar i medieteknik. Utbildning är en annan faktor som spårats i studier av digitala klyftor, så till vida att högutbildade har varit snabbare att tillägna sig internet och många digitala applikationer än vad lågutbildade har varit (Bergström, 2015b).

Internetanvändning är inbäddad i olika aspekter av våra sociala liv (Hartmann, 2009; Zhou, 2008). Vid sidan av socioekonomiska förklaringsfaktorer har man också sett att människors sociala nätverk haft betydelse för internettillägnelse och -användning. Att människor upplever en press eller önskan från familj och vänner att bli digitala har många gånger utgjort en drivkraft (Haddon, 2000; Venkatesh

m.fl., 2012). Personer som ingår i olika sociala nätverk tenderar också att lära sig digitala applikationer snabbare än andra genom den support de kan få (Hargittai, 2004) och de som har tillgång till stöd och support i sin nära omgivning blir som regel mer digitalt kompetenta än de som har mindre nätverk (van Deursen & van Dijk, 2011).

Sammantaget kan internetspridning – såväl apparater för användning som olika användningsområden och applikationer – sägas påverkas av både individuella och sociala faktorer och av faktorer kopplade till tekniken. Flera olika drivkrafter smälter samman och påverkar vem som tillägnar sig olika medier. Helt klart kan konstateras att internet har en tydlig plats i många människors liv, och det är rimligt att anta att den kommer att fortsätta att ha det. I takt med att tjänster och applikationer utvecklas kommer det alltid att finnas såväl vilja till, som krav på, användning på individ- och gruppnivå. Det är också rimligt att anta att spridningen av olika applikationer kommer att följa liknande mönster som de som kommit före, varför det är viktigt att förstå vilka driv- och trögkrafter som inverkar i de här processerna.

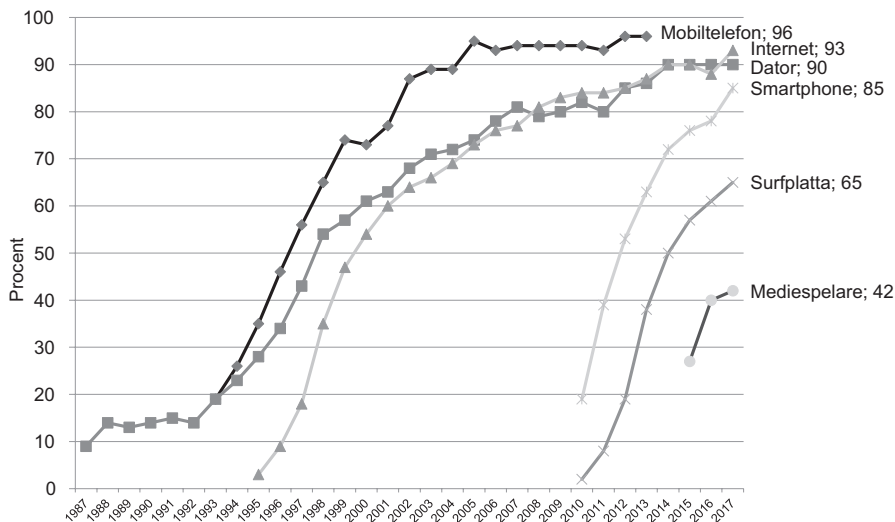
Medietekniker i svenska hushåll

Spridning av medietekniker i hushållen börjar nästan undantagslöst med att en liten grupp införskaffar utrustning. Det är ofta samma grupper som är tidigt ute oavsett vilken applikation vi talar om, de som Rogers (2003) brukar kallas innovatörerna och som kännetecknas av nyfikenhet och experimentlusta men också av att vara lite yngre än genomsnittet och ha lite högre utbildning. Ibland stannar innovationen här och försvinner, ibland tar spridningen fart och når en allt större del av befolkningen.

SOM-institutet har över decennier mätt tillgången till olika medietekniker i svenska hushåll och spridningen har tagit lite olika vägar. I centrum för den här analysen står dator- och internettillgång och även tillgång till olika plattformar för att använda internet. I figur 1 kan vi se att nio av tio hushåll har tillgång till såväl dator som internet och att ungefär lika många nu också tillgår en smartmobil. Surfplattorna blir också allt vanligare och ungefär två tredjedelar av den vuxna befolkningen bor nu i hushåll med sådana. Spridningskurvorna kännetecknas av att bli allt brantare med tiden.

Andra medietekniker tar sig också in i hushållen, som exempelvis mediaspelare som nu fyra av tio har tillgång till i hemmet. Vissa medietekniker har efter hand försvunnit när de blivit inaktuella eller ersatts av andra. Exempel på detta är mp3-spelare som mättes i början av 2000-talet, men där stor del av det mobila musiklyssnandet helt enkelt har flyttat från separata enheter in i mobiltelefonen. På det här sättet kommer vi att framgent kunna fortsätta att följa enskilda teknikers uppgång och fall, och hur tekniker som används för samma ändamål också kan existera parallellt.

Figur 1 Tillgång till några medietekniker i hushållen, 1987–2017 (procent av befolkningen)

Kommentar: Frågan lyder 'Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?' Två svarsalternativ fanns: 'ja' och 'nej'. Antal svar 2017: 1 766.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1987–2017.

Digitala klyftor

I en tid när väldigt många har tillgång till internet och internetrelaterade applikationer, är det högst relevant att studera hur de används för att få en bättre förståelse för eventuella klyftor mellan olika grupper. En första analys visar att andelen frekventa internetanvändare (flera gånger i veckan eller dagligen) har ökat kontinuerligt över 20 års tid. I 2017 års mätning angav 86 procent att de använder internet frekvent. Skillnader som tidigare uppmätts kvarstår när det gäller ålder och utbildningsnivå. Andelen frekventa internetanvändare är högre bland 16–19-åringar än bland 65–85-åringar, även om tillväxten i gruppen pensionärer varit stor det senaste decenniet. Det är också större andel användare bland högutbildade än bland lågutbildade. Däremot har de klyftor som tidigare kunde noteras mellan män och kvinnor nu försvunnit.

Svenska och internationella studier visar tydligt att skillnaderna mellan att vara och inte vara internetanvändare numera inte går mellan yrkesarbetande/studerande och pensionärer, utan att det framför allt är inom gruppen 65+ som det finns stora skillnader mellan de yngsta och de äldsta pensionärerna (Bergström, 2017). I 2017 års SOM-undersökning kan vi se att bland personer upp till ungefär 60 års ålder är 95 procent frekventa internetanvändare, och bland personer mellan 60 och 75

år är runt tre fjärdedelar ute på nätet flera gånger i veckan. Motsvarande andel bland personer över 80 år är ca 40 procent.

Figur 2 Internetanvändning flera gånger i veckan eller dagligen, i olika grupper, 1995–2017 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?' En sjugradig svarsskala användes: 'ingen gång', 'minst någon gång de senaste 12 månaderna', 'minst någon gång i halvåret', 'minst någon gång i månaden', 'minst någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' samt 'dagligen'. I figuren visas andelen som svarat 'flera gånger i veckan' eller 'dagligen'. Antal svar varierar över tid. Minsta antal svar 2017: 10 503. Den prickiga linjen visar genomsnittet i befolkningen 16–85 år för varje år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1995–2017.

En generell mätning av hur ofta man använder internet säger naturligtvis ingenting om vad vi gör där, eller hur vår internetvardag ser ut. Idag pågår många delar av våra vardagsverksamheter på nätet och användningsområdena sträcker sig över ett brett spektra. I SOM-undersökningarna fångar vi några breda kategorier av användning för att få en grov bild av hur människor orienterar sig i den digitala världen. Ända sedan mätningarnas början i mitten på 00-talet har stora andelar av de svarande uppgett att de på veckobasis söker information, hanterar e-post och tar del av nyheter. Dessa användningsområden är fortfarande mycket utbredda i 2017 års mätning (tabell 1). Det har också blivit väldigt utbrett att använda olika typer av sociala medier, två tredjedelar anger att de ägnar sig åt detta varje vecka 2017 vilket kan jämföras med hälften så många i 2009 års mätning. De flesta andra

områden som studerats i undersökningen har också blivit vanligare över tid, men ökningstakten har varit långsammare, och de är mindre utbredda på veckobasis än tidigare nämnda områden. Som exempel kan nämnas aktiviteter som att läsa kommentarer till nyhetsartiklar, lyssna på radio och spela onlinespel.

Användningsområden som kräver ett större engagemang och aktivitet hos användare, som exempelvis bloggskrivande och kommenterande, lockar endast små andelar av den vuxna befolkningen och här ser vi heller ingen statistiskt säkerställd ökning över tid. Mätt på detta övergripande sätt kan vi se att webben i betydligt större utsträckning används för konsumtion än för produktion.

Tabell 1 Användningsområden på internet, 2005–2017 (procent av befolkningen minst någon gång i veckan)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sökt fakta/information	57	54	60	62	66	66	73	74	76	77	79	81	83
Använt e-post	55	58	60	66	69	70	73	73	76	76	78	79	81
Tagit del av nyhetstjänst	48	47	47	50	52	54	59	61	65	68	71	74	77
Använt sociala medier					33	39	44	46	50	54	59	63	67
Gjort bankärenden	21	26	28	29	35	36	36	43	42	42	45	43	50
Tittat på film/tv-serier									31	31	35	42	46
Läst läskommentarer							20	19	21	20	22	31	34
Lyssnat på radio								22	23	18	21	35	33
Läst bloggar	4	11	15	17	19	22	19	22	24	24	25	23	22
Spelat onlinespel			8	9	10	10	12	12	15	14	14	15	16
Gjort ärenden hos myndighet				4	8	5	4	6	14	7	9	12	14
Köpt varor/tjänster	3	4	4	4	3	6	5	5	4	7	8	9	13
Lärt mig nya saker med hjälp av Youtube													13
Tittat på e-sport								9	10	7	8	8	7
Kommenterat nyhetsartikel							4	4	3	4	5	6	6
Skrivit egen blogg			2	4	5	4	5	4	4	3	4	2	2

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du gjort följande på internet?' En sjugradig svarsskala användes: 'ingen gång', 'minst någon gång de senaste 12 månaderna', 'minst någon gång i halvåret', 'minst någon gång i månaden', 'minst någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' samt 'dagligen'. Antal svar varierar över tid, och för olika kategorier vid samma mätpunkt. Minsta antal svar 2017: 10 503.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2017.

Precis som påvisats i tidigare analyser (se t.ex. Bergström, 2013) ägnar vi oss åt vissa användningsområden mer frekvent än andra. Informationssökning och nyhetsanvändning är exempel på sådana. Områden som de flesta inte ägnar sig åt

på veckobasis, som exempelvis att köpa varor och tjänster, lockar förvisso närmare 80 procent av befolkningen, men de flesta köper då varor eller tjänster på nätet på månadsbasis eller mer sällan.

Den digitala vardagen ser väldigt olika ut för olika människor. Det kan vi bland annat se genom skillnader i antalet användningsområden (tabell 2). I datamaterialet finns möjlighet att göra jämförelser i en av enkäterna där 15 användningsområden inkluderats. I tabell 2 framgår att män har en något bredare internetanvändning (5,65 områden) än kvinnor (5,37). Ålder skiftar mer vid jämförelse av antalet användningsområden, de yngsta i undersökningen har i det närmaste dubbelt så många (6,75) som de äldsta (3,79). Även utbildning skiftar sig här: antalet användningsområden är mer än dubbelt så många bland högutbildade (6,44) som bland lågutbildade (3,03). Vidare inverkar inkomst positivt på genomsnittliga antalet internetområden, där personer i låginkomsthushåll har färre antal områden (3,23) än personer i höginkomsthushåll (4,90). Umgänge med vänner har också ett positivt samband med antalet användningsområden på nätet: ju mer frekvent umgänge, desto fler områden (4,29 bland personer som umgås med vänner varje vecka jämfört med 1,88 bland de som aldrig umgås).

I tabell 2 har några användningsområden valts ut för att illustrera hur män och kvinnor, människor i olika åldrar, med olika utbildning och inkomst samt socialt umgänge orienterar sig på nätet. De största skillnaderna mellan mäns och kvinnors internetanvändning finns för sociala medier, e-sport och när det gäller att lära sig nya saker via Youtube. I det första fallet är kvinnorna mer frekventa användare, i de två senare männen. För e-sport är det tre gånger så många män som kvinnor som tittar varje vecka, och för Youtube är det dubbelt så många män som kvinnor. Det finns också vissa mindre könsskillnader för bloggläsning (kvinnor) och för bankärenden (män).

Åldersskillnaderna går entydigt i en riktning: yngre gör mer av allt än vad äldre gör. I många fall går skiljelinjen framför allt någonstans vid pensionsåldern, medan skillnaderna mellan 20- och 50-åringar är förhållandevis små. Allra störst åldersskillnader finns när det gäller användningen av olika sociala nätverksmedier. Medan veckoanvändning lockar över 90 procent av personer under 30 år är motsvarande siffra för pensionärerna knappa 40 procent. Bland de yngsta i undersökningen är det omkring 40 procent som använder Youtube för att lära sig nya saker varje vecka, jämfört med endast 3 procent bland de äldsta. Bankärenden är det som är minst åldersskiktat av de användningsområden som studerats närmare i analysen.

Utbildningens betydelse för internetanvändningen slår framför allt igenom så till vida att lågutbildade har en mindre frekvent användning på samtliga områden än vad högutbildade har. De här skillnaderna är särskilt stora för e-post, nyhetsanvändning, informationssökning och något mindre för övriga analyserade områden. Här bör dock nämnas att gruppen lågutbildade i undersökningen har en stor andel äldre människor, vilket till viss del slår igenom i utbildningsanalysen.

Tabell 2 Antal användningsområden samt användningsinriktningar i olika grupper, 2017 (procent minst någon gång i veckan)

	Antal användningsomr 0-15	Hanterat e-post	Använt nyhets-tjänster	Sökt infor-mation	Använt sociala medier	Köpt varor eller tjänster	Lärt mig nya saker med hjälp av Youtube	Läst någon blogg	Tittat på e-sport	Gjort bank-ärenden	Antal svar
Alla	5,50	81	77	83	67	13	13	22	7	50	10 812
Kvinnor	5,37	80	75	82	72	13	9	25	4	47	5 643
Män	5,65	81	79	84	61	13	18	18	11	54	5 169
<i>Eta</i>		0,00	0,04	0,02	0,11	0,01	0,13	0,08	0,12	0,07	
16–29 år	6,75	89	83	93	92	22	38	34	13	43	1 631
30–49 år	6,60	93	91	94	84	22	15	37	8	59	3 108
50–64 år	5,52	86	81	88	66	10	11	21	5	54	2 754
65–85 år	3,79	61	58	63	39	3	3	12	6	42	3 219
<i>Eta</i>		0,34	0,31	0,35	0,44	0,24	0,31	0,19	0,1	0,15	
Låg utb	3,03	44	47	49	38	5	6	12	2	29	1 635
Medelläg	5,68	81	78	86	72	14	18	21	10	48	3 121
Medelhög	5,93	89	84	90	73	14	15	23	8	56	2 436
Hög utb	6,44	95	89	95	74	17	12	28	7	59	3 311
<i>Eta</i>		0,43	0,34	0,42	0,27	0,12	0,12	0,12	0,09	0,20	
Låg inkomst, max 300 000	3,23	62	59	66	54	10	13	18	8	32	2 010
Medelinkomst	4,15	84	80	87	68	12	13	22	7	53	3 743
Hög inkomst, mer än 700 000	4,90	96	92	97	79	19	13	26	7	63	2 593
<i>Eta</i>		0,33	0,30	0,32	0,19	0,11	0,00	0,08	0,01	0,23	
Umgås med vänner varje vecka	4,29	83	80	86	71	15	16	26	8	54	6 684
Umgås varje månad/kvartal	3,97	82	79	85	66	9	9	16	6	51	3 371
Umgås varje halvår/år	3,11	63	58	66	46	13	10	16	7	30	352
Umgås aldrig med vänner	1,88	36	34	39	29	4	5	12	5	17	405
<i>Eta</i>		0,24	0,22	0,25	0,18	0,10	0,11	0,12	0,04	0,17	

Kommentar: Frågan lyder 'Hur ofta har du gjort följande på internet?' En sjugradig svarsskala användes: 'ingen gång', 'minst någon gång de senaste 12 månaderna', 'minst någon gång i halvåret', 'minst någon gång i månaden', 'minst någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' samt 'dagligen'. I tabellen visas andelen som svarat 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' eller 'dagligen'. Frågan om användningsområden har varierat mellan de olika editionerna varför antalet svar också varierar. Genomsnittligt antal användningsområden bygger på data från formulär 2 där 15 användningsområden var inkluderade i frågan. Eta är ett mått på sambandet mellan oberoende och beroende variabel. Värden på 0,3 eller över brukar tolkas som uttryck för starka samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Inkomst har en positiv korrelation med många användningsområden på internet. Personer med högre sammanlagd hushållsinkomst är mer frekventa när det gäller e-post, nyhetsanvändning, informationssökning, bankärenden och också användning av sociala medier. Inkomstskillnaderna är däremot marginella när det gäller att förstå användningen av Youtube för att lära sig nya saker, blogggläsning, e-sporttittande samt att köpa varor och tjänster på nätet.

Som beskrivits ovan har tidigare forskning visat på betydelsen av sociala nätverk för användningen av ny teknik. Detta bekräftas när vi närmare studerar användningen av olika internetområden beroende på socialt umgänge. Personer som har ett mer frekvent umgänge med andra är också mer benägna att använda e-post, nyhetstjänster, sökverktyg, sociala medier och internetbank. Skillnaderna beroende på umgänge är däremot små när det gäller att förstå inköpsvanor på nätet, blogggläsning, tittande på e-sport och användning av Youtube för att lära sig nya saker.

Många av de ovan använda förklaringsfaktorerna samvarierar. I en så kallad regressionsanalys kan man se betydelsen av var och en av dem samtidigt som man kontrollerar för alla de andra. En sådan analys visar att inkomst och utbildning bäst förklarar användningen av e-post, informationssökning och inköp. Personer med hög inkomst och hög utbildning är mer frekventa användare här. Samma mönster finns för nyheter och bankärenden, och här har också kön signifikant betydelse så till vida att det är högutbildade och höginkomsttagande män som är mest frekventa. Kön är den enskilda faktor som, när hänsyn tas till övriga faktorer, bäst förklarar användningen av sociala medier, blogggläsning, användning av Youtube för att lära ny saker samt bankärenden. I de två förstnämnda är användningen betydligt mer frekvent bland kvinnor och i de två sistnämnda är användningsfrekvensen högre bland män. Sammantaget visar regressionsanalysen att skillnader i internetvanor som beror på ålder i stort sett försvinner när man tar hänsyn till andra förklaringsfaktorer.

Medborgarna och politiken

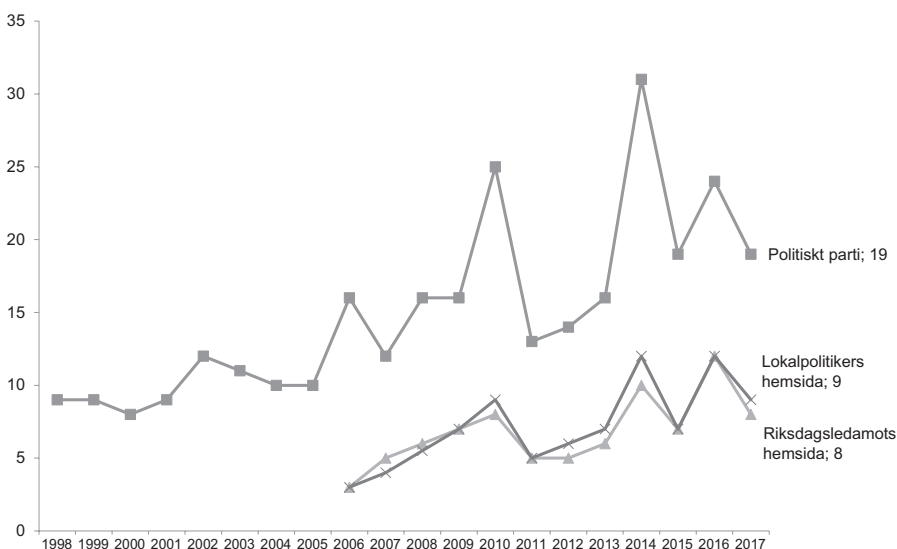
2018 är valår i Sverige. Inför varje val sedan slutet av 1990-talet har internets betydelse för valrörelsen, engagemang och valutgången diskuterats. I de nationella SOM-undersökningarna har vi, såväl valår som mellanvalsår, mätt människors användning av partiernas, samt lokala och nationella politikers webbplatser. Det är ett förhållandevis generellt mått som säger ganska lite om engagemang, men ger ändå en fingervisning om hur människor orienterar sig digitalt när det gäller politik. Sedan mätningarna startade 1998 har sociala nätverksmedier kommit att få allt större betydelse för kommunikationen mellan politik och medborgare, någon sådan relation har emellertid inte mätts i SOM-undersökningarna.

I figur 3 visas utvecklingen av besök på partiets, nationella och lokala politikers webbplatser över närmare två decennier. För det första kan vi konstatera att partierna har större besökskaror än politikerna på sina hemsidor. För det andra

kan vi konstatera att andelen besökare på årsbasis har ökat över tid. I den första mätningen 1998 var det ungefär 10 procent som någon gång under året hade varit inne på partiernas hemsidor jämfört med dubbelt så många 2017. Motsvarande siffror för politiker är 3 procent i den första mätningen 2006 jämfört med 8 respektive 9 procent 2017. Det finns ingen skillnad beroende på om vi mäter lokala eller nationella politiker.

Det framgår tydligt i diagrammet att det finns en så kallad valårseffekt (Holmberg, 1994), vilket bland annat innebär att den politiska aktiviteten ökar under valår. I 2016 års mätning ser vi emellertid en liten topp i besöken på partiets och politikernas hemsidor trots att det inte var några allmänna val i Sverige. Det är inte helt självklart hur man ska se på den här tillfälliga ökningen ett mellanvalsår, men en trolig delförklaring är att den politiska aktiviteten i Sverige påverkades av ett intensivt opinionsläge: det amerikanska valet hösten 2016, men också Brexit, flyktingkrisen och situationen i Syrien (jfr Andersson, Ohlsson, Oscarsson och Oskarsson, 2017).

Figur 3 *Besök på partiets och politikernas webbplatser någon gång senaste 12 månaderna, 1998–2017 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'Har du under de senaste 12 månaderna varit inne på någon av följande hemsidor på internet?'. En 5-gradig svarsskala användes: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden' samt 'någon/några gånger i veckan'. I figuren visas de som någon gång de senaste 12 månaderna besökt respektive hemsida. Frågan har ställts i ett formulär respektive år. Antal svar 2017 var 1 755.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998–2017.

En liknande jämförelse med olika gruppers användning som den som gjordes tidigare visar att könsskillnaderna är marginella för såväl partier som politiker (tabell 3). Precis som för användningsområdena som analyserades ovan är det vanligare att unga människor besöker partiernas och politikernas hemsidor. Den stora skiljelinjen här går mellan personer över och under 30 år. När det gäller betydelsen av utbildning kan vi se att lågutbildade skiljer ut sig genom betydligt mindre frekventa besök på partiernas hemsidor än övriga utbildningsgrupper. Däremot uppträder inga signifikanta utbildningsskillnader när det gäller besök på nationella och lokala politikernas hemsidor.

Tabell 3 Besök på partiernas, riksdagsledamöternas samt lokala politikernas hemsidor, i olika grupper, 2017 (procent minst någon gång senaste 12 månaderna)

	Partiers hemsidor	Riksdagsledamöternas hemsidor	Lokala politikernas hemsidor	Antal svar
Alla	19	8	9	1 755
Kvinnor	18	7	10	918
Män	20	9	9	837
<i>Eta</i>	0,03	0,04	0,02	
16–29	37	17	13	278
30–49	21	7	8	482
50–64	15	8	9	465
65–85	12	5	9	530
<i>Eta</i>	0,22	0,14	0,06	
Låg utb	9	6	8	286
Medellåg	19	9	10	479
Medelhög	22	10	10	384
Hög utb	23	8	9	567
<i>Eta</i>	0,12	0,04	0,03	
Inte alls intresserad av politik	7	4	5	286
Inte särskilt intresserad av politik	11	4	6	479
Ganska intresserad av politik	22	8	9	384
Mycket intresserad av politik	39	20	18	567
<i>Eta</i>	0,24	0,20	0,14	

Kommentar: Frågan lyder 'Har du under de senaste 12 månaderna varit inne på någon av följande hemsidor på internet?'. En 5-gradig svarsskala användes: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden' samt 'någon/några gånger i veckan'. I figuren visas de som någon gång de senaste 12 månaderna besökt respektive hemsida. Frågan har ställts i ett formulär respektive år. Eta är ett mått på sambandet mellan oberoende och beroende variabel. Värden på 0,3 eller över brukar tolkas som uttryck för starka samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

I tidigare SOM-mätningar (Bergström, 2015a) har framkommit tydligt att den här typen av användning är starkt relaterad till politiskt intresse hos de svarande. 2017 års mätning utgör inget undantag i det avseendet: att besöka politiska partier och politiker på nätet är betydligt mer vanligt i gruppen som är mycket intresserade av politik och frekvensen i användning av de efterfrågade hemsidorna minskar sedan med graden av politiskt intresse.

En liknande analys som ovan, som tar hänsyn till samtliga faktorer i tabell 3 samtidigt, visar tydligt att politiskt intresse är den enskilda faktor som har störst betydelse när det gäller att förstå användningen av partiers och politikernas hemsidor. Särskilt stor är effekten av politiskt intresse på besök på partiers hemsidor.

En digital palett

Från att ha varit starkt skiktat med avseende på tillgång och användning är det digitala Sverige idag förhållandevis sammanhållet när nu en övervägande majoritet har tillgång till, och använder internet. På en övergripande nivå är de digitala klyftorna mycket små och det är framför allt en liten grupp äldre människor som står utanför nätet, inte sällan på frivillig grund. Även om människor självmant väljer att ställa sig utanför det digitala samhället kan detta ändå komma att utgöra ett samhällsproblem då allt fler offentliga verksamheter digitaliseras. Här är en viktig, men svår, fråga vem som faktiskt upplever ett digitalt utanförskap och om det egentligen utgör något problem.

När man däremot studerar hur olika grupper orienterar sig på nätet får man delvis en mer krackelerad bild. Många människor gör många olika saker, men medan högutbildade drar mer nytta av nyttan har lågutbildade en mer nöjesinriktad användning, och till exempel ett lägre politiskt engagemang. Sammantaget speglar vår användning av olika internetapplikationer och -tjänster våra intressen och vårt engagemang i livet utanför nätet. Det faller sig därför helt naturligt att dessa skillnader uppträder också i den digitala miljön.

Diskussionen om digitala klyftor har mycket handlat om huruvida nätet och internetanvändning skulle bidra till att förändra människors engagemang i politik och samhälle, men också inom kultursektorn om att utnyttja möjligheten att både producera och publicera konst, musik etc. Det finns ingen forskning som stödjer en sådan utveckling, utan snarare bidrar nätet och dess olika tjänster och applikationer till att bibehålla någon slags status quo. Samtidigt kan man tolka de skillnader som framträder inom det politiska område som redovisats här som en indikation på att politiken kommer att bli mer digital på sikt, men att detta är en relativt långsam process.

Med det sagt är det fortfarande oerhört viktigt att mana till uppmärksamhet när vi digitaliserar olika verksamheter, privata och offentliga, när det gäller vem som har möjlighet att vara med och inte. Vilka är det som blir lämnade kvar och

kan och bör vi göra något för att de ska komma att inkluderas? Frågan om vad som kan göras blir central i det digitaliserade samhället och den bör relateras till behov och drivkrafter hos de grupper som (ibland frivilligt) väljer att stå utanför.

Referenser

- Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Oskarsson, Maria (2017) Larmar och gör sig till. I Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Oskarsson, Maria (2017) Larmar och gör sig till (red). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 70.
- Bergström, Annika (2013). Internetanvändningens kontexter. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 59.
- Bergström, Annika (2015a). Fragment. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarsson, Maria (red). *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 63.
- Bergström, Annika (2015b). The contexts of internet use – from innovators to late majority. *Participations. Journal of Audience and Reception Studies*, 12(1): 3-18.
- Bergström, Annika (2017). Digital equality and the uptake of digital applications among seniors of different age. *Nordicom Review*, 38(Special Issue 1): 79-92. doi:10.1515/nor-2017-0398.
- Bouwman, Harry och Van Der Duin, Patrick (2007). Futures Research, Communication and the Use of Information and Communication Technology in Households in 2010: A Reassessment. *New Media & Society*, 9(3): 379-99.
- Davis, Fred (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3): 319-40.
- Haddon, Leslie (2000). Social Exclusion and Information and Communication Technologies: Lessons from Studies of Single Parents and the Young Elderly. *New Media & Society*, 2(4): 387-406.
- Hargittai, Esther (2004) Informed Web Surfing: The Social Context of User Sophistication. I Howard, Philip N. och Jones, Steve (red) *Society Online. The Internet in Context*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage Publications.
- Hargittai, Eszter och Hinnant, Amanda (2008). Digital Inequality: Differences in Young Adults' Use of the Internet. *Communication Research*, 35(5): 602-21.
- Hartmann, Maren (2009) The Changing Urban Landscapes of Media Consumption and Production. I *European Journal of Communication*, 24(4): 421-436.
- Helsper, Ellen (2010). Gendered Internet Use Across Generations and Life Stages. *Communication Research*, 37(3): 352-74.
- Holmberg, Sören (1994). Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 11.

- Katz, James E. och Ronald E. Rice. *Social Consequences for Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Livingstone, Sonia och Helsper, Ellen (2007). Gradiations in Digital Inclusion: Children, Young People and the Digital Divide. *New Media and Society*, 9(4): 671–96.
- Norris, Pippa (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogers, Everett M. (2003). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Tsatsou, Panayiota (2011). *Digital Divides in Europe: Culture, Politics and the Western-Southern Divide*. Bern: Peter Lang.
- van Deursen, Alexander och van Dijk, Jan (2011). Internet Skills and the Digital Divide. *New Media & Society*, 13:6: 893-911.
- van Deursen, Alexander och van Dijk, Jan (2014). The digital divide shifts to differences in usage. *New Media & Society*, 16(3): 507-526.
- van Dijk, Jan (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: Sage Publications.
- Venkatesh, Viswanath, Thong, James Y. L. och Xu, Xin (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MIS Quarterly*. 36(1): 157-78.
- Winston, Brian (1998). *Media technology and society. A history: from the telegraph to the Internet*. London and New York, NY: Routledge.
- Zhou, Yuqiong (2008). Voluntary adopters versus forced adopters: interating the diffusion of innovation theory and the technology acceptance model to study intra-organizational adoption. *New Media & Society*, 10(3): 475-496.

Energi
&
teknik

MER VINDKRAFT – MER NEGATIVA ELLER POSITIVA BEDÖMNINGAR?

PER HEDBERG

Sammanfattning

Huvudfrågeställningen i detta kapitel är hur människors bedömningar av vindkraftens egenskaper skiljer sig åt, och i vilken grad detta beror på människors egna direkta erfarenheter av vindkraft. Frågan har studerats dels över en tidsperiod då vindkraften kraftigt expanderat i Sverige och därmed blivit ett alltmer vanligt inslag i landskapsbilden, och dels genom att undersöka bedömningar i kommuner med inga eller få vindkraftverk jämfört med kommuner med många vindkraftverk. De övergripande resultaten visar inga eller mycket små förändringar i bedömningarna om vindkraftverk bullrar, om vindkraften är miljövänlig, om el producerad av vindkraft är dyr eller om vindkraftverk förfular landskapet. Resultaten visar inte några tydliga förändringar i den meningen att svenska folket bedömer vindkraften mer negativt eller positivt under en period då vindkraften kraftigt expanderat i landet. Detsamma gäller vid en jämförelse av bedömningarna i kommuner med inga, få eller många vindkraftverk. Oavsett antalet vindkraftverk i kommunerna är bedömningen av dess egenskaper förhållandevis lika.

Svenska folket uppfattar inte energifrågan som något större samhällsproblem. I den senaste SOM-undersökningen är det endast 0,4 procent som anger energifrågor som ett viktigt samhällsproblem.¹ Den mest expansiva energikällan under senare år är vindkraften. Även om frågan inte bedömts vara en viktig samhällsfråga på riksplanet vet vi att den i vissa kommuner diskuterats livligt och bland annat föranlett kommunala folkomröstningar. I debatten har det bland annat diskuterats huruvida vindkraften medför ljudstörningar för närboende och om den medför ett alltför stort ingrepp i landskapsbilden. I det följande ställs svenska folkets bedömningar av vindkraftens egenskaper i centrum.

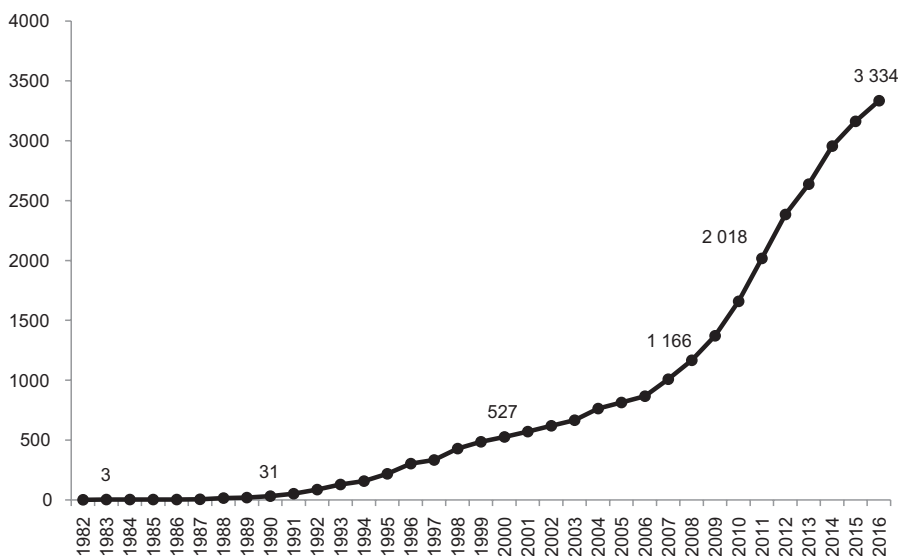
I vilken grad anser svenska folket att vindkraften medför buller, att den är ett störande moment i landskapsbilden, att el producerad med vindkraft är dyr eller att den är miljövänlig? Huvudfrågeställningen i detta kapitel är hur människors bedömningar av vindkraftens egenskaper skiljer sig åt beroende på deras mer direkta erfarenheter av vindkraft. Det kommer undersökas från två skilda utgångspunkter. Den första handlar om, och i så fall hur, bedömningarna förändrats från en tid då vindkraften var ett framtidsprojekt på ritbordet, till idag då vindkraften är ett alltmer vanligt inslag i den svenska landskapsbilden. Den andra utgångspunkten

är att undersöka om bedömningarna skiljer sig åt bland personer som bor i kommuner med få eller inga vindkraftverk jämfört med personer som bor i kommuner med förhållandevis många vindkraftverk.

Ytterligare en frågeställning som kommer behandlas handlar om sambandet mellan personers bedömningar av vindkraftens egenskaper och deras inställning till hur mycket vi bör satsa på vindkraft i framtiden. Hur ser kopplingen ut mellan olika bedömningar av vindkraften, som till exempel ljud och estetik, och inställningen till hur mycket vi bör satsa på vindkraft? Och har sambandet eventuellt förändrats då vi gått från en tid med få till en tid med förhållandevis många vindkraftverk?

Antalet vindkraftverk i Sverige har under senare år ökat kraftigt, vilket framgår av figur 1. Utbyggnaden kom så sakteliga igång under 1990-talet. Vid millennieskiftet hade 527 vindkraftverk byggts och tagits i bruk. Antalet fördubblades till 1 166 vindkraftverk 2008. Sedan dess har antalet ytterligare tredubblats fram till 2016 års 3 334 vindkraftverk.² Under vår undersökningsperiod har antalet vindkraftverk i landet ökat med 2 807, från 527 år 2000 till 3 334 år 2016.

Figur 1 Antal vindkraftverk i Sverige, 1982–2016

Källa: Energimyndigheten.³

Hur upplevs vindkraftverk när de blir fler?

Fyra påståendefrågor om vindkraftens egenskaper har ställts i SOM-undersökningarna sedan år 2000.⁴ De fyra påståendena är; ”Vindkraftverk är bullriga”, ”Vindkraft är miljövänlig”, ”El producerad med hjälp av vindkraft blir dyr” och

Tabell 1 Bedömning av fyra påståenden om vindkraftens egenskaper, 2000–2017 (procent)

	2000	2003	2007	2010	2013	2015	2017
Vindkraftverk är bullriga							
Felaktigt påstående	53	54	42	39	28	26	35
Varken felaktigt eller riktigt	21	22	10	25	13	13	12
Riktigt påstående	26	26	19	12	36	37	28
Ingen uppfattning	--	--	29	24	23	24	25
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1572	1678	1592	1586	1594	1619	1773
Balansmått (riktigt - felaktigt)	-27	-28	-23	-27	+8	+11	-7
Medeltal 0-10	3.9	4.0	3.9	4.3	5.4	5.5	4.6
Vindkraft är miljövänligt							
Felaktigt påstående	5	6	4	6	8	7	8
Varken felaktigt eller riktigt	4	6	3	6	7	5	5
Riktigt påstående	91	88	86	80	78	80	80
Ingen uppfattning	--	--	7	8	7	8	7
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1593	1716	1595	1580	1570	1635	1775
Balansmått (riktigt - felaktigt)	+86	+82	+82	+74	+70	+73	+72
Medeltal 0-10	8.6	8.4	8.7	8.2	7.9	8.2	8.1
El producerad med hjälp av vindkraft blir dyr							
Felaktigt påstående	32	29	23	25	24	23	27
Varken felaktigt eller riktigt	30	31	12	10	11	12	12
Riktigt påstående	38	40	25	32	32	29	27
Ingen uppfattning	--	--	40	33	33	36	34
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1556	1671	1594	1578	1569	1622	1763
Balansmått (riktigt - felaktigt)	+6	+11	+2	+7	+8	+6	±0
Medeltal 0-10	5.1	5.3	5.0	5.3	5.4	5.2	4.9
Vindkraftverk förfular landskapet							
Felaktigt påstående	42	39	43	39	38	35	40
Varken felaktigt eller riktigt	15	13	12	11	14	14	12
Riktigt påstående	43	48	35	41	40	41	39
Ingen uppfattning	--	--	10	9	8	10	9
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1593	1717	1593	1578	1575	1625	1767
Balansmått (riktigt - felaktigt)	+1	+9	-8	+2	+2	+6	-1
Medeltal 0-10	5.0	5.3	4.6	5.2	5.2	5.3	4.9

Kommentar: Påståendena lyder som formulerat i tabellen. Svartalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där 0 står för 'helt felaktigt påstående' och 10 står för 'helt riktigt påstående'. I analyserna har en trikotomi skapats av svartalternativen där värdena 0 till 4 slagits samman till 'felaktigt påstående', 5 står för 'varken felaktigt eller riktigt' och värdena 6 till 10 har slagits samman till 'riktigt påstående'. Vid tolkning av resultaten i tabellen bör för det första noteras att svartalternativet 'ingen uppfattning' saknas vid de två första mättillfällena. Det innebär att vi vid de tillfällena har fler personer som placerar sig i mitten av skalan (varken felaktigt eller riktigt) jämfört med de senare undersökningsåren. Särskilt tydligt visar detta sig vid påståendet att el producerad med hjälp av vindkraft blir dyr.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2017.

”Vindkraftverk förfular landskapet”. Svartalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där 0 står för ”helt felaktigt påstående” och 10 står för ”helt riktigt påstående”. I analyserna har svartalternativen delats in i tre kategorier där värdena 0 till 4 slagits samman till ”felaktigt påstående”, 5 står för ”varken felaktigt eller riktigt” och värdena 6 till 10 slagits samman till ”riktigt påstående”. Vid undersökningen 2007 infördes svartalternativet ”ingen uppfattning” vilket bör noteras vid jämförelser av resultaten då svartalternativet inte fanns med tidigare. Resultaten för hur svenska folket bedömt vindkraftens egenskaper från en tid då vi hade relativt få vindkraftverk till idag då vindkraftverk är ett mer förekommande inslag i landskapsbilden redovisas i tabell 1.

Tolkningen av resultaten är inte helt okomplicerad. För det första bör noteras att svartalternativet ”ingen uppfattning” saknas vid de två första mättillfällena. Det innebär att vi vid de tillfällena har fler personer som placerar sig i mitten av skalan (varken felaktigt eller riktigt) jämfört med de senare undersökningsåren. Särskilt tydligt visar detta sig vid påståendet att el producerad med hjälp av vindkraft blir dyr där andelen som svarar ”varken felaktigt eller riktigt” sjunker från 31 procent 2003 till 12 procent 2007. Tolkningen kompliceras ytterligare av att det första tillfället då svartalternativet ”ingen uppfattning” ingick (2007) sammanfaller det med den period då svenska folket var som allra mest positiva till att satsa mer på vindkraft. År 2000 önskade 72 procent satsa mer på vindkraft, 2003 64 procent, 2007 79 procent, 2010 66 procent, 2013 61 procent, 2015 59 procent och 2017 61 procent.

Resultaten visar dock inte på några markanta förändringar i bedömningen av vindkraftens egenskaper under den tid som vindkraften kraftigt byggts ut i landet. De allra flesta, cirka 80 procent, har under hela perioden ansett att vindkraften är miljövänlig. Vid de tre första mättillfällena var andelen något högre, för att 2010–2017 ligga på en stabil nivå runt 80 procent. När det gäller bedömningen av om el producerad från vindkraft är dyr är det en stor andel som inte har någon uppfattning, omkring en tredjedel. Därför är det svårt att jämföra resultaten för hela tidserien då vi saknar just den uppgiften 2000 och 2003. I undersökningarna 2007–2017 är andelen som anser det är riktigt att vindkraften är dyr, stabilt. Det samma gäller för dem som anser att påståendet är felaktigt.⁵ Inte heller när det gäller påståendet att vindkraften förfular landskapet återfinns några tydliga förändringar över tid.⁶ När det gäller frågan om huruvida vindkraftverk medför buller återfinns lite tydligare förändringar över tid, och det till vindkraftens nackdel. Om 2000 och 2003 återigen undantas återfinns en nedgång bland de som anser påståendet vara felaktigt och en uppgång bland de som anser det vara riktigt. Gruppen som anser påståendet felaktigt minskade med 16 procentenheter mellan 2007 och 2015, medan gruppen som anser påståendet vara riktigt ökade under samma period med 18 procentenheter. Denna tendens bryts dock 2017 då andelen som anser det vara felaktigt att vindkraften bullrar ökar, och de som anser det vara riktigt minskar. Resultaten visar för samtliga påstående att 2007 framstår som ett opinionsmässigt

Tabell 2 Bedömning av fyra påståenden om vindkraftens egenskaper i kommuner med inga, ett fåtal eller ett flertal vindkraftverk, 2017 (procent)

	Kommuner utan vindkraft	Kommuner med ett fåtal vindkraftverk	Kommuner med ett flertal vindkraftverl
Vindkraftverk är bullriga			
Felaktigt påstående	32	38	34
Varken felaktigt eller riktigt	12	13	12
Riktigt påstående	26	28	33
Ingen uppfattning	30	21	21
Summa procent	100	100	100
Antal personer	693	728	352
Vindkraft är miljövänligt			
Felaktigt påstående	7	8	9
Varken felaktigt eller riktigt	6	5	5
Riktigt påstående	80	80	78
Ingen uppfattning	7	7	8
Summa procent	100	100	100
Antal personer	691	730	354
El producerad med hjälp av vindkraft blir dyr			
Felaktigt påstående	27	27	26
Varken felaktigt eller riktigt	12	12	13
Riktigt påstående	25	28	29
Ingen uppfattning	36	33	32
Summa procent	100	100	100
Antal personer	686	725	352
Vindkraftverk förfular landskapet			
Felaktigt påstående	41	39	40
Varken felaktigt eller riktigt	13	13	10
Riktigt påstående	36	40	41
Ingen uppfattning	10	8	9
Summa procent	100	100	100
Antal personer	690	726	351

Kommentar: Påståendena lyder som formulerat i tabellen. Svartalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där 0 står för *'helt felaktigt påstående'* och 10 står för *'helt riktigt påstående'*. I analyserna har en trikotomi skapats av svartalternativen där värdena 0 till 4 slagits samman till *'felaktigt påstående'*, 5 står för *'varken felaktigt eller riktigt'* och värdena 6 till 10 slagits samman till *'riktigt påstående'*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

toppar för vindkraften, och 2017 lite som ett come-back-år.⁷ Dock ser vi inga entydiga förändringar i den meningen att svenska folket bedömer vindkraften mer negativt eller positivt ju mer vindkraften byggs ut.⁸

Egenskaper och kommunetablering

En annan metod att söka svaret på om ökad förekomst av antalet vindkraftverk medför förändrade bilder av dess egenskaper är att undersöka bedömningarna i kommuner med inga vindkraftverk alls jämfört med kommuner där vindkraften är etablerad.⁹ Med hjälp av data från Energimyndigheten har en variabel med tre kategorier skapats; kommuner utan vindkraftverk, kommuner med ett ringa antal vindkraftverk (1–15) och kommuner med ett flertal vindkraftverk (fler än 15).¹⁰ Kategoriseringen har gjorts för att få en skillnad i antalet vindkraftverk, men också för att få ett tillräckligt antal analyspersoner inom varje kategori. Frågan är om en mer direkt erfarenhet av vindkraft innebär annorlunda bedömningar av dess egenskaper i jämförelse med förhållanden där den direkta erfarenheten saknas? Anser befolkningen i kommuner med många vindkraftverk att buller är mer störande jämfört med befolkningen i kommuner med få eller inga vindkraftverk? Och upplevs vindkraften förfular landskapet mer i kommuner som har många vindkraftverk jämfört med kommuner som saknar vindkraftverk? Resultatet redovisas i tabell 2.

Sambandet mellan bedömning av vindkraftens egenskaper och antalet vindkraftverk i den egna kommunen är i det närmaste obefintligt. I stort sett görs samma bedömningar av de fyra påståendefrågorna oavsett antal vindkraftverk i kommunen. Mycket svagt kan dock skönjas att personer i kommuner med många vindkraftverk i något högre grad anser att vindkraftverk bullrar jämfört med personer i kommuner där vindkraftverk saknas, 33 jämfört med 26 procent. Motsvarande svaga mönster återfinns i bedömningen av om vindkraften förfular landskapet och att den är dyr. I kommuner med många vindkraftverk anser 41 procent att vindkraften förfular landskapet och 29 procent att vindkraftsproducerad el är dyr. Motsvarande siffror i kommuner utan vindkraft är 36 respektive 25 procent. När det gäller påståendet att vindkraften är miljövänlig kan man möjligtvis ana en något mer negativ inställning i kommuner med många vindkraftverk. Där anser 9 procent att påståendet är riktigt medan 78 procent anser det felaktigt. Motsvarande siffror i kommuner utan vindkraft är 7 respektive 80 procent.

Egenskaper och policy

Tidigare har vi ställt oss frågan hur bedömningar av vindkraftens egenskaper påverkas av en omgivning med allt fler vindkraftverk. Frågan här är om bedömningarna av vindkraftens egenskaper spelar någon roll för åsikterna om vindkraftens framtid. Hur ser kopplingen ut mellan bedömningar av dess egenskaper och den mer policyformulerade frågan om hur mycket vindkraft vi skall satsa på i framtiden?

Tabell 3 Andel som vill satsa mer på vindkraft efter bedömning av fyra påståenden om vindkraftens egenskaper, 2000–2017 (procent och Pearsons r)

	2000	2003	2007	2010	2013	2015	2017
Vindkraftverk är bullriga							
Felaktigt påstående	78	75	88	79	76	73	76
Varken felaktigt eller riktigt	71	57	82	65	64	69	62
Riktigt påstående	60	50	71	52	52	48	48
Ingen uppfattning	--	--	74	58	57	52	54
Differens felaktigt–riktigt	+18	+25	+17	+27	+24	+25	+28
Korrelation (Pearsons r)	.27	.32	.24	.37	.30	.34	.30
Vindkraft är miljövänligt							
Felaktigt påstående	44	28	60	39	30	21	32
Varken felaktigt eller riktigt	39	22	54	33	28	31	31
Riktigt påstående	75	70	85	74	70	66	69
Ingen uppfattning	--	--	36	25	32	28	20
Differens felaktigt–riktigt	-31	-42	-25	-35	-40	-45	-37
Korrelation (Pearsons r)	-.28	-.37	-.26	-.41	-.44	-.46	-.42
El producerad med hjälp av vindkraft blir dyr							
Felaktigt påstående	84	86	91	84	79	79	79
Varken felaktigt eller riktigt	70	65	87	71	63	57	62
Riktigt påstående	65	52	74	53	47	43	48
Ingen uppfattning	--	--	76	62	61	58	56
Differens felaktigt–riktigt	+19	+34	+17	+31	+32	+36	+31
Korrelation (Pearsons r)	.28	.35	.25	.46	.41	.46	.38
Vindkraftverk förfular landskapet							
Felaktigt påstående	87	85	93	83	80	77	77
Varken felaktigt eller riktigt	69	57	86	80	67	62	64
Riktigt påstående	59	50	71	49	44	44	48
Ingen uppfattning	--	--	50	49	45	42	37
Differens felaktigt–riktigt	+28	+35	+22	+34	+36	+33	+29
Korrelation (Pearsons r)	.36	.44	.33	.42	.44	.45	.38
Samtliga	72	64	79	66	61	59	61

Kommentar: Påståendena lyder som formulerat i tabellen. Svartalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där 0 står för *'helt felaktigt påstående'* och 10 står för *'helt riktigt påstående'*. I analyserna har svartalternativen delats in i tre kategorier där värdena 0 till 4 slagits samman till *'felaktigt påstående'*, 5 står för *'varken felaktigt eller riktigt'* och värdena 6 till 10 slagits samman till *'riktigt påstående'*. Svartalternativet *'ingen uppfattning'* saknas vi de två första mätillfällena. Frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft i framtiden lyder: *'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på vindkraft under de närmaste 5–10 åren?'* Svartalternativen är *'satsa mer än idag'*, *'satsa som idag'*, *'satsa mindre än idag'*, *'avstå från energikällan'* och *'ingen uppfattning'*. Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (Pearsons r) som visar sambandet mellan inställning till hur mycket vi skall satsa på vindkraft (värde 1-4) och bedömning av fyra påståenden om vindkraftens egenskaper som felaktiga eller riktiga (värde 0-10). Måttet kan variera mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknas bedömning av de olika egenskapernas betydelse för åsikten om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Samtliga redovisade korrelationer är signifikanta ($p < 0.01$).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2017.

Rimligtvis borde personer som anser att vindkraften bullrar, personer som inte anser att vindkraften är miljövänlig, personer som anser att vindkraften är dyr och personer som anser den förfula landskapet vilja satsa mindre på vindkraft i framtiden jämfört med personer med motsatt bedömning av vindkraftens egenskaper.¹¹ Resultatet redovisas i tabell 3.

Utfallet visar som förväntat att de personer med negativa bedömningar av vindkraftens egenskaper är mindre villiga att satsa mer på vindkraften i framtiden jämfört med personer som har positiva bedömningar av vindkraftens egenskaper. Resultaten visar att viljan att satsa mer på vindkraft avtar under den mest expansiva perioden av vindkraftens utbyggnad under slutet av 2000- och början av 2010-talet. Det sker både bland de som anser de fyra påståendena vara riktiga och bland de som anser dem vara felaktiga. Det kan tolkas i termer av en mättnads- eller termo-stateffekt (Soroka & Wlezien, 2010; Andersson & Oscarsson, 2014; Bendz, 2014; Andersson, 2015; Hedberg, 2016). Ju mer vindkraften byggs ut, desto närmare kommer vi till den punkt då människor uppfattar att det inte behövs byggas mer vindkraftverk.¹² Återigen utmärker sig 2007 som vindkraftsopinionens toppår i Sverige. Differensen när det gäller att satsa mer på vindkraft bland personer som anser de fyra påståendena vara riktiga respektive felaktiga är som allra minst år 2007.

Tolkningen av om sambanden förstärkts över tid är inte helt lätt att besvara. Görs jämförelsen mellan åren 2000 och 2017 finner vi att sambanden mellan de fyra påståendena om vindkraft och inställningen till hur mycket vi skall satsa på vindkraft, förstärks. Det gäller framförallt bedömningarna av huruvida vindkraften är dyr och huruvida den är miljövänlig. Görs jämförelsen mellan 2007 och 2017 visar resultaten samma utveckling. Sambanden förstärks när det gäller samtliga påståenden, om än svagt när det gäller buller och förfulning av landskapet. Görs däremot jämförelsen mellan 2010–2017 återfinns ingen tydlig trend att sambanden skulle öka över tid. Bedömningen av förslaget att satsa mer på vindkraft ligger på en förhållandevis stabil nivå, både bland personer som anser att de olika påståendena om vindkraftverk är felaktiga och bland dem som anser de vara riktiga.

Ser vi till de personer som anser att vindkraften medför buller, att den är ett dyrt sätt att producera el på och att vindkraften förfular landskapet finner vi trots dessa bedömningar att många önskar satsa mer på vindkraft. En analys har genomförts där ett balansmått har skapats i vilket andelen som vill satsa mindre på, eller helt vill avstå från vindkraft subtraheras från andelen som vill satsa mer (satsa mer – satsa mindre/avstå). Ett plus-värde innebär en övervikt för att satsa mer på vindkraft, ett minus-värde innebär en övervikt för att satsa mindre eller avstå från vindkraft. Vid samtliga mättillfällen 2000–2017 finner vi en övervikt för att satsa mer på vindkraft bland personer som anser att vindkraften bullrar, bland personer som anser att vindkraften är dyr och bland personer som anser att vindkraften förfular landskapet.¹³

Mer vindkraft – mer negativa eller positiva bedömningar?

Inledningsvis ställde vi frågan hur människors bedömningar av vindkraftens egenskaper skiljer sig åt beroende på deras egna direkta erfarenheter av vindkraft. Det har studerats dels över tid då vindkraften kraftigt expanderat i Sverige, och dels 2017 genom att studera bedömningar i kommuner med inga eller få vindkraftverk jämfört med kommuner med många vindkraftverk. De övergripande resultaten visar på inga eller bara mycket små förändringar i bedömningarna om vindkraftverk bullrar, om vindkraften är miljövänlig, om el producerad av vindkraft är dyr eller om vindkraftverk förfular landskapet. Vi kan inte se några entydiga förändringar i den meningen att svenska folket bedömer vindkraften mer negativt eller positivt ju mer vindkraften byggs ut. Vi kan inte heller se annat än att i stort sett samma bedömningar av de fyra påståendefrågorna görs oavsett hur stort antalet vindkraftverk är i den egna kommunen.

När det gäller frågan hur bedömning av vindkraftens egenskaper påverkar viljan att satsa mer på vindkraft finner vi vid en jämförelse mellan tidiga och senare år att sambanden förstärkts något. Det gäller framför allt bedömningarna av om vindkraften är dyr och om den är miljövänlig som väger tyngre när det gäller ställningstagandet om hur mycket vi skall satsa på vindkraft. Sedan 2010 återfinns dock ingen tydlig trend att sambanden skulle öka över tid.

Noter

- ¹ Resultaten från SOM-undersökningen 2017 visar att frågor invandring/integration anses vara det viktigaste samhällsproblemet därefter följt av sjukvårdsfrågor och skol-/utbildningsfrågor (Martinsson, 2018)
- ² Data som använts har sammanställts av Energimyndigheten och sträcker sig fram till 2016 (Energimyndigheten, 2018)
- ³ <http://www.energimyndigheten.se/statistik/el-och-fjarrvarme/?currentTab=1#mainheading>
- ⁴ Undersökningen har gjorts inom ramen för forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* som sedan 1999 har finansierats av Energimyndigheten.
- ⁵ Vid samtliga undersökningstillfällen har andelen som anser påståendet vara riktigt varit något större än andelen som anser påståendet vara felaktigt. I den senaste mätningen 2017 är dock grupperna lika stora.
- ⁶ Andelen som anser påståendet felaktigt har varierat mellan 35 procent 2015 som lägst och 43 procent 2007 som högst. Mellan åren 2007 och 2015 minskade andelen som svarade att påståendet är felaktigt från 43 procent till 35 procent. Men 2017 ökade andelen igen till 40 procent. De som anser påståendet vara riktigt har mellan 2010 och 2017 legat stabilt omkring 40 procent.

- 7 Vi vet från tidigare undersökningar att 2007 och 2008 är de år som toppar när det gäller frågan om hur mycket vi skall satsa på vindkraft i framtiden. År 2007 ansåg 79 procent att vi skulle satsa mer och 2008 var motsvarande siffra 80 procent (Hedberg & Holmberg, 2018).
- 8 När det gäller förändringar i hur olika bakgrundsfaktorer strukturerar bedömningarna av vindkraftens egenskaper kan nämnas att personer boende på ren landsbygd tidigare bedömde vindkraften som mindre bullrig jämfört med personer boende i storstäder. Det förhållandet har vänts till det motsatta. Vid det första mättillfället 2000 ansåg 22 procent bland personer på landsbygden att vindkraftverk medförde buller jämfört med 31 procent bland personer boende i de tre storstäderna. I den senaste mätningen 2017 var motsvarande siffror 36 respektive 29 procent. Samma förändring kan noteras när det gäller påståendet om att vindkraften förfular landskapet. 2000 var det 35 procent bland landsbygdsborna som ansåg att vindkraften förfulade landskapet jämfört med 47 procent bland storstadsborna. Motsvarande siffror 2017 är 48 procent bland landsbygdsbor jämfört med 35 procent bland storstadsbor. Under hela undersökningsperioden anser män mer än kvinnor och äldre mer än unga att vindkraften är bullrig och att den förfular landskapet.
- 9 Lokala variationer kan förekomma. Vi vet att vindkraftsfrågan lokalt har varit omdiskuterad och där det mycket väl kan förekomma andra bedömningar av dess egenskaper. Exempelvis har två kommunala folkomröstningar hållits i frågan om vindkraftens utbyggnad, i Sorsele kommun 2016 och i Skurups kommun 2002. I båda fallen vann nej-sidan med knapp majoritet (Hedberg 2016). Men de lokala variationerna är svåra att påvisa då de nationella SOM-undersökningarna bygger på ett rikstäckande urval. Att undersöka bedömningar av vindkraft på en enskild kommunal nivå låter sig inte göras då antalet svars-personer i många fall är mycket få. En liknande analys där vi kom närmare den kommunala nivån gjordes 2013 med data från den regionala västsvenska SOM-undersökningen. Resultaten visade då på en svag tendens att personer i kommuner med många vindkraftverk inte var fullt lika positiva till att satsa mer på vindkraft i framtiden i jämförelse med personer med färre vindkraftverk i kommunen (Hedberg 2013).
- 10 2016 fanns det tre kommuner med fler än 100 vindkraftverk; Gotland (131), Sollefteå (111) och Laholm (105). Energimyndighetens redovisning avser 2016 (Energimyndigheten 2018).
- 11 Frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft i framtiden lyder: ”Hur mycket bör vi i Sverige satsa på vindkraft under de närmaste 5–10 åren?” Svarsalternativen är ”satsa mer än idag”, ”satsa som idag”, ”satsa mindre än idag”, ”avstå från energikällan” och ”ingen uppfattning”.

- ¹² I de nationella SOM-undersökningarna har det sedan 2012 ställts en ren attitydfråga om hur svenska folket ser på vindkraften som energikälla. Frågan lyder: ”Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor?” Svartalternativen är ”mycket positiv”, ”ganska positiv”, ”varken positiv eller negativ”, ”ganska negativ”, ”mycket negativ” och ”ingen uppfattning”. Resultaten visar att cirka 80 procent bland befolkningen har en positiv inställning till vindkraft, som högst 84 procent 2012 och som lägst 79 procent 2014. I den senaste undersökningen 2017 svar 81 procent att de är positivt inställda till vindkraft som energikälla (Hedberg och Holmberg 2018).
- ¹³ En övervikt för att satsa mindre eller helt avstå från vindkraft återfinns endast bland de få som anser att vindkraften inte är miljövänlig åren 2013, 2015 och 2017.

Referenser

- Andersson, Dennis (2015). *A Sub-Thermostatic Reaction*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2014). ”Medelklassuppror i Väst?” i Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Energimyndigheten (2018). El och fjärrvärme. <http://www.energimyndigheten.se/statistik/el-och-fjarrvarme/?currentTab=1#mainheading>
- Hedberg, Per (2016). ”Ett år av stiltje i vindkraftsopinionen” i Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson och Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hedberg, Per (2013). ”Vindkraftsopinionen i Västra Götaland” i Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hedberg, Per & Sören Holmberg (2018). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan (2018). Presentation: Vilket är svenska folkets viktigaste samhällsproblem? https://som.gu.se/digitalAssets/1687/1687352_vilka---r-svenska-folkets-viktigaste-samh--llsproblem.pdf
- Soroka, Stuart N & Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York: Cambridge University Press.

DEN SVENSKA ALLMÄNHETENS INSTÄLLNING TILL NANOTEKNIK

SIMON LARSSON OCH ÅSA BOHOLM

Sammanfattning

Allmänhetens syn på risker och nytta med ny teknik kan vara avgörande för innovationsklimatet och möjligheterna att introducera nya produkter på marknaden. Detta bokkapitel handlar om den svenska allmänhetens syn på risker och nytta med nanoteknik. Allmänheten har låg kunskap om nanoteknik. Samtidigt är man förhoppningsfull och tänker att området lovar nytta. Men alla är inte lika övertygade och vissa ser istället betydande risker. Allmänhetens uppfattning skiljer sig åt mellan tillämpningsområden, man är positiv till nanoteknik i läkemedel och i målarfärg, men mer skeptisk till användning i mat och kosmetika. Bedömning av nytta och risk med nanoteknik påverkas av bakgrundsfaktorer som kön och utbildningsnivå. Däremot spelar ålder och var i landet man är bosatt mindre roll. Eftersom kunskap om nanoteknik är låg och erfarenheten ytterst begränsad görs bedömningar utifrån kunskap och erfarenhet av ny teknik och innovativa produkter i allmänhet.

Nanoteknik är ett snabbt växande område för forskning och innovation i gränslandet mellan biologi, medicin, materialvetenskap, fysik och kemi. Nanoteknik handlar om att studera och tillverka material i en skala av 1 till 100 nanometer. Nanometer är en måttenhet för att mäta längd. En nanometer är 10^{-9} meter, dvs. en miljarddel meter. Materia på denna skala kan inte observeras med blotta ögat eller ens med det kraftfullaste av traditionella mikroskop. Det krävs särskilda instrument som sveptunnelmikroskop för att studera materia på molekyl- och atomnivå. Inom nanoteknik arbetar man med att manipulera partiklar och material på molekylärnivå för att skraddarsy egenskaper som hållfasthet, vattenresistens, förmåga att absorbera UV-strålning, eller att leda elektricitet.

Nanoteknik har många olika användningsområden. Den kan användas till effektivisering av elektroniska komponenter, ny energibesparande miljöteknologi, berikning och förvaring av livsmedel, och till nya läkemedel med revolutionerande egenskaper. Nanoteknik är en global industri med produkter inom en rad områden som till exempel jordbruk, byggnadsmaterial, fordon, kosmetika, livsmedel, sportartiklar, och textilier. Nanoteknik finns redan idag i en mängd konsumentprodukter, och förutspås ha många nya tillämpningsområden för framtida produkter. Många olika branscher som är geografiskt spridda över hela världen sysslar med nanoteknik. Statistik från Nanotechnology Products Database anger att det i dagsläget finns

7924 nanoprodukter på marknaden som tillverkas och marknadsförs av 1798 företag i totalt 53 länder (Nanotechnology Products Database, 2018).

Nanoteknik lovar stor samhällsnytta. Samtidigt finns farhågor att produkter som innehåller tillverkade nanopartiklar medför risker för människa och miljö. Det finns en rad etiska och juridiska frågor kring säkerhet som inte är lösta. Frågorna handlar om hur stora riskerna är och hur de kan bedömas och värderas, hur eventuella risker kan avvägas mot nytta, och hur risk och nytta ska fördelas på ett rättvist sätt. Betydelsen av allmänhetens deltagande i teknikutvecklingen uppmärksammades tidigt i diskussionen om nanoteknik. Eftersom ny teknik väcker många framtidsfrågor kring risk och etik är det rimligt att allmänheten inkluderas i beslutsprocesser (Pidgeon m.fl., 2009). Allmänhetens uppfattningar om nanoteknik och deras deltagande i beslutsprocesser var därför en viktig del av det första stora statligt drivna nanoinitiativet National Nanotechnology Initiative (NNI) som etablerades i USA 1993. Även inom EU finns initiativ för att inkludera medborgare i samtal om nytta och eventuella risker med nanoteknik (Satterfield m.fl., 2012).

I det här kapitlet ger vi en översikt av den svenska allmänhetens syn på nanoteknik, dess upplevda kunskap och dess vilja att acceptera nanoteknik i olika typer av konsumentprodukter. Vi har även undersökt hur faktorer som kön, ålder, utbildning och andra demografiska faktorer påverkar uppfattningar om risk och nytta med nanoteknik. Det här är den första studien i Sverige av attityder till nanoteknik som utgår från ett representativt urval av den svenska allmänheten. Undersökningen ingår i den nationella SOM-undersökningen 2017.

Frågorna i SOM-enkäten som handlar om nanoteknik har konstruerats för att kunna mäta allmänhetens uppfattade kunskap om och attityder till nanoteknik. Frågorna har distribuerats genom SOM-institutets nationella undersökningar till ett representativt urval av den svenska befolkningen i åldrarna 16 till 85 år. Frågorna har distribuerats till 3 400 svenskar, och svarsfrekvensen var 55 procent. Forskningen placerar sig i en internationell forskningsdebatt om vad som påverkar allmänhetens kunskap om, och deras acceptans av nanoteknik med ett fokus på uppfattad nytta och risk.

Forskningsöversikt: Allmänhetens inställning till nanoteknik

Kontroverserna kring genteknik, genmodifierade livsmedel och den flera decennier långa debatten om kärnkraft har visat att när ny teknik och innovativa material ska komma till bredare användning kan allmänhetens uppfattningar spela stor roll. Lågt förtroende från allmänheten för samhällsinstitutioner, myndigheter och företag kombinerat med låg acceptans för risk har gett upphov till kraftfulla protester mot myndigheter och företag (Priest, 2012). För aktörer som arbetar med forskning och innovation i syfte att framställa produkter som kan introduceras på

marknaden är därför kunskap om allmänhetens inställning centralt eftersom den kan påverka förutsättningarna för kommersialisering.

Det har gjorts en rad studier i många länder av allmänhetens uppfattningar om och attityder till nanoteknik, framförallt i USA och Storbritannien, men även i länder som Tyskland, Frankrike, Schweiz Australien, Iran, Turkiet, Taiwan, Singapore och Indien. De flesta undersökningar är kvantitativa och bygger på postenkäter, webbenkäter eller telefonintervjuer, men även gruppintervjuer (fokusgrupper) eller enskilda intervjuer förekommer. Medan kvantitativa studier ger en mer översiktlig bild har kvalitativa metoder gett mer fördjupad kunskap om hur människor resonerar, känner inför och uppfattar frågor kring nanoteknik. Oberoende av metod framkommer att allmänheten skattar sina kunskaper som låga eller obefintliga och att nanoteknik upplevs som komplicerat och svårt (Macnaghten, 2010). Bedömningen av risker och nytta är beroende av användningsområde och vissa områden som medicin upplevs ha större nytta medan tillämpningar inom livsmedel och kosmetika uppfattas som mer onyttiga och dessutom mer riskfyllda (Siegrist, 2010).

Allmänheten skattar risker med nanoteknik lågt både i USA och Europa (Gaskell m.fl., 2005; Besley, 2010). Synen på nyttan med nanoteknik har i några studier visat sig ha ett visst inflytande på hur dess risker bedöms. Hög uppfattad nytta har i studier visat sig ha ett samband med en lägre skattad risk (Besley, 2010). Tidigare forskning visar att allmänhetens inställning till nanoteknik bland annat påverkas av medias framställning (Priest, 2012; Anderson m.fl., 2009). Andra faktorer som påverkar allmänhetens inställning är intresse för vetenskap och teknik i allmänhet, samt förtroende för samhällsinstitutioner, vetenskap, företag och myndigheter. Om man har högt förtroende ser man generellt lägre risker och större nytta. Också demografiska faktorer som kön, ålder och utbildning, samt grundläggande värderingar och politisk ideologi har visat sig spela roll (Cacciatore m.fl., 2011; Siegrist, 2010). I vissa studier spelar även kön roll, då män ofta tenderar att vara mer positiva till nanoteknik och de ser riskerna som lägre än vad kvinnor gör (Cacciatore m.fl., 2011).

De första studierna av allmänhetens syn på nanoteknik fokuserade på nanoteknik i allmänhet. I senare studier har det visat sig att attityderna skiljer sig en hel del beroende på nanoteknikens användning. Graden av acceptans skiljer sig åt beroende på vilken typ av produkt det handlar om och vad som uppfattas vara syftet med användningen av tekniken (Cacciatore m.fl., 2011). Allmänheten är mindre positiv när det gäller användning inom områden som livsmedel och kosmetika, jämfört med medicin och läkemedel (Pidgeon m.fl., 2009; Siegrist m.fl., 2007). Många faktorer kan förklara varför vissa användningsområden bedöms ha liten eller stor nytta och vara mer eller mindre förknippade med risker. Det finns till exempel en tendens till förstärkt riskuppfattning om produkterna som innehåller tillverkade nanopartiklar ska användas på kroppen. Även förtroendet för den industri som tillverkar produkterna påverkar riskuppfattningen.

Det finns stora likheter mellan länder i hur allmänheten uppfattar nanoteknik. Ett genomgående resultat är att den självuppfattade kunskapen är låg och att man har förhoppningar om att nanoteknik innebär stor nytta. Trots att många aldrig ens har hört talas om nanoteknik, anser de ändå att riskerna är små och att nyttan är större än riskerna (Besley, 2010). Just kopplingen mellan den låga kunskapsnivån och den överlag positiva inställningen till nanoteknik är intressant ur flera perspektiv. Hur kan det komma sig att människor är så positiva till något som är nytt och okänt, och som ligger väldigt långt från vardaglig erfarenhet?

Psykologisk forskning om riskuppfattning visar att människor använder mentala modeller som fungerar som genvägar och förenklingar när komplex information behöver analyseras. Uppfattningar om nanoteknik är ett område där mentala modeller och genvägar antas spela stor roll när det gäller förmanandet av attityder (Scheufele & Lewenstein, 2005; Kim m.fl., 2014). I psykologisk riskforskning har man visat att sådana modeller och genvägar gör att människor tenderar att överdriva vissa risker och underskatta andra (Breakwell, 2014; Slovic, 2000). Faktorer som upplevd kontroll, positiv känsla, och god bekantskap med ett objekt eller en situation gör att risken uppfattas som mindre. Faktorer som uppfattad brist på kontroll, katastrofpotential och känsla av att stå inför något okänt bidrar till att ett objekt eller en situation upplevs som mer riskfylld. Andra mentala genvägar som påverkar uppfattningar om risker har visat sig handla om förtroende (för vetenskap eller myndigheter), föreställningar om att något bryter mot naturens eller Guds ordning, eller vad som uppfattas som rättvist eller orättvist. Generellt undervärderar människor risker i en vardaglig eller invand miljö, och risker i hemmet bedöms ofta lägre än på andra platser, till exempel arbetsplatser (Breakwell, 2014; Slovic, 2000). Andra sådana mentala genvägar kan handla om att produkter anses mer farliga om de ska förtäras eller komma i kontakt med huden. Vilka mentala genvägar som används när allmänheten bildar sig uppfattningar om nanoteknik är därför en ständigt aktuell forskningsfråga (Kim m.fl., 2014; Priest m.fl., 2011; Scheufele & Lewenstein, 2005).

Forskning om medias representation av nanoteknik i olika länder visar att bilden som ges är övervägande positiv. Nanoteknik framställs som spännande och som något som ger nya möjligheter och hopp inför framtiden (Anderson m.fl., 2009; Donk m.fl., 2012; Fitzgerald & Rubin, 2010). Ett forskningstema är därför hur information i media om nanoteknik påverkar attityder bland annat genom att erbjuda mentala modeller och associationer (Scheufele & Lewenstein, 2005). Mediaforskningen om nanoteknik handlar också om hur framställningar i media samverkar med människors grundläggande värderingar och deras kunskap när de bilda sig uppfattningar om nanoteknik (Ho m.fl., 2010). Man har också undersökt hur stabila eller föränderliga allmänhetens uppfattningar om risk och nytta med nanoteknik är i ljuset av ny information (Satterfield m.fl., 2012).

Sammanfattningsvis, kärnan i denna korta forskningsöversikt över ett mångfacetterat tvärvetenskapligt forskningsfält är att allmänheten ser nanoteknik som

något okänt och svåröverskådligt. Inställningen präglas av teknikoptimism och en dominerande föreställning om att fördelarna väger tyngre än riskerna. Bedömningar av risk och nytta skiljer sig mellan olika tillämpningsområden för nanoteknik. Allmänheten är mer positiv till användning inom medicin jämfört med användning i livsmedel och kosmetika. Uppfattningar om nanoteknik samvarierar med faktorer som tillit till samhällsinstitutioner och till vetenskap. Utbildning spelar roll och ibland också kön. I det här kapitlet redovisas resultat om den svenska allmänhetens kunskap om och syn på nanoteknik.

Den svenska allmänhetens syn på nytta och risker med nanoteknik

Många svenskar har i ett eller annat sammanhang hört talas om nanoteknik. Den nationella SOM-undersökningen 2017 visar att 61 procent av ett representativt urval av den svenska befolkningen har hört talas om nanoteknik i media de senaste tolv månaderna, och endast 22 procent uppger att de inte har gjort det.¹ Samtidigt är kunskapen om nanoteknik låg, 90 procent anser att de inte har goda kunskaper om nanoteknik, medan endast tio procent anser att de har goda kunskaper.²

Det innebär att svenskar ser begreppet användas i nyhetsartiklar och i reklam samtidigt som de i stort har en begränsad förståelse för vad det innebär. Den låga kunskapsnivån bland allmänheten är inte förvånande. Nanoteknik är ett kunskapsintensivt forskningsområde och innefattar dessutom en mängd olika material och tekniker där kunskaper inom ett fält inte nödvändigtvis innebär att man har kunskap inom ett annat fält.

Många uppger att de inte har någon uppfattning om risker och nytta med nanoteknik. 66 procent av de som besvarat enkäten anser att de inte kan bedöma riskerna med nanoteknik för samhället i stort (se första raden i tabell 1), och 59 procent anser att de inte har någon uppfattning om nyttan med nanoteknik (se första raden i tabell 2). Orsaken kan vara att nanoteknik är obekant och att kunskapsnivån är låg. Samtidigt är det inte självklart att låg kunskap inom ett teknikområde gör människor obenägna att ha en uppfattning om risker och fördelar. Exemplet med kärnkraft visar att den svenska befolkningen trots begränsad kunskap ändå över tid haft starka uppfattningar om tekniken (Sjöberg, 2001).

Räknas de som inte har någon uppfattning bort anser 65 procent att riskerna är små eller mycket små, medan 35 procent bedömer riskerna med nanoteknik som stora eller mycket stora. Sett till hela befolkningen bedömer en av tio riskerna som stora eller mycket stora, och nio av tio bedömer riskerna som små eller mycket små. Risken med nanoteknik uppfattas alltså generellt som låg i de fall den svarande har en uppfattning, samtidigt anser förhållandevis många att tekniken är förknippad med stora risker.

I tabell 1 är den svenska allmänhetens syn på risker med nanoteknik uppställd efter demografiska faktorer så som kön, ålder, var de bor i landet, samt utbildningsnivå. Det framgår av tabellen att män är mer benägna att ha en uppfattning

om risker med nanoteknik, och de bedömer också risken som mindre än vad kvinnor gör. Ålder är inte en särskilt viktig faktor för hur den svenska allmänheten gör sina bedömningar, även om unga personer (16–29 år) är något mindre benägna att se risker. Att bo i en stad eller på landsbygd är inte heller avgörande för synen på risker med nanoteknik. De med hög utbildning är mer benägna att ha en uppfattning om risker, och de bedömer riskerna med nanoteknik som lägre än de med låg utbildning.

Värt att notera är att 90 procent anser sig ha små kunskaper om nanoteknik. Ändå är det 34 procent som anser att det är möjligt att bedöma risker med nanoteknik. Detta indikerar att allmänheten gör bedömningar av risker, inte främst utifrån sin kunskap, utan på andra sätt. Utifrån tidigare forskning är det rimligt att tro att också svenskar gör sina bedömningar utifrån en mer generell syn på teknik, vetenskap, och sitt förtroende för myndigheter i samhället.

Tabell 1 Faktorer som influerar synen på risker med nanoteknik, 2017

	Liten risk	Stor risk	Ingen uppfattning	Totalt	Antal svarande
Alla respondenter	22	12	66	100	1761
Kvinna	13	10	77	100	921
Man	32	15	53	100	815
16–29 år	25	7	68	100	285
30–49 år	23	14	63	100	509
50–64 år	23	13	64	100	451
65–85 år	20	12	68	100	567
Stad	23	12	65	100	1030
Landsbygd	21	12	67	100	678
Har ej studerat på universitet	18	10	72	100	1004
Har studerat på universitet	27	16	57	100	696

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stora anser du att riskerna med nanoteknik är för samhället i stort?' Svarsalternativen är 'mycket små', 'ganska små', 'ganska stora', 'mycket stora', samt 'ingen uppfattning'. I tabellen ovan presenteras de som svarat antingen 'mycket små' eller 'ganska små' under rubriken 'Liten risk', samt de som svarat 'ganska stora' eller 'mycket stora' under rubriken 'Stor risk'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. Kategorien landsbygd inkluderar alla respondenter som inte bor i städer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Som tidigare nämnts anser 59 procent att de inte har någon uppfattning om nyttan med nanoteknik för samhället i stort. Det innebär att en större andel har en uppfattning om nytta med nanoteknik än de som har en uppfattning om risk. Om de som inte har någon uppfattning räknas bort anser ungefär åtta av tio att

nyttan med nanoteknik för samhället är stor eller mycket stor, medan två av tio anser att nyttan är liten eller mycket liten. Det innebär att nyttan bedöms högre än riskerna. Det här resultatet ligger i linje med internationella studier av allmänhetens inställning till nanoteknik (Besley, 2010). I Sverige liksom i många andra länder har allmänheten generellt en positiv attityd till nanoteknik och förknippar den med stor samhällsnytta.

Tabell 2 visar den svenska allmänhetens bedömning av nytta med nanoteknik i förhållande till bakgrundsfaktorer och demografiska kategorier. Tabellen visar att män är mer benägna än kvinnor att ha uppfattningar om nytta och de anser också att nyttan med nanoteknik är större. Ålder spelar mindre roll för om man ser nytta med nanoteknik, liksom om man är bosatt i en stad eller på landsbygden. Utbildningsnivå spelar däremot roll för synen på nyttan med nanoteknik. De som studerat på universitet är mer benägna att ha en uppfattning om nytta med nanoteknik och ställer sig också mer positiva.

Tabell 2 Faktorer som influerar synen på nytta med nanoteknik, 2017

	Liten nytta	Stor nytta	Ingen uppfattning	Totalt	Antal svarande
Alla respondenter	7	34	59	100	1769
Kvinna	6	25	69	100	927
Man	7	45	48	100	817
16–29 år	4	35	61	100	279
30–49 år	7	39	54	100	497
50–64 år	7	36	57	100	442
65–85 år	8	28	64	100	551
Stad	6	36	58	100	1037
Landsbygd	8	31	61	100	679
Har ej studerat på universitet	8	27	65	100	1021
Har studerat på universitet	7	44	49	100	702

Kommentar: Frågan lyder 'Hur stor nytta anser du att nanoteknik har för samhället i stort?' Svartalternativen är 'mycket liten', 'ganska liten', 'ganska stor', 'mycket stor', samt 'ingen uppfattning'. I tabellen ovan presenteras de som svarat antingen 'mycket liten' eller 'ganska liten' under rubriken 'Liten nytta', samt de som svarat 'ganska stor' eller 'mycket stor' under rubriken 'Stor nytta'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Som diskuterats i den inledande delen av det här kapitlet spelar användningsområde stor roll för både allmänhetens och experters inställning till nanoteknik (Larsson m.fl., 2017). Tabell 3 visar den svenska allmänhetens inställning till att använda nanoteknik i några olika tillämpningsområden (läkemedel, kosmetika, målarfärg

och livsmedel). Många väljer att svara att de inte har någon uppfattning. Svaret att inte ha någon uppfattning varierar mellan tillämpningar, till exempel har fler en uppfattning om användning av nanoteknik i läkemedel än om användning i kosmetika. Det är stora skillnader i hur positiva respondenter är till att använda nanoteknik inom olika användningsområden. Respondenterna är mest positiva till användning inom läkemedel, följt av målarfärg, livsmedel och därefter kosmetika. Detta resultat ligger i linje med tidigare forskning som visar att användningsområde har stor betydelse för acceptans och hur risk och nytta av nanoteknik bedöms (Siegrist m.fl., 2007; Cacciatore m.fl., 2010).

Tabell 3 *Den svenska allmänhetens inställning till att använda nanoteknik inom olika användningsområden, 2017 (procent)*

	Ja	Nej	Ingen uppfattning	Totalt	Antal svarande
Läkemedel	46	3	51	100	1756
Livsmedel	25	20	55	100	1751
Kosmetika	19	21	60	100	1751
Målarfärg	32	10	58	100	1746

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att nanoteknik ska användas inom: Läkemedel, Livsmedel, Kosmetika, Målarfärg'. Svartalternativen är 'ja, absolut', 'ja, kanske', 'nej, knappast', 'nej absolut inte' samt 'ingen uppfattning'. I tabellen inkluderar kategorin 'Ja' både de som svarat 'ja, absolut' och 'ja, kanske'. Kategorin 'Nej' inkluderar de som svarat 'nej, knappast' samt de som svarat 'nej, absolut inte'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Hur kan så stora skillnader i allmänhetens acceptans av nanoteknik inom olika användningsområdena förklaras? De data som samlats in genom enkäten ger inte möjlighet att besvara frågan på ett djupare plan, men det är rimligt att anta att den positiva inställningen till användningen i läkemedel påverkas av en stor upplevd nytta, och den mer negativa inställningen till kosmetika har att göra med låg upplevd nytta.

Då de som besvarat enkäten anser sig ha låga kunskaper om nanoteknik är det inte troligt att bedömningar görs utifrån kunskap om toxicitet och tänkbar exponering, som är viktiga faktorer vid vetenskapliga riskbedömningar (Larsson m.fl., 2017). Den generellt positiva inställningen till att använda nanoteknik i målarfärg är en indikation på att utsläpp i naturen inte är en viktig faktor när allmänheten gör sin bedömning av risk. Däremot kan kroppskontakt med produkterna (så som i fallen med livsmedel och kosmetika) i kombination med låg uppfattad nytta göra allmänheten mer negativt inställd till nanoteknik inom dessa användningsområden.

Slutdiskussion

Syftet med det här kapitlet var att kartlägga den svenska allmänhetens attityder till nanoteknik. Det kan konstateras att den svenska allmänheten bedömer sig ha liten kunskap om nanoteknik även om det är ett begrepp som de flesta träffat på i media. Generellt är den svenska allmänheten positivt inställd till nanoteknik och bedömer att nyttan för samhället kan vara stor. Den svenska allmänhetens positiva inställning till nanoteknik liknar den i andra länder vilket tidigare internationella studier visat.

Risker med nanoteknik bedöms generellt lågt av den svenska allmänheten, även om en av tio ser stora eller mycket stora risker med att använda nanoteknik. I likhet med tidigare internationella studier skiljer sig svenskarnas inställning till nanoteknik stort beroende på hur den är tänkt att användas. Av de som har en uppfattning om hur nanoteknik ska användas är en överväldigande majoritet positiva till att nanoteknik används inom läkemedel. När det gäller kosmetika och livsmedel är uppfattningarna delade mellan de som ställer sig positiva till sådan användning och de som motsätter sig detta. Om man ska spekulera om en framtida utveckling är det rimligt, baserat på våra resultat, att anta att det i dessa områden kan utvecklas konflikter kring nanoteknikens bidrag.

Samtidigt som kunskapen om nanoteknik är låg är det ändå många som har en uppfattning om riskerna med nanoteknik för samhället i stort. Det är rimligt att anta att bedömningar om tillämpningar inom olika användningsområden har ganska lite att göra med identifierade risker med nanopartiklar. Istället kan bedömningarna ses som en mer generell indikator på hur villiga allmänheten är att acceptera ny teknik inom olika användningsområden och deras förtroende för att myndigheter övervakar och kontrollerar säkerheten.

Att allmänheten bildar sig en uppfattning om nanoteknik utifrån andra faktorer än kunskap har betydelse för hur riskkommunikation om nanoteknik utformas. Om syftet med kommunikationen är att få befolkningen mer positivt inställd till nya tekniker eller produkter är kanske inte den viktigaste strategin att informera i syfte att höja kunskapsnivån. Istället är det troligt att det behövs mer genomgripande förändringar av allmänhetens förtroende till reglerande myndigheter och till forskning. Medias rapportering och sätt att presentera tillämpningar av nanoteknik kan tänkas spela stor roll. Eftersom nanoteknik är komplicerat, kunskapsnivån är låg, och erfarenhet av nya tillämpningar saknas kan attityder antas vara instabila över tid (Cacciatore m.fl., 2011; Satterfield m.fl., 2012). Om riskperspektivet skulle betonas mer i media, till exempel genom att det uppkommer vetenskapliga kontroverser kring riskbedömning, eller att intressegrupper börjar lyfta särskilda riskfrågor som rör nanoteknik, kan man förvänta sig en omsvängning i den allmänna attityden, i synnerhet när det gäller tillämpningsområden som redan uppfattas som tveksamma.

Noter

- ¹ Frågan lyder ”Har du läst eller hört om nanoteknik i tv, radio, tidningar eller på internet de senaste 12 månaderna?”. Svartalternativen är ”Nej”, ”Ja, någon gång”, ”Ja, flera gånger” samt ”Vet ej”.
- ² Frågan lyder ”Hur bedömer du själv dina kunskaper om nanoteknik?” Svartalternativen är ’Inte alls goda’, ’Inte särskilt goda’, ’Ganska goda’ samt ’Mycket goda’, i texten här räknas alternativen ’Inte alls goda’ samt ’Inte särskilt goda’ som ”inte goda kunskaper” medan ’Ganska goda’ samt ’Mycket goda’ presenteras som ”goda kunskaper”.

Referenser

- Anderson, Alison, Alan Petersen, Clare Wilkinson, & Stuart Allan (2009). *Nanotechnology, risk and communication*. New York: Springer.
- Besley, John C. (2010). ”Current research on public perceptions of nanotechnology”, *Emerging health threats journal*, 3(1), 7098.
- Breakwell, Glynis M. (2014). *The psychology of risk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cacciatore, Michael A., Dietram A. Scheufele, & Elizabeth A. Corley (2011). ”From enabling technology to applications: The evolution of risk perceptions about nanotechnology”, *Public Understanding of Science*, 20(3), 385-404.
- Donk, André, Julia Metag, Matthias Kohring, & Frank Marcinkowski (2012). ”Framing emerging technologies: risk perceptions of nanotechnology in the German press”, *Science Communication*, 34(1), 5-29.
- Fitzgerald, Scott T., & Beth A. Rubin (2010). ”Risk society, media, and power: The case of nanotechnology”, *Sociological Spectrum*, 30(4), 367-402.
- Gaskell, George, Toby A. Ten Eyck, Jonathan Jackson, & Giuseppe A. Veltri (2005). ”Imagining nanotechnology: cultural support for technological innovation in Europe and the United States”, *Public understanding of science*, 14(1), 81-90.
- Ho, Shirley S., Dietram A. Scheufele, & Elizabeth A. Corley (2010). ”Making sense of policy choices: understanding the roles of value predispositions, mass media, and cognitive processing in public attitudes toward nanotechnology”, *Journal of Nanoparticle Research*, 12(8), 2703-2715.
- Kim, Jiyoun, Sara K. Yeo, Dominique Brossard, Dietram A. Scheufele, & Michael A. Xenos (2014). ”Disentangling the influence of value predispositions and risk/benefit perceptions on support for nanotechnology among the American public”, *Risk Analysis*, 34(5), 965-980.
- Larsson, Simon, Åsa Boholm, & Magnus Jansson (2017). ”Attitudes towards nanomaterials and nanotechnology among Swedish expert stakeholders: Risk, benefit and regulation”, *GRI Report Series*, No. 2017: 2.
- Macnaghten, Phil (2010). ”Researching technoscientific concerns in the making:

- narrative structures, public responses, and emerging nanotechnologies”, *Environment and Planning A*, 42(1), 23-37.
- Nanotechnology Products Database (2018). <http://product.statnano.com>. Hämtad 2018-04-10.
- Pidgeon, Nick, Barbara Herr Harthorn, Karl Bryant & Tee Rogers-Hayden (2009). ”Deliberating the risks of nanotechnologies for energy and health applications in the United States and United Kingdom”, *Nature Nanotechnology*, 4(2), 95.
- Priest, Susanna, Thomas Lane, Ted Greenhalgh, Lindsey Jo Hand, & Victoria Kramer (2011). ”Envisioning Emerging Nanotechnologies: A Three-Year Panel Study of South Carolina Citizens”, *Risk Analysis*, 31(11), 1718-1733.
- Priest, Susanna Hornig (2012). *Nanotechnology and the public: risk perception and risk communication*. Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group.
- Satterfield, Terre, Joe Conti, Barbara Herr Harthorn, Nick Pidgeon, & Anton Pitts (2012). ”Understanding shifting perceptions of nanotechnologies and their implications for policy dialogues about emerging technologies”, *Science and Public Policy*, 40(2), 247-260.
- Scheufele, Dietram A., & Bruce V. Lewenstein (2005). ”The public and nanotechnology: How citizens make sense of emerging technologies”, *Journal of Nanoparticle Research*, 7(6), 659-667.
- Siegrist, Michael (2010). ”Predicting the future: Review of public perception studies of nanotechnology”, *Human and Ecological Risk Assessment*, 16(4), 837-846.
- Siegrist, Michael, Marie-Eve Cousin, Hans Kastenholtz, & Arnim Wiek (2007). ”Public acceptance of nanotechnology foods and food packaging: The influence of affect and trust”, *Appetite*, 49(2), 459-466.
- Sjöberg, Lennart (2001). ”Limits of knowledge and the limited importance of trust”. *Risk analysis*, 21(1), 189-198.
- Slovic, Paul (2000). *The perception of risk*. London: Earthscan Publications.

ÄR KÄRNKRAFTSFRÅGAN PÅ VÄG ATT AVPOLITISERAS?

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Energikommissionens blocköverskridande överenskommelse 2017 innebar att kärnkraften långsiktigt skall avvecklas i Sverige. Målet är hundra procent förnybar elproduktion år 2040. Det här kapitlet prövar hypotesen att överenskommelsen kommer att inleda en avpolitisering av kärnkraftskonflikten även bland väljarna. Resultaten av de analyser som görs i kapitlet visar sig ge stöd åt hypotesen. Exempelvis minskar åsiktsskillnaderna mellan olika partiers väljare i kärnkraftsfrågan något 2017 jämfört med 2015 eller ännu mer jämfört med 2010. En likartad minskning kan också noteras för skillnaden i åsikt om kärnkraften mellan personer som uttrycker en vänster- eller högerideologi. Om nedgången i polarisering endast är tillfällig eller – som hypotesen implicit förutsäger – mer permanent återstår dock att prövas under kommande år.

Kärnkraften politiserades och blev en konflikfråga i svensk politik i början av 1970-talet. Det var Centerpartiet med Thorbjörn Fälldin som partiledare som bröt med den samstämmiga entusiasmen för atomkraft som präglade Sverige sedan 1950-talet. Centerpartiet började ifrågasätta en utbyggnad av svensk kärnkraft. Och fick ett okonventionellt stöd av Vänsterpartiet. Den socialdemokratiska regeringen med statsminister Olof Palme var fortsatt för att satsa på kärnkraften, liksom dåvarande Folkpartiet och Moderaterna. Sverige fick en ny politisk konflikt som inte följde partiernas traditionella vänster-högermonter (Holmberg & Asp 1984, Kåberger 2007, Anshelm 2010).

Kampen om kärnkraften var som hetast i valet 1976 och i folkomröstningen 1980. Sedan dess har konflikten varit mindre akut men blossat upp i samband med katastrofen i Tjernobyl i slutet av 1980-talet, och i diskussionerna om stängningen av reaktorerna i Barsebäck under 1990-talets sista år. Under 2000-talet har motsättningarna varit mindre och har delvis ändrat karaktär i och med Centerpartiets omsvängning i mer kärnkraftstillåtande riktning. Det har inneburit att konflikten blivit mer av en traditionell vänster-högermotsättning. Den regerande Alliansens beslut 2009 att avveckla kärnkraftens avvecklingsplan (Näringsutskottets betänkande 2009/10:NU, Prop. 2009/10:172) och göra det möjligt att bygga nya reaktorer i Sverige illustrerar denna förändring. Den Rödgröna oppositionen var emot den nya kärnkraftspolitiken. De ville fortsatt hålla fast vid att kärnkraften långsiktigt skulle avvecklas (Motion 2009/10:N15).

Men knappt hann bläcket torka på riksdagsbeslutet innan läget kastades om radikalt. Hårdsmältan i japanska Fukushima våren 2011 gjorde ånyo kärnkraften till en het fråga. Och den kom att avkyla alla planer på att satsa på ny kärnkraft. Härvid spelade också fallande elpriser, ett överskott av elproduktion och Tysklands beslut att avveckla all kärnkraft en roll. Därtill började produktion av förnybar energi via vind och sol bli både billigare och effektivare. Kärnkraften var inte lika behövlig som tidigare. Marknaden gick inte kärnkraftsanhängarnas väg (Nohrstedt 2014).

Allt detta innebar en möjlighet för svenska politiker att försöka gräva ned stridsyxorna när det gäller kärnkraften. En Energikommission tillsattes. I januari 2017 kröntes överläggningarna med en blocköverskridande överenskommelse. Fem partier enades om att kärnkraften skulle långsiktigt avvecklas i Sverige. Målet blev att all elproduktion skulle vara förnybar år 2040. Bakom överenskommelsen står regeringens två partier Socialdemokraterna och Miljöpartiet uppbackade av tre allianspartier, Centerpartiet, Kristdemokraterna och Moderaterna. Någon konsensus över alla partigränser är dock inte Energikommissionens plan. Tre partier skrev inte under. Vänsterpartiet förordar en snabbare avveckling, medan Sverigedemokraterna och Liberalerna inte vill låsa fast någon tidpunkt för ett kärnkraftsstopp (SOU 2017: 2).

Energikommissionens överenskommelse är ett ställningstagande på politisk elitnivå. Det centrala är att Sveriges två regeringsbärande partier Socialdemokraterna och Moderaterna är med på beslutet. Förhoppningen är att det skall borga för en långsiktigt hållbar energipolitik, som bland annat skall leda till att konflikten i kärnkraftsfrågan klingar av. Centerpartiets deltagande i beslutet är speciellt viktigt här. Den gamla borgerliga frondören från 1900-talet är nu förenad med de förra motståndarna om en långsiktig avvecklingsplan för kärnkraften. Om planen håller kommer Thorbjörn Fälldin till slut få som han ville och lovade – stopp för kärnkraften. Även om det tog mycket längre tid än han tänkte sig.

Men hade en bred kompromiss på elitnivå med syfte att avpolitisera energipolitiken – speciellt konflikten om kärnkraften – stöd bland folket? Och vilka återverkningar har den fått på befolkningsnivå i den allmänna opinionen? Frågorna är centrala i en representativ demokrati. Politikens handlande skall vara i samklang med folkets vilja, inte i motklang.

Den första frågan om det folkliga stödet analyserades och besvarades i forskarantologi *Larmar och gör sig till* med ett klart ja. När Energikommissionen fattade sina beslut under 2016 var en majoritet av svenska folket för en långsiktig avveckling av kärnkraften. Och de flesta partier fattade ställning i samklang med sina egna väljare (Holmberg 2017). Huruvida denna positiva slutsats som framkom i 2016 års nationella SOM-undersökning fortfarande gäller år 2017 kommer att belysas inledningsvis i den kommande analysen.

Men huvudfrågeställningen för detta kapitel gäller återverkningarna i den allmänna opinionen av Energikommissionens försök att avpolitisera kärnkraften. Hypotesen är att effekten har varit i den avsedda riktningen. Den partipolitiska

struktureringen av kärnkraftsopinionen skall då visa tecken på försvagning. Partiskillnader i åsikter bland väljarna skall bli mindre tydliga. Detsamma gäller sambandet mellan människors ideologiska vänster-högerpositionering och åsikt i kärnkraftsfrågan. Vidare skall väljare med vänster- respektive högerideologi börja tycka mindre olika. Frågan är förstas då om så verkligen är fallet?

Allt starkare opinionsstöd för avveckling

Energikommissionen var med sin överenskommelse i samklang med folkviljan redan 2016. En majoritet av folket ville då långsiktigt avveckla kärnkraften (52 procent). Den majoriteten har förstärkts till 58 procent år 2017 (tabell 1). Att fortsätta använda kärnkraften även i det långa loppet vill däremot endast 26 procent. Därtill kommer 16 procent som saknar åsikt i frågan. Med andra ord råder en mycket klar och förstärkt övervikt för åsikten att kärnkraften bör avvecklas. Energikommissionens majoritetsbeslut att kärnkraften skall ersättas med förnybar energi har ett tydligt och ökande stöd av folkmajoriteten. I tabell 1 och figur 1 redovisas resultaten mer detaljerat.

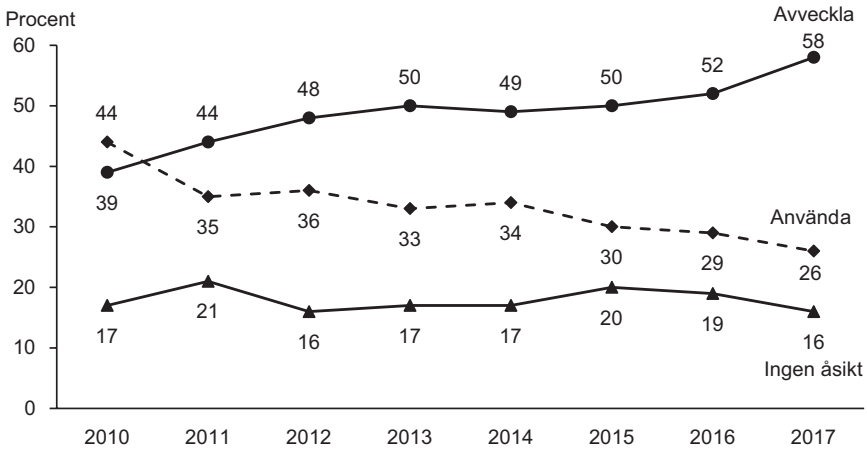
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige 2010–2017 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25	22	19	17
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svars personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* Svarsalternativen framgår i tabellen. Frågan ställdes för första gången i 2010 år nationella SOM-undersökning. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

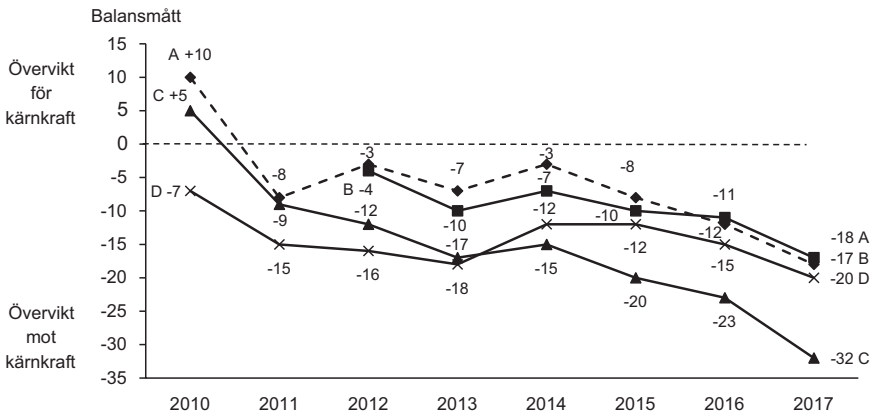
Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 2010–2017 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* Procenten har beräknats bland samtliga svarande. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 700 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM-institutets höstmätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010–2017 (balansmätt)

A: Andel som vill satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel som vill satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.

B: Andel som är mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel som är mycket/ganska negativ.

C: Andel som vill använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel som vill avveckla kärnkraften.

D: Andel som svarat dåligt förslag minus andel som svarat bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: De fullständiga resultaten redovisas i Hedberg och Holmberg (2018).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

Resultatet att avvecklingsåsikten har ett klart överläge i opinionen – och att det har förstärkts sedan 2016 – kan även beläggas av andra mätningar i de nationella SOM-undersökningarna. Alla fyra mätserier som forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige*¹ genomför har visat på samma utveckling: stödet för kärnkraften minskar kraftigt omedelbart efter olyckan i Fukushima, och fortsätter sedan att minska, speciellt åren 2016 och 2017. Samtliga mätserier pekar på en klar övervikt för en negativ åsikt om kärnkraften. Resultaten i figur 2 sammanfattar de mätningar som gjorts i den nationella SOM-undersökningen under åren 2010–2017.

Opinionsutveckling i olika sociala och politiska grupper

Opinionsvindar blåser oftast åt samma håll i alla olika sociala och politiska grupper. Vindstyrkan kan vara något olika, men riktningen vanligen densamma. Dyligt är också mönstret när det gäller hur kärnkraftsopinionen förändrats. Hårdsmältan i Fukushima och följdhändelserna har försvagat stödet för kärnkraften över hela linjen i alla sociala och politiska grupper.

Det innebär att åsiktsstödet för kärnkraften 2017 i flera avseenden ser likadant ut i olika sociala grupper som före olyckan i Fukushima år 2010. Kvinnor är fortsatt klart mer negativa än män liksom arbetare och jordbrukare som är mer skeptiska än högre tjänstemän och företagare. Men när det gäller utbildning, där högt utbildade tidigare varit tydligt mer för kärnkraft än lågutbildade, har nu en utjämning skett. Detsamma gäller ålder. Fram till 2016 var äldre klart mer positiva till att långsiktigt använda kärnkraft än yngre. I den senaste mätningen från 2017 är äldre och yngre individer för första gången överens i sin syn på kärnkraften.² Avpolitiseringsen av kärnkraften har onekligen börjat suddat ut gamla åsiktskillnader mellan olika samhällsgrupper.

Denna tendens till utsuddning eller åtminstone försvagning av äldre åsiktsmotsättningar syns också när det gäller politiska grupperingar. Skillnaden i kärnkraftsåsikt är mindre idag mellan personer med en vänster- respektive högerideologi än 2010. Kärnkraften är fortsatt en sakfråga med ett vänster-högerfärgat konfliktmönster bland väljarna, men något mindre 2017 än under de senaste åren (se tabell 2).

Även när det gäller kopplingen mellan partisympati och åsikt om kärnkraften kan en viss utjämning noteras. Åsiktsavståndet mellan de mest kärnkraftskritiska väljarna (V- och MP-sympatisörer) och de väljare som är mest kärnkraftsentusiastiska (L-, M- och SD-sympatisörer) har minskat. Partipolariseringen i opinionen har blivit något mindre efter Energikommisionens överenskommelse 2017 jämfört med tiden före hårdsmältan i Fukushima 2011. En stor del av förändringen har inträffat mellan år 2016 och 2017.

Opinionsvinden mot kärnkraften kan iakttas över hela samhället mellan 2010 och 2017, från ett stöd för en fortsatt användning på 44 procent 2010 ned till ett stöd om endast 26 procent år 2017 – en minskning med hela 18 procentenheter. Bland sociala grupper där detta minskande stöd syns tydligast återfinns äldre (-25

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften fortsätter användas efter social och politisk grupptillhörighet 2010–2017 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Förändring 2010–2017
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	-18
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	-21
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	-17
16-29	30	21	25	23	28	21	24	23	-7
30-49	41	36	34	35	34	28	31	23	-18
50-64	40	38	40	34	33	30	29	29	-11
65-85	49	40	40	34	36	33	30	24	-25
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	-14
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	-16
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	-21
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	-24
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	-12
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	-29
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	-26
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	-24
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	-13
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	-11
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	-20
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	-19
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	-25
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	-7
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	-13
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	-18
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	-25
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	-16
V	14	21	13	12	16	15	15	12	-2
S	33	29	27	25	26	16	20	17	-16
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	±0
C	38	25	27	17	32	27	24	23	-15
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	-29
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	-28
M	63	51	58	53	53	39	43	35	-28
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	-13
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	-5

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* Samtliga som besvarat SOM-undersökningen ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner varierar mellan 1 500–1 700 för de olika undersökningsåren. För de mindre partierna KD, MP och FI är antalet svarande mycket begränsat, kring 20–60 personer år 2017, varför dessa resultat bör tolkas med viss försiktighet

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2017.

procentenheter), högtbildade (-24), högre tjänstemän (-26), tjänstemän (-29) och storstadsbor (-25).

Politiska grupper med en motsvarande stor opinionsförskjutning är består av personer som står något till höger på den politiska skalan (-25) och sympatisörer till tre av de fyra allianspartier (L -29, KD -28 och M -28). Åsiktsförändringen bort från att stödja kärnkraften är störst bland grupper som tidigare var mest positiva till densamma.

Gamla skyttegravar börjar läggas igen?

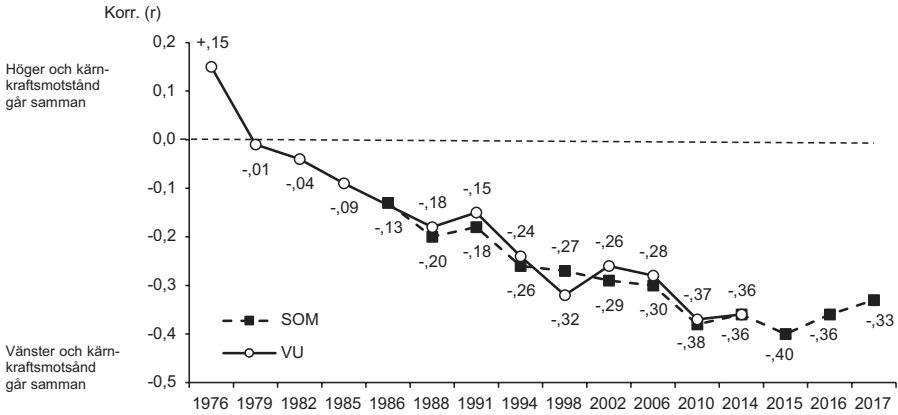
Ett av Energikommisionens syften var att skapa långsiktighet i energipolitiken och minska partimotsättningarna. De gamla stridsyxorna skulle begravas. Det lyckades man med till stor del på politisk elitnivå. Hypotesen för det här kapitlet är att elitöverenskommelsen får effekt även på massnivå. Opinionsbildning – representation uppifrån – leder till att konflikten i kärnkraftsfrågan börjar tonas ned också bland de många människorna (Holmberg 2010, Holmberg & Hedberg 2017). Hypotesen är således att vi skall se en inledning på en avpolitiseringsprocess också bland väljarna. Åsiktsskillnader mellan olika partigrupper och ideologiska läger skall alltså börja minska i kärnkraftsfrågan.

Mer översiktligt kan man redan i resultaten i tabell 2 se att hypotesen tenderar att få stöd. Åsiktsskillnader mellan viktiga samhällsgrupper har minskat, inte minst för de mest centrala ideologiska och partipolitiska väljargrupperna. En mer preciserad prövning av hypotesen görs i figurerna 3 och 4. Med hjälp av statistisk sambandsanalys visas hur graden av koppling mellan partisympati och kärnkraftsåsikt respektive mellan ideologisk vänster-högerståndpunkt och kärnkraftsåsikt har förändrats i Sverige sedan mitten av 1970-talet. Det sambandsmått som används är eta, som kan variera mellan .00 (lägst) och 1.00 (högst). Resultat från de nationella SOM-undersökningarna kompletteras här med Valundersökningarnas jämförbara resultat. Utfallen är mycket likartade, vilket stärker tilltron till resultaten.³

Det vi är mest intresserade av i prövningen av hypotesen är förändringen mellan 2010 och 2017 (kombinerad effekt av Fukushima, dess efterspel och Energikommisionens överenskommelse), men främst förändringen mellan 2015 och 2017 (före och efter Energikommisionens beslut).

Ser vi först på partisambanden minskar eta i SOM-mätningen från .44 respektive .42 åren 2010 och 2015 ned till .35 år 2017 – en tydlig minskning i hypotesens riktning. Utfallet är lika klart när det gäller vänster-högersambanden. Åsiktskopplingen mellan väljarnas vänster-högeråsikt och kärnkraftsåsikt går ned från .38 respektive .40 i mätningarna 2010 och 2015 till .33 år 2017. Båda prövningarna går med andra ord i hypotesens riktning. Den partipolitiska och vänster-högerideologiska polariseringen har minskat något.

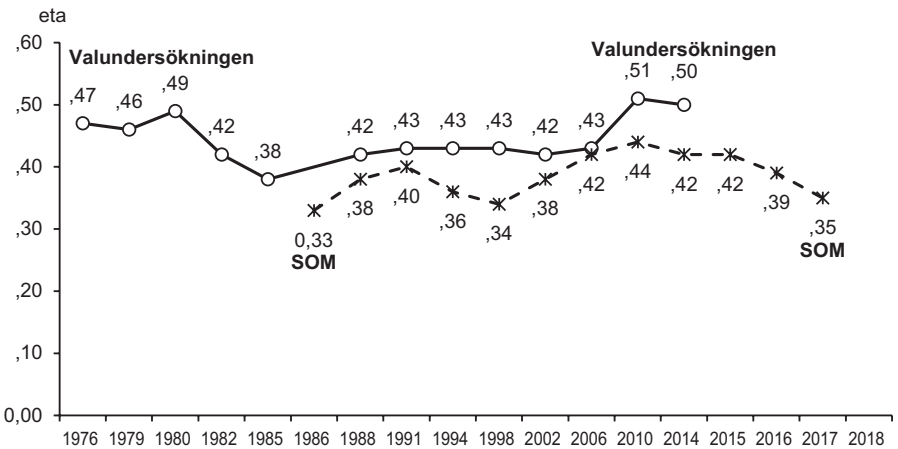
Figur 3 Sambandet mellan svenska folkets ideologiska vänster-högerposition och åsikten om kärnkraftens framtid (korrelationskoefficient, r)

Kommentar: Den subjektiva vänster-höger-skalan är elvgradig i Valundersökningen (VU) och femgradig i SOM-undersökningen. Kärnkraftsåsikten har i Valundersökningen mätts med en tudelad fråga – för eller emot kärnkraft (utom 1976). I den nationella SOM-undersökningen har använts en femgradig kärnkraftsfråga fram till 1995, därefter en fyrgradig. Korrelationskoefficienten (r) kan variera mellan -1.00 och +1.00.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017; Valundersökningen 1976–2014.

Figur 4 Sambandet mellan partisympati och kärnkraftsåsiikt 1976–2017 (eta)

Kommentar: Eta är ett sambandsmått som kan variera mellan ,00 (lägst) och 1,00 (högst). Antalet partier (oberoende variabel) varierar över åren från sex 1976–80, sju 1982–90, åtta 1991–94, sju 1995–05, åtta 2006–2013 och nio 2014–2017. I Valundersökningarna och i den nationella SOM-

undersökningen har partivariabeln definierats som bästa parti. Kärnkraftsåsikterna (beroende variabel) har i Valundersökningarna (utom 1976) mätts med en tudelad fråga – för eller emot kärnkraft. I den nationella SOM-undersökningen har använts en fråga med fem svarsalternativ fram till 1995, därefter fyra.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017; Valundersökningen 1976–2014.

Om det är inledningen på en trend – som vår hypotes implicit antar – eller bara en tillfällig opinionssvängning får framtiden utvisa. Hypotesen måste fortsätta att prövas under kommande år. Men så långt vi kan testa hypotesen idag får den ett klart stöd. Kärnkraftsfrågan är mindre politiserad bland väljarna efter Energikommissionens blocköverskridande överenskommelse än före. Opinionsbildning och representation uppifrån kan vara en möjlig ”kausal” process bakom denna teoretiskt förväntade förändring.

Noter

- ¹ Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* startades år 1999. Det har flera föregångare med liknande upplägg ända tillbaka till 1970-talet. Projektet leds av Sören Holmberg och Per Hedberg med ekonomiskt stöd från Energimyndigheten. Se vidare Hedberg & Holmberg 2018.
- ² Resultaten för variabeln för boendeort uppvisar en variation som kan tyda på slumpmässiga avvikelser. Åren 2010–2015 är det ungefär samma andelar på landsbygden som i storstäderna som vill använda kärnkraften. Men 2016 är stödet för kärnkraft tolv procentenheter större i storstäder än på landsbygd. I den nationella SOM-undersökningen 2017 är det resultatet omkastat. Nu är opinionen för kärnkraft tvärtom tretton procentenheter starkare på landsbygden än i storstäderna. Jämfört med föregående år har andelen som saknar åsikt bland boende på landsbygden minskat från 17 procent 2016 till 10 procent 2017, medan andelen utan åsikt bland storstadsbor har hållit sig omkring 20 procent. Det innebär att andelen landsbygdsbor med åsikt i kärnkraftsfrågan är högre 2017, vilket möjligen kan ha bidragit till att förstärka andelen som är för kärnkraft. Det kan också nämnas att skillnaden mellan de olika boendegrupperna var signifikant 2016, vilket den inte är 2017. Det indikerar att slumpen i det här fallet har spelat oss ett spratt 2017.
- ³ Storleken på sambandet när det gäller partisympati påverkas av antalet studerade partier. Ett antal som ökar över åren. Det är en del av verkligheten. Effekten blir extra tydlig när nytillkomna partier rekryterar väljare med uttrerade åsikter i kärnkraftsfrågan. Miljöpartister liksom feminister emot kärnkraft och SD-anhängare för kärnkraft. Den tydliga uppgången i kopplingen partisympati-kärnkraftsåsikt i valen 2010 och 2014 har främst att göra med att det klart kärnkraftspositiva SD blivit ett större parti. Men en viss uppgång kan också spåras om vi enbart

studerar de fem äldre partiernas sympatisörer. Så här ser eta-värdena ut mellan partisympati och kärnkraftsåsikt för enbart V, S, C, FP och M: 1976 .47, 1979 .46, 1980 .49, 1982 .39, 1985 .35, 1988 .38, 1991 .39, 1994 .40, 1998 .38, 2002 .40, 2006 .35, 2010 .41 och 2014 .43. Starkast samband under kampen om kärnkraften åren 1976-80, men också under debatten om avvecklingen av Barsebäck 1994-2002 och åren 2010-14 när Alliansen under motstånd från de Rödgröna öppnade upp för möjligheten att bygga ny kärnkraft.

Referenser

- Anshelm, Jonas (2010). Among Demons and Wizards: The Nuclear Discourse in Sweden and the Re-Enchantment of the World. *Bulletin of Science, Technology and Society* 30: 43-53.
- Hedberg, Per & Holmberg, Sören (2018). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (2010). Dynamisk representation. I Brothén, Martin & Holmberg, Sören (red) *Folkets representanter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, Sören & Hedberg, Per (2017). The Will of the People? Swedish Nuclear Power Policy. I Muller, Wolfgang & Thurner, Paul (red) *The Politics of Nuclear Energy in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Kraftsamling för framtidens energi*. Stockholm: Betänkande av Energikommissionen. SOU 2017: 2.
- Kåberger, Thomas (2007). History of Nuclear Power in Sweden. *Estudos Avancados* 21: 225-42.
- Motion till riksdagen 2009/10:N15 av Tomas Eneroth m.fl. (s, v, mp) med anledning av prop. 2009/10:172 Kärnkraften – förutsättningar för generationsskifte.
- Nohrstedt, Daniel (2014). Understanding the Context of Nuclear Energy Policy Change in Sweden. I Hill, Michael (red) *Studying Public Policy*. Bristol: Polity Press.
- Näringsutskottets betänkande 2009/10:NU26. Kärnkraften – förutsättningar för generationsskifte.
- Proposition 2009/10:172. Kärnkraften – förutsättningar för generationsskifte. Stockholm: Regeringskansliet.

Opinion
&
attityder

ÄR DET SKILLNAD PÅ INVANDRING OCH INVANDRING?

ATTITYDER TILL ARBETSKRAFTS- OCH FLYKTINGINVANDRING I SVERIGE

ELINA LINDGREN

Sammanfattning

Efter att ha varit relativt frånvarande i den politiska debatten i början av 2000-talet har invandringspolitikerna de senaste åren seglat upp som en av de hetaste frågorna i Sverige. I den här rapporten undersöks sambandet mellan attityder till invandring och ett antal faktorer som tidigare visat sig ligga till grund för sådana attityder, såsom oro för ekonomin, välfärdssystemet och den nationella sammanhållningen, samt sambandet med partisympati. Hur dessa faktorer återspeglas i attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring hos svenska folket testas genom analyser av 2017 (arbetskraftsinvandring) respektive 2016 (flyktinginvandring) års nationella SOM-undersökning. Resultaten visar att det finns samband mellan olika orospekter såväl som partisympati, och attityder till invandring. Det framkommer också att det, trots att förklaringsmönstren ofta liknar varandra, finns vissa skillnader när det gäller attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring – något som indikerar att det ibland görs en skillnad mellan olika former av invandring.

Efter den flyktingkris som följt i kölvattnet av kriget i Syrien de senaste åren (med en topp 2014–2015) har invandring frågan blivit alltmer närvarande i svensk politik och debatt. En enkel sökning i mediarkivet på ”invandring/invandrare” ger 76 698 träffar i tryckt press för åren 2014–2017 (att jämföra med 27 527 träffar under perioden 2004–2007), och i 2017 års SOM-undersökning framkommer att invandring/integration nu är det samhällsproblem som svenskarna finner absolut viktigast (se Martinssons och Weissenbilders kapitel i denna antologi). Men, när svenska väljare säger att invandring är en viktig fråga – och att de är för respektive emot en generös invandringspolitik – menar de då samma sak, eller innefattar fenomenet ”invandring” flera olika attityddimensioner?

I det här kapitlet undersöks huruvida svenska folket har nyanserade attityder när det gäller två specifika former av invandring – arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring. Skiljer sig attityder till invandring beroende av vad som föranleder migrationen, eller är attityderna desamma oberoende av syfte? Och vilka förklaringsfaktorer ligger bakom dessa attityder? För att sätta svenska folkets atti-

tyder till invandring i kontext ges i följande avsnitt en kort historisk överblick över invandringen till Sverige – i praktik, och som politisk fråga. Sedan följer analyser av svenska folkets attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring de senaste åren, samt hur förklaringsfaktorer som enligt tidigare forskning kan ligga bakom attityder till invandring, 1) gäller också för svenska förhållanden, och 2) är desamma, eller skiljer sig, (o)beroende av vad som föranleder migrationen (i detta fall flykt eller arbete)¹.

Svensk invandringspolitik – en historisk översikt

Invandringen till Sverige har under 1900-talet och början av 2000-talet gått i vågor. Förändringarna kan delvis förklaras av hur svensk lagstiftning sett ut, delvis av hur den svenska ekonomin förändrats (se SCB, 2004 för en översikt). Efter andra världskriget expanderade svensk ekonomi, vilket skapade stor efterfrågan på arbetskraft, med ökad arbetskraftsinvandring som följd. Under 1960-talet minskade detta behov, vilket föranledde restriktiva regleringar, och en påföljande minskning av antalet beviljade arbetstillstånd. Den restriktiva arbetskraftsinvandringspolitiken pågick från 1970-talet fram till början av 2000-talet – en tid under vilken invandringen till Sverige istället kom att domineras av flykting- och anhöriginvandring.

Storleken på flyktinginvandringen har delvis styrts av omvärldsförhållanden (krig och konflikter), och dels av svensk politik. I början av 1990-talet ökade antalet asylsökande kraftigt som följd av inbördeskriget i forna Jugoslavien (SCB, 2004). Det medförde i sin tur en ökad anhöriginvandring, vilken kom att helt dominera invandringen under resterande delar av 1990- och början av 2000-talet. Under senare år har både arbetskraftsinvandringen och flyktinginvandringen ökat. Medan ökningen i flyktinginvandring berott på ett ökat antal asylsökande från bland annat Syrienkriget (SCB, 2018), kan ökningen av arbetskraftsinvandrare kopplas till 2000-talets gradvisa liberalisering av arbetskraftsinvandringspolitiken. Ett exempel på detta är den arbetskraftsreform som genomfördes 2008, vilken förenklade för människor utanför EU/EFTA att komma till Sverige för att arbeta (RIR, 2016). Sedan dess har arbetskraftsinvandringen sett en viss procentuell ökning; dock ska noteras att andelen arbetskraftsinvandrare i Sverige fortfarande är relativt låg jämfört med genomsnittet bland OECD-länderna (Migrationsverket, 2018).

Partiernas policypositioner och policyretorik

Traditionellt brukar en restriktiv invandringslagstiftning, särskilt gällande flyktingar, förknippas med partier till höger om mitten på den ideologiska vänster-höger-skalan. Medan tidigare studier bekräftat att svenska högerpartier under de senaste decennierna förvisso varit något mer restriktiva i sin invandringspolitik än partier till vänster (Green-Pedersen & Odman, 2008), tycks de etablerade partierna, sett över tid, ha varit relativt överens när det gäller invandringspolitiska frågor (Hinnfors

m.fl., 2012; Odmalm, 2011), med några få undantag, som till exempel under den Moderatledda regeringen 1991; se Demkers kapitel om flyktinginvandring i föreliggande antologi.

Trots den relativa enighet som verkar gälla i faktisk politik finns tydliga skiljelinjer mellan vänster- och högerpartier i vilka argument som används för att motivera invandringspolitiska ståndpunkter (Bucken-Knapp, 2009; Hinnfors m.fl., 2012; Odmalm, 2011), såväl som vilken form av invandring som fokuseras (t.ex. arbetskraftsinvandring eller flyktinginvandring). Detta gäller framförallt huruvida policypositioner motiveras med bakgrund i *ekonomiska* respektive *humanitära* principer, och vilka kompromisser mellan ekonomiska och humanitära värden som förespråkas när sådana är nödvändiga (Berg & Spehar, 2013; Odmalm, 2011).

Under 2000-talet har flertalet svenska högerpartier argumenterat för ett mer marknadsorienterat förhållningssätt till invandring (Berg & Spehar, 2013; Green-Pedersen & Odmalm, 2008). Enligt Green-Pedersen och Odmalm (2008) har både mitten-höger och högerkonservativa partier lyft de ekonomiska aspekterna av invandring, och använt marknadsorienterade argument för att utmana ”rådande konsensus” om en generös flyktingpolitik som de ansett förhärskar i den svenska debatten. Poängen har varit att Sverige i högre grad borde fatta invandringspolitiska beslut också utifrån ekonomiska överväganden, inte bara humanitära. Samtidigt som de marknadsekonomiska aspekterna av invandring lyfts fram har ett ökat fokus lagts på arbetskraftsinvandring, där en liberalisering av politiken har försvarats med klassiska högervärden, som öppen marknad och fri konkurrens (Berg & Spehar, 2013; Odmalm, 2011).

Ett liknande fokus på liberalisering av *arbetskraftsinvandringspolitiken* har uppmärksammats hos Miljöpartiet (MP). Till skillnad från högerpartierna har Miljöpartiet dock lyft kulturella och internationalistiska värden som argument för ökad liberalisering, såsom ”en värld utan gränser” och att invandring ”berikar samhället” (Berg & Spehar, 2013: 156). Miljöpartiet har också behållit fokus på en generös flyktinginvandring.

Där de svenska högerpartierna fokuserat på ekonomiska argument, och Miljöpartiet på humanitära och internationalistiska aspekter, har Socialdemokraterna motiverat sin invandringspolitik med hänvisning till nödvändigheten av att *kompromissa* mellan humanitära värden som internationell solidaritet och jämlikhet, och invandringens potentiella ekonomiska konsekvenser för välfärdsstaten (Odmalm, 2011). Medan humanitära värden använts som argument för generösa policyförslag (framförallt gällande flyktingpolitiken), har restriktiva förslag motiverats med en oro för att ”folkhemmet” inte kommer att klara den befolkningsökning som en generös invandringspolitik kan innebära (såväl flykting- som arbetskraftsinvandring), och att detta skulle göra det svårt att uppfylla principen om att alla som bor i Sverige ska ha god och lika tillgång till samhällets välfärdsinstitutioner (Bucken-Knapp, 2009; Hinnfors m.fl., 2012; Odmalm, 2011).

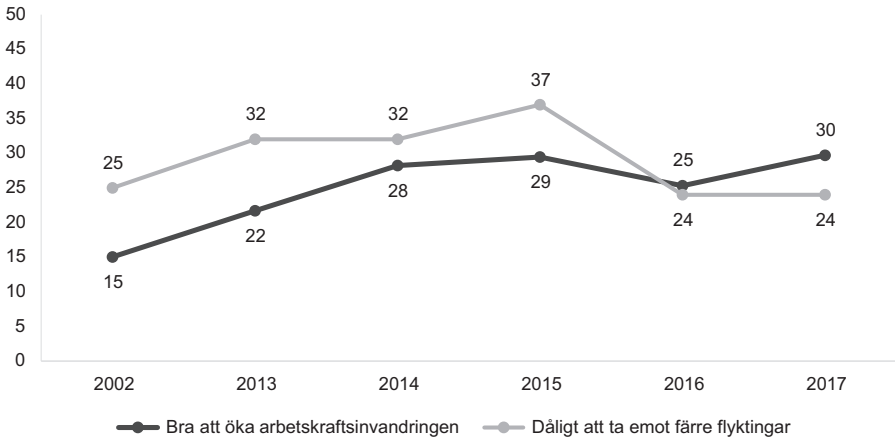
Om vi nu istället vänder blicken mot de politiska partiernas *sympatisörers* attityder till invandring tycks det senaste decenniet – åtminstone när det gäller flyktinginvandring – vara präglad av en tredelad skiljelinje, där M- och SD-sympatisörer står ut som mest restriktiva, V- och MP-sympatisörer som mest generösa, och övriga befinner sig någonstans i mitten (se Demkers kapitel om flyktinginvandring i föreliggande antologi). Om svenska folkets attityder till *arbetskraftsinvandring*, å andra sidan, vet vi dock än så länge inte lika mycket. Hur ser mönstret ut här? Gör väljarna, liksom partierna, skilda bedömningar av olika former av invandring, eller är en restriktiv/generös invandringsattityd alltid densamma? Då både orsakerna till, och samhälleliga konsekvenser av arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring kan skilja sig åt, är det rimligt att anta att väljarnas attityder till respektive form också kan skilja sig. Denna fråga kommer att analyseras i nästföljande avsnitt, med hjälp av data från de nationella SOM-undersökningarna.

Svenska folkets attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring 2013–2017

I figur 1 redovisas svenska folkets attityder till att 1) öka arbetskraftsinvandringen, och 2) ta emot färre flyktingar i Sverige, utifrån de mätningar som gjorts i SOM-institutets nationella undersökningar under perioden 2013–2017, med år 2002 som en jämförelsepunkt från tidigt 2000-tal. När det gäller förslaget att öka arbetskraftsinvandringen anges andelen procent av de svarande som anser att en ökning av arbetskraftsinvandringen är ett ”ganska bra” eller ”mycket bra” förslag. När det gäller förslaget att ta emot färre flyktingar redovisas istället andelen procent av de svarande som tycker att förslaget är ”ganska dåligt” eller ”mycket dåligt”. Anledningen till att presentera resultaten så här är att göra de mer jämförbara; en *positiv attityd* till att *öka arbetskraftsinvandringen* bör reflektera en generös inställning till arbetskraftsinvandring, medan en *negativ attityd* till att *ta emot färre flyktingar* kan antas indikera detsamma gällande flyktinginvandring.

Av resultaten framgår att attityderna till både arbetskraftsinvandring och flyktingmottagning varit mer generösa under perioden 2013–2015 jämfört med tidigt 2000-tal (2002) (se figur 1). Det framgår också att stödet för en generös arbetskraftsinvandring har varit lägre än motståndet mot en restriktiv flyktingpolitik under alla mättillfällen fram till 2015. Under perioden 2015–2016 förändras dock detta. Medan andelen positiva till en generös arbetskraftsinvandring har ökat från 22 till 30 procent mellan 2013 och 2017, har andelen negativa till en restriktiv flyktingpolitik istället minskat drastiskt, särskilt mellan åren 2015 (37 procent – den högsta siffran under de 6 mättillfällena) till 2017 (24 procent – samma låga nivå som år 2002). År 2017 är andelen positiva till generös arbetskraftsinvandring alltså för första gången högre än andelen som är negativa till restriktiv flyktinginvandring under samtliga mättillfällen.

Figur 1 Andel av svenska folket som anser det vara ett bra eller mycket bra förslag att öka arbetskraftsinvandringen, respektive ett dåligt eller mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige, 2002, och 2013–2017 (procent)

Kommentar: Förslagen som svarspersonerna fick ta ställning till löd: 'öka arbetskraftsinvandringen', och 'ta emot färre flyktingar i Sverige'. Svarsalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt'. När det gäller arbetskraftsinvandring redovisas andelen som angett svarsalternativen 'ganska bra' eller 'mycket bra' förslag; för minskat flyktingmottagande redovisas istället andelen som angett svarsalternativen 'ganska dåligt' eller 'mycket dåligt' förslag. Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbaserna. Antal svarande på förslaget om ökad arbetskraftsinvandring varierar mellan 1 548 och 1 710; antalet svarande på förslaget om att ta emot färre flyktingar varierar mellan 3 347 och 6 386.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002 och 2013–2017.

Tidigare forskning pekar på två övergripande dimensioner där människors attityder till invandring och invandrare skapas (se t.ex., Dempster & Hargrave, 2017; Esses, Hamilton, & Gaucher, 2017). Den första inbegriper ekonomiska överväganden, som situationen på arbetsmarknaden och de offentliga finanserna (den ekonomiska dimensionen); den andra inkluderar sociala faktorer, som nationell sammanhållning och säkerhet (den sociala dimensionen). Negativa attityder till invandring bottnar ofta i en kombination av farhågor avseende invandringens upplevda (negativa) konsekvenser för samhällets ekonomi och samhällsfunktioner (Wike, Stokes & Simmons, 2016), och att immigranter på olika sätt uppfattas som ett hot mot nationens sammanhållning (Ivarsflaten, 2005) och säkerhet (Telhami, 2016; Wike, Stokes, & Simmons, 2016). Hur enskilda individer tolkar invandringens effekter på samhället kan i sin tur påverkas av externa faktorer, såsom medierapportering och politisk diskurs (Crowley & McMahon, 2016; Doherty, 2015; Schemer, 2012), och individuella faktorer som socioekonomiska förhållanden, värderingar och mellanmänsklig tillit (Herrerós & Criado, 2009; Rustenbach, 2010; Wike, Stokes, & Simmons, 2016).

För attityder till specifika grupper av invandrare verkar det i allmänhet finnas en mer tillåtande attityd till invandrare som erkänns som flyktingar, än till individer som migrerar av andra orsaker, exempelvis arbete (O'Rourke & Sinnott, 2006) – något som också återspeglas i attityder hos svenska folket (se figur 1). Det finns dock studier som pekar på en ökande oro för att, i synnerhet flyktingar, kan utgöra ett hot mot den nationella säkerheten (TENT, 2016; Wike, Stokes, & Simmons, 2016) – något som skulle kunna undergräva den högre status som flyktinginvandring traditionellt sett haft (Dempster & Hargrave, 2017: 10). Vidare har Zimmermann, Bauer och Lofstrom (2000) visat att befolkningen i länder som främst tar emot flyktingar är relativt mer oroad över den inverkan som invandrare kan ha på säkerheten i landet (i detta fall ökad brottslighet), än individer från länder med främst arbetskraftsinvandrare. I länder som främst tog emot arbetskraftsinvandrare var befolkningen istället mer oroad för de ekonomiska effekterna av invandring (såsom ökad arbetslöshet och konkurrens om resurser).

Det är således rimligt att anta att medan attityderna till flyktinginvandring generellt kan vara något mer tillåtande än attityder till arbetskraftsinvandring, bör det framförallt vara de faktorer som *ligger bakom* dessa attityder som eventuellt skiljer sig åt. Medan attityder till flyktinginvandring kan antas vara närmare kopplade till oro för sociala förhållanden, som säkerheten i samhället, bör attityder till arbetskraftsinvandring i högre grad vara kopplade till ekonomiska och arbetsmarknadspolitiska överväganden².

I kommande avsnitt lyfts några av de förklaringsfaktorer som enligt tidigare forskning kan spela roll för attityder till invandring i allmänhet. Hur dessa förklaringar återspeglas i attityder till specifika former av invandring – arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring – hos svenska folket testas sedan genom analyser av 2017 (arbetskraftsinvandring) respektive 2016 (flyktinginvandring) års nationella SOM-undersökning. Analyserna görs med data från två olika år då de relevanta bakgrundsfrågorna ställdes tillsammans med respektive attitydfråga vid skilda tillfällen.

Vid jämförelserna mellan attityder till arbetskraftsinvandring år 2017 å ena sidan, och flyktingmottagning år 2016 å andra sidan, bör det beaktas att frågorna inte är direkt jämförbara, då frågan om arbetskraftsinvandring mäter inställning till en ökning av antalet invandrare jämfört med nuvarande förhållanden, och frågan om flyktingmottagning till en *minskning*. Det bör dock vara ett rimligt antagande att ett jakande svar på den förra frågan, och ett nekande svar på den senare reflekterar positiva attityder till en generös invandringspolitik (och vice versa).

Som metod för att undersöka sambanden mellan attityder till invandring och ekonomiska och sociala förklaringsfaktorer används envägs-variansanalys (ANOVA)³. Variansanalyserna följs upp med två avslutande regressionsanalyser, för att se om eventuella samband mellan attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring och de studerade förklaringsfaktorerna kvarstår när andra förklaringsfaktorer, samt ett antal demografiska variabler, konstanthålles.⁴

Ekonomisk oro och attityder till invandring

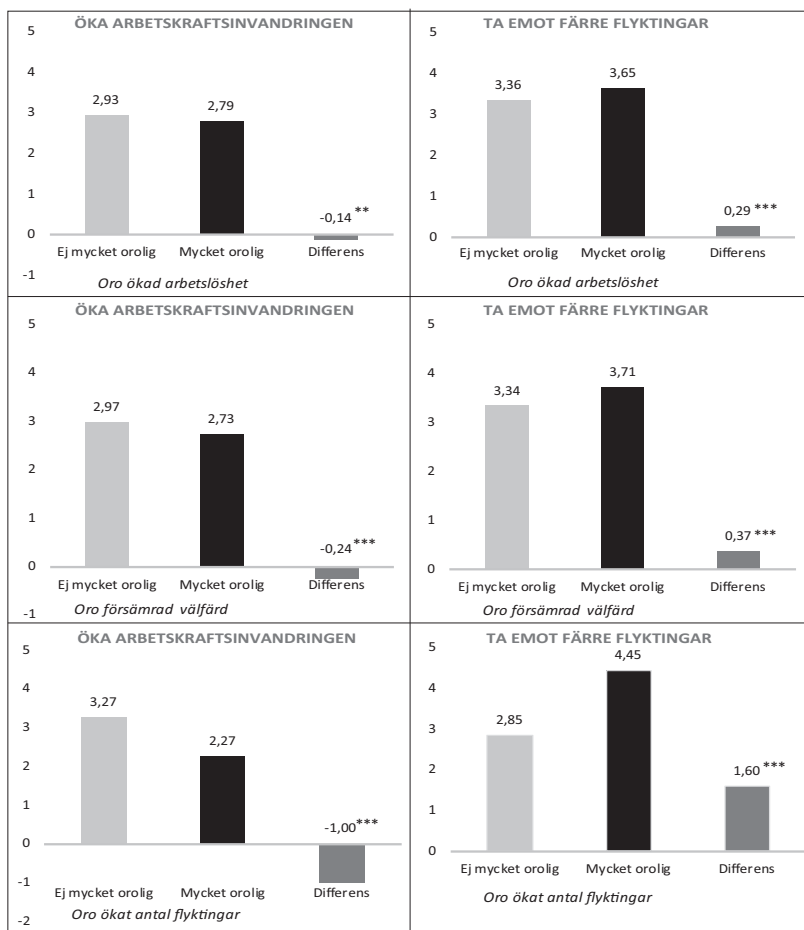
Oro för ekonomin är en av de vanligaste orsakerna som människor uppger när de ska förklara restriktiva attityder till invandring. Enligt en rapport från International Organization for Migration (IOM, 2015: 17) till exempel visar globala Gallup-data att när personer bedömer det egna landets ekonomiska situation som "ganska dålig/dålig" nästan fördubblas sannolikheten att de svarar att invandringen bör minskas i jämförelse med när de bedömer att ekonomin är "bra/mycket bra". Länderjämförande studier har också visat att det i många länder kan vara upp till hälften av befolkningen som oroar sig för att invandrare kommer att tillföra ekonomisk börda på det egna landets ekonomi (se t.ex. Wike, Stokes & Simmons, 2016). I tillägg till direkt oro för samhällsekonomiska faktorer har en del studier också pekat på att storleken på gruppen invandrare kan påverka känslan av hot och ekonomisk konkurrens (se t.ex. Quillian, 1995), och att en ökning av andelen invandrare i ett land därav kan öka andelen individer som ställer sig negativa till invandring (Schlueter & Wagner, 2008; Semyonov m.fl., 2004).

I sex diagram (se figur 2) redovisas medelvärdesskillnader i attityder till att öka arbetskraftsinvandringen (2017) respektive minska flyktinginvandringen (2016), mellan individer som känner sig mycket oroliga jämfört med individer som inte känner sig mycket oroliga för två direkta ekonomiska faktorer, försämrad välfärd och ökad arbetslöshet, samt en indirekt ekonomisk faktor, ökat antal flyktingar. Högre medelvärden indikerar en positiv inställning till förslaget om ökad arbetskraftsinvandring, och en positiv inställning till förslaget om att ta emot färre flyktingar. Eftersom höga medelvärden i det ena fallet indikerar en generös attityd till invandring (öka arbetskraftsinvandringen), och en restriktiv inställning i det andra fallet (ta emot färre flyktingar), tyder en negativ (eller positiv) skillnad mellan de olika grupperna på motsatt effekt. En negativ differens mellan personer som är mycket oroliga för arbetslöshet och personer som inte är mycket oroliga, till exempel, betyder i fallet arbetskraftsinvandring att oroliga är mer negativa till invandring än de som inte är oroliga. I fallet med flyktinginvandring tyder istället en *positiv* differens på att oroliga är mer negativa till invandring.

I figur 2 kan utläsas att personer som känner sig mycket oroliga för direkta ekonomiska faktorer (ökad arbetslöshet och försämrad välfärd), liksom indirekta aspekter (ökning av antalet flyktingar) är mer negativa till både arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring, än personer som inte känner stark oro. Det verkar alltså finnas ett samband mellan att känna stark ekonomisk oro och restriktiva attityder till invandring bland de svarande i de nationella SOM-undersökningarna 2016, respektive 2017. I tillägg till detta visar figuren att medelvärdesskillnaderna mellan personer som känner stark ekonomisk oro, och personer som känner sig mindre oroliga, i samtliga fall är större när frågan gäller attityder till flyktinginvandring än när den gäller arbetskraftsinvandring. Detta går emot antagandet att oro för ekonomiska förhållanden ska ha relativt större negativ inverkan på attityder till

invandring när orsaken till migrationen är arbete, relativt till när orsaken är flykt från krig och konflikter (jmf Zimmermann, Bauer & Lofstrom, 2000).

Figur 2 Medelvärdesskillnader i attityder till ökad arbetskraftsinvandring (2017) respektive minskad flyktinginvandring (2016), mellan individer som är mycket oroliga jämfört med individer som inte är mycket oroliga för ökad arbetslöshet, försämrad välfärd samt en ökning av antalet flyktingar

Kommentar: Envägs variansanalys (ANOVA) av medelvärdesskillnader mellan individer som känner sig mycket oroliga, respektive inte mycket oroliga för 1) ökad arbetslöshet, 2) försämrad välfärd, och 3) ökat antal flyktingar. Resultaten anges i medelvärden och differenser i inställning till förslagen om att öka arbetskraftsinvandringen respektive att ta emot färre flyktingar i Sverige. Hela svarsskalan används för att mäta attityd (5-gradig) men svaren är kodade så att de går från negativ (1 = "mycket dåligt förslag") till positiv (5 = "mycket bra förslag"); för exakt frågeformule-

ring, se kommentarer till figur 1. Statistiska signifikansnivåer indikeras med asterisker; ** $p < .01$, *** $p < .001$. Orosfrågorna ingick i en större fråga, där formuleringen löd: 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' De item som används i analyserna i figuren är: 'Stor arbetslöshet', 'Försämrade välfärd' och 'Ökat antal flyktingar'. Svarsalternativen var 'mycket oroande', 'ganska oroande', 'inte särskilt oroande' och 'inte alls oroande'. Variablerna har kodats om till dikotomier, där 1 = 'ej mycket orolig' och 2 = 'mycket orolig'. Antalet svarande i analyserna varierar mellan 1 470 och 1 696.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2016 och 2017.

Social oro och attityder till invandring

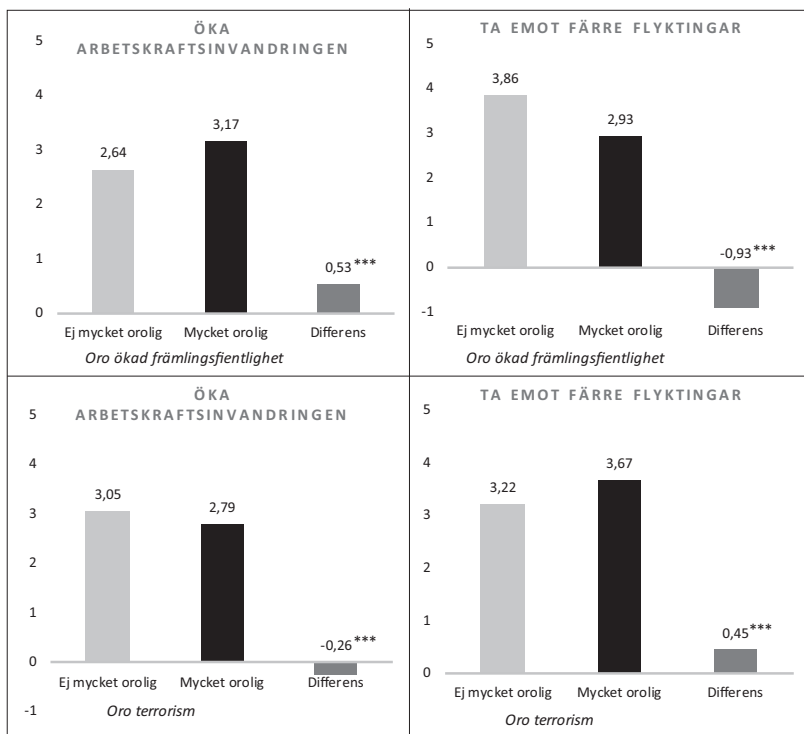
Vid sidan av ekonomisk oro har social oro lyfts som en central förklaringsfaktor till attityder till invandring. Den sociala dimensionen innefattar bland annat frågor om nationell sammanhållning och samhörighet (Card, Dustmann & Preston, 2012; Ivarsflaten, 2005), och nationell säkerhet (Telhami, 2016; Wike, Stokes, & Simmons, 2016).

För nationell sammanhållning har forskning visat att en oro för att en mångfald av till exempel språk, religion och traditioner kan komma att påverka samhällsgemenskapen negativt kan ligga bakom restriktiva attityder till invandring (Ivarsflaten, 2005). Detsamma gäller oro för den nationella säkerheten; ett flertal studier har påvisat en ökning av andelen individer som hänvisar till säkerhetsfrågor såsom oro för terrorism när de svarar på frågor om invandring – något som i sin tur har ett negativt samband med attityder till invandring (Stupi, Chiricos, & Gertz, 2016; Telhami, 2016; Wike, Stokes, & Simmons, 2016).

För att testa sambanden mellan attityder till invandring och social oro används två variabler; oro för ökad främlingsfientlighet (hot mot social sammanhållning), och oro för terrorism (hot mot säkerheten). I figur 3 redovisas medelvärdeskilnader i attityder till förslagen om att öka arbetskraftsinvandringen (2017) respektive att ta emot färre flyktingar (2016), bland individer som känner sig mycket oroliga, respektive inte mycket oroliga, för ökad främlingsfientlighet och terrorism. Högre medelvärden indikerar en positiv inställning till förslagen.

I figuren framkommer framförallt tre saker. För det första att resultaten stödjer antagandet om att oro för landets säkerhet (terrorism) har ett samband med negativa attityder till invandring (både gällande arbetskrafts- och flyktinginvandring). För sambandet mellan oro för den sociala sammanhållningen i samhället (här ökad främlingsfientlighet) och attityder till invandring motsäger dock resultaten antagandet; både för arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring visar analyserna att individer som känner stark oro för ökad främlingsfientlighet har *positivare* attityder, inte mer restriktiva. Slutligen visar resultaten ett stöd för antagandet att sambandet mellan social oro och attityder till invandring är större när det gäller flyktinginvandring än när det gäller arbetskraftsinvandring (jmf Zimmermann, Bauer & Lofstrom, 2000). I båda fallen är medelvärdeskilnaderna mellan mycket oroliga och inte mycket oroliga personer störst när frågan gäller attityder till flyktinginvandring.

Figur 3 Medelvärdeskillnader i attityder till ökad arbetskraftsinvandring (2017) respektive minskad flyktinginvandring (2016) mellan individer som känner sig mycket, respektive inte mycket oroliga för ökad främlingsfientlighet och terrorism

Kommentar: Envägs variansanalys (ANOVA) av medelvärdeskillnader mellan individer som känner sig mycket oroliga respektive inte mycket oroliga för 1) ökad främlingsfientlighet, och 2) terrorism. Resultaten anges i medelvärden och differenser i inställning till förslagen om att öka arbetskraftsinvandringen respektive att ta emot färre flyktingar i Sverige, där 1 = 'mycket dåligt förslag' och 5 = 'mycket bra förslag'. Statistisk signifikansnivå: ***p < .001. För formulering och kodning av orosfrågorna, se kommentarer till figur 2. Antalet svarande varierar mellan 1 473 och 1 701.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2016 och 2017.

Partisynpat och attityder till invandring

Utöver oro för ekonomiska och sociala förhållanden i landet är attityder till invandring också kopplade till den politiska diskursen, och i form av personliga politiska och ideologiska värderingar. Ett flertal studier har visat att det finns ett samband mellan hur invandrare porträtteras i den politiska debatten och människors attityder till invandring. Negativa regeringskampanjer korrelerar som väntat med en

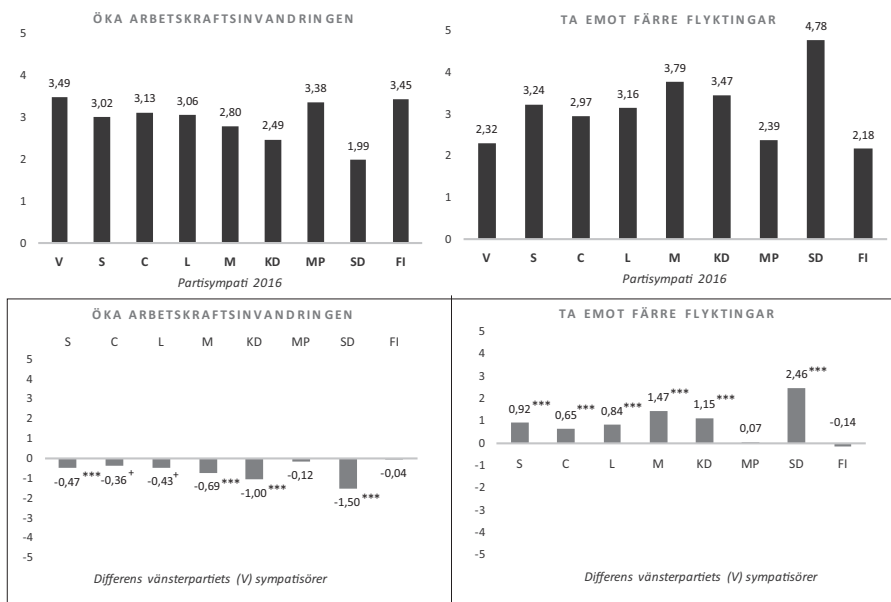
ökad främlingsfientlighet bland allmänheten (Doherty, 2015; Schemer, 2012); positiva diskurser sammanfaller med en mer positiv allmän attityd till invandring (Arango, 2013; Crawley & McMahon, 2016). Medan forskningen har kunnat påvisa ett samband mellan politisk diskurs och attityder till invandring, är det svårare att statistiskt pröva om detta också är ett *orsakssamband*: en korrelation mellan växande negativa attityder till invandring och en mer negativ politisk diskurs betyder inte nödvändigtvis att *diskursen* har påverkat *medborgarnas attityder*; det kan lika gärna vara den allmänna opinionen som påverkat hur politikerna talar om invandring.⁵ Oavsett vilket vet vi från tidigare studier att det finns ett samband mellan hur partier belyser invandningsfrågan, och väljarnas attityder. Tillsammans med forskning som visar att väljare är känsliga för de egna partiernas argument, men bortrationaliserar konkurrerande partiers ståndpunkter (se t.ex. Slothuus & de Vreese, 2010), är det rimligt att anta att det finns ett samband mellan svenska partiers ståndpunkter gällande invandring, och de egna *sympatisörernas* attityder.

Givet de etablerade partiernas fokus på antingen arbetskraftsinvandring (partier till höger) eller flyktinginvandring (partier till vänster) som beskrivits tidigare i kapitlet, är det rimligt att anta att högerpartiernas sympatisörer är relativt mer positiva till arbetskraftsinvandring, medan vänsterpartiernas sympatisörer är mer positiva till flyktinginvandring. Vidare är rimligen Miljöpartiets sympatisörer positiva till båda formerna av invandring, medan Sverigedemokraternas sympatisörer kan antas vara mer negativa till båda formerna.

För att testa sambanden mellan attityder till invandring och partisympati används en traditionell partisympativariabel där väljarna anger vilket av de svenska partierna de tycker bäst om. I figur 4 redovisas medelvärdesskillnader mellan de svenska riksdagspartierna (+ FI) sympatisörer när det gäller attityder till att öka arbetskraftsinvandringen respektive att ta emot färre flyktingar. Resultaten visar att sympatisörer till V, FI och MP är mest positiva till ökad arbetskraftsinvandring, och minst positiva till förslaget om att ta emot färre flyktingar i Sverige. Mest negativa till att öka arbetskraftsinvandringen är SD- och KD-sympatisörer, medan SD- och M-sympatisörer är mest positiva till förslaget om att ta emot färre flyktingar. Resterande partiers sympatisörer faller någonstans emellan på båda förslagen.

Medan resultaten stödjer antagandet om att individer som sympatiserar med partier till vänster är mer positivt inställda till en generös flyktinginvandring än individer som sympatiserar med högerpartier, finns inget stöd för att sympatisörer till höger skulle vara mer generösa till arbetskraftsinvandring. Värt att notera är också att Socialdemokraternas sympatisörer verkar vara mer restriktiva både när det gäller flyktinginvandring och arbetskraftsinvandring jämfört med Vänsterpartiets sympatisörer. Det kan eventuellt förklaras med att Socialdemokraterna länge påtalat risker med att en hög invandring kan försvaga välfärdsstaten, se exempelvis Hinnfors med kollegor (2012). Vidare är variationen mellan de olika partiernas sympatisörer större för förslaget om att ta emot färre flyktingar än förslaget om att öka arbetskraftsinvandringen.

Figur 4 Attityder till ökad arbetskraftsinvandring (2017) respektive minskad flyktinginvandring (2016) för de olika partiernas sympatisörer. Medelvärdeskilnader mellan individer som anser att S, C, L, M, KD, MP, SD, FI är det bästa partiet jämfört med individer som anser att V är det bästa partiet

Kommentar: Analyser av medelvärdeskilnader (ANOVA). I de övre diagrammen presenteras medelvärden på inställning till förslagen om att öka arbetskraftsinvandringen/ta emot färre flyktingar i Sverige för de olika riksdagspartierna (inklusive FI) sympatisörer (högre värden indikerar positiv inställning till förslagen). Medelvärdeskilnader mellan individer som anser att S, C, L, M, KD, MP, SD, FI är det bästa partiet, jämfört med individer som anser att V är det bästa partiet presenteras i de nedre diagrammen i figuren. Statistisk signifikans av medelvärdeskilnader har tagits fram enligt Tukey's HSD post-hoc test; +p < .1, *p < .05, **p < .01, ***p < .001. N (arbetskraftsinvandring) = 1 514; N (flyktinginvandring) = 4 005.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2016 och 2017.

Effekter av ekonomisk och social oro samt partisympati på attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring

Resultaten från variansanalyserna visar tydliga samband mellan både ekonomisk och social oro och restriktiva attityder till flykting- och arbetskraftsinvandring. De visar också en tydlig relation mellan attityder till invandring och partisympati. Resultaten ger viktiga indikationer på vad som kan ligga bakom svenska väljares attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring. Det är dock svårt att med enbart variansanalysernas hjälp avgöra den relativa effekten av de olika oros-

och värderingsvariablerna. Det kan också finnas andra faktorer utöver de som testats i analyserna som kan påverka attityder till invandring. Tidigare forskning har till exempel visat att negativa attityder gentemot invandrare är mindre utbredda bland yngre personer och högt utbildade (IOM, 2015; Heath & Richards, 2016; TENT, 2016) och personer som känner en hög tillit till andra människor i allmänhet (Herreros & Criado, 2009; Rustenbach, 2010), och mer utbredda bland arbetslösa (Card, Dustmann, & Preston, 2012) och personer som placerar sig till höger på den ideologiska vänster-högskalan (Canetti m.fl., 2016; Rustenbach, 2010),

För att undersöka i vilken grad ekonomisk och social oro samt partisympati kan förklara attityder till invandring, och om förklaringarna ser olika ut när det gäller arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring, görs därför två multinominala logistiska regressionsanalyser, där attityder till ökad arbetskraftsinvandring respektive minskad flyktinginvandring testas mot de olika förklaringsfaktorerna under kontroll för varandra. I regressionsmodellerna inkluderas också de demografiska variablerna utbildning, ålder, arbetsmarknadsstatus och kön, samt mellanmännisklig tillit och ideologisk vänster-höger orientering. Svaren på frågorna om attityder till förslagen om ökad arbetskraftsinvandring respektive minskad flyktinginvandring har kodats till tre kategorier; ”bra förslag”, ”varken bra eller dåligt förslag” och ”dåligt förslag”. Mittenkategorin ”varken bra eller dåligt förslag” används i analyserna som referenskategori. Resultaten redovisas i tabell 1.

Om vi börjar med sambandet mellan ekonomisk oro och attityder till invandring framkommer i tabellen att detta är obefintligt när det gäller oro för ökad arbetslöshet och försämrad välfärd, när relationen mellan ekonomisk oro och attityder till arbetskraftsinvandring såväl som flyktinginvandring testas under kontroll för de andra förklaringsvariablerna. Sambandet mellan attityder till invandring och oro för ett ökat antal flyktingar är dock tydligt; i båda exemplen är attityderna till invandring mer restriktiva hos personer som känner sig mycket oroliga för att flyktingantalet ska öka, jämfört med personer som inte känner stark oro för detta.

För sambanden mellan social oro och attityder till invandring framkommer ett delvis annat resultat. Liksom var fallet i variansanalyserna finns ett samband mellan att känna stark oro för ökad främlingsfientlighet och att ha en generös inställning till arbetskrafts- och flyktingpolitik. När det gäller relationen mellan oro för terrorism och restriktiva attityder visar regressionsanalyserna dock endast ett samband i exemplet med flyktinginvandring.

De största skillnaderna mellan arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring uppstår när det gäller sambanden mellan attityder till invandring och partisympati. I regressionsanalyserna av partisympati har (liksom var fallet i variansanalyserna) effekten av att sympatisera med Vänsterpartiet jämförts med effekten av att sympatisera med respektive av de andra riksdagspartierna, samt Feministiskt Initiativ. Här visar resultaten ingen effekt av att sympatisera med Vänsterpartiet i jämförelse med de andra riksdagspartierna eller FI (med undantag av KD, och på en lägre statistisk säkerhetsnivå SD), för förslaget om att öka arbetskraftsinvandringen.

När det gäller förslaget om att ta emot färre flyktingar syns dock tydliga partiefekter. Här visar resultaten en mer generös inställning till flyktinginvandring hos V-sympatisörer i jämförelse med både sympatisörer till S, L, M, KD och SD. När andra förklaringsfaktorer och demografiska faktorer som kan påverka attityder till invandring konstanthålles visar det sig alltså bara vara i fallet med flyktinginvandring som partisympati har någon påtaglig effekt på de svarandes attityder.

Tabell 1 Effekter av ekonomisk och social oro, samt partisympati på attityder till ökad arbetskraftsinvandring (2017) respektive minskad flyktinginvandring (2016)

	Öka arbetskraftsinvandringen (ref = varken bra eller dåligt förslag)		Ta emot färre flyktingar (ref = varken bra eller dåligt förslag)	
	Relativ riskkvot: Dåligt förslag	Relativ riskkvot: Bra förslag	Relativ riskkvot: Dåligt förslag	Relativ riskkvot: Bra förslag
EKONOMISK ORO (ref = ej mycket orolig)				
Ökad arbetslöshet	1.21	1.19	1.14	1.03
Försämrad välfärd	.95	.76†	.63†	1.04
Ökat antal flyktingar	4.98***	.93	1.61	13.96***
SOCIAL ORO (ref = ej mycket orolig)				
Ökad främlingsfientlighet	.64**	1.81***	3.21***	.63*
Terrorism	1.34†	.87	.47***	1.00
PARTISYMPATI (ref = V)				
S	1.47	.78	.30***	1.14
C	1.03	.62	.46	1.03
L	1.26	.85	.21**	1.18
M	1.26	.74	.15***	1.40
KD	3.38*	.55	.22*	1.90
MP	.80	.77	.58	.68
SD	2.47†	.74	.88	14.81***
FI	1.08	1.15	1.19	1.32
Vänster-höger orientering (ref = vänster)				
Mitten	1.21	1.01	.67	1.08
Höger	1.60†	1.10	1.43	1.82†
Mellanmänsklig tillit (ref = låg tillit)				
Varken låg eller hög tillit	.56*	.70	.82	.60
Hög tillit	.59*	.92	1.74	.64
Hög utbildning (ref = låg/medel)				
Hög utbildning	.80	1.83***	1.62*	.88
Ålder (ref = 16–29 år)				
30–64 år	1.05	.87	.90	1.53
65 år och äldre	.89	.97	1.00	1.81†
Arbetslös (ref = ej arbetslös)				
Arbetslös	.56	1.00	1.21	1.08
Man (ref = kvinna)				
Man	1.23	1.34*	.76	.87
Pseudo-R2				
Pseudo-R2	.15		.31	
Antal observationer				
Antal observationer	1 386		1 148	

Kommentar: Multinomiala logistiska regressionsanalyser, med förslagen att "öka arbetskraftsinvandringen" respektive "ta emot färre flyktingar" som beroende variabler (förslagen är kodade

som 'bra förslag' och 'dåligt förslag', med " 'varken bra eller dåligt förslag' som referenskategori). Statistiska signifikansnivåer: †p <.10, *p <.05, ** p <.01, ***p <.001. Resultaten presenteras som *relativ riskkvot* vilken tolkas enklast på följande sätt: om riskkvoten är större än 1 är sannolikheten att tycka att förslagen om att öka arbetskraftsinvandringen/ta emot färre flyktingar är dåliga (respektive bra) jämfört med referenskategori (neutral inställning till förslagen) större för personer som t.ex. är mycket oroliga för att arbetslösheten ska öka, jämfört med personer som inte är mycket oroliga. Om den relativa riskkvoten är *mindre* än 1 är sannolikheten att tycka att förslagen är dåliga (respektive bra) jämfört med referenskategori (neutral inställning) istället *mindre* för personer som är mycket oroliga för att arbetslösheten ska öka. En relativ riskkvot på 1 innebär att det inte finns några skillnader mellan personer som är mycket oroliga jämfört med de som inte är mycket oroliga. Frågeformuleringarna och kodningarna av oro- och partisympatifrågorna är desamma som för variansanalyserna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2016 och 2017.

(O)lika förklaringar till attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring

När det gäller svenska väljares attityder till olika former av invandring har analysen visat att, från att ha varit relativt mer generösa till flyktinginvandring, har attityderna till flyktinginvandring på bara några år minskat till samma nivå som attityderna till arbetskraftsinvandring (2016), och till och med understigit dessa (2017). Detta kan kanske förklaras med forskning som visat att 1) människor tenderar att vara något mer positiva till invandring när denna utgörs av flyktingar jämfört med andra typer av invandrare (O'Rourke & Sinnott, 2006), samtidigt som 2) det finns studier som tyder på att den här särställningen som flyktinginvandrare åtnjuter kan vara på väg bort, bland annat då ökad osäkerhet, som terrorism, ofta kopplas samman med just *flyktinginvandring* (TENT, 2016; Wike, Stokes, & Simmons, 2016).

När det gäller potentiella orsaker till attityder till invandring tyder resultaten på att svenska väljare till viss del kan känna sig "hotade" av invandring – något som kan leda till ett ökat stöd för en restriktiv flyktingpolitik såväl som arbetskraftsinvandringspolitik. Dessa känslor kan bero på verkliga eller föreställda faktorer, som ekonomiska prognoser och rädsla för terrorism – något som stämmer relativt väl med tidigare studier av orsaker till restriktiva attityder till invandring (se Dempster & Hargrave, 2017 för en översikt).

En detalj som dock skiljer sig från tidigare forskning är att, när sambandet mellan ekonomisk oro (oro för ökad arbetslöshet, försämrad välfärd, och ökat antal flyktingar) testas under kontroll för andra förklaringsfaktorer (och varandra), framträder enbart ett samband mellan restriktiva attityder och den mer indirekta ekonomiska oron för att antalet flyktingar ska öka. Intressant att notera här är att tidigare studier visat att sambandet mellan uppfattning av invandring som ett hot och restriktiva invandringssattityder kan påverkas av vilken grad av kontroll människor upplever sig ha över situationen (Greenaway m.fl., 2014). Resultaten har fått en del forskare att dra en parallell mellan ökade restriktiva attityder till invandring i Europa och oro för vilka konsekvenser som invandringen kan få på samhället, och att de senaste årens stora ökning av antalet flyktingar till Europa skulle kunna

uppfattas som varande bortom kontroll för medborgarna (och politikerna) i dessa länder (Esses, Hamilton, & Gaucher, 2017: 85). Kanske är det helt enkelt så att många svenskar idag oroar sig för att antalet flyktingar ska öka till en nivå där de själva (och/eller samhället) tappar kontrollen över vilka konsekvenser de befarar att en sådan ökning kan få på till exempel samhällsekonomin, och att det är detta som återspeglas i sambandet mellan oro för välfärdsstaten och ökad arbetslöshet, och attityder till invandring.

När det gäller frågan om vad som förklarar attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring specifikt framkommer endast en tydlig skillnad; effekten av partisympati. Trots att det i inledande analyser verkade som att sympatisörer till partier till vänster var mer generöst inställda till både arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring, visade det sig vara enbart attityder till flyktinginvandring som kunde förklaras med hjälp av partisympati under kontroll för andra förklaringsfaktorer. Medan attityder till flyktinginvandring delvis kan förklaras av närhet till specifika partier, förefaller det alltså vara andra faktorer än partisympati direkt som påverkar svenska väljares attityder till arbetskraftsinvandring. Kanske kan detta ha ett samband med att det under de senaste decennierna varit flyktingar och asylsökande som dominerat svensk invandringspolitik? Medan väljarna har haft god tid att etablera en förståelse för de olika partiernas ståndpunkter gällande flyktinginvandring, har mindre utrymme getts åt diskussioner om arbetskraftsinvandring; något som skulle kunna förklara varför partisympati i dessa fall verkar spela mindre roll. Huruvida detta är fallet, vilka fler faktorer som kan förklara attityder till arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring i Sverige, och hur attityderna utvecklas över tid återstår för framtida forskning att ta reda på.

Noter

- ¹ Notera här att det finns andra anledningar till varför personer migrerar än de som lyfts i detta kapitel, som till exempel återförening med anhöriga, och studier (se Strömbäck & Theorin, 2018). Det finns också stor variation mellan individer inom kategorierna ”flyktinginvandring” och ”arbetskraftsinvandring”. Analyser med mer nyanserade kategorier för olika former av migration kan därför med fördel göras som en uppföljning av denna rapport.
- ² Notera här att attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring båda kan vara kopplade till båda orosdimensionerna. Poängen är enbart att det finns visst stöd från tidigare forskning för antagandet att attityder till den ena formen av invandring, flyktinginvandring, kan vara relativt starkare kopplad till den sociala orosdimensionen, medan arbetskraftsinvandring kan vara relativt starkare kopplad till ekonomiska orosfaktorer.
- ³ Med en variansanalys testas huruvida en grups medelvärde signifikant skiljer sig från en eller flera andra grupperns medelvärden – exempelvis medelvärdet på

frågan om attityder till arbetskraftsinvandring hos individer med hög respektive låg oro för den nationella säkerheten. Finns inga statistiskt signifikanta skillnader mellan grupperna talar det emot att oro för den nationella säkerheten skulle bidra till att förklara attityder till arbetskraftsinvandring, och vice versa.

- ⁴ En direkt statistisk analys av eventuella skillnader mellan orsaksförklaringar till attityder till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring kan inte göras, då det är olika individer som svarat på respektive fråga. Analyserna kan dock användas för att upptäcka om det finns generella mönster mellan förklaringsfaktorer och attityder som skiljer sig åt för arbetskraftsinvandring respektive flyktinginvandring.
- ⁵ Ett sådant omvänt förhållande kan naturligtvis inte heller uteslutas när det gäller sambandet mellan orosfrågorna och attityder till invandring; det är möjligt att negativa attityder till invandring i sig skulle kunna leda till ökad oro för landets ekonomi, sociala sammanhållning och säkerhet.

Referenser

- SCB (2004). Efterkrigstidens invandring och utvandring. Sveriges statistiska centralbyrå (SCB): Demografiska rapporter 2014 (5). Hämtad från: https://www.scb.se/statistik/_publikationer/be0701_1950i02_br_be51st0405.pdf
- SCB (2018). Många nya medborgare under 2016. Sveriges statistiska centralbyrå (SCB): *Statistiknyhet*. Hämtad från: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/statistiknyhet/medellivslangder-hushallsstatistik-asylosokande-m.m.-2016/>
- Arango, J. (2013). Exceptional in Europe? Spain's experience with immigration and integration. Report from Migration Policy Institute, hämtad från: <https://www.migrationpolicy.org/research/exceptional-europe-spains-experience-immigration-and-integration>
- Berg, L. & Spehar, A. (2013). Swimming against the tide: Why Sweden supports increased labour mobility within and from outside the EU. *Policy Studies*, 34(2), 142–161.
- Bucken-Knapp, G. (2009). Defending the Swedish model: Social Democrats, trade unions, and labor migration policy reform. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Canetti, D., Snider, K., Pedersen, A. & Hall, B. (2016). Threatened or threatening? How ideology shapes asylum seekers' immigration policy attitudes in Israel and Australia. *Journal of Refugee Studies*, 29(4), 583–606.
- Card, D., Dustmann, C., & Preston, I. (2012). Immigration, wages, and compositional amenities. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 78–119.
- Crawley, H. & McMahon, S. (2016). Beyond fear and hate: Mobilising people power to create a new narrative on migration and diversity. Report published

- by the Centre for Trust, Peace and Social Relations, Coventry University. Hämtad från: <https://www.benjerry.co.uk/files/live/sites/uk/files/our-values/Beyond-Fear-and-Hate-v1.5-FINAL.pdf>
- Dempster, H. & Hargrave, K. (2017). Understanding public attitudes towards refugees and migrants. Overseas Development Institute: Working Paper 512. London: Overseas Development Institute. Hämtad från: <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-92767-ea.pdf>
- Doherty, B. (2015). Call me illegal: The semantic struggle over seeking asylum in Australia. Paper published by the Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford. Hämtad från: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Call_me_illegal_The_semantic_struggle_over_seeking_asylum_in_Australia_0.pdf
- Esses, V., Hamilton, L., & Gaucher, D. (2017). The global refugee crisis: Empirical evidence and policy implications for improving public attitudes and facilitating refugee resettlement. *Social Issues and Policy Review*, 11(1), 78–123.
- Greenaway, K., Louis, W., Hornsey, M., & Jones, J. (2014). Perceived control qualifies the effects of threat on prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 53(3), 422–442.
- Green-Pedersen, C. & Odmalm, P. (2008). Going different ways? Right-wing parties and the immigrant issue in Denmark and Sweden. *Journal of European Public Policy*, 15(3), 367–381.
- Heath, A. & Richards, L. (2016). Attitudes towards immigration and their antecedents: Topline results from round 7 of the European Social Survey. In the *ESS Topline Results Series*, 7. Hämtad från: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS7_toplines_issue_7_immigration.pdf
- Herreros, F. & Criado, H. (2009). Social trust, social capital and perceptions of immigration. *Political Studies*, 57(2), 337–355.
- Hinnfors, J., Spehar, A., & Bucken-Knapp, G. (2012). The missing factor: Why social democracy can lead to restrictive immigration policy. *Journal of European Public Policy*, 19(4), 585–603.
- IOM (2015). How the world views migration. Rapport från International Organization for Migration (IOM), hämtad från: https://publications.iom.int/system/files/how_the_world_gallup.pdf
- Ivarsflaten, E. (2005). Threatened by diversity: Why restrictive asylum and immigration policies appeal to Western Europeans. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 15(1), 21–45.
- Migrationsverket (2018). *Översikt av beviljade arbets- och uppehållstillstånd åren 2005–2015*. Hämtad från: <https://www.migrationsverket.se/download/18.2b6f7de914c17a2ed265510/1485556054814/%C3%96versikt-2005-2015.pdf>
- Odmalm, P. (2011). Political parties and ‘the immigration issue’: Issue ownership in Swedish parliamentary elections 1991–2010. *West European Politics*, 34(5), 1070–1091.

- O'Rourke, K. & Sinnott, R. (2006). The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, 22(4), 838–861.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586–611.
- RIR (2016). Ett välfungerande system för arbetskraftsinvandring? Rapport från Riksrevisionen (RIR). Hämtad från: <https://data.riksdagen.se/fil/2185CA8C-E1F6-4955-A8AD-F5629BE7CD9B>
- Rustenbach, E. (2010). Sources of negative attitudes toward immigrants in Europe: A multi-level analysis. *International Migration Review*, 44(1), 53–77.
- Schemer, C. (2012). The influence of news media on stereotypic attitudes toward immigrants in a political campaign. *Journal of Communication*, 62(5), 739–757.
- Schlueter, E. & Wagner, U. (2008). Regional differences matter: Examining the dual influence of the regional size of the immigrant population on derogation of immigrants in Europe. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(2–3), 153–173.
- Semyonov, M., Rajjman, R., Tov, A., & Schmidt, P. (2004). Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicators analysis of attitudes toward foreigners in Germany. *Social Science Research*, 33(4), 681–701.
- Slothuus, R. & de Vreese, C.H. (2010). Political parties, motivated reasoning, and issue framing effects. *The Journal of Politics*, 72(3), 630–645.
- Strömbäck, J. & Theorin, N. (2018). Attityder till invandring: En analys av förändringar och medieeffekter i Sverige 2014–2016. Delegationen för migrationsstudier (Delmi), rapport 2018: 4.
- Stupi, E., Chiricos, T., & Gertz, M. (2016). Perceived criminal threat from undocumented immigrants: Antecedents and consequences for policy preferences. *Justice Quarterly*, 33(2), 239–266.
- Telhami, S. (2016). American attitudes on refugees from the Middle East. Washington, DC: The Brookings Institution.
- TENT (2016). Public perceptions of the refugee crisis. New York, NY: TENT Foundation. Hämtad från: https://www.tent.org/wp-content/uploads/2017/11/TENT_2016_ITALY_TRACKER_V4.pdf
- Wike, R., Stokes, B., & Simmons, K. (2016). Europeans fear wave of refugees will mean more terrorism, fewer Jobs. Washington, DC: Pew Research Center for the People & the Press.
- Zimmermann, K., Bauer, T., & Lofstrom, M. (2000). Immigration policy, assimilation of immigrants and natives' sentiments towards immigrants: Evidence from 12 Oecd-countries. *Swedish Economic Policy Review*, 7, 11–53.

SVENSK OPINION OCH SKOLANS OMSTRUKTURERING

OM STYRNING, FÖRTROENDE OCH BEDÖMNING AV KVALITET

SVERKER LINDBLAD, LENNART NILSSON
OCH MÅRTEN LINDBLAD

Sammanfattning

Hur ser svenska folket på skolans verksamhet och styrning? Förtroendet för skolans verksamhet har ökat något. Däremot menar många att kvaliteten försämrats under senare år och är tveksamma till Skolverkets verksamhet men anser att internationella jämförelser är användbara för att bedöma skolans kvalitet. Hur ställer sig då svenskarna till omstruktureringen av skolväsendet i termer av avreglering, decentralisering, privatisering och marknadsstyrning? Vi finner att stora delar är klart negativa till fler friskolor och vinster i välfärden samt skolans kommunalisering, men gillar skolvalsmöjligheten. Närmare analyser visar på distinkta grupperingar inom allmänheten. En gruppering utgörs av *försvarare* av den reformerade skolan medan en annan framstår som *post-politiska kritiker* som vill driva omstruktureringen vidare. Ytterligare en gruppering kan sammanfattas som *besvikna försvarare* av den reformerade skolan och en som *oinitierade skeptiker*. Troligen kan vi främst förvänta oss förändringar bland de besvikna och oinitierade.

Skola och utbildning har ökat i omfattning och betydelse i det senmoderna samhället och skolpolitiken har under lång tid stått högt på dagordningen i svensk politik med stora ambitioner för såväl individ som samhälle. Samtidigt har skolan visat sig vara mycket svårstyrd och utbildningsreformer besvärliga att realisera.¹ Mot denna bakgrund kan misstänkas att skolan är ett område där förhoppningar såväl som besvikelser råder bland medborgarna.

Avsikten med detta kapitel är att beskriva hur den svenska allmänheten förhåller sig till viktiga skolfrågor. Det är också vår ambition att analysera skiljelinjer inom opinionen och hur dessa i sin tur kan knytas till skillnader i sociala och kulturella omständigheter bland befolkningen. På så sätt hoppas vi att bättre kunna förstå politiska förutsättningar för skol- och utbildningspolitik i dagens samhälle. Efter en kortare historisk bakgrundsteckning kommer vi att analysera resultat 2014 och 2017 års nationella SOM-undersökningar.²

Svenskt skolväsende – en bakgrund

Det svenska skolväsendet genomgick under sextio- och början av sjuttioalet omfattande reformer, då grundskolan och den integrerade gymnasieskolan infördes. Därefter följde en tid av omstrukturering, under åttiotalet i termer av decentralisering och i början av nittiotalet i form av avreglering, privatisering, marknadisering och skolval. Omstruktureringen knöts till företagsliknande styrning, så kallad New Public Management, och resultatstyrning (Englund, 1995; Lindblad & Lundahl, 2002). Sedan drygt tio år har den skolpolitiska debatten i stor utsträckning fokuserat på skolans effektivitet och resultat. Således kan noteras en förskjutning av uppfattningarna om skolans uppgifter – från bildning och demokrati vid de stora skolreformernas genomförande till dagens fokus på effektivitet och entreprenörskap i en era av globalisering och internationell konkurrens.

De rörelser och tendenser som noterats i Sverige återfinns i stor utsträckning i andra länder med liknande sociala och kulturella förhållanden. Det svenska skola särskilt uppmärksammats för internationellt är två helt olika skolenden. För det första hänvisas ofta till inrättandet av en reformerad grundskola - en s.k. ”comprehensive school” som en gemensam, odifferentierad skola med progressiva förtecken. För det andra pekas på den snabba och radikala omstrukturering som ägde rum på nittiotalet som nämnts ovan – och då särskilt tillkomsten av ett voucher-system samt vinstutdelning till privata aktörer verksamma inom skolsektorn. Vi kommer i det här kapitlet försöka fånga hur allmänheten i Sverige ställer sig till denna omstrukturering i några olika hänseenden.

Mot denna bakgrund är det på sin plats att ta upp två principiella aspekter av styrning av skolväsendet. Först har vi frågan om mål och mätningar av måloppfyllelse genom olika indikatorer, vilka är viktigt att hålla isär. Mer eller mindre precisa mål och ambitioner formuleras centralt och realiseras på olika sätt i landets skolor (jfr Lindensjö & Lundgren, 2001). Hur man skaffar indikatorer på hur väl målen är uppfyllda och hur olika aktörer tolkar innebörden av dessa mätningar skiljer sig mellan olika kontexter. Vidare har vi kunnat notera övergångar i vem som bedömer mål- och resultatuppfyllelse, från att skolväsendet bedömer sin egen verksamhet till att externa granskare anlitas för att göra dessa bedömningar. Detta är kännetecknande för en så kallad post-politisk styrning (Lindblad & Lundahl, 2015), där bedömningar utifrån uttalade ideologier och politiska beslut ersätts med hänvisning till vad som ses som tekniska instrument, mätningar och utlåtanden av andra organisationer som exempelvis OECD. Sådan post-politik är inte a-politisk, men den uttrycker ett annat sätt att hantera ”det politiska”, exempelvis genom mätningar och bedömningar (Foss Lindblad & Lindblad, 2016).³

Möjligheterna att mäta och testa kunskaper och färdigheter har funnits länge. Under sextioalet initierades från forskarhåll internationella samarbeten för att jämföra resultat av olika utbildningssystem och under nittiotalet började man

inom exempelvis OECD använda sådana jämförelser för att ge underlag för styrning av utbildning. Sådana undersökningar var länge av mer marginellt intresse i svensk utbildningspolitik, åtminstone fram till slutet av 2000-talet. Men sedan skedde en tydlig förändring. På basis av OECD:s PISA-undersökningar (Program for Individual Study Assessment) kunde man från politiskt håll hävda att svensk skola befann sig i en utförsbacke, både i termer av sjunkande resultat och ökande segregering i skolan.

Den ökade betydelsen av internationella jämförelser av skolresultat återspeglas också i nyhetsmedia. I början av 2000-talet gavs exempelvis PISA-undersökningarna begränsad uppmärksamhet i media, medan de har fått betydligt större uppmärksamhet från 2014 och framåt (se Runesdotter, 2018). Det är rimligt att anta att medierapporteringen i frågan är av betydelse för svenska folkets bild av skolan. Till bilden hör att svensk skola över tid har nått blandade framgångar i internationella jämförelser av skolresultat: 1964 erhöll svensk skola en bottenposition i matematik, för att sedan mer stabilt uppvisa höga positioner fram till 2006 (Utbildningsdepartementet, 2008). Därefter skedde en påtaglig nedgång i PISA-mätningarna 2009 och 2012, vilket bland annat medförde att man från Sverige bjöd in experter från OECD att göra en tematisk granskning av svensk skola. Vidare initierade regeringen i april 2015 en särskild utredning för att undersöka problem och utvecklingsmöjligheter. Skolkommissionen (SOU 2017:35) presenterade sin utredning två år senare som underlag för svensk utbildningspolitik, med åtskilliga referenser till OECD och PISA. Mellan utredningens tillsättning och slutrapportering kom skolresultaten att förbättras något i 2015 års PISA-undersökning, jämfört med de båda tidigare mättillfällena.

Aktörer som OECD och instrument som PISA har under senare år således fått stor betydelse inom politiska diskussioner och nyhetsmedia. Vi ser här till frågor om skolväsendets kvalitet och vad som bör göras åt de problem som man identifierat med hjälp av internationella jämförelser av skolresultat gällande exempelvis skolsegregering.

I en tidigare undersökning (Lindblad, Nilsson & Lindblad, 2015) kunde vi se att svenska folket år 2014 i stort ställde sig kritiska till utvecklingen av skolväsendet och att uppfattningarna i viss mån var delad vad gäller värdet av internationella jämförelser av skolresultat. Vi ska se om dessa tendenser håller i sig även 2017. Vi vill också utveckla analysen ytterligare genom att undersöka medborgarnas förtroende för skolväsendet och till dess omstrukturering på sikt.

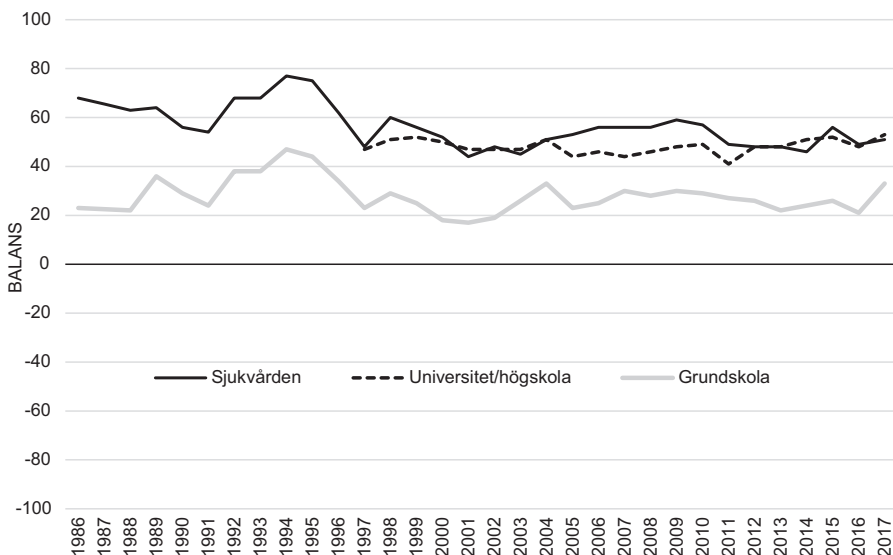
Mot bakgrund av ovanstående genomgång ska här ta itu med tre uppgifter:

- Att beskriva hur allmänheten ser på utvecklingen av den svenska skolan över tid. Vilken förtroende för skolans verksamhet visar medborgarna och hur ser de på dess kvalitet? Hur ser svenska folket på friskolor och vinster i välfärden – som är centrala aspekter av skolans omstrukturering.

- Att undersöka uppfattningar om en post-politisk styrning av skolan där granskningar och bedömningar görs av externa aktörer. Vi fokuserar här på de internationella jämförelser av skolresultat som genomförs av överinternationella organisationer. Hur bedöms värdet av dessa i allmänhetens ögon?
- Att analysera eventuella skillnader hos svenska folket i dessa frågor. Vad betyder exempelvis social och kulturell tillhörighet liksom politiska preferenser för uppfattningar av skolans kvalitet och styrning?

Utifrån dessa analyser diskuterar vi avslutningsvis några tendenser i allmänhetens syn på utvecklingen av svensk skola under omstrukturering och några konsekvenser av detta för skola och utbildningspolitik. Vår genomgång av resultaten kommer att ske i tre avsnitt utifrån de uppgifter som vi ställt oss ovan.

Figur 1 Förtroendet för grundskolan, sjukvården och universitet/högskolor 1986–2017 (förtroendebalans)

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?'. Svartalternativen är 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Förtroendebalans anger andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' minus andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska litet förtroende'. Förtroendebalansen kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger litet förtroende). Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2017).

Svenska folkets bedömningar av skolan och dess omstrukturering

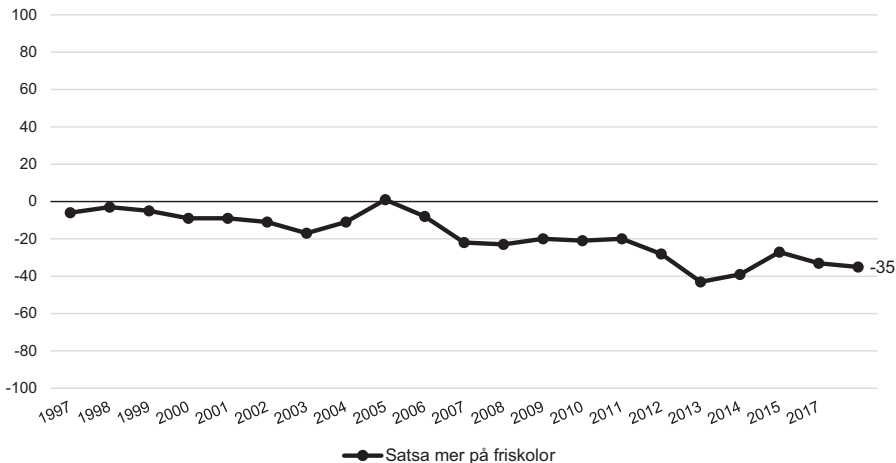
Redan i den första nationella SOM-undersökningen 1986 ingick frågor om förtroendet för olika samhällsinstitutioner. Undersökningen omfattade 11 institutioner och i den senaste 2017 hade det utökats till 21 (Weibull 2018). Förtroendet för grundskolan har ingått alla år och genomgående har det funnits en positiv övervikt där klart fler har stort än litet förtroende. Grundskolan tillhör de institutioner med högt förtroende men genomgående klart lägre än universitet/högskolor och sjukvården som tillhör toppskiktet.

Den så kallade förtroendebalansen – mätt som skillnaden mellan andel som har stort förtroende för en institution minskat med den andel som litet förtroende – för grundskolan uppvisar ett likartat förändringsmönster som förtroendet för sjukvården även om nivåerna är olika med ett klart större förtroende för sjukvården (figur 1). De direkt berörda av sjukvården är emellertid fler och andelen som inte tar ställning till förtroendet är större för grundskolan (Holmberg & Weibull, 2017). Det är små skillnader mellan kvinnors och mäns förtroende för grundskolan; yngre har klart högre förtroende än äldre och högutbildade har större förtroende för grundskolan än lågutbildade. De som står till vänster politiskt har 2017 högre förtroende än de som står till höger (Weibull, 2018; se även Vestin, 2017).

Skola och utbildning har för väljarna tillhört de mest betydelsefulla frågorna för val av parti och 2014 var frågan den viktigaste (VALU, 2014). På senare tid har emellertid sjukvård och invandring/integration blivit viktigare även om skola och utbildning fortfarande tillhör de som rankas högt (Novus, 2018).

Under den ekonomiska krisen i Sverige på 1990-talets början genomfördes en omstrukturering av den svenska välfärdsstaten genom nyliberala reformer med minskning av den offentliga sektorn, skattesänkningar och privatiseringar. Bland annat infördes det svenska friskolesystemet, som innebär att vinstdrivande företag kan vara huvudmän för skolor med skattefinansiering. I detta avseende har Sverige gått längre än andra länder. Från och med 1997 har i SOM-undersökningarna svenska folkets inställning analyserats genom frågan *satsa mer på friskolor*. Stödet för friskolorna minskade stegvis till år 2003 för att därefter öka två år i rad för att på nytt bli klart lägre med något högre värden efter valet 2014 (figur 2). Samtidigt finns det ett mycket starkt stöd för valfrihet inom välfärden. Inställningen till friskolorna har dock varierat mellan olika delar av landet, och mellan olika grupper (Nilsson, 2018).

Figur 2 Svenska folkets inställning till förslaget att satsa mer på friskolor 1997–2017 (förtroendebalans)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. Andelen som inte tagit ställning till respektive förslag utgör andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och kan variera mellan 100 (alla svars personer tycker förslaget är bra) och -100 (alla svars personer tycker förslaget är dåligt).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1997–2017.

Vad gäller ställningstagande relativt partipolitiska preferenser har Vänsterpartiets sympatisörer hela tiden varit starkt emot att satsa mer på friskolor och även inom gruppen av Socialdemokratiska sympatisörer har det genomgående funnits en klar övervikt emot. Miljöpartiets sympatisörers position har skiftat över tid men sedan 2006 är inställningen till att satsa mer på friskolor klart negativ liksom bland Centerpartiets- och Liberalernas sympatisörer.

År 2017 är det en negativ övervikt när det gäller inställningen till att satsa mer på friskolor inom alla partier utom bland sympatisörerna till Kristdemokraterna och Moderaterna där lika många är för som emot. Opinionsstödet för att satsa på friskolor är svagt, vilket också framgår av att *friskola* genomgående har varit det utan jämförelse oftast nämnda besparingsobjektet om nedskärningar skall göras oavsett typ av kommun och politiskt block (jfr Nilsson, 2012, 2016).

I tabell 1 ser vi inställningen 2017 till att låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna och det finns ett starkt stöd inom alla partier för ett förstatligande. Grovt sett drar vi slutsatsen att såväl decentraliserande åtgärder samt utvecklingen av ett friskolesystem samt vinster i välfärden – som varit viktiga inslag i omstruktureringen av svenskt skolväsende – ifrågasätts av stora delar av allmänheten. Det

finns emellertid en aspekt av omstruktureringen – möjligheterna att välja skola – som en stor andel av allmänheten menar vara viktig.

Tabell 1 Partisympati och förslag om förändring av skolväsendets gränser i Sverige 2017 (balansmätt)

	Partisympati								
	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Samtliga
Satsa mer på friskolor	-77	-61	-42	-22	-18	+4	0	-51	-35
Låt staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna	+62	+55	+35	+39	+51	+40	+27	+20	+45
Antal svarspersoner	84	502	59	210	92	40	40	212	1 726

Kommentar: Svarspersonerna fick ta ställning till förslagen som redovisas i tabellen och svarsalternativen var 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att svara på hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andel bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Hur ställer sig svenska folket till skolans kvalitet och styrning?

Hur ser allmänheten på de internationella jämförelserna som mått på skolans kvalitet? Då är det också av principiellt intresse att undersöka om dessa bedömningar ses på samma sätt inom befolkningen eller om uppfattningarna skiljer sig mellan olika grupper i samhället. Kort sagt råder det konsensus eller inte i denna fråga? Underlaget för analyserna utgörs av data från de nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2017.

Vi ska här börja med att redovisa hur man bland medborgarna ser på utvecklingen av skolan i termer av kvalitet (tabell 2). Resultaten i tabellen är redovisade i procent samt i balansmätt där andelen som menar att påståendet är fel minskas med andelen som menar det är riktigt. Den övergripande bilden är att svarspersonerna menar att skolan blivit sämre. Vi ser dock att denna andel verkar minska något mellan 2014 och 2017 och att uppfattningarna skiljer sig åt mellan sympatisörer till olika partier och att sympatisörer till de rödgröna menar att läget är bättre 2017 när de är i regeringsställning medan sympatisörer till alliansen, som var i regeringsställning 2014, menar att det var bättre då. Störst är förändringen bland de som sympatiserar med utbildningsminister Gustaf Fridolins parti, Miljöpartiet. Omvänt har de moderata sympatisörerna blivit mer negativa. Medborgarnas bedömningar påverkas således av vilka partier som i regeringsställning bär ansvaret.

Tabell 2 Bedömning om huruvida kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år efter partisympati 2014 och 2017 (procent)

2014 och 2017	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Tveksam	Delvis riktigt	Helt riktigt	Balansmätt	Antal
Partisypati							
M14	4	10	31	27	28	-41	335
M17	2	9	21	30	38	-57	282
KD14	2	9	16	34	39	-62	64
KD17	(0)	(0)	(28)	(33)	(39)	(-72)	39
FP14	5	11	24	33	27	-44	114
L17	3	5	34	33	25	-50	91
C14	5	8	21	35	31	-53	101
C17	4	11	32	33	20	-38	218
MP14	2	5	19	37	37	-67	150
MP17	10	12	32	26	20	-24	84
S14	3	7	21	26	43	-59	447
S17	3	12	34	27	24	-36	501
V14	2	6	20	26	46	-64	93
V17	4	11	35	21	29	-35	92
SD14	4	11	10	20	55	-60	148
SD17	1	4	13	26	57	-78	207
Lärare 14	6	11	15	28	36	-51	131
Lärare 17	5	13	20	26	30	-44	135
Totalt 2014 procent	3	8	22	28	39	-56	1634
Totalt 2017 procent	3	9	28	28	32	-48	1728

Kommentar: Frågan lyder: 'Vilken är din uppfattning om följande påstående?'; Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år'. Svartalternativen framgår av tabellen. Balansmättet avser andelen som anser att det är ett felaktigt påstående minus andelen som anser att det är ett riktigt påstående. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Ett streck (-) innebär att antalet svarspersoner är för få för att resultatet ska vara tillförlitligt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2017.

Vi undersökte på motsvarande sätt hur svenska folket uppfattar internationella jämförelser av skolresultat för att bedöma kvaliteten hos svensk skola. Cirka 40 procent menade att de var användbara och cirka 25 procent att de inte var använd-

bara medan 35 procent var tveksamma år 2017. Det visade sig vara små skillnader i bedömningarna 2014 och 2017. De rödgröna partiernas sympatisörer har dock något mindre tilltro till jämförelserna 2017 än tre år tidigare. Liksom när det gäller bedömningen av kvalitet verkar vem som har regeringsansvaret vara av betydelse. Högutbildade är mer positiva till de internationella kunskapsmätningarna än de med mindre utbildning och högre tjänstemän är mer positiva än övriga yrkesgrupper men i övrigt är det begränsade skillnader.

I tabell 3 har vi satt ställningstaganden till skolans kvalitet i relation till uppfattningar om användbarheten hos internationella jämförelser för att bedöma skolväsendet.

Tabell 3 Ställningstaganden till "Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år" satt i relation till ställningstaganden till "Internationella jämförelser är inte användbara för bedömning av den svenska skolans kvalitet" 2017 (procent)

Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Internationella jämförelser är inte användbara för bedömning av den svenska skolans kvalitet						
	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Tveksam	Delvis riktigt	Helt riktigt	Totalt antal	Procent av totalt
Helt felaktigt	3	2	3	3	7	51	3
Delvis felaktigt	6	11	9	11	9	153	9
Tveksamma	15	30	38	25	18	474	28
Delvis riktigt	27	33	28	32	11	475	28
Helt riktigt	49	24	22	29	55	548	32
Antal svarande	365	333	604	259	140	1 701	100
Summa procent	100	100	100	100	100		
Procent av antal svarande	21	20	36	15	8		100

Kommentar: Frågeställningen lyder: 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden?'; 'Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år'; 'Internationella jämförelser är inte användbara för bedömning av den svenska skolans kvalitet'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Tabellen visar att en stor andel anser att kvaliteten hos svensk skola har försämrats och att en stor andel också menar att internationella jämförelser är användbara för att bedöma denna kvalitet. Samtidigt kan vi notera ett U-format mönster är för handen bland dem som anser att kvaliteten hos svensk skola har försämrats. Det är ytterligheterna i ställningstaganden till användbarheten av internationella jämförelser som menar att kritiken mot skolan är helt riktig. Vi fann ett likartat U-format mönster i vår undersökning från 2014 (Lindblad, Nilsson & Lindblad, 2015: 158).

Den splittrade allmänheten?

Vilka olika positioner kan vi då urskilja inom den svenska allmänheten 2017 vad gäller skolväsendets kvalitet och styrning? För att ta itu med denna uppgift gjorde vi en klusteranalys baserad på frågorna om skolans kvalitet och om bruket av internationella jämförelser för att bedöma denna kvalitet.⁴ De variabler som användes framgår i korthet i tabell 4.

Två variabler behandlade hur respondenterna uppfattar kvaliteten hos verksamheten i skolan, en om en eventuell kvalitetsförändring i allmänhet och en mer specifik om verksamheten i grundskolan i den egna kommunen. Den senare variabeln antogs fånga mer erfarenhetsbaserade uppfattningar, medan den tidigare antogs fånga mer allmänt hållna uppfattningar, kanske präglade av tidsandan eller massmedia. Två andra variabler antogs beskriva hur respondenterna såg på styrning av skolan, den ena hur skolverket genomför sina uppgifter och den andra på användbarheten av internationella jämförelser för bedömning av svensk skola. Inställningen till skolverket menar vi indikerar tilltron till en central myndighet medan inställningen till internationella jämförelser av skolresultat som indikering av hur allmänheten ser på användbarheten av en postpolitisk styrning av skolväsendet.

Vi kunde identifiera vi fyra kluster.⁵ Fördelningen av våra respondenter över dessa kluster redovisas i tabell 4. I tabellen använder vi oss av så kallade balansmått för utfallet över respektive kluster. Ett balansmått består av skillnaden mellan den andel som instämmer i ett visst påstående och den andel som inte instämmer i detta påstående. De som svarat att de inte vet eller saknar uppfattning ingår inte i balansmättet.

I tabell 4 kan vi se att klustren skiljer sig markant åt olika hänseenden. Nedan har vi gjort en sammanställning av vad som kännetecknar respektive kluster:

Tabell 4 Klusteranalys över svenska folkets åsikter om skola och vidareutbildning 2017 (balansmått, antal, procent)

	Balansmått inom respektive kluster som skillnader mellan andel som anger fel-rätt eller bra-dåligt				
	Kluster 1	Kluster 2	Kluster 3	Kluster 4	Totalt
Kvaliteten försämrats; fel-rätt	-6	-65	-55	-91	-48
Grundskolan i kommunen fungerar; bra-dåligt	+66	+22	-10	-18	+20
Internationella jämförelser inte användbara; fel-rätt	-10	-12	+15	+89	+18
Skolverket fungerar; bra-dåligt	+41	-46	-18	-41	-23
Många kommer att behöva vidareutbildning; fel-rätt	-73	-83	-69	-81	-73
Antal svarande per kluster	580	257	514	351	1 702
Procent av samtliga svarande	34	15	30	21	100

Kommentar: Kluster 1: (n=580; 34 procent); Kluster 2: (n= 257; 15 procent); Kluster 3: (n=514; 30 procent); Kluster 4: (n= 351; 21 procent).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Kluster 1 anser i mindre utsträckning att kvaliteten i grundskolan försämrats och i mycket stor utsträckning att grundskolan i den egna kommunen fungerar bra. En stor andel menar att internationella jämförelser inte är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet och att skolverket sköter sin uppgift bra. En ganska stor andel har tjänstemannayrken och relativt många sympatiserar med socialdemokraterna och miljöpartiet.

Kluster 2 menar mestadels att kvaliteten i grundskolan har försämrats men att kvaliteten hos grundskolan i den egna kommunen är bra. Tror inte att internationella jämförelser är bra för att bedöma kvalitet. En stor andel menar sig inte ha någon uppfattning om skolverkets verksamhet, men de som har det menar att myndigheten sköter sina uppgifter dåligt. En ganska stor andel saknar eftergymnasial utbildning och en ganska liten andel har tjänstemannayrken. Det är jämt mellan de politiska blocken och relativt många sympatiserar med Socialdemokraterna eller Centerpartiet.

Kluster 3 har en klar majoritet som anser att kvaliteten i grundskolan har försämrats, men det stora flertalet känner inte till, eller har ingen uppfattning om hur grundskolan fungerar i den egna kommunen. En stor andel menar att internationella jämförelser är användbara för att bedöma skolans kvalitet och relativt många anser att skolverket fungerar dåligt. En relativt stor andel är tjänstemän på lägre nivåer eller verksamma inom handel. Relativt många sympatiserar med Socialdemokraterna eller Moderaterna.

Kluster 4 hävdar i mycket stor utsträckning att kvaliteten i svensk skola försämrats under senare år och också att skolan i den egna kommunen fungerar dåligt. Anser i mycket stor utsträckning att internationella jämförelser ger bra mått på skolans kvalitet. En viss övervikt för män och en ganska stor andel är högutbildade och är högre tjänstemän i arbetslivet. Det är en klar övervikt bland sympatisörer till Alliansen och här återfinns vi också en stor andel av sympatisörer till Sverigedemokraterna.

Även om man bör vara försiktig i att bestämma resultaten av en sådan explorativ undersökning som en klusteranalys utgör vill vi presentera några preliminära resultat. För det första menar vi att vi har att göra med en opinion som är splittrad i viktiga hänseenden. För det andra kan vi se distinkta positioner inom allmänheten. Mest tydlig är skillnaderna mellan kluster 1 och kluster 4.

Kluster 1 ser relativt positivt på den svenska skolan och verksamheten hos dess centrala myndighet till skillnad från Kluster 4 som är negativt inställd till såväl skolans utveckling och till skolverket, men som har en så gott som enstämig tilltro till användbarheten hos internationella jämförelser för att bedöma skolans kvalitet. Gentemot den bakgrund som presenterats inledningsvis kan vi se kluster 1 (34 procent) som *den reformerade skolans* försvarare medan kluster 4 (21 procent) kan förstås som *den reformerade skolans postpolitiska kritiker* som kan förespråka en mer utvecklad omstrukturering av skolan.

Kluster 2 och 3 intar båda kritiska ståndpunkter till kvaliteten hos svensk skola i allmänhet, men sedan skiljer de sig åt. Kluster 2 menar att den lokala skolan fungerar ganska väl, men anser att såväl skolverket som internationella jämförelser inte gör så. Svarspersoner i kluster 3 i sin tur saknar uppfattning om det lokala skolväsendet och är mindre kritisk till skolverket och relativt positiv till användbarheten hos internationella jämförelser. Vi kan se kluster 2 (15 procent) som *besvikna försvarare av det lokala skolväsendet* medan kluster 3 (30 procent) formeras som *oinitierade skeptiker* relativt skolans utveckling.

Med dessa analyser har vi kunnat visa på en opinion som i viss mån är splittrad även i sin kritik – med olika ståndpunkter och erfarenheter av svensk skola och dess utveckling.

Avslutande ord om svensk skolopinion

Vi har i den här genomgången sökt beskriva hur allmänheten 2017 ser på den svenska skolan under omstrukturering. I en mening ser vi att medborgarna har fortsatt förtroende för skolan, men att de i stort menar att kvaliteten försämrats. Samtidigt ser vi att svenska folket ställer sig kritisk – eller mycket kritisk – till åtskilliga av de omstrukturerande åtgärder som antogs förnya eller förbättra skolan. Man förespråkar i stort ett förstatligande, vill inte ha mer av friskolor och vill ha bort vinster i välfärden. Men en åtgärd har omfamnats av stora delar av allmänheten, nämligen valfrihetsreformen.

Vad gäller olika verktyg för en postpolitisk styrning av skolan menar vi oss på ett övergripande plan se såväl en rejäl kritik av Skolverket som en central instans för nationell styrning av skolan och en acceptans för bruket av internationella jämförelser för att bedöma kvalitet hos skolan. Våra mer detaljerade analyser av allmänheten visade på en rejäl splittring av olika grupperingar. Vi fann två skilda grupper – en som framstod som den reformerade skolans försvarare och en som framstod som bärare av en distinkt kritik av skolväsendet och dess styrning. Den förra gruppen ställde sig bakom skolverket och var tveksam till bruket av internationella jämförelser av skolan, medan den senare förde fram negativa aspekter av såväl skolan som dess nationella styrning och ställde sig helt bakom utnyttjandet av internationella jämförelser av skolresultat som styrning av skolan. På sitt sätt framstår denna – här inte särskilt stora – grupp som en stödgrupp för en fortsatt omstrukturering av skolan i en postpolitisk riktning.

Ett spännande utfall av våra analyser var identifieringen av två mer odeciderade kluster som var mer obestämda i sina uppfattningar. Till dels är dessa grupper kritiska till den utveckling som skett av svensk skola och uppvisar tendenser till en postpolitisk position, till dels delar de på olika sätt de uppfattningar som är för handen hos den reformerade skolans försvarare. Hur denna dynamik utvecklas framöver kommer förmodligen att vara av stor betydelse för utbildningsområdets politik.

Till sist: Allmänheten har i stort fört fram en stark kritik av skolans omstrukturering vad gäller decentralisering, privatisering och vinster i välfärden samtidigt som den menar sig se en försämrad kvalitet i skolans verksamhet under senare år. Finns det något samband mellan skolans omstrukturering och uppfattningar om dess kvalitet – eller är det förändringar av annat slag – exempelvis i termer av social segregering – som slår igenom i skolans verksamhet och som också har bäring på allmänhetens ställningstaganden?

Noter

- ¹ Utbildning och skolväsende har visat sig vara mycket svårstyrda och politiska beslut har svårt att slå igenom i skolans verksamhet. För analyser i frågan, se t.ex. Cuban (1990) rörande försök att förändra skolans verksamhet, samt Meyer & Rowans (1977) teoretiska underlag för analyser av utbildningsväsendets institutionella löskoppling från politiska beslut.
- ² Frågorna i kapitlet ingår i forskningsprojektet ”Internationella jämförelser och reformering av utbildning i välfärdsstaten” (VR 2016-04520), som stöds av Vetenskapsrådet.
- ³ Vi lutar oss här mot Mouffe (2011) och distinktionen mellan det politiska, exempelvis i form av hierarkier och motsättningar, och politik som ett sätt att hantera det politiska.
- ⁴ Kmeans är en klustringsalgoritm där K punkter slumpmässigt placeras i en dimensionsrymd. Genom en iterativ process delas hela dimensionsrymden upp i K delar där varje punkt tillhör det kluster som ligger närmast. Därefter får varje klusterpunkt ett nytt värde baserat på det geometriska medelvärdet för punkterna i detta set. När algoritmen konvergerar mot ett minimum enligt formeln använder vi de slutgiltiga punktvärdena för K för att klassificera respondenterna i dimensionsrymden. Storleken på K sätts utifrån en tolkning av hur mycket mer information varje kluster ger, tillsammans med formeln ovan. Minskar inte kostnadsfunktionen tillräckligt för att kompensera för den ökning i diskursiv komplexitet ett nytt kluster tillför nöjer man sig med det K där denna avvägning tillgodoses (Hartigan, Wong, 1979).
- ⁵ Antalet kluster i analysen är en bedömningsfråga. Enligt vår analys av bidraget för varje tillkommande kluster ligger en bra gräns vid fyra-fem kluster då fram till dess ökar bidraget per indelning med 15 till 10 procent. Fyra ligger vid 15 procent och ger en bra bild, fem kluster ger endast ett bidrag med 10 procent, men ökar tolkningskomplexiteten rejält. Alltså använder vi fyra kluster i vår redovisning.

Referenser

- Cuban, Larry (1990). Reforming again, again, and again. *Educational researcher*, 19(1), 3–13.
- Foss Lindblad, Rita & Sverker Lindblad (2016). Post-political governing of welfare state education in Sweden. In *Education and Political Subjectivities in Neoliberal Times and Places* (pp. 100-114). Routledge.
- Hartigan, John A. & M. Anthony Wong (1979). Algorithm AS 136: A K-means clustering algorithm. *Applied Statistics*, 28, 100-108. doi: 10.2307/2346830.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Marcus Weissenbilder (2018). *Kvalitet i offentlig verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lindblad, Sverker & Lisbeth Lundahl (2015). *Utbildning – makt och politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindblad, Sverker, Lennart Nilsson & Mårten Lindblad (2015). Delade uppfattningar i den svenska opinionen: Internationella jämförelser av skolresultat och bedömningar av skolans kvalitet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lindensjö, Bo & Ulf P. Lundgren (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. HLS förlag.
- Meyer, John W. & Brian Rowan (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American journal of sociology*, 83 (2), 340–363.
- Mouffe, Chantal (2011). *On the political*. Routledge.
- Nilsson, Lennart (2012). Valfärd och service i Västra Götaland. I Annika Bergström (red) *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2016). Valfärd och service på lokal och regional nivå i Värmland. P O Norell & Lennart Nilsson (red) *Värmländska utmaningar. Politik, Ekonomi, Samhälle, Kultur, Medier*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2018). Svenska folket om välfärdsstatens omstrukturering. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren. & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Runesdotter, Caroline (kommande 2018). PISA and media – A case of interdependence? (manuskript)
- Skolverket (2016). PISA 2015. 15-åringars kunskaper i naturvetenskap, läsförståelse och matematik. *Rapport 450*.
- SOU 2017:35: *Samling för skolan – Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. Stockholm.
- Utbildningsdepartementets PM Dnr. U2008/5466/SAM.

VALU 2014.

Vestin, Erik (2017). Utbildningsinriktning, partival och politiska attityder över generationerna. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (2018). *Sambällsförtroende 2017*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

www.novus.se (2018).

Zizek, Slavoj (2006). *Against the Populist Temptation*. <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm> [2018-05-02].

EN NY GRYNING FÖR FÖRSVARET?

SVENSK FÖRSVARSPOLITIK I OPINIONSMÄSSIG MEDVIND

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning

Långtidstrenden med ett minskat förtroende bland svenskarna för försvaret är bruten. I 2017 års nationella SOM-undersökning noterar försvaret sin näst högsta förtroendebalans (andelen som uppger stort förtroende minus andelen som uppger ett litet förtroende) någonsin (+20) och över tre av fyra svenskar uppger att ett starkt svenskt försvar är viktigt. I frågan om ett svenskt medlemskap i Nato är opinionen fortsatt delad, och efter att ha ökat markant under perioden efter Rysslands annektering av Krimhalvön 2014 förefaller svenskarnas Nato-stöd nu ha planat ut. Motståndarna till ett svenskt Nato-medlemskap är återigen något fler än anhängarna. Sammantaget ger resultaten en bild där den av regeringen förda försvarspolitiken, med ökad satsning på försvaret och ett nära samarbete med Nato, väsentligen sammanfaller med åsikterna inom stora delar av den svenska folkopinionen.

I september 2017 övade franska och amerikanska luftvärnsförband, tillsammans med bl a JAS-plan, skydd av Stockholm och Gotland mot tänkta flygattacker från ett stort land i öster. Sammanhanget var ”Försvarsmaktsövning Aurora 17” den största militära övning som genomförts i Sverige sedan 1993. I övningen ingick drygt 19 000 svenska militärer, vilket innebar att en stor andel av försvarets samlade resurser togs i anspråk, samt 2 000 utländska deltagare. Detta var ett tidens tecken – dagens försvarsmakt umgås relativt flyhänt med sina utländska motsvarigheter. Inte bara Frankrike och USA, utan även t ex Norge, Finland och Storbritannien tillhör regelbundna samarbetspartners. Sverige har efter det ”Kalla krigets” slut målmedvetet eftersträvat en position i en ny, europeisk säkerhetsstruktur, och bidragit till olika internationella militära insatser, bl a i Bosnien, Kosovo, Makedonien, Kongo, Afghanistan, Libyen, Irak och Mali. Sverige har gradvis utmönstrat sin traditionella neutralitetspolitik och samarbetar idag så nära med Nato att steget till formellt medlemskap kan uppfattas som kort. I regeringens officiella uttalanden används idag formuleringen ”Vår militära alliansfrihet tjänar oss väl”, men redan för tio år sedan kommenterade *The Economist* (2007) att Sverige var ”mer Nato-anpassat än de flesta Natoländer”. Närmandet till Nato har fortsatt sedan dess, bl a genom ingående av det s.k. ”värdlandsavtal” som underlättar samverkan och övningar med Natoländer. När mer offensiva signaler från Ryssland började komma tätare för några år sedan, fylldes den svenska försvarspolitiken med ett

delvis nytt innehåll: samverkan med utländsk militär för att bättre kunna försvara Sveriges territorium. Det var inte längre frågan om bara att Sverige skulle bidra till militära operationer i avlägsna länder. Nu kunde Sverige också påräkna stöd genom sin plats i en gemensam, primärt västlig säkerhetsstruktur.

I slutet av 2017 gick Sverige med i PESCO (PERmanent Structured COoperation), EU:s permanenta struktur för försvarssamarbete, och Sverige har börjat upprusta det militära försvaret. Den 1 januari 2018 påbörjades militär grundutbildning i det nya, könsneutrala värnpliktssystemet. Ett par veckor senare, under Folk och Försvars rikskonferens i Sälen, påtalade både statsminister Stefan Löfvén och Överbefälhavare Michael Bydén behov av att utveckla och förstärka det militära försvaret, och att återupprätta totalförsvaret. Båda uppger att risken för ett enskilt väpnat angrepp på Sverige är liten, men att vi samtidigt ser ett försämrat säkerhetsläge i vårt närområde. Detta, menade statsministern i sitt anförande, kräver ökade resurser till det militära försvaret och långsiktighet i återuppbyggnaden av försvarsförmågan. När det gäller hotbilden i vårt närområde är det tydligt att Ryssland fortsatt ses som den viktigaste källan till osäkerhet.

Försvarets inriktning, finansiering, organisation och personalförsörjning grundas i politiska beslut och tolkningar av utvecklingen i omvärlden. Dessa påverkar inte bara relationen mellan den politiska ledningen och den militära organisationen, utan även folkförankring och legitimitet. I sin forskning har Rebecca Schiff (1995, 2009) påpekat att befolkningens uppfattning om försvaret utgör en viktig *legitimitetsgrund*. Schiff framhåller vikten av överensstämmelse i synen på försvaret mellan a) befolkningen, b) den politiska eliten och c) militären. Sådan samsyn är viktig i frågor som exempelvis rekryteringsmetoder eller politiska beslutsprocesser som rör militären.

Sammantaget kan förändringar i försvars- och säkerhetspolitik, tillsammans med genomgripande förändringar av den militära organisationen, leda till friktioner mellan militären, medborgarna och den politiska ledningen. Detta riskerar att försämra de civil-militära relationerna och kan skapa problem ifråga om legitimitet.

Under ett drygt decennium från början av 2000-talet baserades svensk försvarspolitik på att små, om än möjligen våldsamma, insatser i avlägsna geografiska områden skulle utgöra framtiden för det svenska försvaret. Militära kraftmätningar inom Europa förutsattes vara passé. Omstöpningsen till ett litet yrkesförsvaret primärt för krigsliknande insatser utanför Sverige erhöi i SOM-undersökningarna genomgående ett svagare och mer återhållet opinionsstöd än försvarets traditionella uppgifter: försvar av Sveriges gränser samt fredsbevarande operationer i FN-regi. Det är tänkbart att det med tiden hade utvecklats en större acceptans i opinionen för ”det expeditionära försvaret”, men lika sannolikt är att försvaret skulle ha blivit alltmer marginaliserat i det allmänna medvetandet.

De tidigare regeringspartierna inom Alliansen, inte minst Moderaterna, har i efterhand offentligt beklagat en del av sina försvarspolitiska beslut. En socialde-

mokratisk försvarsminister (Peter Hultqvist) har kommit att åtnjuta ett utbrett förtroende, även bland borgerliga försvarsvänner (liksom inom försvaret). Det finns idag i Sveriges riksdag en utbredd samsyn angående behov av ökade resurser för att förbättra försvarsförmågan (om än på olika ekonomiska nivåer). Denna relativa samsyn saknar dock helt motsvarighet i frågan om ett svenskt Nato-medlemskap. De borgerliga allianspartierna förespråkar numera alla ett svenskt Nato-medlemskap, medan regeringspartierna liksom Vänsterpartiet förhåller sig avvisande. Regeringen förordar i stället fortsatt Nato-samarbete samt ett intensifierat nordiskt försvarssamarbete.

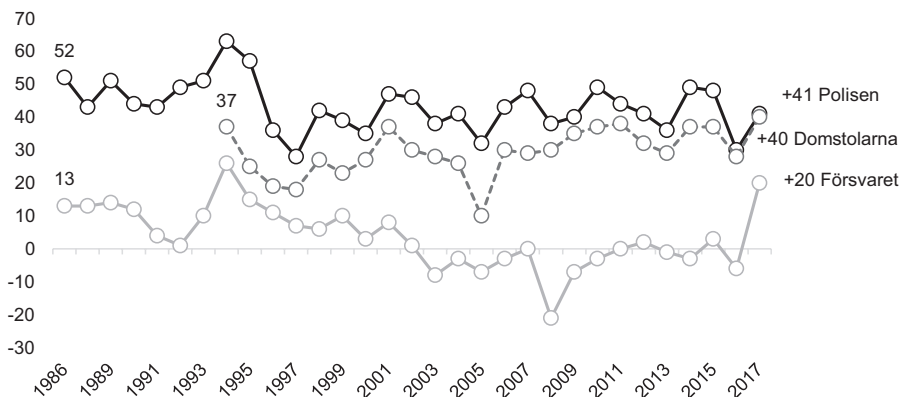
Hur har den numera intensiva försvarsdebatten påverkat den svenska opinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor, och därmed legitimiteten för den förda försvarspolitikerna? SOM-undersökningarna har de senaste åren visat på förändringar, t ex avseende synen på ett svenskt Nato-medlemskap och viljan att spara på försvarsutgifterna (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017). Samtidigt har svenskarnas förtroende för försvaret legat på fortsatt låga nivåer. Har denna utveckling fortsatt även under 2017?

Stärkt förtroende för försvaret

Förtroendet för försvaret (se figur 1 nedan) har befunnit sig i en nedåtgående långtidstrend sedan 1990-talet. Sedan år 2000 har försvarets förtroendebalans (andelen som uppger stort förtroende minus andelen som uppger ett litet förtroende) i regel legat under noll (med en bottennotering på -21 för år 2008). Svenskarnas förtroende för försvaret ligger vidare kontinuerligt på klart lägre nivå än förtroendet för polisen respektive domstolarna, två andra myndigheter verksamma inom statens kärnuppgifter.

I 2017 års SOM-undersökning ökar dock svenskarnas förtroende för försvaret mycket kraftigt. Försvarets förtroendebalans är +20 (att jämföra med noteringen -6 i 2016 års undersökning). De som uppger ett mycket eller ganska stort förtroende för försvaret (38 procent, en uppgång från 26 procent 2016) är således klart fler än de som uppger mycket eller ganska litet förtroende (18 procent, en nedgång från 32 procent 2016). Det vanligaste svaret förblir ”varken stort eller litet förtroende”, vilket hela 44 procent uppgivit (att jämföra med 42 procent 2016). Kvinnor uppger större förtroende (förtroendebalans +23) än män (förtroendebalans +15) och därtill är förtroendet för försvaret genomgående större bland yngre än bland äldre (förtroendebalansen är +28 i gruppen 16–29 år; +24 i gruppen 30–49 år; +17 i gruppen 50–64 år samt +12 i gruppen 65–85 år).

Figur 1 Förtroendet för försvaret, polisen och domstolarna, 1986–2017 (balansmått)

Kommentar: Frågeformulering: 'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner sköter sitt arbete?'. Svarsalternativen är: 'mycket stort förtroende'; 'ganska stort förtroende'; 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Resultaten redovisar förtroendebalansen som avser andelen som anser att de har mycket eller ganska mycket förtroende minus andelen som anser att de har ganska eller mycket litet förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2017.

Likt tidigare års undersökningar finns skillnader mellan olika riksdagspartiers sympatisörer, men fältet är denna gång ovanligt väl samlat. Störst förtroende för försvaret uppger Socialdemokraternas sympatisörer (+26) tätt följda av Centerns, Miljöpartiets, Moderaternas, Kristdemokraternas (alla dessa fyra noterar förtroendebalans +25) samt Liberalernas (+24). På en mellannivå återfinns Vänsterpartiets sympatisörer med förtroendebalans +13, och i särklass lägst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Sverigedemokraterna (+4). Det skall framhållas att förtroendet för försvaret har ökat kraftigt bland alla partiers sympatisörer och inte minst bland Sverigedemokraternas, som noterade förtroendebalansen -29 år 2016.

”Förtroendelyftet” för försvaret, en uppgång med 26 procentenheter mellan två enskilda mätningar, saknar motsvarighet bland myndigheter i SOM-undersökningarnas 32-åriga historia. Det förefaller rimligt att tillskriva en stor del av ökningen faktorer som kan kopplas till den förda försvarspolitiken och försvarets ökade synlighet. Det har vidare rått en stark politisk enighet mellan de rödgröna regeringspartierna och allianspartierna om att kraftigt öka de ekonomiska resurserna till försvaret. Sannolikt kan en del av försvarets förtroendeökning tillskrivas en generell uppgång i svenskarnas förtroende för myndigheter. I marginalen kan noteras att polisens och försvarets upp-/nedgångar i förtroende fortsatt att följas åt även i 2017 års undersökning.

Tabell 1 Förtroende för försvaret (procent; balansmätt)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Förtroendebalans bland dem med åsikt
Samtliga	8	30	44	13	5	100	1685	+20
Kön								
Kvinna	8	30	47	10	5	100	879	+23
Man	7	30	41	16	6	100	802	+15
Ålder								
16-29 år	13	35	32	13	7	100	270	+28
30-49 år	8	33	42	11	6	100	464	+24
50-64 år	7	28	47	13	5	100	453	+17
65-85 år	5	26	50	14	5	100	498	+12
Parti								
Vänsterpartiet	6	24	53	12	5	100	83	+13
Socialdemokraterna	7	31	50	9	3	100	487	+26
Centerpartiet	9	30	47	10	4	100	206	+25
Liberalerna	9	28	50	11	2	100	102	+24
Moderaterna	9	36	35	13	7	100	244	+25
Kristdemokraterna	(4)	(40)	(37)	(17)	(2)	100	48	(+25)
Miljöpartiet	7	35	41	12	5	100	57	+25
Sverigedemokraterna	7	26	38	19	10	100	227	+4
Feministiskt initiativ	(0)	(24)	(49)	(24)	(3)	100	29	(-3)
Annat parti	6	33	33	12	16	100	51	+11

Kommentar: Frågeformulering: 'Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?' Svarsalternativen är 'mycket stort förtroende'; 'ganska stort förtroende'; 'varken stort eller litet förtroende'; 'ganska litet förtroende' samt 'mycket litet förtroende'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' minus andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska litet förtroende'. Resultat i parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Att uttolka ett uppgivet förtroende är aldrig okomplicerat, eftersom förtroendemåttet är erkänt mångfacetterat. En persons uppgivna förtroende kan vara uttryck bl a för synen på verksamhetens förmåga att sköta sitt uppdrag (utvärdering), för att verksamheten uppfattas som öppen och tydlig (transparens), för personens egen relation till verksamheten (engagemang, värdegemenskap) samt för verksamhetens upplevda betydelse i samhället (viktighet). Uppger en person t ex ett "ganska litet förtroende" för försvaret så kan det bero på att försvaret inte anses utgöra en särskilt viktig samhällsfunktion som dock fungerar hyggligt, men svaret kan också vara uttryck för att försvaret anses vara mycket viktigt men inte alls hålla måttet.

För att få bättre precision i uttolkningen av förtroenderesultaten har vi, i de senaste två SOM-undersökningarna, inkluderat påståendet "Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar". Därigenom får vi möjlighet att se hur "vik-

tighetsfaktorn” samspelar med det uttryckta förtroendet. Därutöver visar svaret på påståendet svenskarnas allmänna inställning till det militära försvaret.

Sammanlagt 77 procent uppger det vara viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar (44 procent svarar ”helt riktigt”, 33 procent svarar ”delvis riktigt”). Sammanlagt 10 procent anser påståendet vara helt (3 procent) eller delvis (7 procent) oriktigt. 13 procent uppger ”ingen uppfattning”. Opinionsbalansen för påståendet ”Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar” är således +67, en liten ökning jämfört med 2016 års notering (opinionsbalans +61). Bland alla riksdagspartiers sympatisörer finns en tydlig övervikt för att Sverige behöver ett starkt militärt försvar. Allra störst är övervikten bland Kristdemokraternas sympatisörer (opinionsbalans +88, och inte en enda svarande ansåg påståendet oriktigt). Åldersmässigt är äldre genomgående ännu mer positiva till ett starkt militärt försvar än de yngre, och män är ännu mer positiva till ett starkt militärt försvar än kvinnor. De som inte anser att det är viktigt med ett starkt försvar tenderar också att hysa ett mindre förtroende för försvaret. Det finns således ett samband mellan hur viktigt man tycker det är med ett starkt försvar och hur stort förtroende man hyser för försvaret. Uppgången i försvarets förtroendebalans kan bero på att en mängd personer som tycker att Sverige behöver ett starkt militärt försvar har fått en mer positiv (alternativt mindre negativ) bild av försvarets förmåga. SOM-undersökningen kan inte visa vilka faktorer som skulle kunna ha haft en sådan opinionseffekt. Utgår man från vilken kontakt en genomsnittlig svensk medborgare har med försvaret så framstår rapporteringen i nyhetsmedia som central. Rapportering avseende försvaret som kunnat bidra till ett större förtroende är 1) politiska beslut om att satsa mer resurser på försvaret samt återaktiverandet av värnpliktsutbildning, 2) Försvarsmaktens ökade synlighet, t ex i form av rekryteringskampanjer eller övningen Aurora 17 (som omrapporterades i massmedia under den tidsperiod då SOM-undersökningen fick in många svar).

Det förefaller befogat att tolka uppgången i svenskarnas förtroende för försvaret som resultat av en ökad samsyn mellan den politiska ledningen och medborgarna i försvars- och säkerhetspolitiska frågor (jfr Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017). Under nuvarande regering har försvarspolitikerna på flera punkter närmat sig de positioner som svenska folket traditionellt varit vana vid och uppfattat som rimliga, t ex behov av ett territorialförsvar, samt återaktivering av värnplikten. I SOM-undersökningarna under perioden 2011-16 ökade t ex stödet för ett återinförande av värnplikt kraftigt, samtidigt som stödet för ett yrkesförsvar minskade (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2017). Utifrån Schiffs modell är det befogat att hävda att Alliansregeringens inriktning mot ett yrkesförsvar för utrikes stridsuppdrag saknade den nivå av legitimitet i opinionen som den nuvarande försvarspolitikerna åtnjuter.

Svenskarnas syn på ett medlemskap i Nato

SOM-institutet har undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap varje år sedan 1994. Fram till och med år 2012 var opinionen i frågan stabil –

andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. År 2013 förändrades opinionen. Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. År 2015 var Nato-anhängarna för första gången något fler än Nato-motståndarna. Året därpå bröts trenden och Nato-motståndet ökade något. Hur har då Nato-opinionen förändrats under det senaste året? Tabell 2 nedan redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2017.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 1994–2017 (procent)

År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinionsbalans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33
2017	13	16	39	16	16	100	1 693	-3	32

Kommentar. Frågeställning: 'Vilken är din åsikt om följande förslag?; Sverige bör söka medlemskap i Nato'. Svarsalternativen framgår i tabellen. Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994–2017.

Resultaten i tabell 2 visar att opinionsläget i Nato-frågan är fortsatt jämnt, men att Nato-motståndarna nu åter är något fler än Nato-anhängarna. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato har 2017 minskat till 29 procent, mot 33 procent 2016. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag uppgår till 32 procent, samma resultat som 2016. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 39 procent, motsvarande andel uppgick till 35 procent 2016. Det är (tillsammans med år 1997) den största andelen som uppger att det varken är ett bra eller dåligt förslag sedan mätningarna påbörjades 1994. Den hårda polariseringen mellan allianspartierna (som vill att Sverige söker medlemskap i Nato) och de rödgröna partierna (som vill att Sverige inte söker medlemskap i Nato) har således inte medfört att väljarna blivit mer säkra på vilken linje de föredrar.

Kvinnor är, liksom tidigare, mer negativt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 22 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Natomedlemskap, medan 33 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 36 procent att det är ett bra förslag, medan 32 procent anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 45 procent, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 28 procent. Åsiktsskillnader mellan olika åldersgrupper är mycket små.

Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 3 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympati 2005–2017.

Resultaten visar att Nato-opinionen följer blockpolitiken. Nato-motståndet är störst bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Feministiskt initiativ, Miljöpartiet och Socialdemokraterna. Nato-motståndet är lägst bland sympatisörer till Kristdemokraterna, Liberalerna, Moderaterna och Centerpartiet. Nato-motståndet är också lågt bland Sverigedemokraternas sympatisörer. De flesta osäkra väljarna återfinns inom Kristdemokraterna och Centerpartiet, där 49 respektive 46 procent anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Sverigedemokraterna är det enda parti där det råder diskrepans mellan partilinjens och väljaropinionen. Sverigedemokraterna är motståndare till svenskt Nato-medlemskap. Men av dess sympatisörer anser 44 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato, medan endast 20 procent anser att Sverige inte bör söka medlemskap.

I 2017 års SOM-undersökning ställs också frågan om inställning till förslaget ”Sverige bör bibehålla den militära alliansfriheten”. Av de tillfrågade ansåg 49 procent att det var ett bra förslag, medan endast 13 procent ansåg att det var ett dåligt förslag. Därutöver svarade 19 procent att det var ett varken bra eller dåligt förslag eller att de inte hade någon uppfattning i frågan. Det är ungefär samma svarsfördelning som när frågan ställdes senast i 2015 års undersökning.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 2005–2017 efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent)

Parti-sympati	Undersökningsår												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
V	8	6	8	8	7	6	11	1	6	12	8	9	10
S	15	15	13	14	14	9	11	12	20	22	22	20	16
C	13	24	20	16	14	18	16	21	28	34	52	35	29
L	26	28	29	35	35	24	30	25	41	50	57	51	36
M	40	35	31	41	35	28	31	29	43	47	60	49	50
KD	27	26	30	38	25	20	13	22	42	46	54	49	32
MP	6	7	7	10	10	8	11	4	16	13	16	13	15
SD	40	39	23	46	37	22	13	19	42	38	49	45	44
Fi	20	0	0	--	9	8	0	0	--	9	13	14	13

Kommentar: Frågeställning: 'Vilken är din åsikt om följande förslag?; Sverige bör söka medlemskap i Nato'. Svartalternativen är 'mycket bra förslag'; 'ganska bra förslag'; 'varken bra eller dåligt förslag'; 'ganska dåligt förslag' samt 'mycket dåligt förslag'. Tabellen redovisar andelen som anser att förslaget är mycket eller ganska bra. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. För de små partierna – främst KD och Fi – ska resultaten förstås tolkas med stor försiktighet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2017.

Har Nato-anhängare mindre förtroende för Sveriges försvar?

Hur hänger då inställningen till svenskt Nato-medlemskap ihop med förtroendet för försvaret? Det skulle kunna vara så att ett svagt förtroende för försvaret hänger samman med ett starkt stöd för ett svenskt Nato-medlemskap. Om försvaret inte uppfattas som trovärdigt i sin uppgift att värna Sveriges säkerhet vore det inte orimligt att i stället försöka värna Sveriges säkerhet tillsammans med andra, till exempel Nato. Men i stället visar resultaten på ett positivt samband mellan förtroende för försvaret och vilja att Sverige ska söka medlemskap i Nato. Av dem som hyser ett mycket stort förtroende för försvaret anser 34 procent att det är ett bra förslag att Sverige ska söka medlemskap i Nato, medan motsvarande andel bland dem som hyser ett mycket litet förtroende för försvaret uppgår till 24 procent. På motsvarande sätt anser 26 procent av dem som hyser ett mycket stort förtroende för försvaret att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato, medan motsvarande andel bland dem som hyser ett mycket litet förtroende för försvaret uppgår till 39 procent. *Ett starkt förtroende för försvaret hänger således samman med en positiv inställning till ett svenskt Nato-medlemskap.* Resultatet avspeglar sannolikt ett samband mellan en positiv inställning till det svenska försvaret överhuvudtaget och att Sverige ska delta i internationella militära samarbeten med andra stater. De som förespråkar en bibehållen militär alliansfrihet är i stället mer skeptiskt inställda

till det svenska försvaret och är också mer avvaktande till att Sverige samverkar militärt med andra stater.

Försvarsfrågorna i opinionen inför höstens valrörelse

Sammantaget noterar vi således att förtroendet för det svenska försvaret har ökat kraftigt. Även stödet för att Sverige behöver ett starkt försvar har ökat något. Samtidigt har uppgången i stödet för ett svenskt Nato-medlemskap brutits och andelen Nato-motståndare är nu något större än andelen Nato-anhängare. Det finns i dag en starkare överensstämmelse mellan folkopinionen och försvarspolitikens utformning än vad som var fallet för några år sedan. Sådan samstämmighet är, som Schiff noterar, viktig för både försvarets och den politiska ledningens legitimitet. Inför höstens valrörelse framstår det därför inte som uppenbart att Alliansen skulle gynnas av om försvarsfrågor skulle inta en mer framskjuten plats än vanligt. Peter Hultqvist åtnjuter ett större förtroende än flertalet borgerliga utmanare och den förda försvarspolitikerna (förstärkning av försvaret, ny värnpliktsutbildning och Nato-samarbete snarare än medlemskap) möter acceptans i opinionen. Frågan om Nato-medlemskap är den enda där stor oenighet mellan regeringen och Allianspartierna råder, och i den frågan avspeglar väljarkåren samma splittring som mellan de politiska blocken. En rimlig bedömning är därför att försvarsfrågan inte av något parti, under överskådlig tid, kommer att identifieras som en nyckel till att erövra regeringsmakten. Immigration, sjukvård och lag och ordning rangordnas regelbundet som de områden som svenskarna för närvarande anser är viktigast, och utan någon mer dramatisk säkerhetspolitisk utveckling i eller nära Nordeuropa under sommaren eller hösten är det svårt att se hur t ex frågan om Nato-medlemskap skulle komma att dominera valrörelsen eller påverka valresultatet.

Referenser

- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2017) "Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato", i Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Schiff, Rebecca (1995). "Civil-military relations reconsidered: a theory of concordance", *Armed Forces and Society*, 22: 7-24.
- Schiff, Rebecca (2009). *The military and domestic politics: a concordance theory of civil-military relations*. London/New York: Routledge.
- The Economist* (2007). "New boots for NATO?" 28 June 2007. <https://www.economist.com/node/9409248>

SVENSKA FOLKET OM VÄLFÄRDSSTATENS OMSTRUKTURERING

LENNART NILSSON

Sammanfattning

Uppslutningen bakom den svenska välfärdsstaten är stor. Stödet för den offentliga sektorn är starkt och villigheten att sänka skatterna har långsiktigt sjunkit. Samtidigt har kritiken mot privatiseringar ökat markant under senare år. Det gäller såväl förslag om att bedriva mer av privat verksamhet inom vård och skola som inställningen till möjligheten att bedriva äldreomsorg och sjukhus i privat regi. Ställningstagandena präglas av ideologi och partisympati. Samtidigt bekräftas att det finns ett utbrett opinionsstöd för vinstbegränsningar och för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Det gäller oavsett hur individerna ställer sig till valfrihet inom dessa kärnverksamheter.

Välfärdens grundpelare beskrivs vanligen i termer av familjen, marknaden och staten – tre sfärer som gemensamt ansvarar för att tillhanda hålla service och skapa trygghet för landets medborgare (Esping-Andersen, 2002, 2009). Förhållandet mellan de tre pelarna skiljer sig mellan olika länder beroende på de enskilda ländernas historiska kontext. Inom forskningen har tre typer av välfärdsstater urskilts: den liberala, den konservativa samt den universella. I den första ingår länder som USA och Storbritannien, medan arketyper för den andra är Tyskland. Och i den tredje gruppen återfinns Sverige tillsammans med övriga nordiska länder, vilka karakteriseras av en generell välfärdspolitik och en stark välfärdsstat (Esping-Andersen, 1990; Johansson, Nilsson & Strömberg, 2001; Lindbom 2011). Utmärkande för välfärdsstaten är att den offentliga spelar en central roll för att garantera befolkningens sociala trygghet. I sitt klassiska arbete *The Three Worlds of Welfare Capitalism* framhåller Esping-Andersen (1990) de sociala rättigheternas kapacitet till ”*de-commodification*”, det vill säga deras förmåga att göra medborgare oberoende av de rena marknadskrafterna. Denna utgångspunkt kom dock att förskjutas under senare delen av 1900-talet. Exempelvis genomfördes i Storbritannien och USA nyliberala förändringar under 1980-talet som stärkte marknadskrafterna och reducerade den offentliga inflytandet genom nedskärningar och privatiseringar med omfattande skattesänkningar. De nyliberala idéerna utövade inflytande på politiker i andra länder och utvecklingen i de anglosaxiska länderna påverkade förhållandena på många håll.

Studier pekar dock mot att det inte är globaliseringen i sig som drivit fram förändringar av välfärdssystemen i olika länder – det är istället interna faktorer som

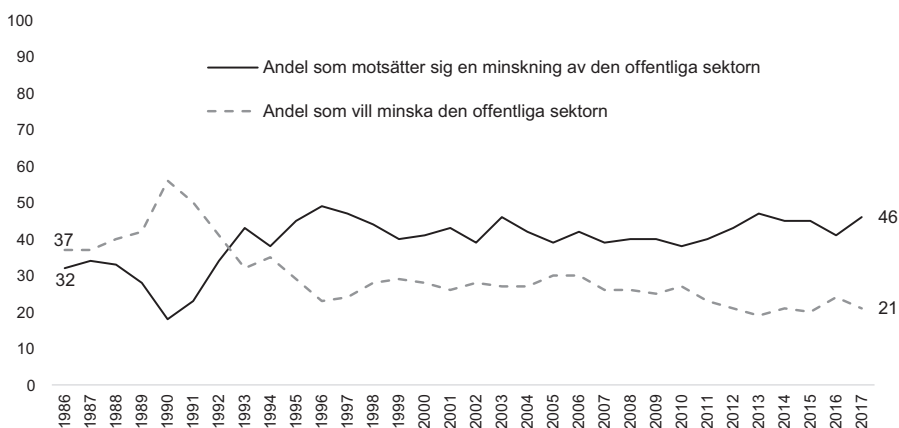
är avgörande (Pierre, 2013). För svensk del skapade den djupgående ekonomiska krisen i början av 1990-talet grogrund för långtgående krav på förändringar med de nyliberala idéerna som förlaga. Under 1990-talet påbörjades så en omstrukturering av den offentliga sektorn med nedskärningar, skattesänkningar och privatiseringar med kommersiella aktörer som utförare av skattefinansierad vård, skola och omsorg.

Bland politiska aktörer har åsikterna om den offentliga sektorns storlek och om vem som bör stå som utförare för olika verksamheter skiftat. Men hur har opinionsläget egentligen sett ut bland den svenska allmänheten? I vilken riktning pekar välfärdopinionen idag och i vilken mån har den förändrats över tid? Dessa frågor ligger i fokus för det här kapitlet. SOM-institutets långa undersökningsserie erbjuder unika möjligheter att studera skiftningar i den svenska befolkningens inställning till offentlig sektor, skatter, privatisering samt vinster i välfärden. Med utgångspunkt i dessa fyra avseenden analyserar kapitlet allmänhetens åsikter om den svenska välfärdsstaten.

Allmänhetens inställning till den offentliga sektorns storlek

Sett över tid har svenskarnas inställning till den offentliga sektorns storlek tydligt varierat beroende på hur situationen i det omgivande samhället. Sedan mitten av 1980-talet har relativt stora opinionsförskjutningar ägt rum i synen på offentlig sektor (figur 1). Fram till 1988 var opinionsläget förhållandevis stabilt och tudelat med ungefär lika många som ville behålla som ville minska den offentliga sektorn.

Figur 1 Svenska folkets inställning till offentlig sektor 1986–2017 (procent)

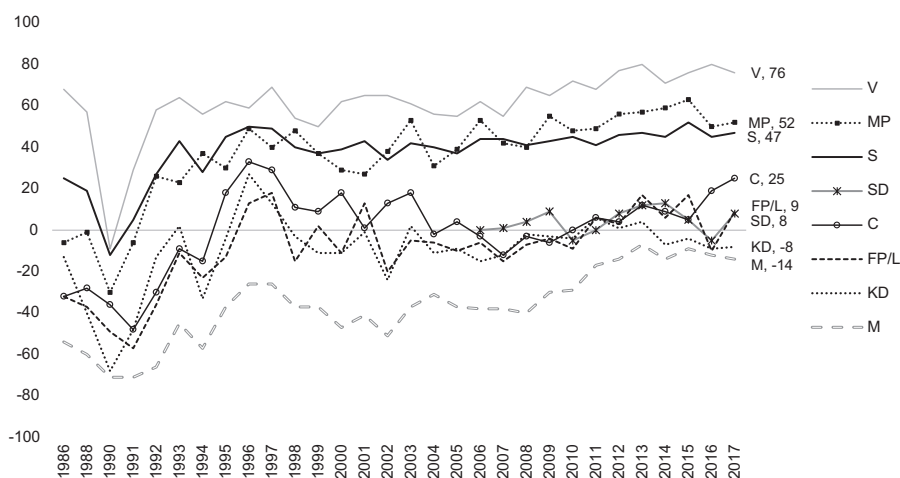

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2017.

År 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner den offentliga sektorn som motsatte sig en minskning (jfr Hadenius & Nilsson, 1991). Därefter vände trenden på kort tid och 1993, då underskottet i den offentliga sektorns finanser var som störst, rådde för första gången övervikt för de som motsatte sig en minskning. Under de följande åren ökade uppslutningen bakom den offentliga sektorn och 1996 fanns ett påtagligt gap mellan dem som vill bevara en stor offentlig sektor och de som vill minska densamma. Med en förbättrad samhällsekonomisk situation under senare delen av 1990-talet minskade skillnaden gradvis fram till 1999. Därefter var opinionsläget förhållandevis stabilt under de följande tio åren med små variationer från år till år och med en klar övervikt för de som inte vill minska sektorn. Efter 2010 har stödet för den offentliga sektorn ökat markant och det är 2017 dubbelt så många som inte vill se en minskning jämfört med andelen som vill minska sektorn.

Figur 2 Svenska folkets inställning till den offentliga sektorn och partisympati 1986–2017 (balansmåt)

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag och varierar mellan +100 (alla vill bevara sektorns storlek) och -100 (alla vill minska sektorns storlek). Partisympati avser bästa parti generellt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2017.

Inställningen till att minska den offentliga sektorn har haft en klar koppling till vänsterhögerskalan liksom till vilket parti respondenterna uppger sig sympatisera med. I figur 2 visas balansmåt för respektive partis sympatisörer,

vilka visar att Vänsterpartiets sympatisörer genomgående har varit mer positiva till att behålla nuvarande storlek på den offentliga sektorn, medan Moderaternas sympatisörer varit mest benägna att vilja minska sektorn. Balansmålet anger här andelen som anser att det är ett dåligt förslag att behålla nuvarande storleken på den offentliga sektorn minus andelen som menar att det är ett bra förslag. Om värdet hamnar på skalans plussida dominerar i det här fallet andelen som menar att sektorns storlek ska bevaras, medan ett minusvärde innebär en dominans för uppfattningen att storleken bör minskas.

Jämfört med utfallet 1990 går det att skönja en successiv ökning i stödet för behålla storleken på den offentliga sektorn bland partisympatisörer på vänsterkanten, medan den kritiska inställningen har mildrats något bland partisympatisörer på högerkanten. Resultatet är rimligen en konsekvens av de faktiska förändringar som har skett av offentlig sektor sedan början av 1990-talet. Centerpartiets sympatisörer har under de senaste åren blivit något mer negativa till en minskad offentlig sektor, och för flera andra partiers sympatisörer befinner sig åsiktsbalansen numera strax över (L och SD) respektive strax under (KD och M) balanspunkten, vilket innebär att det är relativt jämnt fördelat mellan andelen som vill behålla nuvarande omfattningen av offentlig sektor som vill minska den bland de borgerliga partiernas sympatisörer (figur 2).

Mot bakgrund av denna redovisning av svenska folkets inställning till de totala offentliga insatserna och hur denna förändrats över tid, kommer följande avsnitt att granska inställningen till sektorns finansiering genom skatter samt till förändringar av dess gränser genom privatiseringar med fokus på dagens situation.

Medborgarnas syn på skatter och privatisering

När det gäller inställningen till den svenska skattenivån visar 2017 års nationella SOM-undersökning på en klar skiljelinje mellan de politiska blocken. Allianspartiernas sympatisörer är tillsammans med Sverigedemokraternas sympatisörer betydligt mer positivt inställda till att sänka skatterna, medan Vänsterpartiets respektive Miljöpartiets sympatisörer motsätter sig skattesänkningar (tabell 1). Socialdemokraternas sympatisörer är däremot mer splittrade i frågan, då andelen som motsätter sig sänkningar av skatten är marginellt större än andelen som tycker att det är ett bra förslag med skattesänkningar.

Sett över tid har det i de nationella SOM-undersökningarna skett en tydlig nedgång i andelen som tycker att det är ett bra förslag att sänka skattenivåerna i Sverige mellan 1999 och 2017 (Martinsson & Andersson, 2018; Nilsson, 2017). Äldre studier av befolkningens inställning till skatter har pekat mot att det rent allmänt funnits en uppfattning om att skatterna varit för höga; framför allt gällde det marginalskatteerna före den stora skattereformen i början på 1990-talet. Dock gjorde majoriteten under 1980- och 1990-talen bedömningen att skatterna var

rimliga i relation till förmånerna (Vogel, 1970; Åberg, 1993). Samtidigt har resultat från *Välfärdsstatsundersökningarna* 1986–2010 visat att den kollektiva såväl som den individuella viljan att betala välfärdsåtgärder med skatter varit hög i Sverige (Svallfors, 2013).

Även i privatiseringsfrågan framträder tydliga ideologiska och partipolitiska kopplingar i allmänhetens bedömningar. När det gäller vård och omsorg är samstämmigheten stor mellan S-, MP- och V-sympatisörer som är motståndare till privatiseringar inom äldreomsorg och sjukvård och stöder en stopplag för vinstdrivna företag inom sjukhusvården. Också bland flera av de borgerliga partiernas sympatisörer är stödet för fortsatta privatiseringar svagt med balansmåt kring noll; det gäller framför allt för sjukvården och äldreomsorgen, men också inställningen till en stopplag (tabell 2). Det enda parti där det finns en viss övervikt för att vilja bedriva med av sjukvården i privat regi är Moderaterna. M-sympatisörerna är tillsammans med KD-sympatisörerna också de enda partierna där fler vill låta privata aktörer svara för äldreomsorgen och L-sympatisörerna vill inte förhindra företag med vinstsyfte att driva sjukhus. Sverigedemokraternas sympatisörer drar generellt mer åt vänster än åt höger i dessa frågor, då de ställer sig kritiska mot att öka privatiseringen inom vård, skola och omsorg.

Tabell 1 Partisympati och inställning till skatterna respektive privatisering 2017 (balansmätt)

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Total
Sänka skatterna	-66	-4	-27	+26	+35	+45	+56	+53	+18
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	-81	-60	-63	+3	-4	+2	+11	-21	-31
Satsa mer på friskolor	-77	-61	-42	-22	-18	+4	0	-31	-35
Förhindra företag med vinstsyfte att driva sjukhus	+81	+49	+66	-3	-21	-6	-3	+4	+25
Låta privata företag svara för äldreomsorg	-85	-65	-61	-1	+1	+21	+11	-15	-32
Låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna	+62	+53	+35	+39	+51	+40	+27	+40	+43

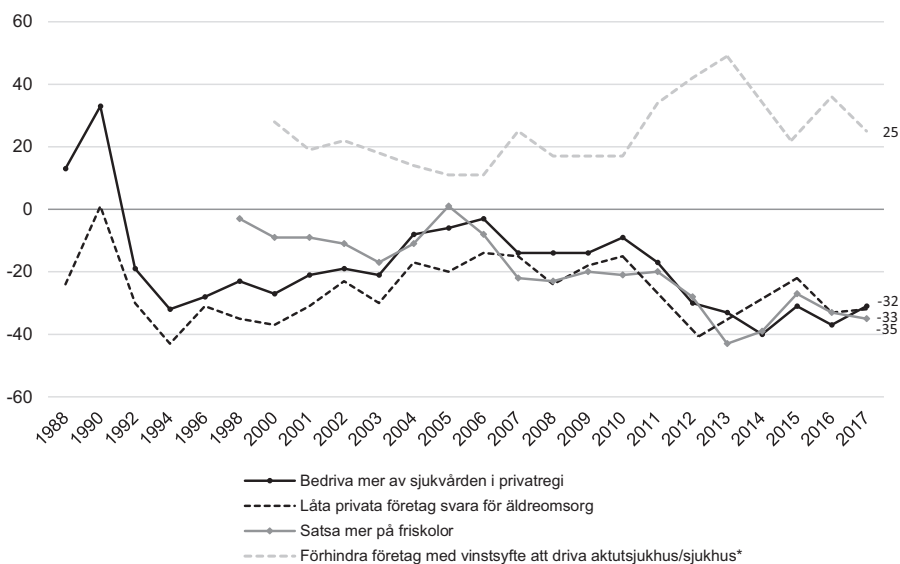
Kommentar: Svarspersonerna har fått ta ställning till förslagen i tabellen. Svartalternativen var: 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och varierar mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

För samtliga partisympatisörer gäller dock att det finns en tydlig övervikt för förslaget att låta staten ta över ansvaret för skolan från kommunerna (tabell 2). Vissa nivåskillnader förekommer visserligen, där V- och S-sympatisörer är mest benägna att göra denna bedömning, medan M-sympatisörerna inte befinner sig på riktigt samma höga nivå.

För inställningen till friskolor har mönstret varit delvis annorlunda men 2017 är sympatisörerna till alla partier emot att satsa mer på friskolor utom bland M och KD där lika många är för som emot (Se Lindblad, Nilsson & Lindblads kapitel i föreliggande volym).

Figur 3 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1988–2017 (balansmätt)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen i figuren. Svarealternativen var: 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. *Sedan 2004 avser frågan sjukhus. I procentbasen ingår samtliga svarande som besvarat hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och varierar mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2017.

Sett över tid visar de nationella SOM-undersökningarna att förändringen av attityden till privatisering följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet (jfr Nilsson, 2016). Runt mitten av 1990-talet skedde en markant nedgång i stödet för att bedriva mer av sjukvården respektive

äldreomsorgen i privat regi (figur 3). Därefter skedde något av en återhämtning i opinionen, även om den generella bilden fortsatt var en kritisk bild av privatiseringen av vård, omsorg och skola. Opinionen har därefter återigen sviktat nedåt sedan 2010. För förslaget om att förhindra företag med vinstsyften att driva sjukhus (före 2004: akutsjukhus) är mönstret är spegelvänt jämfört med övriga förslag, vilket innebär att andelen som menar att det är ett bra förslag att förbjuda vinstdrivna företag som sjukvårdsaktörer har varit lågt under samma period som stödet för ökad privatisering varit högre, och omvänt mycket högt under perioder då stödet för privatisering varit mycket lågt.

Väljarna tycker till om vinster i välfärden

Vinster inom välfärden har under senare år blivit en av de mest ideologiskt laddade och omdebatterade politiska frågorna. På nationell nivå har ställningstagandena långt ifrån varit kristallklara inom partierna. Vänsterpartiet har exempelvis sedan länge krävt förbud mot vinster i välfärden och Socialdemokraterna har tagit ställning för begränsningar i möjligheterna till vinstuttag bland privata utförare (jmf Socialdemokraterna, 2017). Även Landsorganisationen (LO) har varit pådrivande i frågan om vinster i välfärden (LO, 2017). Miljöpartiet som tidigare haft en liberal friskolepolitik ändrade runt 2012 uppfattning i frågan, och de rödgröna partierna träffade efter valet 2014 en överenskommelse om en välfärd utan vinstintresse. Med utgångspunkt i uppgörelsen tillsatte regeringen i mars 2015 utredningen *Ett nytt regelverk för offentlig finansiering av privata utförda tjänster* (Regeringen, Dir. 2015:22). Parallellt med de rödgrönas överenskommelse florerade det kritik internt hos Sverigedemokraterna då ledande partiföreträdare visade sig ha haft kontakt med flera näringslivsorganisationer i frågan om vinster i välfärden (Dagens Industri, 2015-09-15). I mars 2018 lämnade en av riksdagsledamöterna Sverigedemokraterna med motiveringen att riskkapitalister fått påverka partiets inställning i välfärdspolitiken (Aftonbladet, 2018-03-27).

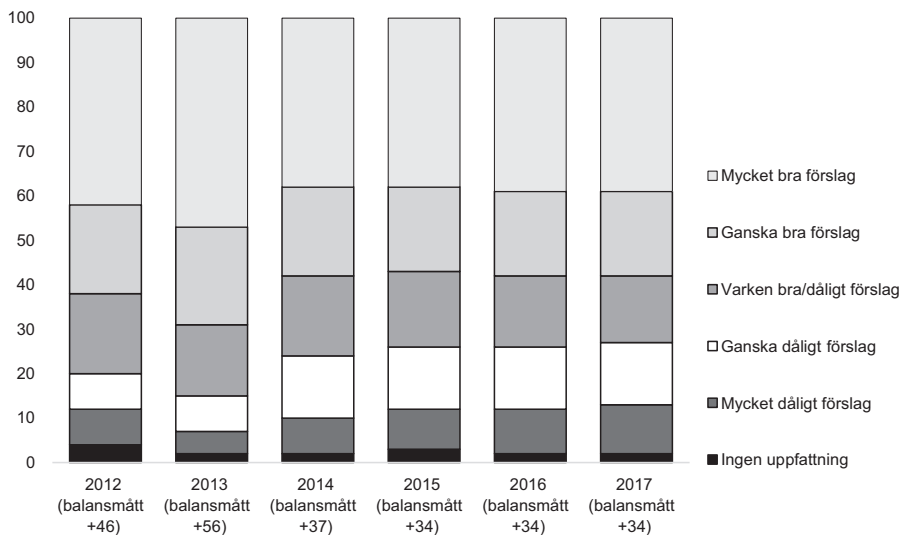
De borgerliga partierna har å sin sida valt att gemensamt betona att valfrihet förutsätter privata alternativ och därmed också vinstdrivande verksamhet och att effektiviteten främjas av privat företagsamhet inom välfärdssektorn. Det har förekommit en intern debatt mellan allianspartierna i riksdagen men 2017 efterlyste ledande företrädare för allianspartierna i ett debattinlägg en långsiktig överenskommelse om välfärdens villkor men utan vinstbegränsningar (Svenska Dagbladet, 2017-04-23).

I november 2016 lades betänkandet *Ordning och reda i välfärden*, SOU 2016:78, fram, vilket innebar förslag om en rad skärpningar av regelsystemet avseende tillstånd, uppföljning och kontroll. Förslaget innebar inte något direkt förbud mot vinstutdelning utan avsåg istället införa en begränsning av vinsten till högst sju procent av det operativa kapitalet utöver statslåneräntan i syfte att förhindra ”övervinster”. Betänkandet väckte intensiv debatt, där allianspartierna, näringslivet

och de privata företagens organisationer krävde att betänkandet skulle förkastas i sin helhet. Debatten fick förnyad intensitet i mars 2017 då rapporten *Dags för omprövning* presenterades (Molander, 2017).

Under 2017 lade regeringen, trots kritik från Lagrådet, fram en proposition om att begränsa vinsterna i välfärden (Prop. 2017/18:159). Propositionen var del av en överenskommelse med Vänsterpartiet och avsåg skola och omsorg. I korthet föreslog propositionen att det ska krävas tillstånd att bedriva offentligt finansierad verksamhet inom skola och omsorg och att verksamheten bara ska kunna bedrivas av juridiska personer, dock med särskilda regler för idéburna organisationer. Den innebär inte ett förbud mot vinstutdelning utan det tillåtna rörelseresultatet ska enligt förslaget beräknas som en avkastningsränta på operativt kapital.

Figur 4 *Inställning till förslaget om att vinstutdelning inte ska tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg 2012–2017 (procent, balansmätt)*

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget i figuren. Svarsalternativen var: 'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag' och 'mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och varierar mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2017.

Frågan om vinster i välfärden är således mycket politiskt kontroversiell, där de politiska partierna, fackliga organisationer och andra intresseorganisationer tagit

ställning och det föreligger ett omfattande utredningsmaterial som ligger till grund för den intensiva debatten. Men vad tycker egentligen svenska folket i denna fråga? SOM-institutet har sedan 2012 undersökt svenska folkets åsikter om vinster i välfärden, bland annat genom det generella påståendet *Vinstutdelning skall inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Frågan avser uttryckligen vinstutdelning med angivande av de tre kärnområdena inom skattefinansierad välfärd och dess formulering beskriver ett långtgående alternativ till nuvarande förhållanden, som medger vinstutdelning. I samband med 2012 års mätning uppgav drygt 60 procent av den svenska allmänheten att det var ett mycket eller ganska bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad verksamhet på de tre kärnområdena (figur 4). Opinionen har som synes hållit sig ytterst stabil i frågan under perioden 2014–2017 (jfr Nilsson, 2017).¹

Tabell 2 *Partisypati och inställning till förslaget att vinstutdelning inte ska tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg 2012–2017 (balansmått)*

	V	S	MP	C	FP/L	KD	M	SD	Totalt
2012	+77	+58	+61	+30	+21	(+52)	+32	+40	+46
2013	+86	+70	+64	+43	+38	(+35)	+43	+45	+56
2014	+87	+67	+62	+8	+3	(-3)	-10	+46	+36
2015	+86	+65	+66	+11	-10	(+28)	+2	+23	+34
2016	+96	+57	+65	+20	+9	(-3)	+6	+28	+34
2017	+80	+58	+67	+11	-2	0	-6	+21	+34
Minsta antal svar	111	569	67	212	92	51	261	229	1 799

Kommentar: Partisypati avser bästa parti. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och varierar mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2017.

I den politiska debatten och i riksdagen finns klara blockskillnader som legat till grund för de politiska besluten på detta område. Det har funnits en stor samstämmighet bland allianspartierna medan de rödgröna partierna har varit mer oeniga i frågan (Nilsson, 2017). På medborgarnivån är mönstren dock annorlunda. I tabellen nedan redovisas utvecklingen av vinstutdelningsopinionen först för partisympatisörer under åren 2012–2017. Bland samtliga partiers sympatisörer fanns 2012 en övervikt som ansåg att det var ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning. År 2017 har situationen förändrats något, då framför allt bland Allianspartiernas sympatisörer. Såväl bland sympatisörer till Liberalerna och Moderaterna kan noteras en förändring i riktning mot större splittring i frågan, då andelen som menar att det

är ett dåligt förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg är ungefär densamma som andelen som menar att det är ett bra förslag (tabell 2). Också bland Centerpartiets och Sverigedemokraternas sympatisörer har andelen som menar att det är ett dåligt förslag ökat på bekostnad av andelen som menar att det är ett bra förslag, dock råder det fortfarande övervikt för den senare uppfattningen. Bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet har åsiktsbalansen förblivit relativt intakt över tid.

Det råder begränsade skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i fråga om inställningen till vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Kvinnor är något mer positiva till vinstförbud (tabell 3). När det gäller ålder och utbildning är det små skillnader. Även när det gäller yrkessektor och medborgarskap är skillnaderna förhållandevis små och detsamma gäller var i landet svarspersonerna är bosatta. Det kan i sammanhanget noteras att boende i Stockholmsområdet inte avviker i detta avseende trots att privatiseringarna gått längre i Stockholms stad och Stockholms läns landsting än i andra delar av landet med långtgående överlåtande av vårdcentraler till privata utförare och maktskiftet i landstinget 2006 med ny ideologisk inriktning blev avgörande för att offentlig privat samverkan valdes för Nya Karolinska Sjukhuset (Sundström, 2018). Sett till subjektiv klasstillhörighet är däremot arbetare och tjänstemän mer positiva till ett vinstförbud än högre tjänstemän och företagare. Företagare är den enda grupp där det 2017 är fler som tycker att det är ett dåligt förslag att förbjuda vinstutdelning.

Tidigare undersökningar har visat att det i den svenska befolkningen funnits ett starkt stöd för valfrihet inom sjukvård, äldreomsorg, barnomsorg och skola (Nilsson 2014). Trots detta starka stöd har det bland dem som bedömt det vara mycket viktigt med valfrihet ändå varit över 60 procent som ansett att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Och bland dem som bedömt att det inte alls är viktigt med valfrihet har det varit hela nio av tio som ansett att vinstutdelning bör förbjudas (Nilsson 2014). Det förefaller således råda en relativt enhetlig uppfattning i den svenska befolkningen om att det inte bör vara tillåtet med vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg.

Svenska folket om välfärdsstatens omstrukturering

Under de senaste årtiondena har omfattande förändringar av den svenska välfärdsstaten genomförts. Socialdemokratiska regeringar under 1980-talet decentraliserade och avreglerade och borgerliga regeringar har med början under 1990-talet minskat den offentliga sektorn, sänkt skatterna och privatiserat, främst inom tjänstesektorn. Under den ekonomiska krisen på 1990-talet fattade dåvarande regeringen beslut som kom att innebära djupgående förändringar av den svenska välfärdsstaten med öppnandet för privata aktörer inom vård, skola och omsorg. Tidigare hade produktionen av den offentligt finansierade verksamheten nästan

Tabell 3 *Inställning till förslaget att vinstutdelning inte ska tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, efter kön, ålder, utbildning, subjektiv klass, yrkessektor, boendeområde och medborgarskap 2017 (procent, antal och balansmätt)*

		Bra förslag	Varken bra/dåligt	Dåligt förslag	Ingen åsikt	Minsta antal svar	Balansmätt
Samtliga		58	15	25	2	1 799	+33
Kön	Kvinna	60	17	20	3	948	+40
	Man	56	13	30	1	847	+26
Ålder	16–29 år	50	22	23	5	281	+27
	30–49 år	59	15	24	2	506	+35
	50–64 år	61	11	26	2	450	+35
	65–85 år	59	14	24	3	562	+35
Utbildning	Låg	59	18	18	5	275	+41
	Medellåg	58	16	24	2	534	+34
	Medelhög	59	15	24	2	402	+35
	Hög	58	12	29	1	521	+29
Subjektiv klass	Arbetare	65	15	18	2	724	+47
	Tjänstemän	62	13	24	1	605	+38
	Högre tjänstemän	46	12	42	0	158	+4
	Företagare	31	17	49	3	134	-19
Yrkessektor	Statlig	63	14	22	1	203	+41
	Kommunal	62	14	22	2	374	+40
	Region	65	11	22	2	126	+43
	Privat	56	15	27	2	882	+29
Boendeområde	Sthlm, Gbg, Malmö	60	10	27	3	270	+32
	Stad/större tätort	60	15	23	2	907	+37
	Mindre tätort	54	19	25	2	299	+29
	Ren landsbygd	57	17	25	1	269	+32
Medborgarskap	Svensk	59	14	25	2	1 641	+34
	Utländskt el. dubbelt medborgarskap	51	18	23	8	132	+28

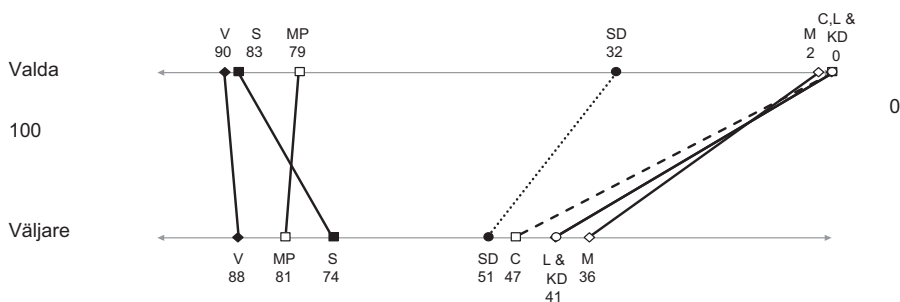
Kommentar: Förslaget lyder: 'Vinster ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg'. Svartalternativen framgår av tabellen. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och varierar mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2015–2017.

uteslutande bedrivits av stat, landsting och kommuner eller affärsdrivande verk och offentligt ägda företag som expanderat snabbt. Utmärkande för den nya politiken var marknadsinriktningen med vinstdrivande företag. Långtgående förändringar genomfördes utan att konsekvenserna och regler för upphandling, tillsyn och utvärdering utarbetats. Först i efterhand påbörjades arbetet för att vidta åtgärder (Hartman, 2011). Senare socialdemokratiska regeringar behöll länge den genomförda politiken med få förändringar. Dessutom har djupgående förändringar av socialförsäkringssystemen genomförts som gäller pensionerna, a-kassan och sjukförsäkringarna (Oskarson, 2013).

Det råder idag stor åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda inom de rödgröna partierna, när det gäller vinstutdelning i välfärden (figur 5). Däremot råder det i denna fråga mycket stora skillnader mellan allianspartiernas riksdagsledamöter och partiernas sympatisörer. SD intar i detta avseende en mellanställning (Nilsson, 2017). Mätperioderna skiljer sig dock tidsmässigt för respektive undersökning, då väljarna har besvarat frågan år 2017 medan de valda besvarade frågan år 2014.

Figur 5 *Inställning till förslaget Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg bland riksdagsledamöter 2014 och svenska folket 2017 (andel bra förslag)*

Källa: Riksdagsundersökningen 2014 och den nationella SOM-undersökningen 2017.

Sammanfattningsvis finner vi att uppslutningen bakom den traditionella välfärdsstaten är stor under senare år. Stödet för den offentliga sektorn är mycket stort och villigheten att sänka skatterna har långsiktigt sjunkit. Samtidigt har kritiken mot privatiseringar ökat markant under senare år. Det gäller såväl förslag om att bedriva mer av privat verksamhet inom vård och skola som inställningen till möjligheten att bedriva äldreomsorg och sjukhus i privat regi. Ställningstagandena präglas av ideologi och partisympati men med en stor skillnad i åsikter mellan väljare och valda. Resultaten överensstämmer med Stefan Svallfors slutsats baserade på *Välfärdsstatsundersökningarna 1986–2010* att det inte finns något sviktande opinionsstöd för välfärdsstaten (Svallfors, 2013).

De under senare år genomförda förändringarna på välfärdspolitikens område har i en rad avseenden avlägsnat Sverige från övriga nordiska länder (Kroll & Blomberg, 2013). Det gäller omfattningen av de vinstdrivande bolagens ansvar för produktionen av välfärdstjänster medan idéburna organisationers verksamhet är mycket begränsad samt reglerna för riskkapitalbolagens verksamhet inom välfärdssektorn. Det gäller också frågan om på vilken nivå ansvar skall utkrävas och även i andra avseenden har regelsystemen inte anpassats till de nya förutsättningarna. Den förändrade inriktningen av välfärdspolitiken i Sverige under senare år innebär att det offentliga idag spelar en mindre central roll i den svenska välfärdsstaten och att marknaden tillmätts större betydelse för välfärden.

Resultaten i det här kapitlet visar tydligt att det finns ett utbrett opinionsstöd för vinstbegränsningar och för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Svenska folket vill inte i första hand se vinstdrivande företag som alternativ till kommun- och landsting/regioner, utan idéburna organisationer. Välfärdsfrågorna var mycket viktiga i valet 2014 och de kommer sannolikt att vara betydelsefulla också i 2018 års val.

Not

- ¹ I 2013 års nationella SOM-undersökning användes fem olika frågeinstrument för att mäta inställningen till vinster i välfärden och oavsett vilken frågeformulering som användes fanns ett stort stöd för vinstbegränsningar/förbud mot vinstutdelning.

Referenser

- Aftonbladet (2018). SD sätter inte längre oss i Sverige främst. 2018-03-27. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/ddplyw/sd-satter-inte-langre-oss-i-sverige-framst>
- Dagens Industri (2015). Kreab bakom SD:s högersväng. 2015-09-15. <https://www.di.se/di/artiklar/2015/9/15/kreab-bakom-sds-hogersvang/>
- Esping-Andersen, G (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity press.
- Esping-Andersen, G (2002). Towards the Good Society, Once Again? I Esping-Andersen, G m fl (red) *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G (2009). *The Incomplete Revolution: adapting to women's new roles*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hadenius, S & Nilsson, L (1991). *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och opinion*. Stockholm: Svensk Informations Mediecenter.
- Hartman, L (red, 2011). *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Johansson, F, Nilsson, L & Strömberg, L (2001). *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.

- Kroll, C & Blomberg, H (2013). Svensk välfärd i ett nordiskt perspektiv. I Swärd, H, Edebalk, PG & Wadensjö, E (red) *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Malmö: Liber.
- Lindbom, A (2011). *Systemskifte? Den nya svenska välfärdspolitiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Landsorganisationen/LO (2017). Remissvar ang. Ordning och reda i välfärden (SOU 2016:78). [http://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_fakta_1366027472949_remiss_dnr20160441_pdf/\\$File/remiss_Dnr20160441.pdf](http://www.lo.se/home/lo/res.nsf/vRes/lo_fakta_1366027472949_remiss_dnr20160441_pdf/$File/remiss_Dnr20160441.pdf)
- Lindblad, Sverker, Lennart Nilsson & Mårten Lindblad (2017). "Svensk opinion och skolans omstrukturering: Om styrning, förtroende och bedömning av kvalitet" i Anderson, Carlander, Oskarson & Lindgren (red) *Sprickor i Fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Martinsson, J & Andersson, U (2018). *Svenska trender*. SOM-rapport 2018:1. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Molander, P (2017). *Dags för omprövning*. ESO-rapport 2017:1.
- Nilsson, L (2014). Nej till vinstutdelning – ja valfrihet. I Bergström, A & Oscarsson, H (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2016). Välfärdspolitik och välfärdsopinion i Sverige och Västra Götaland 2015. I Bergström, A & Harring, N (red) *Hållbarhetens horisont. Samhälle Opinion och Medier i Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2017). Väljare och valda om vinster i välfärden. I Andersson, U, Ohlsson, J, Oscarsson, H & Oskarson, M (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oskarson, M (2013), Kampen om socialförsäkringarna. I Weibull, L, Oscarsson, H & Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Pierre, J (2013). *Globalization and Governance*. Edward Elgar.
- Proposition 2017/18:159.
- Regeringen, Dir. 2015:22.
- Socialdemokraterna (2017). Trygghet i en ny tid. Kongress 2017. <https://www.socialdemokraterna.se/globalassets/var-politik/arkiv/kongress-2017/trygghet-i-en-ny-tid--politiska-riktlinjer.pdf>
- SOU 2016:78 (2016). *Ordning och reda i välfärden*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Svallfors, S (2013). Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarna och välfärdsstaten. I Swärd, H, Edebalk, PG & Wadensjö, E (red) *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Svenska Dagbladet (2017). Nu måste S ge besked om välfärden. 2017-04-23. <https://www.svd.se/alliansen-nu-maste-s-ge-besked-om-valfarden>
- Sundström, G (2018). *Framtidens universitetssjukhus. Beslut om Nya Karolinska Solna*. Delrapport, 2018-02-23.
- Vogel, J (1970). *Aspirationer, möjligheter och skattemoral: en rättsociologisk undersökning av deklaranter*. Stockholm: SOU 1970:25.
- Åberg, R (1993). Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform. Stockholm: Fritzes.

VÄRDERINGSMÖNSTER BAKOM ALKOHOLOPINIONEN

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Svenska folket står i allmänhet bakom Sveriges restriktiva alkoholpolitik, men det finns stora variationer i opinionsstödet. I detta kapitel fokuserar vi särskilt på värderingar och förhållningsätt till alkoholkonsumtion och hur dessa bidrar till att förklara denna variation. En faktor är inställningen till nykterhet, som somliga förknippar med sundhet och god moral. En annan är förhållningsättet till om alkohol ingår som en naturlig del av ett gott liv. Båda faktorerna är viktiga för att förklara både dryckesvanor såväl som alkoholpolitiska åsikter.

Människors förhållningsätt till alkohol är nära förknippat med värderingar kring hur vi bör leva våra liv. För somliga är alkoholkonsumtion ett njutningsvärde och en naturlig del av det goda livet, för andra är det en syndig och omoralisk aktivitet (Meier, 1994). Sundhetsivrare kan i alkohol se ett hälsoproblem, medan andra lever i tron att alkohol – åtminstone i begränsade mängder – främjar hälsan (Andréasson & Allebeck, 2005). Nykterhet är för somliga ett livsstilsval (Backhans & Leifman, 2001); folknykterhet – ett samhälle utan alkohol – en dröm. För andra är folknykterhet ett realistiskt mål eller till och med något önskat (Room & Mäkelä, 2000). Även vad som anses vara en rimlig konsumtion och när den övergår i ett problem varierar (Holmberg & Weibull, 2007). I detta kapitel ska vi särskilt studera hur människors värderingar och förhållningsätt på dessa punkter relaterar till deras uppfattningar i alkoholpolitiska frågor.

Kapitlet är en rapportering av ett flerårigt projekt där vi analyserar alkoholopinionen i Sverige.¹ Avsikten är att bygga upp en bred förståelse över de faktorer som påverkar vad människor tycker om olika restriktioner i alkoholpolitiken. Steg för steg provar vi nya förklaringsfaktorer kopplade till människors sociala bakgrund, dryckesvanor, problemupplevelser och värderingar. I detta kapitel ligger fokus på värderingsperspektivet.

Vi vet sedan tidigare att svenska folket överlag står bakom Sveriges relativt sett restriktiva alkoholpolitik (Weibull m.f.l, 2017a). Som vi kommer att se har det inte skett några större förändringar på den punkten de senaste åren. I analyser av vad som ligger bakom detta slag av politiska värderingar är förhållandet mellan individ och samhälle centralt. Vi vet till exempel att en delförklaring till den res-

triktiva alkoholopinionen är en av många delad ideologisk grundsyn som innebär att staten – inte individen – har det största ansvaret för att komma till rätta med alkoholkonsumtionens skadeverkningar. Därtill är människor som står politiskt till vänster normalt mer positiva till en alkoholpolitik som bygger på höga skatter och statlig kontroll (Karlsson m.fl., 2016).

Men politik handlar inte bara om stat, individ och marknad. Svensk alkoholpolitik griper på ett påtagligt sätt in i människors privatliv och livsstilar. Med syftet att minska alkoholkonsumtionens skadeverkningar försöker staten på olika sätt göra alkoholen dyrare och se till att den försäljs och konsumeras under kontrollerade former, på särskilda platser, och under begränsade tider. Och för politiska instrument som griper in i hur vi väljer att leva våra liv är det också rimligt att fråga sig om inte människors värderingar om vad ett gott liv innebär kan bidra till att forma deras åsikter om dessa instrument.

Syftet med detta kapitel är att undersöka vilken betydelse människors värderingar och förhållningssätt till alkoholkonsumtion och nykterhet har för synen på olika slag av alkoholpolitiska styrinstrument. För att få en bild av hur människor värderar alkohol har vi i 2017 års nationella SOM-undersökning ställt flera nya frågor på detta tema. Men innan resultatet för dessa presenteras gör vi en kort rekapitulering av hur den svenska alkoholopinionen har förändrats över tid.

Åsikter om alkoholpolitiska styrmedel

I nästan alla länder finns det något slag av alkoholpolitiska styrinstrument i syfte att begränsa medborgarnas alkoholkonsumtion. Studier visar att skatter och restriktioner i fråga om försäljning och servering är de mest effektiva (Babor, 2010). Sverige har sedan början av förra seklet haft en alkoholpolitik som kännetecknats av en hög restriktivitet och som inkluderat sådana åtgärder.

Kärnan i den svenska alkoholpolitiken har varit Systembolagets försäljningsmonopol. Monopolets roll har tidvis varit uppe till politisk diskussion men det har aldrig på något avgörande sätt ifrågasatts. Systembolagets försäljningsmonopol kunde även efter Sveriges EU-inträde behållas genom undantag i EU-reglerna, medan bolagets ensamrätt på alkoholimport upphörde. På 2010-talet har det framförts förslag om direktförsäljning av vin och öl från svenska producenter (”gårdsförsäljning”), utan att det har resulterat i konkreta politiska förslag. Systembolaget åtnjuter ett mycket stort förtroende bland svenskarna (*Förtroendebarmetern*, 2018).

Frågan om tillgänglighet handlar även om servering på barer och restauranger. Vilka krav som ställs på ett serveringstillstånd återfinns i alkohollagen och tillämpningen av lagstiftningen ligger på kommunerna. Det kan därför förekomma betydande skillnader mellan olika kommuner. Studier av politikernas åsikter i frågan har visat på klara skillnader i synen på alkoholfrågor; på lokalplanet har det framför allt varit kristdemokratiska politiker som stått för en restriktiv tillståndsgivning (Karlsson, 2012).

När det gäller alkoholskatt har det rått politisk enighet om att upprätthålla en hög nivå – och att stegvis anpassa priset till den allmänna kostnadsnivån. I början på 2000-talet uppkom under en period ett alternativt synsätt som innebar att den svenska alkoholskatten borde sänkas för att motverka privatinförsel av alkohol under de då nya EU-reglerna (SOU 2004:86; SOU 2005:25). Förslaget kom aldrig att genomföras och försvann snart från den politiska agendan. Istället aktualiserades några år senare en höjning av alkoholskatten mot bakgrund av fallande realpriser på alkohol. Alkoholskatten har senare i flera omgångar höjts, senast 2016.

Vi har genom ett antal frågor sökt fånga upp svenskarnas inställning till olika alkoholpolitiska åtgärder. När det gäller restriktioner i tillgänglighet har vi ställt frågan om det är ett bra eller dåligt förslag att ”tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker”. Frågan ställdes första gången i den nationella SOM-undersökningen år 2001. En likalydande fråga har ställts även i äldre studier (Leifman, 1998). För att belysa synen på den kommunala tillståndsgivningen har en fråga ställts om det är ett bra eller ett dåligt förslag att ”införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub”. Frågan ställdes första gången i SOM-undersökningen 2005 och årligen från 2015 (Weibull m fl, 2017b).

När det gäller alkoholskatt ställdes en fråga 2004 som mot bakgrund av den dåvarande debatten gällde om det var ett bra eller dåligt förslag att ”sänka skatten på alkohol”. Frågan har därefter ställts årligen från 2006. År 2010 tillkom en motsvarande fråga om att ”höja skatten på alkohol” (Weibull m fl, 2017b).

Frågorna om tillgänglighet och skatt tar sikte på konkreta alkoholpolitiska åtgärder. En invändning mot sådana frågor kan vara att de inte fångar upp människors generella syn på alkoholpolitikens inriktning. För att få en bild av ett slags alkoholpolitisk grundsyn får svarspersonerna 2017 även ta ställning till om det är ett bra eller dåligt förslag att satsa på ett alkoholfritt samhälle. Resultaten av de fem frågorna om alkoholpolitiska förslag i 2017 års undersökning finns redovisade i tabell 1.

I fråga om tillgänglighet visar det sig att det 2017 finns ett starkt stöd för monopolet – 56 procent anser att det är ett dåligt förslag att tillåta försäljning på andra platser. Däremot är det en minoritet som vill öka restriktionerna i alkoholtillstånden, låt vara att det väger relativt jämnt. När det gäller alkoholskatten är det klart fler som vill höja skatten (38 procent) än som vill sänka den (19 procent). Utfallet av den nya frågan om ett alkoholfritt samhälle sätter resultatet i ett nytt perspektiv. Drygt hälften av svarspersonerna anser att satsningen på ett alkoholfritt samhälle är ett dåligt förslag medan en femtedel ställer sig bakom. Resultatet kan förefalla stå i motsats till den relativt alkoholrestriktiva opinionen i övriga frågor, men det beror troligen på att förslaget om ett alkoholfritt samhälle är långt mer radikalt än övriga förslag. I det perspektivet är det mer intressant att var femte svarande faktiskt anser att förslaget är bra.

Tabell 1 Åsikter om alkoholpolitiska förslag, 2017 (procent)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppf.	S:a	Antal svars-personer
Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	10	18	14	20	36	2	100	1 795
Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub	8	19	32	21	13	7	100	1 773
Sänka skatten på alkohol	7	12	28	26	27	–	100	1 773
Höja skatten på alkohol	15	23	32	19	11	–	100	1 732
Satsa på ett alkoholfritt samhälle	9	11	28	25	27	–	100	1 783

Kommentar: I SOM-undersökningen ställdes frågan 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' och svaren för vart och ett av de i tabellen citerade förslagen angavs på en skala från 'mycket bra förslag' till 'mycket dåligt förslag', samt för frågorna om försäljning och servering även svarsalternativet 'ingen uppfattning'.

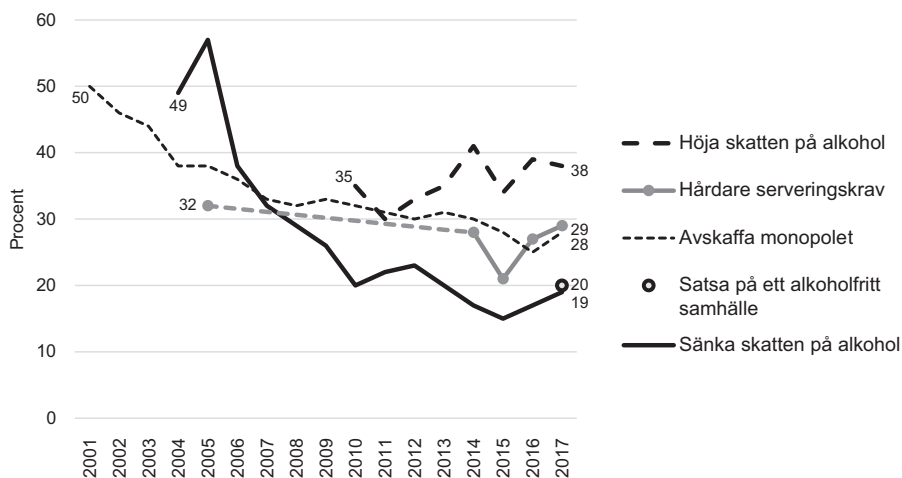
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Vi kan även följa opinionsutvecklingen över tid (figur 1). Det visar sig att det starka stöd för en liberalisering av alkoholpolitiken som fanns i början av millenniet (2001–2005) minskade senare under 00-talet för att därefter plana ut (jfr Hübner, 2012). Den största nedgången uppvisar svaren på frågan om att sänka alkoholskatten. Stödet var som störst 2005 då närmare 60 procent var för en skattesänkning. Tio år senare är andelen endast 15 procent – medan andelen som vill höja skatten nu är dubbelt så stor. Också den negativa synen på Systembolagets monopol har minskat mycket klart.

När vi studerar den långsiktiga trenden i svensk alkoholopinion är det dock missvisande att endast avgränsa den till de två decennier som vi undersökt. Tidigare studier pekar snarast på att opinionen var klart mer restriktiv i slutet av 1960-talet för att sedan bli alltmer alkoholvänlig (Holmberg m fl, 2015; Leifman, 1998). De höga värdena i början av 2000-talet reflekterar snarast en kortsiktig omsvängning.

Om det finns en tydlig tendens under de gångna decennierna är det svårare att värdera opinionsutvecklingen under de senaste fem åren. Svaret på frågorna om skattesänkning och monopol pekar på en mindre förstärkning av den alkoholliberala opinionen – dock från en mycket låg nivå – medan synen på serveringstillstånden pekar i restriktiv riktning. Möjligen indikerar de varierande mönstren att de olika frågorna inte bara avspeglar svarspersonernas syn på alkoholpolitiken utan även har att göra med olikheter i samhällssyn och politisk ideologi som resonansbotten för synen på alkoholens roll i samhället. Det senare ska vi återkomma till.

Figur 1 Befolkningens stöd för alkoholpolitiska förslag, 2001–2017 (procent mycket eller ganska bra förslag)

Kommentar: I SOM-undersökningen ställdes frågan 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' och svaren för vart och ett av de i figuren citerade förslagen angavs på en skala från 'mycket bra förslag' till 'mycket dåligt förslag', samt – för frågorna om försäljning och servering men inte för skattefrågorna – svarsalternativet 'ingen uppfattning'. I figuren redovisas andelen som svarade 'mycket bra förslag' eller 'ganska bra förslag'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2017.

Värderingar och förhållningsätt till alkohol

Även om vi kan iakttä en ökad restriktivitet i alkoholopinionen vet vi att många vuxna svenskar dricker alkohol regelbundet och att konsumtionsfrekvensen har ökat (Holmberg m.fl., 2015). Frågan är hur vi ska förstå det. Frågan är också rimlig att ställa mot bakgrund av de negativa konsekvenser som alkoholkonsumtion kan medföra, och som alkoholpolitiken avser att motverka. Ett möjligt svar är att när alkoholens konsekvenser diskuteras i politiska sammanhang hamnar ofta dess positiva värden på undantag (O'Malley & Valverde, 2004). De flesta människor är väl medvetna om att alkoholkonsumtion kan ha både positiva och negativa konsekvenser, men uppfattar inte de negativa sidorna i sin egen situation. Alkohol är för många ett njutningsvärde (Fry, 2011), en social identitetsskapare (Lalander, 1998) och en kontaktskapare (Træen, Hovland, & Ödegård, 1998), och tar därmed plats som en naturlig och önskvärd del av ett gott liv. Resultat från 2017 års SOM-undersökning visar att 33 procent anser att alkoholkonsumtionens positiva konsekvenser överväger för dem själva personligen medan 21 procent anser att negativa konsekvenser överväger. Bilden bekräftas av andra studier. I samma studie anser 28 procent att påståendet "att dricka alkohol är en naturlig del av det

goda livet” är riktigt, 39 procent anser att det är felaktigt medan 33 procent väljer det neutrala alternativet (tabell 2). I tabell 3 framgår därtill hur människor i olika sociala grupper ställer sig i frågan.

Tabell 2 Värderingar och förhållningssätt till alkoholkonsumtion, 2017 (procent)

	Helt felaktigt påstående		Helt riktigt påstående			S:a	Antal svars-personer
	1	2	3	4	5		
Att dricka alkohol är en naturlig del av det goda livet	22	17	33	17	11	100	1 761
Att helt avstå från alkohol är ett tecken på god moral	38	17	25	11	9	100	1 758
Den som helt avstår från alkohol lever ett sundare liv	10	16	25	21	28	100	1 771
Personer som dricker sprit/vin/starköl varje dag har alkoholproblem	5	8	14	22	51	100	1 778

Kommentar: I SOM-undersökningen ställdes frågan 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden?' Svaren för vart och ett av de i figuren citerade påståendena angavs på en skala från 1 'helt felaktigt påstående' till 5 'helt riktigt påstående'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Resultaten i tabell 3 visar att män, högutbildade, höginkomsttagare samt personer som står till höger i politiken tenderar att instämma i att alkohol är en naturlig del av det goda livet, medan kvinnor, lågutbildade, låginkomsttagare, personer som står till vänster och religiösa i högre grad tar avstånd från påståendet.

Samtidigt som många ser alkohol som en del av det goda livet är det en försvarlig del av svenska folket som dricker mycket lite eller inte alls. I 2017 års SOM-undersökning svarade en sjundedel att de inte druckit alkohol någon gång under det föregående året. Dessutom ansåg närmare hälften att nykterhetsorganisationerna gör ett viktigt arbete för ett bättre samhälle (Karlsson m.fl., 2018). I det tidigare avsnittet såg vi dessutom att ungefär en femtedel av svenskarna anser att det är ett bra förslag att ”satsa på ett alkoholfritt samhälle”. Vad är det som gör att människor förespråkar nykterhet?

Ett svar är att en del människor tar avstånd från det njutningsinriktade förhållningssättet. Istället för att låta alkoholens njutningsvärden göra den till en legitim del av det goda livet kan alkoholkonsumtion ses som något moraliskt förkastligt. Förhållningssättet där människor som dricker alkohol fördöms på religiösa eller etiska grunder har gamla anor. Dryckenskap ses här som en last och dess utövande

som karaktärssvagheter (Edwards, 2010). Idag är moraliserande argument mer sällsynta i debatten, men det finns många som ser individuell ansvarslöshet som ett problem förknippat med alkoholkonsumtion (Holmberg m fl, 2015). I 2017 års SOM-undersökning anser 20 procent att påståendet ”att helt avstå från alkohol är ett tecken på god moral” är riktigt, 55 procent anser att det är felaktigt och resterande 25 procent intar en neutral position (se tabell 2). Lågutbildade, låginkomsttagare och religiöst aktiva tycker i högre grad än andra att påståendet är riktigt (se tabell 3).

Ett annat motiv till att ställa sig positiv till nykterhet är hälsoskäl. Människors uppfattningar om alkoholens hälsoeffekter varierar förvisso (Andréasson & Allebeck, 2005) och de som tror att alkohol kan ha en positiv effekt är i allmänhet också något mer alkoholpolitiskt liberala (Karlsson m fl, 2017). Men en nykter livsstil kan för många också vara förknippad med sundhetsvärden. Livsstilsvärden som grundas på sundhet snarare än moral är en vanlig förklaring till olika konsumentbeteenden (Divine & Lepisto, 2005). I 2017 års SOM-undersökning anser 49 procent att ”den som helt avstår från alkohol lever ett sundare liv” var ett riktigt påstående, 26 procent anser att påståendet är felaktigt medan 25 procent intar en neutral position (se tabell 2). Pensionärer, låginkomsttagare, religiösa och personer som står till vänster tycker i högre grad än andra att påståendet är riktigt (tabell 3).²

I resultaten från de tre frågor om förhållningssätt till alkoholkonsumtion som har presenterats ovan framgår att de som har ett tveklöst positivt eller negativt förhållningssätt till alkohol är relativt få. En potentiell modererande faktor här kan vara att människor har olika uppfattningar om *när* alkoholkonsumtion blir problematiskt. Moderation kan vara lika gott som helnykterhet. En fråga i 2017 års SOM-undersökning som berör denna dimension är påståendet ”personer som dricker sprit/vin/starköl varje dag har alkoholproblem”, vilket 73 procent anser vara riktigt; 13 procent anser att påståendet var felaktigt medan 14 procent intar en neutral position (tabell 2). Dessa nivåer är nära nog identiska med resultaten från 2006 års SOM-undersökning, då motsvarande fråga ställdes (Holmberg & Weibull, 2007). Skillnaden mellan olika befolkningsgrupper är i denna fråga inte stora, men ungdomar och personer som står till höger tycks ha en något högre toleranströskel för när alkoholproblem uppstår (tabell 3).

Det finns därtill klara och förväntade samband mellan människors grad av alkoholkonsumtion och vilka värderingar och förhållningssätt de har, vilket framgår både i tabell 2 och figur 2. Det går inte i denna form av studie att avgöra om sambanden beror på att alkoholkonsumtionen är värderingsstyrd eller om värderingarna har färgats av den egna alkoholvanan. Resultaten visar att den värdering som har starkast samband med alkoholkonsumtion är synen att alkohol är en del av det goda livet ($\tau b = +0,36$). Och det är endast de regelbundna alkoholkonsumenterna (som dricker en gång i veckan eller oftare) som instämmer i högre grad än tar avstånd från detta påstående. Sambandet mellan alkoholkonsumtion och inställningen att nykterister lever ett sundare liv ($-0,14$) är svagare än sambandet

Tabell 3 Värderingar och förhållningsätt till alkoholkonsumtion i olika sociala kategorier, 2017 (procent som svarat 4–5 på skalan 1 -helt felaktigt påstående till 5 -helt riktigt påstående)

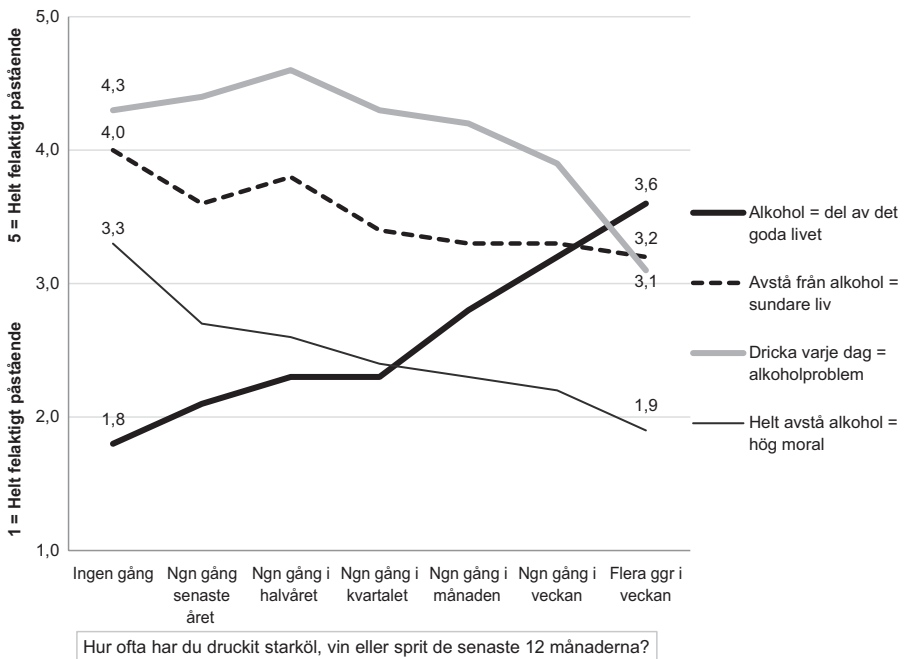
	Att dricka alkohol är en naturlig del av det goda livet	Att helt avstå från alkohol är ett tecken på god moral	Den som helt avstår från alkohol lever ett sundare liv	Person som dricker sprit/vin/starköl varje dag har alkoholproblem	Minsta antal svars-personer
Samtliga	28	49	20	72	1 755
Kön					
Kvinnor	23	50	20	74	915
Män	33	48	21	70	840
Ålder					
15–29	27	49	21	68	274
30–49	31	48	16	70	489
50–64	30	44	17	74	443
65–85	23	55	27	75	542
Utbildning					
Låg-/medelutbildad	22	52	27	76	785
Högutbildad	32	47	14	69	913
Hushållsinkomst					
Hög (701+ tkr)	37	47	12	67	507
Medel (301–700 tkr)	26	47	19	74	739
Låg (–300 tkr)	20	55	30	75	384
Etnicitet					
Uppväxt i Sverige	28	50	20	73	1 523
Uppväxt i utlandet	26	40	24	67	138
Religiositet (ber till Gud)					
Ber aldrig	31	48	17	71	1 124
Ber sällan	39	49	20	74	358
Ber ofta	15	57	34	77	249
Alkoholvanor					
Nykterist	9	69	46	79	220
Måttlig konsument	20	49	20	81	778
Aktiv konsument	42	44	13	62	733
Vänster-högerideologi					
Klart till vänster	22	54	22	78	182
Något till vänster	23	53	19	73	401
Varken eller	23	49	27	74	522
Något till höger	36	47	14	70	448
Klart till höger	40	43	16	62	164

Kommentar: I tabellen redovisas medelvärden i olika kategorier av människor på frågan 'Vilken är din uppfattning om följande påståenden?', där svaren gavs på en skala från 1 (helt felaktigt) till 5 (helt riktigt påstående). Med 'högutbildad' avses eftergymnasial utbildning. Religiositet mäts efter frågan om hur ofta personer har bett under det senaste året: aldrig, 1–12 ggr (sällan), mer frekvent (ofta). Med 'nykterist' avses att man inte druckit sprit/vin/starköl under senaste året, med 'måttlig konsument' att man druckit någon gång i månaden eller mer sällan medan 'aktiv konsument' avser att man druckit någon eller flera gånger i veckan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

med inställningen att nykterism är ett tecken på god moral (-0,21). Och det är bara i gruppen som inte dricker alls som fler instämmer än tar avstånd ifrån att nykterister är mer moraliska. Sambandet mellan konsumtion och inställningen till att den som dricker varje dag har alkoholproblem är också tydligt (-0,21), och här är det endast gruppen som dricker flera gånger i veckan som avviker kraftigt genom att klart mindre ofta än andra anse att varjedagsdrickande innebär alkoholproblem. Deras svar står rimligen för en rationalisering av den egna alkoholvanan.

Figur 2 Samband mellan värderingar och förhållningssätt till alkoholkonsumtion och alkoholkonsumtionen, 2017 (medelvärde 1–5)

Kommentar: Figuren redovisar svaren på påståendena 'Att dricka alkohol är en naturlig del av det goda livet', 'Den som helt avstår från alkohol lever ett sundare liv', 'Personer som dricker sprit/vin/starköl varje dag har alkoholproblem' och, 'Att helt avstå från alkohol är ett tecken på god moral' som medelvärde på en skala från 1 (helt felaktigt påstående) till 5 (helt korrekt påstående) efter svar på frågan om hur ofta svarspersonerna uppger sig ha druckit starköl, vin eller sprit de senaste 12 månaderna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Vad förklarar åsikterna om de alkoholpolitiska förslagen?

Frågan om vad som ligger bakom variationer i den svenska alkoholopinionen har varit syftet med våra tidigare studier (Weibull m fl, 2017a). I de första studierna

arbetade vi främst med demografiska faktorer. Vi kunde se att kvinnor i större utsträckning än män stödde samhällets restriktioner. Vi kunde också tydligt visa att de som dricker frekvent är mer alkoholliberala. Det senare kunde även tolkas som ett uttryck för egenintresse med tanke på att de personer som dricker mest också påverkas hårdare av restriktionerna än övriga.

Samtidigt är det uppenbart att åsikter om de alkoholpolitiska förslagen även handlar om en mer generell inställning till alkoholen i samhället. En majoritet av svenska folket anser att alkoholkonsumtion har positiva eller neutrala konsekvenser för dem själva, men negativa konsekvenser för samhället. Och det är främst föreställningen om alkoholens samhällseffekter som påverkar de alkoholpolitiska bedömningarna och endast i mindre grad upplevelser av effekter på det personliga planet. Överlag gör människor mer eller mindre pessimistiska bedömningar av alkoholens samhällskonsekvenser, men dessa bedömningar är inte alltid särskilt nyanserade. Effekten på exempelvis folkhälsa, otrygghet och ansvarslöshet bedöms likartat.

Vi har även utvecklat en alkoholpolitisk ideologisk dimension som berör individens och samhällets ansvar för alkoholens konsekvenser som förklarar en del av variationen i opinionen. Därtill, människor som står politiskt till vänster är normalt mer positiva till restriktiv alkoholpolitik, men det sambandet är på inget sätt absolut. (Holmberg m fl, 2015; Karlsson m fl, 2016). Genom bivariata regressionsanalyser har vi även noterat en religionsdimension i synen på alkohol, där religiöst aktiva i större utsträckning än andra är positiva till alkoholrestriktioner. Men synen på de alkoholpolitiska förslagen handlar inte bara om ideologi utan de alkoholpolitiska åsikterna har också samband med verklighetsuppfattningar om alkoholkonsumtionens konsekvenser. Däremot tycks upplevelser av att närstående dricker för mycket inte ha någon betydelse för åsikter om alkoholpolitik (Karlsson m fl, 2017).

Många av de första analyserna i vårt projekt var begränsade till bivariata samband där den egna alkoholkonsumtionen var den faktor som hade störst förklaringskraft. I de senaste årens studier har vi stegvis byggt upp en analysmodell där vi inkluderat sociala bakgrundsfaktorer, alkoholkonsumtion, politisk ideologi och synen på alkohol som samhällsproblem som förklaringsfaktorer i regressionsmodeller där åsikterna om de alkoholpolitiska förslagen är beroende variabler. Vi fortsätter nu att tillämpa denna modell och prövar i vad mån värderingar och förhållningsätt till alkoholkonsumtionen av det slag som mätts 2017 kan stärka modellens förklaringskraft.

Resultatet presenteras i tabell 4. I tabellen visas för vart och ett av de fyra alkoholpolitiska förslagen både bivariata b-värden och b-värden i en multivariat modell.³

Låt oss först se på vikten av olika förklaringsfaktorer. Om vi som exempel väljer förslaget att avskaffa alkoholmonopolet visar det sig att det framför allt är en syn på alkoholens negativa samhällskonsekvenser och alkoholideologin som uppvisar den största oberoende förklaringskraften (med multipla b-värden på +28). Andra

Tabell 4 Förklaringar till åsikter om alkoholpolitiska förslag, 2017 (b-värden från bivariat OLS-regression och från en multivariat modell)

Beroende variabel:	Avskaffa monopol		Skärpta serveringskrav		Sänka skatten på alkohol		Satsa på alkoholfritt samhälle	
	Biv.	Multiv.	Biv.	Multiv.	Biv.	Multiv.	Biv.	Multiv.
Konstant		19***		55***		19***		55***
Ålder: -30	e.s.	e.s.	-4**	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Ålder: 65+	e.s.	e.s.	+2*	e.s.	e.s.	e.s.	+4**	e.s.
Kön: Kvinna	-12***	e.s.	+5***	e.s.	-4***	e.s.	+7***	e.s.
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	+4***	e.s.	e.s.	e.s.	+13***	+5*
Inkomst: Hög	-4*	e.s.	-4***	e.s.	+3*	e.s.	-8***	e.s.
Utbildning: Hög	e.s.	-7***	-3**	e.s.	e.s.	-7***	-4*	e.s.
Etnicitet: Utlandsfödd	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	+15***	+9*
Religiositet: Bönfrekvens	-15***	e.s.	+10***	+9**	e.s.	e.s.	+22***	+8*
Vänster-högerideologi	+30***	+10***	e.s.	e.s.	+34***	+10***	-16***	e.s.
Alkoholkonsumtion: Frekvens	+26***	+7*	-26***	-6*	+12***	+7*	-38***	-16***
Alkoholkonsumtion: Nykterist	-20***	-10***	+23***	+10***	-9***	-10***	+30***	+6*
Alkohol=goda livet	-27***	+11***	-29***	-8**	+28***	+11***	-37***	-9**
Avstå=god moral	-17***	e.s.	+22***	+6*	-14***	e.s.	+31***	+12***
Avstå=sundare liv	-15***	e.s.	+17***	e.s.	-15***	e.s.	+26***	+7**
Dricka varje dag=problem	-26***	-7*	+22***	+10***	-21***	-7*	+23***	e.s.
Alkoholkonsekvenser: Personliga	+29***	e.s.	-37***	-10*	+30***	e.s.	-56***	-13***
Alkoholkonsekvenser: Samhälleliga	+53***	+28***	-41***	e.s.	+52***	+28***	-62***	-18***
Alkoholideologi (restriktiv-liberal)	+51***	+28***	-22***	-16***	+40***	+28***	-28***	-25***
Just R ²		.35		.25		.35		.43
Antal personer		1 137		1 080		1 137		1 139

Kommentar: Bivariata b-värden (Biv.) och multivariata (Multiv.), där samtliga förklaringsfaktorer i modellen ingår. Beroende variabler är de alkoholpolitiska förslagen "Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker" [Förkortat "Avskaffa monopol" i tabellen]; "Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub" ["Skärpta serveringskrav"]; "Sänka skatten på alkohol" samt "Satsa på ett alkoholfritt samhälle" (0 mycket dåligt förslag – 100 mycket bra förslag). Värdena i tabellen är regressionskoefficienter (b-värden), där + indikerar en positiv effekt och – en negativ effekt. Samtliga oberoende variabler är kodade 0–1. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhöginkomst), utbildning (kontrollgrupp: låg/ej eftergymnasial utbildning), etnicitet (kontrollgrupp: upp vuxen i Sverige), alkoholkonsumtion: nykterist (kontrollgrupp: nyttjare av alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år); Ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), Alkoholkonsekvenser (både personliga och samhälleliga: sju gradig skala, negativa konsekvenser överväger 0 – 1 positiva konsekvenser överväger); samt värderingsfrågorna: "Att dricka alkohol är en naturlig del av det goda livet" [Alkohol=goda livet]; "Att helt avstå från alkohol är ett tecken på god moral" [Avstå=god moral]; "Den som helt avstår från alkohol lever ett sundare liv" [Avstå=sundare liv]; "Personer som dricker sprit/vin/starköl varje dag har alkoholproblem" [Dricka varje dag=problem] (femgradig skala, 0=helt felaktigt påstående, till 1=helt riktigt påstående). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.). P-värden: ***<.001; **<.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

klart signifikanta faktorer är politisk ideologi och alkoholkonsumtion. Det är i linje med vad våra tidigare studier har visat, men det vi nu kan se är att även åsikten att alkohol är en naturlig del av det goda livet har en klart självständig effekt. Dessutom har synen på dagligt drickande som uttryck för alkoholproblem en viss påverkan. Däremot är värderingsfrågornas självständiga bidrag betydligt lägre än vad som kunde förmodats av de bivariata analyserna.

Om vi studerar värderingsfrågornas bidrag i de fyra olika modellerna kan det först fastslås att synen på alkoholen som ett uttryck för det goda livet ger signifikanta förklaringsbidrag när det gäller alla de fyra alkoholpolitiska förslagen: ju mer människor instämmer i denna ”hedonistiska” hållning, desto mer liberal syn på alkoholpolitiken har de.

Hållningen att nykterhet har att göra med god moral och sundhet har signifikanta bivariata korrelationer med åsikter om samtliga alkoholpolitiska förslag, ju mer människor instämmer i att nykterhet är förknippat med god moral respektive sundhet, desto mer restriktiva åsikter har de. Men i de multivariata modellerna är det endast i förhållande till förslaget om ett alkoholfritt samhälle som sundhetsfrågan har en effekt. Moralfrågan har i de multivariata modellerna också effekt på åsikter om ett alkoholfritt samhälle samt på åsikter om skärpta serveringskrav.

Personer som har lägre toleranströskel för när alkoholproblem uppstår är också mer alkoholpolitiskt restriktiva – de bivariata sambanden är signifikanta för samtliga fyra förslag men effekten på åsikter om ett alkoholfritt samhälle försvinner i en multivariat modell.

De nya värderingsfrågorna har ett påtagligt samband med dryckesvanor (se figur 2) och när både dryckesvanor och värderingar ingår i samma modell försvagas de förras effekter något. Detta kan tolkas som att delar av de starka effekter av dryckesvanor vi sett i tidigare studier bör tolkas i termer av värderingar medan de effekter som kvarstår i tabell 4 kan tolkas som mer renodlade egenintresseeffekter.

Överlag ser vi i tabell 4 samma mönster för övriga förklaringsvariabler som vi sett i tidigare studier (Weibull m fl, 2017a). De bivariata sambanden mellan sociala bakgrundsvariabler (som kön, ålder, utbildning med mera) och alkoholpolitiska åsikter återfinns inte i den multivariata modellen, där sådana faktorer överlag saknar eller endast har mycket svaga direkta effekter. Det kommer sig av att sociala bakgrundsfaktorer i första hand förklarar människors alkoholkonsumtion, deras problemuppfattningar och grundläggande ideologiska ställningstaganden, och – i mindre grad – deras alkoholpolitiska värderingar. Därmed får sådana faktorer främst indirekta effekter på alkoholpolitiska åsikter.

De nya värderingsfrågorna har störst betydelse för åsikter om förslaget om att satsa på ett alkoholfritt samhälle följt av förslaget om skärpta serveringstillstånd, men något mindre betydelse för åsikter om förslagen om skatt och försäljningsmonopol. Förslaget om ett alkoholfritt samhälle är allmänt och principiellt och ligger därför närmare de oberoende variablerna om värderingar kring alkoholkonsumtion än övriga förslag. För de mer konkreta förslagen om skatt och försäljningsmonopol har

däremot alkoholpolitisk ideologi och vänster–högerposition större betydelse – sannolikt för att dessa har en tydligare koppling till synen på traditionella ideologiska frågor som skatt och marknad.

En möjlig tolkning är därtill att i frågan om serveringstillstånd är förklaringsfaktorerna mer individuella och mindre politiska. Det är också en åtgärd som innehåller många olika komponenter som möjligen gör den svår att värdera. Här har således alkoholideologi den svagaste effekten, vänster–högerposition har ingen betydelse och den personliga problemupplevelsen – inte problemupplevelsen på samhälls nivå – bidrar till att förklara åsikterna. Men värderingar om det goda livet och moral spelar in, liksom religiositet och toleranströskel för alkoholproblem. Värderingsfrågornas betydelse för alkoholopinionen varierar således mellan olika alkoholpolitiska instrument och de är kopplade till fler aspekter än renodlade restriktivitet–liberalismfrågor.

Med det sagt är det ett något förvånande resultat att inställningen till alkoholens sundhetsvärden är så – relativt sett – svagt korrelerade med både åsikter om alkoholpolitik och dryckesvanor. Livstilsvärden och sundhet framhålls ofta i debatten som väsentliga för hur människor lever sina liv idag, men det tycks inte väga så tungt i alkoholfrågan. I jämförelse har förhållningsätt kopplade till moral en något större betydelse. Men det är synen på alkohol som en del av det goda livet som är den viktigaste av våra nya frågeinstrument. Hållningen till denna fråga hänger nära samman med både dryckesvanor och åsikter om alkoholpolitiska förslag.

Värderingarna spelar roll

Detta kapitel har visat att svenska folkets stöd för Sveriges relativt sett restriktiva alkoholpolitik består – även om utvecklingen i riktning mot en mer restriktiv alkoholopinion har avstannat. Samtidigt kvarstår intrycket att folket är mycket delat i dessa frågor – cirka en femtedel vill till exempel satsa på ett alkoholfritt samhälle medan ungefär lika många vill gå i helt motsatt riktning och liberalisera politiken genom att sänka alkoholskatten.

Vårt syfte har varit att undersöka i vad mån värderingar om alkoholen som socialt fenomen har betydelse för människors syn på olika alkoholpolitiska åtgärder. Analysen har skett under kontroll för andra faktorer som alkoholvanor och politisk ideologi. Resultaten visar klart att sådana samband existerar, men att det finns intressanta skillnader mellan de fyra alkoholpolitiska åtgärder som undersökts.

I jämförelse med tidigare undersökningar kan vi konstatera att värderingsfrågorna sammantaget påtagligt stärker modellens förklaringskraft för samtliga beroende variabler som gäller restriktivitet i alkoholpolitiken (jfr Karlsson m fl, 2017). Dessa värderingsmönster är alltså en viktig ny pusselbit i vår strävan att förstå alkoholopinionen. Alkoholpolitiska åtgärder griper in i människors privata vanor och val av livsstil. När det personliga politiseras blir värderingar om det goda livet också politiskt relevanta.

Noter

- ¹ Projektet ”Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen” finansieras av Systembolagets råd för alkoholforskning (SRA). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga (Karlsson m.fl., 2018) med fullständig deskriptiv information om de frågor kring alkohol och alkoholpolitik som vi analyserar. Där finns också redovisningar av resultat av korrelationsanalyser och multipla regressionsanalyser som nämns i kapitlet.
- ² Det är alltså betydligt fler som betraktar nykterhet i termer av sundhet än god moral. Men det finns ingen motsättning mellan de två förhållningsätten, tvärtom är det ett positivt och relativt starkt samband mellan dem ($\tau b = +0,38$). Däremot är de negativa sambanden mellan att å ena sidan värdera nykterhet i moral och sundhetstermer och å andra sidan se alkohol som en del av det goda livet relativt svaga ($\tau b = -0,17$ respektive $-0,18$) (Karlsson m fl, 2018).
- ³ Som underlag för denna analys har vi genomfört en rad regressioner med olika modeller för att kontrollera hur olika grupper av oberoende variabler bidrar till att förklara de beroende, och hur stor förklaringskraft de nya värderingsfrågorna bidrar med (Karlsson m fl, 2018).

Referenser

- Andréasson, Sven, & Peter Allebeck (2005). *Alkohol och hälsa. En kunskapsöversikt om alkoholens positiva och negativa effekter på vår hälsa*. Statens Folkhälsoinstitut.
- Babor, Thomas (2010). *Alcohol: no ordinary commodity: research and public policy*. Oxford University Press.
- Backhans, Mona, & Håkan Leifman (2001). ”Vem blir nykterist?” *Sociologisk forskning* (1/2001): 58–91.
- Divine, Richard L, & Lawrence Lepisto (2005). ”Analysis of the healthy lifestyle consumer”, *Journal of Consumer marketing*, 22(5): 275-283.
- Edwards, Griffith (2010). ”The trouble with drink: why ideas matter”, *Addiction*, 105(5): 797-804.
- Fry, Marie-Louise (2011). ”Seeking the pleasure zone: Understanding young adult’s intoxication culture”, *Australasian Marketing Journal*, 19(1): 65-70.
- Förtroendebarmetern* (2018). Medicakademien.
- Holmberg, Sören, & Lennart Weibull (2007). ”Den förändrade alkoholopinionen”, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Lennart Weibull & David Karlsson (2015). ”Alkoholen som samhällsproblem”, i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

- Hübner, Lena (2012). "Swedish public opinion on alcohol and alcohol policy, 1995 and 2003", *Journal of Substance Use*, 17(3): 218-229.
- Karlsson, David (2012). "Alcohol policy and local democracy in Sweden", *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 29(3): 233-252.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2017). "Alkoholopinionen och verkligheten", i Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Oskarsson (red), *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2018). *Värde mönstren bakom alkoholopinionen – Tabellbilaga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Lennart Weibull & Sören Holmberg (2016). "Alkoholideologi och alkoholopinion", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Solevid (red), *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Lalander, Philip (1998). *Anden i flaskan. Alkoholens betydelser i olika ungdomsgrupper*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Leifman, Håkan (1998). "Svenska folkets inställning till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker", i Eckart Köhlhorn, Jill Björ, & Klara Hradilova Selin (red), *Svenska alkoholvanor i förändring: om utvecklingen fram till EU-medlemskapet* Kristianstad: Sober Förlag AB.
- Meier, Kenneth J (1994). *The Politics of Sin. Drugs, Alcohol and Public Policy*. New York: M E Sharpe.
- O'Malley, Pat, & Mariana Valverde (2004). "Pleasure, Freedom and Drugs: The Uses of Pleasure' in Liberal Governance of Drug and Alcohol Consumption", *Sociology*, 38(1): 25-42.
- Room, Robin, & Klaus Mäkelä (2000). "Typologies of the cultural position of drinking", *Journal of studies on alcohol*, 61(3): 475-483.
- SOU (2004:86). *Var går gränsen?*
- SOU (2005:25). *Gränslös utmaning – alkoholpolitik i ny tid*.
- Træen, Bente, Arild Hovland & Guro Ödegård (1998). "Can I buy you a drink?: Alcohol as symbolic communication in erotic encounters", *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 15(1_suppl): 68-83.
- Weibull, Lennart, Sören Holmberg & David Karlsson (2017a). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Sören Holmberg, David Karlsson & Sofia Arkhede (2017b). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986-2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

OFÖRÄNDRAT MOTSTÅND MOT FLYKTINGMOTTAGNING MEN STÄRKT HOTBILD KRING RELIGION OCH SVENSK KULTUR

MARIE DEMKER

Sammanfattning

Opinionens uppfattning om flyktingmottagning har inte förändrats sedan förra året och 53 procent av svenskarna vill 2017 ta emot färre flyktingar, att jämföra med den i 2015 års i SOM-undersökningarna lägsta uppmätta andel någonsin om 40 procent. Frågan är fortfarande starkt partipolitiskt skiljande men Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig från alla övriga genom sitt kompakta motstånd mot flyktingmottagningen. Religionsfrihet och migration är två frågor som politiseras tillsammans. Medborgare som uppfattar invandringen som ett hot är också mycket negativa till religionsfriheten för invandrade svenskar, men uppfattar också religionsfriheten som hotad. Religionen som samhällsfenomen har kommit att spela en avsevärd roll i mobiliseringen av motstånd mot mångkultur, invandring och flyktingmottagning. Det migrationspolitiska området framstår alltmer som en egen ideologisk dimension i svensk politik, med avsevärd betydelse för såväl partisystem som de politiska institutionernas funktion.

Sverige går in i en valrörelse 2018 som ser ut att domineras av frågor som rör svenska värderingar, religion, lag och ordning, livsstil och migration. Sedan några år är migrationsfrågor ett område som medborgarna tillmäter stor vikt och migrationen ett perspektiv som kan läggas på de flesta politiska frågor. Sociala frågor och arbetsmarknadsfrågor handlar idag till stor del om nyanlända, arbetskraftsinvandring, etnisk segregation och barnuppfostran. Skolfrågor och utbildningsområdet debatteras i hög grad utifrån perspektiven kring nyanländas och utlandsföddas betydelse för betygsnivåer och skolvalets segregeringseffekter. Sedan ett par år har frågor som rör religionsutövning, religionsfrihet och religiösa traditioner diskuterats intensivt i såväl riksdagens debatter som vid många fikabord i landet. Min utgångspunkt i det här kapitlet är att migrationsfrågorna, i bred och global mening, idag utgör en självständig ideologisk dimension i svenskarnas politiska uppfattning. Och frågan om migration har blivit allt viktigare för partival och för uppfattningar om samhällsutvecklingen i stort. Nationalismen som idé rörer ett nytt intresse och nationalstaten som ram för samhällsgemenskapen diskuteras bland såväl politiker som medborgare. Mobilisering sker såväl till stöd för en exkluderande nationalism som till stöd för en inkluderande transnationalism,

men den politiska polariseringen finns också mellan liberala och mer auktoritära uppfattningar i synen på familj, skola, kultur och medier.

I det här kapitlet kommer jag därför att redovisa och analysera opinionsförskjutningar kring migrationsfrågorna genom att undersöka svenskarnas attityd till flyktingmottagning och till invandring mer generellt. Jag har också valt att koncentrera en del av analysen kring frågor om religionsfrihet. Religionsfrihet är en central mänsklig rättighet, men frågor om religionsutövning har blivit allt mer politiserade i Europa vilket lett till debatter kring religionsfrihetens ställning.

Efter det kalla krigets slut 1989–1990 har motståndet mot flyktingmottagning konstant minskat i Sverige. Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning skapade stora flyktingströmmar inom och runt Europa, kanske allra tydligast gestaltat av kriget på Balkan 1991–1999. Kalla krigets slut kom också att betyda att en grundläggande ideologisk motsättning mellan väst och öst, mellan kommunism och liberalism och mellan diktatur och demokrati fick allt mindre betydelse för åsiktsbildningen. Liberala idéer och demokratisering stod överst på den internationella agendan.

Även om mindre avvikelser från trenden finns, t ex efter det så kallade kriget mot terrorn, en följd av terrorattentaten mot USA den 11 september 2001, så var förändringen mellan 2015 och 2016 dramatisk. Andelen svenskar som ville minska flyktingmottagningen steg från 40 procent till 52 procent. En i sammanhanget utomordentligt snabb och stor förändring. Förklaringen till kursändringen i opinionen ligger i en kombination av förändrad verklighet (förmågan att akut ta emot det oväntat stora antalet asylsökande 2015 sviktade) och en kraftfull policyförändring från såväl regeringspartier som flera oppositionspartier (Druckman, Peterson & Slothuus, 2013; Demker, 2017).

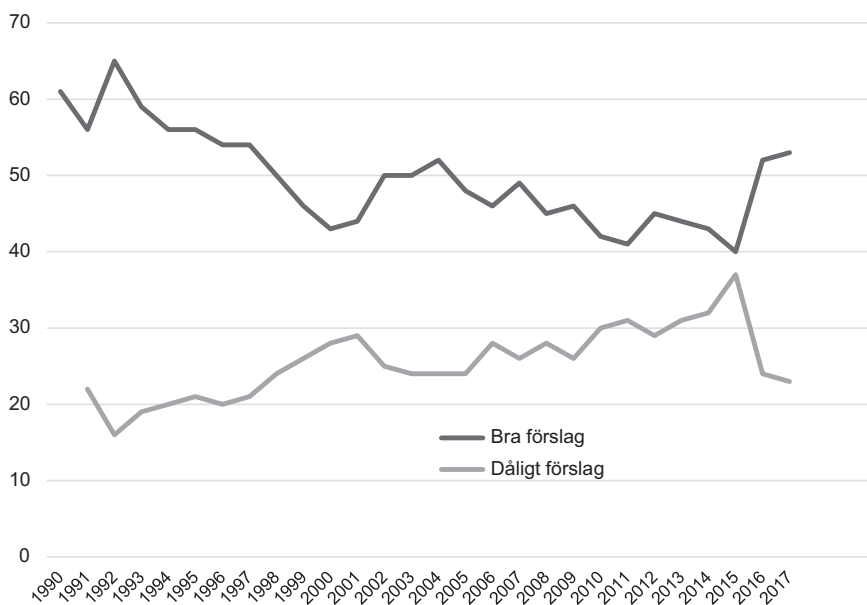
Under 2017 ligger opinionen kvar på den nya nivån; uppfattningen att Sverige bör ta emot färre flyktingar får stöd av 53 procent av de svarande. Andelen som tycker att det är ett dåligt förslag är 23 procent (se figur 1).

För att sätta opinionsförändringarna och den långa trenden i ett sammanhang bör vi komma ihåg att flyktingmottagande var under lång tid efter kalla krigets slut en fråga kring vilken partierna var relativt ense – invandringen hade varit en självklar del av svensk politik ända sedan arbetskraftsinvandringen på 1950-talet. Därutöver tillkom politiska flyktingar från Ungern, Tjeckoslovakien, Polen, Chile och Uruguay. Under 1980-talet började flyktinginvandringen att bli en allt större del av den svenska invandringen, särskilt kom kriget mellan Iran och Irak att avsätta spår i form av nya grupper flyktingar i vårt land. Då hade också svensk politik delvis lagts om i syfte att möta behoven av mångfald och kulturell olikhet. De invandrapolitiska målen valfrihet, jämlikhet och samverkan antogs 1975 och kom att prägla debatten om svensk integrationspolitik under lång tid (Dahlström, 2004).

Med Ny Demokratis inträde i riksdagen 1991 kom flyktingpolitiken att bli en del av den partipolitiska debatten. Den moderatledda regeringen under statsminister

Carl Bildt tog delvis stöd av Ny Demokrati för sina förslag men något gehör för sina krav på en mer restriktiv flykting- och invandringspolitik fick Ny Demokrati inte. Och när kriget i Jugoslavien bröt ut 1991 var alla partier i princip ense om den reglerade invandringen och vikten av att upprätthålla asylrätten i en situation av krig i Europa.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flyktingmottagande. Andelen som anser det vara ett bra förslag samt dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, 1990–2017 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lød: 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' och svarsalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 512 och 6 386.

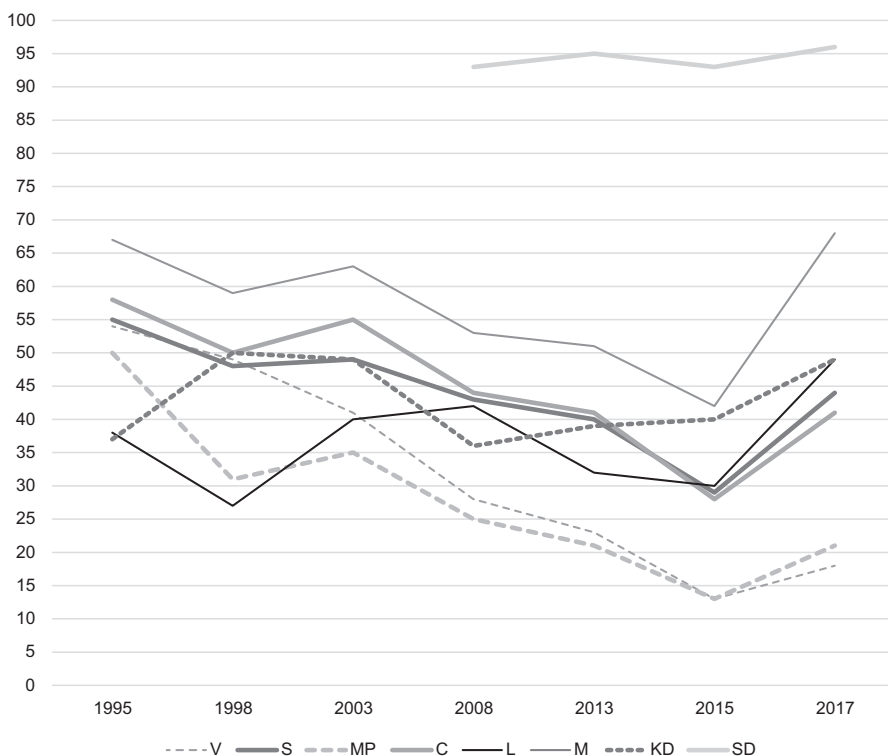
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990–2017.

Migrationsfrågorna, och särskilt invandringspolitiken, börjar politiseras mellan partierna på allvar först 2002 när Folkpartiet lanserar ett förslag om språktest för utlandsfödda som vill bli svenska medborgare. Samtidigt får Sverigedemokraterna i kyrkovalet 2001 ett medialt genombrott och därefter genom valallianser i Skåne sina första platser i kommunfullmäktige i Sverige.

Internationellt har terrorister från Al-Qaida ingripit USA i attacken den 11 september 2001 och därefter har USA angripit Afghanistan. En militär intervention

genomfördes i Irak för att störta Saddam Husseins välde där. I Europa genomförs ett stort antal protestmarscher och den politiska debatten domineras av frågan om det moraliskt legitima i den amerikanska vedergällningen och möjliga verktyg för att stoppa den eskalerande terrorismen som tycks emanera från extrema islamistiska grupper i Mellanöstern och Centralasien. Det är också vid den här tidpunkten som vi ser det första lilla trendbrottet i den dittills alltmer generösa hållningen till flyktningmottagning bland svenskarna. Trenden återgår dock efter några år och svenskarna blir fortsatt allt mindre restriktiva till flyktningmottagningen, ända fram till 2016.

Figur 2 Svenska folkets inställning till flyktningmottagning efter partisympati. Andel bland partisympatisörerna som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 1995–2017 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd: 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' och svarsalternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt samt 'mycket dåligt förslag'. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra. För att mäta partisympati ställdes frågan: 'Vilket parti tycker du bäst om idag?'. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 512 och 6 386.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1995–2017.

Uppfattningen om flyktingmottagning har länge varit en partiskiljande fråga. Sverigedemokraternas sympatisörer intar den absolut mest restriktiva hållningen där 96 procent anser det vara ett bra förslag att ta emot färre flyktingar medan endast 18 procent av Vänsterpartiets sympatisörer delar den uppfattningen. De partisympatisörer som blivit mer restriktiva sedan 2016 är Liberalernas (åtta procentenheter) och Centerpartiets sympatisörer (sju procentenheter) men i övrigt är förskjutningarna mellan 2016 och 2017 små.

I figur 2 syns kan vi följa det sjunkande motståndet inom alla partier utom Kristdemokraterna vars sympatisörer inte kan sägas följa någon tydlig trend. Även Folkpartiet/Liberalernas sympatisörer beskriver en mindre tydlig utveckling. Båda dessa partier har haft ett växlande opinionsstöd och sannolikt har den sociala sammansättningen i gruppen sympatisörer varierat samtidigt som den också varit krympande. I figuren framgår att partisympatisörerna efter 2008 växlat in på tre olika spår; Moderaternas sympatisörer utgör en grupp som de mest restriktiva, Vänsterpartister och Miljöpartister en annan grupp som de minst restriktiva och övriga partier - utom Sverigedemokraternas sympatisörer – utgör ett mellanskikt. Sverigedemokraternas sympatisörer, som återfinns som eget alternativ först 2008, utgör i denna fråga en grupp helt vid sidan av övriga partiets sympatisörer.

Det minskande motståndet bland alla partiets sympatisörer, utom Sverigedemokraternas, inramas av en mobilisering av flyktingmotstånd som en politisk konfliktfråga där Sverigedemokraterna är drivande. Partiet får i valet 2006 2.6 procent av rösterna, därefter i valet 2010 5.9 procent av rösterna och tar plats i riksdagen. Det är först efter 2015 och regeringspartiernas snabba omsvängning i restriktiv riktning som vi ser ett trendbrott vilket i 2017 års SOM-mätning bekräftas. Opinionens motstånd mot flyktingmottagning är tillbaka på de nivåer strax över 50 procent som rådde omkring år 2002.

Sammantaget kan vi alltså konstatera att svenska folkets motstånd mot flyktingmottagning sedan 2016 ligger kvar oförändrat på en mer restriktiv nivå än de senaste femton åren. Förändringen mellan 2015 och 2017 har skett bland alla partiets sympatisörer, utom Sverigedemokraternas. Liberalernas och Moderaternas sympatisörer har svängt mer och har en mer restriktiv hållning 2017 än man hade före den s k flyktingkrisen 2015 medan Centerns, Miljöpartiets och Socialdemokraternas sympatisörer snarare återgått till de nivåer av motstånd som rådde i de grupperna i början av 2010-talet.

Religionsfrihet, nationell kultur och invandring

Religionsfriheten är en av de mänskliga rättigheterna och många flyktingar söker också asyl i andra länder på grund av religionsförföljelser. Just nu är det tydligaste exemplet de kristna i Mellanöstern som tvingas bort från länder där de levt vid sidan av muslimer och andra religiösa grupper i hundratals år. Religionsfriheten i vårt land är garanterad genom såväl Europakonventionen som vår egen grund-

lag, och har ett särskilt starkt skydd även jämfört med andra rättigheter som t ex yttrandefrihet och mötesfrihet.

Svenskarnas stöd för invandrades religionsfrihet har ökat under åren, men även i detta avseende märks nu en tydlig förändring. Färre svenskar stödjer invandrades religionsfrihet, 24 procent anser 2017 att det är helt riktigt att invandrare skall kunna utöva sin religion i vårt land vilket är en minskning jämfört med 2015. Sett i ett längre tidsperspektiv är nivån på stödet dock högre än den var före 2011.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till invandrades rätt att fritt utöva sin religion i Sverige, 1993–2017 (procent)

	1993	1997	1999	2004	2007	2009	2011	2013	2015	2016	2017
Instämmer helt/ helt riktigt	19	17	20	18	16	19	27	29	35	26	24

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *'Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här'* och svarsalternativen var *'instämmer helt'*, *'i stort sett'*, *'delvis'* samt *'inte alls'* (1993–2009) samt *'helt riktigt'*, *'delvis riktigt'*, *'delvis felaktigt'*, *'helt felaktigt'* (2011–2017). Den redovisade siffran utgör andelen som svarat instämmer helt alternativt helt riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 401 och 1 755.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2017.

Även om vi gör en mer generös tolkning av stödet för religionsfriheten, räknar samman dem som anser det vara helt riktigt att invandrare fritt skall kunna utöva sin religion i vårt land med dem som anser det vara delvis riktigt, har stödet minskat från 67 procent 2015 till 57 procent 2017.

Frågan om religionsfrihet för invandrare har partipolitiserats i takt med att invandrings- och migrationsfrågorna blivit alltmer centrala för väljarna. Under 1990-talet var stödet för invandrades religionsfrihet relativt lågt bland all partisympatisörer, med tanke på religionsfrihetens ställning som en av de grundläggande mänskliga fri- och rättigheterna kanske även oväntat lågt. Under 2000-talet har emellertid frågan blivit alltmer diskuterad och, får vi nog konstatera, också alltmer omstridd i debatten.

Stödet för invandrades religionsfrihet har således ett tydligt samband med partisympati, men har också generellt ökat i början av 2010-talet.¹ Det var 2010 som Sverigedemokraterna kom in i riksdagen efter att åtminstone delvis drivit en starkt islamkritisk politisk agenda. Den 19 oktober 2009 skrev Jimmie Åkesson en debattartikel i Aftonbladet där han utmålar islam som det största utländska hotet mot Sverige. Och i valfilmen som Sverigedemokraterna lanserade inför valet ses svenska kvinnliga pensionärer med rollator bli nedsprungna av muslimska kvinnor i heltäckande klädsel och med barnvagnar framför sig. Det politiska debattklimatet avseende invandrades religion, och särskilt kring islam, förändrades på ett tydligt

sätt under de åren. Något som också förde upp religionsfriheten för invandrare på den politiska agendan, och som kopplade samman frågan om religionsfrihet med synen på invandring generellt. Det är inte orimligt att se det ökade stödet för invandras religionsfrihet som ett generellt ökat stöd för mångfald och mångkultur. Under samma period minskar ju också motståndet mot flyktingmottagning för att år 2015 nå sin lägsta nivå någonsin under mätperioden.

Figur 3 Andel bland de olika partiernas sympatisörer som stödjer invandras religionsfrihet, 1993–2017 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: 'Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här' och svarsalternativen var 'instämmer helt', 'i stort sett', 'delvis' samt 'inte alls' (1993–2009) samt 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt' samt 'helt felaktigt' (2011–2017). Den redovisade siffran utgör andelen som svarat instämmer helt/i stort sett alternativt helt riktigt/delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 401 och 1 755.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2017.

Som framgår av figur 3 minskar emellertid återigen stödet för invandrades religionsfrihet mellan 2015 och 2017 bland alla partiets sympatisörer, med undantag för Centerns sympatisörer. Stödet för invandrades religionsfrihet följer alltså samma mönster som uppfattningen om flyktingmottagning: ökad restriktivitet.

Tecken på en generell ökad restriktivitet stöds av att också uppfattningen att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden får ökat stöd mellan 2015 och 2017, från 36 procent till 45 procent. Bland dem med universitetsutbildning har ökningen varit lägst medan den bland dem med, som högst, en eftergymnasial utbildning är störst. Trots att ålder fått allt mindre egen betydelse för skillnader i uppfattning kring migration är det särskilt bland dem över femtio år som hotbilden förstärkts. (Strömbäck & Theorin, 2018:47)

Tabell 2 Stöd för påståendet att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden 2017 (procent)

		2015	2017	Differens
	Samtliga	36	45	+9
Kön	Kvinnor	29	40	+11
	Män	42	51	+9
Ålder	16-29 år	27	34	+7
	30-49 år	31	36	+5
	50-64 år	36	48	+12
	65-85 år	45	57	+12
Utbildning	Grundskola	55	69	+14
	Gymnasium	46	54	+12
	Eftergymnasial	29	45	+16
	Universitet	21	27	+6

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *'Invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden'* och svarsalternativen var *'helt riktigt'*, *'delvis riktigt'*, *'delvis felaktigt'* samt *'helt felaktigt'*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 432 respektive 1755.

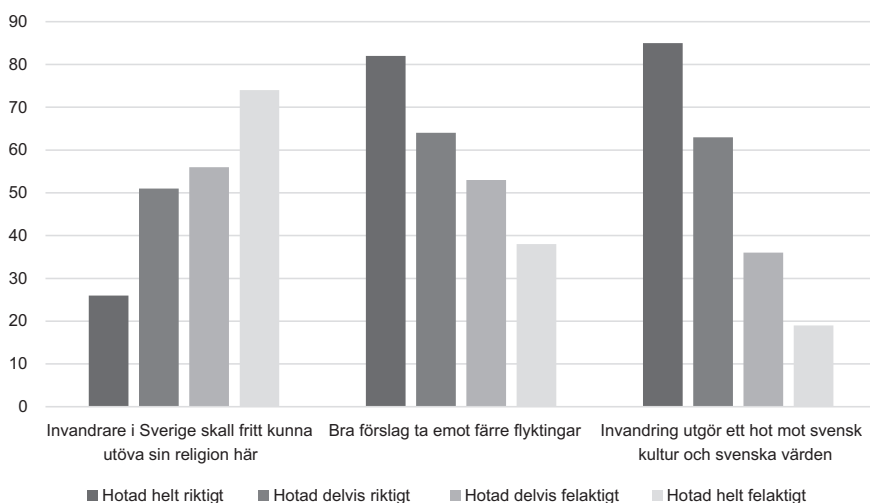
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2017.

Alla de som invandrar till vårt land och bosätter sig här blir också våra grannar, arbetskamrater, vänner och medmänniskor. I flera tidigare undersökningar har jag visat att befolkningen helst ser att integrationspolitiken – alltså den politik som riktar sig till dem som redan har uppehållstillstånd i vårt land – inriktas på att underlätta för invandrarna att anpassa sig till svensk kultur och tradition (80 procent). Så ser mönstret fortfarande ut, 83 procent av de svarande instämmer också 2017 i att svensk invandrapolitik skall ge stöd för att invandrare skall anpassa sig

till svensk kultur och tradition. Samtidigt har det sedan 1994 långsamt stigande stödet för en politik som vill underlätta för invandrarna att bibehålla sina nationella traditioner brutits och ligger nu på 23 procent, jämfört med 26 procent 2015 (van der Meiden & Demker, 2016).

Hotperspektivet på invandring och migration har således stärkts under de sista två åren. Fler svenskar, särskilt bland dem över 50 år, uppfattar invandring som hotande mot den egna kulturen och de egna värderingarna. Återigen ser vi att mönstret från uppfattningen om flyktningmottagning går igen i hotbilden; ökad restriktivitet och starkare uppfattat hot går hand i hand.

Figur 4 Attityder till religionsfrihet, flyktningmottagning och hoten mot svensk kultur bland dem som ser religionsfriheten hotad 2017 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *'Religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad'* och svarsalternativen var *'helt riktigt'*, *'delvis riktigt'*, *'delvis felaktigt'* samt *'helt felaktigt'*. Övriga svarsalternativ för de förslag som redovisas i figuren är desamma utom i frågan om att ta emot färre flyktingar där alternativen var *'mycket bra'*, *'ganska bra'*, *'varken/eller'*, *'ganska dåligt'* samt *'mycket dåligt förslag'*. De redovisade andelarna utgör dem som svarat helt riktigt samt delvis riktigt samt mycket bra och ganska bra förslag på påståendena i figuren. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Att just religion och synen på religion som samhällsfenomen hänger tätt samman med uppfattningen om invandringens möjligheter och hotfullhet framstår som alltmer klart. Bland dem som anser att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden är stödet för invandrares religionsfrihet låg, även med generösa mått mätt. Stödet för invandrares religionsfrihet ökar ju mindre hotfull invand-

ring ter sig. Bland dem som anser att invandring är ett hot mot svensk kultur och svenska värden är stödet för invandrades religionsfrihet (helt och delvis stöd) endast 21 procent, bland dem som inte alls ser något sådant hot är stödet 83 procent. Bland dem som uppfattar invandringen som ett hot är också motståndet (förstås) mot flyktingmottagning kompakt.

I debatten under senare år har religionsfrihetens ställning diskuterats till exempel i relation till kvinnors rättigheter och allmän anpassning till svenska vanor. Så har även varit fallet när konfessionella friskolor och skolavslutningar i kyrkan varit uppe för debatt. Är då religionsfriheten hotad i vårt land? Njæe, är nog svaret från svenska folket. Bland svenskarna anser 42 procent att så är fallet, helt eller delvis, men det är också en påtagligt stor andel som inte har någon uppfattning i frågan, hela 23 procent av dem som svarat.² Icke förty är det en ökning av oron för religionsfriheten jämfört med 2012 då samma fråga endast fick stöd av 31 procent av svenskarna. Men hur går ökad oro för religionsfrihet ihop med att stödet för invandrades religionsfrihet samtidigt sjunker?

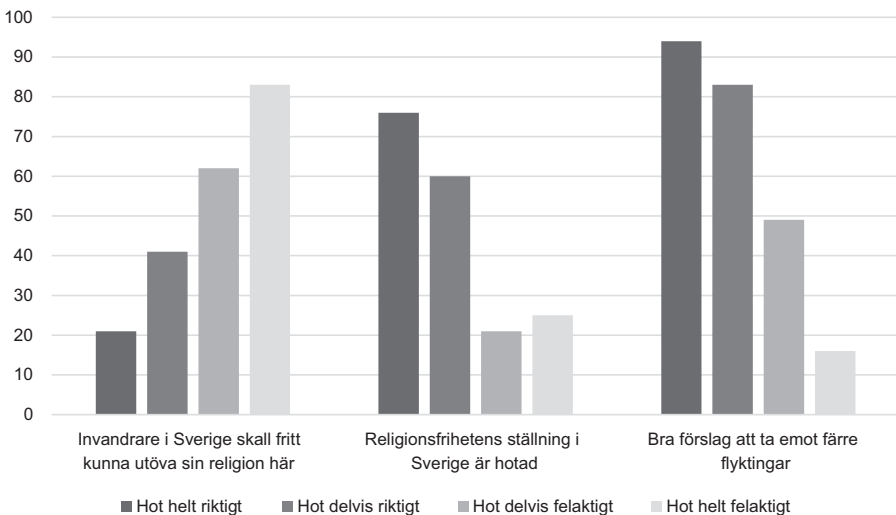
Paradoxalt nog är stödet för invandrades religionsfrihet påtagligt låg bland dem som anser att religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad! Bland dem som helt håller med om att religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad stödjer bara 26 procent invandrades religionsfrihet helt eller delvis. Bland dem som inte ser några hot mot religionsfriheten är istället stödet 74 procent. Motståndet mot att ta emot flyktingar är också betydligt högre bland dem som ser religionsfriheten hotad (82 procent) än bland dem som inte ser något hot (38 procent). På samma sätt är uppfattningen att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden betydligt mer utbredd bland dem som ser religionsfriheten hotad (85 procent) än bland dem som inte uppfattar religionsfriheten hotad (19 procent).

Vi kan ytterligare fördjupa analysen genom att undersöka hur den grupp som ser invandring som ett hot mot den egna kulturen uppfattar religionsfrihetsfrågorna liksom synen på flyktingmottagning.

I figur 5 syns tydligt att det finns ett samband mellan stöd för påståendet att invandringen utgör ett hot mot den egna kulturen och stöd för invandrades religionsfrihet, stark oro för religionsfriheten samt också högre motstånd mot flyktingmottagning.

De som uppfattar invandringen som hotande ger också ett påtagligt svagare stöd till invandrades religionsfrihet samtidigt som dessa personer också uppfattar religionsfriheten som hotad. I den gruppen är också flyktingmotståndet avsevärt högre än bland befolkningens generellt. Förklaringen till att en stor grupp svenskar anser att religionsfriheten är hotad samtidigt som man inte vill stödja invandrades religionsfrihet är sannolikt att hotet mot religionsfriheten uppfattas vara just invandringen, alltså främmande religioner med traditioner, seder och bruk. Sannolikt är det främst fråga om en negativ syn på islam, men det kan vi inte säkert belägga i 2017 års undersökning (Weibull, 2016).

Figur 5 Attityder till religionsfrihet, flyktningmottagning bland dem som anser att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden 2017 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: 'Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden' och svarsalternativen var 'helt riktigt', 'delvis riktigt', 'delvis felaktigt' samt 'helt felaktigt'. Övriga svarsalternativ för de förslag som redovisas i figuren är desamma utom i frågan om att ta emot färre flyktingar där alternativen var 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken/eller', 'ganska dåligt' samt 'mycket dåligt förslag'. De redovisade andelarna utgör dem som svarat helt riktigt samt delvis riktigt samt mycket bra och ganska bra förslag på påståendena i figuren. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

En sannolik tolkning av svarmönstren är att det inte är religionsfriheten *som princip* som uppfattas vara hotad utan istället religionsfriheten för den som antingen är kristen ”på svenskt vis” eller kanske inte är så trakterad av religion överhuvudtaget.

Den svenska föreställningen om religion och religionsutövning har präglats starkt av en luthersk tolkning som lett till vad många kallat en privatisering av religionen, samt en närmast fundamentalistisk uppfattning om att stat och religion är åtskilda. (Sigurdson, 2009) Svensk sekularism kännetecknas också av ett likställande av religion med en kollektivistisk och/eller patriarkal kultur, något som sätts på sin spets av religiösa uttryck som rör familjelivet och jämställdhet. Frågan om omskärelse av pojkar, hijab för kvinnor och abortmotstånd är exempel på sådana religiösa uttryck. Hela den sekulära normen som haft primat i Sverige sätts i fråga av religioner som gestaltas i samhället – vilket i den post-sekulära tid vi lever i idag även gäller kristendomen – genom synliga uttryck och tydliga krav på erkännande. (Demker, 2016a) För väldigt många svenskar är sannolikt inte religionsfrihet det

som åsyftas i Europakonventionens artikel nio, nämligen rätten för var och en att utöva sin religion ensam eller tillsammans med andra och att få skydd för det av den stat under vars villkor man lever. Istället är det en svensk traditionell närmast icke-religiös kristendom som är normen, och det är den normen som uppfattas vara hotad.

Jag utesluter inte heller att begreppet religionsfrihet har så svag förankring bland svenskarna att en icke oansenlig del av de svarande har uppfattat frågan som om religionsfriheten är en frihet *från* religion (Demker, 2016b).

Avslutningsvis

Svensk migrationspolitik har förändrats kraftigt under de senaste åren, och migrationsfrågorna har under det senaste decenniet seglat upp som avsevärt viktigare än förr för medborgarna. Frågan om att ta emot flyktingar har under de trettio år som gått sedan kalla krigets slut fått allt fler dimensioner. Framförallt har migration blivit alltmer av en inrikespolitisk fråga, en fråga om samhällsgemenskap och nationell identitet. Från internationell solidaritet till kulturellt och ideologiskt hot. Migrationens ökade betydelse för europeisk politik och återkomsten av partier som öppet driver en exkluderande nationalistisk politik är två sidor av samma mynt.

Jag menar att migrationen som politisk fråga redan har förändrat och kommer att ytterligare förändra de europeiska partisystemen. Traditionella skiljelinjer kring ekonomisk fördelningspolitik och utveckling av välfärds- och trygghetssystem får ge vika i land efter land för en ny ideologisk debatt kring livsstil, traditioner, identiteter och kunskapssyn. Europas demokratier och partisystem har att möta en politisk-strukturell förändring bland medborgarna som de flesta partier och politiker ännu inte förstått innebörden av. Nya skiljelinjer växer fram – skiljelinjer som ytterst handlar om demokratins inneboende värden, om medborgerliga rättigheter, om statens roll och om nationen som härbärge för demokratin.

Analyserna av medborgarnas syn på migration, på invandrare och på flyktingar, har under en lång följd av år pekat ut en växande ideologisk dimension som förenar de väljare som föredrar en utveckling bort från det globala, det transnationella, det föränderliga och det flytande. Många är de filosofer som talat om den moderna tidens ”flytande” och ”kontingenta” tillvaro; Zygmunt Baumann, Ulrich Beck och Richard Rorty för att nämna några. De har alla betonat den tyngd som därmed läggs på individens axlar. Marknadsstyrning på livets alla områden ger en större möjlighet för individen att göra felaktiga livsval och därmed få stå sitt kast – någon given plats i en kollektiv struktur är svår att hitta. Det är upp till dig som individ att vara konkurrensmässig och efterfråga rätt saker.

Den franska extremhögern under Jean-Marie Le Pen visste tidigt att globaliseringen var ett hot mot den nationella identiteten och gjorde det motståndet till politik: ”Jag tror att globaliseringen är en dödsdömd och absurd idé mot bakgrund av befolkningstillväxten i världen. På denna ocean av osäkerheter försvarar jag min

egen lilla farkost, först och främst för att det är där jag lever” (Le Pen, 2009). Trots ett stort antal påpekanden har inte den liberala demokratins väktare tillräckligt kraftfullt förmått uppfatta de förändringar i de europeiska välfärdssamhällenas ekonomiska och sociala förutsättningar. (Piketty, 2018) Nya sociala klasser och nya intressen har gjort sitt inträde utan att de etablerade partierna förstätt konsekvenserna. Migrationsfrågorna har därför, och kommer att, tillsammans med andra förändringar, skapa om våra politiska institutioner. Frågan är bara hur.

Noter

- ¹ Notera att frågans svarsalternativ ändras något mellan 2009 och 2011. Det kan inte uteslutas att en delförklaring till den förändrade nivån i stödet kan hänföras till denna förändring.
- ² De 42 procenten utgör dock andelen enbart av dem som avgivit ett svar, alltså borträknat dem som angivit ”ingen uppfattning”.

Referenser

- Dahlström, Carl (2004). *Nästan Välkomna. Invandrarpolitikens retorik och praktik*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet (Diss).
- Demker, Marie (2016a). Vilken plats vill kyrkan ha i den offentliga debatten. I Bäckström A & A Wejryd (red) *Sedd, men osedd. Om folkekyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet*. Verbum Stockholm.
- Demker, Marie (2016b). Religious Liberty in Democracy: Between Individual Tolerance and Democratic Inclusion. *Nordic Journal of Religion and Society*, 1:18-35.
- Druckman, James, Peterson, Erik, & Slothuus, Rune (2013). How Elite Partisan Polarization Affects Public Opinion Formation. *American Political Science Review*, 107(1), 57-79. doi:10.1017/S0003055412000500
- Piketty, Thomas (2018). *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising inequality & New political conflict* World Inequality Database; Working Paper Series 2018/7.
- Sigurdson, Ola (2009). *Det postsekulära tillståndet. Religion, modernitet, politik*. Göteborg: Glänta produktion.
- Strömbäck, Jesper & Nora Theorin (2018). *Attityder till invandring. En analys av förändringar och medieeffekter i Sverige 2014–2016. Delmi Rapport 2018:4*. Stockholm: Delmi.
- Van der Meiden & Marie Demker (2016). Allt starkare oro och allt lägre flyktingmotstånd. I Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2016). Svenskarna och världsreligionerna. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2017¹

FRIDA TIPPLE

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2017 är den trettioandra sedan starten 1986.² Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna även möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2017 bestod av sex delundersökningar och skickades ut till ett urval om totalt 20 400 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige mellan 16–85 år. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 55 procent och huvuddelen av svaren samlades in under hösten 2017.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning av vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner men framför allt samhällsvetenskap. Samverkansparter utanför akademien deltar också i undersökningen via särskilda forskningsprojekt; 2017 inkluderade det exempelvis Kulturdepartementet, Institutet för mediastudier samt Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. År 2017 ingick i likhet med 2016 20 400 personer i det totala urvalet. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2017

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016–2017	"	6	12	20 400	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2017.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sex grupper till vilka olika editioner av SOM-undersökningen 2017 skickades till. I likhet med tidigare SOM-enkäter utformades de sex formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor, varav cirka 8 sidor gemensamma för samtliga editioner och övriga sidor projektspecifika frågor som varierar mellan formulären. SOM-undersökningens frågor utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp kodare³ på SOM-institutet

efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2017 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets hemsida: www.som.gu.se.⁴

Fältarbete

Datainsamlingen för de sex delundersökningarna genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2017 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år. Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag⁵ i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnelser och skanning. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter, för programmering av och insamling av de digitala enkäterna, samt för påminnelser via sms.

Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2017. Arbetet inleddes den 7 september med utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följbrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms. En förändring i 2017 års fältplan innebar fler påminnelser via sms och något färre övriga påminnelser (post och telefon). De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avsäga sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet eller fältföretaget varpå påminnelserna upphörde.

Den nationella SOM-undersökningen 2017 stängde 31 december och inte 31 januari nästföljande år som varit fallet i de senaste årens SOM-undersökningar. Fältperioden blev därmed kortare. En annan förändring i 2017 års fältplan innebar att respondenterna direkt i samband med det första enkätutskicket fick möjlighet att besvara undersökningen via webben, jämfört med 2016 där möjligheten att svara digitalt introducerades först i samband med andra påminnelsen. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under den senaste veckan. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott, alternativt en Sverigecheck (värde 50 kr) till de som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes. Belöningarna var ett resultat av 2016 års metodologiska experiment då effekten av dessa testades i SOM-undersökningen i Göteborg. I experimentet framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att på något sätt skada datakvaliteten (Arkhed, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). Därför erbjöd SOM-undersökningen 2017 dessa incitament till samtliga svarande.

Fältarbetet avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering 8 januari 2018. Enkäter som kom in efter slutskanning skannades separat av fältföretaget och skickades till SOM-institutet i en kompletterande leverans i mitten av januari. Den allra sista enkäten inkom 15 januari och markerar därmed det formella slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. De fysiska enkäter som kommit in förstördes i enlighet med bestämmelser om sekretessavfall. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2017

7 september	Utskick av aviseringsvykort
14 september	Utskick 1 av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
26 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort
4 oktober	Utskick 2 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
5 oktober	Utskick av påminnelse-SMS 1.
16 oktober	Utskick 3 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
20 oktober	Utskick av påminnelse-SMS 2. Innehållande möjlighet att svara nej.
25 okt–12 nov	Telefonpåminnelseperiod till telefonnummersatta svarspersoner som ännu ej sänt in enkäten (med uppföljningsbrev med ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de vill delta).
1 november	Utskick av SMS-påminnelse 3. Innehållande möjlighet att svara nej.
13 november	Utskick 4 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
23 november	Utskick av SMS-påminnelse 4. Innehållande möjlighet att svara nej.
5 december	Utskick 5 av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
31 december	Fältstopp

Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. I SOM-undersökningen samlades huvuddelen av svaren in via postenkäter men respondenterna gavs även möjlighet att fylla i enkäten på webben. I SOM-undersökningen 2017 introducerades möjligheten att svara på webben direkt vid första utskicket vilket resulterade i en högre andel webbsvar jämfört med 2016 där möjligheten att svara digitalt introducerades först i samband

med andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären programmerades i webbverktyget Qualtrics och administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administrerades av fältföretaget.

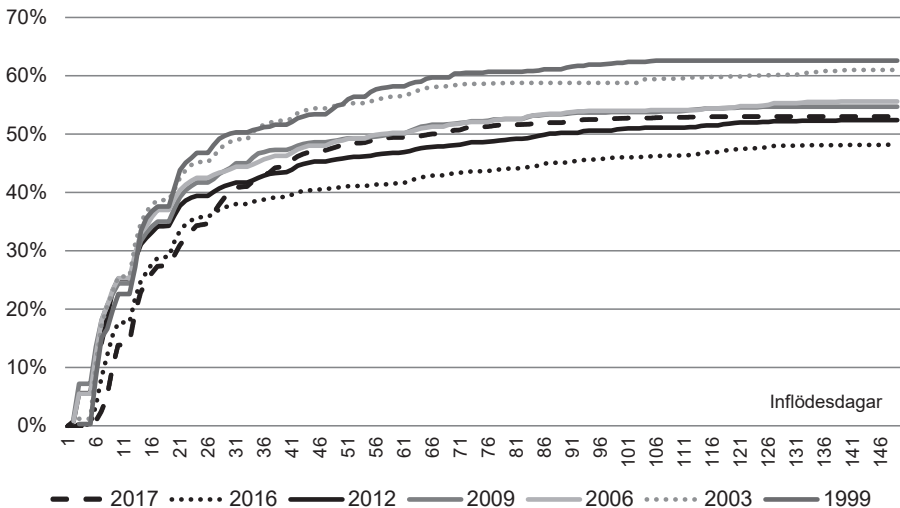
Totalt var det 1 281 personer, motsvarande 6,3 av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2017. Av samtliga svarande 2017 var det 11,8 procent som gjorde det digitalt, jämfört med 7,0 procent 2016.

Andelen av digitala svaren som kom från en dator var 62 procent, 30 procent från en mobiltelefon och 8 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter eller *devices* kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland de som svarade på webben återfinns ett lite högre svarsbortfall hos de som svarar på mobilen jämfört med de som svarar på datorn. I övrigt syns inga andra skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i SOM-undersökningen skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepade sig 2017 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten når ut i förhållande till helgens postfria dagar.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 1999–2017 (kumulativ procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2017 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2017.

Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. 30 dagar in i fältarbetet 2017 hade 41 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och före 1 november hade 90 procent av de slutgiltiga svaren kommit in.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direkt länk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 20 400 personer (bruttourvalet) var det totalt 10 812 personer som besvarade och skickade in formuläret. Från bruttourvalet filtreras det så kallade naturliga bortfallet bort, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 836 personer, motsvarande 4,1 procent har räknats som naturligt bortfall. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika editionerna mellan 54 och 56 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2017 års SOM-undersökning noteras en uppgång i svarsfrekvens med fyra procentenheter från året innan, en ökning som delvis kan härledas till introducerandet av incitament i form av en trisslott eller en Sverigecheck (för svarande under 18 år).

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2017

	Total	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6
Bruttourval	20 400	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400
Naturligt bortfall	836	135	148	136	137	138	142
Nettourval	19 564	3 265	3 252	3 264	3 263	3 262	3 258
Antal vägrare/ ej anträffade	8 752	1 510	1 461	1 452	1 464	1 435	1 430
Antal svarande	10 812	1 755	1 791	1 812	1 799	1 827	1 828
Svarsfrekvens Brutto	53 %	52 %	53 %	53 %	53 %	54 %	54 %
Svarsfrekvens Netto	55 %	54 %	55 %	56 %	55 %	56 %	56 %

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Informationen om svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår det hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 58 procent av kvinnorna och 52 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2017. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 6 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2017. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sex olika editionerna varierar mellan fyra och åtta procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper medför en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är avtagande. Införandet av incitament i 2017 års undersökningar är ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkhed, Oscarsson & Vernersdotter, 2017).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämfört utfallet i den viktade och den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) visar att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2017 besvarades av 10 812 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 55 procent. Svaren samlades in både

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2002–2017 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Samtliga	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	54	55	56	55	56	56
<i>Kön</i>																						
Kvinnor	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	57	58	59	59	58	58
Män	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	50	52	52	51	54	54
<i>Ålder</i>																						
15–19 år ¹	61	60	55	56	49	53	46															
16–19 år							48	50	46	42	39	38	37	36	36	46	48	47	50	38	46	46
20–24 år	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	33	33	42	33	33	38
25–29 år	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	40	39	38	35	43	38
30–39 år	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	43	45	45	47	47	48
40–49 år	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	52	49	54	50	51	53	53
50–59 år	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	57	57	56	59	61	53
60–69 år	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	70	70	69	71	66	70
70–79 år	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	73	76	81	77	79	81
80–85 år	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	74	62	72	70	72
<i>Region</i>																						
Stockholm	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	47	51	50	53	52	53
Östra Mellansverige	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	54	56	58	56	58	60
Småland och Öarna	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	53	60	56	62	60	59
Sydsvrige	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	54	49	54	54	50	56
Västsvrige	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	60	59	56	56	60	57
Norra Mellansverige	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	58	58	57	53	57	55
Mellersta Norrland	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	55	58	65	57	61	53
Övre Norrland	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	50	61	63	57	58	54

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registerfjäst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen.*Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2017.

via pappers- och webbenkäter. Trots att 45 procent inte svarar på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se exempelvis Bové (2017) samt 2018 års metodrapport, se Jansson m.fl. (2018).
- ² Samtidigt som den nationella SOM-undersökningen genomfördes den Västsvenska SOM-undersökningen och SOM-undersökningen i Göteborg.
- ³ SOM-undersökningarna 2017 kodades av Marcus Weissenbilder och Amanda Hansson.
- ⁴ www.som.gu.se/undersokningar
- ⁵ Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlitas för första gången 2017.

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.
- Arkhede, Sofia, Henrik Oscarsson & Frida Vernersdotter (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1, Göteborgs universitet.
- Bové, Klara (2017). Den nationella SOM-undersökningen 2016. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jansson, Daniel, Frida Tipple & Marcus Weissenbilder (2018). *SOM-undersökningarna 2017 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2018:31, Göteborgs universitet.
- Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986–2013. Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Dennis Andersson, masterexamen i statsvetenskap, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildning och demokratiforskning.

Kontakt: dennis.andersson@gu.se

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieinnehåll, mediepublik samt mediemedarbetare.

Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Annika Bergström, professor, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på hur människors nyhetsanvändning ser ut i digitala medier samt på digitalt deltagande inom journalistik och politik.

Kontakt: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Åsa Boholm, professor, är verksam som forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Forskar om hur riskfrågor förstås och hanteras i samhället utifrån skilda perspektiv och uppfattningar.

Kontakt: asa.boholm@globalstudies.gu.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet samt Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. Han är affilierad med Centrum för Finans, Handelshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om finansiella konsumenter och beslutsfattande men även om riskbedömningar och tillit samt förtroende.

Kontakt: anders.carlander@gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistisk fakultet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.
Kontakt: marie.demker@gu.se

Catarina Eriksson är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Hennes avhandlingsprojekt handlar om vilka idéer som formerar barn- och ungdomsverksamhet vid svenska folkbibliotek.
Kontakt: catarina.eriksson@hb.se

Elisabeth Falk, är masterstuderande och praktikant vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon är speciellt intresserad av opinionsbildning och jämställdhet.
Kontakt: elisabeth.falk@hotmail.com

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.
Kontakt: per.hedberg@pol.gu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhällliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: soeren.holmberg@pol.gu.se

Lars Höglund, professor emeritus i biblioteks- och informationsvetenskap, är knuten till Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Hans forskningsområden behandlar läsning och informationsvanor samt biblioteks- och informationstjänster ur individ, organisations- och samhällsperspektiv.
Kontakt: larsahoglund@gmail.com

David Karlsson, docent i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs Universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.
Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Simon Larsson, fil dr i socialantropologi, verksam vid Gothenburg Research Institute, Handelshögskolan, Göteborgs universitet. Forskar om allmänheten och experters uppfattningar om risk, samt om reglering och styrning.
Kontakt: simon.larsson@gri.gu.se

Sara Leckner, tekn dr i medieteknik, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för datavetenskap och medieteknik, Malmö universitet. Hennes forskning rör gränssnittet mellan användarstudier och informationsteknologi med fokus på affärsutveckling och strategiska lösningar för medieindustrin.
Kontakt: sara.leckner@mau.se

Mårten Lindblad, pol kand, analysarkitekt och dataingenjör.
Kontakt: marten.lindblad@outlook.com

Sverker Lindblad, senior professor i pedagogik vid Göteborgs universitet. Särskilda intressen är internationell och jämförande pedagogik samt läroplansteori och utbildningspolitiska analyser.
Kontakt: sverker.lindblad@ped.gu.se

Elina Lindgren, fil dr i statsvetenskap och verksam vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på politisk kommunikation och policyattityder.
Kontakt: elina.lindgren@gu.se

Johan Martinsson, föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik, och surveymetodologi.
Kontakt: johan.martinsson@som.gu.se

Katarina Michnik, fil.dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, Högskolan i Borås. Hon forskar om folkbibliotekens roll och användning i det digitaliserade samhället.
Kontakt: katarina.michnik@hb.se

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han forskar kring svensk välfärdsopinion, lokal och regional demokrati samt monarki och kungahus.
Kontakt: lennart.nilsson@som.gu.se

Gunnar Nygren, professor i journalistik vid Södertörns högskola. Forskar mycket om lokal journalistik, om journalistiska yrkesroller och om medieutveckling.
Kontakt: gunnar.nygren@sh.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet.
Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Maria Oskarson, professor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på sociala och politiska skiljelinjer.

Kontakt: maria.oskarson@pol.gu.se

Bo Rothstein, innehar sedan 1994 August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av The Quality of Government Institute at University of Gothenburg där han numera har rollen som "senior advisor". Han har tidigare varit professor vid University of Oxford och Harvard University. Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Frida Tipple, masterexamen i nationalekonomi, verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen rör jämställdhet samt ekonomisk och ekologisk hållbarhet.

Kontakt: frida.tipple@som.gu.se

Eva Wahlström, lektor i Litteraturvetenskap och Biblioteks- och Informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Forskningsinriktning; läsvanor och litteraturförmedling, barn- och ungdomslitteratur. Är även verksam som litteraturkritiker.

E-postadress: eva.wahlstrom@hb.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning och seniorprofessor vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria, medieanvändning och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör välfärdsoption och jämförande politisk ekonomi.

Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola och King's College London, studerar militär professionalisering, ledning av komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.

Kontakt: karl.yden@chalmers.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssambället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--SE

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE
29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE
42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen
och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva.
En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

-
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE

64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN:978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE
66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrum
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE
68. Bergström, Annika & Haring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-7. ISRN: GU-STJM--68--SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE
71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71--SE
72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-5. ISRN: GU-STJM--72--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710, 405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

Det råder på sina håll en oro och ett mörker i dagens Sverige. Några grupper ser en värld av kollapsande system och spruckna fasader, där folkvalda fattar beslut som utarmar människors trygghet och livsvillkor. Andra ser hur antidemokratiska krafter, likt början av förra seklet, växer sig allt större och på sina håll ges legitimitet av världsledare. Somliga går så långt som att tala om en demokrati i kris, om obönhörligt växande sprickbildningar i samhällsbygget i spåren av vilka otrygghetens och rädslans landskap breder ut sig. *Sprickor i fasaden* knyter an till denna rådande debatt och föreställningar om samhällets tillstånd.

Världen som vi en gång kände den tycks långsamt glida ur våra händer. Den välputsade fasaden spricker. Eller gör den det? Kanske skiftar samhällets palett i långt fler nyanser än mörkaste grått? Kanske spirar det rent av en värld med allt godare möjligheter för människor att leva och utvecklas? För i kontrast till bilden av samhällets rämnande grundvalar, kan också skymtas skiftningar i värdegrunden i riktning mot ökad tolerans, öppenhet och jämlikhet. Måhända är dessa skiftningar tecken på sprickor också i föreställningen om den spruckna fasaden?

Sprickor i fasaden är den 72:e forskarantologin från SOM-institutet och bygger på 2017 års nationella SOM-undersökning – den trettioandra i ordningen. Bokens innehåll knyter på många sätt an till frågan om sprickor i det svenska samhällsbygget. Flera kapitel belyser tilltagande polarisering och politisering inom (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier. Samtidigt pekar resultaten i andra kapitel på en påtaglig stabilitet och förstärkt uppslutning kring centrala värderingar, samhällsfrågor och samhällsinstitutioner.

Sprickor i fasaden är skriven av ett 30-tal forskare från olika discipliner vid universitet och högskolor i Sverige.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET